ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA

ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA

ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA

VOLUMUL 4

Chaumette – dansuri

EDITOR
Vidrașcu și fiii

PROIECT EDITORIAL
Dan Vidrașcu

COORDONARE
Cornelia Marinescu, Ilieș Câmpeanu

REDACTARE
Delia Anghelescu, Justina Bandol, Andreea Bratu, Ilieș Câmpeanu, Cristian Cercel, Oana Cristescu, Adriana Dobre, Elena Gugu, Doina Marian, Cornelia Marinescu, Mihnea Moroianu, Carmen Nedelcu, Florența Simion, Sorin Șerb
Anatol Eremia, Eugen Muntean, Rodica Pandele, Florența Simion (articole despre România)

REFERENȚI DE SPECIALITATE
Adrian Burloiu, Christian, Ferencz Flatz, Theodor Julea, Mirela Marinescu, Dorin Matei, Marcel Măruntiu, Nicolae Mocanu, Cristina Staicu, Daniela Strat, Denisa Talaban, Ionuț Vulpescu

COPERTĂ ȘI PREZENTARE GRAFICĂ
Vladimir Zmeev

CORECTURĂ
Cristiana Miu

TEHNOREDACTARE ȘI PREPRESS
Marin Popa

TRADUCĂTORI
Coordonare: Eugen Muntean

Mădălina Adronic, Justina Bandol, Sonia Bulei, Cristina Buta, Andreea Chirculescu, Laura Chistrugă, Daniela Constantin, Roxana Cozac, Bogdan Crețu, Camelia Gheorghie, Ștefan Grigoriu, Cătălina Grosu, Roxana Ivașcu, Carmen Lavrig, Olesia Lupu, Ioan Milică, Doris Mironescu, Magdalena Mișievici, Simona Mitocaru, Marius Motoca, Dinu Gabriel Muntean, Gabriela Muntean, Ecaterina Pătrașcu, Dana Pătruț, Monica Pepine, Oana Petrovici, Fabiola Popa, Florentina Rahira, Mihaela Răducanu, Iulia Rășcanu, Rebeca Romaniuc, Florența Simion, Emanuela Șoimaru, Teodora Szenti, Gabriela Tănase, Otilia Teodorescu

ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA

Ne puteți vizita pe

www.litera.ro

O.P.53; C.P.212, sector 4, București, România
tel./fax 031 4251619; e-mail: comenzi@litera.ro

JURNALUL NAȚIONAL

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA
coord.: Ilieș Câmpeanu, Cornelia Marinescu. –
București: Editura Litera, 2010, 16 vol.
ISBN 978-973-675-761-7
Vol. 4. Chaumette – dansuri – ISBN 978-973-675-772-3

I. Câmpeanu, Ilieș (coord.)
II. Marinescu, Cornelia (coord.)

81'374.2=135.1
030=135.1

Chaumette, Pierre-Gaspard

(24.05.1763, Nevers, Franța - 13.04.1794, Paris)

Conducător al Revoluției Franceze. În 1791 a semnat o petiție prin care cerea abdicarea regelui Ludovic XVI. Ca procurator general al Comunei din Paris, începând cu 1792, a instituit reforme sociale, printre care și îmbunătățirea condițiilor de spitalizare. Anticatolic înverșunat și misogin, a promovat cultul anticreștin al zeiței Rațiunii. A fost executat în perioada Terorii, din cauza extremismului său democratic.

Chaumont, Tratatul de la ~

(1814)

Tratat semnat de Austria, Prusia, Rusia și Marea Britanie împotriva lui Napoleon. Ministrul afacerilor externe britanic, vicontele Castlereagh, a jucat un rol primordial în negocierea tratatului, prin care părțile semnatare se obligau să nu negocieze separat, angajându-se să continue lupta până când Napoleon avea să fie învins. Tratatul a întărit alianța și a prevăzut un acord european durabil.

Chauncy, Charles

(01.01.1705, Boston, Massachusetts, SUA - 10.02.1787, Boston)

Preot american. A servit ca preot al Primei Biserici din Boston, din 1727 până la moarte. S-a opus înființării unei episcopii anglicane în coloniile americane. A rămas cunoscut drept cel mai înverșunat critic al mișcării Marea Deșteptare. De asemenea, a scris cărți, broșuri și predici dedicate cauzei Revoluției Americane.

Chausson, (Amédée-) Ernest

(21.01.1855, Paris, Franța - 10.06.1899, Limay)

Compozitor francez. A studiat cu Jules Massenet și César Franck. Beneficiind de un venit substanțial, a patronat un salon bine-cunoscut în Paris, neavând nevoie de o slujbă permanentă. Cele mai importante opere ale sale sunt: ciclul de cântece orchestrale *Poemul dragostei și al mării* (Poème de l'amour et de la mer, 1893), muzica pentru *Legenda Sfintei Cecilia* (La Légende de Sainte Cécile, 1891), o simfonie (1890), opera *Regele Artur* (Le Roi Arthur, 1895) și *Poemul* (Poème) pentru vioară și orchestră (1896). A murit într-un accident de bicicletă.

Chautauqua, Mișcarea ~

Mișcare culturală și educațională americană de mare succes, fondată în 1874. A început ca o adunare pentru instruirea profesorilor de la școlile de duminică, desfășurată pe malul lacului Chautauqua, New York, transformându-se treptat în „chautauqua" itinerante și lărgindu-și scopul incluzând teme generale și spectacole populare, multe dintre acestea cu tentă religioasă. Pentru prelegerile și cursurile de vară erau invitate personalități marcante. După ce a atins un punct culminant în 1924, mișcarea a intrat în declin (deși Institutul Chautauqua încă mai ține întruniri), dar moștenirea pe care a lăsat-o a contribuit la dezvoltarea colegiilor comunitare și a programelor de educație continuă. *Vezi și* mișcarea lyceum.

Chautemps, Camille

(01.02.1885, Paris, Franța - 01.07.1963, Washington DC, SUA)

Om politic francez. Socialist radical, a fost ales în Camera Deputaților în 1919. A ocupat mai multe posturi în diverse cabinete și a fost și premier al Franței în 1930, 1933–1934 și 1937–1938. În 1940, ca membru al guvernului, s-a numărat printre primii care au propus predarea Franței în mâinile Germaniei naziste. A deținut un post de ministru în Guvernul de la Vichy, rupând legăturile cu guvernul Phillipe Pétain după sosirea sa în SUA, într-o misiune oficială. Restul vieții și l-a petrecut în mare parte în SUA. După cel de-Al Doilea Război Mondial, un tribunal francez l-a condamnat *in absentia* pentru colaborare cu inamicul.

Chávez (y Ramírez), Carlos (Antonio de Padua)

(13.06.1899, Ciudad de Mexico, Mexic - 02.08.1978, Ciudad de Mexico)

Compozitor și dirijor mexican. Având o educație muzicală de pianist, s-a afirmat totodată și în arta componistică. În 1928 s-a format prima orchestră simfonică permanentă din Mexic, iar el a devenit directorul acesteia. A deținut acest post timp de 20 de ani, făcând multe turnee și dirijând numeroase spectacole în premieră. Ca director al Conservatorului Național, 1928–1934, a schimbat repertoriul, organizând mai multe serii de concerte. A fost muzicianul cel mai onorat și mai remarcabil al Mexicului din sec. XX. Operele sale, caracterizate prin vitalitate ritmică și culoare orchestrală, includ: șapte simfonii, printre care se numără *Sinfonia de Antigona* (1933) și *Sinfonía India* (1936), ambele lucrări într-o singură mișcare, pe teme indiene mexicane; foarte percutantul *Concert nr. 1 pentru pian și orchestră* și *Xochipilli Macuilxochitl* (1940) pentru orchestră cu instrumente indiene.

Chavez, Cezar (Estrada)

(31.03.1927, Yuma, Arizona, SUA – 23.04.1993, San Luis, Arizona)

Organizator și lider al muncitorilor agricoli zilieri. Născut într-o familie de muncitori agricoli zilieri mexicano-americani, și-a petrecut cea mai mare parte din tinerețe migrând de la o tabără la alta, frecventând școala doar sporadic. După doi ani petrecuți la marină, a revenit la ferma cu muncitori zilieri. A început să-i organizeze pe muncitorii hispanici din statele Arizona și California, în 1962. Figură charismatică, s-a folosit de greve și boicoturi ca să obțină recunoașterea sindicatului său și contracte de la viticultori și de la cultivatorii de lăptuci. A reușit să integreze uniunea sa în AFL-CIO, iar în 1971, aceasta s-a transformat în Uniunea Muncitorilor Agricoli Uniți din America (UFW). În semn de recunoaștere pentru activismul său nonviolent și pentru sprijinul față de muncitori, în 1994 i s-a acordat postum Medalia Prezidențială de Merit.

Chavín de Huántar

Ruine ale unui templu, situate în partea central-vestică a statului Perú, ce aparțin culturii Chavin precolumbiene, care a cunoscut o perioadă de înflorire în 900–200 î.Hr. Clădirea centrală este un complex de temple masive, construite din blocuri dreptunghiulare de piatră; conține galerii interioare și basoreliefuri pe pilaștri și praguri.

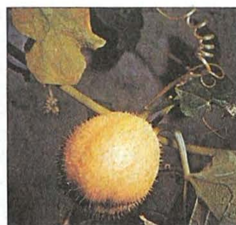
Chayefsky, Paddy *născut* Sidney

(29.01.1923, New York, New York, SUA – 01.08.1981, New York)

Dramaturg american. A scris prima sa piesă de televiziune în 1952, reușind să se evidențieze încă din prima perioadă de dezvoltare a dramelor televizate. Cunoscut pentru poveștile sale despre viața oamenilor obișnuiți, a înregistrat cel mai mare succes de televiziune și de cinema cu filmul *Marty* (1955), care a primit și Premiul Oscar, dar și cu *Petrecerea burlacilor* (The Bachelor Party, 1957) a fost bine primit de public. Piesele sale de teatru includ *Al zecelea om* (The Tenth Man, 1959), *Gideon* (1961) și *Heterosexual latent* (The Latent Heterosexual, 1968). A revenit la scrierea scenariilor de film cu *Spitalul* (The Hospital, 1971, Premiul Oscar) și *Rețeaua* (Network, 1976, Premiul Oscar).

chayote

Plantă agățătoare perenă (*Sechium edule*) din familia *Cucurbitaceae*, originară din regiunile tropicale, unde este cultivată pe scară largă pentru fructele sale comestibile. De asemenea, chayote este cultivată ca plantă anuală în zonele cu climă temperată. Are o dezvoltare rapidă, flori mici și albe și fructe verzi sau albe, sub formă de pară, cu țepi. Fiecare fruct conține o sământă. Fructele se mănâncă crude sau preparate, iar tuberculii tineri ai rădăcinii sunt preparați precum cartofii.

varietate de dovlecel chayote (de la cuvântul aztec chayotl) (*Sechium edule*)

EUGENE BELT–SHOSTAL

Cheever, John

(27.05.1912, Quincy, Massachusetts, SUA – 18.06.1982, Ossining, New York)

Nuvelist și romancier american. A trăit cea mai mare parte a vieții în S statului Connecticut. Povestirile sale au apărut mai ales în ziarul *New Yorker*, iar proza sa, clară și elegantă, zugrăvește drama și tristețea vieții de la periferia Americii, redate adesea sub formă de fantezie și comedie ironică. Colecțiile sale includ: *Un radio enorm* (The Enormous Radio, 1953), *Comandantul de brigadă și văduva jucătorului de golf* (The Brigadier and the Golf Widow, 1964), *Poveștile lui John Cheever* (The Stories of John Cheever, 1978, Premiul Pulitzer). Printre romanele sale se numără *Cronicile Wapshot* (The Wapshot Chronicle, 1957), *Scandalul Wapshot* (The Wapshot Scandal, 1964) și *Șoimarul* (Falconer, 1977). Jurnalele sale au fost publicate în 1991. Doi dintre copiii săi, Susan și Benjamin, au devenit la rândul lor scriitori.

chefal

Denumire comună pentru cele aproape 100 de specii de pești (familia *Mugilidae*) foarte răspândiți, cu valoare comercială ridicată și exploatați pe scară largă. Trăiesc în apele dulci și sălcii din regiunile tropicale și temperate. Chefalii înoată în ape mici, aproape de mal, și se hrănesc cu plante microscopice și cu animale mici. Corpul alungit, argintiu, cu solzi mari, atinge lungimi între 30 și 90 cm; au bot scurt, coadă bifurcată și două înotătoare dorsale, din care prima este alcătuită din patru spini rigizi. Chefalul-comun sau dungat (*Mugil cephalus*), crescut în captivitate în unele părți, este o specie foarte răspândită peste tot în lume.

cheie

În muzică, sistem de înălțimi ale sunetului și armonii muzicale, generate de o gamă

de șapte tonuri, dintre care unul este predominant. Cheile sunt elementele de bază ale tonalității și reprezintă un produs al muzicii modale (*vezi* stilul bisericesc). Când o anumită piesă este „în Do", do este tonica ei sau nota centrală. În muzica occidentală, după 1600, majoritatea pieselor muzicale au fost scrise într-un ton major sau unul minor. Gama majoră este formată din seria de intervale „ton-ton-semiton-ton-ton-ton-semiton". Gama minoră diferă de prima, începând cu tiparul „ton-semiton-ton" și formând o terță mică în loc de o terță mare pornind de la tonică.

cheie criptografică

Valoare secretă folosită de un computer, împreună cu un algoritm complex, pentru a cifra și descifra mesaje. Din moment ce mesajele confidențiale pot fi interceptate în timpul transmisiei sau trecerii prin rețele publice, ele trebuie cifrate, astfel încât să pară unei terțe persoane ca ilogice. Numai destinatarul vizat este capabil să le descifreze. Dacă cineva cifrează un mesaj cu o cheie, atunci numai cineva care are o cheie potrivită poate descifra mesajul.

cheie fixă *sau* cheie franceză

Unealtă, de obicei utilizată manual pentru strângerea șuruburilor și a piulițelor. Cheia franceză are o pârghie cu o crestătură la un capăt sau la ambele capete pentru a apuca șurubul sau piulița, astfel încât să fie răsucit prin tragere, într-un unghi drept față de axul pârghiei și al șurubului sau piuliței. Cheile tubulare au deschizătura fixă și trebuie să se potrivească piesei pe care se aplică; cheile în formă pătrată au capete care strâng piulița și au mărimea 6, 8, 12 sau 16. Cheia tubulară are o deschizătură pătrată sau hexagonală și un mâner fix sau mobil.

cheie muzicală

Simbol de notare muzicală, aflat la începutul unui portativ, care indică înălțimea notelor de pe portativ. Cheile au fost la început simple litere care indicau înălțimea notelor muzicale. Ele erau situate pe una sau mai multe linii ale portativului (oferind astfel „cheia" citirii lor). Cunoașterea identității unei singure linii permitea muzicianului să identifice toate celelalte linii și spații. Cheile au fost folosite în mod regulat începând din sec. XII. Literele gotice G și F au evoluat în simboluri pentru cheia sol și cheia fa. Litera C a evoluat spre cheile de alto, tenor, bariton și sopranǎ, care sunt mai rare.

Cheke, Sir John

(16.06.1514,/?/ - 13.09.1557, Londra, Anglia)

Umanist englez. Susținător al Reformei, a fost numit profesor de greacă la Universitatea Cambridge de către Henric VIII, fiind făcut cavaler de Eduard VI. Cu ajutorul prietenului său, omul de stat Thomas Smith (1513–1577), a reușit să apere pronunția istorică a limbii grecești atice, introdusă de Erasmus, opusă normelor de atunci ale pronunției postclasice. Cheke a fost închis pentru scurtă vreme, odată cu urcarea la tron a reginei Maria I; a fugit apoi în străinătate, dar a fost prins în Țările de Jos, în 1556, fiind închis în Turnul Londrei. A renunțat la protestantism pentru a nu fi executat și a murit în anul următor, afectat, se pare, de renegarea forțată.

chelate

Clasă de compuși complecși sau coordonați constând din atomul central al unui metal (de obicei element de tranziție) prins de o moleculă mare (ligand). Un ligand care se poate prinde de metal în două sau mai multe puncte pentru a forma o structură inelară, mult mai stabilă decât un compus non-chelatic cu aceeași formulă chimică, se numește agent chelatic. Procesul de prindere de metal se numește chelație. Agenții chelatici, cum ar fi sărurile EDTA, sunt folosiți în medicină pentru eliminarea metalelor toxice (de ex. plumb, cadmiu) din organismul uman. Alte chelate sunt folosite în analizele chimice ca indicatori și în industria de extracție a metalelor. Grupul de prindere de fier al porfirinei din hemoglobină, porfirina cu prindere de magneziu din clorofilă și din vitamina B_{12}, cu prindere de cobalt, sunt chelatori naturali.

Chelif

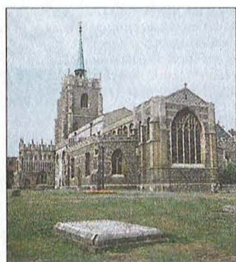
Râu în Algeria. Izvorăște din munții Atlas, curge spre N și V, vărsându-se în Marea Mediterană, la E de Oran. Având 679 km lungime, este cel mai mare râu al Algeriei. Are un curs neregulat, fiind navigabil doar pe sectoare scurte.

Chelmsford

Oraș, 157 053 loc. (2001), reședință a comitatului Essex situat în SE Angliei, la periferia de NE a regiunii care include Londra și împrejurimile. Este ceea ce a rămas din așezarea romană

J. ALLAN CASH PHOTOLIBRARY

Catedrala Sfânta Maria, Chelmsford, Anglia

Caesaromagus. În 1277 a devenit sediul permanent al întrunirilor Curții cu Juri a comitatului. Primul serviciu telegrafic fără fir din lume transmitea în 1920 din sediul de aici al companiei Guglielmo Marconi. Produsele electronice sunt reprezentative pentru economia locală.

Chelmsford (of Chelmsford), Primul viconte de ~

născut **Frederic John Napier Thesiger**

(12.08.1868, Londra, Anglia - 01.04.1933, Londra)

Administrator al coloniilor britanice. În 1905 a fost numit guvernator al regiunii Queensland, Australia, iar în 1909, al regiunii New South Wales. A părăsit Australia în 1913, pentru a servi în India, în calitate de comandant în regimentul Dorsetshire. Ca vicerege al Indiei, într-o perioadă de intensificare a naționalismului indian (1916–1921), a contribuit la instituirea reformelor prin creșterea numărului de reprezentanți indieni în guvern, dar a provocat opoziția prin luarea unor măsuri drastice împotriva naționaliștilor.

Chelsea, porțelan de ~

Porțelan moale, realizat în districtul londonez Chelsea. Manufactura, înființată în 1743, a produs, între 1750 și 1752, cele mai bune obiecte de porțelan moale, vase și figurine de păsări, cu desene inspirate din porțelanul de Meissen și marcate cu o ancoră pe un medalion oval. Mai târziu, s-a folosit ca marcă distinctivă ancora roșie (1752–1758) și ancora aurie (1758–1770). Porțelanul produs între 1770 și 1784, când manufactura a aparținut lui William Duesbury de Derby, este cunoscut sub numele de Chelsea-Derbyware. Există numeroase reproduceri și falsuri ale acestui porțelan.

Vază din porțelan de Chelsea, în stil rococo francez de Sèvres, cu fond albastru mazarin și o pictură de John Donaldson (după François Boucher), cca 1763; Muzeul Victoria și Albert, Londra

MUZEUL VICTORIA ȘI ALBERT, LONDRA

Chemical Banking Co.

Fostul holding bancar american ce a fuzionat cu Chase Manhattan Corp. în 1996. Principala sa filială era Chemical Bank, înființată oficial în 1824 ca diviziune a unei companii de produse chimice din New York. Fuziunea din 1996 a făcut ca firma rezultată să ajungă în scurt timp cea mai mare bancă din SUA.

chemin de fer *sau* shimmy

Joc de cărți în care se împart câte două sau trei cărți pentru cel mult 12 jucători, care pariază unul împotriva celuilalt, nu împotriva băncii. Câștigă jucătorul ale cărui cărți însumate dau o cifră cât mai apropiată, dar nu mai mare de 9. Jocul de chemin de fer (*în franceză*, căile ferate) provine din bacara, având reguli asemănătoare cu jocul de origine.

Chemnitz

anterior (1953–1990) **Karl-Marx-Stadt**

Oraș, 255 800 loc. (2002), în E Germaniei, situat pe malurile râului Chemnitz, la SE de Leipzig. La început a fost un punct comercial pe drumul sării către Praga, fiind consemnat oficial în 1143. Prima filatură din Germania a funcționat aici din 1800, iar prima locomotivă germană a fost construită tot aici. Orașul este și în prezent un important centru industrial.

chemorecepție

Proces senzorial prin care organismele răspund la stimuli chimici externi datorită unor celule specializate (chemoreceptori) care transformă stimuli, direct sau indirect, în impulsuri nervoase. Chemoreceptorii, adică acele componente ale neuronilor senzitivi care primesc direct stimulii chimici, sunt denumiți receptori primari. Așa-numiții receptori secundari nu aparțin neuronilor, dar răspund la stimuli prin inducerea activității unui neuron adiacent. Majoritatea mamiferelor posedă două clase de chemoreceptori: receptorii primari, implicați în miros și amplasați în epiteliul cavității nazale, și receptorii secundari, implicați în gust și localizați pe papilele gustative ale limbii. Animalele acvatice și terestre a căror piele secretă mucus au, în general, chemoreceptori pe toată suprafața corpului. Pentru multe animale, chemorecepția este cel mai important mijloc de obținere a informațiilor despre mediul înconjurător. Chemorecepția joacă un rol important în găsirea unei hrane adecvate și în comportamentul de reproducere (*vezi* feromoni). La unele specii de animale sociale mai are și rolul de a permite indivizilor să facă distincție între intruși și membrii comunității respective.

Chen Duxiu *sau* Ch'en Tu-hsiu

(08.10.1879, provincia Anhuei, China - 27.05.1942, Jiangjing)

Lider intelectual și politic chinez, cofondator al Partidului Comunist Chinez. În

tinerețe, Chen a studiat în Japonia. În China, și-a început activitatea cu publicații periodice subversive care, în scurt timp, au fost interzise de guvern. În 1915, după înființarea Republicii China, a creat o publicație lunară *Qingnian zazhi* (*în chineză*, Revista Tinerilor), redenumită *Xin qingnian* (*în chineză,* Noul Tineret), în care propunea ca tinerii chinezi să înnoiască națiunea din punct de vedere cultural și intelectual; Lu Xun, Hu Shi și Mao Zedong au colaborat. În 1917, Chen a fost numit decanul Școlii de Litere a Universității din Beijing. În 1919 a fost închis pentru o perioadă scurtă de timp, pentru rolul avut în Mișcarea de la 4 mai; după eliberarea din închisoare, a devenit marxist. Împreună cu Li Dazhao, cu Mao și alții a fondat Partidul Comunist Chinez în 1920. Internaționala Comunistă l-a îndepărtat din funcția de lider de partid când alianța partidului cu naționaliștii a eșuat și a fost exclus din partid, în 1929. Arestat în 1932, a petrecut cinci ani în închisoare.

Chenab *anterior* Acesines

Râu în India și Pakistan. Izvorăște din munții Himalaya din India, din teritoriile Himachal Pradesh, și curge spre V străbătând Jammu, Kashmir și centrul provinciei Punjab, Pakistan, pentru a se uni cu Jhelum și a se vărsa în Sutlej, important afluent al fluviului Ind. Are cca 965 km lungime și reprezintă sursa de apă pentru un sistem extensiv de irigații și canalizare, fiind unul dintre cele cinci râuri importante ale statului Punjab.

Chendi, Ilarie

(21.11.1872, Dârlos, Târnava Mare, România – 25.06.1913, București)

Critic și istoric literar român. Editor al postumelor lui Eminescu, a realizat numeroase studii, monografii, articole și cronici despre literatura română: *Schiță de critică literară, Teatru; Impresii, Foiletoane, Fragmente.*

chendir

Plantă din genul *Apocynum*, familia *Apocynaceae*, care aparține ordinului *Gentianales*, grupând în jur de 1 000 de specii de arbori, arbuști, vițe lemnoase și arbori, cei mai mulți răspândiți în regiunile tropicale și subtropicale. Chendirii au un suc lăptos, adesea otrăvitor, și flori frumoase, de obicei adunate în ciorchini. Printre plantele ornamentale de grădină se numără brebenocul, oleandrul, oleandrul galben (*Thevetia*), frangipani, prunul-de-Natal (*Carissa*) și iasomia-de-mătase (*Tabernaemontana coronaria*). Otrăvurile pentru săgeți erau obținute din mai multe specii de chendiri, iar alcaloizii otrăvitori ai câtorva specii sunt folosiți în fabricarea de medicamente.

Cheney, Richard B(ruce)

(n. 30.06.1941, Lincoln, Nebraska, SUA)

Om politic republican și vicepreședinte al SUA (2001–2009). Și-a petrecut copilăria în Casper, Wyoming. A devenit consilier al președintelui Gerald Ford, apoi șef de stat-major al acestuia, din 1975 până în 1977. În 1978 a fost ales din partea statului Wyoming în Camera Reprezentanților din SUA, acesta fiind primul mandat din cele șase pe care le-a avut în aceeași funcție. Din 1989 până în 1993 a fost ministru al apărării în administrația președintelui George Bush, fiind inițiatorul reducerilor efectivelor militare, ca urmare a destrămării Uniunii Sovietice. A părăsit serviciul guvernamental, desfășurându-și activitatea în sectorul privat timp de mai mulți ani, înainte să fie ales în 2000 și 2004 vicepreședinte pe lista de candidați pe care se afla și George W. Bush.

Ch'eng-Zhu, Școala ~ *sau* Școala Ch'eng-Chu

Școală chineză de neoconfucianism. Conducătorii spirituali au fost Cheng Yi (*vezi* Cheng Hao și Cheng Yi) și Zhu Xi, care au dat și numele acestei școli. Cheng Yi susținea că pentru a înțelege *Li* (adevărurile fundamentale) trebuie investigate toate lucrurile din lume, prin inducție, deducție, studii istorice și activități politice. Zhu Xi susținea că investigația rațională este elementul central al cultivării morale. Școala a dominat filozofia chineză până la Revoluția Republicană (1911).

Chengdu *sau* Ch'eng-tu

Oraș, 2 146 126 loc. (1999), centru administrativ al provinciei Sichuan, China, situat în fertila câmpie Chengdu, locul în care se află unul dintre cele mai vechi și mai reușite sisteme de irigații din lume, alimentat de râul Min. Înființat la sfârșitul sec. III î.Hr., sistemul a supraviețuit de-a lungul timpului, permițând acestei zone agricole să devină una dintre cele mai dens populate din lume. Chengdu, capitala mai multor dinastii, a devenit în sec. X d.Hr. extrem de prosperă; negustorii din acest oraș au introdus bani de hârtie, ce s-au răspândit în toată China, în timpul dinastiei Song. Chengdu era vestit pentru satinurile și brocarturile sale. Capitală a regiunii Sichuan din 1368, a rămas un centru administrativ major, unde astăzi s-au dezvoltat transporturile, industria și învățământul.

Chennai *anterior* Madras

Oraș, 4 216 268 loc. (2001), centru administrativ al statului Tamil Nadu, India, de pe coasta Coromandel a golfului Bengal. Fondat în 1639 de Compania Britanică a Indiilor de Est, ca fort și centru comercial, a devenit cunoscut ca Fort St. George, fiind folosit ca bază de extindere a companiei în S Indiei. Orașul St. Thomé, înființat de portughezi în sec. XVI, a fost cedat britanicilor în 1749 și încorporat în acesta. Prin 1800, englezii au făcut din Chennai capitala administrativă și comercială. Azi, orașul e centru industrial și locul în care se află numeroase instituții de învățământ și culturale. Tradiția spune că aici se află mormântul Sfântului Apostol Toma.

Chennault, Claire L(ee)

(06.09.1890, Commerce, Texas, SUA – 27.07.1958, New Orleans, Louisiana)

General de brigadă american. A servit în forțele aeriene ale armatei timp de 20 de ani, apoi s-a retras, în 1937, din cauza agravării surzeniei sale. A devenit consilierul pe probleme de aviație al lui Jiang Jieshi, fiind unul dintre aviatorii americani voluntari care au format grupul Tigrii Zburători și au luptat împotriva Japoniei. Rechemat la datorie în Al Doilea Război Mondial, a comandat Forțele Aeriene Americane în China, între 1942–1945. Împreună cu soția sa de origine chineză, Anna, a rămas unul dintre cei mai influenți susținători ai lui Jiang Jieshi.

Cher

Râu în centrul Franței. Izvorăște din NV Masivului Central. Curge spre NV, trece prin Chenonceaux, unde este traversat de un pod ce face parte din castelul istoric, apoi trece la S de orașul Tours, pentru a se uni cu Loara, după un curs de 349 km.

cheratină

Proteină cu structură fibroasă, prezentă în structura firului de păr, a unghiilor, copitelor, lânii, penelor și pielii. Un sfert din aminoacizii din cheratină sunt reprezentați de cistină a cărei capacitate de a forma legături puternice, disulfidice, cu alte molecule de cistină explică marea stabilitate a cheratinei care nu se dizolvă în apă rece sau fierbinte și nu permite cu ușurință proteoliza. Atunci când au un conținut maxim de apă (cca 16%), fibrele de cheratină sunt cu 10–12% mai lungi decât atunci când sunt uscate. Arderea acestei substanțe sau a materiei organice care o conține produce un miros sulfuros specific.

cheratită

Inflamație a corneei (*vezi* ochi). Conjunctiva poate fi și ea inflamată (cherato-conjunctivită). În funcție de cauze, printre care se numără uscăciunea ochiului (provenită dintr-o deficiență de producere a lacrimilor sau din incapacitatea de a închide ochiul), răni fizice sau chimice ori unele boli, cheratita poate fi dureroasă sau nedureroasă și poate cauza defecte ale câmpului vizual (inclusiv orbirea) și rănirea ochiului.

Cherbourg

Port maritim, 40 500 loc. (2005), și centru naval, amplasat în NE Franței, la Canalul Mânecii, fiind, se pare, locul unei vechi așezări romane. Francezii și englezii au dus lupte pentru acest loc încă din Evul Mediu. A fost ocupat de englezi în 1758, apoi preluat de francezi și fortificat de Ludovic XVI. În Al Doilea Război Mondial a fost ocupat de germani până în 1944, când a fost capturat de Aliați, devenind un port de aprovizionare important. Printre industriile portului se numără transportul transatlantic, transportul de mărfuri, construcția de vapoare și producerea de echipamente electronice și de telefonie. Practicarea iahtingului și a pescuitului comercial sunt, de asemenea, importante.

cherestea

Termen generic pentru lemnul provenit din tăierea copacilor, fie tăiat în bușteni, fie tăiat astfel încât să poată fi folosit în construcții. Cheresteaua poate fi din lemn moale sau tare. Termenul se referă deseori la produsele obținute în urma debitării buștenilor într-un gater. Transformarea buștenilor în lemn tăiat implică decojirea, tăierea în scânduri sau bucăți subțiri, retăierea în scânduri mai mici, de diferite dimensiuni, tivirea, tăierea în diagonală, pentru ajustarea capetelor și eliminarea defectelor, clasificarea în funcție de putere și aspect și uscarea în aer liber sau în cuptoare speciale. Uscarea sub punctul de saturație al fibrelor duce la contracția lemnului și în general la o durabilitate, rigiditate și densitate sporite, lemnul fiind astfel mai bine preparat pentru finisare. Deseori, pentru a proteja lemnul împotriva deteriorării și putrezirii, sunt folosite anumite substanțe cu proprietăți de conservare.

cherogen *sau* cherogen bituminos *sau* cherogenită

Amestec complex de compuși cu molecule mari, conținând în mare parte hidrogen și carbon, dar și oxigen, nitrogen și sulf.

Cherogenul este un precursor al țițeiului și compusul organic al șistului bituminos. Este cerat și insolubil în apă; la încălzire, se descompune în substanțe gazoase și lichide recuperabile, asemănătoare petrolului. Este compus din material organic compact, alcătuit din alge și din alte forme inferioare de plante, polen, spori și mantale de spori și insecte.

cherokee

Trib de amerindieni de origine irocheză, locuind în E statului Tennessee și în V statelor Carolina. Cultura cherokee se aseamănă cu cea a indienilor creek și a altor indieni de sud-est. Numele lor provine dintr-un cuvânt creek ce înseamnă „oameni de diferite limbi"; mulți preferă să li se spună keetowah sau tsalagi. Cherokee este o limbă irocheză, dar diferă considerabil de celelalte limbi din familie. Când au fost descoperiți, cherokee aveau unelte de piatră, coșuri împletite și ceramică manuală, cultivau porumb, fasole și dovlecei și vânau căprioare, urși și elani. Războaiele și tratatele de la sfârșitul sec. XVIII au limitat puterea indienilor și le-au restrâns teritoriile. După o serie de atacuri nereușite asupra trupelor americane și a așezărilor de civili, pământul a fost cedat în schimbul obținerii păcii și plătirii datoriilor. După 1800, indienii cherokee s-au remarcat prin asimilarea culturii albilor, formând un guvern după modelul celui american și adoptând metode europene de cultivare a terenurilor și de gospodărire a acestora. Majoritatea au învățat să scrie și să citească după un abecedar conceput de Sequoyah. De la cca 1835, când s-a descoperit aur pe pământurile indienilor cherokee din Georgia, a început și mișcarea de alungare a acestora către V. Evenimentele ce au urmat au culminat cu Drumul Lacrimilor, care a dus la moartea multor indieni, urmașii acestora (cca 281 000 în 2000) trăind astăzi în Oklahoma.

Cheroneea

Oraș antic din E Greciei. Ruinele sale se află în partea de V a Beoției, în S muntelui Parnas, în apropiere de Orhomenos. Filip II al Macedoniei a câștigat Bătălia de la Cheroneea în 338 î.Hr. În 86 î.Hr. a fost scena victoriei lui Sylla împotriva lui Mitridate VI, regele Pontului. Plutarh s-a născut aici, pe la 46 d.Hr.

Cheroneea, Bătălia de la ~

(338 î.Hr.)

Bătălie în Beoția, centrul Greciei, în care Filip II al Macedoniei a învins Teba și Atena. Victoria, datorată, în mare parte, fiului lui Filip, Alexandru cel Mare, a contribuit la înaintarea Macedoniei în Grecia și a reprezentat un punct de pornire către formarea viitorului imperiu al lui Alexandru.

Chersones

În geografia antică, în Europa și în Asia, denumea o peninsulă (termenul înseamnă peninsulă). Chersonesul tauric denumea peninsula Crimeea (Ucraina) și orașul Chersones din apropierea așezării Sevastopol de astăzi. Orașul, fondat de grecii ionieni în sec. VI î.Hr., a făcut mai târziu comerț cu grecii din Atena, Delos și Rodos, înflorind în perioada romană și bizantină. Chersonesul tracic denumea peninsula modernă Gallipoli. Pe drumul comercial dintre Europa și Asia, aceasta a fost locul unde eolienii și ionienii au fondat mai multe cetăți în sec. VII î.Hr. Abandonată de Darius I în 493 î.Hr., a fost ocupată de atenieni, ajungând mai târziu sub dominația lui Augustus.

chert

Rocă sedimentară alcătuită din silice, microgranulară, criptocristalină sau amorfă care se întâlnește sub formă de noduli (concrețiuni) în alte roci sedimentare (calcare, argile, evaporite). Varietatea întâlnită ca noduli în cretă se numește silex (sau flint). Culorile sunt variabile: alb, gri, brun, negru. Cherturile și silexurile erau folosite în Epoca Pietrei pentru confecționarea de unelte și arme. Astăzi sunt folosite ca agent abraziv și șmirghel, în morile unde se macină piatra brută pentru industria ceramică și a produselor de vopsit. Unele tipuri de cherturi, prelucrate și lustruite, sunt folosite ca pietre semiprețioase.

Cherubini, Luigi (Carlo Zanobi Salvadore Maria)

(14.09.1760, Florența – 15.03.1842, Paris, Franța)

Compozitor franco-italian. Născut într-o familie de muzicieni, a compus, cu un talent înnăscut, zeci de lucrări, înainte să împlinească vârsta de 20 de ani. În 1786 s-a stabilit definitiv la Paris. S-a bucurat de succes în anii 1790, Napoleon însuși exprimându-și admirația pentru el. A devenit coadministrator al corului regal în 1816, apoi, în 1822, director al Conservatorului din Paris, unde a rămas până la sfârșitul vieții. Ludwig van Beethoven l-a numit pe Cherubini cel mai mare muzician contemporan cu el. Tratatul său despre contrapunct (1835) a fost intens utilizat timp de

un secol. Din cele cca 40 de opere ale sale, mai cunoscute sunt *Lodoïska* (1791), *Médée* (1797) și *Les deux journées* (1815). Alte opere importante includ o simfonie (1815), șase cvartete de coarde, recviemuri în do minor și re minor (1816, 1836) și șase mise.

Chesapeake

Oraș, 199 184 loc. (2000), în SE statului Virginia, SUA. Situat la S de Norfolk, a devenit oraș independent în 1963, prin fuzionarea ținutului Norfolk cu orașul South Norfolk. Având 883 kmp, este unul dintre cele mai mari orașe de pe teritoriul SUA. Zona, cuprinzând și Mlaștina Întunecată, a fost altădată teritoriul indienilor chesapeake, coloniștii așezându-se aici în anii 1630.

Chesapeake

Golf la Oceanul Atlantic, în partea de E a SUA. Partea inferioară se află în Virginia, iar cea superioară în Maryland, are 311 km lungime, până la 40 km lățime și o suprafață de cca 8 365 kmp. Primește mulți afluenți, printre care Susquehanna, Patuxent, Potomac și James. Jamestown, prima așezare a europenilor, a fost fondat în 1607; un an mai târziu, căpitanul John Smith a explorat golful și l-a cartografiat. Apele golfului au adăpostit multe viețuitoare marine, însă dezvoltarea industrială din anii 1970 a dus la o poluare alarmantă a golfului, scăzând drastic numărul peștilor. De atunci se fac eforturi de remediere a situației.

Chesapeake and Ohio Railway Co.

Companie americană de căi ferate, înființată în 1868, prin fuziunea a două companii de transport mai mici, Virginia Central și Convington & Ohio. Compania a mai adăugat apoi și alte linii de transport, mai ales în partea superioară a Sudului și Vestului Mijlociu, care au început să fie cunoscute sub numele de Chessie System. În 1972, serviciile pentru pasageri au fost preluate de Amtrak.

Chesapeake and Ohio Canal, Parcul Istoric Național ~

Parc natural în E SUA. Cuprinde fostul Canal Chesapeake-Ohio, un curs de apă între râul Potomac, între Washington DC și Cumberland, Maryland. Canalul, care se întinde pe o suprafață de 297 kmp, a fost construit începând cu anii 1820. Construcția de căi ferate a însemnat declinul economic al canalului, care a fost cumpărat în 1938 de guvernul american, fiind restaurat și înființat ca parc istoric în 1971.

Cheselden, William

(19.10.1688, Somerby, Leicesterchire, Anglia - 10.04.1752, Somersetshire)

Chirurg și profesor britanic. Cărțile sale *Anatomia corpului uman* (Anatomy of the Human Body, 1713) și *Osteografia sau Anatomia oaselor* (Osteographia or the Anatomy of Bones, 1733) au constituit timp de aproape un secol manuale pentru studenți. Tehnica sa de extragere a pietrelor din vezica biliară printr-o incizie laterală și nu frontală (1727) a fost adoptată de chirurgii din întreaga Europă. De asemenea, a mai inventat o metodă chirurgicală de realizare a unei pupile artificiale, tratând astfel unele forme de orbire.

Cheshire

Comitat în partea de V a Angliei, 673 777 loc. (2001), diviziune administrativă, geografică și istorică. Reședința comitatului este Chester. Învecinat cu Țara Galilor, cuprinde o parte din National Peak District și se întinde spre estuarele râurilor Dee și Mersey la N. Pe teritoriul său au fost descoperite forturi din Epoca Bronzului și Epoca Fierului, precum și ruine ale unor structuri din timpul ocupației romane. Comitatul este în mare parte o zonă agricolă, iar în ceea ce privește industria, predomină cea a produselor lactate.

Chesnut, Mary
născută **Mary Boykin Miller**

(31.03.1823, Pleasant Hill, Carolina de Sud, SUA - 22.11.1886, Camden, Carolina de Sud)

Scriitoare americană. S-a căsătorit cu James Chesnut Jr., care a jucat un rol important în mișcarea de secesiune și în Confederație. Și-a urmat soțul în misiunile militare avute ca ofițer de stat-major și și-a înregistrat punctele de vedere și observațiile într-un jurnal. Cartea sa, *Jurnal din Dixie* (Diary from Dixie), o redare exactă a vieții din sud în timpul Războiului Civil, a fost publicată în 1905.

Chesnutt, Charles (Waddell)

(20.06.1858, Cleveland, Ohio, SUA - 15.11.1932, Cleveland)

Scriitor, primul romancier american de origine africană. Ca tânăr director de școală în Carolina de Nord, a fost atât de afectat de tratamentul la care erau supuși oamenii de culoare, încât s-a mutat cu familia la Cleveland, unde a devenit avocat. În timpul liber a început să scrie, publicând apoi numeroase povestiri și eseuri, două colecții de nuvele, biografia lui Frederick Douglass și trei romane, printre care se numără *Visul colonelului*

(The Colonel's Dream, 1905). Realist și bun psiholog, el a folosit scene de familie din viața oamenilor obișnuiți, pentru a protesta împotriva nedreptăților sociale.

cheson

În construcții, tip de fundație, folosit cel mai adesea pentru poduri, în partea de sub apă, dar și pentru clădiri. Este o structură mare, goală în interior, scufundată în pământ de muncitorii care forează din interiorul ei; ulterior devine o parte integrantă a pilonului. Sunt trei tipuri: chesonul deschis atât la vârf, cât și la fund; chesonul cutie, închis la fund; și chesonul pneumatic, cu o cameră de aer pentru muncitorii care lucrează la adâncime. Coloanele de cheson, în general cu diametru de 0,6 m, pot fi folosite ca o alternativă pentru pilonii de suport. O gaură rotundă este săpată până într-un strat stabil al solului și susținută temporar de un schelet de metal, apoi umplută cu beton turnat peste un cofraj de armătură.

Chess, Leonard *născut* Leonard Czyz

(12.03.1917, Motule, Polonia - 16.10.1969, Chicago, Illinois, SUA)

Producător american de discuri, de origine poloneză. A emigrat în SUA, în 1928, împreună cu fratele său, Phil (n. cca 1920), stabilindu-se amândoi în Chicago, unde și-au deschis un bar. La sfârșitul anilor 1940, Leonard s-a alăturat companiei de discuri Aristocrat; în 1950, a cumpărat compania, schimbându-i numele în Chess și luându-l pe Phil ca partener. Fani ai muzicii electric blues, devenită cunoscută după Al Doilea Război Mondial, ei au semnat contracte cu artiști precum Muddy Waters, Willie Dixon, Chuck Berry, Howlin' Wolf (1910–1976) și Bo Diddley (n. 1928), jucând un rol important în câștigarea unei audiențe mai mari a muzicii negrilor în rândul albilor.

Chester *anterior* Deva *sau* Devana Castra

Oraș, 118 207 loc. (2001), reședință a comitatului Cheshire. Situat pe râul Dee, la S de Liverpool, este un port activ și centru feroviar. Timp de mai multe secole, după 60 d.Hr., a fost tabăra de pe Dee a romanilor, sediul Legiunii a XX-a; i s-au păstrat zidurile bine conservate. A fost ultimul loc din Anglia care a cedat în fața lui William Cuceritorul (1071) care a transformat localitatea în centrul unui comitat palatin. A devenit un important port în sec. XIII și XIV, făcând comerț în special cu Irlanda. Din sec. XIV a fost scena pe care s-au prezentat misterele din ciclul Chester. Colmatarea râului Dee a dus la declinul orașului, dar în sec. XIX traficul feroviar i-a readus prosperitatea.

Chesterton, G(ilbert) K(eith)

(29.05.1874, Londra, Anglia - 14.06.1936, Beaconsfield, Buckinghamshire)

Om de litere britanic, jurnalist, om de știință, romancier și nuvelist, poet. Operele sale de critică socială și literară includ *Robert Browning* (1903), *Charles Dickens* (1906) și *Epoca victoriană în literatură* (The Victorian Age in Literature, 1913). Chiar înainte de convertirea sa la catolicism, a fost atras de teologie și de argumentația religioasă. Operele sale de ficțiune includ *Napoleon din Notting Hill* (The Napoleon of Notting Hill, 1904), renumitul roman alegoric *Omul care era Joi* (The Man Who Was Thursday, 1908) și seria de romane polițiste, de mare succes, având-l ca erou pe preotul-detectiv Brown.

G.K. Chesterton, schiță de James Gunn, 1932; Galeria Națională de Portrete, Londra

GALERIA NAȚIONALĂ DE PORTRETE, LONDRA

chestiunea strâmtorilor

Controversă curentă în sec. XIX–XX privind trecerea navelor de război prin strâmtorile Bosfor și Dardanele, între Marea Neagră și Mările Egee și Mediterană. Ambele strâmtori erau situate pe teritoriul Turciei, dar când Rusia a obținut controlul țărmului de N al Mării Negre, navele sale au primit dreptul de liberă trecere. Rusia a căutat să dețină controlul privind trecerea navelor ce nu aparțineau Turciei, prin Tratatul de la Unkiar-Kelessis (1833), care a fost anulat prin Convenția Strâmtorii Londoneze (1841). Tratatul de la Lausanne (1923) acorda liberă trecere tuturor navelor de război. Revizuirea sa, prin Convenția de la Montreux (1936), restabilea dreptul Turciei de a limita accesul armatelor ce nu aparțineau statelor de la Marea Neagră.

chestor

(*în latină*, investigator)

În Roma antică, cel mai de jos rang de magistrat, a cărui responsabilitate tradițională era trezoreria. Chestorii funcționau ca adjuncți ai consulilor. În jurul anului 450 î.Hr., chestorii au devenit magistrați, o clasă de administratori guvernamentali de înaltă ținută din care făceau parte și consulii,

pretorii și prefecții. Reprezentau clasa cea mai de jos din această categorie și erau aleși de către popor. După 421 î.Hr. existau patru chestori, doi vistiernici publici și doi asistenți ai consulilor, care îi însoțeau pe aceștia la război, se ocupau de provizii și de plata trupelor de soldați. În perioada lui Augustus, numărul chestorilor a crescut la 20, mulți dintre ei fiind funcționari în domeniul finanțelor și asistenți ai guvernatorilor provinciilor.

Chetumal

Oraș, 121 602 loc. (2000), centru administrativ al statului Quintana Roo, Mexic. Situat la numai 6 m deasupra nivelului mării pe coasta de E a peninsulei Yucatan, la N de Belize. Orașul a fost înființat în 1899, devenind capitală teritorială când Quintana Roo s-a separat de statul Yucatan, în 1902. Aflat în zona pădurilor tropicale, are o economie care se bazează pe exploatări forestiere.

Chevalier, Maurice

(12.09.1888, Paris, Franța - 01.01.1972, Paris)

Cântăreț și actor francez. A apărut pentru prima dată ca actor și cântăreț la Folies-Bergères, în 1909. În timpul Primului Război Mondial a petrecut doi ani într-un lagăr de prizonieri din Germania. Renumit pentru pălăria de paie elegantă și papionul său, pentru stilul vesel și ștrengăresc, s-a îndreptat către Hollywood în 1929, unde a apărut în producții ce au contribuit la consacrarea filmului muzical ca gen cinematografic, cum ar fi *Parada dragostei* (The Love Parade, 1929) sau *Văduva veselă* (The Merry Widow, 1934). A fost criticat pentru că a jucat pentru germani în timpul ocupației naziste din Franța. Printre ultimele sale filme se numără *Gigi* (1958) și *Fanny* (1961). În 1958 a primit un Premiu Oscar pentru întreaga carieră.

Cheviot, Colinele ~

Dealuri de-a lungul graniței dintre Scoția și Anglia. Se întind de la NE spre SV, fiind graniță între cele două țări. Vârful cel mai înalt este Cheviot, 816 m. Aici există numeroase urme de civilizație preistorică. De asemenea, o suprafață foarte mare a fost desemnată în 1956 drept Parcul Național Northumberland.

Chevreuse, Marie de Rohan-Montbazon, Ducesă de ~

cunoscută ca **Madame de Chevreuse**
născută **Marie de Rohan-Montbazon**

(12.1600, /?/ - 12.08.1679, Gagny, Franța)

Prințesă franceză. A participat la mai multe conspirații împotriva guvernului ministerial în timpul domniei lui Ludovic XIII și al regenței lui Ludovic XIV. A fost exilată de mai multe ori pentru activitățile sale, printre care se numără complotul împotriva cardinalului de Richelieu, trădarea unor secrete de stat și complotul privind asasinarea lui Jules Mazarin.

chewa

Trib de limbă bantu care trăiește în E Zambiei, NV statului Zimbabwe și Malawi. Practică o agricultură nesistematizată, vânătoarea și pescuitul. Cândva, sclavia era generalizată în acest trib. Descendența, moștenirea și succesiunea sunt transmise pe linie maternă, iar poligamia este unanim acceptată. Așezările tribului chewa sunt conduse de un șef, funcție care este ereditară, și de un consiliu al bătrânilor.

cheyenne

Amerindieni de câmpie de origine algonkin (*vezi* limbile algonkin) care locuiau mai ales în Montana și Oklahoma, în SUA. Inițial cultivatori și vânători-culegători, trăind în centrul statului Minnesota, cheyenne s-au mutat în sec. XIX în zone din apropierea râurilor Platte și Arkansas, împărțindu-se în ramura de S și cea de N. Aici au adoptat stilul de viață al indienilor de câmpie; după ce au domesticit cai, au devenit dependenți de bizoni ca sursă de hrană și au dezvoltat un mod de viață nomad. Executau dansul soarelui și puneau accent pe viziunile în care un animal-spirit adoptă un om și îi conferă puteri deosebite; s-au luptat continuu cu indienii kiowa până către 1840. În anii 1870 au participat la diverse revolte indiene, alăturându-se triburilor sioux în bătălia de la Little Bighorn în 1876. La recensământul din 2000 din SUA, mai mult de 11 100 de persoane s-au declarat de origine cheyenne.

Cheyenne

Oraș, 53 011 loc. (2000), centru administrativ al statului Wyoming, SUA. Este cel mai mare oraș al acestui stat și reședință din 1869. A devenit un punct comercial pentru terenurile aurifere de la Black Hills din NE și un centru major de transport pe apă al vitelor din Texas. Pășunile sale au devenit renumite printre proprietarii de vite. În iulie se sărbătoresc Zilele Frontierei, când au loc cele mai vechi și mai importante întreceri de rodeo din America. Fortul Francis E. William din apropiere este locul în care s-a amenajat prima bază de rachete balistice intercontinentale din SUA (1957).

Cheyenne

Râu în partea central-nordică a SUA. Izvorăște din E statului Wyoming, curge spre NE pe o distanță de 850 km, unindu-se apoi cu râul Missouri în statul Dakota de Sud. Barajul Angostura, parte a proiectului de irigații al bazinului râului Missouri, se află pe acest râu, în apropierea orașului Hot Springs.

Cheyne, William Watson *ulterior* Sir William

(14.12.1852, Hobert – 19.04.1932, Fetla, Scoția)

Chirurg și bacteoriolog britanic. Primele sale lucrări despre medicina preventivă și cauzele bacteriologice ale bolilor au fost influențate în mare parte de Robert Koch. A fost urmașul devotat al lui Joseph Lister și un pionier al metodelor chirurgicale antiseptice din Marea Britanie. A publicat opere importante: *Chirurgie antiseptică* (Antiseptic Surgery: Its Principles, Practice, History and Results, 1882) și *Lister și realizările sale* (Lister and His Achievements,1885).

Chhattisgarh

Stat, 20 795 956 loc. (2001), în centrul Indiei. Ocupă o suprafață de 135 194 kmp; centrul administrativ este la Raipur. Câmpia Chhattisgarh acoperă o mare parte din stat, relieful fiind mai muntos spre N și V. Înainte să devină stat separat, în 2000, teritoriul ce cuprinde astăzi statul Chhattisgarh făcea parte din E statului Madhya Pradesh. Este bogat în minerale, dar majoritatea populației se ocupă cu agricultura.

Chian Kai-Și *sau* Ciang Kai Shek

Vezi Jiang Jieshi

Chiang Ching-kuo *sau* Jiang Jinguo

(18.03.1910, Qikou, China – 13.01.1988, Taipei, Taiwan)

Fiu al lui Jiang Jieshi și succesorul acestuia la funcția de conducător al Taiwanului. Alegerea sa, în 1978, de către Adunarea Națională s-a făcut pentru un mandat de șase ani, el fiind reales în 1984. A încercat să mențină relațiile de comerț exterior și să păstreze independența politică a Taiwanului, într-o perioadă în care alte țări rupeau relațiile diplomatice pentru a stabili contacte cu China. În timpul președinției sale, s-a permis înființarea partidelor de opoziție și au fost încurajați nativii din Taiwan să participe la guvernare. *Vezi și* Jiang Jieshi.

Chiang Mai

Oraș în NV Thailandei, 171 594 loc. (1999). Situat pe râul Ping, la cca 130 km E de Myanmar, a fost desemnat la sfârșitul sec. XIII capitală a regatului independent Lan Na. Aflat sub tutela statului Myanmar, a fost preluat de Siam în 1774 și deținut de acesta până la sfârșitul sec. XIX, păstrându-și însă un anumit grad de independență față de Bangkok. În prezent, este centrul religios, economic și cultural al Thailandei de N. În apropierea sa se află complexul de temple de la Wat Phra That Doi Suthop, a cărui mănăstire a fost construită în sec. XIV.

Chiapas

Stat în SE Mexicului, 3 920 892 loc. (2000). Mărginit de Guatemala și Oceanul Pacific, este un stat muntos, acoperit de păduri, cu suprafața de 74 211 kmp. Centrul administrativ este Tuxtla Gutiérez. Locuitorii sunt în majoritate indieni. Extraordinarele ruine maya de la Palenque se află în pădurile tropicale din NE statului. La Bonhampak, unde se află renumitele picturi murale aparținând civilizației maya, se poate ajunge din Tuxtla. Unit cu Guatemala în timpurile colonizării, Chiapas a devenit stat mexican în 1824; granițele sale au fost stabilite în 1882. În 1994, indienii și rezidenții clasei de mijloc, ajunși la limita sărăciei, au protestat împotriva inegalităților economice și sociale promovate de Armata Națională de Eliberare a lui Zapata, declanșând o revoltă armată care continuă și în sec. XXI.

chibcha *sau* muisca

Grup de indieni din America de Sud, care în timpul cuceririi spaniole ocupau văile înalte din jurul orașelor Bogota și Tunja din Columbia. Populația lor număra cca 500 000 de locuitori, fiind mult mai centralizată din punct de vedere politic decât alte populații sud-americane din afara Imperiului Inca. Economia se baza pe agricultură intensivă, diverse meșteșuguri și comerț extins. Societatea era puternic stratificată. Structura politică a populației chibcha a fost distrusă de invazia spaniolilor în sec. XVI, astfel încât prin sec. XVIII ei erau deja asimilați de restul populației. *Vezi și* civilizație andină.

Chicago

Oraș în NE statului Illinois, SUA, 2 896 016 loc. (2000). Situat pe malul lacului Michigan și străbătut de râul Chicago, orașul are numeroase facilități portuare. În sec. XVII, numele orașului era asociat cu transportul mărfurilor între râurile Des Plaines și Chicago, ce făceau legătura între fluviul St. Lawrence, Marile Lacuri și fluviul Mississippi. Fortul Dearborn a fost

construit în 1803 pe un teritoriu obținut de la indieni. Acesta s-a extins rapid după terminarea canalului Illinois–Michigan (1848), care unea râurile Chicago și Mississippi, devenind și principalul centru feroviar al țării. După incendiul devastator din 1871, a fost reconstruit în foarte scurt timp și, începând cu 1893, a devenit gazda Expoziției Mondiale Columbiene. Este locul în care s-au născut zgârie-norii de oțel, la sfârșitul sec. XIX, și orașul care se poate lăuda cu lucrările unor arhitecți eminenți, cum ar fi Louis Sullivan, Frank Llyod Wright și Ludwig Mies van der Rohe. Oamenii de știință din domeniul nuclear au produs prima reacție nucleară în lanț la Universitatea Chicago, în 1942. După Al Doilea Război Mondial, orașul a cunoscut încă o perioadă de înflorire în domeniul construcțiilor, dar, așa cum s-a întâmplat și în alte orașe mari, populația acestuia a scăzut, crescând în schimb cea din suburbii. Al treilea oraș ca mărime din SUA, Chicago este un important centru economic, comercial și de transport și sediul Bursei de Mărfuri și al Camerei de Comerț. Aici se află mai multe muzee și Institutul de Artă din Chicago.

Chicago

Râu în orașul Chicago, statul Illinois, SUA. Un râu mic, ce inițial trecea prin Chicago și se vărsa în lacul Michigan, având ramificații spre N și spre S. O furtună puternică, produsă în 1885, a provocat vărsarea unor cantități însemnate de ape poluate în lacul Michigan, după care cursul său a fost deviat, în 1900, prin construcția unui canal, considerat a fi un succes tehnic. În prezent, este legat cu râul Des Plaines prin canalul de navigație și sistemul de canalizare al orașului Chicago.

Chicago, Institutul de Artă din ~

Muzeu din Chicago, care găzduiește lucrări de artă europeană, americană, asiatică, africană și precolumbiană. A fost înființat în 1866, sub titulatura de Academia de Design din Chicago (Chicago Academy of Design), adoptând numele actual în 1882. În 1893, colecțiile au fost transferate în clădirea actuală, de pe bulevardul Michigan. Expune sculpturi, picturi, tipărituri și desene, artă decorativă și fotografii europene, americane și orientale, cât și artă africană și americană precolumbiană. Este cunoscut pentru numărul mare de picturi franceze din sec. XIX și mai ales pentru lucrările aparținând curentului impresionist din sec. XX (în special ale lui Claude Monet). Printre cele mai cunoscute piese se numără pictura lui Georges Seurat, *După amiază la La Grand-Jatte – 1884* (1884–1886), *American Gothic* (1930) a lui Grant Wood și *Nighthawks* (1942) a lui Edward Hopper. Tot aici se află și Institutul de Artă Ryerson, Biblioteca Burnham (pentru arhitectură) și Teatrul Goodman.

Chicago, Judy *născută* Judy Cohen

(n. 20.07.1939, Chicago, SUA)

Artistă multimedia. A studiat la UCLA, iar în 1970 a adoptat numele orașului natal. Motivată de discriminarea evidentă din lumea artelor și de înstrăinarea față de tradițiile artei occidentale, ea a dezvoltat medii de imagistică feminină. Opera sa remarcabilă, *Cina* (The Dinner Party, 1974–1979), este o masă triunghiulară având locurile marcate pentru 39 de femei importante, reprezentate fiecare de farfurii ceramice cu imagini feminine și șervete înfrumusețate cu broderii tipice zonelor din care proveneau. În 1973 a fost cofondatoare a atelierului Feminist Studio Workshop și al centrului Woman's Building din Los Angeles.

Chicago, renașterea literară din ~

Înflorire a activității literare în Chicago între 1912–1925. Scriitorii de marcă ai acestei mișcări – Theodore Dreiser, Sherwood Anderson, Edgar Lee Masters și Carl Sandburg – au descris realist mediul urban contemporan, condamnând pierderea valorilor rurale tradiționale într-o societate americană materialistă și din ce în ce mai industrializată. Acestei perioade i se asociază Little Theatre, o oază pentru tinerii dramaturgi, mișcarea literară Little Room și reviste printre care *The Dial, Poetry, The Little Review*. Renașterea a mai însemnat și o revitalizare a jurnalismului ca mediu literar.

Chicago, Școala din ~

Grup de arhitecți și ingineri care în anii 1890 au exploatat dubla dezvoltare a cadrelor structurale de oțel și a liftului electric, deschizând calea zgârie-norilor, omniprezenți în societatea modernă de astăzi. Opera lor a adus orașului Chicago titlul de „locul de naștere al arhitecturii moderne". Printre membrii școlii se numără Louis Sullivan, Daniel Burnham și John Wellborn Root (1850–1891).

Chicago, tulburările rasiale din 1919 de la ~

Cea mai gravă dintre cele peste 25 de tulburări rasiale foarte grave, care s-au produs în SUA în vara care a urmat Primului Război Mondial. Fricțiunile rasiale s-au

intensificat odată cu migrația negrilor către N. În S orașului Chicago, populația de culoare a crescut, în zece ani, de la 44 000 la 109 000. Tulburările au fost declanșate de moartea unui negru care înota în lacul Michigan, în apropierea unei plaje pentru albi. Când poliția a refuzat să-l aresteze pe albul presupus vinovat, a izbucnit o altercație între cele două grupuri antagoniste. Violența s-a răspândit apoi în tot orașul, scăpând de sub controlul poliției. După 13 zile de măcel, s-au înregistrat 38 de morți (23 afro-americani și 15 albi), 537 de răniți, iar 1 000 de familii de culoare au rămas fără adăpost.

Chicago, Universitatea ~

Universitate independentă din Chicago, fondată în 1891 cu ajutorul unei donații făcute de John D. Rockefeller. William Rainey Harper (1891–1906), primul său președinte, a avut numeroase realizări care au condus la renumele universității, iar sub conducerea lui Robert M. Hutchins (1929–1951), a devenit cunoscută pentru planul său de învățământ umanist, deosebit de variat. Primul departament de sociologie din lume a fost înființat aici, în 1892, sub conducerea lui Robert E. Park. În 1942 a fost locul în care s-a produs prima reacție nucleară în lanț controlată, sub conducerea lui Enrico Fermi. Alte realizări notabile includ dezvoltarea datării cu carbon-14 și izolarea plutoniului. Peste 70 de savanți asociați cu Universitatea Chicago au primit Premiul Nobel în domeniile lor de activitate. Universitatea cuprinde un colegiu, mai multe școli profesionale, centre de cercetare avansată, inclusiv Institutul Oriental (studii despre Orientul Mijlociu), Observatorul Yerkes, Institutul Enrico Fermi și Centrul de Studii Politice. Universitatea administrează și Laboratorul Național Argonne.

Chicago Tribune

Cotidian publicat în Chicago, unul dintre ziarele americane de marcă și vocea principală a Vestului Mijlociu din SUA. Fondat în 1847, a fost cumpărat în 1855 de șase parteneri de afaceri, printre care s-a numărat și Joseph Medill (1823–1899), care a făcut din publicație un ziar de succes, crescând tirajul. Medill și-a publicat aici ideile liberale. El a cumpărat și majoritatea acțiunilor, în 1874, rămânând editorul acestuia până la moarte. Avându-l ca proprietar pe Robert McCormick (1914–1955), ziarul a reflectat ideile izolaționaliste și naționaliste ale acestuia, dar, după moartea sa, poziția editorială a devenit mai modernă. A devenit apoi stindardul Companiei Tribune, ce deținea holdinguri în radio, televiziune prin cablu, publicații tipărite și alte mijloace de informare.

Chichén Itzá

Ruine antice aparținând civilizației maya, aflate în statul Yucatan din Mexic. Chichén Itzá a fost fondat de populația maya către sec. VI d.Hr., într-o regiune aridă în care apa se obținea din puțuri naturale, numite *cenotes*. Orașul a fost invadat în sec. X, probabil de un grup de vorbitori de limbă maya, aflați sub o puternică influență toltecă, iar cotropitorii au construit și alte clădiri, printre care se numără și vestita piramidă în trepte, El Castillo, precum și un teren pentru jocul cu mingea. Deși aproape abandonat chiar înainte de sosirea spaniolilor, în sec. XVI, locul a rămas sacru pentru populația maya. În 1988 a fost declarat sit de Patrimoniu Mondial UNESCO.

Castillo (în plan depărtat) și o porțiune din Colonade, Chichén Itzá

JOSEF MUENCH

Chichester

Oraș în Anglia, 27 477 loc. (2001). Situat la NE de Portsmouth, este reședința comitatului West Sussex. Planul de bază al orașului roman s-a păstrat și în orașul modern de astăzi. Economia se bazează mai ales pe agricultură și comerț. Chichester este renumit pentru catedrala sa normandă, construită la sfârșitul sec. XI, și pentru peisajele sale pitorești.

Chickamauga, Bătălia de la ~

(19–20 septembrie 1863)

În Războiul Civil American, bătălia dată pentru controlul asupra centrului feroviar

din apropierea orașului Chattanooga. Forțele confederate, sub conducerea lui Braxton Bragg și James Longstreet, au atacat forțele unioniste conduse de William Rosecrans. După două zile de bătălie îndârjită, majoritatea armatei unioniste s-a retras în dezordine, dar trupele conduse de George H. Thomas au ținut piept atacului până când și-au putut organiza retragerea ordonată spre Chattanooga. Pierderile înregistrate, 16 000 pentru trupele unioniste și 18 000 pentru cele confederate, au făcut din această bătălie una dintre cele mai sângeroase din acest război. Bragg și forțele confederate nu au exploatat victoria până la capăt, astfel că a urmat Bătălia de la Chattanooga, în urma căreia au fost înfrânți.

chickasaw

Trib indian care locuiește mai ales în Oklahoma. Limba chickasaw este din familia limbilor muskogean, înrudită cu choctaw. Indienii chickasaw erau o populație seminomadă ale căror locuințe se aflau împrăștiate pe malul apelor, fără să alcătuiască un sat propriu-zis. Descendența se făcea pe linie maternă. Zeitatea supremă era asociată cu cerul, soarele și focul. În anii 1830 au fost mutați cu forța pe teritoriile indiene (Oklahoma), unde astăzi mai trăiesc cca 20 000 de chickasaw. La începutul sec. XXI, descendenții chickasaw numărau peste 38 000 de persoane.

Chiem *în germană* Chiemsee

Lac în SE Germaniei. Situat la SE de München, se află la 518 m deasupra nivelului mării, vărsându-se, prin râul Alz, în râul Inn. Cu cei 15 km lungime și 8 km lățime, este cel mai mare lac din Bavaria. Pe una dintre cele trei insule ale sale se află o mănăstire benedictină și un castel regal construit după modelul palatului Versailles.

chihlimbar

Rășină vegetală fosilizată, cu forme diferite: aspect sferic, neregulat, de picătură. Acest material se găsește în culori diferite: nuanțe de galben, cu tente de portocaliu, maro și, mai rar, roșu. Varietatea colorată alb-lăptos este numită și chihlimbar de os. Numeroase specii de insecte și plante sunt fosilizate în chihlimbar. Varietățile intens colorate, de la translucide până la cele transparente, au valoare de gemă; în acest material sunt sculptate numeroase obiecte ornamentale. Chihlimbarul este răspândit pe tot globul, iar în cantități mari, pe țărmul Mării Baltice.

chihuahua

Cea mai mică rasă de câini din lume, denumită așa după numele statului mexican unde a fost remarcată pentru prima dată, la jumătatea sec. XIX. Provine, probabil, din techichi, rasă de câine de talie mică, mută, crescută de tolteci până prin sec. IX. Este un câine cu aspect vioi, alert și mai viguros decât sugerează constituția sa, având 13 cm înălțime și cântărind 0,5–2,7 kg. Are cap rotund, urechi mari și ridicate, ochi proeminenți și corp compact. Părul poate avea diferite culori și poate fi lins și strălucitor sau lung și moale.

Chihuahua

Oraș, 657 876 loc. (2000), centru administrativ al statului Chihuahua, din Mexic. Fondat în 1709, a fost un centru minier prosper în perioada colonială. A fost de două ori ocupat de forțele americane în timpul Războiului Mexican. În prezent, centru de creștere a animalelor. Aici se află numeroase clădiri remarcabile, cum ar fi biserica San Francisco, unul din cele mai frumoase exemple de arhitectură colonială mexicană din sec. XVII.

Chihuahua

Stat în N Mexicului, 3 052 907 loc. (2000). Cel mai mare stat al țării, cu o suprafață de 244 938 kmp, se învecinează cu statele americane New Mexico și Texas. Centrul administrativ este la Chihuahua. Relieful său este constituit, în mare parte, dintr-o câmpie înaltă, care coboară în pantă spre Rio Grande. În V, teritoriul este străbătut de lanțul occidental al Sierra Madre. Canionul Barranca del Cobre (Canionul de Cupru) al statului Chihuahua se aseamănă, din punctul de vedere al mărimii, cu Marele Canion, din SUA, însă este aproape inaccesibil. În timpul colonizării spaniole, teritoriul a fost condus de Durango, formându-se ca stat separat în 1823. Principala industrie este cea minieră; creșterea animalelor este, de asemenea, importantă.

Chikamatsu Monzaemon *născut* Sugimori Nobumori

(1653–1725)

Dramaturg japonez. Născut într-o familie de samurai, a fost apropiat de aristocrația curții din Kyoto, înainte de a se muta la Osaka pentru a fi mai aproape de teatrul de păpuși. Îi sunt atribuite peste 100 de piese, în special piese istorice și tragedii domestice, multe având la bază fapte reale. Majoritatea au fost scrise pentru bunraku, pe care i-a înălțat pe culmi artistice. Cea

mai cunoscută operă a sa este *Luptele de la Coxinga* (Kokusenya kassen, 1715), o melodramă istorică bazată pe viaţa lui Zheng Chenggong. La fel de cunoscută este şi opera *Dublă sinucidere la Amijima* (Shinju ten no Amijima, 1720). Mulţi îl consideră cel mai mare dramaturg japonez.

Child, Julia *născută* Julia McWilliams

(15.08.1912, Pasadena, California, SUA – 13.08.2004, Santa Barbara)

Expert culinar american şi vedetă de televiziune. După ce s-a căsătorit, în 1945, a locuit la Paris, unde a studiat cu bucătarul-şef de la restaurantul Cordon Bleu. A fost coautor al unui bestseller intitulat *Cum să stăpâneşti arta bucătăriei franţuzeşti* (Mastering the Art of French Cooking, 1961), după care s-a mutat la Boston, unde a realizat o populară emisiune pentru postul PBS, un serial despre gătit, intitulat *Bucătarul francez* (The French Chef, 1962–1973), iar mai târziu şi alte emisiuni culinare. Prin programele şi cărţile ei, a ajutat la educaţia culinară a publicului american în ceea ce priveşte bucătăria tradiţională franceză.

Child, Lydia Maria *născută* Lydia Maria Francis

(11.02.1802, Medford, Massachusetts, SUA – 20.10.1880, Wayland)

Aboliţionistă americană. A scris romane istorice şi un popular manual intitulat *Gospodina cumpătată* (The Frugal Housewife, 1829). În 1831 l-a cunoscut pe William Lloyd Garrison, după care s-a implicat activ în mişcarea aboliţionistă. *Apelul în favoarea acelei clase de americani numiţi africani* (Appeal in Favor of That Class of Americans Called Africans, 1833), scris de ea, s-a bucurat de mult succes şi i-a determinat pe mulţi să se alăture cauzei aboliţioniste. A editat publicaţia *National Anti-Slavery Standard* (1841–1843) şi a făcut din casa ei un loc de popas al releelor clandestine.

Childe, V(ere) Gordon

(14.04.1892, Sydney, Australia – 19.10.1957, Mount Victoria)

Arheolog australiano-britanic. A predat la Universitatea din Edinburgh (1927–1946), iar mai târziu a condus Institutul de Arheologie al Universităţii din Londra (1946–1956). În studiul său asupra preistoriei europene şi, mai ales, în *Zorii civilizaţiei europene* (The Dawn of European Civilization, 1925) a încercat să evalueze relaţia dintre Europa şi Orientul Mijlociu şi să examineze structura şi caracterul culturilor antice din lumea occidentală. Printre ultimele sale opere se numără *Cel mai antic Orient Apropiat* (The Most Ancient Near East, 1928) şi *Dunărea în preistorie* (The Danube in Prehistory, 1929). Abordarea sa a declanşat o tradiţie a studiilor preistorice.

Childebert II

(570–595 d.Hr.)

Rege merovingian al Austrasiei (575–595 d.Hr.) şi rege al Burgundiei (592–595 d.Hr., dinastia Merovingienilor). A moştenit regatul franc de est al Austrasiei la moartea fratelui său, Sigebert I, în primii ani de domnie aflându-se sub regenţa mamei sale. În 577 d.Hr., unchiul său, Guntram de Burgundia, l-a declarat pe Childebert moştenitor. Când a devenit major, i-a îndepărtat pe nobilii austrasieni (584 d.Hr.) şi după moartea unchiului său a lansat o serie de campanii nereuşite împotriva longobarzilor din Italia.

Childress, Alice

(12.10.1916, Charleston, Carolina de Sud, SUA – 14.08.1994, New York, New York)

Dramaturg, romancier şi actriţă americană. A crescut în Harlem şi a studiat arta dramatică la American Negro Theatre, unde a scris, regizat şi interpretat prima sa piesă, *Florence* (1949). Alte piese, unele din ele muzicale, sunt *Minte tulburată* (Trouble in Mind, ecranizată în 1955), *Coarda* (String, 1969), *Grădina africană* (The African Garden, 1971) şi *Gullah* (1984). A scris, de asemenea, pentru copii, *Eroul nu-i decât un sendviş* (A Hero Ain't Nothing But a Sandwich, 1973).

Chile *denumire oficială* Republica Chile

Stat în SV Americii de Sud. Suprafaţa: 756 096 kmp, 16 295 000 loc. (2005). Capitala: Santiago. Populaţia indigenă, înainte de colonizarea spaniolă, includea indieni diaquita, picunche, mapuche, araucani, huilliche, pehunche şi cunco. Coloniştii spanioli au ajuns aici în sec. XVI–XVII, urmaţi de basci, în sec. XVIII. S-a dezvoltat o populaţie mestizo, relativ omogenă. Limba oficială: spaniola. Religia: romano-catolică. Moneda: peso chilian. Teritoriul ţării, lung şi îngust, este cuprins între Munţii Anzi şi Oceanul Pacific. De la N la S măsoară 4 300 km, iar lăţimea nu este mai mare de 349 km. În N se află un podiş arid, deşertul Atacama şi câteva piscuri ce au peste 4 900 m, dar culmile cele mai înalte se află la graniţa cu Bolivia şi Argentina. Râurile, printre care se numără şi Bio-Bio, sunt reduse ca mărime. Aici există numeroase lacuri, cum ar fi Llanquihue. Sudul

extrem al coastei este marcat de multe golfulețe, insule și arhipelaguri; jumătatea de V a Țării de Foc și insula pe care se află Capul Horn sunt chiliene, la fel cum sunt și insulițele Juan Fernandez și Insula Paștelui. Chile are o economie de piață parțial dezvoltată, bazată pe minerit și pe manufacturi. Este o republică cu două camere legislative, șeful de stat și de guvern fiind președintele. Inițial locuit de băștinași, inclusiv de indienii mapuche, teritoriul a fost invadat de spanioli în 1536. Prima așezare, fondată în 1541 la Santiago, a fost condusă de viceregatul Perú, dar a devenit căpitănie generală separată în 1778. Poporul s-a răsculat în 1810 împotriva stăpânirii spaniole; independența a fost obținută în urma victoriei popoarelor argentiniene și chiliene, conduse de José de San Martin, în bătălia de la Chacabuca, în 1817. Teritoriul a fost apoi condus de generalul chilian Bernardo O'Higgins până în 1823. În Războiul din Pacific împotriva statelor Perú și Bolivia, Chile a câștigat terenurile bogate în nitrați de pe coasta boliviană, luându-i Boliviei accesul la mare. Chile a rămas neutru în Primul Război Mondial și mare parte din Al Doilea Război Mondial (1939–1945), dar s-a alăturat celorlalte state sud-americane în declararea războiului împotriva Axei. În 1970, Salvator Allende a fost ales președinte, devenind primul marxist declarat care a fost ales șef de stat în America Latină. În 1973, el a fost înlăturat de la putere printr-o lovitură de stat condusă de Augusto Pinochet care, timp de mai mulți ani, printr-o juntă militară, a suprimat orice opoziție internă. Referendumul național din 1988 l-a înlăturat de la putere pe Pinochet, iar alegerile desfășurate în 1989 au readus țării o conducere populară, Chile rămânând unul dintre statele cu economia cea mai dezvoltată din America Latină.

Chilia

Braț al fluviului Dunărea, în partea de N a Deltei Dunării, desprins de brațul Tulcea la Ceatalul Chiliei. Este o parte din granița naturală a României cu Ucraina, având o lungime de 111 km și o adâncime maximă de 36 m. Brațul se desparte succesiv în trei formațiuni de brațe și ostroave, întrerupte de porțiuni de albie unică. Brațul Chilia preia cea mai mare parte a debitului Dunării (peste 60%), fiind navigabil pentru vase mici. Delta secundară de la gura brațului Chilia s-a format începând cu sfârșitul sec. XVIII.

chilim

Covor nepufos, țesut de mână folosind tehnici de tapiserie, realizat în Anatolia, în Balcani și în unele părți ale Iranului. Acest nume este folosit și pentru diverse carpete și genți brocate, brodate, cu urzeala pe față și fără puf. Trăsătura comună a acestora este o crestătură care apare de fiecare dată când două culori dintr-un anumit model se întâlnesc de-a lungul unei linii verticale. Cele mai fine exemplare sunt piesele de mătase din sec. XVI–XVII, din Kashan, Iran. Cele mai mari chilimuri se produc în Turcia, dar există și tipuri mai mici și chilimuri de rugăciune (covoare de rugăciune); țesătorii turci folosesc deseori bumbac pentru suprafețele albe, iar detaliile mici sunt brocate. Chilimurile din S Balcanilor, la început copii ale modelelor turcești, s-au dezvoltat cu timpul, dobândind individualitate proprie. Chilimurile devin din ce în ce mai puțin asiatice în culori și modele, pe măsură ce distanța față de Turcia crește.

Chilka

Lac în E Indiei. Situat în statul Orissa și separat de golful Bengal printr-o limbă de pământ îngustă, este, cu cei 65 km lungime și 8–20 km lățime, unul dintre cele mai mari lacuri ale Indiei. Altădată golf la ocean, a fost colmatat ulterior de aluviuni aduse de mareele din timpul musonului. Presărat cu insule, oferă condiții bune de vânătoare, plimbări cu barca și pescuit.

Chiloé

Insulă, 68 000 loc. (1982), din SV statului Chile. Situată la 50 km distanță de uscat, are o suprafață de 8 394 kmp. Spaniolii au capturat-o de la indieni în 1567 și au păstrat-o până în 1826, făcând din ea ultimul bastion al forțelor regaliste din Chile în timpul războaielor de independență. Acoperită cu multe păduri, insula este slab dezvoltată economic. Locuitorii trăiesc din agricultură, pescuit și industria forestieră.

Chilpancingo (de los Bravos)

Oraș, 142 746 loc. (2000), centru administrativ al statului Guerrero, în S Mexicului. Situat în Sierra Madre del Sur, a fost fondat în 1591, câștigând în importanță în momentul în care a devenit locul de desfășurare a primului congres mexican, convocat în 1813. Aici s-au dat lupte în timpul războaielor de independență cu Spania și în timpul Revoluției Mexicane. Este centru agricol.

Chilperic I

(539 d.Hr.,/?/ – 09/10.584 d.Hr., Chelles, Franța)

Rege merovingian care a stăpânit Soissons. La moartea tatălui său, Chlotar I, a împărțit regatul împreună cu frații vitregi. Chilperic a primit Soissons, partea cea mai rea, dar a câștigat mai mult pământ atunci când unul dintre frați a murit, rămânând astfel să conducă aproape tot regatul, cunoscut mai târziu sub numele de Neustria. Ambițios, brutal și desfrânat, a fost numit Nero și Irod de către un scriitor contemporan. Chilperic și-a omorât soția, pentru a se căsători cu amanta, Fredegund. Această faptă a atras o serie întreagă de intrigi, în încercarea membrilor familiei de a se răzbuna. A fost, în cele din urmă, ucis de un asasin necunoscut și a lăsat în urma sa un fiu minor.

Chilwa

Lac în SE statului Malawi. Este situat într-o depresiune la SE de lacul Malawi, între Munții Shire și granița cu Mozambicul. Astăzi are o suprafață de cca 2 600 kmp; în 1859, când David Livingstone a ajuns aici, era cu mult mai mare, cuprinzând întreaga depresiune.

chim

Amestec gros, semifluid, alcătuit din alimente parțial digerate și din secreții, care se formează în stomac și trece în intestin în timpul digestiei. Compoziția sa se modifică pe măsură ce este supus diverselor sucuri digestive, resturi celulare și reziduuri. Apa și nutrienții sunt extrași în timpul trecerii prin tractul digestiv, la capătul căruia este depozitat pentru excreție.

Chimborazo

Vârf muntos în Ecuador. Cel mai înalt vârf din Ecuador, 6 310 m, a fost considerat cândva cel mai înalt munte din Anzi (*vezi* vârful Aconcagua). Vulcan activ, este acoperit în mare parte de ghețari. În sec. XVIII și XIX s-au făcut multe încercări de a-l escalada, însă vârful nu a fost cucerit decât în 1880, de către britanicul Edward Whymper.

chimen

Fruct uscat și sământa de *Carum carvi*, o plantă bienală din familia *Umbelliferae*, care își are originile în Europa și în V Asiei, fiind cultivată din timpuri străvechi. Are o aromă distinctă și un gust ușor iute. Fructul este folosit pentru condimentarea hranei, iar uleiul pentru aromarea băuturilor alcoolice și ca medicament.

chimen-dulce *sau* **fenicul**

Plantă aromatică perenă sau bienală (*Foeniculum vulgare*), din familia *Umbelliferae*, originară din S Europei și Asia Mică. Se cultivă în Marea Britanie, SUA și în regiunile temperate din Eurasia. Semințele ovale și alungite, al căror colorit variază de la maroniu-verzui la galben-maroniu, au același gust și miros cu cele de anason. Semințele și uleiul de chimen-dulce se folosesc pentru a da un miros plăcut săpunurilor și parfumurilor, dar și ca arome în compoziția bomboanelor, a băuturilor, a medicamentelor și a alimentelor, în special a produselor de patiserie, a murăturilor și a peștelui.

chimie

Știință care studiază proprietățile, compoziția și structura substanțelor (elemente și compuși), reacțiile și transformările prin care acestea trec și energia pe care o degajă sau o absorb în timpul acelor procese. Chimia studiază atomii ca elemente de bază (și nu domeniul subatomic; *vezi* mecanica cuantică), tot ceea ce constituie lumea materială și cea a ființelor vii. Ramurile chimiei includ: chimia anorganică (*vezi* compus anorganic), chimia organică (*vezi* compus organic), chimia fizică și chimia analitică (*vezi* analiză), biochimia, electrochimia și geochimia. Tehnologia chimică (chimia aplicată) folosește informațiile teoretice și experimentale obținute în chimie, pentru a construi întreprinderi de produse chimice și a realiza produse utile.

chimie fizică

Ramură a chimiei care se ocupă cu interacțiunile și transformările materialelor. Spre deosebire de alte ramuri, chimia fizică se ocupă de legile fizice care stau la baza tuturor interacțiunilor chimice (de ex. legile gazelor), măsurând, corelând și explicând o latură cantitativă a reacțiilor. Mecanica cuantică a avut un rol important în clarificarea unor aspecte ce țin de chimia fizică, modelând cele mai mici particule, atomi și molecule. Chimiștii teoreticieni au folosit computere și tehnici matematice avansate pentru a înțelege comportamentul chimic al materiei. Termodinamica chimică se ocupă cu legătura dintre căldură și alte forme de energie chimică, pe când obiectul cineticii este reprezentat de viteza reacțiilor chimice. Subdisciplinele chimiei fizice sunt electrochimia, fotochimia și catalizarea.

chimion

Plantă anuală mică, zveltă (*Cuminum cyminum*), din famila morcovului (*Apiaceae*), cultivată în regiunea mediteraneeană, în India, China și în Mexic. Semințele sale, care sunt de fapt niște fructe uscate, sunt folosite în multe amestecuri de condimente, precum pudra de chili și curry; chimionul este popular mai ales în bucătăriile din Asia, America de Nord și America Latină. Uleiul rezultat din această plantă este folosit la fabricarea parfumurilor, pentru a da aromă lichiorurilor, precum și în scopuri medicinale.

chimiotaxonomie

Metodă de clasificare biologică, bazată pe similaritățile structurale ale anumitor compuși prezenți în organismele supuse clasificării. Partizanii acestei metode susțin că, prin comparație cu clasicele criterii anatomice, structurile proteice reprezintă indicatori mai fiabili ai relațiilor de înrudire genetică dintre diferite organisme. Argumentele lor se bazează pe faptul că proteinele sunt supuse unui mult mai strict control efectuat la nivelul genelor, în același timp, ele fiind mai puțin afectate de selecția naturală.

chimioterapie *sau* **chemoterapie**

Tratament al bolilor, inclusiv al cancerului, prin substanțe chimice. Unele medicamente pentru cancer acționează asupra proceselor de diviziune celulară sau asupra proceselor enzimatice. Totuși, acest tratament are și efecte secundare, atacând celulele sănătoase și reducând rezistența organismului la infecții. Anumiți steroizi sunt folosiți pentru tratarea cancerului de sân și a cancerului de prostată, a leucemiei și a limfoamelor. S-a descoperit că derivatele din plante, cum ar fi brebenocul (vincristina, vinblastina) și tisa (taxol), sunt eficiente pentru tratarea maladiei Hodgkin, a leucemiei și a cancerului de sân.

chimú

Indieni din America de Sud care au avut cel mai mare și mai important sistem politic din Perú, înainte de sosirea incașilor. Statul Chimú a prins contur în sec. XIV. Era o societate puternic stratificată, în nobili conducători și țărani care lucrau pentru aceștia. Capitala Chan Chan, de pe coasta de N a actualului stat Perú, este astăzi un sit arheologic important. Indienii chimú produceau textile fine și

FERDINAND ANTON

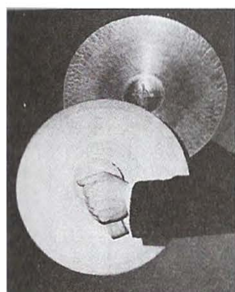
Mască mortuară din aur și argint, cu ochii și urechile din cupru; cultura chimú (cca 1100–1470 d.Hr.), Perú; colecție privată

obiecte de aur, argint și cupru. În sec. XV, au fost cuceriți de incași, care au asimilat o mare parte a culturii indienilor chimú în organizarea imperiului lor.

chimval *sau* talere *sau* talgere

Instrument de percuție, alcătuit dintr-o placă metalică circulară care este lovită cu un băț de tobă sau din două astfel de plăci care sunt lovite una de alta. Chimvalul era folosit de obicei în unele ritualuri, în Asiria, Israel (începând cu 1100 î.Hr.), Egipt și de către alte civilizații antice; apoi, utilizarea lui s-a răspândit, ajungând în Asia de Est și apoi în Europa, în sec. XIII d.Hr. Chimvalul de orchestră este un descendent al celui folosit în fanfarele militare turcești, care erau în vogă în Europa sec. XVIII. Deși chimvalele asiatice sunt adesea plate, cele din Orientul Mijlociu și din Occident au, de obicei, un dom concav sau un ieșind, astfel încât doar marginile se ating când sunt lovite. Cele mai bune chimvale au fost făcute în Turcia în perioada medievală, prin tehnici al căror secret era păzit cu grijă. În muzica populară, chimvalele nu sunt lovite manual; un chimval suspendat pe un suport poate fi lovit sau doar atins ușor, iar chimvalele orizontale sunt lovite printr-un mecanism cu pedală.

Chimvale (cimbale) moderne, folosite în orchestrele simfonice

PRIN AMABILITATEA COMPANIEI AVEDIS ZILDJIAN

Chin, Dealurile ~

Regiune muntoasă din NE statului Myanmar (Birmania). Întinzându-se de-a lungul graniței cu India, formează partea centrală a unui arc ce se întinde de la munții Arakan la lanțul munților Patkai. Înălțimea variază între 2 000 și 3 000 m. Aceste înălțimi, împreună cu arcul de munți, formează centura muntoasă a Asiei de Sud-Vest. Regiunea a fost populată dinspre N de triburile chin. Regiunea este o zonă de frontieră între cultura din Myanmar și cea indiană.

China *denumire oficială* Republica Populară China *anterior (până în 1912)* Imperiul Chinez

Stat din E Asiei. Suprafață: 9 572 900 kmp, 1 304 369 000 loc. (2005). Capitala: Beijing. Este țara cu cea mai mare populație din lume, han formând peste nouă zecimi din populație. Limbi: dialecte ale chinezei han, dintre care cel mai important este cel mandarin. Religii: credințe tradiționale, budism, islam, protestantism, romano-catolicism, taoism (toate legale). Moneda: renminbi (a cărui unitate este yuanul). China are mai multe regiuni topografice. Zona de SV conține podișul Tibet, ce are în medie aprox. 4 000 m deasupra nivelului mării; zona sa centrală, având peste 5 000 m deasupra nivelului mării, este denumită „acoperișul lumii". De aici izvorăsc multe dintre fluviile Asiei. Mai înalte sunt lanțurile muntoase de la graniță, Kunlun la N și Himalaya la S. Regiunea din NV Chinei se întinde din Afghanistan până în Câmpia Manciuriei din NE. Munții Tian Shan separă cele două bazine interioare ale Chinei, bazinul Tarim (în care se află deșertul Taklamakan) și bazinul Junggar. În Podișul Mongol se află partea de S a deșertului Gobi. Zona depresionară din regiunea de E conține bazinul Sichuan, ce se întinde de-a lungul fluviului Yangtze (Chang Jiang). Yangtze împarte regiunea de E în partea de S și partea de N. Râul Tarim este cel mai mare din NV. Printre celelalte numeroase râuri ale sale se numără Huang He (Fluviul Galben), Xi, Songhua, Zhu și Lancang, care devine Mekong în SE Asiei. China este o republică unipartită cu o sigură cameră legislativă. Șeful statului este președintele, iar șeful guvernului este prim-ministrul. Descoperirea, în 1927, a omului de Pekin marchează existența primilor humanoizi în Paleolitic. Civilizația chineză s-a răspândit probabil de pe valea fluviului Huang He. Prima dinastie despre care există dovezi istorice certe este dinastia Shang (cca sec. XVII î.Hr.), în timpul căreia existau un sistem de scriere și un calendar. În sec. XI î.Hr., Zhou, stat supus dinastiei Shang, i-a înlăturat pe conducătorii acesteia, rămânând la putere până în sec. III î.Hr. În această perioadă s-au dezvoltat taoismul și confucianismul. Perioada de conflicte, denumită Perioada Statelor Combatante, a durat din sec. V până în 221 î.Hr., după care a venit la putere dinastia Qin – de unde și numele Chinei – după ce aceasta a cucerit toate statele rivale, creând un imperiu unitar. Dinastia Han a ajuns la putere în 206 î.Hr. și a domnit până în 220 d.Hr. A urmat o perioadă tulbure, iar reunificarea Chinei nu s-a produs decât în 581 d.Hr., odată cu venirea la putere a dinastiei Sui, și a continuat cu dinastia Tang (618–907 d.Hr.). După ce, în 960 d.Hr., a fost întemeiată dinastia Song, capitala s-a mutat în S din cauza invaziilor

CHINA

Ⓐ Admin. de Pakistan; pretinsă de India
Ⓑ Admin. de India
Ⓒ Admin. de China; pretinsă de India
Ⓓ Admin. de India; pretinsă de China

RUSIA
KAZAHSTAN
MONGOLIA
Ulan Bator
KIRGIZSTAN
Bișkek
UZBEKISTAN
Tașkent
TADJIKISTAN
Dușanbe
AFGHANISTAN
Kabul
PAKISTAN
Islamabad
INDIA
New Delhi
NEPAL
Kathmandu
BHUTAN
Thimphu
BANGLADESH
Dhaka
MYANMAR
LAOS
THAILANDA
VIETNAM
Hanoi
R.P.D. COREEANĂ
Phenian
REP. COREEA
Seul
JAPONIA
Tokio
FILIPINE
TAIWAN (sub administrație separată)
Taipei
HONG KONG (regiune cu administrație specială)
MACAO (regiune cu administrație specială)

PODIȘUL PAMIR
TIAN SHAN
Vf. Victoriei 7439 m
M-ȚII ALTAI
DEPRESIUNEA JUNGGAR
Ürümqi
DEȘERTUL TAKLAMAKAN
Tarim
Lacul Lop Nur
DEPRESIUNEA QAIDAM
M-ȚII KUNLUN
PODIȘUL TIBET
TIBET
Lhasa
HIMALAYA
Mt. Everest 8848 m
Mt. Yulongxue 5596 m
DEȘERTUL GOBI
Lacul Koko Nur
Xining
Lanzhou
DEȘERTUL MU US
Yinchuan
PODIȘUL DE LOESS
Xi'an
Hohhot
Beijing
Tianjin
Shijiazhuang
Taiyuan
Zhengzhou
Huang He
Jinan
Tai'an
Qingdao
PENINSULA SHANDONG
Marele Canal
Nanjing
Hefei
Shanghai
Hangzhou
Shaoxing
Wuhan
Nanchang
Lacul Poyang
Lacul Dongting
Changsha
Mt. Heng 1291 m
Chang Jiang
Chongqing
Chengdu
DEPRESIUNEA SICHUAN
Guiyang
Kunming
Fuzhou
Guangzhou
Nanning
Haikou
I. HAINAN
M-ȚII HINGANUL MARE
M-ȚII HINGANUL MIC
CÂMPIA MANCIURIEI
Harbin
Changchun
Fushun
Shenyang
Anshan
Dalian
Bo Hai
Golful Coreei
P.N. HUZHONG
P.N. HANMA
P.N. CHANGBAI
P.N. BAISHUI RIVER
P.N. WENCHUAN WOLONG
MAREA JAPONIEI (MAREA DE EST)
MAREA GALBENĂ
MAREA CHINEI DE EST
MAREA CHINEI DE SUD
Str. Taiwan
Golful Tonkin
Golful Bengal
OCEANUL PACIFIC
Tropicul Racului
Salween
Tongtian
Xi
Red

0 300 600 km

nordice. În 1279, dinastia a fost înlăturată, începând dominația mongolă (Yuan). În această perioadă, Marco Polo l-a vizitat pe Kubilai-Han. După perioada mongolă a urmat dinastia Ming (1368–1644), care a cultivat sentimente de xenofobie atât de puternice, încât s-a ajuns la izolarea Chinei de restul lumii. În 1644, populațiile din Manciuria au cotropit China, fondând dinastia Qing (Manchu). În sec. XIX, interesele din ce în ce mai mari ale Occidentului și ale Japoniei au dus la Războaiele Opiului, Revolta Taiping și războiul sino-japonez, toate acestea slăbind puterea dinastiei Manchu. În 1911, dinastia a căzut, Sun Yat-Sen proclamând republica în 1912. Lupta pentru putere a dictatorilor militari a slăbit republica. Sub conducerea succesorului lui Sun, Jiang Jieshi, în anii 1920 s-a obținut un fel de unificare a Chinei, dar, imediat, acesta a rupt relațiile cu comuniștii, care au format propriile armate. În 1937, Japonia a invadat N Chinei, ocupația durând până în 1945 (*vezi* Manchuguo). Comuniștii au început să fie susținuți după Marșul cel Lung (1934–1935), când Mao Zedong a fost ales ca lider al lor. După cel de-Al Doilea Război Mondial, a izbucnit un război civil; în 1949, naționaliștii au fugit în Taiwan, iar comuniștii au proclamat Republica Populară Chineză. Comuniștii au întreprins o serie de reforme extinse, dar politicile pragmatice alternau cu perioade de mișcări revoluționare, printre cele mai importante fiind Marele Salt Înainte și Revoluția Culturală. Haosul acesteia din urmă a dus, după moartea lui Mao, în 1976, la o întoarcere către moderație, sub conducerea lui Deng Xiaoping, care a făcut reforme economice și a reînnoit legăturile Chinei cu Occidentul. Guvernul a stabilit relații diplomatice cu SUA, în 1979. La sfârșitul anilor 1970, economia a intrat într-o perioadă în care a evoluat dinspre o planificare centralizată și o industrie condusă de stat către un amestec de întreprinderi de stat și private în sectorul serviciilor și al producției. Incidentul din 1989 din Piața Tienanmen a pus la încercare sistemul politic, de altfel din ce în ce mai stabil după 1980. În 1997, colonia britanică Hong Kong a revenit Chinei, la fel cum s-a întâmplat și cu Macao, în 1999.

Chindwin

Râu în N statului Myanmar. Izvorăște din munții de N, parcurge 840 km spre NE, prin valea Hukawng, apoi spre S, de-a lungul graniței cu India, pentru a se uni cu Irrawaddy la Myingyan. Este navigabil după confluența cu râul Uyu. A fost scena unor bătălii crâncene în Al Doilea Război Mondial.

Chinei, Marea ~

Parte din Oceanul Pacific. Întinzându-se de la Japonia până la capătul de S al peninsulei Malay, este împărțită de Taiwan în două părți. Partea de N se numește Marea Chinei de Est și acoperă o suprafață de 751 100 kmp, are o adâncime maximă de 2 717 m. Este înconjurată de partea de E a Chinei, Coreea de Sud, insula Kyushu, insulele Ryukyu și Taiwan. Partea de S se numește Marea Chinei de Sud, ce se întinde pe o suprafață de 3 685 000 kmp, are o adâncime maximă de cca 5 000 m și este înconjurată de partea de S a Chinei, Indochina, peninsula Malacca, Borneo, insulele Filipine și Taiwan.

chinestezie

Studiu al mecanicii și anatomiei mișcării corpului uman și al rolului acesteia în păstrarea sănătății și în combaterea bolilor. Chinestezia are aplicații directe în fitness și sănătate, cum ar fi conceperea programelor de exerciții pentru oameni cu și fără handicap, păstrarea independenței fizice a persoanelor vârstnice, prevenirea apariției bolilor provocate de traume sau abandon, recuperarea pacienților după boală sau accidente. De asemenea, terapeuții specializați proiectează mobilier și accesorii speciale pentru oameni cu posibilități reduse de mișcare și caută să mărească eficiența individuală și în echipă. Cercetarea în domeniu include biochimia contracției musculare și a fluidelor din țesuturi, mineralizarea oaselor, reacția la exerciții, felul în care se dezvoltă abilitățile fizice, eficiența muncii și antropologia jocului.

chinez, drept ~

Sistem de legi folosit în China din cele mai vechi timpuri până în sec. XX, când a fost introdus dreptul socialist sovietic. Cel mai vechi cod complet de legi existent în China a fost redactat în timpul dinastiei Tang, în 653 d.Hr. Legea tradițională chineză, influențată de confucianism, permitea un comportament moral variat, în funcție atât de statut și de împrejurări, cât și de principiul legalist sau de *fajia*, care se baza pe standarde obiective și uniforme. Împăratul era considerat răspunzător în fața cerurilor pentru orice tulburare din sfera pământească. Atunci când o astfel de tulburare se petrecea, pedeapsa era considerată un mijloc de a restabili echilibrul cosmic. Toți cetățenii erau obligați să-i denunțe

pe infractori la biroul magistratului local. Magistratul studia faptele unui caz și, utilizând codul penal, stabilea pedeapsa, ce presupunea inclusiv bătaia și tortura.

chinez, sistem de examinare ~

În China, sistem de examinare a oficialilor care făceau legătura între stat și societate și de educație dominantă, practicat începând cu dinastia Song (960 d.Hr.–1279), deși rădăcinile sale se trag din universitatea imperială întemeiată în timpul dinastiei Han (206 î.Hr.–220 d.Hr.). Candidații se confruntau într-un concurs dur, în care trebuiau să facă față unor examene ce aveau la bază texte ale lui Confucius; concursurile aveau loc la nivel de prefectură, de provincie sau la nivel național. În ciuda unei tendințe persistente de a pune accent pe învățarea pe de rost, și nu pe gândirea originală, pe formă, și nu pe fond, examenele reușeau să producă o elită care stăpânea niște învățături comune și, totodată, acorda credibilitate meritelor acestora. Prea rigid pentru a fi modernizat, sistemul a fost abandonat în 1905. *Vezi și* Cele patru cărți.

chineză, arhitectură ~

Stil și metode de construcție folosite în China. Deși foloseau zidăria pentru a construi morminte, pagode și ziduri de apărare (*vezi* Marele Zid Chinezesc), iar construcțiile tradiționale erau făcute în special din cherestea, puține au supraviețuit din timpurile antice. Cea mai veche clădire din cherestea este micul hol al templului Nanchang, de pe Muntele Wutai, din provincia Jiangxi. Elementele de bază ale construcției chinezești din cherestea sunt: platforma de piatră, cadrul cu stâlpi și grinzi, sistemul de brățări de prindere a acoperișului și acoperișul din țigle. Grinzile au rolul de a sublinia conturul frontonului acoperișului ieșit în afară, cu jgheaburi răsturnate. Flexibilitatea întregii construcții se realizează prin folosirea mai multor unități de bază rectilinii; acestea sunt aranjate de-a lungul unei axe cu galerii de legătură deschise, așezate de jur împrejurul curților. Sistemul de clădiri tradiționale este ierarhic modular, fiind extrem de standardizat. *Vezi și* Orașul Interzis, Templul Cerului.

chineză, artă ~

Pictură, caligrafie, ceramică, sculptură, bronzuri și alte opere de artă fine, decorative, realizate în China de-a lungul secolelor. China reprezintă cea mai veche tradiție în artă din lume, datând, după unele surse, de acum 7 000 de ani. S-a stabilit că sculpturile de jad și ceramica datează din cca 3000–1500 î.Hr. Către 1000 î.Hr., obiectele din bronz turnat au atins o perfecțiune ce nu a putut fi egalată în lumea occidentală. În sec. XVIII–XII î.Hr., s-a dezvoltat scrierea chineză. Caligrafia, una dintre cele mai vechi arte fundamentale chinezești, este strâns legată de pictura chineză, care folosește în esență aceleași materiale, fiind evaluată după aceleași criterii. Cele mai vechi picturi și scrieri chinezești existente datează din sec. XI–III î.Hr. Adevăratele glazuri pentru ceramică au fost dezvoltate în China înainte de sfârșitul mileniului II î.Hr., iar porțelanul a apărut cam prin sec. VI d.Hr., deci cu peste 1 000 de ani înainte să fie descoperit în Europa. Alte opere importante de artă decorativă chinezească sunt diverse obiecte lăcuite, piese de mobilier și textile. *Vezi și* arhitectură chineză.

chineză, medicină tradițională ~

Medicină veche de cel puțin 23 de secole, care își propune să prevină sau să vindece bolile prin menținerea și restabilirea echilibrului yin-yang. Sunt cerute multe detalii despre boala pacientului, cum ar fi cele referitoare la gust, miros și vise, însă cea mai importantă este examinarea atentă a pulsului și a tensiunii, în locuri și timpuri diferite. Dintre numeroasele leacuri ale medicinei chinezești tradiționale, medicina occidentală a adoptat multe, inclusiv folosirea fierului (pentru anemie) și a uleiului de chaulmoogra (pentru lepră). Folosirea unor leacuri animale a pus serios în pericol existența unor viețăți (cum ar fi tigrul și rinocerul). Medicina chineză a folosit vaccinarea împotriva varicelei cu mult înainte de medicina occidentală. Alte practici includ hidroterapia, acupunctura și presopunctura.

chineză, muzică ~

În muzica tradițională, China a privit înapoi la „perioada sa de aur", mai ales cea a dinastiei Zhou (cca 1050–256/255 î.Hr.), când a fost stabilită diviziunea de bază între muzica „de artă" (*yayue*) și muzica populară (*suyue*). A urmat o perioadă de dezbinare, iar tradițiile filozofice care au avut ca rezultat confucianismul au idealizat practicile muzicale ale dinastiei Zhou. Odată cu fondarea dinastiei Han (206 î.Hr.–220 d.Hr.), s-a făcut încercarea de a recrea tradiția, folosind ca model cele câteva piese Zhou care supraviețuiseră. După dinastia Han, a urmat o altă perioadă de diviziune, atât taoismul, cât și budismul având o mare influență asupra muzicii:

adepţii taoismului utilizau instrumentul *qin*, un fel de lăută cu şapte coarde, concentrându-se asupra calităţilor expresive şi nu pe autoperfecţionarea interpretării, aşa cum făceau adepţii confucianismului. Misionarii budişti au introdus gamele modale din muzica indiană; mai târziu, au început să interpreteze *bianwen*, o formă narativă populară, care combină cuvintele cu muzica, descriind momente din viaţa lui Buddha. A mai fost dezvoltată şi *pipa*, care era asociată cu spectacolul. Reinstaurarea ordinii, odată cu dinastiile Sui şi Tang (581–907 d.Hr.), a făcut posibilă înflorirea culturii, inclusiv a muzicii *yenyue*, o muzică instrumentală hibridă cosmopolită, care în prezent se mai foloseşte doar la ocazii speciale. Cântecele populare, remarcabile prin expresivitatea versurilor, denumite *quzi*, presupun adesea scrierea unor versuri noi pentru melodiile vechi, practică ulterior adoptată de opera chineză. Dinastiile Song (960–1279) şi Ming (1368–1644) au cunoscut dezvoltarea urbanizării, odată cu ea născându-se şi formele teatrale, la început pentru marea masă, apoi şi pentru elită. Revoluţia naţionalistă din 1911 a înlăturat urmele vechii ordini, muzica occidentală devenind un ideal. După 1949, regimul comunist a încurajat vechile tradiţii, încercându-se crearea unei muzici chineze hibride (incluzând orchestrele ce aveau şi instrumente chinezeşti, şi instrumente occidentale). Gama pentatonică „cheia neagră" este doar una dintre multele game alcătuite din cinci trepte, folosite de muzica populară chineză; s-a mai folosit şi gama cu şapte trepte, existând dovezi că până în sec. III î.Hr. era cunoscută gama cu 12 trepte.

chineză, scriere ~

Sistem de simboluri folosite pentru a scrie în limba chineză. Scrierea chineză este fundamental logografică – unui singur simbol sau caracter scris îi corespunde un singur cuvânt sau morfem. Orice caracter, indiferent de complexitatea lui, este încadrat într-un dreptunghi imaginar de dimensiuni fixe. Scrierea chineză, atestată pentru prima oară pe inscripţiile divinatorii incizate pe oase sau pe carapace de ţestoase, datează din timpul dinastiei Shang. Primele forme de caractere au fost, evident, pictoriale sau iconografe. Elementele comune ale caracterelor, denumite radicali, oferă un mijloc de clasificare a caracterelor. Se consideră că o persoană obişnuită, cu educaţie medie, poate recunoaşte 3 000–4 000 de caractere. S-au făcut eforturi de reducere a numărului de caractere şi de simplificare a formei acestora, însă este puţin probabil ca acest sistem să fie abandonat, deoarece el poate fi descifrat de vorbitorii oricărui dialect chinez şi are o legătură inextricabilă cu cei 3 000 de ani de cultură chineză. Caracterele chinezeşti au fost adaptate şi pentru scrierea japoneză, vietnameză şi coreeană.

chineze, limbi ~

Familie de limbi reprezentând una dintre cele două ramuri ale limbilor sino-tibetane. Sunt vorbite de cca 95% dintre locuitorii Chinei şi de multe comunităţi de emigranţi chinezi din toată lumea. Lingviştii consideră grupele de dialecte majore ale chinezei ca fiind limbi distincte; totuşi, deoarece toţi chinezii scriu folosind un sistem comun de ideograme sau caractere logografice (*vezi* scriere chineză), iar la bază stă chineza clasică, toate varietăţile limbii chineze sunt, în mod tradiţional, considerate dialecte. Există o împărţire primară a limbilor chineze în aşa-numitele dialecte mandarin – ai căror vorbitori se pot înţelege între ei şi care sunt vorbite de toţi locuitorii din N fluviului Chang (Yangtze) şi din V regiunilor Hunan şi Guangdong – şi un alt grup de dialecte, concentrate în SE Chinei. Vorbitorii de chineză mandarin – peste 885 de milioane – sunt cel mai numeros grup lingvistic din lume. Dialectul mandarin de N, din Beijing, este baza chinezei moderne standard, o normă de vorbire care serveşte ca lingua franca supradialectală. Grupe importante de dialecte, altele decât mandarina, sunt wu (vorbit în Shanhai), gan, xiang, min (vorbit în Fujian şi Taiwan), yue (incluzând cantoneza, vorbită în Guangzhou şi Hong Kong) şi kejia (hakka). Limbile chineze moderne sunt limbi tonale *(vezi* ton), numărul tonurilor variind de la patru în chineza modernă standard, la nouă, în dialecte.

chinină

Alcaloid aflat în coaja de cinchona. Structura chimică a acestui compus heterociclic este mare şi complexă, cu multe inele. Timp de 300 de ani, chinina a fost singurul medicament cunoscut pentru prevenirea şi tratamentul malariei, salvând viaţa mai multor oameni decât orice alt medicament din istorie. În 1940 au apărut şi alte medicamente împotriva malariei. Chinina a fost, de asemenea, folosită ocazional pentru tratarea durerii şi a febrei şi este un agent aromatic pentru multe băuturi carbogazoase, inclusiv pentru apa tonică.

chinoiserie
(*în franceză*, chinezărie)

Interpretare europeană fantezistă a stilului chinezesc în designul interioarelor, al mobilierelor, ceramicii, textilelor și grădinilor. Extinderea comerțului cu Orientul Îndepărtat a adus influențe chinezești în Europa, în sec. XVII–XVIII. Cea mai importantă chinoiserie de interior a fost Trianonul de Porțelan (1670–1671), realizat pentru Ludovic XIV la Versailles. Stilul se caracterizează prin utilizarea din belșug a lacului și a ornamentelor aurite, a albastrului și a albului (ca în ceramica de Delft), prin forme asimetrice, perspective neobișnuite și motive orientale. În sec. XIX, moda a făcut loc stilului turcesc și altor stiluri considerate exotice.

chinonă

Clasă de compuși organici ciclici, cu doi atomi de oxigen care formează un inel al grupurilor carbonilice (—C=O; *vezi* grupuri funcționale). Această structură joacă un rol important în teoriile structurii chimice și ale culorii, deoarece chinona apare ca pigment în bacterii, ciuperci și în anumite plante; animalele ingerează chinonă din plantele cu care se hrănesc. Vitaminele K (*vezi* vitamina K) sunt naftochinone. Chinona apare deseori în parabenzochinonă ($C_6H_4O_2$), o substanță solidă galbenă, strălucitoare, cu un miros înțepător, folosită la fabricarea vopselelor, a fungicidelor și la developarea filmelor.

chinook

Trib amerindian de pe coasta de NV care a trăit de-a lungul râului Columbia și vorbea limba chinook. Indienii chinook erau renumiți ca negustori având legături comerciale până la Marile Câmpii. Ei făceau comerț cu somon uscat, canoe, scoici și sclavi. Jargonul chinook, limbajul comercial din NV, era o combinație de chinook și nootka, plus alți termeni englezi și francezi. Indienii chinook au fost pentru prima dată descriși de exploratorii Lewis și Clark, care au luat contact cu ei în 1805. Unitatea socială de bază era clanul. Religia indienilor chinook se centra pe ritualurile legate de somon și pe spiritele păzitoare, iar *potlach* era o ceremonie socială importantă. Ca urmare a unei epidemii de variolă, la începutul sec. XIX, cultura chinook a pierit, iar supraviețuitorii au fost absorbiți de alte grupuri indiene sau duși în rezervații.

Chios *sau* **Kios**

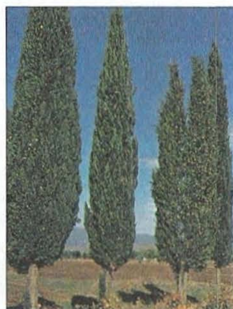
Insulă grecească din Marea Egee. Situată la 8 km V de Turcia. De origine vulcanică, are 48 km lungime, 13–24 km lățime și o suprafață de 831 kmp. A fost semnalată în Antichitate ca loc de naștere al lui Homer, colonizată de ionieni, fiind apoi cucerită de Persia în 546 î.Hr. Devenită mai târziu membră a Ligii de la Delos, s-a răsculat de câteva ori împotriva Atenei. A cunoscut prosperitatea sub Roma, Veneția, Genova și Imperiul Otoman; a trecut sub conducerea Greciei după războaiele balcanice (1912–1913). Chios este principalul oraș.

chioșc

Inițial, în arhitectura islamică, pavilion circular deschis, constând într-un acoperiș sprijinit de coloane. Termenul a ajuns apoi să desemneze un pavilion turcesc pentru grădini de vară și un tip vechi de moschee persană. În prezent, termenul se aplică oricărui mic stand urban unde se oferă spre vânzare ziare, informații sau bilete.

chiparos

Denumire comună pentru cele cca 20 de specii de conifere veșnic verzi, folosite ca ornament sau la fabricarea cherestelei, care formează genul *Cupressus* din familia *Cupresaceae*, familie alcătuită din mai mult de 130 de specii ce se găsesc peste tot în lume. Frunzele sunt de obicei dispuse în perechi sau câte trei și sunt mici și asemănătoare unor solzi. Doar puține genuri sunt importante din punct de vedere economic: *Cupressus*, *Thuja* (tuia), *Calocedrus* (cedru-de-tămâie) și *Juniperus* (ienupăr). Chiparosul, tuia și ienupărul sunt importante ca surse de cherestea și ca plante ornamentale. De asemenea, conțin uleiuri folositoare, rășini și tanin.

chiparos-italian (*Cupressus sempervirens*)

W.H. HODGE

chiparos-de-baltă *sau* **chiparos-pleșuv**

Denumire comună pentru două specii de arbori de mlaștină (*Taxodium distichum* și *T. ascendens*, familia *Taxodiaceae*) care cresc în SUA și sunt înrudiți cu sequoia. Lemnul dur, de culoare roșcată al chiparosului se folosește la fabricarea șindrilei pentru acoperișuri. Inclusă la categoria foioase, familia chiparosului este formată din 10 genuri cu 15 specii de arbori veșnic verzi, folosiți în scop ornamental sau ca sursă de lemn, în S Asiei, în Tasmania și America de

Nord. Același arbore poate avea frunze aciculare, solzoase sau o combinație între acestea. Atât conurile bărbătești, cât și cele femeiești se formează în același copac. Din această familie, printre arborii cu importanță deosebită în industrie se numără cedrul-tasmanian (*Athrotaxis*), cedrul-japonez (*Cryptomeria japonica*), bradul-chinezesc (*Cunninghamia lanceolata*), pinul-umbrelă (*Sciadopitys verticillata*), sequoia (*Sequoia sempervirens*) și chiparosul-de-baltă.

Chippendale, stil ~

Stil de mobilier realizat după schițele lui Thomas Chippendale. Termenul se referă în mod special la mobilierul englezesc, realizat într-un stil rococo modificat, în anii 1750 și 1760, deși Chippendale a proiectat și mobilier în stil gotic și chinezesc. Unele dintre schițele sale sunt adaptate după stilul Louis XV. Mobilierul care are la bază schițele sale a fost realizat în Europa și în coloniile americane.

Chippendale, Thomas

(botezat 05.06.1718, Otley, Anglia - 11.1779, Londra)

Ebenist englez. Se cunosc foarte puține lucruri despre viața lui înainte de 1753, anul în care și-a deschis un atelier și o sală de prezentare în Londra. În 1754 a publicat *Ghidul domnilor și al ebeniștilor* (The Gentelman and Cabinet-Maker Director), ce cuprindea o colecție de schițe pentru aproape toate tipurile de mobilier casnic. Deși îi sunt atribuite multe dintre piesele de mobilier din sec. XVIII, se poate afirma cu certitudine că numai câteva au fost realizate în atelierul său. *Vezi și* stilul Chippendale.

Chippewa, Bătălia de la ~

(5 iulie 1814)

Bătălie în războiul din 1812, ce a restabilit moralul armatei americane. După ce trupele SUA sub conducerea lui Winfield Scott au capturat fortul Erie, New York, au avansat în Canada. O armată britanică, pornind de la fortul George, a mărșăluit spre S, atacându-i la Chippewa. Britanicii au fost învinși, pierzând 604 soldați, față de 355 pierduți de SUA.

chiră-arctică

Specie de sternide (*Sterna paradisaea*) cu cea mai lungă migrație anuală dintre toate speciile de păsări. Își petrece perioada de împerechere în extremitatea sudică arctică și iernează în Antarctica, parcurgând un circuit de peste 35 000 km. Corpul este acoperit de un penaj alb, cel de pe cap este negru, iar aripile sunt cenușii. Ca aspect, pasărea seamănă cu chira-de-baltă (*S. hirundo*), care îi este adesea tovarăș.

Chirac, Jacques (René)

(n. 29.11.1932, Paris, Franța)

Președinte al Franței (1995–2007). În 1967 a fost ales în Adunarea Națională, ca gaullist. A demisionat din postul de prim-ministru (1974–1976) ca urmare a diferențelor de opinie cu Valéry Giscard d'Estaing, formând grupul neogaullist Adunarea pentru Republică. Ca primar al Parisului (1977–1995), a continuat să construiască o bază politică conservatoare. Campania sa pentru funcția de președinte, din 1981, a divizat tabăra conservatorilor, permițându-i lui François Mitterrand să câștige. Mitterrand l-a numit apoi pe Chirac prim-ministru (1986–1988), conform unui algoritm ciudat de împărțire a puterii. Deși a fost învins din nou în alegerile din 1988, Chirac a câștigat alegerile prezidențiale la a treia încercare, în 1995, și apoi în 2002, când a fost reales în urma eșecului contracandidatului său, Jean-Marie Le Pen.

Chiricahua, Monumentul Național ~

Rezervație naturală în SE statului Arizona. Formațiuni de rocă vulcanică neobișnuită alcătuiesc un peisaj sălbatic de stânci ascuțite, înalte, ce se îngrămădesc pe cei 48,5 kmp ai lanțului și canionului de pe flancul de V al munților Chiricahua. Înființat în 1924, parcul prezintă o poveste geologică întinsă pe milioane de ani. Parcul a fost cândva adăpostul indienilor apași, conduși de Cochise și Geronimo.

Chirico, Giorgio de

(10.07.1888, Vólos, Grecia - 19.11.1978, Roma, Italia)

Pictor italian, născut în Grecia din părinți italieni. A studiat arta la München și a început să picteze imagini amestecând realul cu fantasticul. În 1911 s-a stabilit la Paris, unde a pictat scene cu piețe pustii, în care apăreau statui clasice, figuri răzlețe și o arhitectură opresivă. Elementul misterului din opera sa a exercitat o mare influență asupra suprarealismului din anii 1920. Este recunoscut ca fondator al picturii metafizice, împreună cu Carlo Carrà și Georgio Morandi.

Chiril din Alexandria, Sfântul ~

(cca 375 d.Hr. - 27.06.444 d.Hr.; sărbătorit de Biserica Apuseană la 27 iunie, iar de Biserica Răsăriteană la 9 iunie)

Teolog și episcop creștin. În 412 d.Hr. a devenit episcop al Alexandriei. Ortodox

zelos, a închis bisericile novațiene, o sectă heterodoxă, și i-a alungat pe evreii din Alexandria. Cel mai mare conflict doctrinar a fost cel cu Nestor, asupra naturii lui Iisus; Chiril susținea unitatea dintre natura umană și natura divină a lui Iisus, în timp ce Nestor insista pe deosebirile dintre acestea. La Conciliul de la Efes (431 d.Hr.) Chiril l-a condamnat pe Nestor, pentru ca apoi să fie el însuși condamnat de episcopii care îl susțineau pe Nestor. În cele din urmă, Nestor a fost declarat eretic, iar un compromis în ceea ce privește natura lui Hristos a readus pacea în sânul Bisericii (433 d.Hr.).

Chiril din Ierusalim, Sfântul ~

(cca 315 d.Hr., Ierusalim - 386? d.Hr., Ierusalim; sărbătorit la 18 martie)

Prelat al Bisericii Creștine timpurii. A devenit episcop al Ierusalimului în 350 d.Hr. A fost exilat de trei ori de către arieni, însă mulți ani mai târziu a fost suspectat de ortodocșii radicali, la Conciliul de la Constantinopol (381 d.Hr.), din cauza asocierii cu arienii moderați. În scrierile lui, a anticipat doctrina transsubstanțierii și a promovat Ierusalimul ca loc de pelerinaj. A fost numit Doctor al Bisericii în 1883.

Chiril și Metodiu, Sfinții ~

(cca 827 d.Hr., Thessaloniki, Macedonia - 14.02.869 d.Hr., Roma; cca 825 d.Hr., Thessaloniki, Macedonia - 06.04.884 d.Hr., Moravia; sărbătoriți de Biserica Apuseană pe 14 februarie, iar de Biserica Răsăriteană la 11 mai)

Cei doi frați care i-au creștinat pe slavii dunăreni. Și-au început lucrarea misionară printre slavii din Moravia, în 863 d.Hr. Învățați și lingviști înzestrați, au tradus Sfânta Scriptură în limba cunoscută mai târziu drept slava veche bisericească (sau slavona) și se crede că au inventat alfabetul glagolitic (*vezi* alfabetul chirilic). În 868 d.Hr., au călătorit la Roma, pentru a lua apărarea liturghiei în limba slavă. Când Chiril a murit, Metodiu s-a întors în Moravia, ca arhiepiscop. Cunoscuți drept „apostolii slavilor", cei doi frați au influențat dezvoltarea religioasă și culturală a tuturor popoarelor slave.

chirilic, alfabet ~

Alfabet folosit de limbile rusă, sârbă (*vezi* limba sârbo-croată), bulgară și macedoneană, belarusă, ucraineană și multe limbi non-slave din fosta Uniune Sovietică, precum și de mongola khalka (*vezi* limbi mongole). Istoria alfabetului chirilic este foarte complexă și îndelung dezbătută.

Literă	Sunet	Literă	Sunet	Literă	Sunet
А а	a	К к	k	Х х	h
Б б	b	Л л	l	Ц ц	ț
В в	v	М м	m	Ч ч	ci
Г г	g	Н н	n	Ш ш	ș
Д д	d	О о	o	Щ щ	șci/șce
Е е	e	П п	p	Ъ ъ	(semn tare)
Ё ё	io	Р р	r	Ы ы	î
Ж ж	j	С с	s	Ь ь	(semn moale)
З з	z	Т т	t	Э э	ă
И и	i	У у	u	Ю ю	iu
Й й	i scurt	Ф ф	f	Я я	ia

Alfabetul rusesc chirilic și sunetele echivalente din alfabetul latin. Folosit la început pentru scrierea limbii slavone bisericești, servește în momentul actual la scrierea mai multor limbi slave, precum și a unor limbi care nu au origine slavă și sunt vorbite în țările din fosta Uniune Sovietică.

Derivă, în mod clar, din majusculele unciale grecești ale sec. IX d.Hr., combinate cu literele negrecești luate, probabil, din alfabetul glagolitic, un alfabet original, în care (alături de cel chirilic) se scria slava veche bisericească. O ipoteză general susținută este că urmașii Sfinților Chiril și Metodiu au dezvoltat alfabetul chirilic în Balcanii sudici pe la sfârșitul sec. IX d.Hr. Cele 44 de litere originale ale alfabetului chirilic au fost reduse ca număr în majoritatea alfabetelor folosite în limbile naționale, iar unele litere total noi au fost introduse, mai târziu, în special în limbile care nu sunt slave.

Chirnoagă, Marcel

(17.08.1930, Bușteni, Prahova, România - 23.04.2008, București)

Sculptor, grafician și scenograf român. A absolvit Facultatea de Matematică și Fizică din București (1952) și a debutat ca ilustrator de carte, desenator de presă, pictor, afirmându-se apoi în gravură și sculptură. A creat peste 3 000 de lucrări și este considerat un adevărat monstru sacru al gravurii românești, lucrările sale, printre care se numără și ciclul de gravuri *Apocalipsa*, găsindu-se în colecții și muzee din marile capitale ale lumii. A avut numeroase expoziții personale și colective în România (Cluj, Constanța, Slatina, București, Tulcea, Caransebeș, Iași), precum și în străinătate (Italia, SUA, Franța, Belgia, Suedia, Finlanda etc.), fiind distins cu mai multe premii (Premiul Tineretului al UAP, Premiul Academiei Române, Medalia de aur Dante - Ravena, Diploma UAP Chișinău, Käthe Kollwitz, Berlin). A fost membru al Uniunii Artiștilor Plastici din România (1953).

chiromanție
Divinație și interpretare a caracterului unei persoane pe baza liniilor din palmă. Chiromanția își are originile în India antică și se pare că tradiția ghicitului la țigani provine tot din India, de unde sunt originari. De asemenea, a fost practicată și în China, Tibet, Persia, Mesopotamia, Egipt și în Grecia antică. În Europa medievală era folosită pentru a descoperi vrăjitoarele, despre care se credea că aveau pete pe piele, acestea reprezentând semne ale pactului pe care îl încheiaseră cu diavolul. Deși chiromanția continuă să fie practicată, nu există nici o bază științifică pentru a o susține.

Chiron
Cometă despre care s-a crezut inițial că este cel mai îndepărtat asteroid. Descoperită în 1977, cometa se deplasează pe o orbită instabilă și excentrică între Saturn și Uranus. În 1989, astronomii au detectat un nor de particule în jurul său. Deoarece se consideră că un astfel de înveliș de pulberi este o caracteristică definitorie a cometelor, Chiron este, în prezent, considerat o cometă.

Chiron
În mitolgia greacă, unul dintre centauri. Fiu al lui Cronos și al nimfei mării Philyra, Chiron a trăit la poalele Muntelui Pelion din Tesalia, fiind renumit pentru înțelepciunea și cunoștințele sale în medicină. A fost învățătorul multor eroi greci, printre care se numără Ahile, Herakles, Iason și Asclepios. Rănit din greșeală de o săgeată otrăvită a lui Herakles, ca să scape de suferință, și-a dat nemurirea în schimbul mortalității. Zeus l-a așezat printre stelele din constelația Săgetătorului.

chiropractică *sau* chiropraxie *sau* vertebroterapie
Metodă de vindecare bazată pe teoria conform căreia bolile sunt cauzate de faptul că nervii nu funcționează normal, adeseori din cauza deplasării vertebrelor care apasă astfel pe rădăcina nervilor. Tratamentul presupune manipularea structurilor corpului, în special a coloanei vertebrale, precum și utilizarea altor tehnici, dacă este cazul. Metoda se referă la relația dintre structurile musculo-scheletice, funcțiile corpului și sistemul nervos. Practicienii acestei metode sunt formați în colegii de chiropractică acreditate. Metoda a fost inventată de Daniel David Palmer (1845–1913) în 1895.

chirpici
Cărămizi făcute manual dintr-un amestec de lut și paie, uscate la soare, folosite în regiunile aride. Ca material de construcție, chirpiciul datează de mii de ani și este întâlnit în multe părți ale lumii. Spaniolii au dus în America formele pentru cărămizile de chirpici. Proprietățile izolante excelente fac din chirpici un material de construcție ideal atât pentru locuințe, cât și pentru cuptoare; interioarele caselor rețin căldura pe timp de iarnă și rămân răcoroase pe timp de vară. Locuințele din chirpici de la Taos, New Mexico, SUA, sunt reprezentative pentru indienii pueblo.

chirurgie
Ramură a medicinei care se ocupă mai mult cu tratamentul prin mijloace fizice decât cu cel medicamentos. Pe lângă operații care implică accesul în interiorul corpului uman (chirurgia deschisă), ea include și operații efectuate din exterior (de ex. fixarea unui os rupt, grefe de piele). Epoca modernă a chirurgiei a început la mijlocul sec. XIX, odată cu utilizarea anestezicelor și a antisepticelor. Alte progrese importante sunt diagnosticul imagistic, stabilirea grupelor sangvine, intubația pentru facilitarea respirației, administrarea intravenoasă a lichidelor și a medicamentelor, dispozitivele cardiace și pulmonare (*vezi* inimă artificială), endoscopia și aparatele care monitorizează funcțiile corpului. Printre instrumentele caracteristice se numără scalpelul pentru secționarea țesuturilor, forcepsul pentru suturarea vaselor de sânge sau pentru fixarea și manipularea țesuturilor, cleme pentru imobilizarea sau presarea țesuturilor, bureți de tifon pentru absorbția fluidelor și pentru păstrarea uscată a zonei în care are loc operația, depărtători pentru menținerea inciziei deschise și ace curbate pentru coaserea plăgii. Tratamentul pre- și postoperatoriu este esențial pentru reușita unei operații. *Vezi și* microchirurgie, chirurgie plastică, transplant.

chirurgie plastică
Chirurgie care corectează defectele anatomice sau dobândite accidental, reface funcția sau schimbă înfățișarea. Poate implica remodelarea sau transplantul țesuturilor pentru a acoperi un defect preexistent sau dobândit, uneori ajutând la schimbarea înfățișării. Remodelarea înfățișării nu este unicul scop al chirurgiei plastice. Pacienții mai apelează la chirurgia plastică pentru tratarea cicatricelor mutilante, apărute ca urmare a unor arsuri, accidente sau a îndepărtării de tumori (cazul chirurgiei reconstructive). De asemenea, această specialitate chirurgicală poate implica ascunderea inciziilor în straturile dermice

sau folosirea suturilor ascunse pentru a ține rănile închise. Chirurgia plastică reconstructivă corectează defectele funcționale severe și unele anomalii congenitale, înlocuind și țesuturile pierdute în urma traumelor sau a operațiilor. Microchirurgia și diagnosticul imagistic computerizat au revoluționat domeniul.

Chisholm, ruta ~

Traseu folosit în sec. XIX pentru a mâna vitele din Texas în Kansas, denumit așa probabil după negustorul Jesse Chisholm (1806?–1868?). Drumul începe din S orașului San Antonio, traversează Oklahoma și ajunge la Abilene, Kansas, unde, în 1867, a fost construită o cale ferată. Între 1867 și 1871, 1,5 milioane de capete de vite au fost mânate spre N, pe acest drum, pentru a fi duse în piețele din E. După 1880, importanța drumului a scăzut, deoarece au fost construite și alte linii de cale ferată.

Chisholm, Shirley
născută **Shirley Anita St. Hill**
(30.11.1924, Brooklyn, New York, SUA – 01.01.2005, Ormand Beach, Florida)

Om politic american. A fost profesoară înainte să se implice activ în politica locală. În 1968 a devenit prima femeie de culoare aleasă în Congresul SUA, unde a rămas până în 1983, devenind cunoscută pentru puternicile sale convingeri liberale, opunându-se Războiului din Vietnam. În 1972, candidând pe listele democraților pentru președinție, s-a retras din cursă după ce a obținut votul a 152 de delegați.

chist

Sac din interiorul țesuturilor corpului. Are o membrană proprie și conține, de obicei, lichid. Majoritatea chisturilor sunt benigne, însă anumite tipuri pot fi maligne sau precanceroase. În cele mai multe cazuri, chisturile benigne trebuie extirpate, deoarece apasă pe organele din apropierea lor. Formate ca urmare a producerii excesive de epiteliu (țesut de la suprafața structurilor anatomice), chisturile se pot detașa de structurile alăturate, putându-se astfel mișca liber. Pot conține secreții naturale, produși anormali descompuși sau, în cazul infecțiilor, bacterii, paraziți larvari și produși microbieni. În unele organe, cum ar fi rinichii, ficatul și glandele mamare, apar uneori chisturi care pot ascunde boli grave. *Vezi* tumoare.

chist renal

Oricare dintre numeroasele tipuri de chisturi care se dezvoltă în rinichi. Pot fi prezente din naștere sau pot fi cauzate de obstrucția produsă în tubii colectori. Chisturile de dimensiuni mari pot produce dureri lombare și astenie fizică. Chisturile multiple apar ca rezultat al unor afecțiuni diverse, cum ar fi boli vasculare ale rinichilor, blocaj al vaselor limfatice, boli congenitale și infestare cu tenie. Cea mai gravă formă este chistul medular la rinichi, care nu este semnalat de simptome evidente, dar provoacă anemie, scădere severă a cantității de sodiu în sânge și uremie. Rinichii se atrofiază, capătă un aspect granular și se acoperă de leziuni. Se recomandă examenul chirurgical al chisturilor, pentru a se stabili dacă sunt canceroși. *Vezi și* malformație urogenitală.

Chișinău

Oraș, 592 900 loc., 911 400 loc. în zona metropolitană (2007), municipiu, capitala Republicii Moldova. Este situat în partea centrală a țării, pe cursul mediu al râului Bâc. Printre cele mai vechi descoperiri arheologice se numără vetre geto-dacice din sec. VI î.Hr., iar vestigiile de cultură materială din secolele următoare probează faptul că a existat și aici un proces de romanizare a populației. Prima atestare documentară datează din 1436, iar pe timpul domniei lui Vasile Lupu (1634–1653) orașul era cunoscut deja ca un centru economic pe noul drum comercial ce lega Suceava de Cetatea Albă. În 1677 era pomenit ca târg de ținut, iar în 1812 a primit statut de oraș și a devenit centrul administrativ al regiunii Basarabia (devenită în 1873 gubernie în componența Imperiului Rus). La 27 martie/9 aprilie 1918, Sfatul Țării, organul legislativ al ținutului, a votat la Chișinău unirea Basarabiei cu România, realizându-se în acest fel procesul reîntregirii statului unitar român. În 1940, ocupat de trupele rusești,

FOTO MIHAI POTÂRNICHE
Chișinău

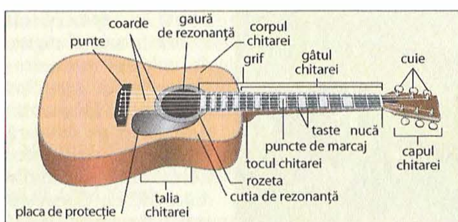
orașul a devenit capitala RSS Moldovenești (inclusă în componența URSS). Reintegrat României în 1941–1944, a fost reocupat, ca toată Basarabia, de trupele sovietice, în 1944. La sfârșitul anilor 1980, Chișinăul a fost centrul mișcării de eliberare socială și națională, locul desfășurării marilor adunări naționale, în urma cărora Parlamentul a decretat limba română drept limbă de stat și a reintrodus alfabetul latin (31 august 1989). Pe 27 august 1991, aici a fost proclamată independența Republicii Moldova. Orașul este și un important centru economic și cultural. Industria este reprezentată de ramurile constructoare de mașini și utilaje mecanice, industrie chimică, materiale de construcție, industrie de prelucrare a lemnului, industrie alimentară (conserve, lactate, dulciuri, vinuri și coniacuri). Viața științifică și academică este susținută de Universitatea de Stat, Universitatea Tehnică, Academia de Studii Economice, Universitatea de Medicină și Farmacie Nicolae Testemițeanu, Universitatea Pedagogică Ion Creangă, Academia de Arte, Universitatea Liberă Internațională din Moldova, precum și de institute de proiectări în industrie și construcții. Printre monumentele istorice și de arhitectură se numără statuia lui Ștefan cel Mare (realizată în 1927 de sculptorul Alexandru Plămădeală), Aleea Clasicilor, Porțile Sfinte (Arcul de Triumf, 1840), Sala cu Orgă, Palatul Național, biserica Nașterea Maicii Domnului (construită de serdarul Vasile Mazarachi în 1732–1757), biserica Sf. Împărați Constantin și Elena (construită de boierul Constantin Râșcanu în 1777), catedrala Nașterea Domnului (1834–1836) și catedrala Sf. Mucenic Teodor Tiron (1858).

Chitai

Vechi nume al Chinei, în special al regiunii din N. Provine din termenul kithay, numele unei populații seminomade care a stăpânit N Chinei în sec. X–XII. În timpul lui Genghis-Han, mongolii au început să numească N Chinei, Chitai (termenul rusesc încă valabil pentru China). Probabil că numele a fost introdus în Europa de către călugării franciscani în jurul lui 1254, dar imaginea Chinei a fost dezvăluită Europei, 50 de ani mai târziu, prin călătoriile lui Marco Polo.

chitară

Instrument muzical cu coarde, care emit sunete prin ciupire sau lovire. De obicei, are șase coarde, un gât divizat în intervale și o cutie de rezonanță cu o curbură pronunțată.

Părțile componente ale unei chitare acustice moderne

Cercetătorii au ajuns la concluzia că acest instrument a apărut în Spania, în sec. XVI. A căpătat forma actuală în urma unor inovații din sec. XIX. Tehnica modernă de cântat la chitară clasică i se datorează în special lui Francisco Tárrega (1852–1909). Chitara a fost impusă ca instrument de concert de Andres Segovia. Inițial, a fost un instrument pentru amatori. În prezent, este un instrument muzical folk foarte popular în multe țări. Chitara cu 12 coarde este ciupită în șase perioade duble. Chitara hawaiană se ține în poziție orizontală, iar vibrația coardelor este oprită printr-o lamă metalică, producând un sunet glissando. Chitara electrică a reprezentat o inovație importantă. Un adaptor electric a fost adăugat chitarei acustice în anii 1920, iar aceste instrumente au fost imediat lansate pe piață. După 1940, Les Paul a inventat chitara fără cutie de rezonanță, care emite sunete doar prin vibrația coardelor. Aceasta a devenit foarte populară datorită faptului că sunetele sale acute și intense pot fi amplificate, dar și datorită capacității sale de a realiza linii melodice ascuțite sau dure.

chitină

Substanță albă și cornoasă ce se găsește în scheletul extern al crabilor, al homarilor și al multor insecte, în structurile interne ale unor nevertebrate, la unele ciuperci parazite, alge și fermenți. Este o polizaharidă, unitatea monomeră fiind glucozamina. Se folosește în industrie pentru purificarea apelor uzate, îngroșarea și stabilizarea alimentelor și a produselor farmaceutice, lipirea și durificarea hârtiei, ca agent cicatrizant, rășină ionizată, membrană pentru separări industriale, liant pentru vopsele, țesături și adezivi.

chitru

Arbore (*Citrus medica*) de statură mică sau arbust cu frunze perene din familia *Rutaceae*, cultivat în țările mediteraneene și în America. Are crengi lungi și neregulate

chitre (*Citrus aurantifolia*)
GRANT HEILMAN PHOTOGRAPHY

dotate cu spini și cu frunze mari, alungite, de culoare verde-deschis. Florile speciilor acre (de ex. Diamante) sunt violet pe dinafară și albe pe dinăuntru. Cele din varietățile dulci (de ex. Corsican) sunt albe-crem. Fructele (chitre) ovale sau lunguiețe au miezul tare, acru sau dulce, și sunt folosite doar ca produse secundare. Coaja groasă se tratează cu apă sărată, se confiază și se vinde ca produs de cofetărie. Fructele din varietatea Etrog sunt folosite în ritualurile religiei mozaice.

Chittagong

Oraș, 2 199 590 loc., în zona metropolitană 3 361 244 (2001), port principal la Oceanul Indian, în Bangladesh. Este cel de-al doilea mare oraș industrial al țării, în care se află fabrici de iută, uzine constructoare de mașini și o importantă rafinărie de petrol. Cunoscut marinarilor arabi încă din sec. X d.Hr., orașul a fost cucerit de musulmani în sec. XVI și ocupat de guvernatorul regiunii Bengal în sec. XVII. Cedat Companiei Britanice a Indiilor de Est în 1760, a devenit municipalitate în 1864. Distruse în urma conflictului dintre India și Pakistan, din 1971, instalațiile portuare ale orașului au fost refăcute. Aici se află Universitatea Chittagong (înființată în 1966).

chițcan

Denumire comună pentru cele 300 de specii de insectivore mici care constituie familia *Soricidae*. Cca 40% dintre specii trăiesc în Africa, însă chițcanii sunt răspândiți în toată emisfera nordică. Lipsesc din Australia și cea mai mare parte a Americii de Sud. Au ochi și pavilioane reduse, bot mobil și incisivi lungi cu vârf curbat. În general, lungimea variază între 6-8 cm, cu o coadă mai scurtă. Multe dintre specii cântăresc doar 14 grame. Unele specii sunt considerate cele mai mici mamifere, cântărind doar câteva grame și măsurând mai puțin de 5 cm. Cele mai multe specii de chițcani trăiesc în litiera de pe sol, dar și în vizuini sau în copaci. Există câteva specii semiacvatice. Datorită dimensiunilor extrem de reduse, aceste animale au cele mai ridicate rate metabolice printre mamifere (pulsul poate înregistra 800 de bătăi pe minut). Petrec cea mai mare parte a timpului căutând hrană pentru că pot supraviețui fără să mănânce doar câteva ore. Prada lor obișnuită constă în nevertebrate, cum ar fi viermi, dar există și specii care se hrănesc cu animale mici. Unele specii au o salivă toxică (dureroasă pentru om). Păsările răpitoare și șerpii se hrănesc cu chițcani, dar mamiferele îi evită. Chițcanii de copac (familia *Tupaiidae*) aparțin unui alt ordin de mamifere (*Scandentia*), neînrudit cu chițcanii propriu-ziși.

Chivotul Legii

În iudaism și creștinism, cutie de lemn, placată cu aur, în care se păstrau, în perioada biblică, cele două Table ale Legii pe care Moise le-a primit de la Dumnezeu. Leviții au purtat cu ei acest chivot în timpul rătăcirii prin deșert. După cucerirea Canaanului, chivotul a fost păstrat la Shiloh, însoțind uneori campaniile militare ale israeliților. David a mutat chivotul la Ierusalim, iar Solomon l-a așezat în Templul din Ierusalim, în Sfânta Sfintelor, unde putea fi văzut numai de înalții preoți, o dată pe an, de Yom Kippur. Nu se știe ce s-a întâmplat cu el.

chlamydia

Denumire comună pentru speciile de bacterii parazite care fac parte din genul *Chlamydia* și produc mai multe boli la oameni, printre care conjunctivita și pneumonia chlamydială. Una dintre bacterii produce o varietate de boli cu transmitere sexuală. La bărbați, simptomele sunt asemănătoare cu cele ale gonoreei. La femei, infecțiile cu chlamydia produc puține simptome, astfel că majoritatea persoanelor infectate nu-și dau seama de starea lor. Totuși, la femei, infecțiile netratate pot duce la sterilitate, un risc crescut de nașteri premature și sarcini ectopice. Chlamydia provoacă adesea conjunctivită sau pneumonie la nou-născuți. Se tratează cu antibiotice.

chlamydomonas

Gen de algă verde unicelulară, considerată o formă de viață primitivă cu importanță evoluționistă. Celula are o membrană sferică de celuloză, o stigmă și un cloroplast în formă de cupă, în care se află pigmentul asimilator, clorofila. Deși capabilă de fotosinteză, chlamydomonas poate, de asemenea, absorbi nutrienți pe toată suprafața celulei. Se găsește în sol, heleșteie și în canalele poluate cu gunoi de grajd. Prezentă în număr foarte mare, poate colora apa în verde. Unele specii cu pigment roșu pot colora în roșu zăpada care se topește.

chlorella

Algă verde din genul *Chlorella*, răspândită în apele dulci sau sărate și în sol. Are cloroplastul în formă de cupă. Este adesea folosită pentru studiul fotosintezei în experimentele de culturi în masă și pentru purificarea apei menajere. Deoarece se înmulțesc rapid și sunt bogate în proteine și în complexul de vitamine B, algele sunt studiate ca un posibil aliment pentru oameni, atât pe Pământ, cât și în spațiul cosmic. Ferme de chlorella, sisteme închise care asigură oamenilor alimente, apă și oxigen, au fost deja înființate în SUA, Japonia, Olanda, Germania și Israel.

Chobe, Parcul Național ~

Rezervație naturală în N statului Botswana. Rezervația, care a dobândit statutul de parc național în 1968, se învecinează cu Namibia, atingând Zimbabwe și Zambia, și are o suprafață de 11 700 kmp. Se remarcă prin natura sălbatică și mai ales prin populația numeroasă de elefanți.

choctaw

Trib de amerindieni care trăiesc în Oklahoma. Vorbesc o limbă muskogean, înrudită cu chickasaw. Inițial, au trăit în SE statului Mississippi actual. Indienii choctaw erau cei mai pricepuți agricultori din SE, având întotdeauna un surplus de produse pe care le comercializau. Se ocupau cu pescuitul, culesul alunelor și al fructelor sălbatice, vânau căprioare și urși și cultivau porumb, fasole și dovlecei. Principala lor ceremonie religioasă se numea Busk (festivalul porumbului verde), avea loc la mijlocul verii și era un ritual închinat primelor fructe și focului. În sec. XIX, la presiunea cultivatorilor albi de bumbac, cinci milioane de acri de pământ au fost cedați de indienii choctaw, care au fost astfel alungați din Oklahoma. Astăzi, numărul descendenților indienilor choctaw este de cca 87 300.

Ch'oe Si-hyong

(1827-1898)

Al doilea conducător al religiei coreene tonghak (în prezent ch'ondogyo). A organizat o rețea ilegală ce a răspândit secta apocaliptică și xenofobă tonghak, după executarea fondatorului acesteia, Ch'oe Che-u (1824–1864). A publicat primele două cărți sfinte tonghak, în 1880 și 1881, adăugând serviciul public la principiul întemeietorului sectei, acela de egalitate între oameni și obligația de a sluji Împărăția Cerurilor. Propovăduind necesitatea ca și Coreea să devină la fel de puternică precum statele imperialiste occidentale, în 1894 a condus Revolta tonghak, care a fost înăbușită. A fost arestat și executat în 1898, când tonghak se răspândise deja în Coreea.

Choiseul, Étienne-François, Duce de ~

(28.06.1719, Lorraine, Franța - 08.05.1785, Paris)

Ministru francez de externe. Și-a îndeplinit remarcabil misiunea în timpul Războiului pentru Succesiune la Tronul Austriei. După ce a ocupat postul de ambasador la Vatican (1753–1757) și la curtea austriacă, a fost făcut duce și numit ministru al afacerilor externe (1758), funcție din care a ajuns să domine guvernul lui Ludovic XV. În 1761 a încheiat o alianță militară cu Spania, iar la sfârșitul Războiului de Șapte Ani a negociat cele mai bune condiții pentru Franța. A refăcut puterea militară a Franței, dar a fost demis din funcție în 1770, pentru că a susținut războiul împotriva Marii Britanii.

cholla

Cactus din genul *Opuntia*, originar din cele două Americi, având țepii ca niște ace înveliți parțial într-o teacă membranoasă. Mărimea acestor cactuși variază, iar florile lor mici, uneori aproape neobservabile, sunt în general viu colorate. *O. leptocaulis*, cactusul-Crăciunului din deșert, are fructe de un roșu strălucitor toată iarna. Plantele vii servesc ca hrană pentru animalele deșertului. Lemnul de cholla, un cilindru gol în interior, având spații găurite regulat, este folosit drept combustibil. Unele fructe ale acestui cactus sunt comestibile.

cactuși cholla (*Opuntia bigelovii*)

GRANT HEILMAN

Chomsky, (Avram) Noam

(n. 07.12.1928, Philadelphia, SUA)

Lingvist, filozof și activist politic american. A obținut titlul de doctor la Universitatea Pennsylvania în 1955, același an în care s-a alăturat Institutului pentru Tehnologie din Massachusetts (MIT). Chomsky susține că obiectul de studiu corect al lingvisticii îl reprezintă gramaticile cu reprezentare mentală, ce constituie cunoștințele vorbitorului nativ despre limba sa, precum și facultățile lingvistice înnăscute sau „gramatica universală", care permit copilului care învață limba, în procesul normal de

dezvoltare, să construiască o gramatică a limbii la care este expus. Pentru Chomsky, scopul final al lingvisticii este să creeze o teorie a gramaticii universale care să ofere o gramatică descriptivă adecvată pentru orice limbă naturală, exclusiv pe baza „datelor lingvistice primare" disponibile în mediul social al copiilor. Acesta a fost imperativul care a motivat rafinarea continuă a teoriilor lingvistice chomskyene, de la gramaticile transformaționale din anii 1950 și 1960, către programul minimalist al anilor 1990 și ulteriori. Autoafirmat libertarian-socialist, Chomsky a scris numeroase cărți și a ținut numeroase cursuri despre ceea ce el consideră a fi caracterul antidemocratic al capitalismului american și influența pernicioasă a acestuia asupra politicii țării, a mass-media și a culturii academice. *Vezi și* gramatică generativă.

ch'ondogyo *în coreeană* **Religia Căii Paradisului** *anterior* **tonghak**
(Învățătura Orientului)

Religie coreeană în care se combină elemente de confucianism, taoism, budism, șamanism și romano-catolicism. Principiul său de bază, conform căruia „Omul e una cu Dumnezeu", se realizează prin credința în unitatea dintre trup și spirit și în universaiitatea lui Dumnezeu. Convertiții sunt încurajați să mediteze la Dumnezeu, să se roage când pleacă de acasă, când se întorc acasă, să alunge gândurile rele și să-l venereze pe Dumnezeu la biserică în zilele de duminică. Ch'oe Che-u (1824–1864) a înființat această religie în 1860, după ce a fost inspirat de Împăratul Ceresc. Eforturile sale de schimbare socială au dus la executarea sa. Succesorul său, Ch'oe Shi-hyong, a fost executat după Revolta tonghak. Astăzi, Ch'ondogyo are aproximativ trei milioane de adepți.

Chongking

Oraș și municipiu cu statut de provincie, 4 239 700 loc., în municipiu 31 070 000 loc. (2003). Cel mai important port fluvial și centru industrial din SE Chinei. Chongking (Cel dublu binecuvântat) se află situat la confluența fluviilor Yangtze (Chang Jiang) și Jialing. În sec. XI î.Hr. a fost stat feudal, sub conducerea dinastiei Zhou. În următoarele secole, statutul său a alternat de la supunere, condus fiind de un imperiu din N Chinei, la stat independent. În cele din urmă, a ajuns sub conducere chineză în timpul dinastiei Ming, situație care a continuat și sub dinastia Qing. A fost deschis pentru comerțul exterior în 1890. A jucat un rol major în revoluția din 1911. Cândva un oraș cu străzi înguste și neregulate, Chonqing s-a schimbat foarte mult ca urmare a planului de modernizare introdus după Al Doilea Război Mondial, când a devenit capitala Chinei naționaliste (*vezi* Guomindang). După război, a devenit un important centru industrial. Aici se află Universitatea Chongqing, fondată în 1929.

Chopin, Frédéric (François)
născut **Fryderyk Franciszek Szopen**
(1.03.1810, Żelazowa Wola, lângă Varșovia, ducatul Varșoviei, azi Polonia - 17.10.1849, Paris, Franța)

Compozitor și pianist romantic polono-francez, celebru pentru piesele sale pentru pian solo și concertele pentru pian. Deși a compus aproape numai lucrări dedicate acestui instrument, multe dintre ele scurte, Chopin este considerat unul dintre marii poeți ai muzicii, grație imaginației de un mare rafinament și perfecțiunii sale artistice.

Viața

Tatăl lui Chopin, Nicholas, imigrant francez în Polonia, lucra ca preceptor în diverse case aristocratice ale vremii, între care și familia Skarbek din Żelazowa Wola, unde Nicholas s-a și căsătorit cu o rudă mai săracă a proprietarilor. Când micul Frédéric avea opt luni, tatăl său a fost angajat profesor de franceză la un liceu din Varșovia. Chopin însuși a frecventat apoi acest liceu din 1823 până în 1826.

Toată familia manifesta înclinații artistice și, încă din pruncie, Chopin era extrem de impresionat când le auzea pe mama sau surorile sale mai mari cântând la pian. La șase ani încerca să reproducă ceea ce auzise și voia să compună el însuși melodii. Anul următor, Chopin a început să ia lecții de pian cu Wojciech Żywny, un profesor de 61 de ani cu o largă cultură muzicală și un acut simț al valorii. Învățăturile simple ale lui Żywny i-au fost curând insuficiente elevului său, care a descoperit de unul singur o metodă originală de interpretare la pian și a fost lăsat să evolueze neîngrădit de reguli academice și disciplinare.

Chopin a început să fie invitat la serate private de la o vârstă fragedă, iar la opt ani a apărut pentru prima oară în public, la un concert de binefacere. Trei ani mai târziu, a cântat în fața țarului Aleksandru I, care se afla la Varșovia pentru inaugurarea Parlamentului. Consolidarea reputației sale de copil-minune nu s-a datorat doar concertelor. La șapte ani, Chopin a compus o poloneză în sol minor care a fost publicată, iar la scurt timp după aceea, unul dintre

marșurile sale a atras atenția marelui duce rus Konstantin, care l-a orchestrat pentru ca detașamentul său militar să-l cânte la parade. Au urmat alte poloneze, mazurci, variațiuni, ecoseze și un rondo, așa încât, la 16 ani, familia l-a înscris la nou-înființatul conservator din Varșovia, condus de compozitorul polonez Joseph Elsner, cu care Chopin începuse deja să studieze teoria muzicală.

Cu greu s-ar fi putut găsi un profesor mai bun pentru tânărul compozitor, căci, deși insista asupra unei formări tradiționale, Elsner, el însuși compozitor cu înclinații romantice, și-a dat seama că imaginația elevului n-ar trebui îngrădită de pretenții strict academice. Chiar înainte să ajungă protejatul lui Elsner, Chopin dovedise interes față de muzica populară poloneză și receptase acele impresii care, ulterior, aveau să pună o amprentă națională inconfundabilă asupra operei sale. La conservator, a urmat cursuri riguroase de armonie și compoziție; în sfera tehnicii interpretative i s-a permis să evolueze în mod profund individual.

În ciuda activei vieți muzicale a Varșoviei, Chopin avea nevoie imperioasă de o experiență muzicală mai vastă, așa încât devotații săi părinți au găsit bani pentru a-l trimite la Viena. După o călătorie preliminară la Berlin în 1828, Chopin a vizitat Viena, unde a debutat în public în 1829. Un al doilea concert i-a confirmat succesul și, la întoarcerea acasă, tânărul muzician și-a pregătit viitoarele izbânzi peste hotare compunând *Concertul nr. 2 în fa minor* (1829) și *Concertul nr. 1 în mi minor* (1830), ambele pentru pian, ca și alte piese pentru pian și orchestră menite să-i pună în valoare originalitatea remarcabilă a stilului interpretativ. Din aceeași perioadă (1829–1832) datează și primele studii pentru pian, compuse pentru a da posibilitatea – lui și altora – de a exersa până la perfecțiune noua sa metodă de interpretare.

În martie și octombrie 1830, Chopin și-a prezentat noile creații publicului varșovian. A părăsit apoi Polonia, cu intenția de a vizita Germania și Italia pentru a studia mai departe, dar, abia ajuns la Viena, a aflat de revolta polonezilor împotriva stăpânirii rusești. Acest eveniment, ca și starea de neliniște din întreaga Europă l-au făcut să rămână, fără să poată compune, la Viena până în iulie următor, când a decis să plece la Paris. La scurt timp după sosirea în orașul care era, pe atunci, centrul culturii europene și în miezul curentului romantic parizian, înflorit ceva mai târziu, Chopin și-a dat seama că acesta era mediul în care geniul său putea rodi. A stabilit curând legături cu numeroși emigranți polonezi și cu generația mai tânără de compozitori, între care Franz Liszt, Hector Berlioz și, pentru scurt timp, Vincenzo Bellini și Felix Mendelssohn. Cercurile în care talentul și distincția sa l-au ajutat să intre cu repeziciune au recunoscut de îndată în el artistul ideal potrivit momentului și, după o scurtă perioadă de incertitudine, Chopin s-a lansat în principalele îndeletniciri ale vieții sale – predarea muzicii și compoziția. Veniturile substanțiale din aceste două ocupații l-au scutit de necesitatea de a da concerte, față de care Chopin avea o repulsie înnăscută.

Frédéric Chopin, portret de Eugène Delacroix; Muzeul Luvru, Paris, Franța

GIRAUDON/ART RESOURCE, NEW YORK

La început au existat ceva probleme, profesionale și financiare. După debutul parizian în concert, în februarie 1832, Chopin și-a dat seama că delicatețea sa extremă la pian nu răspundea tuturor pretențiilor din sălile mari de concert. Dar întâlnirea, ceva mai târziu în același an, cu bogata familie de bancheri Rothschild i-a deschis, pe neașteptate, noi orizonturi. Cu manierele elegante, ținuta delicată și sensibilitatea sa înnăscută, Chopin s-a transformat rapid într-unul dintre favoriții marilor familii pariziene, atât ca interpret, cât și ca profesor de muzică. Printre creațiile sale pentru pian din această perioadă se numără două minunate culegeri de studii (1829–1836), de o intensă poezie, *Balada în sol minor* (1831–1835), *Fantezia-impromptu* (1835) și numeroase piese mai mici, printre care mazurci și poloneze inspirate de puternicele sentimentele naționaliste ale compozitorului.

Legăturile amoroase de tinerețe ale lui Chopin cu Constantia Gladkowska în Varșovia (1830) și Maria Wodzinska în Dresda (1835–1836) se destrămaseră, în ciuda logodnei cu cea de a doua. În 1836, compozitorul a întâlnit-o pentru prima oară pe romanciera Aurore Dudevant, cunoscută sub pseudonimul George Sand, care ducea o viață considerată pe atunci libertină. Legătura lor a început în vara lui 1838. În toamna respectivă, Chopin a plecat împreună cu ea și copiii ei, Maurice și Solange, să-și petreacă iarna

pe insula Mallorca. Au închiriat aici o vilă fără pretenții, ducând o existență idilică până când vremea însorită s-a sfârșit și Chopin a căzut bolnav. Când zvonurile despre tuberculoza sa au ajuns la urechile proprietarului vilei, Chopin, George Sand și copiii ei au fost siliți să se mute și n-au găsit adăpost decât într-o mănăstire în îndepărtatul sat Valldemossa.

Frigul și umezeala, alimentația proastă, suspiciunile țăranilor față de menajul lor neobișnuit și lipsa unui pian potrivit au încetinit producția artistică a lui Chopin și i-au înrăutățit sănătatea oricum precară. Privațiunile îndurate în această perioadă au grăbit declinul treptat al stării sale fizice generale, încheiat cu moartea de tuberculoză 10 ani mai târziu. George Sand și-a dat seama că numai plecarea imediată putea să-i salveze viața. Familia a sosit la Marsilia la începutul lui martie 1839, și, grație unui medic priceput, Chopin și-a revenit după mai puțin de trei luni, suficient pentru ca perechea să-și poată face planuri despre o viitoare întoarcere la Paris.

Vara lui 1839 au petrecut-o la Nohant, casa de la țară a lui George Sand, la cca 290 km sud de Paris. Perioada de după întoarcerea din Mallorca avea să fie cea mai fericită și productivă din viața lui Chopin și lungile veri petrecute la Nohant au dat naștere unei serii de capodopere. Pentru a avea o sursă regulată de venituri, Chopin a recurs din nou la lecții particulare de muzică. Metoda sa permitea o mare flexibilitate a încheieturii și a brațului și o digitație îndrăzneață, neconvențională, încurajând o agilitate sporită, fără ca obiectivul unei melodii cantabile, de o mare frumusețe, să fie vreodată abandonat. Noile sale creații erau din ce în ce mai căutate și, pentru că devenise tot mai iscusit în a negocia cu editorii, Chopin și-a putut permite să trăiască elegant.

Sănătatea lui era însă o permanentă sursă de îngrijorare și în fiecare vară George Sand îl ducea la Nohant pentru aer curat și relaxare. Prieteni apropiați, precum Pauline Viardot și pictorul Eugène Delacroix, erau și ei adeseori invitați. Chopin a produs la Nohant o mare parte din muzica sa cea mai inovatoare, nu doar miniaturi, ci și lucrări de anvergură, precum *Fantezia în fa minor* (compusă între 1840 și 1841), *Barcarola* (1845–1846), *Poloneza-fantezie* (1845–1846), baladele în la bemol major (1840–1841) și fa minor (1842) și *Sonata în si minor* (1844). Aici, la țară, compozitorul a găsit tihna și timpul de care avea nevoie pentru a se putea dedica acelei căutări a perfecțiunii care-l caracteriza. A făcut eforturi îndeosebi pentru a-și dezvolta ideile în fraze mai lungi și mai complexe și a trimis chiar la Paris după tratate de muzicologie pentru a studia contrapunctul. Vocabularul său armonic din această perioadă a devenit și el mult mai temerar, deși niciodată în detrimentul frumuseții senzuale a melodiei. Chopin a ținut la această calitate a muzicii toată viața, la fel de mult pe cât a urât titlurile descriptive sau orice aluzie la vreun „program" implicit în lucrările sale.

Disensiuni familiale provocate de mariajul fiicei lui George Sand, Solange, au provocat tensiuni în relația lui Chopin cu scriitoarea franceză, compozitorul devenind tot mai capricios și mai irascibil. În 1848 ruptura era deja definitivă, iar mândria i-a împiedicat pe amândoi să inițieze împăcarea pe care și-o doreau. După despărțire, Chopin pare să fi renunțat la a mai lupta cu sănătatea sa șubredă.

Deprimat și îndurerat de revoluția care izbucnise la Paris în februarie 1848, Chopin a acceptat invitația de a vizita Anglia și Scoția. La Londra s-a bucurat de o primire entuziastă, dar a suportat cu greu programul aglomerat de lecții demonstrative și petreceri în case nobile. Îi lipsea forța fizică necesară pentru a rezista și, în plus, a fost incapabil să compună. Sănătatea i s-a deteriorat vizibil și cea din urmă apariție în public și-a făcut-o pe 16 noiembrie 1848 în sala Guildhall din Londra, când, într-un ultim gest patriotic, a cântat în beneficiul refugiaților polonezi. S-a întors la Paris, unde a murit în anul următor. Trupul său, fără inimă, a fost înmormântat în cimitirul Père Lachaise (inima i-a fost zidită într-o coloană din Biserica Sfintei Cruci din Varșovia).

Opera

Ca pianist, unicitatea lui Chopin constă în faptul că a dobândit o reputație excepțională pe baza unui număr foarte mic de apariții în public – ceva mai mult de 30 pe tot parcursul vieții. Abordarea sa sensibilă și originală i-a permis să exploateze toate resursele pianului din vremea sa. Era inepuizabil în inventarea de noi pasaje pitorești și de figuri tehnice. Chopin a înțeles mai bine ca oricine altcineva de până la el natura specifică a pianului ca instrument expresiv și a compus o muzică atât de intim legată de instrumentul pentru care este concepută încât nu poate fi imaginată în afara lui. Inovațiile sale în digitație, în folosirea pedalelor și în abordarea generală

a claviaturii reprezintă un moment-cheie în evoluția pianului, iar opera sa a creat standarde de interpretare pentru acest instrument care sunt și azi nedepășite.

Operele pentru pian solo ale lui Chopin includ 61 de mazurci, 16 poloneze, 26 de preludii, 27 de studii, 21 de nocturne, 20 de valsuri, 3 sonate, 4 balade, 4 scherzouri, 4 impromptuuri și numeroase piese individuale - precum *Barcarola* opus 60 (1846), *Fantezia* opus 49 (1841) și o *Berceuse* opus 57 (1845) - ca și 17 cântece poloneze.

Chopin compozitorul a fost reevaluat după o perioadă de la sfârșitul sec. XIX când opera i-a fost adesea judecată conform unor canoane academice incompatibile cu natura ei. În privința stilului, a armoniei și a formei, el a inovat într-un mod adaptat cerințelor fiecărei situații componistice. Avea darul rar de a compune melodii intens personale, expresii ale unor emoții sincere și puternice. Muzica sa este pătrunsă de un sentiment poetic cu rezonanțe aproape universale. Deși „romantică" în esență, muzica lui Chopin are o puritate și o discreție clasice, fără nici un semn de exhibiționism. Principalele surse de inspirație Chopin le-a găsit în sine însuși și în istoria tragică a Poloniei. Tema gloriei și a suferințelor Poloniei i-a fost foarte aproape de suflet, compozitorul reușind să sublimeze ritmurile și melodiile primitive auzite în tinerețe în opere artistice durabile. În același timp, a știut să diferențieze cu subtilitate, de exemplu, inspirația poetică intimă a mazurcii de latura mai expansivă și mai ceremonioasă a polonezei, pe care, în lucrări precum *Poloneza-fantezie* (1846), a extins-o până la proporțiile unui poem simfonic pentru pian. Valsul, în schimb, i-a oferit un mediu muzical de amploare mai mică, pe care Chopin nu l-a dezvoltat, ci l-a șlefuit până la un grad de grație și strălucire neatins până atunci. De la marii cântăreți italieni ai timpului el a învățat arta „belcantoului" pianistic, iar stilul său cantabil și farmecul delicat al ornamentației muzicale își găsesc perfecțiunea în nocturne. Baladele și scherzourile sale, pe de altă parte, au o turbulență și o pasiune plină de dramatism care dezmint categoric ideea că Chopin ar fi fost numai un compozitor intimist.

Opera de mici dimensiuni a lui Chopin se adresează în cea mai mare parte pianului solo. Și totuși, în aceste limite, ea etalează o mare varietate, incluzând toate tipurile de expresie muzicală. Deși Chopin a cheltuit prea mult timp în sălile de oaspeți ale aristocrației pariziene și i-a dezamăgit pe criticii care apreciau meritul artistic al muzicii numai după cât de copleșitoare erau dimensiunile compozițiilor, el a fost imediat recunoscut la adevărata valoare de contemporanii mai perspicace, uimiți de originalitatea exemplară pe care acest artist o asocia măiestriei incomparabile a interpretării. Critica de azi îl plasează printre geniile nemuritoare ale muzicii, grație capacității sale de a sonda emoțiile secrete ale sufletului și de a capta noi sonorități fermecate de pe clapele pianului.

Chopin, Kate
născută Katherine O'Flaherty

(08.02.1851, St. Louis, Missouri, SUA - 22.08.1904, St. Louis)

Scriitoare americană. A trăit în Louisiana în timpul căsătoriei, începând să scrie după moartea soțului său. Scriitoare de atmosferă locală și interpret al culturii din New Orleans, ea a preconizat temele feministe de mai târziu. Printre cele peste 100 de nuvele, se numără *Copilul lui Désirée* (Desirée's Baby) și *Divorțul doamnei Celestin* (Madame Celestin's Divorce). *Deșteptarea* (The Awakening, 1899), un roman realist despre deșteptarea artistică și sexuală a unei tinere mame care își părăsește familia, a fost inițial criticat pentru sinceritatea cu care trata sexualitatea. Ulterior, a fost bine primit de public.

Choshu

Provincie japoneză care, împreună cu provincia Satsuma, a contribuit la răsturnarea shogunatului Tokugawa și la crearea unui nou guvern, condus de împărat. Fiind superioară în mânuirea armelor occidentale, alianța Satsuma-Choshu a putut învinge armata shogunilor, aducându-l la putere pe împărat odată cu restaurația Meiji, din 1868.

Choson, dinastia ~ *sau* dinastia Yi

(1392-1910)

Ultima și cea mai longevivă dintre dinastiile coreene. Influențele culturale chinezești erau foarte puternice în această perioadă în care neoconfucianismul fusese adoptat ca ideologie de stat și de societate. La sfârșitul sec. XVI și începutul sec. XVII, Coreea a suferit de pe urma invaziilor Japoniei și Manciuriei. Multe dintre valorile culturale s-au pierdut, fiind nevoie de aproape un secol pentru refacerea lor. La sfârșitul sec. XIX, forțele internaționale au amenințat din nou Coreea; în 1910 a fost anexată Japoniei. În timpul dinastiei Choson a fost

creată scrierea alfabetică hangul și a luat ființă noua aristocrație yangban.

Chouteau, (René) Auguste

(07.09.1749, New Orleans - 24.02.1829, St. Louis, SUA)

Negustor american de blănuri și cofondator al orașului Saint Louis. S-a stabilit în Teritoriul Missouri, împreună cu mama sa și cu Pierre Liguest (1724?–1778), cu care avea să fondeze mai târziu, în 1764, orașul St. Louis. Cei doi bărbați au pus baza unei înfloritoare afaceri cu blănuri, pe care Chouteau a extins-o ulterior. Prin 1794 deținea monopolul comerțului cu indienii osage și a contribuit la finanțarea majorității companiilor de blănuri din Teritoriul Louisiana. A devenit bancherul neoficial al comunității St. Louis și cel mai mare latifundiar din oraș.

chow-chow

Rasă de câini cu limbă de culoare neagră-albăstruie. Chow-chow este originar din China, datând din timpul dinastiei Han (206 î.Hr.–220 d.Hr.); este posibil să fie una dintre cele mai vechi rase din lume. Animalul este compact, are cap mare și păr foarte des, formând un guler în jurul gâtului. Părul este colorat uniform, fie roșu-maroniu, fie gri-albăstrui. Adulții au aproximativ 46–51 cm înălțime și cântăresc 20–32 kg. Este o rasă loială stăpânului și rezervată față de străini.

chow-chow

SALLY ANNE THOMPSON/EB INC.

Chrétien, (Joseph-Jacques) Jean

(n. 11.01.1934, Shawinigan, Canada)

Prim-ministru canadian (1993–2003). A studiat dreptul la Universitatea Laval și a intrat în baroul din Québec, în 1958. A fost ales în Camera Comunelor din Canada (1963–1986) și a ocupat mai multe posturi în administrațiile Lester Pearson și Pierre Trudeau, inclusiv pe cel de ministru de finanțe (1977), fiind primul canadian francez care a ocupat această funcție. În 1990 a fost reales în Camera Comunelor și a devenit lider al Partidului Liberal Canadian. Militând pentru o Canadă unită, a câștigat victoria cu o majoritate de voturi, devenind prim-ministru în 1993. A condus ulterior partidul spre alte victorii răsunătoare, în 1997 și 2000. Ca prim-ministru, în 1998 a gestionat votarea primului buget echilibrat al țării de după 1970 și a adoptat reforme sociale progresiste, inclusiv un proiect de legi care să aprobe căsătoriile între parteneri de același sex. Relația cu SUA a fost uneori tensionată, mai ales în 2003, când a refuzat să participe cu trupe la războiul din Irak.

Chrétien de Troyes

(activ 1165-1180)

Poet francez. Se cunosc puține lucruri despre viața sa. Este autorul a cinci romane cavalerești din ciclul arthurian: *Erec, Cligès, Lancelot, Yvain* și *Perceval* și posibil al unei alte povestiri care nu face parte din acest ciclu. Scrise într-o limbă populară, romanele sale își au originea în scrierile lui Geoffrey din Monmouth și combină aventuri de sine stătătoare într-o poveste bine închegată. Au fost imitate aproape imediat și de alți poeți francezi și au fost traduse și adaptate frecvent, pe măsură ce romanul continua să se dezvolte ca formă narativă. *Vezi și* Legendele regelui Arthur.

Christchurch

Oraș, 324 200 loc. (1999), South Island, Noua Zeelandă. Fondat în 1850 ca așezământ model al Bisericii Anglicane, a fost ultimul și cel mai reușit proiect de colonizare inițiat de Edward Gibbon Wakefield și a sa New Zeeland Co. Este al doilea mare oraș al țării și un important centru industrial; portul său este Lyttelton. Denumit orașul-grădină datorită numeroaselor parcuri și grădini, este locul unde se află Universitatea Canterbury (fondată în 1873), Christ's College și Universitatea Lincoln (fondată în 1990).

Christian, Charlie *născut* Charles

(29.07.1916, Bonham, Texas, SUA - 02.03.1942, New York, New York)

Chitarist american, primul mare instrumentist de chitară electrică în domeniul jazzului. Christian a crescut în Oklahoma City, alăturându-se, în 1939, lui Benny Goodman, pentru a susține concerte atât cu orchestre, cât și cu grupuri mai mici. A creat senzație cu modul novator și adaptat tehnic de utilizare a amplificării, schimbând astfel rolul inițial al chitarei de la cel de acompaniator la cel de solist. Unul dintre cei mai avansați și influenți soliști de jazz din perioada muzicii swing, Christian a participat la concertele de improvizație *(jam session)*, desfășurate în sala de concerte Minton din Harlem, împreună cu Thelonious Monk și Dizzy Gilespie, care au fost pionierii dezvoltării armonice

a stilului bebop. A murit de tuberculoză, la vârsta de 25 de ani.

Christian II

(01.07.1481, Nyborg, Danemarca – 25.01.1559, Kalundborg)

Rege al Danemarcei și Norvegiei (1513–1523) și al Suediei (1520–1523). I-a urmat tatălui său Ioan, rege al Danemarcei și Norvegiei. În 1517, hotărându-se să cucerească Suedia, a învins armata regentului suedez și a fost încoronat rege al Suediei în 1520. A ordonat masacrarea nobililor suedezi (Baia de Sânge din Stockholm), ceea ce a dus la izbucnirea războiului suedez de independență care, în 1523, a marcat sfârșitul Uniunii de la Kalmar. În acel an, o revoltă din Danemarca l-a făcut pe Christian să fugă în Olanda. După o încercare de redobândire a regatului, a fost arestat de armata daneză în 1532, petrecându-și restul zilelor închis într-un castel danez.

Christian III

(12.08.1503, Gottorp, Danemarca – 01.01.1559, Kolding)

Rege al Danemarcei și Norvegiei (1534–1559). Fiul regelui Frederic I, a preluat controlul regatului după câștigarea unui război civil cunoscut sub numele de Războiul Contelui. I-a arestat pe episcopii catolici care i s-au opus și a organizat Dieta din Copenhaga (1536), care a confiscat proprietățile episcopale, înființând Biserica Luterană de stat. Stabilind legături strânse între biserică și coroană, a pus bazele monarhiei absolutiste daneze din sec. XVII.

Christian IV

(12.04.1577, castelul Frederiksborg, Danemarca – 28.02.1648, Copenhaga)

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE, FREDERIKSBORG, DANEMARCA

Christian IV, pictură în ulei de Pieter Isaacsz, 1612; Castelul Frederiksborg, Danemarca

Rege al Danemarcei și Norvegiei (1588–1648). A urcat pe tron la moartea tatălui său Frederic II, dar până în 1596 a condus o regență. După ce a fost încoronat, a reușit să limiteze puterile pe care le avea Rigsråd (consiliul de stat). A dus două războaie nereușite împotriva Suediei și a provocat un dezastru în țara sa, implicând-o în Războiul de Treizeci de Ani. A fost în cele din urmă forțat să accepte autoritatea nobilimii, care se opunea de multă vreme politicii sale de război. A promovat totuși cu asiduitate comerțul și transportul, a fost un mare ctitor de orașe, lăsând o moștenire națională de clădiri frumoase, și a fost considerat unul dintre cei mai populari regi danezi.

Christian IX

(08.04.1818, Gottorp, Danemarca – 29.01.1906, Copenhaga)

Rege al Danemarcei (1863–1906). I-a urmat la tron lui Frederic VII, care nu avea copii și cu a cărui verișoară s-a căsătorit. După ce a devenit rege, a fost forțat să semneze Constituția din noiembrie, prin care provincia Schleswig era inclusă în Danemarca (*vezi* dilema Schleswig-Holstein). Aceasta a dus, în 1864, la un război dezastruos cu Prusia și Austria. După război, s-a opus, fără succes, formării unui guvern în întregime parlamentar în Danemarca.

Christian X

(26.09.1870, Charlottenlund, Danemarca – 20.04.1947, Copenhaga)

Rege al Danemarcei (1912–1947) care a simbolizat rezistența națiunii la ocupația germană din Al Doilea Război Mondial. A preluat tronul la moartea tatălui său, Frederic VIII (1843–1912). În 1915, Christian a semnat constituția ce garanta voturi egale pentru bărbați și femei. După 1940, când a început ocupația germană, mergea adesea călare pe străzile din Copenhaga, pentru a arăta că nu renunțase la dorințele sale de suveranitate națională și a refuzat cererea naziștilor de a emite o legislație antisemită. Cuvântarea lui din 1943 împotriva forțelor de ocupație a dus la trimiterea sa la închisoare, unde a rămas până la sfârșitul războiului.

Christian Science Monitor, The ~

Cotidian american cuprinzând știri și articole naționale și internaționale, care apare de luni până vineri, la Boston, sub auspiciile Bisericii lui Hristos. Înființat în 1908 la îndemnul lui Mary Baker Eddy, ca un protest împotriva goanei după senzație a presei, a devenit unul dintre cele mai respectate ziare din SUA, renumit pentru prelucrarea atentă a știrilor și pentru calitatea evaluărilor politice, sociale și economice. Selectează atent tipul de reclame pe care le publică. Are propriile birouri în care adună știrile din străinătate, publicând săptămânal și o ediție internațională. În 1996 a câștigat al șaselea Premiu Pulitzer, la categoria știri internaționale.

Christie, Agatha (Mary Clarissa)
ulterior **Dame Agatha**
(15.09.1890, Torquay, Anglia - 12.01.1976, Oxfordshire)

Scriitoare britanică de romane polițiste și de piese de teatru. Primul său roman, *Dispariție misterioasă la Styles* (The Mysterious Affair at Styles, 1920), l-a introdus pe Hercule Poirot, excentricul detectiv belgian care va apărea în cca 25 de romane din cele 75 pe care le-a scris. Miss Jane Marple, o celibatară în vârstă și principalul personaj din unele romane polițiste, a apărut pentru prima dată în *Crimă la vicariat* (Murder at the Vicarage, 1930). Majoritatea romanelor sale au fost bestselleruri; traduse în 100 de limbi, s-au vândut în peste 100 de milioane de exemplare. Printre piesele sale se numără: *Cursa de șoareci* (The Mousetrap, 1952), ce a înregistrat un record mondial pentru cel mai mare număr de reprezentații consecutive, și *Martorul acuzării* (Witness for the Prosecution, 1953, ecranizat în 1958). A fost căsătorită cu eminentul arheolog Sir Max Mallowan (1904–1978).

Agatha Christie, 1946
UPI/CORBIS-BETTMANN

Christie's

Nume sub care este cunoscută Christie, Manson & Woods, cea mai veche casă de licitații de obiecte de artă din lume. A fost fondată de James Christie (1730–1803), care și-a deschis sălile de licitație în 1766. S-a împrietenit, printre alții, cu Joshua Reynolds și Thomas Gainsborough, dezvoltând tradiția organizării atelierelor cu vânzare pentru artiștii de valoare. Casa Christie's s-a ocupat de majoritatea vânzărilor importante de obiecte de artă din istorie, cum ar fi, de exemplu, vânzarea unor picturi Ecaterinei II a Rusiei. Firma, care a devenit o companie publică în 1973, are filiale în toată lumea.

Christina *în suedeză* **Kristina**
(08.12.1626, Stockholm, Suedia - 19.04.1689, Roma, Italia)

Regină a Suediei (1644–1654). Succesoare a tatălui ei, Gustav II Adolf, a impulsionat semnarea Păcii de la Westfalia și încheierea Războiului de Treizeci de Ani. După zece ani de domnie, a uimit Europa renunțând la tron, pretinzând că este bolnavă și că povara conducerii este prea mare pentru o femeie. Motivul adevărat era aversiunea față de căsătorie și convertirea în secret la romano-catolicism, care era proscris în Suedia. S-a stabilit la Roma, încercând apoi, fără succes, să preia coroana Napolelui și a Poloniei. Una dintre cele mai spirituale și mai învățate femei din epoca sa, a fost o generoasă patroană a artelor, influențând cultura europeană.

Regina Christina, gravură de Cornelis Visscher, 1650
ARHIVA NAȚIONALĂ DE PORTRETE, STOCKHOLM

Christine de Pisan
sau **Christine de Pizan**
(1364, Veneția - 1430)

Scriitoare franceză. Fiică a astrologului lui Carol V și soție a unui secretar de la curte, a început să scrie pentru a-și putea întreține copiii, atunci când a rămas văduvă. Creația sa cuprinde 10 volume de poezie, încântătoare, numărând balade, rondeluri și cântece, majoritatea scrise în tradiția dragostei curtenești. Unele opere, atât în versuri, cât și în proză, apără cauza femeilor, mai ales *Cartea orașului doamnelor* (Le Livre de la cité des dames, 1405). De asemenea, a descris viața lui Carol I. *Odă pentru Ioana d'Arc* (Le Ditié de Jehanne d'Arc, 1429) este inspirată de primele victorii ale Ioanei d'Arc.

Christo *născut* **Christo Javacheff**
(n. 13.06.1935, Gabrovo, Bulgaria)

Artist american de origine bulgară, care folosește tehnica intervenției în peisaj. După ce a urmat cursurile Academiei de Arte Frumoase din Sofia, în 1958 s-a mutat la Paris, unde a început să expună alături de *nouveaux realistes* (noii realiști). La început, a folosit căni și sticle împachetate în hârtie, plastic sau țesături, pentru ca, în final, proiectele sale să se extindă la clădiri și peisaje. În 1964 s-a mutat la New York. Este remarcat pentru intervențiile monumentale în peisaj, cum ar fi *Valley Curtain* (1970–1972) din Rifle Gap, Colorado, și *Running Fence* (1972–1976) din Marin și Sonoma, California. În 1995 a învelit clădirea Reichstagului din Berlin într-un material de argint metalizat. Deși expozițiile sale temporare, implică sute de muncitori și iscă numeroase controverse între specialiștii ambientali, ele sunt bine primite de critică. Începând cu 1961, majoritatea lucrărilor sale sunt realizate în colaborare cu soția sa, Jeanne-Claude (n. 1935).

Christofor, Sfântul ~
(activ în sec. III)

Patron al drumeţilor şi al vizitiilor. Se spune că a fost martirizat în Licia în timpul împăratului roman Decius (250 d.Hr.). Legenda îl descrie ca pe un uriaş care şi-a dedicat viaţa drumeţilor, pe care îi căra dintr-o parte în alta a unui râu. Într-o zi, un copil mic l-a rugat să-l treacă râul, dar în mijlocul apei, copilul devenise atât de greu, încât uriaşul a început să se clatine sub povara acestei greutăţi. Atunci, copilul i-a mărturisit sfântului că el era Iisus şi că, odată cu El, Sfântul cară păcatele lumii. Astfel a luat naştere numele Christofor (*în greacă: christophoros*, purtătorul lui Iisus). Istoricitatea sa este pusă sub semnul îndoielii.

Christus, Petrus
(1420, Baerle, Brabant - 1472/1473, Bruges)

Pictor flamand. Documentele atestă că a lucrat în Bruges, în 1444, unde a fost influenţat de Jan van Eyck. Este cunoscut pentru portretele sale pline de sensibilitate, dar contribuţia sa cea mai importantă o reprezintă introducerea perspectivei geometrice în pictura flamandă şi tehnica realizării compoziţiilor pe teme religioase, cum ar fi *Sf. Elegius în chip de bijutier* (1449) şi *Fecioara şi Pruncul într-un interior* (cca 1450–1460).

Chrysander, (Karl Franz) Friedrich
(08.07.1826, Lübtheen - 03.09.1901, Hamburg, Germania)

Muzicolog german. Instruit pentru a deveni profesor, s-a implicat în studiul muzicii şi a publicat mai multe articole despre muzica populară (1853). Unul dintre fondatorii disciplinei muzicologie (împreună cu Philipp Spitta şi Guido Adler), a scris abordând o gamă largă de subiecte, dar cel mai mare proiect al său a fost publicarea primei ediţii a operelor complete ale lui G.F. Händel, căreia i-a dedicat anii 1858–1894.

Chrysanthemum

Gen de plante decorative din familia *Compositae*. Include cca 100 de specii originare în special din zonele temperate şi subtropicale din Eurasia. La speciile cultivate florile sunt mari, iar la cele sălbatice - mai mici. Majoritatea speciilor au frunzele aromate, alterne. La unele, atât discul floral, cât şi petalele dispuse în formă de raze se află pe capitul; altele nu au petale în formă de raze. Printre plantele de grădină foarte îndrăgite se numără: calomfirul (*C. balsamita*), părăluţele, crizantema (*C. morifolium*), iarba-moale (*C. parthenium*), gălbenelele-de-câmp (*C. segetum*) şi calapărul. Iarba-moale şi *Phyrethrum* sunt folosite ca ingrediente pentru insecticide; iarba-moale şi calapărul erau utilizate în trecut pentru medicamente.

Chrysler, clădirea ~

Clădire de birouri din New York (1928–1930), proiectată de William van Allen (1883–1954). Este o sinteză a stilului Art Deco. Fleşa conică, cu ornamentul de oţel inoxidabil în formă de raze solare, este o caracteristică definitorie a peisajului din Manhattan. Multe dintre ornamentele futuriste, de inspiraţie automobilistică, au fost comandate chiar de proprietarul clădirii, Walter P. Chrysler (*vezi* Chrysler Corp.). A fost cea mai înaltă clădire din lume (319,4 m) pentru o perioadă scurtă de timp, până în 1931, când a fost inaugurat Empire State Building.

Chrysler Corp.

Companie de automobile înregistrată pentru prima dată în 1925, actualmente parte din Daimler-Benz. A fost fondată de Walter P. Chrysler (1875–1940), care a construit a doua uzină de automobile, ca mărime, cunoscută pentru maşinile sale Plymouth, Dodge şi Chrysler. În 1980, corporaţia a fost salvată de la faliment printr-un transfer al acţiunilor către guvern, acţiune organizată de Lee Iacocca. În 1998, Chrysler Corp. a fuzionat cu fabricantul german de automobile Daimler-Benz, devenind Daimler Chrysler Ag.

Chu *sau* Ch'u

Unul dintre statele care s-a luptat pentru obţinerea puterii în China, 770–221 î.Hr. Chu a apărut în sec. VII î.Hr., în valea fluviului Yangtze, care în acea perioadă nu făcea parte din China. În sec. III î.Hr., s-a luptat cu alte state pentru a prelua controlul absolut asupra Chinei, dar a pierdut în faţa dinastiei Qin, care a întemeiat primul mare Imperiu Chinez.

Chuan Leekpai
(n. 28.07.1938, districtul Muang, Thailanda)

Prim-ministru al Thailandei (1992–1995, 1997–2001). Fiu al unui profesor de liceu, a devenit avocat, apoi în 1969 a fost ales membru în Parlament. A ocupat mai multe funcţii în guvern, ajungând prim-ministru pentru prima dată în 1992, când predecesorul său a demisionat în urma izbucnirii unor violenţe de stradă cauzate de adâncirea crizei economice din Thailanda. A pierdut alegerile din 1995, ca urmare a

faptului că guvernul din care făcea parte era perceput ca greoi și lent, dar a revenit la putere în 1997; a demisionat în 2001, când partidul său a pierdut alegerile naționale. Este cel dintâi prim-ministru al Thailandei care ajunge la putere fără să aibă susținere militară sau aristocratică.

Chubut

Râu în S Argentinei. Izvorăște din munții Anzi, curge spre E, traversând provincia Chubut, și parcurge 800 km înainte de a se vărsa în Oceanul Atlantic, la Punta Castro. Nu este navigabil, dar cursul său inferior irigă valea din apropiere, deosebit de importantă din punct de vedere agricol.

Chula Vista

Oraș, 173 556 loc. (2000), în SV statului California, SUA. Este situat pe malul de E al golfului San Diego, la S de orașul San Diego. Înființat în 1888 și denumit astfel pentru priveliștea sa minunată (*în spaniolă: Chula Vista,* belvedere), s-a dezvoltat ca un centru al producției de citrice, ce s-a transformat apoi într-unul legumicol, devenind în prezent o zonă predominant rezidențială.

Chulalongkorn *sau* Phrachunlachomklao *sau* Rama V

(30.09.1853, Bangkok, Siam, azi Thailanda – 23.10.1910, Bangkok)

Rege al Siamului (d. 1868–1910). A preluat tronul la vârsta de 15 ani, dar nu și-a asumat prerogativele decât la 20 de ani. A adoptat reforme ambițioase, gândite după modelul celor occidentale, abolind sclavia, instituind supremația legii obiective și reformând aparatul administrativ învechit. Convingând puterile coloniale occidentale că este un stat modern și făcând jocul acestora, a reușit să scape Siamul de colonizare timp de zeci de ani dar, în 1907, statul a fost forțat să renunțe la drepturile pe care le avea în Laos și în V Cambodgiei, în favoarea Franței, iar în 1909, a cedat cele patru state malaysiene Marii Britanii.

Chulalongkorn

BBC HULTON PICTURE LIBRARY

Chunqiu *sau* Ch'un-ch'iu

(*în chineză,* Analele primăverii și toamnei)

Prima istorie cronologică a Chinei, istoria tradițională a statului Lu, revizuită de Confucius. Una dintre cele cinci clasice ale confucianismului, cartea redă evenimentele din timpul domniei celor 12 conducători ai statului Lu, începând cu 722 î.Hr. până înainte de moartea lui Confucius, adică 479 î.Hr. Confucianistul Dong Zhongshu susține că fenomenele naturale înregistrate (de ex. seceta, eclipsa) aveau rolul să-i avertizeze pe viitorii conducători despre ceea ce se poate întâmpla dacă sunt nevrednici. Deoarece discipolii lui Confucius erau interpreții oficiali ai principiilor, cartea a fost un mijloc de a impune ideile confucianiste. Important este comentariul denumit zou zhuan.

Church, Alonzo

(14.06.1903, Washington DC, SUA – 11.08.1995, Hudson, Ohio)

Matematician american. Și-a luat doctoratul la Universitatea Princeton. Contribuțiile sale la teoria numerelor și la teoriile algoritmilor și ale metodelor de calcul au pus bazele informaticii. Regula cunoscută sub numele de teorema lui Church sau teza lui Church (propusă independent de Alan M. Turing) afirmă că numai funcțiile recursive pot fi calculate mecanic și sugerează că nu se pot folosi procedeele aritmetice pentru a decide uniformitatea afirmațiilor formulate în concordanță cu legile aritmeticii. A scris un manual standard, *Introducere în logica matematică* (Introduction Mathematical Logic, 1956), și a contribuit la înființarea revistei *Journal of Symbolic Logic,* care a apărut până în 1979.

Church, Frederic Edwin

(04.05.1826, Hartford, SUA – 07.04.1900, lângă New York)

Pictor peisagist american. A studiat cu Thomas Cole în Catsilk, New York, devenind curând unul dintre membrii curentului Hudson River. A călătorit foarte mult, încercând să găsească peisaje spectaculoase și minuni ale naturii, cum ar fi cascada Niagara, vulcani, aisberguri și pădurile tropicale din America de S, și reușind să obțină faima și succesul atât în Europa, cât și în lume. Casa lui de pe râul Hudson, Olana, este astăzi muzeu.

Churchill

Râu în partea centrală a Canadei. Izvorăște din SV provinciei Saskatchewan, curge spre E, traversând Saskatchewan și N provinciei Manitoba, apoi se întoarce spre NE, vărsându-se în golful Hudson, la Churchill. Are o lungime de 1 609 km, multe praguri, și străbate mai multe lacuri, inclusiv lacurile Churchill (552 kmp) din Saskatchewan și Granville din Manitoba.

Churchill Falls *sau* Grand Falls

Parte dintr-o serie de cataracte și praguri de pe râul Churchill, Newfoundland, Canada. Cascada cade de la o înălțime de 75 m și are 60 m lățime. Alimentează cu apă una dintre cele mai mari hidrocentrale din Canada. Vizitate în 1839 de John McLean de la Hudson Bay Co., cataractele au primit numele de Grand Falls, pe care l-au păstrat până în 1965, când atât râul, cât și cascada au fost redenumite după Winston Churchill, care murise în acel an.

Churchill, Randolph (Henry Spencer), Lord ~

(13.02.1849, Blenheim Palace, Anglia - 24.01.1895, Londra)

Om politic britanic. Al treilea fiu al celui de-al șaptelea duce de Marlborough, a intrat în Camera Comunelor în 1874. La începutul anilor 1880, s-a alăturat altor conservatori, formând al Patrulea Partid, care milita pentru o „democrație conservatoare" a unui conservatorism progresist. În 1886, la 37 de ani, a devenit lider al Camerei Comunelor și cancelar al trezoreriei, dar a demisionat după respingerea primei sale propuneri de buget. Deși se pare că postul de prim-ministru îi era destinat, acest calcul greșit a pus capăt carierei sale politice. A rămas în Camera Comunelor până la sfârșitul vieții, dar și-a pierdut interesul pentru politică, dedicând mult timp curselor de cai. Winston Churchill a fost fiul său.

Churchill, Sir Winston (Leonard Spencer)

(30.11.1874, Blenheim Palace, Oxfordshire, Anglia - 24.01.1965, Londra)

Om de stat britanic, orator și scriitor care în calitate de prim-ministru (1940–1945, 1951–1955) a unit cetățenii Marii Britanii în Al Doilea Război Mondial și a condus țara spre victorie, când aceasta s-a aflat pe punctul de a fi învinsă.

După ce a devenit un personaj important pentru politica națională dinainte de Primul Război Mondial, Churchill s-a făcut cunoscut prin faptul că a avut o atitudine schimbătoare în luarea deciziilor în timpul războiului și în următorii zece ani. Fiind, în consecință, nesigur din punct de vedere politic, a fost un personaj izolat până când a răspuns provocării lui Adolf Hitler, devenind astfel liderul unei coaliții naționale în 1940. Alături de Franklin D. Roosevelt și de Iosif Stalin, a gândit strategia forțelor aliate în Al Doilea Război Mondial, iar după destrămarea alianței a avertizat țările din Occident de pericolul expansiunii Uniunii Sovietice. A adus Partidul Conservator înapoi la guvernare în 1951 și a rămas prim-ministru până în 1955, când a fost nevoit să se retragă din cauza problemelor de sănătate.

Prin venele lui Churchill curgea sângele ambelor națiuni vorbitoare de limbă engleză, a căror unitate, atât pe timp de pace, cât și pe timp de război, a fost unul dintre obiectivele pe care el le-a promovat mereu. Prin tatăl său, lordul Randolph Churchill, impresionantul politician de factură conservatoare, era descendentul direct al lui John Churchill, primul duce de Marlborough, eroul războaielor purtate împotriva lui Ludovic XIV al Franței la începutul sec. XVIII; mama sa, o femeie vestită pentru frumusețea ei, era fiica magnatului și amatorului de curse de cai newyorkez, Leonard W. Jerome.

Churchill a avut o copilărie nefericită și tristă, fiind neglijat de părinți, și singura lui consolare a fost afecțiunea pe care i-a purtat-o domnișoara Everest, doica sa credincioasă. La școala din Harrow, rezultatele lui slabe au justificat decizia tatălui de a-l înrola în armată. Abia la a treia încercare a reușit să treacă examenul de admitere la Colegiul Militar Regal din Sandhurst, astăzi academie, însă, odată ajuns aici, și-a dat toată silința și a promovat al 20-lea dintr-o clasă de 130. În 1895, anul morții tragice a tatălui său, a intrat în Compania IV Husari. La început, singurul loc în care exista activitate militară era Cuba, unde a petrecut câteva luni relatând războiul cubanez de independență împotriva Spaniei pentru ziarul *Daily Graphic* (Londra). În 1896, regimentul său a staționat în India, unde Churchill a fost soldat și jurnalist pe frontul de nord-vest (1897). Dezvoltate apoi în *Povestea armatei din Malakand* (The Story of the Malakand Field Force, 1898), reportajele sale au atras foarte multă atenție, lansându-l astfel în cariera de scriitor pe care apoi a practicat-o intermitent toată viața. Între 1897–1898 a scris *Savrola* (1900), o povestire a cărei acțiune se petrece în țara fictivă Ruritania, și a devenit atașat pe lângă corpul expediționar de pe Nil al lordului Kitchener, cu același dublu rol de militar și corespondent. *Războiul de pe râu* (The River War, 1899) descrie strălucit această campanie.

Cariera politică înainte de 1939

În cei cinci ani după Sandhurst, interesele lui Churcill s-au înmulțit, iar el s-a maturizat. În India a mai redus din plictiseala vieții militare printr-un program de lectură

menit să repare deficiențele rămase de la Harrow și Sandhurst, iar în 1899 și-a dat demisia pentru a intra în politică și pentru a-și câștiga existența din scris. Mai întâi a candidat pentru Partidul Conservator la Oldham, unde a pierdut într-un tur de alegeri speciale, dar și-a găsit consolarea repede, relatând războiul din Africa de Sud pentru *Morning Post* (Londra). La o lună după sosirea sa în Africa de Sud devenise cunoscut pentru că eliberase un tren blindat prins într-o ambuscadă a burilor, cu toate că fusese luat prizonier. Această faimă s-a dublat când, după nici o lună, a evadat din închisoarea militară. Întorcându-se în Marea Britanie ca un erou, a luat din nou parte la alegerile din Oldham din 1900. A fost cât pe ce să piardă, ca și ultima dată, dar până la urmă a reușit să intre în Parlament și, susținut de cele 10 000 de lire pe care i le aduseseră scrierile și turneele de prelegeri, se afla în poziția de a-și găsi singur drumul în politică.

Încrederea în sine, aroganța compensată doar prin farmecul masculin l-au distins pe Churchill de la început ca un membru notabil al Camerei Comunelor, însă un defect de vorbire, de care nu a scăpat niciodată în totalitate, împreună cu o anumită inhibiție psihologică nu i-au permis să devină un maestru al oratoriei chiar de la început. Cel mai mult s-a remarcat prin discursurile pregătite, la care trudea din greu, și mai puțin prin cele spontane; lordul Balfour, liderul conservatorilor, a spus despre Churchill că poartă „arme grele, dar nu foarte mobile". Atât conținutul cât și stilul și le-a modelat după tatăl său, după cum se menționează în splendida biografie a acestuia, *Lord Randolph Churchill* (1906; ediție revizuită în 1952), și de la bun început și-a arătat atitudinea conservatoare într-un mod diferit, pledând în favoarea unei păci cinstite cu burii, negociate, și deplorând proasta conducere și excentricitățile armatei.

Funcția de ministru liberal

În 1904, guvernul conservator s-a confruntat cu Joseph Chamberlain, ministrul coloniilor, care dorea impunerea unei taxe comerciale. Churchill, un susținător convins al comerțului liber, a ajutat la fondarea Ligii pentru Comerț Liber. A fost blamat de alegătorii săi și s-a îndepărtat din ce în ce mai mult de partid. În 1904 a intrat în Partidul Liberal și a devenit faimos pentru îndrăzneala de care a dat dovadă în atacurile împotriva lui Chamberlain și a lui Balfour. Elementele radicale din formarea sa politică au ieșit la suprafață în special din pricina influenței a doi colegi, John Morley, moștenitor politic al lui W.E. Gladstone, și David Lloyd George, înflăcăratul orator galez, aflat în plină ascensiune. La alegerile generale care au urmat în 1906, a obținut o victorie notabilă în Manchester și a început cariera ministerială în noul guvern liberal ca subsecretar de stat al coloniilor. În curând a primit laude pentru apărarea abilă a politicii conciliatoare și a autonomiei în Africa de Sud. Când ministerul a fost reorganizat sub conducerea prim-ministrului Herbert H. Asquith în 1908, Churchill a fost promovat în funcția de ministru al comerțului, făcând parte și din guvern. După ce a fost învins la următoarele alegeri speciale din Manchester, a reușit să câștige alegerile din Dundee. În același an s-a căsătorit cu frumoasa Clementine Hozier; a fost un mariaj plin de afecțiune neîntreruptă, care i-a oferit un refugiu liniștit și fericit în cariera sa tumultuoasă.

La Ministerul Comerțului, Churchill s-a remarcat ca lider în procesul de deplasare a liberalismului de la politica de tip laisez-faire la reforma socială. A desăvârșit acțiunea începută de predecesorul său, Lloyd George, cu legea care impunea ziua de maximum opt ore de lucru pentru mineri. Churchill însuși a atacat exploatarea muncitorimii prin organizarea de consilii de comerț care aveau puterea de a stabili salarii minime și de a combate șomajul prin instituirea unei piețe a muncii conduse de stat.

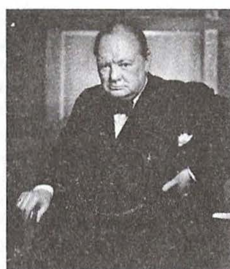
Când programul liberalilor a propus mărirea taxelor, fapt care a determinat Camera Lorzilor să ia hotărârea revoluționară de a respinge bugetul pe anul 1909, Churchill a fost cel mai apropiat aliat al lui Lloyd George în dezvoltarea strategiei provocatoare menite să taie avântul Camerei superioare. Churchill a devenit președinte al Ligii Bugetare, iar atacurile sale oratorice din Camera Lorzilor au fost la fel de spirituale și de devastatoare ca ale lui Lloyd George. Firește că Churchill, ca pretins trădător al clasei sale politice, s-a confruntat cu multă ostilitate din partea conservatorilor. Campaniile sale din cele două alegeri din 1910 și din Camera Comunelor în perioada în care s-au dat Actele Parlamentului în 1911, care au limitat puterea Camerei Lorzilor, i-au adus multe laude. În guvern, recompensa lui a fost promovarea în funcția de ministru de interne. Deși a avut importante realizări prin reformarea închisorilor, câtă vreme a fost în această funcție, a fost nevoit să facă față unui val puternic de tulburări

industriale și greve violente. Uneori, pasiunea sa pentru luarea de hotărâri dramatice l-a făcut să-și depășească rolul de responsabil cu ordinea publică. Din acest motiv a fost bănuit multă vreme că este mână în mână cu sindicatele de muncitori.

În 1911, acțiunea provocatoare a germanilor de a trimite o canonieră la Agadir, portul marocan aflat sub stăpânire franceză, l-a convins pe Churchill că, în orice conflict major franco-german, Marea Britanie trebuia să fie de partea Franței. Când a fost transferat în funcția de conducere a Amiralității, în octombrie 1911, a început lucrul convins că marina avea nevoie să ajungă la capacitatea de a acționa imediat. Prima sa însărcinare a fost numirea unui consiliu de război naval. Pentru a ajuta Marea Britanie în procesul de înfrânare a puterii maritime germane, Churchill a făcut campanie în minister pentru cea mai mare expediție maritimă din istoria britanică. În ciuda părerilor moștenite de la conservatori asupra Irlandei, el a acceptat cu căldură politica liberală de autonomie, punând în mișcare a doua variantă a Declarației de autonomie a Irlandei din 1912 și făcând campanie acesteia, în ciuda opoziției sindicaliștilor. Cu toate că, folosindu-se de prietenia sa cu F.E. Smith (mai târziu primul conte de Birkenhead) și cu Austen Chamberlain, a aranjat compromisul prin care provincia Ulster era exclusă de sub incidența imediată a declarației, nici un alt membru al parlamentului nu a mai primit atâtea injurii ca Churchill – conservatorii îl considerau trădător, iar susținătorii extremiști ai autonomiei îl considerau dezertor.

Primul Război Mondial

Războiul nu l-a luat prin surprindere pe Churchill. Deja realizase o mobilizare navală de probă. Dintre toți miniștrii, el a insistat cel mai mult asupra nevoii de a opune rezistență Germaniei. Pe 2 august 1914, pe propria răspundere, a ordonat mobilizarea maritimă care garanta acțiunea imediată atunci când avea să fie declarat războiul. Toate energiile lui Churchill s-au concentrat asupra războiului. În octombrie 1914, când orașul Anvers era pe punctul de a ceda, Churchill, în mod tipic pentru el, s-a grăbit să ajungă acolo pentru a organiza chiar el linia de apărare. Când orașul a cedat, din afară s-a văzut doar o înfrângere dezamăgitoare, când de fapt riposta prelungită cu aproape o săptămână a permis armatei belgiene să se retragă și a dus la salvarea porturilor importante. În cadrul Amiralității, parteneriatul lui Churchill cu amiralul Sir John Fisher, prim-lord al marinei, a fost unul productiv atât datorită energiei emanate de acesta, cât și datorită neînțelegerilor dintre cei doi. În 1915, când Churchill a devenit interesat de expediția din Dardanele, ca o ieșire din impasul costisitor de pe frontul de vest, a trebuit să acționeze în ciuda dezacordului lui Fisher. Campania avea ca scop luarea cu asalt a strâmtorii și deschiderea unei căi directe de comunicație cu Rusia. Când atacul naval a eșuat și a fost anulat pe loc de amiralul J.M. de Robeck, consiliul de război al Amiralității și prim-ministrul Asquith l-au sprijinit pe de Robeck, nu pe Churchill. Churchill a început să fie puternic atacat politic, situație care s-a agravat când Fisher și-a dat demisia. Ocupat cu îndatoririle sale, Churchill a fost destul de nepregătit pentru furtuna care l-a luat prin surprindere. Nu a avut nici un rol în manevrele care au dus la formarea primului guvern de coaliție și a fost neputincios când conservatorii, cu excepția lui Sir William Maxwell Aitken (apoi lord Beaverbrook), au insistat ca el să fie demis din postul de la Amiralitate și mutat în ducatul Lancaster. Aici i s-a dat însărcinarea specială de a se ocupa de Campania de la Galipoli (un atac terestru asupra strâmtorilor), fără a avea însă putere de decizie. Întăririle au fost prea puține și au ajuns prea târziu; campania a eșuat, iar numărul de victime a fost mare; evacuarea a fost ordonată în toamnă.

Winston Churchill, fotografiat de Yousuf Karsh, 1941

KARSH/WOODFIN CAMP AND ASSOCIATES

În noiembrie 1915, Churchill și-a dat demisia din guvern și s-a întors în armată, activând pe frontul din Franța ca locotenent-colonel în Compania VI Pușcași Regali Scoțieni. Deși reintrase în serviciu cu însuflețire, viața militară nu îi dădea prilejul să-și folosească toate talentele. În iunie 1916, când batalionul său a fost comasat cu un altul, nu a încercat să devină din nou comandant, ci s-a întors în Parlament, însă în calitate de independent. Nu a avut nici o implicare în intrigile care au dus la formarea unei coaliții guvernamentale, sub conducerea lui Lloyd George, și abia în 1917, conservatorii s-au gândit să-l includă iar în guvern. În martie 1917, publicarea raportului de la Dardanele a demonstrat că era la fel de vinovat de acest eșec ca și colegii săi.

Chiar și așa, numirea lui Churchill ca ministru al munițiilor în iulie 1917 a stârnit o serie de proteste din partea conservatorilor. Exclus din guvern, rolul lui Churchill a fost aproape în întregime unul administrativ, însă eforturile pe care le-a făcut pentru dezvoltarea și producerea tancului (proiect pe care îl inițiase la Amiralitate) au adus foarte repede pe câmpul de luptă arma care a rezolvat impasul de pe frontul de vest. În mod paradoxal, Churchill a revenit în administrația militară abia la terminarea războiului. În ianuarie 1919 a devenit secretar de război. Astfel, a condus cu un zel surprinzător reducerea expedițiilor militare. Însă cea mai importantă preocupare a sa în Ministerul de Război a fost intervenția Aliaților în Rusia. Churchill, un antibolșevic înflăcărat, a obținut de la un guvern scindat și prost organizat intensificarea și prelungirea implicării britanice mai mult decât ar fi dorit orice alt grup din Parlament sau decât ar fi dorit populația. În plus, a trebuit să se confrunte și cu ostilitatea înverșunată a muncitorimii. Iar în 1920, după ce ultimele forțe armate britanice fuseseră retrase, Churchill a fost elementul-cheie în trimiterea de trupe în Polonia, când aceasta a invadat Ucraina.

În 1921, Churchill a ajuns la Ministerul Coloniilor, unde s-a preocupat în principal de teritoriile din Orientul Mijlociu aflate sub mandat. A retras trupele britanice costisitoare din zonă, bazându-se pe forțele aeriene, și a contactat lideri locali care să simpatizeze cu interesele britanice; pentru limpezirea acestor chestiuni arabe s-a bazat foarte mult pe sfaturile lui T.E. Lawrence. În Palestina, unde a moștenit angajamente contradictorii făcute către evrei și arabi, a dat în 1922 Cartea Albă, care confirma Palestina ca țară de origine a evreilor, recunoscând în continuare drepturile arabilor. Churchill nu a fost niciodată responsabil de Irlanda în cadrul ministerului său, dar a progresat de la o credință fermă, chiar neînduplecată, în menținerea autorității britanice, la contribuția activă în negocierile care au dus la tratatul cu Irlanda din 1921. Ulterior, și-a oferit complet sprijinul noului guvern irlandez.

În toamna lui 1922, turcii insurgenți au dat impresia că plănuiau o reocupare cu forța a zonei neutre Dardanele, apărată de o mică armată britanică staționată la Chanak (astăzi Çanakkale). Churchill a fost primul care a insistat asupra unei poziții ferme împotriva acestora, însă abordarea problemei de către guvern a dat impresia că se risca izbucnirea unui război din motive neadecvate și cu argumente puține. A urmat o perioadă de instabilitate politică, datorită căreia s-a destrămat instabila coaliție guvernamentală, Churchill fiind una dintre cele mai afectate victime. Surprins de o criză subită de apendicită, nu a putut apărea în public până cu două zile înainte de alegeri, și atunci doar în scaun cu rotile. A fost învins umilitor cu peste zece mii de voturi. Astfel s-a trezit, după cum spunea chiar el, „fără loc în guvern, fără loc în parlament, fără partid, și chiar și fără apendice".

Ieșirea și reintrarea în guvern, 1922–1929

Aflat în convalescență și neputincios din punct de vedere politic, Churchill a revenit la pictură și la scris. Pictura lui nu s-a ridicat niciodată peste nivelul unui amator talentat, dar scrierile i-au adus din nou sprijinul financiar de care avea nevoie în politica sa de factură independentă. Istoria autobiografică a războiului, *Criza mondială* (The World Crisis), i-a adus cele 20 000 de lire pe le-a folosit pentru a cumpăra casa de la Chartwell (în Kent), de aici înainte locuința sa de la țară. A revenit în politică în calitate de antisocialist înflăcărat, însă în 1923, când Stanley Baldwin conducea conservatorii către un program protecționist, Churchill a intrat în cursa electorală, la Leicester, ca liberal susținător al comerțului liber. A pierdut cu o diferență de patru mii de voturi. Decizia lui Asquith din 1924 de a susține un guvern minoritar laburist l-a determinat pe Churchill să se plaseze mai aproape de extrema dreaptă. A candidat ca antisocialist independent într-un scrutin special în circumscripția de la Abbey, Westminster. Cu toate că a avut ca adversar un candidat oficial al conservatorilor – care l-a învins la o diferență infimă de 43 de voturi –, Churchill a reușit să evite înstrăinarea de conducerea Partidului Conservator și a obținut în mod remarcabil sprijinul multor personaje importante din partid. La alegerile generale din noiembrie 1924 a obținut o victorie ușoară la Epping, sub denumirea conservatoare ușor mascată de „constituționalist". Baldwin, care încetase să mai cocheteze cu protecționismul, i-a oferit lui Churchill, „constituționalistul susținător al comerțului liber", postul de cancelar al Trezoreriei. Surprins, Churchill a acceptat; consternată, națiunea a înțeles-o ca pe o mișcare de absorbire în partid a tuturor elementelor de centru-dreapta din fosta coaliție.

În cei cinci ani care au urmat, liberalismul anterior al lui Churchill a supraviețuit doar sub forma susținerii unei economii

rigide de neamestec; în rest, a apărut în mod repetat ca liderul celor vechi. Nu avea un talent înnăscut pentru administrare financiară și, deși celebrul economist John Maynard Keynes l-a criticat fără milă, cele mai multe sfaturi pe care le-a primit au fost învechite și dăunătoare. Prima sa mișcare a fost de a reinstitui etalonul aur, măsură dezastruoasă, care s-a manifestat prin deflație, șomaj și greva minerilor, care a dus la greva generală din 1926. Churchill nu a oferit nici o soluție, în afară de dezvoltarea unei economii stricte, aplicabilă chiar și în cadrul armatei. Churchill a privit greva generală ca o măsură cvasirevoluționară și a respins de la bun început orice negociere. S-a folosit de ocazie pentru a scrie în *British Gazette*, un ziar oficial de urgență, pe care l-a umplut cu propagandă bombastică și adeseori instigatoare. Singura rămășiță a radicalismului său anterior s-a văzut în parteneriatul cu Neville Chamberlain, ca ministru al sănătății, care s-a materializat în extinderea precaută a serviciilor sociale, mai ales prin hotărârea de a da pensii văduvelor.

În 1929, când a căzut guvernul, Churchill, care ar fi dorit o reconciliere a conservatorilor cu liberalii, a deplâns decizia lui Baldwin de a accepta un guvern laburist minoritar. În anul următorul, cei doi s-au înstrăinat unul de celălalt. Când Baldwin a aprobat o masă rotundă cu liderii indieni, Churchill și-a dat demisia din acest minister din umbră și a pornit o campanie înflăcărată și uneori aproape isterică împotriva Legii guvernării în India (1935), care acorda Indiei statutul de dominion.

Excluderea din Guvern, 1929–1939

Astfel, când în 1931 a fost constituit guvernul național, Churchill, deși era partizan al acestei idei, nu a fost implicat în fondarea lui și nu a avut loc în consiliile sale. Ajunsese în punctul în care, în ciuda competențelor sale, era privit cu neîncredere de toate partidele. Era considerat lipsit de judecată și statornicie și privit ca un luptător de gherilă indisciplinat. Era văzut ca un om inteligent care se alătura prea des unor oameni inteligenți – Birkenhead, Beaverbrook, Lloyd George – și care disprețuia asocierile necesare și banale și compromisurile tipice politicii practice.

Această situație i-a adus atât ușurare, cât și un profit, după ce s-a apucat din nou de scris *Marlborough: viața și vremurile* (Marlborough: His Life and Times), o extraordinară reabilitare a strămoșului său, împotriva criticii istoricului din sec. XIX Thomas Babington Macaulay. Dar, mai presus de trecutul său și de grijile legate de India, a fost teama de pericolul crescând al Germaniei lui Hitler. Aflat între un guvern pasiv și o opoziție neîncrezătoare, Churchill a susținut cu îndârjire că pericolul german trebuie luat în serios și nevoia de a preîntâmpina situația în care Luftwaffe ar fi ajuns la același nivel cu RAF (Forțele Aeriene Regale). În această inițiativă a fost susținut de un număr mic de adepți devotați, în special de talentatul fizician de la Oxford, Frederick A. Lindemann (ulterior lord Cherwell), care i-a oferit posibilitatea de a construi la Chartwell un centru privat de spionaj, din care ieșeau informații ce erau adesea superioare celor pe care le avea guvernul. Când Baldwin a devenit prim-ministru în 1935, a persistat în excluderea lui Churchill din guvern; i-a oferit însă extraordinarul privilegiu de a fi membru în comisia secretă care se ocupa de cercetările în domeniul apărării aeriene, dându-i astfel șansa de a se îngriji de câteva probleme naționale vitale. Însă lui Churchill nu prea i-au reușit eforturile de a demonstra administrației Baldwin urgența unor probleme. Criza care s-a declanșat când Italia a invadat Ethiopia în 1935 l-a luat pe Churchill prin surprindere, prins între dorința de a clădi Liga Națiunilor pe conceptul de siguranță colectivă și teama că acțiunea colectivă l-ar fi aruncat pe Benito Mussolini în mâinile lui Hitler. Războiul civil din Spania (1936–1939) l-a surprins convins de avantajele neimplicării, mai întâi fiind susținător, apoi critic a lui Francisco Franco. Această inconsecvență în gândire reflecta, de fapt, întâietatea pe care o dădea unui singur lucru – înfrânarea agresivității germane. În mod caracteristic, a avut un moment deplorabil, în care a interpretat romantic și greșit opinia publică, atunci când, în timpul crizei declanșate de abdicarea lui Eduard VIII în 1936, a încercat în zadar să se opună lui Baldwin prin apărarea publică a cauzei regelui.

Când Neville Chamberlain i-a succedat lui Baldwin, Churchill, care era văzut ca o piază-rea, s-a îndepărtat și mai mult de liderii conservatori. În mod repetat, acuratețea informațiilor lui Churchill despre planurile agresive ale Gemaniei a fost confirmată de evenimente; în mod repetat, avertismentele sale au fost ignorate. Totuși, adepții săi rămâneau puțini; din punct de vedere politic, Chamberlain gândea că lucrul cel mai bun era să îi ignore. În vreme ce presiunea germană creștea în Cehoslovacia, Churchill a solicitat fără succes guvernului să înceapă demersurile pentru o declarație comună

de intenție între Marea Britanie, Franța și Uniunea Sovietică. Când Acordul de la München cu Hitler a fost semnat în septembrie 1938, cedând astfel Cehoslovacia naziștilor, Churchill a dezvăluit implicațiile acestuia, insistând că reprezenta „o înfrângere categorică și totală". În martie 1939, Churchill și grupul său au făcut presiuni pentru o coaliție cu adevărat națională și, în sfârșit, a fost recunoscut ca purtător de cuvânt al națiunii, și a început să fie cerută întoarcerea sa la guvernare. Câtă vreme a durat pacea, Chamberlain a ignorat astfel de cereri.

Funcții în Al Doilea Război Mondial

Într-un anumit sens, întreaga carieră a lui Churchill fusese o pregătire pentru rolul de lider în război. Patriot înflăcărat, a crezut cu romantism în măreția națiunii sale și în rolul acesteia în istoria Europei, a imperiului și a lumii; adept al acțiunii care aduce provocări și situații de criză; istoric și veteran, învățând mereu ceva nou despre război; om de stat maestru în arta politică, în ciuda sau datorită exilului politic îndelungat; un bărbat cu un fizic de fier, plin de energie și complet concentrat, a dat impresia că se îngrijea de talentele sale, pentru ca, la momentrul potrivit, să le folosească pentru a salva Marea Britanie și valorile pe care el considera că le reprezenta Marea Britanie în lume.

Pe 3 septembrie 1939, ziua în care Marea Britanie a declarat război Germaniei, Chamberlain l-a numit pe Churchill în vechea sa funcție, în fruntea Amiralității. Flota a primit imediat vestea: „S-a întors Winston". Pe 11 septembrie, Churchill a primit o scrisoare de felicitare din partea președintelui Franklin D. Roosevelt și a răspuns cu semnătura „Supusul Marinei"; astfel a început o corespondență memorabilă. Energia nestăvilită a lui Churchill a început să se facă simțită în toată administrația, atât colegii săi de minister, cât și propriul departament primind acele minute înțepătoare care au făcut cele mai îndepărtate cotloane ale guvernului de război britanic să înțeleagă că deficiențele lor puteau fi detectate și sancționate. Însă toate eforturile sale nu au reușit să elimine pasivitatea înțelegerii anglo-franceze din timpul așa-numitului „război ciudat", perioadă de stagnare a războiului în Europa, înainte de cucerirea Norvegiei de către germani în 1940. Eșecul expedițiilor din Narvik și Trondheim, dependente de sprijinul marinei, îi amintea cu putere lui Churchill de Dardanele și de Galipoli, atât de hotărâtoare pentru reputația sa în Primul Război Mondial. Însă de data aceasta, Chamberlain a fost cel învinuit, iar Churchill s-a străduit să-l apere.

Mandatul de prim-ministru

Invazia germană a Olandei, pe 10 mai 1940, a venit ca o lovitură peste eșecul norvegian. Chamberlain și-a dat demisia. Își dorea să-l succeadă lordul Halifax, secretar de stat pentru afaceri externe, însă Halifax a refuzat în mod înțelept. Era limpede că Churchill era singurul care putea uni și conduce țara, întrucât Partidul Laburist, în ciuda vechii sale neîncrederi în antisocialismul lui Churchill, a recunoscut seriozitatea angajamentului său de a-l învinge pe Hitler. A fost format un guvern de coaliție, care includea toate elementele, mai puțin pe cele de extremă stângă și de extremă dreaptă. Acesta era condus de un cabinet de război, format din cinci oameni, printre care s-au aflat la început și Chamberlain și Halifax – o recunoaștere înțeleaptă, dar și generoasă, a puterii numerice a părții conservatoare conduse de Chamberlain – și doi lideri laburiști, Clement Atlee și Arthur Greenwood. Numirea lui Ernest Bevin, un aspru lider sindical, ca ministru al muncii a garantat cooperarea pe acest front vital. I s-au făcut oferte lui Lloyd George, dar acesta le-a refuzat. Churchill însuși a luat, pe lângă conducerea Camerei Comunelor, funcția de ministru al apărării. Modelul astfel stabilit, a fost păstrat pe durata întregului război, cu toate că s-au făcut multe schimbări de personal. Cabinetul a devenit o agenție de soluționare rapidă a problemelor, iar guvernul pe care îl controla a continuat să includă toate grupurile și partidele. Prim-ministrul s-a concentrat pe desfășurarea efectivă a războiului. Avea obiceiul de a numi delegați, dar cerceta și se amesteca mereu, considerând că nici o sarcină nu era prea mică sau prea mare pentru el. Principala funcție a șefilor forțelor armate a devenit aceea de a înfrâna dinamismul său fantastic; dar, deși Churchill deși făcea presiuni mereu asupra lor, nu s-a împotrivit niciodată deciziilor colective ale acestora. În toate acestea, Parlamentul a jucat un rol vital. Faptul că în Al Doilea Război Mondial au lipsit în mod surprinzător intrigile politice locale ale Primului Război Mondial s-a datorat parțial lui Churchill, care, deși a dominat mereu Parlamentul, nu l-a ignorat și nu a luat nici de bună orice hotărâre a acestuia. Pentru el, Parlamentul era un instrument de persuasiune publică, pe care a știut să-l folosească asemenea unui profesionist și care îi dădea forță și îl consola.

Pe 13 mai, Churchill s-a confruntat cu cei din Camera Comunelor pentru prima dată de când devenise prim-ministru. I-a avertizat pe membrii Camerei de pericolele care îi așteptau – „tot ce vă pot oferi e sânge, trudă, lacrimi și sudoare" – și și-a luat responsabilitatea de a purta un război crâncen, până la victorie. În spatele acestui țel simplu se ascundea o strategie elaborată la care a aderat cu o constanță remarcabilă pe tot parcursul războiului. Germania lui Hitler era inamicul; întreg poporul britanic trebuia să se concentreze pe obținerea victoriei. Oricine adera la acest scop, chiar dacă era comunist, era un aliat care putea fi agreat. Aliatul indispensabil în obținerea acestui scop, fie că s-a implicat sau nu oficial în război, au fost Statele Unite. Dezvoltarea și menținerea sprijinului acestora a fost unul dintre principiile de bază din gândirea lui Churchill. Totuși, fie că Statele Unite deveneau un partener beligerant sau nu, războiul trebuia câștigat fără ca Marea Britanie să înregistreze aceleași vărsări de sânge catastrofale ca în Primul Război Mondial; și la sfârșitul conflictului, Europa trebuia să fie restabilită ca o entitate durabilă și independentă, iar republica să rămână o expresie continuă, dacă nu cumva modificată, a rolului mondial al Marii Britanii. Cu condiția să fie păstrate aceste lucruri esențiale, Churchill, în ciuda conștiinței sale istorice, a fost în mod surprinzător dispus să sacrifice orice principiu național – economia tradiționalistă, convențiile sociale ori eticheta sau tradiția militară – pentru a obține victoria. Astfel, la câteva luni după venirea la putere a acestui luptător antisocialist, Parlamentul a aprobat legea prin care se puneau „toate persoanele, serviciile și bunurile acestora la dispoziția Coroanei" – în acest fel oferind guvernului cele mai cuprinzătoare forțe de urgență din istoria modernă a Marii Britanii.

Efortul a fost gândit pentru a face față gravității situației. După înfrângerea Aliaților și după evacuarea de la Dunkerque a forțelor britanice zdrobite, Churchill a prevenit Parlamentul că era foarte riscant ca invazia să fie privită sfidător și încrezător. Pus în fața prăbușirii rapide a Franței, Churchill a făcute vizite personale guvernului francez în repetate rânduri, în încercarea de a menține Franța în război, fapt care a culminat cu celebra ofertă a uniunii anglo-franceze din 16 iunie 1940. Când toate aceste încercări au dat greș, a început Bătălia pentru Anglia. Acum, Churchill se afla în elementul său, în linia focului – vizita comandamente, inspecta bateriile antiaeriene și liniile de apărare de la malul mării, vizita locuri distruse de bombe sau victime ale „blitzului" (atacuri-fulger), își fuma trabucul, făcea cu mâna semnul V ori se adresa națiunii pe calea radioului, dând rapoarte sincere, presărate cu umor negru și retorică churchilliană. Națiunea a început să-l simpatizeze; și atât poporul, cât și el „au trăit cele mai bune momente" împreună.

Churchill a trebuit să ia decizii dureroase și controversate. Flota franceză a fost atacată pentru a preveni predarea completă a sa în fața lui Hitler. S-a luat angajamentul serios de bombardare puternică a Germaniei. Tocmai când pericolul invaziei era mai mare, s-a decis ca forțele britanice din estul Mediteranei să fie consolidate. De asemenea, au fost trimise trupe în Grecia, un sacrificiu costisitor; evacuarea Cretei a amintit de Gallipoli, iar Churchill a fost atacat puternic în Parlament.

În această perioadă dificilă, navele de luptă americane, primite în schimbul bazelor britanice din Caraibe, și răspunsul la lauda lui Churchill „Dați-ne uneltele, iar noi terminăm treaba", materializat prin împrumut de armament, erau lucruri care îi încurajau pe cei care credeau în „amestecarea" celor două națiuni vorbitoare de limba engleză. Alianța secretă a fost consolidată în august 1941, prin întâlnirea istorică dintre Churchill și Roosevelt la Placentia Bay, Newfoundland, întâlnire care a dus la elaborarea Cartei Atlanticului, o exprimare a principiilor comune ale Statelor Unite și Marii Britanii.

Formarea „marii alianțe"

Când Hitler a atacat subit Uniunea Sovietică, replica lui Churchill a fost rapidă și neechivocă. Într-o transmisiune la radio, pe 22 iunie 1941, refuzând să-și „retragă" vechile critici la adresa comunismului, a insistat că „pericolul Rusiei... este pericolul nostru" și s-a angajat să ajute poporul rus. De aici înainte, politica sa a fost una de construire a unei „mari alianțe", care să includă Uniunea Sovietică și Statele Unite. Dar negocierile pentru un pact de 20 de ani deajutor reciproc anglo-sovietic au durat până în mai 1942.

Atacul japonez de la Pearl Harbour (7 decembrie 1941) a schimbat, în ochii lui Churchill, toate perspectivele războiului. A plecat de urgență la Washington DC, și, împreună cu Roosevelt, a pus la cale un set de acorduri anglo-americane: adunarea într-un fond comun a resurselor militare și economice din ambele țări, sub conducerea

unor consilii mixte și a unui stat major mixt; stabilirea unității comandamentului în toate teatrele de război; și acordul asupra strategiei conform căreia înfrângerea Germaniei trebuia să fie prioritară înfrângerii Japoniei. Marea alianță luase astfel ființă. Churchill putea spune că era inițiatorul principal al acesteia. Preocuparea sa pentru următorii trei ani și jumătate a fost de a proteja alianța.

Pentru a putea apăra alianța, au fost de mare importanță respectul și afecțiunea pe care Churchill și Roosevelt le simțeau unul pentru celălalt. Astfel, aflat sub presiunea asiduă a lui Stalin și sprijinit cu înflăcărare de șefii de stat major americani, Churchill a fost determinat să se asigure că era respinsă ideea unui „al doilea front", proiect pe care îl considera prematur și costisitor. În august 1942, Churchill a mers la Moscova pentru a-l informa pe Stalin de decizie, suportând greul nemulțumirii acestuia. Acasă a fost, de asemenea, criticat în 1942: mai întâi în ianuarie, după schimbările din Malaya și din Orientul Îndepărtat, și apoi în iunie, când orașul Tobruk (Africa de Nord) a fost cucerit de germani, însă criticii săi nu au reușit în nici una dintre cele două ocazii să obțină prea mult sprijin în Parlament. În 1942, guvernul s-a reorganizat într-o direcție de stânga, fapt reflectat în planul din 1943 al lordului Beveridge de acordare a asigurărilor sociale, sprijinit de Churchill ca o continuare logică a reformelor liberale din 1911.

Izbânde militare și probleme politice

Debarcarea Aliaților în Africa de Nord a necesitat o nouă întâlnire între Churchill și Roosevelt, de data aceasta la Casablanca, în ianuarie 1943. Aici, Churchill a pledat pentru un atac timpuriu, cu mobilizare totală, asupra „punctului slab de pe Axă", însă a obținut doar încuviințarea cu jumătate de gură a americanilor. Tot aici a fost dezvoltată și formula „capitulării necondiționate", hotărâre controversată. Churchill a suferit urmările călătoriilor sale frecvente (inclusiv la Tripoli, în Turcia și în Algeria), făcând o pneumonie, dar a luat doar o scurtă pauză pentru a-și reveni. În mai se afla din nou la Washington, argumentând împotriva aversiunii persistente a americanilor față de strategia „punctului slab"; în august a mers la Québec, punând la cale planurile pentru Operațiunea Overlord, asaltul de pe Canalul Mânecii. Când a aflat că americanii plănuiau o invazie de mari proporții a Birmaniei în 1944, i s-au retrezit temerile că resursele unite ale celor două țări nu erau de ajuns pentru o invazie de succes a Normandiei. În noiembrie 1943, la Cairo, i-a solicitat lui Roosevelt să dea prioritate unor noi ofensive în Mediterana, însă la Teheran, la prima întâlnire a „celor trei grei", nu a reușit să obțină adeziunea lui Roosevelt pentru un front anglo-american complet unit. Roosevelt, deși se consultase cu Stalin în particular, a refuzat să-l vadă pe Churchill singur; în ciuda prieteniei lor, exista și un element de rivalitate, de care Stalin s-a folosit cu îndemânare. În privința ofensivei din sudul Europei, Churchill a pierdut. Pe tot parcursul acestor întâlniri, Curchill nu se simțise bine, iar la întoarcere acasă a făcut pneumonie din nou. Cu toate că și-a revenit rapid, abia la jumătatea lui ianuarie 1944 a ieșit din convalescență. În mai propunea deja să privească rezultatele asalturilor din Ziua Z dintr-un crucișător; doar rugămintea personală a regelui a reușit să-i schimbe decizia.

Insistența asupra succesului militar nu era, pentru Churchill, fără legătură cu implicațiile politice. După conferința de la Québec din septembrie 1944, a plecat la Moscova pentru a încerca să-i împace pe ruși și pe polonezi și să obțină o împărțire convenabilă a sferelor de influență în Balcani, care să-i protejeze cât mai bine posibil de comunism. În Grecia, a folosit trupele britanice pentru a se opune preluării controlului de către comuniști, iar în ajunul Crăciunului a mers la Atena pentru a finaliza un acord. Mare parte dintre lucrurile care s-au hotărât la Conferința de la Ialta din februarie 1945, inclusiv acordul asupra Orientului Îndepărtat, îi priveau doar pe Roosevelt și Stalin, iar Churchill nu s-a amestecat. S-a luptat pentru a salva Polonia, dar a văzut destul de limpede că nu avea nici o șansă să-i oblige pe sovietici să-și țină promisiunile. Realizând acest fapt, a solicitat Statelor Unite să permită forțelor aliate să pătrundă cât mai adânc posibil în Europa de Est înainte ca armatele rusești să umple golul lăsat în urmă de Germania, însă nu a reușit să-i convingă de intențiile sale pe Roosevelt, pe vicepreședintele Harry S. Truman sau pe generalii lor. A mers la Postdam în iulie, acum fiind îngrijorat. Însă nu a avut nici o implicare în deciziile finale ale conferinței; era la jumătatea drumului de întoarcere când a primit vestea că guvernul său fusese învins în alegerile parlamentare – a trebuit să se întoarcă în Anglia și să-și dea demisia.

Înfrângerea electorală

În 1944, având speranțe de victorie, politica partidului reînviase, iar în mai 1945 toate partidele din coaliția de război doreau

noi alegeri. Dar în vreme ce Churchill își dorea ca această coaliție să continue măcar până când Japonia era învinsă, laburiștii își doreau independența. Churchill, ca protagonist popular al victoriei, părea de neînvins, dar ca organizator de campanie s-a dovedit a fi propriul dușman, lăsându-se în voia, după câte s-ar părea la încurajarea lui Beaverbrook, unor profeții extravagante despre consecințele groaznice ale unei victorii laburiste și identificându-se complet cu cauza conservatorilor. Campania i-a adus un marș triumfal, însă mulțimile îl aclamau pe liderul de război, nu pe liderul de partid. Programul laburist precaut, dar rapid de reformare economică și socială s-a potrivit mai bine cu starea națiunii decât excentricitățile lui Churchill. Cu toate că în plan personal obținuse o victorie în circumscripția sa din Woodford, Essex, Churchill și-a văzut partidul redus de la 640 la 213 membri în Parlament.

Cariera politică după război

Șocul de a fi respins de către națiune l-a lovit puternic pe Churchill. Deși a acceptat rolul de lider al opoziției parlamentare, nu s-a simțit niciodată în largul lui în această funcție. Problemele de ordin economic și politic care dominau politica internă nu se aflau printre interesele sale principale. Și nici viziunea sa imperialistă nu îi permitea să aprobe ceea ce el numea o politică laburistă „aflată pe fugă", exemplificată prin acordarea independenței Indiei și Birmaniei (cu toate că nu s-a opus legislației necesare). Dar în politica externă, o viziune mai largă a identității persista printre liderii din Parlament și aceasta a fost zona căreia Churchill i s-a dedicat în cea mai mare parte. Pe 5 martie 1946, la Fulton, Missouri, a formulat, în prezența președintelui Truman, cele două obiective principale ale viziunii sale postbelice asupra lumii: nevoia ca Marea Britanie și Statele Unite să-și unească forțele pentru a veghea la pacea amenințată de pericolul comunismului sovietic, care coborâse o „cortină de fier" de-a lungul Europei; și cu aceeași fervoare a pledat și pentru uniune pe plan european. La Zürich, pe 9 septembrie 1946, a îndemnat la formarea unui „consiliu al Europei" și a participat și el la prima întrunire a acestuia de la Strasbourg, în 1949. Între timp, a început să lucreze la marea sa istorie, *Al Doilea Război Mondial*, în șase volume (The Second World War, 1948–1953).

Alegerile generale din februarie 1950 i-au dat lui Churchill ocazia de a încerca să obțină din nou un mandat personal. S-a abținut de la extravaganțele din 1945 și a făcut campanie alături de partidul lui, nu în afara acestuia.

Atacurile politice i-au zguduit pe laburiști, dar au rămas în continuare la guvernare. Lui Churchill i-a mai trebuit, după cum a și spus, „un singur efort" pentru a-i învinge la următoarele alegeri din octombrie 1951. Churchill a intrat din nou în forță în campanie. A grăbit guvernul în special pentru rezolvarea crizei provocate de naționalizarea companiilor petroliere britanice, dar a trebuit, în schimb, să reziste acuzațiilor de instigare la război. Conservatorii au avut o majoritate la limită de 26, iar Churchill a devenit prim-ministru pentru a doua oară. A format un guvern în care predominau conservatorii cu înclinații mai liberale, cu toate că Partidul Liberal refuzase propunerea lui Churchill de a participa la guvernare. Una dintre figurile importante ale guvernului a fost progresistul R.A. Butler, cancelarul Trezoreriei. Secretar de stat pentru relații externe a devenit Anthony Eden. Erau, de asemenea, și mulți adepți ai lui Churchill, printre care lordul Cherell, care, în calitate de șef al Trezoreriei, a fost consultantul principal pe probleme speciale de cercetare și dezvoltare atomică.

Din nou prim-ministru

Strădaniile și luptele interne din administrație au fost grijile cele mai mici ale lui Chruchill. Încetarea raționalizării mâncării, deblocarea mărfurilor, reconstruirea de case, balansarea atentă a plăților – toate acestea au fost politici necontroversate; doar returnarea oțelului naționalizat și a rețelei de transporturi terestre proprietarilor privați a stârnit ostilități. Criticii s-au plâns uneori de lipsa de expertiză prim-ministerială în aceste domenii și de o oarecare slăbire a controlului asupra guvernului. Fără îndoială că Churchill îmbătrânea și își păstra din ce în ce mai multă energie pentru ceea ce el considera că sunt probleme esențiale – pacea și războiul. Era convins că laburiștii lăsaseră relația transatlantică să se răcească și unul dintre primele lucruri pe care le-a făcut a fost să meargă la Washington (și la Ottawa) în ianuarie 1952, pentru a repara ceea ce el vedea ca pagube. Vizita l-a ajutat să liniștească temerile Statelor Unite, care credeau că Marea Britanie urma să renunțe la Războiul din Coreea, a lămurit atitudinea față de reînarmarea Germaniei și, deși era neplăcut pentru el, a acceptat numirea unui comandant de marină american ca șef de stat major al Atlanticului de Est. Totuși,

nu a obținut informații secrete despre producerea bombei atomice, deși simțise că această chestiune fusese neglijată după război. Spre dezamăgirea multora, pledoaria lui Churchill pentru uniunea europeană nu s-a concretizat într-o participare activă britanică; guvernul lui s-a limitat la sprijinul de pe margine, cu toate că în 1954, aflați în fața colapsului Comunității Europene pentru Apărare, Churchill și Eden și-au luat angajamentul de a menține trupele britanice în Europa câtă vreme era necesar.

Anul 1953 a fost din multe puncte de vedere unul plin de satisfacții pentru Churchill. Entuziasmul său pentru momentele istorice sau simbolice a putut să se manifeste cu ocazia încoronării reginei Elisabeta II. A primit două distincții de seamă: Ordinul Jartierei și Premiul Nobel pentru literatură. Cu toate acestea, gândurile sale de a revitaliza „relația specială" cu președintele Dwight D. Eisenhower, în timpul mandatului acestuia la Casa Albă (începând cu 1953), au fost zădărnicite. Un neașteptat atac cerebral, care l-a paralizat parțial, l-a obligat pe Churchill să contramandeze vizita planificată în Bermude, în speranța de a obține acordul lui Eisenhower pentru organizarea de tratative cu Rusia. Churchill și-a revenit remarcabil până în octombrie, iar în decembrie a avut loc și întâlnirea dintre cei doi. Rezultatele nu au fost însă pe măsura speranțelor lui Churchill. În ciuda prieteniei care îi lega, cei doi lideri nu mai erau cei de altădată; subalternii lor, John Foster Dulles și Anthony Eden, nu se simpatizau, iar mai presus de toate, rolurile și situațiile celor două țări se schimbaseră. Mai ales în ceea ce privea Orientul Îndepărtat, cele două țări nu reușeau să ajungă la puncte de vedere comune. Deși Churchill și Eden au făcut o vizită la Washington DC în iunie 1954, în speranța de a obține acordul Statelor Unite de a implementa Acordul de la Geneva, care avea să aducă sfârșitul războiului din Indochina, succesul lor a fost limitat. Totuși, în ce privea Egiptul, datorită faptului că a aprobat acordul care avea să permită retragerea eșalonată a trupelor britanice de la baza din Suez, Churchill a câștigat susținerea lui Eisenhower și a creat speranțe pentru o bună cooperare anglo-americană în regiune. Acestea aveau să se dovedească a fi iluzorii. În încercarea de a se „înarma pentru tratative", Churchill a autorizat construirea unei bombe britanice cu hidrogen, așteptând în continuare o conferință la nivel înalt. Vârsta i-a răpit însă această ultimă victorie. Puterile începuseră să îl lase vizibil. A 80-a aniversare a sa, pe 30 noiembrie 1954, a luat forma unei ceremonii în care toate părțile și-au manifestat respectul și afecțiunea, chiar în Westminster Hall. Însă această omagiere aducea cu sine bănuiala că Churchill urma să se retragă. Pe 5 aprilie 1955 s-a retras într-adevăr din funcție, cu doar câteva săptămâni înainte ca succesorul pe care îl desemnase, Sir Anthony Eden, să facă public planul unei întâlniri între cele patru puteri la Geneva.

Retragerea din funcție și moartea

Deși Churchill s-a retras din funcție în aplauzele națiunii și ale lumii întregi, a ales să rămână în Camera Comunelor (refuzând titlul de pair) ca „părinte lord", iar în 1959 a participat la încă o rundă de alegeri pe care a câștigat-o. A publicat și o lucrare importantă, *Istoria popoarelor vorbitoare de limbă engleză* în patru volume (History of the English Speaking Peoples, 1956–1958). Sănătatea i s-a deteriorat însă cu timpul, iar aparițiile în public au devenit tot mai rare. Pe 4 aprilie 1963 i s-a acordat remarcabila distincție de cetățean de onoare al Statelor Unite, printr-un act al Congresului. Moartea sa în casa din Londra (ianuarie 1965) a fost urmată de funeralii naționale, ocazie de omagiu din partea întregii lumi. A fost înmormântat în cripta familiei, în curtea bisericii din Bladon, Oxfordshire.

Concluzie

Un om cu forța și talentul lui Churchill ar fi marcat istoria și societatea contemporană în orice epocă. Jurnalist înzestrat, biograf și istoric de primă clasă, talentat pictor amator, orator de o forță rară, soldat curajos, Churchill a fost un om de o versatilitate ieșită din comun. Însă cel mai mult s-a remarcat ca figură publică. Experiența sa de ofițer poate fi comparată doar cu cea a lui Gladstone, iar înzestrarea sa ca parlamentar nu a fost mai prejos, însă cel mai mult și-a lăsat amprenta asupra Marii Britanii și a lumii în calitate de lider pe timp de război. Din această poziție, la apogeul puterii sale, a reușit să aducă laolaltă în mod armonios convingerile sale liberale despre reforma socială, adâncul devotament conservator pentru moștenirea istorică a patriei sale, neclintirea în fața tiranilor, indiferent de direcția din care veneau, și capacitatea de a privi dincolo de interesele Marii Britanii, către comunitatea atlantică și spațiul unitar al Europei. Romantic și realist în egală măsură, Churchill avea o sensibilitate excepțională față de considerentele tactice și în același timp nu pierdea din vedere obiectivele strategice de ansamblu. Patriot

fervent, a fost și un cetățean al lumii. A fost în același timp un luptător neîmblânzit și un învingător generos. Chiar și în perioada de tranziție de la război la pace, în care alți conducători se împotmoliseră, Churchill a dovedit că este mult mai adaptabil decât colegii săi mai tineri și a dat dovadă de o capacitate de învățare superioară acestora.

churinga *sau* tjurunga

În religia australiană aborigenă, obiect ritualic care era reprezentarea sau manifestarea unei ființe mitice. Reprezintă simboluri ale comunicării dintre oameni și vise. Cele mai multe obiecte de acest fel sunt utilizate în ritualurile sacre și secrete ale bărbaților, deși unele obiecte mici figurează în ritualurile femeilor, iar obiecte și mai mici, în ritualurile magice de dragoste ale bărbaților. În timpul inițierii, un băiat este introdus în ritualuri și i se dă tjurunga specifică grupului din care provine. Mai târziu, primește propriul obiect de cult, cu care are o legătură personală. La moartea unei persoane, acest obiect este uneori îngropat împreună cu defunctul.

churrigueresque

Stil arhitectural rococo spaniol, numit astfel după arhitectul José Churriguera (1665–1725). Este un stil plin de frenezie vizuală, caracterizat printr-un exces de ornamente extravagante și suprafețe ce gem de frontoane sparte, cornișe ondulante, spirale, balustrade, scoici și ghirlande de ghips. În America Latină, au fost importate tendințe atât din arta americanilor băștinași, cât și din cea mudejar (a spaniolilor mauri), iar coloana churrigueresque, un con inversat, a devenit motivul cel mai des folosit.

Chuzenji

Lac în Honshū, Japonia. Situat la o altitudine de 1 269 m, este o stațiune renumită pentru lăcașele de cult, pentru iahting, pescuitul de păstrăvi și schi. Muntele vulcanic Nantai se înalță la 2 490 m deasupra malului de N al lacului; alți munți, de înălțime mai joasă, înconjoară cea mai mare parte a țărmului neregulat, în lungime de 24 km.

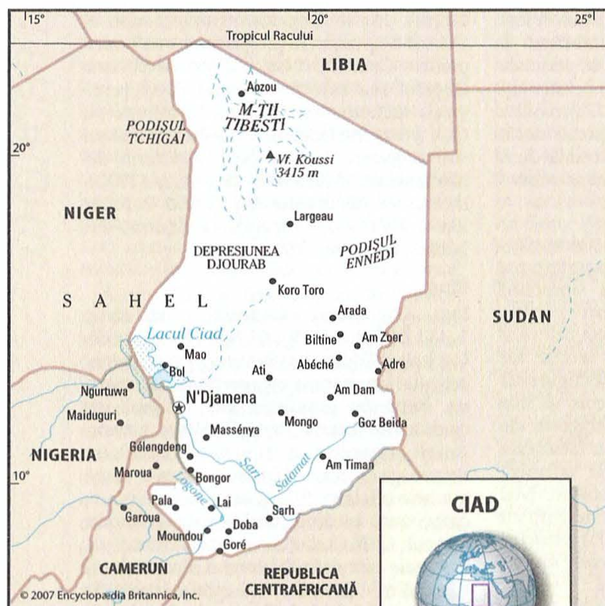
CIA /Central Intelligence Agency/

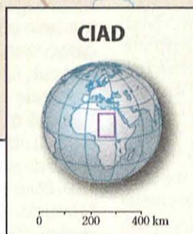
(Agenția Centrală de Informații)

Agenție centrală a serviciilor de spionaj și contraspionaj din SUA, înființată în 1947, ca succesoare a Oficiului de Servicii Strategice, din Al Doilea Război Mondial. Legea limitează activitatea sa la străinătate; îi este interzis să adune informații pe teritoriul SUA, care este responsabilitatea FBI. Oficial, ține de Departamentul Apărării al SUA și răspunde de pregătirea materialelor pentru Consiliul Național de Securitate. Bugetul său este ținut secret. Deși principala misiune este de a aduna informații, CIA a fost implicată și în multe operațiuni sub acoperire, printre care expulzarea lui Muhammad Mosaddeq din Iran (1953), încercarea de invazie din Golful Porcilor din Cuba (1961) și sprijinirea Contras din Nicaragua în anii 1980.

Ciad

Stat în Africa Centrală. Suprafața: 1 283 998 kmp, 9 157 000 loc. (2005). Capitala: N'djamena. Sara este grupul etnic cel mai numeros, reprezentând aproape un sfert din populație; alte grupuri includ: kebbi, kanem, tangale, fulani, gorane. Arabii, organizați în triburi, reprezintă un singur grup etnic. Limbi: franceză, arabă (ambele oficiale), fula și sara. Religii: islam, creștinism, credințe tradiționale. Moneda: francul CFA. Relieful este reprezentat de un podiș care se înalță treptat dinspre lacul Ciad, din V țării. Podișul este mărginit de munți, incluzând, la N, masivul vulcanic Tibesti, cu vârful Koussi, de 3 415 m. Cea mai scăzută elevație este depresiunea Djourab, 175 m. Rețeaua hidrografică a râului Ciad cuprinde doar râurile Chari și Logone, împreună cu afluenții lor, care izvorăsc din SE și se varsă în lacul Ciad. Are o economie agricolă, rezervele de aur, uraniu și petrol nefiind exploatate la întregul lor potențial. Este o republică cu un singur corp legislativ; șeful statului este președintele, iar conducătorul guvernului este prim-ministrul. Către 800 d.Hr., a fost fondat regatul Kanem, iar la începutul anilor 1200, granițele lui s-au extins și au format un nou regat, Kanem-Bornu, în regiunile de N ale zonei. Puterea sa a atins apogeul în sec. XVI, odată cu preluarea controlului asupra punctului terminus sudic al drumului comercial transsaharian, la Tripoli. Cam în jurul acestei perioade, regatele rivale Baguirmi și Wadai evoluau la S. Între 1883–1893, toate trei regatele au căzut pradă aventurierului sudanez Rabih az-Zubair, care, la rândul lui, a fost expulzat de un conducător local, aflat sub protecția franceză, în 1891. Extinzându-și puterea, în 1910 francezii au făcut din Ciad parte a Africii Ecuatoriale Franceze. Ciad a devenit o colonie separată în 1910, fiind transformat în teritoriu în 1946. Țara și-a obținut independența în 1960. Apoi, au urmat zeci de ani de război civil și de intervenții frecvente ale Franței și Libiei, care au dus

la instabilitate politică și la stagnare economică.

Ciad

Lac în partea centrală a Africii. Aflat la joncțiunea granițelor Nigeriei, Nigerului și Ciadului, partea sa sudică reprezintă prelungirea sudică a Camerunului. La mijlocul sec. XX, lacul acoperea 25 600 kmp. De atunci nivelul apei a scăzut constant, din cauza secetei, a deșertificării zonei Sahel din apropriere și a proiectelor de irigații. La începutul sec. XXI a ajuns la 1 500 kmp. Este alimentat de râul Chari.

Ciano, Galeazzo, Conte de Cortellazzo

(18.03.1903, Livorno, Italia - 11.01.1944, Verona)

Om politic italian. A participat la marșul fascist asupra Romei, iar mai târziu a intrat în aparatul diplomatic. După ce, în 1930, s-a căsătorit cu fiica lui Benito Mussolini, Eda, a devenit ministrul afacerilor externe (1936), inițiind formarea Axei Roma–Berlin, ce a contribuit la intrarea Italiei în Al Doilea Război Mondial. După mai multe înfrângeri ale Axei, în 1942, susține încheierea unei păci separate cu aliații. Mussolini și-a demis cabinetul (1943), dar Ciano, împreună cu alți fasciști de marcă, l-au forțat pe Mussolini să demisioneze. Mai târziu, din ordinul lui Mussolini, Ciano va fi judecat pentru trădare și executat.

cianobacterie
sau **algă albastră-verde**

Organism care face parte dintr-un grup mare de procariote, majoritatea organisme fotosintetice. Deși sunt considerate bacterii, ele se aseamănă mult cu algele eucariote, inclusiv în privința caracteristicilor fizice și în cea a nișelor ecologice, din aceste motive fiind considerate, într-o vreme, alge. Conțin anumiți pigmenți care, împreună cu clorofila, le conferă deseori o culoare albastră-verde, deși multe specii sunt de fapt verzi, galbene, negre sau roșii. Se găsesc în sol, în apele sărate și în cele dulci, crescând într-o varietate de climate, de la lacurile antarctice, la câțiva metri sub gheață, până la izvoarele fierbinți din Parcul Național Yellowstone. Cianobacteriile se află, deseori, printre primele specii care colonizează pietrele și solul. Unele sunt capabile să fixeze azotul; altele conțin pigmenți care, ca rezultat al fotosintezei, le permit să producă oxigen liber. În condiții propice (inclusiv poluarea cu reziduuri azotate), ele se pot înmulți extrem de repede, formând grupuri dense, de obicei de culoare verde opac. La începutul formării Terrei, cianobacteriile au jucat un rol important în îmbogățirea cu oxigen liber a atmosferei planetare.

cianură

Compus chimic care conține grupul CN. Compușii cianici ionici (*vezi* ion; legătură ionică) și cei organici au proprietăți chimice diferite, însă ambele forme sunt toxice, în special compușii ionici. Otrăvirea cu cianură inhibă procesele de oxidare a celulelor (*vezi* oxido-reducere); își face efectul extrem de repede și este necesară administrarea imediată a unui antidot. Cianurile se găsesc în natură, în anumite semințe (de ex., semințele de mere, în sâmburii de cireșe sălbatice). Cianurile, inclusiv acidul cianhidric (HCN), sunt folosite în industrie la producția de acrilonitrilic sau de fibre acrilice, de cauciuc sintetic și alte plastice, precum și în galvanizare, în cementarea fierului și a oțelului, în fumigații și la concentrarea minereurilor.

cianurare
sau procesul MacArthur-Forrest

Metodă de extragere a argintului și a aurului din minereuri, dizolvându-le într-o soluție diluată de cianură de sodiu sau cianură de potasiu. Procesul – inventat în 1887 de către chimiștii scoțieni John S. MacArthur, Robert W. Forrest și William Forrest – constă în dizolvarea sedimentelor fine de minereu în soluția de cianură, separând bucățile solide nedorite de soluția limpede, și recuperarea metalelor prețioase din soluție prin precipitarea cu praf de zinc.

Ciáran din Clonmacnoise, Sfântul ~
sau Kieran cel Tânăr

(516 d.Hr., Irlanda - 09.09.?549, Cloncmarnise; sărbătorit pe 9 septembrie)

Abate irlandez, unul dintre fondatorii monahismului în Irlanda. A primit învățătură de la Sf. Columba la mănăstirea Clonard, apoi a trăit pe insula Arnamore, ca discipol al Sf. Enda. A călătorit spre centrul Irlandei, stabilindu-se, împreună cu alți opt tovarăși, la Clonmacnoise, unde a fondat o abație care mai târziu a devenit renumită drept centru medieval de învățătură. Abația lui Ciáran a avut o influență atât de mare, încât mai mult de jumătate dintre mănăstirile din Irlanda au urmat regulile ascetice ale acesteia. În fiecare an, pe 9 septembrie, se face un pelerinaj la Clonmacnoise.

Ciba-Geigy AG

Companie de medicamente elvețiană, întemeiată în 1970 prin fuzionarea firmelor Ciba AG și J.R. Geigy SA. Ciba a fost înființată în anii 1850 ca manufactură pentru vopsirea mătăsii, și s-a extins la produse farmaceutice în 1900, când era deja cea mai mare companie de produse chimice din Elveția. Firma J. R. Geigy datează din 1758, când Johann Rudolf Geigy a înființat o farmacie în Basel. Compania a început curând să producă vopsele pentru industria textilă. Pe piața farmaceutică a intrat în 1930. În 1997, Ciba și Geigy au fuzionat cu compania elvețiană Sandoz, cu care a format Novartis AG, una dintre cele mai mari companii farmaceutice din lume.

Cibber, Colley

(06.11.1671, Londra, Anglia - 11.12.1757, Londra)

Actor-manager, dramaturg și poet britanic. Și-a început cariera ca actor în 1690. Piesa sa *Ultimul schimb al dragostei* (Love's Last Shift, 1696) este considerată prima comedie sentimentală. Împreună cu alți doi actori-manageri, denumiți „triumviratul", au înființat Drury Lane Theatre (1710–1733). A scris și adaptat piese precum *Ne-juratul* (The Non-Juror, 1717), *Un soț provocat* (The Provok'd Husband, 1728). A primit titlul de Poet laureat în 1730 și s-a retras de pe scenă în 1745. În satira lui Alexander Pope *Dunciada,* Cibber este parodiat ca rege al nătângilor. *Vezi și* sistem actor-manager.

cibernetică

Știință care se ocupă cu studiul matematic al legăturilor, comenzilor și controlului în organismele vii (inclusiv oamenii), organizații și mașini, privite ca entități autonome. A fost concepută de Norbert Wiener, care a inventat și numele său, în 1948. Cibernetica vede comunicarea și controlul în cazul tuturor sistemelor complexe autonome ca analogice. Diferă de științele empirice (fizică, biologie etc.) prin faptul că nu este interesată de forma materială, ci mai mult de organizarea, tiparul și comunicarea entităților. Datorită sofisticării crescânde a computerelor, în încercarea de a le face să se comporte ca oamenii, astăzi cibernetica este strâns legată de inteligența artificială și de robotică, bazându-se foarte mult pe ideile dezvoltate în teoria informațională.

Cibola, cele șapte orașe din ~

Orașe legendare, de o splendoare și de o bogăție aparte, pe care le căutau conchistadorii spanioli din America de N, în sec. XVI. Existența lor a fost semnalată mai întâi de Álvar Núñez Cabeza de Vaca. El naufragiase în Florida, în 1528, rătăcind apoi prin ținuturile numite mai târziu Texas și prin N Mexicului, de unde este salvat în 1536. Expedițiile trimise în căutarea acestor orașe au eșuat; una dintre ele, condusă de Francisco Vasquez de Coronado, în 1540, a reușit să localizeze un grup de pueblos ale tribului zuni, dar fără să găsească și bogățiile fabuloase.

ciboney

Grup de indieni, astăzi dispăruți, care au populat Antilele Mari din Marea Caraibilor. În sec. XVI, când au venit spaniolii, ei fuseseră deja alungați de vecinii lor, taino, mult mai puternici, în câteva locuri izolate din Cuba și din Haiti de astăzi. Trăiau în așezări de una sau două familii, hrana lor fiind, se pare, constituită în mare parte din ceea ce le oferea marea. Uneltele indienilor ciboney din Cuba erau realizate din scoici, iar ale celor din Haiti, din piatră. Indienii ciboney au dispărut la un secol de la primul contact cu europenii.

cicadă

Denumire comună pentru speciile de insectă din ordinul *Homoptera*, care au două perechi de aripi membranoase, ochi compuși proeminenți și trei ochi (ocelli) simpli. Cele mai multe dintre cele peste 1 500 de specii cunoscute sunt din familia *Cicadidae* și trăiesc în deșerturile tropicale, pajiști și păduri. Masculii emit niște sunete stridente cu ajutorul unor membrane vibratoare care se află aproape de baza abdomenului. Cele mai multe cicade din America de Nord emit diverse bâzâituri sau ticăituri ritmate, deși „cântecele" unora dintre specii sunt destul de muzicale. Speciile se pot distinge cu ușurință prin cântec, comportament și aspect. Cicadele periodice (specii care apar în număr mare în generații izolate cronologic și geografic) apar în cicluri regulate, cum ar fi bine-cunoscuta cicadă de 17 ani (denumită adesea, în mod eronat, lăcusta de 17 ani) și cicada de 13 ani. Larvele (nimfele) trăiesc în pământ, unde rămân 13 sau 17 ani, hrănindu-se cu sucurile din rădăcini; apoi, ies în număr mare la suprafață, ca adulți, trăind numai o săptămână.

cicadă adultă proaspăt metamorfozată (*Tibicen pruinosa*)

RICHARD PARKER

cicadelă

Insecte mici, suple, deseori frumos colorate sau decorate, care aparțin familiei *Cicadellidae* și care se hrănesc cu seva plantelor. Există o specie de cicadele pentru aproape fiecare tip de plantă. Majoritatea măsoară mai puțin de 12 mm lungime. Pot cauza probleme economice serioase. Hrănindu-se, înlătură seva, distrug clorofila, transmit boli sau încrețesc frunzele; de asemenea, găuresc planta-gazdă în timp ce își depun ouăle.

cicadelă (*Graphocephala*)

STEPHEN COLLINS/PHOTO RESEARCHERS

cicadofite

Plante lemnoase, asemănătoare palmierilor, care alcătuiesc ordinul *Cycadales*, cuprinzând patru familii: *Cycadaceae*, *Zamiaceae*, *Stangeriaceae* și *Boweniaceae*. Cicadofitele au coroane formate din frunze mari, penate și compuse, și conuri, la capetele ramurilor. Unele au trunchiuri înalte, fără ramuri, acoperite cu solzi ca de armură; altele au tulpinile parțial îngropate în pământ, iar trunchiul este globulos. Cicadofitele cu creștere lentă sunt folosite ca plante de seră decorative, însă unele supraviețuiesc și în aer liber, în zonele temperate. Tulpinile unor cicadofite produc amidon, comestibil dacă este gătit adecvat. Frunzele tinere și semințele unora dintre ele sunt, de asemenea, comestibile.

cicatrice

Semn rămas pe piele după vindecarea unei răni. Celulele numite fibroblaste produc fibre de colagen care formează legături ce constituie cea mai mare parte a țesutului cicatricei. Cicatricile sunt irigate de sânge, dar nu au glande care să producă grăsime sau țesut elastic și de aceea pot provoca o ușoară durere sau mâncărime. Cicatricile hipertrofiate se îngroașă și devin fibroase, dar nu se întind dincolo de locul originar al rănii. Cicatricile se pot dezvolta sub formă de excrescențe asemănătoare tumorilor, numite cheloide, care se extind peste marginile rănii. Ambele tipuri pot împiedica mișcările, dacă sunt cauzate de arsuri grave pe suprafețe mari, în special în jurul unei articulații. Toate cicatricile, mai ales cele rămase în urma vindecării nesupravegheate a arsurilor de gradul trei, pot deveni maligne. Tratamentul cicatricilor grave este una dintre cele mai importante probleme în chirurgia plastică.

Cicerin, Gheorghi (Vasilievici)

(24.11.1872, provincia Tambov, Rusia – 07.07.1936, Moscova)

Diplomat rus. Aristocrat din naștere, a intrat în serviciul diplomatic imperial în 1897, dar a demisionat pentru a se alătura mișcării revoluționare și facțiunii menșevice (1905). În 1918 s-a alăturat bolșevicilor și și-a reluat cariera diplomatică, contribuind la negocierea Tratatului de la Brest-Litovsk. În calitate de comisar al poporului pentru afaceri externe (1918–1928), a condus delegația sovietică la Conferința de la Genova, iar mai târziu a negociat în secret Tratatul de la Rapallo, cu Germania.

Cicero, Marcus Tullius

(106 î.Hr., Arpinum, Latium, astăzi Arpino, Italia – 07.12.43 î.Hr., Formiae, Latium, astăzi Formia)

Om de stat, avocat, jurist, savant și scriitor roman, care a încercat fără succes să mențină principiile republicane în timpul ultimelor războaie civile care au dus la

căderea Romei. Scrierile sale includ lucrări de retorică, oratorie, tratate politice și filozofice și scrisori. În epoca modernă este considerat cel mai mare orator roman, cel care a inovat ceea ce astăzi se numește retorică ciceroniană.

Viața

Cicero făcea parte dintr-o familie înstărită din Arpium. A primit o educație aleasă, la Roma și în Grecia, a făcut serviciul militar în 89 î.Hr., în timpul conducerii lui Pompeius Strabo (tatăl lui Pompei cel Mare), iar la prima apariție în justiție l-a apărat pe Quinctius în 81 î.Hr. Pledoaria strălucită pe care a făcut-o în favoarea lui Sextus Roscius, în 80 î.Hr. sau la începutul lui 79 î.Hr., apărându-l de o acuzație de patricid, l-a consacrat pe Cicero ca avocat pledant, începându-și astfel cariera publică de chestor (funcție în administrația financiară) în vestul Siciliei, în 75 î.Hr.

Ca pretor, magistrat cu înalte funcții judiciare la acea vreme, în 66 î.Hr. a ținut primul său discurs politic important, când, împotriva lui Catulus și a optimaților (*în latină, optimates*, facțiunea conservatoare a Senatului), a pledat să i se acorde lui Pompei comanda campaniei împotriva lui Mitridate, regele Pontului. Relația sa cu Pompei, care îl ura pe Marcus Licinius Crassus la fel de mult ca și el, avea să fie cel mai important element din cariera sa de politician. A fost ales consul în 63 î.Hr., deoarece optimații se temeau de ideile revoluționare ale rivalului său, Catilina.

În primele discursuri în calitate de consul, s-a opus legii agrare, dată de Servilius Rullus, în interesul lui Pompei, care era absent; însă interesul său principal era să descopere și să facă publice intențiile instigatoare ale lui Catilina, care, deși fusese învins în 64 î.Hr., a participat din nou la alegerile consulare din 63 î.Hr. (prezidate de Cicero, care a purtat o armură pe sub togă). Catilina a pierdut și a plănuit să pornească răscoale armate în Italia și incendieri în Roma. Cicero a reușit cu greu să convingă Senatul de acest pericol, însă pe 22 octombrie a fost luată o „hotărâre supremă“ (Senatus consultum ultimum), care se aseamănă cu impunerea legii marțiale. Pe 8 noiembrie, după ce a supraviețuit unei încercări de asasinat, Cicero a rostit primul discurs împotriva lui Catilina în Senat. Catilina a plecat din Roma chiar în acea noapte. Au fost găsite dovezi împotriva conspiratorilor și, după o dezbatere senatorială în care Cato a sugerat execuția, iar Caesar s-a opus, aceștia au fost executați pe răspunderea lui Cicero. După ce a anunțat mulțimea despre moartea condamnaților, cu un singur cuvânt – *vixerunt* (*în latină*, au trăit) –, Cicero a obținut în mod spectaculos ovații din partea tuturor claselor sociale, fapt ce l-a inspirat să apeleze ulterior în politică la *concordia ordinum* (*în latină*, armonia între clasele sociale). A fost aclamat de Catulus ca „părinte al poporului“. Acesta a fost apogeul carierei sale.

La sfârșitul lui 60 î.Hr., Cicero a refuzat invitația lui Caesar de a intra în alianța politică încheiată de Caesar, Crassus și Pompei, deoarece o considera neconstituțională. De asemenea, în 59 î.Hr., a refuzat locul pe care Caesar i-l oferise în consiliul de conducere din Gallia. Când, în 58 î.Hr. a devenit tribun Publius Clodius, pe care Cicero și-l făcuse dușman ținând o cuvântare și prezentând dovezi împotriva sa, când acesta fusese judecat pentru blasfemie la începutul lui 61 î.Hr., Cicero a înțeles că se află în pericol. Iar în martie, dezamăgit de refuzul lui Pompei de a-i oferi ajutor, a fugit din Roma. Ziua următoare, Clodius a introdus o lege care interzicea execuția unui cetățean roman fără ca acesta să fie judecat. Apoi, Clodius a dat încă o lege, a cărei legalitate era îndoielnică, prin care îl declara pe Cicero exilat. Cicero a mers mai întâi la Thessaloniki (Salonic), în Macedonia, și apoi în Illyricum. În 57 î.Hr., mulțumită intervențiilor lui Pompei și în special ale tribunului Milo, exilul a fost ridicat pe 4 august. Cicero ajunsese la Brundisium (Brinisi) în acea zi, iar de aici a fost aclamat pe tot drumul până la Roma, unde a ajuns o lună mai târziu.

În iarna lui 57–56 î.Hr., Cicero a încercat fără succes să îl îndepărteze pe Pompei de Caesar. Pompei nu a luat în seamă sfaturile lui Cicero și a reînnoit pactul cu Caesar și Crassus la Lucca în aprilie 56 î.Hr. Apoi Cicero a căzut de acord, sub presiunea lui Pompei, să se alăture celor trei în politică, angajându-se la acest lucru în scris (într-o „palinodie“). Discursul *De provinciis consularibus* (sau *De imperio Cnaei Pompei*) a marcat noua sa alianță. A fost obligat să accepte o serie de pledoarii dezagreabile, părăsind astfel viața publică. În următorii câțiva ani a finalizat *Despre orator* (De oratore, 55 î.Hr.) și *Despre stat* (De republica, început în 54 î.Hr., finalizat în 52 î.Hr.) și a început *Despre legi* (De legibus, 52 î.Hr.). În 52 î.Hr. a fost satisfăcut când Milo l-a ucis pe Clodius, dar a eșuat în apărarea lui Milo (a scris discursul *Pentru Milo* – Pro Milone – mai târziu, pentru a-l publica).

În 51 î.Hr. a fost convins să părăsească Roma, pentru a guverna vreme de un an provincia Cilicia, în sudul Asiei Minor. Provincia era sub amenințarea unei invazii a parților, fapt care nu s-a materializat niciodată, însă Cicero a reușit să învingă forțele inamice de pe Muntele Amanus. Senatul a declarat o *supplicatio* (o perioadă de sărbătoare publică în semn de recunoștință), deși Cicero sperase la un triumf și la un cortegiu care să-l urmeze la întoarcerea sa în Roma. Toată lumea a fost de acord că guvernase Cilicia cu fidelitate.

Când Cicero s-a întors la Roma, Pompei și Caesar începuseră să se lupte pentru supremație. Cicero se afla la marginea Romei când Caesar a trecut râul Rubicon și a invadat Italia în ianuarie 49 î.Hr. Pe 17 ianuarie, Cicero s-a întâlnit cu Pompei în afara Romei și a acceptat însărcinarea de a supraveghea recrutările din provincia Campania. Nu a plecat, însă, din Italia alături de Pompei pe 17 martie. Această nehotărâre nu l-a compromis, dar critica strategiei lui Pompei s-a dovedit lipsită de pricepere. Într-o întâlnire cu Caesar pe 28 martie, Cicero a dat dovadă de mult curaj prin impunerea propriilor condiții – intenția sa de a propune Senatului ca Caesar să înceteze lupta împotriva lui Pompei – cu toate că erau condiții pe care Caesar nu le putea accepta. Cicero era împotriva dictaturii lui Caesar; totuși și-a dat seama că, în luptele ce au urmat (și care au continuat până în 45 î.Hr.), el ar fi fost una dintre primele victime ale inamicilor lui Caesar, dacă aceștia ar fi învins. Aceasta a fost a doua perioadă productivă din punct de vedere literar, printre lucrările din acest interval numărându-se *Brutus, Paradoxa, Orator*, scrise în 46 î.Hr.; *Despre scop* (De finibus, 45 î.Hr.); și *Tusculanae disputationes, De natura deorum* și *Despre îndatoriri* (De officiis), terminate după asasinarea lui Caesar în 44 î.Hr.

Cicero nu a fost implicat în conspirația de asasinare a lui Caesar din 15 martie 44 î.Hr. și nu fost prezent în Senat când acesta a fost ucis. Pe 17 martie a ținut o cuvântare în Senat în favoarea unei amnistii generale, iar apoi s-a întors la scrierile sale de filozofie și s-a gândit să-și viziteze fiul, care studia în Atena. A preferat însă să se întoarcă la Roma la sfârșitul lui august, iar cele 14 *Filipice* (Philippicae, numite astfel pentru că imitau discursurile lui Demostene împotriva lui Filip II al Macedoniei), primul rostit pe 2 septembrie 44 î.Hr. și ultimul pe 21 aprilie 43 î.Hr., au marcat puternica sa reintrare în politică. Tactica lui era să se folosească cât mai mult de fiul adoptiv al lui Caesar, Octavian, a cărui inteligență matură o subestimase foarte mult, și să întoarcă Senatul împotriva propriei tendințe de a face compromisuri, pentru a declara război lui Antonius, care dominase evenimentele de după moartea lui Caesar și care îl urmărea pe unul dintre asasini în Gallia Cisalpină. Nu a ajuns până la noi nici o scriere care să relateze cum Octavian l-a indus în eroare pe Cicero în perioada dintre înfrângerea lui Antoniu în Gallia Cisalpină pe 14 aprilie și marșul lui Octavian spre Roma, pentru ca în august să elibereze funcția de consul. Triumviratul lui Octavian, Antoniu și Lepidus a luat ființă la sfârșitul lui octombrie, iar în curând s-a dat ordin să fie găsit Cicero și executat. A fost prins și omorât lângă Caieta, pe 7 decembrie. Capul și mâinile sale au fost expuse pe *rostra*, platforma pe care se țineau discursurile în forul de la Roma.

Corespondența

În politică, Cicero își defăima constant adversarii și exagera calitățile prietenilor. Ca „om nou", adică persoană fără descendență nobilă, nu a fost niciodată acceptat de cercul dominant al optimaților, iar ghinionul în politică de după 63 î.Hr. l-a atribuit atât geloziei, cât și nepăsării, lipsei de scrupule și mulțumirii de sine a optimaților. Nu a reușit să ajungă la acea alianță politică strânsă cu Pompei pe care și-o dorea. Era mult mai dispus decât alții să renunțe la idealuri în favoarea menținerii republicii, însă, deși a ajuns să recunoască în *De republica* că un guvern republican avea nevoie de un individ influent – poate un Pompei idealizat – pentru a-și menține stabilitatea, a luat foarte puțin în seamă slăbiciunile specifice administrației romane republicane.

Din corespondența lui Cicero din perioada 67 î.Hr.–iulie 43 î.Hr. au supraviețuit peste 900 de scrisori; dintre cele 835 scrise chiar de Cicero, 416 sunt adresate prietenului, consilierului financiar și editorului său, cavaler (equites) de origine, Titus Pomponius Atticus, iar restul de 419 sunt adresate altor 94 de prieteni, cunoștințe și rude. Evident, acest număr reprezintă doar o mică parte dintre scrisorile pe care Cicero le-a scris și primit. Multe care erau de actualitate în Antichitate nu au supraviețuit; de exemplu, cea în care povestește înăbușirea conspirației lui Catilina, menționată în *Pentru Sylla* (Pro Sulla) și *Pentru Plancius* (Pro Plancio), pe care Cicero a trimis-o lui Pompei la sfârșitul lui 63 î.Hr.; Pompei aproape că nici nu a luat la cunoștință

existența acesteia, iar Cicero a fost mai târziu batjocorit în public din acest motiv. Multe scrisori au fost confiscate din motive politice după moartea lui Cicero.

Există patru colecții de scrisori: către Atticus *(Ad Aticum)*, în 16 volume; către prieteni *(Ad familiares)*, în 16 volume; către Brutus *(Ad Brutum)*; și către fratele său *(Ad Quintum fratrem)*, în trei volume. Aceste scrisori reprezintă un izvor istoric fundamental, așa cum nu a mai existat în nici o altă perioadă a Antichității. Adeseori, ele permit datarea unor evenimente cu o precizie care altfel ar fi imposibilă și au fost folosite, deși fără mare succes, pentru a compromite acuratețea comentariilor lui Caesar asupra războiului civil. Pe de altă parte, relatarea evenimentelor nu este obiectivă, Cicero având obiceiul de a reține sau de a interpreta greșit evenimentele din trecut, pentru a-și spori propriile merite.

Opera

Cicero este o personalitate minoră, dar deloc neglijabilă, în istoria poeziei latine. Cele mai cunoscute creații ale sale (din care au supraviețuit doar fragmente) sunt poemele epice *Despre consulatul său* (De consulatu suo) și *Despre viața și timpurile sale* (De temporibus suis), criticate în Antichitate pentru lauda de sine. Versurile lui Cicero sunt interesante tehnic; a perfecționat hexametrul, folosind cuvinte formate din două sau trei silabe la sfârșitul fiecărui vers, astfel încât accentul natural să coincidă cu măsura piciorului metric, și a aplicat mijloace retorice în poezie; este unul dintre cei care a făcut posibile creațiile lui Vergiliu.

Cicero și-a construit reputația de orator în politică și în sălile de judecată, unde prefera să se afle în rolul apărătorului și unde vorbea de obicei la final, datorită capacității sale de a emoționa. Din păcate, nu toate cazurile sale au fost la fel de solide din punct de vedere moral ca atacul asupra guvernatorului Siciliei, Caius Verres, care a fost probabil cel mai renumit caz al său. La vremea aceea, oratorii romani se împărțeau în „asianici", care aveau un stil bogat, încărcat, grandios, al cărui reprezentant principal a fost Quintus Hortensius, și „aticiști", cu un stil simplu, cum ar fi Caesar sau Brutus. Cicero a refuzat să se ralieze oricăreia dintre aceste școli. A învățat cu Molon din Rhodos, ale cărui tendințe erau eclectice și care considera că un orator trebuia să stăpânească și să combine o varietate de stiluri. A întreprins un studiu amănunțit al ritmurilor care puteau atrage un public, mai ales ritmul de la sfârșitul propozițiilor și al frazelor. Perfecțiunea sa a revoluționat scrierea latină; el este adevăratul creator al „perioadei", în care fiecare frază se leagă de o alta, propozițiile subordonate alcătuind un întreg complex, adeseori obscur. Retorica lui Cicero era o artă complexă, iar urechile publicului erau bine acordate pentru a percepe aceste efecte. Dintre discursuri, au supraviețuit 58, unele în formă incompletă; se estimează că aproape 48 s-au pierdut.

În *Brutus*, Cicero face în mod implicit o descriere a mecanismelor sale oratorice – cunoștințe temeinice de literatură, filozofie, drept și istorie, capacitate de a-l încurca pe adversar și de a face jurații să pufnească în râs, capacitate de a folosi principii generale aplicabile la acel caz, folosindu-se de digresiuni, puterea de a stârni sentimente de furie sau de milă, înzestrare de a se duce direct cu gândul la argumentul esențial. Aceasta nu este o descriere injustă. Este tocmai acel *humanitas* („umanism") care transformă discursurile dintr-un tur de forță efemer într-un puternic autocontrol. Umorul său este cel mai dezvoltat în *Pro Murena*, unde îi batjocorește pe stoici pentru a-l discredita pe Cato, aflat printre acuzatori; și este cel mai tăios în *Pro Caelio*, în care o atacă pe Clodia. Capacitatea sa de a stârni furia este demonstrată de exordiul primului discurs împotriva lui Catilina; iar cea de a stârni mila, în ultima pagină din *Pro Milone*. Tehnica pe care o folosea pentru a câștiga un proces, în ciuda existenței unor dovezi incriminatoare, este exemplificată în *Pro Cluentio*, un discurs rostit într-un proces complex de omucidere; Cicero s-a lăudat mai târziu că „le aruncase praf în ochi juraților".

Cicero a studiat filozofia sub îndrumarea epicureicului Phaedrus (cca 140–70 î.Hr.), a stoicului Diodot (m. cca 60 î.Hr.), și a academicului Philo din Larissa (cca 160–80 î.Hr.). Astfel a căpătat o bună cunoaștere a trei dintre cele patru mari școli de filozofie. Cicero se considera academic, dar acest lucru se aplica în cea mai mare parte teoriei sale asupra cunoașterii, în care prefera să se lase îndrumat de probabilitate, decât să pretindă certitudinea; în acest fel a justificat contradicțiile din propriile lucrări. În etică era mai predispus la dogmatism și era atras de stoici, dar autoritatea o căuta în urma stoicilor, la Socrate. Ca religie, a fost agnostic aproape toată viața, deși a avut experiențe religioase destul de profunde în timpul unei vizite la Eleusis și la moartea fiicei sale, în 45 î.Hr. În mod obișnuit scrie ca un teist, dar

singurele exaltări religioase din scrierile sale se găsesc în *Visul lui Scipio* (Somnium Scipionis) și în *De republica*, la final.

Cicero a început să scrie serios despre filozofie în jurul anului 54 î.Hr., perioadă neliniștită, plină de armistiții politice, când se pare că a început să lucreze la *De republica*, urmată de *De legibus* (începută în 52 î.Hr.). Aceste scrieri au fost o încercare de interpretare a istoriei romane pe baza teoriei politice grecești. Mare parte dintre lucrările sale filosofice aparțin perioadei dintre februarie 45 și noiembrie 44. Numărul de lucrări produse și de subiecte pe care le-a acoperit în această perioadă este uimitor: *De consolatione*, lucrare pierdută, scrisă în urma morții fiicei sale; *Hortensius*, un îndemn la studiul filozofiei, care s-a dovedit esențial în convertirea Sfântului Augustin; *Filozofia academică* (Academica), o lucrare dificilă care pledează pentru lipsa de discernământ; *De finibus*, sau *Despre binele suprem* (binele suprem este reprezentat oare de plăcere, virtute sau de ceva mai complex?); și *De officiis*. În afară de ultima carte din *De officiis*, Cicero nu pretinde că este original în aceste opere. Scriindu-i lui Atticus, spune că lucrările sale „sunt reproduceri; eu pur și simplu ofer cuvinte, iar de cuvinte nu duc lipsă". Scopul său era să ofere Romei un fel de enciclopedie filozofică. Își lua materialele de la stoici, academici, epicureici și peripatetici. Scria sub formă de dialog, însă modelele sale erau Aristotel și mai degrabă savantul Heracleides Ponticus, decât Platon. Importanța lui Cicero în istoria filozofiei este aceea de continuator al gândirii eline. Prin realizarea acestui scop, a construit vocabularul filozofic al Romei și implicit al Europei.

cichlid

Denumire comună pentru cele peste 600 de specii de pești, primar dulcicole (familia *Cichlidae*), unele cunoscute drept pești de acvariu. Se găsesc la tropicele din America, Africa și Madagascar și în S Asiei. Cele mai multe specii sunt de origine africană, fiind întâlnite în majoritatea lacurilor din Africa. Forma corpului este foarte variată, iar coada este, în general, rotunjită. De obicei, nu depășesc 30 cm lungime. Speciile pot fi omnivore, erbivore sau carnivore. Sunt recunoscute pentru comportamentul lor complicat de împerechere și de depunere a icrelor. Anumite specii (de ex. tilapia) poartă ouăle în gură până la eclozarea puilor.

Ciclade *în greacă* Kikládhes

Grup alcătuit din cca 30 de insule, 94 000 loc. (1991), în S Mării Egee. Acoperă o suprafață de 2 528 kmp alcătuind provincia Ciclade a Greciei, cu centrul administrativ la Ermoupolis. Numele se referă la tradiția antică conform căreia insulele formau un cerc în jurul insulei sfinte Delos. Insulele principale sunt Andros, Tinos, Naxos, Amorgos, Melos, Paros, Syros, Kea, Kithos, Serifos, Ios și Thira. Au reprezentat centrul culturii Epocii Bronzului, locuitorii lor fiind remarcați pentru idolii din marmură albă, care au aparținut ulterior culturii miceniene, în mileniul II î.Hr. Colonizați de ionieni în sec. X–IX î.Hr., au fost mai târziu supuși persanilor, atenienilor, Egiptului ptolemaic și Macedoniei. Conduse de Veneția, imediat după începutul sec. XIII, insulele au fost cotropite de turci în 1566. Au devenit parte a Greciei în 1829. Economia se bazează acum pe turism și pe exportul de vin, piei, ceramică și obiecte artizanale.

ciclamă

Denumire comună pentru cele cca 15 specii de plante decorative perene, ce alcătuiesc genul *Cyclamen*, din familia *Primulaceae*, originare din Orientul Mijlociu și din S și centrul Europei. Ciclama comună (*C. persicum*), cea mai cunoscută specie, este o plantă de interior, cultivată pentru florile sale frumoase, de culoare albă, roz sau roșie-aprins. Frunzele cu codiță lungă, rotunde sau în formă de boabă de fasole, cresc direct de la baza plantei, aceasta neavând tulpină superioară. Florile cresc pe codițe mai mici de 30 cm.

ciclism

Sport care se practică cu bicicleta, în competiții sau pentru relaxare. Cursele clasice, profesioniste, se țin de obicei în Europa; prima cursă a avut loc la Paris, în 1868. Sunt de două tipuri: pe șosea și pe circuit. În America, cea dintâi competiție s-a desfășurat în 1891 și a durat șase zile. Acest tip de cursă, de șase zile, a fost reintrodus în Europa în sec. XX, echipa fiind alcătuită din doi cicliști. În SUA, aceste curse nu se mai practică. Primul tur al Franței, cea mai veche cursă, a avut loc în 1903. Ciclismul a făcut parte din Jocurile Olimpice încă de la prima ediție a jocurilor moderne, din 1896. Competițiile includ variate trasee pe șosea și pe circuit, atât pentru bărbați, cât și pentru femei.

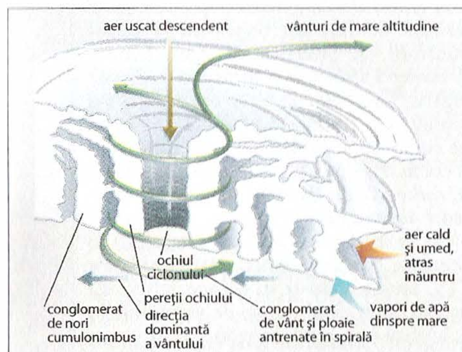
ciclon

Complex de vânturi care se rotesc în jurul unui centru cu presiune atmosferică mică, în sens opus acelor de ceasornic la N de ecuator și în sensul acelor de ceasornic la S

de acesta. Cicloanele care apar la latitudini medii și înalte se numesc extratropicale; sunt deseori precedate de nori grei și joși, urmați de precipitații. Cele de la latitudini joase se numesc tropicale; mai mici decât cicloanele extratropicale, tind să fie mai violente și să producă daune considerabile (*vezi* ciclon tropical). Sistemele atmosferice care circulă în jurul centrului de presiune înaltă, în direcția opusă cicloanelor, se numesc anticicloane.

ciclon tropical

Tulburare atmosferică de amploare în oceanele tropicale. Cicloanele tropicale au presiuni atmosferice foarte joase în centrul calm al unei structuri circulare care include ploaie, nori și vânturi foarte puternice. În Atlantic și Marea Caraibilor acestea sunt numite uragane. În Pacific sunt cunoscute sub numele de taifunuri. Din cauza rotației Pământului, cicloanele tropicale se învârt în sensul acelor de ceasornic în emisfera sudică și în sens opus acelor de ceasornic în cea nordică. Pot fi de 80–800 km în diametru, iar vânturile de durată, depășind 160 km/h, sunt obișnuite. În centru, vânturile scad brusc în intensitate, reducându-se la adieri ușoare sau chiar dispărând. Presiunile cele mai joase la nivelul mării se înregistrează în centru sau în apropierea acestuia.

Secțiune transversală printr-un ciclon tropical. Puterea acestuia este un rezultat al acțiunii apei și a aerului cald de la latitudinile tropicale. Curenții suflă circular în jurul unui centru de presiune joasă, „ochiul" furtunii, unde predomină calmul relativ. Vântul și ploaia sunt, în general, deosebit de violente în sau lângă peretele „ochiului".

ciclop

În mitologia greacă, uriaș cu un singur ochi. În *Odiseea*, ciclopii erau canibali care trăiau într-un ținut îndepărtat (de obicei, în Sicilia). Ulise a fost capturat de Polifem, însă nu a fost devorat de acesta, deoarece a reușit să-l orbească. După Hesiod, au existat trei ciclopi (Arges, Brontes și Steropes), care făureau trăsnete pentru Zeus. Într-o tradiție mai veche, aceștia erau ucenicii lui Hefaistos, îndeplinind aceeași slujbă. Apolo i-a distrus, după ce un trăsnet de-al lor l-a ucis pe Asclepios.

ciclotron

Accelerator de particule care accelerează ionii sau particulele subatomice într-un câmp magnetic constant. Ciclotronul constă din doi electrozi semicirculari, goi pe dinăuntru, numiți duanți, situați într-o cutie cilindrică goală. Un câmp electric alternant între duanți accelerează continuu particulele de la unul la celălalt, în timp ce câmpurile magnetice le conduc într-o direcție circulară. Pe măsură ce viteza particulelor crește, crește și raza traiectoriei lor, iar particulele formează o spirală în exterior. În acest mod, un ciclotron poate accelera protonii la energii de peste 25 de milioane de electroni-volți.

ciclu de afaceri /business cycle/

Fluctuație periodică a ratei activității economice, măsurată prin nivelul producției, al prețurilor, al gradului de ocupare etc. Economiștii au analizat cauzele trecerii de la prosperitate la crize economice (prăbușiri ale pieței de acțiuni, faliment, șomaj etc.). Unii au identificat cicluri repetitive cu o durată de 8–10 ani, în economiile de piață; au fost propuse și cicluri mai mari, în special de Nicolai Kondratiev. Pe lângă șocurile întâmplătoare pe care le poate suferi economia, cum ar fi războaiele și schimbările tehnologice, principalele influențe asupra nivelului activității economice sunt investițiile și consumul. O creștere a investițiilor, spre exemplu în cazul construirii unei fabrici, duce la o creștere a consumului, deoarece muncitorii angajați să construiască fabrica au bani de cheltuit. În sens invers, creșterea cererii din partea consumatorilor duce la construirea de noi fabrici. În cele din urmă, economia ajunge la capacitatea maximă și, cu prea puțin capital liber și fără cereri noi, procesul se inversează, apărând recesiunea. Fluctuațiile firești ale pieței agricole, factorii psihologici, ca mentalitatea mișcărilor de masă și schimbările în rezerva monetară, sunt câteva dintre explicațiile privind schimbările inițiale în investiții și consum. După Al Doilea Război Mondial, politica monetară guvernamentală a țintit spre moderarea ciclului de afaceri, pentru a preveni extremele inflației și recesiunii prin stimularea economiei în momentele de stagnare și prin temperarea ei în momentele de expansiune. *Vezi și* productivitate.

ciclu geochimic

Evoluție a elementelor individuale sau a grupurilor de elemente aflate deasupra și dedesubtul scoarței terestre, precum și la suprafața Pământului. Conceptul înglobează diferențierea geochimică (separarea naturală și concentrarea elementelor) și procesele de recombinare sub acțiunea căldurii. Schimbările pot să nu fie evidente într-un timp scurt, dar pe perioade lungi se produc schimbări de mare magnitudine, cum ar fi modificări ale continentelor și oceanelor.

ciclu hidrologic

Ciclu care implică circulația continuă a apei în atmosfera Pământului. Apa este transferată din oceane, prin atmosferă, pe continente și apoi înapoi în oceane, prin intermediul evaporării, transpirației, precipitațiilor, intercepției, infiltrării, filtrării subterane, curgerii pe uscat, scurgerii și altor procese complexe. Deși cantitatea totală de apă din interiorul ciclului rămâne în principiu constantă, distribuția ei pe parcursul diverselor procese variază mereu.

ciclu solar

Perioadă în care anumite activități solare importante se repetă. A fost descoperit în 1843 de Samuel Heinrich Shwabe (1789–1875). Durează, în medie, 22 de ani și include două cicluri de câte 11 ani ale petelor solare, ale căror polarități magnetice alternează între emisfera nordică și cea sudică a Soarelui și între două perioade de vârf și de declin ale fenomenelor care se petrec concomitent (de ex. protuberanțele solare, aurorele). Au existat tentative de stabilire a unor legături ale ciclului solar cu diferite fenomene, printre care ușoarele variații ale diametrului solar, creșterea anuală a inelelor copacilor și chiar fluctuațiile acțiunilor pe piață.

ciclul acidului tricarboxilic *sau* ciclul Krebs

Ultimul stadiu al proceselor chimice prin care celulele vii obțin energie din alimente. A fost descris de Hans Adolf Krebs în 1937; reacțiile ciclului au fost demonstrate la animale, plante, microorganisme și ciuperci și reprezintă o caracteristică a chimiei celulare prezente la toate tipurile de forme de viață. Presupune serii complexe de reacții, începând și terminând cu compusul oxaloacetat. Pe lângă reformarea oxaloacetatului, ciclul produce dioxid de carbon și energie înmagazinată în compusul ATP. Enzimele care catalizează fiecare etapă se află în mitocondriile animalelor și ale plantelor, în cloroplasmul plantelor și în membrana celulară a microorganismelor. Atomii și electronii de hidrogen, care sunt înlăturați din compușii intermediari formați în timpul ciclului, sunt transformați în final în oxigen, în celulele animalelor, sau în dioxid de carbon, în celulele plantelor.

ciclul carbonului

Circuitul carbonului în natură, sub formă de element chimic sau sub formă de compuși. Pentru organismele vii, sursa de carbon este dioxidul de carbon (CO_2), preluat din aer sau din apa în care acesta se află dizolvat. În procesul de fotosinteză, algele și plantele verzi (producători) folosesc CO_2 pentru a sintetiza carbohidrați, care, la rândul lor, sunt utilizați în procesul de metabolism pentru a sintetiza toți ceilalți compuși biochimici din țesuturile plantelor și ale animalelor care se hrănesc cu acestea. În cadrul unui lanț trofic, carbonul poate circula prin mai multe verigi reprezentate de organisme erbivore și carnivore (consumatori). Ca produs al procesului de respirație, animalele și, în timpul nopții, plantele eliberează CO_2 în atmosferă. Carbonul din deșeurile organice și din organismele moarte este eliberat, prin reacții desfășurate în trepte succesive, realizate de către alte organisme (descompunători), în principal de către bacterii și ciuperci (fungi). O parte din carbonul organic (rămășițe ale unor organisme) s-a acumulat în scoarța Pământului sub formă de combustibil fosil, sedimente calcaroase și corali. Prin procese industriale și agricole, carbonul din combustibilul fosil, blocat astfel din timpuri preistorice, de la participarea sa în circuitul natural, este repus în circulație sub forma unor vaste cantități de CO_2, acumulându-se în oceane sub formă de carbonați dizolvați, și, de asemenea, în atmosferă (*vezi* efect de seră).

cicoare

Plantă perenă cu flori albastre (*Cichorium intybus*), din familia *Compositae*. Originară din Europa, a fost introdusă în SUA la sfârșitul sec. XIX. Cicoarea are rădăcină pivotantă lungă și cărnoasă, tulpina este rigidă, ramificată și păroasă, iar frunzele de la bază sunt lobate și zimțate, asemenea celor de păpădie. Rădăcina și tulpina sunt comestibile. Rădăcina mai este utilizată pentru a da aromă cafelei sau ca înlocuitor al acesteia. Planta mai este cultivată și ca nutreț pentru animale.

cidru

Suc extras din mere tocate și apoi stoarse. Cidrul cu conținut mare de alcool este pus la fermentat în butoaie cca trei luni, după care este strecurat și lăsat la maturat (*vezi* fermentație). Cidrul dulce nu este fermentat, fiind consumat direct după presare (ca în SUA) sau lăsat la maturat în containere sub presiune (mai ales în Europa). Cea mai mare parte a cidrului fabricat în SUA este în prezent pasteurizat, fiind tratat cu conservanți și adesea limpezit înainte de fi închis ermetic în cutii sau sticle, după care este comercializat ca suc de mere.

Cidul *în spaniolă* El Cid *născut* Rodrigo Diaz de Vivar

(1043, Vivar, Castilia – 10.07.1099, Valencia)

Conducător militar castilian și erou național. Numele său popular i-a fost atribuit din timpul vieții (*în dialect arab spaniol: al-sid*, stăpânul). Educat la curtea lui Ferdinand I, a slujit fiului celui mai mare al regelui, Sancho II, în campania acestuia pentru a prelua controlul asupra regatului León. La moartea lui Sancho, a trecut în slujba lui Alfonso VI. Deoarece a atacat fără permisiune regatul maur Toledo (1081), Alfonso l-a trimis în exil. Intră apoi în serviciul conducătorilor musulmani din Saragosa, devenind cunoscut ca un general care nu pierde niciodată o bătălie. Alfonso a încercat fără succes să-l aducă înapoi în timpul invaziei almoravide în Spania (*vezi* dinastia Almoravizilor). Cidul a reușit, după o serie de tertipuri, să câștige controlul asupra regatului maur al Valenciei, în 1094. Este eroul național al Spaniei, elogiat într-un renumit poem din sec. XII.

cientifico

(*în spaniolă*, om de știință)

Membrii unui grup de oficiali care au servit guvernul lui Porfirio Diaz (1877–1880, 1884–1911) în Mexic. Influențați de pozitivism și respingând metafizica, teologia și idealismul ca incapabile să rezolve problemele cu care se confrunta Mexicul, membrii acestui grup susțineau că problemele legate de finanțe, educație și industrializare trebuie rezolvate cu ajutorul metodelor științifice ale științelor sociale. Au avut o oarecare influență asupra lui Diaz; mișcarea lor a prins rădăcini în alte părți ale Europei la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX.

cifre (indo-) arabe

Set de 10 simboluri – 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 0 – care reprezintă cifrele din sistemul numeric zecimal. Au apărut în India în sec. VI sau VII d.Hr. și au fost aduse în Europa de matematicienii arabi în cca sec. XII (*vezi* al-Horezmi). Reprezintă un progres considerabil față de vechile metode de numărare, cum ar fi abacul, și au avut ca efect dezvoltarea algebrei.

cil

Prelungire protoplasmatică, având aspectul unui filament scurt și subțire, care se găsește în număr mare la unele celule animale. Capabili să-și sincronizeze mișcările, cilii îndeplinesc o serie de funcții, printre care locomoția unora dintre protozoare, deplasarea ovulelor (ouălor) unor mamifere prin oviducte, producerea de curenți de apă care împing bolul alimentar, sau dirijează oxigenul prin arborele bronșic; de asemenea, curăță bronhiile din sistemul respirator al mamiferelor. Ca și flagelul, cilul se compune dintr-o parte centrală, alcătuită din două tuburi înconjurate de un inel exterior format din nouă fibre duble. Mișcarea sa este controlată de un corpuscul bazal, localizat chiar pe suprafața celulei, la baza cilului. În interiorul anumitor celule se află și o rețea de microtubuli ce pot coordona mișcările ciliare.

Cilicia

Teritoriu antic în Asia Mică. Situat de-a lungul coastei mediteraneene, la S de munții Taurus, în Antichitate controla singurul drum care ducea din Asia Mică în Siria, ceea ce îl făcea un teritoriu de neprețuit. Controlat de hitiți în sec. XIV și XIII î.Hr., de asirieni în sec. VIII î.Hr. și de perși în sec. VI–IV î.Hr., a ajuns în cele din urmă sub guvernarea macedoneană și seleucidă. În sec. I î.Hr., a fost provincie romană. Sf. Pavel a vizitat acest teritoriu, în care se află monumente creștine. Arabii musulmani l-au ocupat în sec. V–X d.Hr., apoi a fost recucerit de Bizanț. Condus de turcii otomani începând cu 1515, aparține Turciei din 1921.

cilindru

Vezi piston și cilindru

Cimabue *născut* Benciviene di Pepo

(cca 1251–1302)

Pictor și mozaicar florentin. Este menționat în documente ca maestru al picturii la Roma, în 1272. Se presupune că și-a făcut ucenicia la un pictor italo-bizantin, deoarece a fost influențat puternic de stilul greco-bizantin. Deși îi sunt atribuite numeroase lucrări, singura datată este mozaicul *Sf. Ioan Evanghelistul* (1301–1302) din catedrala din Pisa. A fost un pictor

important al generației sale, inițiind mișcarea care pleda pentru mai mult realism și care a culminat în epoca Renașterii. Stilul său i-a influențat pe Giotto și pe Duccio. Firea încăpățânată și orgolioasă a pictorului se pare că a determinat alegerea numelui, Cimabue putând fi tradus cel mai bine prin „căpos".

Cimarosa, Domenico

(17.12.1749, Aversa, Napoli – 11.01.1801, Veneția)

Compozitor italian de operă. Fiu de zidar, a studiat la Conservatorul din Napoli. A scris prima operă în 1772, iar pe la mijlocul anilor 1780 era deja cunoscut la nivel internațional. Un contract scurt pe postul de capelmaistru la curtea vieneză a dus la scrierea cunoscutei opere comice *Căsătoria secretă* (Il matrimonio segreto, 1792). În 1796 a devenit organist al capelei regale din Napoli. A compus aproximativ 75 de opere, remarcabile pentru caracterul lor comic, multe lucrări corale, printre care *Il maestro di cappella*, o satiră a metodelor de repetiție la operă din vremea sa. Printre lucrările sale instrumentale se găsesc numeroase sonate pentru clavecin și un concert pentru două flaute.

Cimarron

Râu în SV SUA. Izvorăște din SE statului New Mexico și parcurge cca 1 123 km, după care se unește cu râul Arkansas, lângă Tulsa, Oklahoma. Traversând N statului Oklahoma, SE statului Colorado și SV statului Kansas, în această zonă albia râului este uneori uscată, fiind cunoscută sub numele de Cimarronul Sec. Ruta Santa Fe străbătea valea acestui râu pe o distanță de 160 km, iar călătorii cunoșteau fâșia Oklahoma sub numele de „Scurtătura Cimarron".

cimbru

Plantă cu miros înțepător (*Thymus vulgaris*) din familia *Lamiaceae*, originară din S Europei, zona mediteraneeană, întâlnită în Asia Mică și în Asia Centrală, cultivată și în America de N. Planta are formă de tufă mică și frunze mici, răsucite, care degajă un miros puternic atunci când sunt strivite. Frunzele uscate și inflorescența sunt utilizate pentru a aromatiza o mare varietate de mâncăruri. Florile sunt foarte căutate de albine, iar mierea din flori de cimbru din Sicilia este renumită de secole. Din cimbru se extrage un ulei care are proprietăți antiseptice și anestezice, fiind utilizat în medicina internă; de asemenea, este folosit la parfumuri și în pasta de dinți.

WALTER CHANDOHA

cimbru (*Thymus vulgaris*)

cimbru-de-grădină

Iarbă aromată anuală (*Satureja hortensis*) din familia *Lamiaceae*, originară din S Europei. Frunzele uscate și vârfurile înflorite sunt folosite drept condiment. Cimbrul-de-iarnă sau cimbrul-pitic (*S. montana*) este mai mic și înflorește iarna. Este folosit în scopuri culinare, aproape la fel de mult ca specia de vară.

ciment

Agent de legătură pentru beton și mortar. Cimentul este o pulbere fin măcinată care se întărește în amestec cu apa. Acum 2 000 de ani, cimentul era un amestec de var și cenușă. Cenușa vulcanică din apropierea orașului Puteoli (în prezent Pozzuoli), de lângă Napoli, era deosebit de bogată în minerale de alumosilicați, dând naștere cimentului pozzolana al epocii romane. *Vezi și* ciment-portland.

ciment-portland

Agent folosit pentru întărirea betonului modern. Este un praf foarte fin, preparat prin arderea și măcinarea unei pietre de var amestecate cu lut sau marnă. Inventatorul său, Joseph Aspdin (1799–1855), a patentat produsul în 1824, numind materialul astfel din cauza asemănării sale cu piatra de var ce se găsește în insula Portland, din Anglia. Cimentul se combină cu apa, apoi se întărește și se solidifică.

cimentare

În geologie, consolidare și sudare a sedimentelor clastice (cele formate din fragmente de roci preexistente) prin precipitarea substanțelor minerale în spațiile poroase. Acesta este ultimul stadiu al procesului de formare a rocilor sedimentare. Multe minerale pot cristaliza sub formă de ciment, cel mai obișnuit fiind silicea (în general cuarțul), dar și calcitul, alți carbonați, precum și oxizii de fier, baritina, anhidritul, zeoliții și mineralele argiloase.

cimerieni

Popor antic. De origine neclară, au trăit în N Caucaziei și al Mării Azov. Din punct de vedere lingvistic, sunt de obicei considerați traci sau iranieni. Alungați de sciți din S Rusiei și împinși dincolo de Munții

Caucaz, au ajuns în Anatolia spre sfârșitul sec. VIII î.Hr. Între 696–695 î.Hr. au cucerit Frigia. Au ajuns la apogeul puterii în 652 î.Hr., după ce au cucerit Sardis, capitala statului Lydia. Curând avea să înceapă declinul lor, înfrângerea lor finală având loc în 637 sau 626 î.Hr., când au fost puși pe fugă de poporul alyattes din Lydia.

cimișir *sau* merișor turcesc

Arbust sau arbore mic, verde pe toată durata anului (genul *Buxus*), aparținând familiei *Buxaceae*, bine cunoscut pentru funcția ornamentală și pentru fructele sale. Familia este alcătuită din șapte genuri de arbori, arbuști și plante erbacee, originare din America de Nord, Europa, N Africii și Asia. Planta are flori atât bărbătești, cât și femeiești, fără petale, situate pe plante diferite. Frunzele, verzi pe tot cuprinsul anului, sunt simple și alterne. Fructele sunt reprezentate de una sau două capsule sau drupe care conțin una sau două semințe. Există trei specii de cimișir cultivate pe scară largă: cimișir obișnuit sau englezesc (*B. sempervirens*), folosit pentru garduri vii sau sculpturi în plante, cimișir japonez (*B. microphylla*) și arborele de cimișir, care crește destul de înalt (*B. balearica*).

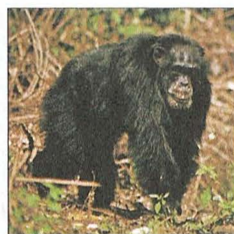
Cimon

(cca 510–451 î.Hr., Cipru)

Om de stat și general atenian. A fost fiul lui Miltiade. Conservator din fire, a promovat Sparta și s-a opus lui Pericle. După ce a ajutat la înfrângerea perșilor în Bătălia de la Salamina (480 î.Hr.), a fost ales strateg în fiecare an până în 461 î.Hr. Fiind comandant al Ligii de la Delos, i-a alungat pe perși din E Mediteranei. În 461 î.Hr. a fost acuzat de Pericle de colaborare cu Sparta și Macedonia, fiind exilat zece ani. A murit în timp ce conducea o expediție navală împotriva Persiei.

cimpanzeu

Specie de maimuță antropoidă (*Pan troglodytes*) de talie mare care trăiește în pădurile și savanele din Africa Ecuatorială; cea mai apropiată rudă actuală a omului. Cimpanzeii au 1–1,7 m înălțime în poziție verticală și cântăresc 32–60 kg, au blana de culoare brună sau neagră și fața lipsită de păr. Se hrănesc mai ales în copaci, balansându-se de pe o creangă pe alta, iar pentru a se deplasa pe pământ, merg pe cele patru membre. Se hrănesc în special cu fructe, frunze, semințe, unele termite și furnici și, ocazional, cu pui de babuin și de porc-de-pădure. Sunt capabili să folosească unelte, să găsească soluții unor probleme practice și să păcălească. Cimpanzeii sunt extrem de sociabili și trăiesc în grupuri flexibile (15–100 sau mai mulți) cunoscute drept comunități. În sălbăticie, trăiesc aproximativ 45 de ani, iar în captivitate, peste 50. *Vezi și* bonobo.

cimpanzeul din Africa de Vest (*Pan troglodytes verus*)

HELMUT ALBRECHT/BRUCE COLEMAN LTD.

cimpoi

Instrument muzical de suflat, format din două sau mai multe tuburi cu ancie simplă sau dublă, care fac să vibreze aerul împins în ele prin apăsarea cu brațul asupra unui burduf confecționat din piele sau din material textil. Tuburile sunt fixate în lăcașuri de lemn în interiorul burdufului, care este umflat suflându-se în el sau cu ajutorul unor foale încorporate. Linia melodică se obține prin astuparea succesivă a găurilor de pe tubul melodic, restul tuburilor emițând un singur sunet. Cimpoiul este atestat încă din 100 d.Hr. Burduful era confecționat din vezica unui animal sau dintr-o blană de oaie sau de capră. Cimpoiul a fost întotdeauna considerat instrument popular, dar după sec. XV a început să fie folosit pentru muzica de curte.

cinabru

Sulfură naturală de mercur (HgS), principalul minereu de mercur. Este întâlnit cel mai des împreună cu pirita, marcasita și stibina în filoanele asociate rocilor vulcanice recente și în depozitele legate de izvoarele termale. A fost folosit ca pigment de culoare roșie-oranj pentru produsele de machiat (în prezent, este considerat toxic), pentru vopsele și pentru lacul chinezesc.

cinabru din mina Red Devil la N de Homer, Alaska

COLECȚIA MACFALL; FOTO, MARY A. ROOT

cinchona *sau* arbore de chinină

Denumire comună pentru un arbore exotic din cele cca 40 de specii care alcătuiesc genul *Cinchana*, din familia *Rubiaceae*, originare din Munții Anzi. Patru dintre aceste specii se cultivă de sute de ani în regiunile tropicale, mai ales în insulele Java, iar după Al Doilea Război Mondial, și în Africa. Scoarța lor a fost prelucrată pentru a se obține chinina, folosită pentru tratamentul malariei, al febrei și al durerilor, și chinidina,

folosită în special pentru afecțiuni cardiace. Pe la mijlocul anilor 1800, cererea mare de chinină a europenilor de la tropice i-a făcut pe naturaliști să aducă prin contrabandă semințe de cinchona din America de Sud pe plantațiile din Asia, încurajând cercetări intense pentru obținerea unor noi metode de prelucrare, mai bune și mai eficiente.

Cinci Măsuri de Orez

Mișcare populară de inspirație taoistă ce a apărut spre sfârșitul dinastiei Han (206 î.Hr.–220 d.Hr.) și a diminuat puternic autoritatea guvernului. A devenit un prototip al revoltelor populare de esență religioasă, care aveau să se manifeste regulat în China de-a lungul istoriei sale. Fondatorul ei, Zhang Daoling, este considerat primul patriarh al bisericii taoiste din China. La început a fost vindecător, iar numele mișcării provine de la cele cinci măsuri de orez pe care pacienții i le plăteau anual pentru tratament sau drept contribuție pentru cult. Într-o perioadă de sărăcie și suferințe, Zhang Lu, nepotul lui Zhang, a instaurat un stat teocratic independent ce a ajuns să cuprindă întregul teritoriu actual al provinciei Sichuan. În 215 d.Hr., Zhang Lu a capitulat în fața lui Cao Cao. *Vezi și* daoism, lotus alb, Turbanele Galbene.

Cincinnati

Oraș, 331 285 loc. (2000), în statul Ohio, pe râul Ohio, SUA. Locuită pentru prima oară în 1788, zona a fost redenumită în 1790, în onoarea Societății Cincinnati. Port fluvial din 1811, importanța sa a crescut odată cu inaugurarea canalului Miami–Erie, în 1832. Printre fabricile sale se numără cele de echipamente de transport și de materiale de construcții, orașul fiind și un port important. Centru cultural, are o orchestră, companii de operă și balet și câteva muzee importante. Aici se află sediul Universității Cincinnati (1819); este locul de naștere al lui William H. Taft (acum, un așezământ istoric național); aici se află și casa în care a trăit Harriet Beecher Stowe, între 1832–1850.

Cincinnati, Societatea ~

Organizație militară și patriotică, fondată în 1783 de ofițeri care au servit în Revoluția Americană. Grupul își propunea să promoveze unitatea, prieteniile legate în război și să îi sprijine pe membrii care aveau nevoie de ajutor. Calitatea de membru era acordată tuturor ofițerilor și primului descendent al acestora pe linie bărbătească. George Washington a fost primul președinte al societății. Grupul și-a luat denumirea de la consulul roman Cincinatus. Orașul Cincinnati a primit acest nume în onoarea societății, în 1790.

Cinco de Mayo

(*în spaniolă*, cinci mai)

Sărbătoare mexicană care celebrează victoria mexicană asupra francezilor, de la Puebla, în 1862. Armata franceză, mai bine echipată și mult mai numeroasă decât armata mexicană, fusese trimisă de Napoleon III să cucerească Mexicul. Mexicanii, sub conducerea generalului Ignacio Zaragoza, i-au înfrânt pe francezi la Puebla, provocându-le mari pierderi. Francezii s-au retras la malul mării, dar au revenit în anul următor să preia Puebla; în următorii patru ani, aproape tot Mexicul se afla sub conducerea acestora. Sărbătorile de Cinco de Mayo includ muzică, dansuri și parade.

cinematică

Ramură a fizicii care studiază mișcarea geometric posibilă a unui corp sau a unor sisteme de corpuri, fără a lua în considerație forțele implicate. Descrie poziția în spațiu a corpurilor sau a sistemelor, viteza și accelerația lor. *Vezi și* dinamică.

cinematografie

Tehnică și artă a fotografierii unor imagini succesive și a proiectării lor în mișcare. Presupune compoziția unei scene, folosirea luminii pentru decor și actori, alegerea camerelor de filmat, a unghiului de filmare și integrarea unor efecte speciale pentru a obține imaginile dorite de regizor. Cinematografia se concentrează pe relațiile dintre cadrele individuale și cele de grup, care alcătuiesc scena ce produce efectul de film. Printre cineaștii bine-cunoscuți se numără Nestor Almendros, Gregg Toland și Sven Nykvist.

ciné-vérité

(*în franceză*, cinematograful adevărului)

Mișcare cinematografică din Franța, din anii 1960, care a militat pentru un realism neprefăcut, prezentând oamenii în situații cotidiene, cu dialoguri autentice. Influențată de realizatorii de filme documentare și de neorealismul italian, metoda a produs unele creații exemplare, cum ar fi *Cronica unei veri* (Chronique d'un été, 1961) a lui Jean Rouch și *O plăcută lună mai* (Joli Mai, 1962) a lui Chris Marker. Mișcarea similară din SUA, unde a fost denumită „cinema direct", surprindea o persoană sau un eveniment din realitate, folosind o cameră de mână pentru a înregistra acțiunea fără narațiune, așa cum este cazul

filmelor *Nebunii* (Titicut Follies, 1967) al lui Frederick Wiseman și *Comis-voiajorul* (Salesman, 1969) al fraților Maysles.

cinică, școala ~

Sectă filozofică din Grecia, care s-a dezvoltat din sec. IV î.Hr. până în sec. VI d.Hr. Antisthenes (445–365 î.Hr.), un discipol al lui Socrate, este considerat fondatorul acestei mișcări, însă modelul ei a fost creat după Diogene din Sinope. Numiți astfel în special din cauza locului de întâlnire, Cynosarges, cinicii considerau virtutea – inclusiv o viață dusă în sărăcie, în suferință și cu suprimarea dorințelor – ca fiind singurul lor bun, dar se distingeau mai mult datorită comportamentului neconvențional și modului de viață, decât datorită sistemului de gândire. Cinicii au influențat dezvoltarea stoicismului.

Cinque Ports

Confederație medievală a porturilor din Canalul Mânecii, din SE Angliei. Celor cinci porturi inițiale – Hastings, New Romney, Hythe, Dover și Sandwich – li s-au adăugat mai târziu Winchelsea și Rye. Constituite în asociație prima dată în timpul lui Eduard Confesorul (d. 1042–1066), pentru a apăra coasta și traficul pe canal, coroana le garanta privilegii ca să asigure un nucleu permanent de vase și oameni pentru flota regală. După sec. XIV, importanța lor a scăzut.

cinteza-lui-Darwin *sau* cinteza-de-Galapagos

Denumire comună pentru cele 14 specii (trei genuri) de păsări cântătoare (familia *Fringilidae*), a căror adaptare la nișele ecologice din insulele Galapagos și insula Cocos i-a oferit lui Charles Darwin dovada necesară pentru a-și susține teza conform căreia „speciile nu sunt imuabile". În toate speciile, indivizii au 10–20 cm lungime, sunt de culoare cafenie sau neagră, dar variază considerabil în privința configurației ciocului care este adaptat la modul de a se hrăni al fiecărei specii.

H. SCHUNEMANN-BAVARIA-VERLAG

cinteză (*Fringilla coelebs*)

cinteză

Pasăre cântătoare (*Fringilla coelebs*) care trăiește în grădini și terenuri agricole din Europa, Africa de Nord până în Asia Centrală (prin aclimatizare, și în Africa de Sud). Este pasărea cel mai des întâlnită în Europa Occidentală. Masculul cu o lungime de 15 cm, are un moț albăstrui, spate brun-ruginiu, coadă verzuie, față și pântece roz; femela este brun-verzuie. Se aseamănă cu cinteza din Insulele Canare sau cu cinteza-albastră (*F. teydea*).

cinteză

Denumire populară folosită pentru oricare dintre cele câteva sute de specii de păsări mici, cântătoare, granivore, cu ciocul mic și conic (aparținând mai multor familii). Printre ele se numără presura, canarul, cardinalul, cinteza, forfecuța galbenă, cinteza-lui-Darwin, sticletele, cinteza-de-iarbă, mugurarul, vrabia și pasărea-țesător. Cintezele sunt păsări mici și îndesate, ce pot atinge o lungime de 10–27 cm. Majoritatea își folosesc ciocul puternic pentru a sparge semințe; unele se hrănesc și cu insecte. Multe specii au un penaj strălucitor, adesea cu tonuri roșii și galbene. Sunt răspândite în toate regiunile temperate din emisfera nordică, în America de Sud și în unele zone ale Africii. Sunt păsări dominante în anumite regiuni, atât ca număr de indivizi, cât și ca număr de specii. Sunt frecvent crescute ca păsări cântătoare de colivie.

cioară

Denumire comună pentru cele peste 20 de specii de păsări de culoare neagră (*vezi* paseriforme) din genul *Corvus* (familia *Corvidae*), care sunt mai mici ca dimensiuni decât corbii și care au cioc mai subțire decât aceștia. Sunt răspândite în America de Nord și Eurasia. Se hrănesc cu grăunțe, fructe de pădure, insecte, hoituri și cu ouăle altor păsări. Ciorile pot distruge recoltele de grâne, însă consumă și multe insecte dăunătoare. Uneori, ciorile se adună în grupuri de zeci de mii, însă majoritatea speciilor nu-și fac cuibul în colonii. Ciorile sunt considerate cele mai inteligente păsări (au fost observate folosind unelte), iar puii de cioară pot fi învățați să imite vorbirea.

cioară (*Corvus corone corone*)

ERIC HOSKING

cioară-de-câmp *sau* cioară-de-semănătură

Cea mai larg răspândită pasăre eurasiatică (*Corvus frugilegus*) din familia *Corvidae*. Păsările, lungi de 45 cm, sunt negre, au pene zburlite și tegument nud, la baza ciocului ascuțit. Sunt păsări călătoare; pot

fi întâlnite din Marea Britanie, până în Iran și Manciuria. Sapă în livezi și terenuri arate, pentru a găsi larve și viermi. Trăiesc în colonii mari, își fac cuiburi în copaci înalți; cuibul, construit solid din rămurele și pământ, este folosit an după an.

Ciobanu, Mircea *născut* Mircea Sandu

(13.05.1940, București, România - 22.04.1996, București)

Poet și prozator român. A studiat literatura la Iași și București. A scris poezie ermetică și expresionistă (*Imnuri pentru nesomnul cuvintelor,* 1966; *Patimile,* 1968; *Viața lumii,* 1989) și proză parabolică și livrescă (*Martorii,* 1968; *Cartea fiilor,* 1970; *Istorii,* 1977–1986). Este cunoscut pentru interviurile realizate cu regele Mihai I, tipărite în volumele *Convorbiri cu Mihai I al României* (1992–1993). A fost unul dintre primii redactori ai Editurii Cartea Românească și director al Editurii Eminescu.

Ciobanu, Ștefan

(24.11.1883, Talmaz, Tighina, Basarabia, Imperiul Rus - 28.02.1950, București, România)

Istoric, academician și om politic român. Este autorul unor lucrări importante despre literatura română veche, mai ales în manieră comparatistă. A fost un susținător al introducerii limbii române în școlile din Basarabia. A desfășurat o intensă activitate de profesor universitar la București și Chișinău și a fost vicepreședinte al Academiei Române (1944–1948) și membru al Consiliului de Coroană al României (1940). Câteva dintre scrierile sale sunt *Istoria literaturii române vechi* (1947) și *Începuturile scrisului în limba românească* (1941).

ciobănesc-alsacian

Vezi ciobănesc-german

ciobănesc-englez

Rasă de câini de pază, obținută în sec. XVIII în Anglia, folosită în special atunci când vitele erau duse la obor. Are un mers greoi, ca al unui urs, o lungime de 53–66 cm și cântărește peste 25 kg. Blana sa lungă, deasă, care îl apără de vremea rea, îi cade peste ochi, fără a-i împiedica însă vederea; poate avea culoarea cenușie sau cenușie-albăstruie, cu sau fără pete albe. I se taie coada imediat după naștere.

ciobănesc-german *sau* ciobănesc-alsacian

Rasă de câini obținută în Germania, din rase tradiționale de câini ciobănești și de curte. Este un câine cu o constituție puternică; are corpul lung și o înălțime de 58–64 cm și cântărește 34–43 kg. Blana este alcătuită dintr-un strat superior de peri aspri, de lungime medie, și dintr-un strat inferior de peri mai scurți și deși, iar culoarea ei variază de la alb sau gri-deschis la negru. Adesea este gri cu negru sau negru cu maro. Recunoscut atât pentru inteligența sa, cât și pentru atenția și atașamentul față de stăpân, este folosit ca însoțitor al orbilor, drept câine de pază sau în activitatea poliției și a armatei.

câine ciobănesc-german sau alsacian

SALLY ANNE THOMPSON/EB INC

ciobănesc-shetland *sau* sheltie

Rasă de câine ciobănesc, dezvoltată din câinele de muncă scoțian pentru a păzi oile din insulele Shetland. Seamănă cu câinele collie cu păr aspru, dar este mai mic; are o înălțime de 33–41 cm. Robust și agil, se remarcă prin abilitatea de a ține laolaltă turma, prin inteligență și fire afectuoasă. Blana sa lungă și dreaptă este, în general, neagră, maronie sau gri-albăstruie, marmorată cu pete negre.

cioc

Structură orală dură ce acoperă fălcile păsărilor și ale țestoaselor (ambele lipsite de dinți), precum și ale altor animale (cefalopodele și unele insecte, pești și mamifere). La păsări, ciocul este alcătuit dintr-o parte superioară și una inferioară, acoperite de o membrană cornoasă cu nări pe partea superioară, de regulă la baza acesteia. Formele și dimensiunile ciocurilor sunt adaptate pentru obținerea hranei, pentru curățatul penelor, pentru construirea cuiburilor și pentru alte funcții. Există tipuri variate, de la cel subțire și lung al păsării colibri, folosit să soarbă nectarul, până la cel curbat și puternic al papagalilor, capabil să spargă chiar și nuci.

cioc-întors *sau* avozetă

Denumire comună pentru numeroasele păsări de țărm (genul *Recurvirostra*), de talie mare, cu un penaj în culori contrastante, picioare lungi albăstrui, cioc lung, negru, întors în sus la vârf. Trăiesc atât în mlaștini cu apă dulce, cât și în cele cu apă sărată, acolo unde sunt zone puțin adânci și noroioase. Se hrănesc scufundându-și

MILDRED GLUECK DIN ROOT RESOURCES–EB INC.

cioc-întors sau avozetă-americană (*Recurvirostra americana*)

ciocul în apă, după peștișori mici sau crustacee. În zonele cu climat temperat și tropical se întâlnesc patru specii. Avozeta sau cioc-întors american are o lungime de cca 45 cm (incluzând și ciocul).

ciocan

Unealtă folosită pentru a da lovituri repetate. Ciocanul manual are un mâner și un cap. Capetele de ciocan variază ca mărime, unghi de orientare față de mâner (paralel sau înclinat) și tip de suprafață (plată sau convexă). Ciocanele tâmplarilor au adesea o gheară la cap, pentru scoaterea cuielor. Greutatea variază de la câteva grame până la 7 kg, în cazul baroaselor folosite la spargerea pietrelor. Ciocanele cu aburi folosesc, pe lângă forța gravitațională, o forță rezultată din presiunea exercitată de aburi asupra unui piston. Printre ciocanele pneumatice se numără pickhammerul, pentru spart piatră și beton, și ciocanul de nituit, folosit în construcții, la grinzi de oțel și la plăci metalice.

ciocănitoare

Denumire comună pentru cele 180 de specii (familia *Picidae*) de păsări nemigratoare, solitare, răspândite în toată lumea. Ciocănitorile urcă în spirală pe trunchiul copacilor, căutând insecte, făcând găuri prin mișcări foarte rapide în lemnul uscat, cu ajutorul ciocului. Deși petrec întreaga viață în copaci, doar cele câteva specii care se hrănesc pe sol pot să se cațere. Unele specii se hrănesc cu fructe de pădure sau cu seva copacilor. Ciocănitorile sunt în general tăcute, mai puțin primăvara, când masculii cheamă puternic și bocănesc în lemnul găunos. Speciile cresc de la 15 la 47 cm lungime. Toate au cioc drept, în formă de daltă, iar cele mai multe sunt colorate în alb, negru sau galben și culori strălucitoare.

ciocănitoare-pestriță (*Sphyrapicus varius*)

KENNETH W. FINK FROM ROOT RESOURCES

ciocănitoare-cioc-de-fildeș

Ciocănitoare cu penaj alb-negru (*Campephilus principalis*), cu creastă strălucitoare (roșie, în cazul masculului) și cu ciocul lung, albicios. Este cea mai mare ciocănitoare din America de Nord și s-a considerat că a dispărut, deși în anii 1990 au existat rapoarte neconfirmate cu privire la existența acestor păsări în S SUA. O mică populație de astfel de păsări a fost semnalată pentru ultima dată în Cuba la sfârșitul anilor 1980. Cu toate acestea, în 2005, cercetătorii au anunțat prezența ei în partea de E a statului Arkansas. Declinul speciei a coincis cu tăierea pădurii virgine în care se hrănea cu insectele din scoarța copacilor. De asemenea, s-a afirmat că subspecia ciocănitoarea-cioc-de-fildeș-cubaneză a dispărut. O specie înrudită, ciocănitoarea-imperială din Mexic, este critic amenințată cu dispariția. Se pare că, pentru a supraviețui, aceste păsări au nevoie de copaci mari și de zone izolate și stabile.

ciocănitori-cioc-de-fildeș (*Campephilus principalis*)

KENNETH W. FINK DIN ROOT RESOURCES

ciocârlie-de-câmp

Specie de ciocârlie din Europa (*Alauda arvensis*) care se remarcă prin cântecul melodios din timpul zborului. Are cca 18 cm lungime, partea superioară, de culoare maronie, este striată cu negru, iar partea inferioară a corpului este albă-gălbuie. Se întâlnește în toată Europa și a fost naturalizată în Australia, Noua Zeelandă, Hawaii și Columbia Britanică.

ciocârlie-de-câmp-americană

Denumire comună pentru speciile de păsări cântătoare, cu cioc ascuțit, din genul *Sturnella* (familia *Icteridae*), cu o lungime de 20–28 cm. Cele două specii nord-americane au un penaj pestriț pe partea dorsală, pene galbene pe piept, cu un semn negru în formă de V; coada scurtă se distinge prin penele exterioare, albe. Ciocârlia-de-câmp-americană din E (*S. magna*), întâlnită din E Canadei până în Brazilia, are un fluierat simplu, pe patru note; ciocârlia-de-câmp din V (*S. neglecta*) poate fi întâlnită din V Canadei până în Mexic, având un cântec mai complicat. Ciocârliile americane se hrănesc vara cu insecte, iar toamna

HERBERT CLARKE

ciocârlie-urecheată (*Eremophila alpestris*)

și iarna, cu semințe. Cuiburile lor, de forma unei cupole, sunt confecționate din ierburi și ascunse în câmp.

ciocolată

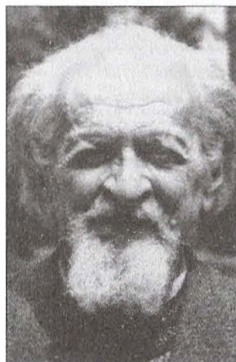
Produs alimentar preparat din pulbere de boabe de cacao, prăjite și măcinate. Se consumă sub formă de bomboană, se utilizează pentru prepararea băuturilor răcoritoare și pentru aromatizarea și glazurarea produselor de patiserie și de cofetărie. A fost introdusă în Europa de Hernan Cortés, după o vizită pe care a făcut-o, în 1519, la curtea lui Montezuma II, care l-a servit cu o băutură amară făcută din boabe de cacao, numită xocoatl. Pentru prepararea ciocolatei, miezul boabelor de cacao prăjite este măcinat până se transformă într-o pastă de cacao ce poate fi pusă la întărit în forme, ceea ce este, de fapt, ciocolata amară; poate fi presată pentru a extrage untul de cacao (o grăsime vegetală); poate fi pisată pentru a obține praful de cacao sau poate fi amestecată cu zahăr și unt de cacao suplimentar pentru a obține ciocolata dulce. Prin adăugarea unei cantități de lapte condensat în ciocolata dulce, se obține ciocolata cu lapte sau ciocolata albă. Ciocolata albă, făcută din unt de cacao, zahăr, lapte și vanilie, nu conține cacao. Bogată în glucide și lipide și având o cantitate mică de cofeină, ciocolata este o sursă excelentă de energie pentru organism.

păstăi cu boabe de cacao braziliană
CARL FRANK—PHOTO RESEARCHERS

Cioculescu, Șerban

(07.09.1902, București, România - 25.06.1988, București)

Critic și istoric literar român, profesor la universitățile din Iași și București. Cronicile sale literare evidențiază o concepție raționalistă despre actul critic, o abordare filologică și spirit polemic (*Aspecte lirice contemporane*, 1942; *Aspecte literare contemporane; Introducere în opera lui Tudor Arghezi*, 1946). A fost autorul unei monumentale ediții critice a operei lui I.L. Caragiale și a publicat cărți de analiză a spiritului caragialian al culturii române: *Viața lui I.L. Caragiale* (1940), *Caragialiana* (1974). Studii privind începuturile literaturii noastre (*Istoria literaturii române*, în colaborare cu Vl. Streinu și T. Vianu, 1944). A fost membru al Academiei Române (1973).

Șerban Cioculescu

Ciopraga, Constantin

(12.05.1916, Pașcani, România - 02.02.2009, Iași)

Critic și istoric literar român. Doctor în filologie și membru al Asociației Internaționale a Criticilor Literari din Paris, a avut o carieră didactică remarcabilă (lector de limba română la Sorbona și la École Nationale des Langues Orientales Vivantes de Paris, profesor universitar la Iași). A realizat numeroase studii monografice, printre care *Calistrat Hogaș* (1960); *Hortensia Papadat-Bengescu* (1973); *Mihail Sadoveanu, fascinația tiparelor originare* (1981); *Poezia lui Eminescu, arhetipuri și metafore fundamentale* (1990). Este membru de onoare al Academiei Române (1993).

Cioran, Emil

(08.04.1911, Rășinari, Sibiu, România - 20.06.1995, Paris, Franța)

Filozof și eseist de origine română, stabilit în Franța. Născut în familia unui preot ortodox, și-a făcut studiile liceale în Sibiu, iar la 17 ani a început să studieze filozofia la Universitatea din București, unde a fost coleg cu Constantin Noica și elev al lui Tudor Vianu și Nae Ionescu. A traversat o tinerețe turbulentă, manifestându-se (alături de colegii de generație Constantin Noica și Mircea Eliade) ca un spirit insurgent și a fost, ca și aceștia, apropiat de mișcarea legionară, la modă printre tinerii intelectuali ai vremii. Cele trei volume publicate în românește (*Pe culmile disperării*, 1934; *Schimbarea la față a României*, 1936; *Lacrimi și sfinți*, 1937) sunt mărturia unei atitudini politice și morale radicale. După o scurtă experiență ca atașat cultural al Legației României din Franța, s-a stabilit definitiv la Paris, în 1945, rupând legăturile cu țara – cu excepția celor familiale. A trăit integral în limba de adopțiune, fiind convins că o limbă nouă înseamnă și o nouă identitate. Celelalte lucrări ale sale au fost scrise în franceză, Cioran ajungând să stăpânească rafinamentele limbii din țara de adopție cu o acuitate care îl face să fie considerat unul dintre cei mai rafinați stiliști ai limbii franceze. Printre lucrările în franceză se numără: *Précis de décomposition* (Tratat de

Emil Cioran

descompunere, 1949); *Syllogismes de l'amertume* (Silogismele amărăciunii, 1952); *La Tentation d'exister* (Ispita de a exista, 1956); *Histoire et utopie* (Istorie și utopie, 1960); *La Chute dans le temps* (Căderea în timp, 1964); *Le Mauvais Démiurge* (Demiurgul cel rău, 1969); *De l'inconvénient d'être né* (Despre neajunsul de a te fi născut, 1973); *Aveux et anathèmes* (Mărturisiri și anateme, 1987); *Cahiers* (Caiete, 1957–1972). A respins sistematic orice ieșire în public, fie mondenă sau culturală – interviuri, reuniuni intelectuale, televiziune –, precum și toate premiile literare. După prăbușirea comunismului în România (1989), eseistul s-a bucurat de o imensă popularitate în țara sa natală, scrierile sale fiind traduse și editate în românește în tiraje foarte mari.

ciorapi

Obiecte mici de îmbrăcăminte, împletite sau țesute, care acoperă piciorul. În sec. VIII î.Hr., Hesiod amintea de căptușeli pentru încălțări; romanii își înfășurau laba piciorului, gleznele și gambele cu fâșii lungi de piele sau pânză țesută. În mormintele egiptene din sec. III–VI d.Hr. s-au descoperit ciorapi împletiți. Prima mașină de tricotat ciorapi a fost inventată în Anglia, în sec. XVI. Ciorapii erau împletiți ca o singură bucată, apoi erau croiți și cusuți manual. În sec. XIX, ciorapii fără cusătură, mai ales din bumbac, erau împletiți la mașini circulare, dar nu se potriveau prea bine pe picior; colanții fără cusături nu au devenit populari decât în anii 1940, când mătasea a fost înlocuită cu nailonul și s-au fabricat dresurile. Ciorapii-pantalon au apărut în anii 1960.

Ciorănescu, Alexandru

(15.11.1911, Moroeni, Dâmbovița, România – 25.11.1999, Insulele Canare, Spania)

Filolog român, istoric și teoretician literar. A obținut titlul de doctor în litere la Sorbona, a fost consilier cultural al Legației Române din Paris (1940), profesor la Universitatea La Laguna, din Tenerife, Insulele Canare, unde s-a și stabilit. Autor al unui dicționar etimologic al literaturii române (*Diccionario etimologico rumano* (1958–1966), reeditat în România în 2001, a realizat o valoroasă bibliografie a literaturii franceze din secolele XVI–XVIII, studii literare (*Barocul sau descoperirea dramei*; *Teatrul românesc în versuri și izvoarele lui*; *Principos de literatura comparada*), traduceri (a tradus în franceză *Divina Comedie*, în 1964). Casa natală din Moroeni aparține în prezent Muzeului Literaturii Române, iar o stradă din Santa Cruz de Tenerife îi poartă numele.

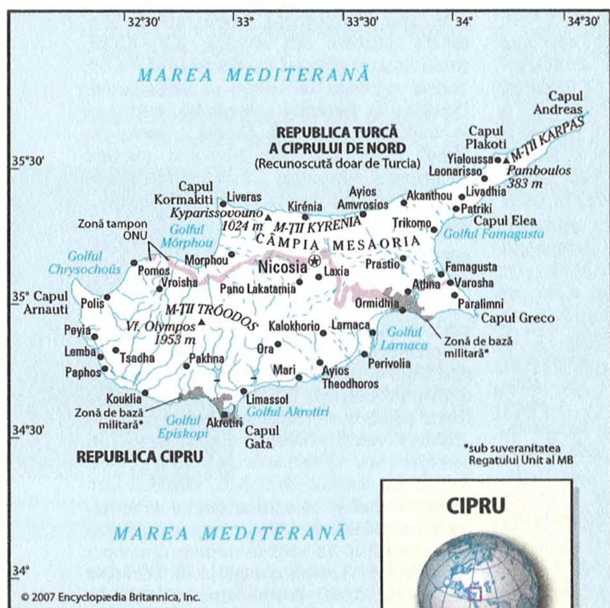
cip (de calculator)

Circuit integrat sau pastilă cu material semiconductor pe care au fost montate circuite integrate. Cipurile conțin unitățile de memorie și de procesare din computerele digitale moderne (*vezi* microprocesor, RAM). Procesul de fabricare a cipurilor este foarte precis și se realizează de obicei într-o „cameră sterilă", deoarece cipurile pot fi afectate chiar și de particule microscopice. În ultimii ani ai sec. XX, dimensiunea componentelor tranzistorizate s-a redus, iar numărul acestora pe un cip se dublează cam o dată la 18 luni (fenomen cunoscut ca legea lui Moore), ajungând de la câteva mii, în anii 1970, la milioane, în 1989. Se preconizează că nanotehnologia va micșora din ce în ce mai mult tranzistorii, făcând astfel cipurile din ce în ce mai puternice.

Cipariu, Timotei

(21.02.1805, Pănade, Alba, România – 03.09.1887, Blaj)

Cleric și cărturar român. Hirotonisit preot greco-catolic foarte de tânăr, cu o pregătire enciclopedică și poliglot (cunoștea douăsprezece limbi), a avut o îndelungată activitate ca profesor de teologie, filozofie și limba română în orașul Blaj, unde a trăit toată viața. A militat pentru drepturile politice, sociale și naționale ale românilor din Transilvania alături de G. Barițiu și a luat parte activă la Revoluția de la 1848. A înființat prima publicație românească tipărită cu litere latine, săptămânalul *Organul luminării* (1847), s-a preocupat de dezvoltarea învățământului național și a întemeiat Societatea pentru Teatru Românesc (1870). A scris și literatură – poezii cu unele influențe folclorice și o dramă alegorică în versuri (*Egloga*, 1833), precum și pagini de memorialistică –, jurnal și însemnări de călătorie. Membru fondator și președinte al ASTRA, membru fondator și vicepreședinte al Societății Academice Române. Reprezentant al curentului latinist, a impus principiul etimologic în ortografia limbii române ca poziție oficială a Societății Academice Române. A editat prima antologie de texte românești vechi (*Crestomație sau Analecte literare*, 1858), inițiind

deopotrivă studiul sistematic și științific al istoriei limbii române (*Elemente de limba română după dialecte și monumente vechi*, 1854), precum și gramatica descriptivă a limbii române (*Compendiu de gramatica limbii române*, 1855).

Ciprian, Sfântul ~ *în latină* Thascius Caecilius Cyprianus

(200 d.Hr., Cartagina - 14.09.258 d.Hr., Cartagina; sărbătorit în Biserica Apuseană și în cea Răsăriteană la 16 sept.; sărbătorit de Biserica Anglicană pe 26 sept.)

Teolog creștin și Părinte al Bisericii. S-a convertit la creștinism în 246 d.Hr. și, după doi ani, a fost ales episcop al Cartaginei. În 250 d.Hr. s-a ascuns de persecuția pornită de împăratul Decius, când mulți creștini s-au lepădat de credință. În anul următor s-a întors; episcopii din conciliu susțineau afirmațiile lui, conform cărora Biserica putea ierta păcatul apostaziei, episcopii din conciliu trebuiau să dețină autoritatea disciplinară finală, iar laicii nevrednici trebuiau să fie acceptați. În disputele cu episcopul Romei, Ciprian a susținut că poporul și episcopul său constituiau Biserica, dar și că nu exista „episcop al episcopilor" în Roma, că toți episcopii împărtășeau în mod egal Duhul Sfânt și că unitatea Bisericii era dată de consensul acestora. A fost martirizat în timpul lui Valerian.

ciprinodontiform

Denumire comună pentru cele câteva sute de specii de pești mici care depun ouă (*vezi* guppy), foarte multe din familia *Cyprinodontidae*. Se întâlnesc în toată lumea, în ape sărate, dulci, inclusiv în izvoare fierbinți de deșert. Unele specii ajung la lungimea maximă de 15 cm. Ciprinodontiformele consumă plante sau materii organice de origine animală de la suprafața apei. Multe specii (de ex. peștele-coadă-de-liră) sunt atractiv colorate și crescute în acvarii. Acești pești se folosesc drept momeală și pentru controlul țânțarilor. Speciile genului *Cyprinodon* populează coastele Californiei și malurile unor lacuri sărate din V SUA. Unele dintre specii sunt periclitate; peștele Tecopa (*C. nevadensis*), lung de 1,5 cm, a fost declarat specie dispărută în 1981.

Cipru *denumire oficială* Republica Cipru *în greacă* Kypros *în turcă* Kibris

Stat și insulă în NE Mării Mediterane. Suprafața: 9 251 kmp, 968 000 loc. (2005). Capitala: Nicosia (Lefkosia). Cipru este împărțit în două state de facto. Republica Cipru, administrația recunoscută la nivel internațional, este situată în partea de S a insulei și ocupă două treimi din suprafața ei totală. Populația republicii 747 000 loc. (2005), majoritar greacă. Limba: greacă (oficială). Religia: creștinism ortodox. Moneda: euro. Republica Turcă a Ciprului de Nord ocupă treimea de N a țării. Populația 221 000 loc. (2005), majoritar turcă. Limba: turcă (oficială), engleza. Religia: islam. Moneda: lira turcească. A treia insulă ca mărime din Mediterană, Cipru se întinde la cca 65 km S de coasta sudică a Turciei. Relieful este predominant muntos, cu câmpii fertile pe coastă și în centrul insulei. Cel mai înalt vârf este muntele Olimp, cu o altitudine de 1 951 m deasupra nivelului mării. Clima este mediteraneeană. Cipru are o economie proprie, bazată pe comerț și pe manufacturi, și ocupă un loc important în lume în ceea ce privește comerțul maritim. Guvernul cipriot recunoscut internațional este o republică pluripartită cu o legislatură

unicamerală; șeful statului și al guvernului este președintele. Cipru a fost locuit încă din Neoliticul timpuriu; a fost descoperit și locuit de micenieni și de ahei; până la sfârșitul Epocii Bronzului, aceștia au introdus cultura și limba greacă, transformând astfel așezarea într-un centru comercial. Fenicienii s-au stabilit în aceste teritorii până în 800 î.Hr. Făcând parte de-a lungul secolelor din imperiile asirian, persan și ptolemaic, teritoriul a fost anexat Romei în 58 î.Hr. A fost parte a Imperiului Bizantin între sec. IV–XI d.Hr. În 1191, Cipru a fost cucerit de Richard I. Ca parte a imperiului comercial venețian din 1489, a fost ocupat de turcii otomani în 1573. În 1878, britanicii au preluat controlul, și Cipru a devenit o colonie a coroanei britanice, în 1924. Și-a câștigat independența în 1960. Conflictul dintre populația turcă și populația greacă a condus la stabilirea unei misiuni de menținere a păcii a Națiunilor Unite, în 1964. În 1974, temându-se de o posibilă unificare a Ciprului cu Grecia, soldații turci au ocupat treimea de N a țării, iar turcii din Cipru au instalat un guvern, care a fost recunoscut doar de Turcia. Conflictul continuă și în prezent, iar misiunea ONU de pace este încă în desfășurare. Negocierile cu privire la reunificare nu au ajuns la nici un rezultat.

circ

Reprezentație sau spectacol ce cuprinde numere de acrobație și demonstrații cu animale dresate. Circul modern a fost fondat în Anglia (1768), de Phillip Astley (1742–1814), care executa numere de acrobație pe cal, fără șa, și care a construit locuri în jurul ringului său de spectacol, înființând Amfiteatrul lui Astley. Unul dintre călăreții săi a înființat mai târziu Circul Regal (1782), moment care a reprezentat prima utilizare modernă a cuvântului. Primul circ din SUA s-a deschis la Philadelphia, în 1793. Numerelor cu cai li s-au alăturat apoi cele cu animale sălbatice. După inventarea trapezului zburător de către Jules Léotard (1859), au apărut numerele executate în aer. P. T. Barnum a extins circul tradițional, adăugându-i două arene (1881), și a prelungit spectacolul cu actori de intermezzo. În anii 1950, circurile călătoreau prin toată SUA, Europa și America Latină, dând spectacole în cort. În prezent, circurile țin spectacole în clădiri permanente, dar încă există trupe mai mici care călătoresc cu corturile de spectacole, în diferite regiuni. Până la sfârșitul sec. XX circuri importante apăruseră în Africa, India, Spania și Mexic. Cea mai inovativă tendință a fost, la începutul sec. XXI, înființarea unor companii ca Cirque de Soleil; acestea nu folosesc animale, ci scot în evidență îndemânarea și îndrăzneala umană și integrează elemente de muzică și dans în spectacol.

Circe

În legendele grecești, vrăjitoare, fiica zeului Soarelui, Helios, și a nimfei Perse. Cu ajutorul ierburilor magice și al farmecelor, ea îi transforma pe oameni în lei, lupi și porci. Ulise s-a oprit la Circe când se întorcea din războiul troian, iar aceasta i-a transformat tovarășii în porci, însă, cu ajutorul unei plante date de Hermes, Ulise reușește să o convingă pe vrăjitoare să le redea înfățișarea. Ulise se îndrăgostește de Circe și rămâne cu ea un an întreg, reluându-și apoi călătoria.

Circeo *sau* Circaeum Promontorium

Munte pe coasta de SV a Italiei. Promontoriul din Marea Tireniană are o înălțime de 541 m, fiind legat de uscat printr-o curmătură de joasă înălțime. Aproximativ 86 kmp sunt parc național. Privit dinspre mare, se aseamănă cu o insulă, fiind asociat din timpuri străvechi cu legenda lui Circe. Grotele de pe coastă păstrează urme ale unor așezări din Epoca Pietrei, existând și ruine ale unei acropole romane.

circuit acordat

Circuit conducător de energie electrică, având și elemente de inductanță și de capacitate. Când aceste elemente sunt legate în serie, circuitul prezintă o impedanță electrică redusă la un curent alternativ de aceeași frecvență ca frecvența de rezonanță a circuitului și impedanță ridicată la curentul de alte frecvențe. Frecvența de rezonanță a circuitului este determinată de valorile de inductanță și de capacitate. Atunci când elementele circuitului sunt conectate în paralel, impedanța este ridicată la frecvența de rezonanță și scăzută la alte frecvențe. Datorită capacității lor de a admite numai anumite frecvențe, circuitele acordate cunosc utilizări importante, de ex. la receptorii de radio și televiziune.

circuit electric

Traseu prin care se transmite curentul electric. Circuitul include o baterie sau un generator electric care asigură energie particulelor încărcate, dispozitive care folosesc curent electric, cum ar fi lămpile, motoarele sau componentele electronice, precum și cabluri de legătură și linii de transport.

Circuitele pot fi clasificate în funcție de tipul de curent pe care îl transportă (*vezi* curent alternativ; curent continuu) sau de felul în care circulă curentul, dacă rămâne întreg (serie) sau se împarte pentru a trece în același timp prin mai multe ramuri (paralel). Legile de bază care descriu comportamentul curentului electric sunt legea lui Ohm și legile circuitelor lui Kirchhoff. *Vezi și* circuit acordat.

circuit financiar

Concept finaciar și contabil. Circuitul financiar rezultă din trei mari grupe de activități: de operare, de investiție și financiare. Starea fluxului financiar diferă de extrasul de cont referitor la venituri, reflectând mai mult suma disponibilă decât cea deținută (conturile care pot fi accesate). Scopul circuitului financiar este de a dezvălui felul în care conducerea unei firme folosește resursele financiare disponibile. De asemenea, ajută la evaluarea sumelor lichide de care dispune o companie.

circuit imprimat

Dispozitiv electric în care firele și anumite componente constau dintr-un strat foarte subțire de material bun conductor electric, care este aplicat într-o anumită formă pe un material izolator. După Al Doilea Război Mondial, firele convenționale din echipamentele electronice au fost înlocuite cu circuite imprimate, reducându-se astfel mult mărimea și greutatea acestora și îmbunătățindu-se siguranța și uniformitatea. De obicei, se folosesc pentru a monta circuite integrate pe plăci utilizate ca unități de conectare în computere, în televizoare și în alte dispozitive electronice. Plăcile de circuite imprimate produse în masă permit asamblarea automată a componentelor electronice, reducând considerabil costurile de producție.

circuit integrat *sau* microcircuit *sau* microcip

Ansamblu de componente electronice microscopice (tranzistori, diode, condensatori și rezistoare) și conexiunile dintre ele, unite într-o singură piesă pe o plăcuță din material semiconductor, în special siliciu. Primele circuite integrate de la sfârșitul anilor 1950 erau formate din cca zece componente pe un cip pătrat cu latura de 3 mm. Integrarea pe scară foarte largă (very large-scale integration, VLSI) a dus la creșterea masivă a densității circuitului, determinând apariția microprocesorului. Primul cip de succes (Intel, 1974) avea 4 800 de tranzistori; Pentium, produs de aceeași companie (1993), avea 3 200 000; în prezent, se pot integra peste un miliard de componente.

circuite de computer

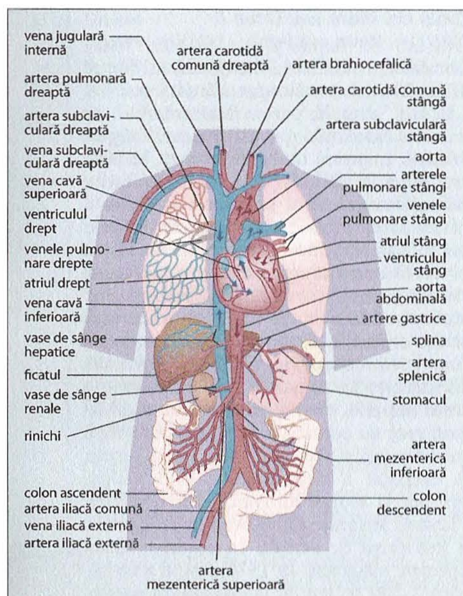
Cale completă sau combinație de căi interconectate din calculator care face posibilă circulația electronilor în interiorul acestuia. Circuitele din calculator sunt concepute binar, având doar două stări posibile. Ele folosesc întrerupătoare închis/deschis (tranzistori), ce sunt deschise și închise în nanosecunde și picosecunde (10^{-9} și respectiv 10^{-12} secunde). Viteza de operare a calculatorului depinde de modul în care a fost proiectată rețeaua sa de circuite. Vitezele mari se obțin prin scurtarea timpului necesar pentru a deschide și a închide întrerupătoarele și prin proiectarea unor circuite ce pot face față unor viteze crescute.

circuitul azotului

Circulație a azotului, sub diferite forme, în natură. Azotul este esențial vieții, dar în atmosferă se află într-o formă (molecula diatomică de N_2) ce nu poate fi folosită ca atare de majoritatea organismelor. Fixarea azotului de către microorganisme transformă acest azot în nitrați și în alți compuși pe care plantele și algele le asimilează în țesuturile lor. Animalele care consumă plante asimilează, la rândul lor, compușii azotați în propriile țesuturi. Bacteriile și ciupercile (fungi) descompun rămășițele tuturor organismelor vii în amoniac (amonificare); amoniacul din sol este îndepărtat prin evaporare în aer sau dizolvare în apă. Amoniacul rămas în sol poate fi transformat de bacterii în nitrați (nitrificare) care pot fi apoi reasimilați în organismele vii, sau în azot liber (denitrificare), care reintră în atmosferă. Prin urmare, odată fixat din atmosferă, azotul trece în mod repetat prin ciclu fără a reveni la starea inițială, gazoasă.

circulație

Proces prin care substanțele nutritive, gazele respiratorii și produsele de metabolism sunt transportate prin organismul uman. La oameni, sângele circulă în aparatul cardiovascular închis, alcătuit din inimă, vase sangvine și sânge. Arterele transportă sângele de la inimă, prin presiunea pe care o exercită acțiunea de pompare a acesteia. Arterele se împart în arteriole, ce se ramifică într-o rețea de capilare fine cu pereți subțiri, prin care sunt difuzate gazele și substanțele nutritive. Capilarele

Sistemul circulator la om. Sângele bogat în oxigen este prezentat în roşu, cel sărac în oxigen, în albastru. Circulaţia pulmonară este reprezentată de ventriculul drept, de artera pulmonară cu ramurile ei, arteriorele, de capilarele şi venulele plămânului, precum şi de vena pulmonară. Spre deosebire de celelalte artere şi vene, arterele pulmonare transportă sângele dezoxigenat, iar venele pulmonare, sângele oxigenat. Artera aortă porneşte din ventriculul stâng. Trunchiul brahiocefalic porneşte de pe partea dreaptă a arcului aortic (cârjei aortice) şi se bifurcă, formând artera carotidă comună dreaptă şi artera subclaviculară dreaptă. Arterele carotide comune dreaptă şi stângă urcă la nivelul gâtului, irigând puternic gâtul şi regiunile capului. Artera subclaviculară stângă (pornind direct din arcul aortic) şi artera subclaviculară dreaptă (pornind din trunchiul brahiocefalic) vascularizează braţele. În partea inferioară a cavităţii abdominale, aorta se divide, formând arterele iliace comune cu ramurile externă şi internă, vascularizând picioarele.

se reunesc în venule, care la rândul lor formează venele prin care sângele este transportat înapoi la inimă (*vezi* arteră; capilar; venă). Cavitățile dreaptă și stângă ale inimii generează cele două tipuri de circulație sangvină: pulmonară și sistemică. În cazul circulației pulmonare, sângele este transportat de la inimă la plămâni, de unde ia oxigen, eliberând dioxid de carbon; în circulația sistemică, sângele este transportat de la inimă la celelalte părți din corpul uman, unde duce oxigen, substanțe nutritive și de unde aduce deșeuri.

circumcizie

Tăiere a pielii (prepuțului) ce înconjoară penisul. Această practică este cunoscută în multe culturi și se face fie imediat după naștere (de ex. la musulmani și la evrei), fie la câțiva ani de la naștere, fie după pubertate. Pentru evrei reprezintă împlinirea legământului dintre Dumnezeu și Avraam (*Geneza* 17:10-14). Creștinii nu au fost obligați să practice circumcizia, fapt consemnat în Biblie. Argumentele care încearcă să demonstreze că este benefică pentru sănătate (de ex. scade riscul de cancer) sunt neconcludente, astfel că ea este practicată în special din considerente culturale. *Vezi și* clitoridectomie.

circumstanță atenuantă

În domeniul juridic, factor ce micșorează gradul de vinovăție al celui care a comis o faptă criminală. În multe sisteme juridice anglo-americane, provocarea acuzatului de către victimă poate reduce crima de gradul I la crimă de gradul II sau omucidere. În Anglia, acuzația de crimă poate fi transformată în acuzație de omucidere, dacă se descoperă că acuzatul suferă de responsabilitate redusă. Codul penal italian permite luarea în considerație a chestiunilor legate de onoare. În multe procese civile, se ține seama de circumstanțele atenuante.

Cirene

Oraș antic, în N Africii. A fost fondat în jurul anului 630 î.Hr., de un grup de emigranți din insula Thera. Liderul lor, Battus, a devenit primul său rege; dinastia lui a condus până în 440 î.Hr. Sub egida Egiptului ptolemaic (din 323 î.Hr.), Cirene a devenit unul dintre cele mai mari centre intelectuale ale lumii clasice, mândrindu-se cu învățați precum Eratostene și Aristip, părintele cirenienilor. Ocupat de romani în 96 î.Hr., a decăzut mai târziu și, după cucerirea arabă din 642 d.Hr., a încetat să mai existe. Zone ale vechiului oraș au fost excavate, descoperindu-se ruine impresionante.

Sanctuarul lui Apollo din Cirene

cirenieni

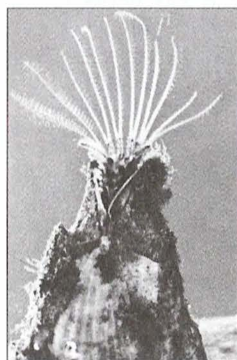
Școală greacă de etică. Cirene a fost centrul activității școlii și locul de naștere al câtorva membri ai săi. Deși bătrânul Aristip (435–366 î.Hr.), un elev al lui Socrate, a fost recunoscut drept fondatorul ei, școala a înflorit abia la sfârșitul sec. VI și începutul sec. III î.Hr. Cirenienii susțineau că scopul vieții consta în cultivarea plăcerilor. Doctrinele etice ale cirenienilor târzii au fost încorporate în epicurism.

cireş

Varietate de arbore din genul *Prunus* (familia *Rosaceae*) al cărui fruct se numește cireașă. Majoritatea își au originea în emisfera nordică, unde sunt cultivați la scară largă. Există specii cultivate mai ales pentru fructe: cireșele dulci (*P. avium*) și, într-o măsură mai mică, cireșele amare (încrucișare între cireșele dulci și vișine). Cireșii sunt pomi fructiferi mari, cu fructe în formă de inimă sau rotunde, de culori diferite, de la galben, la roșu sau la aproape negru, cu aciditate redusă. Vișinii, tot membi ai genului *Prunus* (*P. cerasus*), sunt arbori mai mici decât cireșii. Fac fructe rotund-ovale, de un roșu-închis, mai acide. Cireșele amare sunt specii intermediare, atât ca arbore, cât și ca fruct. Lemnul unor specii de cireș este extrem de apreciat, fiind utilizat în producerea pieselor de mobilier. Unele specii ornamentale sunt larg folosite la decorarea grădinilor.

ciripede

Subclasă de crustacee (subclasa *Cirripedia*). Cuprinde cca 1 000 de specii marine care, în stadiul de adult, sunt acoperite cu o carapace alcătuită din plăci dure de calciu, aflate în permanentă cimentare; stau prinse de stânci, de piloni, de partea exterioară a vaselor, de bușteni sau alge și de corpul unor creaturi marine foarte mari, de ex. balene. Se hrănesc prinzând mici particule de hrană cu cilii (organe ușoare și retractile) care ies din deschizătura valvelor. Sunt crustacee hermafrodite.

ciriped – crustaceu marin care trăiește fixat de lemne plutitoare

ANTHONY MERCIECA, DIN ROOT RESOURCES—EB INC.

ciroză

Boală în care celulele hepatice sunt distruse și înlocuite cu un țesut conjunctiv fibros, care lasă cicatrici. Cauza principală o constituie abuzul de alcool și malnutriția. Alte cauze ar fi obturarea tractului biliar, infecțiile virale, toxinele, acumulările de fier sau de cupru în celulele hepatice și sifilisul. Caracteristice sunt icterul, edemul și creșterea volumului abdomenului. Moartea survine ca urmare a unei sângerări interne sau a comei hepatice, cauzată de dezechilibrul chimic al sângelui.

Cirus cel Mare *sau* Cirus II

(585 î.Hr., Media sau Persia – 529 î.Hr., Asia)

Fondatorul dinastiei Ahemenizilor. Nepot al lui Cirus I (a trăit spre sfârșitul sec. VII î.Hr.), a venit la putere înlăturându-l pe bunicul său din partea mamei, regele Mediei. Imperiul făurit de el avea în centru Persia și includea Media, Ionia, Lidia, Mesopotamia, Siria și Palestina. Cirus a învins atât prin diplomație, cât și prin forță. Este subiectul unei legende în Persia și în Grecia (înregistrată de Xenofon și de alții), fiind numit tatăl poporului său. Apare în Biblie ca un eliberator al evreilor ținuți captivi în Babilon. A murit în lupta împotriva nomazilor din Asia Centrală. Moștenirea lui constă în crearea nu doar a unui imperiu, ci și a unei culturi și civilizații care au continuat să se dezvolte după moartea lui și care au durat două secole. A exercitat o puternică influență asupra grecilor și asupra lui Alexandru cel Mare. Fiindu-i atribuite calități eroice în legende, a fost privit de persani ca o personalitate aproape religioasă. În 1971, Iranul a sărbătorit 2 500 de ani de la crearea monarhiei de către Cirus.

Cisiordania (West Bank)

Regiune, 2 414 000 loc. (2002), în Palestina, la V de râul Iordan și la E de Ierusalim. Având o suprafață de cca 5 900 kmp, teritoriul, excluzând Ierusalimul de E, este cunoscut în Israel după numele sale biblice, Iudeea și Samaria. Printre coloniile sale se numără Nabulus, Hebron, Bethlehem și Ierihon. Potrivit acordului ONU din 1947, teritoriul trebuia să devină palestinian la formarea statului Israel. Arabii au denunțat planul de împărțire a teritoriului și au atacat Israelul (*vezi* războaiele arabo-israeliene). Profitând de situație, Iordania l-a anexat în 1950 și l-a guvernat până când Israelul l-a ocupat în timpul Războiului de Șase Zile din 1967. Între anii 1970 și 1980, Israelul a întemeiat colonii acolo, provocând resentimentele arabilor. Revoltele arabilor au început în 1987 în Fâșia Gaza și s-au extins spre teritoriul de V (*vezi* Intifada). Iordania a renunțat la pretențiile teritoriale, cedându-le Organizației pentru Eliberarea Palestinei (OEP). Întâlnirile secrete dintre OEP și Israel din 1993 au dus la încetarea violențelor și la o înțelegere care garanta autoguvernarea palestiniană în teritoriile din V și în Fâșia Gaza. Mai mult, negocierile pentru rezolvarea problemelor ivite au continuat cu întreruperi în anii 1990, dar au încetat din cauza reluării violențelor, la sfârșitul lui 2000.

Ciskei

Fostă enclavă a populației de culoare, în Africa de Sud. Locuită mai ales de vorbitori de xhosa, enclava era mărginită de Oceanul Indian și Africa de Sud. La sfârșitul sec. XVIII, populațiile xhosa care locuiau în acea zonă au intrat în conflict cu colonizatorii europeni. Rezultatul a fost încorporarea regiunii în Colonia Capului, la sfârșitul sec. XIX, Ciskei devenind, în 1961, un teritoriu distinct din punct de vedere administrativ în cadrul Africii de Sud. În 1972 a fost declarat stat autonom format din populație de culoare, cu capitala la Bisho. În 1981 a devenit oficial independent. În condițiile noii constituții a Africii de Sud, a fost din nou încorporat (1994) în Africa de Sud, ca parte a noii provincii Eastern Cape.

Cisnădie, biserica fortificată din ~

Biserică evanghelică din sec. XIII, din Transilvania, România. Înconjurată de ziduri de apărare, este amintită în 1349. Inițial închinată sfintei Walburgis, în a doua jumătate a sec. XV și în prima jumătate a sec. XVI biserica a fost transformată în stil gotic. Pe locul apsidei nordice s-a ridicat sacristia, iar apsida de sud a fost despărțită printr-un zid de restul bisericii și destinată trezoreriei (în ea s-a păstrat renumitul tezaur de la Cisnădie aflat acum la Muzeul Brukenthal din Sibiu). După atacul turcesc din 1493, biserica a fost fortificată prin supraînălțarea și dotarea cu metereze a turnului central, supraînălțarea absidei și construirea deasupra portalurilor laterale a altor două bastioane. A fost înconjurată de trei centuri de ziduri, prevăzute cu coridoare de apărare, turnuri și bastioane, precum și cu șanțuri ce puteau fi umplute cu apă (astăzi astupate). În 1591, turnul-clopotniță de 59 m a fost modificat și în 1751 a primit forma sa actuală. În vârf a avut un glob aurit. Turnul a fost lovit de trăsnet de mai multe ori și a ars, iar pentru a-l feri de incendii în 1795 s-a instalat pe el primul paratrăsnet din Transilvania, confecționat din cupru, după metoda magistratului Raimarus din Hamburg. O parte dintre turnuri s-au păstrat până în zilele noastre: Turnul Paznicului, Turnul Primăriei, Turnul Slăninei (ridicat pe o capelă din sec. XIII, cu cripta unde s-a găsit o cruce de procesiune), Turnul Faurilor de Seceri (renovat în 1680), Turnul Școlii (cu o inscripție din 1554) și turnul situat în grădina parohială. În biserică se păstrează un clopot din 1664, o cristelniță gotică din bronz și porțile altarului vechi, în stil baroc.

Biserica fortificată din Cisnădie

cisteină

Aminoacid neesențial care conține sulf. În peptide și proteine, atomii de sulf a două molecule de cisteină se leagă unul de celălalt pentru a alcătui cistina, care este un alt aminoacid. Atomii de sulf astfel uniți formează o legătură disulfit cu rol determinant pentru forma și funcția unor proteine din structura scheletului și a țesutului conjunctiv, ca și pentru marea stabilitate a unor proteine structurale precum cheratina.

cistercian *sau* călugăr alb *sau* bernardin

Membru al unui ordin monastic romano-catolic fondat de Sf. Stephen Harding (1098) la Cîteaux (*în latină* Cistercium), Burgundia, de benedictini, nemulțumiți de lipsa de strictețe din abațiile lor. Cistercienii erau extrem de ascetici, refuzau să plătească dările feudale și făceau munci fizice. Normele erau aceleași, respectate în toate mănăstirile, și toți abații se întâlneau la Cîteaux o dată pe an. Sf. Bernard de Clairvaux a înființat 68 de abații în timpul vieții sale. Disciplina a căpătat forme mai puțin stricte pe măsură ce membrii ordinului s-au înmulțit. Cu toate acestea, cistercienii au dispărut din N Europei după Reformă. Ordinul a fost reformat în sec. XVI și XVII; membrii ordinului reformat sunt cunoscuți sub numele de trapiști, după numele abației La Trapp. Până în 1960, acești călugări respectau un legământ de muțenie absolută. Ordinul inițial mai există și astăzi, fiind însă mult mai moderat în ceea ce privește reformele.

cistită

Inflamare a vezicii urinare (*vezi* aparat urinar). Infecțiile cu bacterii, virusuri, ciuperci sau paraziți provin din zonele învecinate. Simptomele sunt usturime înainte și imediat după urinare, urinare frecventă și durere de spate în partea inferioară. Femeile, având uretra mai scurtă decât bărbații, sunt mai predispuse la cistită, ce este adesea provocată de bacteria *E. coli* din rect. Cistita acută, de obicei bacteriană, cauzează umflături, sângerări, ulcere mici și chisturi și, uneori, abcese. Infecția repetată sau

persistentă poate duce la cistită cronică, cu îngroșarea pereților vezicii. Diagnosticul se pune după găsirea bacteriei sau a altor organisme în urină (de obicei sterilă). Se tratează cu medicamente sau prin intervenție chirurgicală.

citație

În drept, ordin judecătoresc prin care i se cere unei persoane să se înfățișeze la proces sau (în SUA) în fața unui comitet al Congresului, în fața marelui juriu sau a altor instanțe, sub acuzația de nerespectare a legii. Spre deosebire de somație, printr-o citație i se cere destinatarului să aducă dovezi necesare soluționării legale a unor fapte sau controverse.

Citigroup

Holding din SUA, fondat în 1998 prin fuziunea companiei Citicorp (corporație înființată la rândul ei în 1967) cu Travelers Group Inc. Grupul rezultat în urma acestei fuziuni, cu un capital total de 70 de miliarde de dolari, includea și una dintre cele mai mari bănci de investiții din SUA, Salomon Smith Barney Inc., și viza crearea unei companii care să ofere servicii financiare en-detail la scară mondială. Citicorp, provenită din First Bank of the United States, a rămas în istorie prin pionieratul privind instalarea, în anii 1970, a automatelor de bani lichizi la toate filialele sale. Înainte de fuzionarea cu Travelers Group Inc., Citicorp era cea mai mare bancă americană și una dintre cele mai mari companii financiare din întreaga lume, însumând cca 3 000 de filiale pe întreg mapamondul.

Citizen Genêt, scandalul ~

Incident declanșat de diplomatul francez Citizen Edmond C. Genêt (1763–1834), care în 1793 a fost trimis în SUA de guvernul francez în vederea obținerii de sprijin în războiul Franței cu Anglia și Spania. În Carolina de Sud, Genêt a angajat pirați care să captureze vapoarele cu mărfuri din tabăra inamică și a organizat atacuri împotriva unor teritorii engleze și spaniole. Președintele George Washington a considerat acțiunile lui Genêt o violare a neutralității SUA și a cerut ca acesta să fie rechemat în Franța. Deoarece era în pericol de a fi ucis de reprezentanții noului regim din Franța, i s-a permis să rămână pe teritoriul SUA.

Citlaltépetl *sau* Orizaba

Vulcan în partea central-sudică a Mexicului. Situat la o înălțime de 5 700 m, conul acoperit de zăpadă al vulcanului are cea mai mare altitudine din Mexic și este al treilea vârf ca altitudine din America de Nord. Vulcanul nu a mai erupt din 1687.

citocrom

Proteină care aparține unui grup de proteine celulare (hemoproteine) cu rol vital în transferul de energie de la nivelul celulelor. Hemoproteinele sunt legate de o componentă neproteică, ce conține fier (o grupare heme), capabilă să participe la reacțiile reversibile de oxidoreducere, reacții care produc energia intracelulară pentru celulă. Citocromii, diferențiați prin tehnici de laborator în funcție de lungimea de undă a luminii pe care o absorb, sunt împărțiți în trei clase. Până în prezent au fost identificați cel puțin 30 de citocromi.

citologie

Studiu al celulelor. Începuturile sale datează din 1665, de pe vremea cercetărilor microscopice ale lui Robert Hooke asupra plutei, cu ocazia cărora a introdus termenul de celulă pentru a descrie structura lemnului de plută. Matthias Jakob Schleiden (în 1838) și Theodor Schwann (în 1839) au fost printre primii care au afirmat că celulele reprezintă unitățile fundamentale atât ale plantelor, cât și ale animalelor. Această afirmație științifică (teoria celulei) a fost confirmată și dezvoltată de o serie de descoperiri ulterioare. În 1892, Oscar Hertwig (1849–1922) sugera că procesele de la nivelul organismului reflectă procesele de la nivel celular, punând bazele citologiei ca ramură separată a biologiei. *Vezi* fiziologie.

citomegalovirus (CMV)

Grup de virusuri din familia herpesului. Infecția activă produce mărirea volumului celulelor. Întâlnit mai ales în comunitățile aglomerate și sărace, este transmis prin contact sexual sau prin lichide infectate ale organismului, însă rareori cauzează boli grave la adulții sănătoși; totuși, infecția poate avea consecințe severe, ajungând până la orbire în cazul celor cu un sistem imunitar deficient. La nou-născuți, chiar în absența măririi splinei sau a ficatului (la 10% din cazuri), CMV este infecția cea mai întâlnită și reprezintă o cauză majoră a surzeniei congenitale; de asemenea, poate cauza retard și orbire. Împotriva acestui virus nu există un tratament eficient.

citoplasmă

Componentă a celulei eucariote, situată între membrană și nucleu. În citoplasmă sunt localizate toate celelalte organite

celulare (*vezi* eucariote) și anume mitocondriile, cloroplastele, reticulul endoplasmatic, aparatul Golgi, lizozomii și proxizomii. Citoplasma mai conține un citoschelet și citosolul (masa lichidă ce înconjoară diferitele componente).

citoschelet

Sistem de filamente sau de fibre microscopice întâlnit în citoplasma celulelor eucariote, care organizează celelalte componente ale celulei, menține forma celulară și este responsabil cu locomoția celulei și cu mișcarea organitelor intracelulare. Citoscheletul este compus din trei tipuri principale de filamente: filamente de actină, microtubuli și filamente intermediare. Filamentele de actină au aspectul unor fibre paralele, organizate în mănunchiuri cu forme în continuă schimbare; ele ajută la stabilirea formei celulei și la îmbunătățirea aderenței acesteia la suprafețele înconjurătoare, asigură locomoția anumitor tipuri de celule și facilitează realizarea procesului de diviziune celulară în timpul mitozei. Filamentele intermediare sunt structuri foarte stabile, care formează scheletul celular propriu-zis; ele ancorează nucleul în interiorul celulei și îi conferă proprietăți elastice.

citozină

Compus organic din familia pirimidinei, adesea numit bază, care constă într-un singur inel, conținând atât atomi de azot, cât și de carbon, precum și un grup amino. Apare în formă combinată în acizii nucleici și în anumite coenzime. În ADN, baza sa complementară este guanina. Citozina sau corespondentele sale, nucleozidele și nucleotidele, pot fi preparate din ADN prin tehnici selective de hidroliză.

citrice

Plante din genul *Citrus*, din familia *Rutaceae*, cu fructe cărnoase, acoperite cu o coajă destul de groasă. Genul include lămâia, chitra, portocalele dulci și acre, mandarinele și grepfrutul.

citrin

Varietate transparentă, macrogranulară, a cuarțului. Citrinul este o piatră semiprețioasă apreciată atât pentru culoarea sa galbenă-maronie, cât și pentru asemănarea cu mult mai rarul topaz. Citrinul natural este mai rar decât ametistul sau cuarțul fumuriu, care pot fi încălzite pentru a se obține schimbarea culorii lor naturale în cea a citrinului. Citrinul se comercializează sub diferite denumiri care să-i determine pe cumpărători să creadă că este vorba de topaz, cu scopul de a obține creșterea prețului. Se poate distinge de topaz prin faptul că este mai puțin dur. Se găsește în special în Brazilia, Uruguay, Munții Ural, Scoția și Carolina de Nord (SUA).

Citroën

Important producător francez de automobile. Marcă fondată de André-Gustave Citroën (1878–1935), inginer și industriaș care a făcut avere din vânzarea de muniții în timpul Primului Război Mondial. El și-a retehnologizat fabricile pentru a produce automobile mici și ieftine, introducând metode de producție în serie în industria auto franceză. Prima mașină Citroën a apărut în 1919. În 1976, achiziționarea de către firma rivală, Peugeot, a dus la crearea PSA Peugeot-Citroën SA, cel mai mare producător de tractoare și automobile din Franța.

ciuboțica-cucului *sau* primulă

Plantă cu flori din genul *Primula*, unul dintre cele 28 de genuri ale familiei *Primulaceae*. Genul include mai mult de 500 de specii care cresc în special în emisfera nordică, în regiuni reci sau muntoase. Plantele sunt mici, de obicei perene; câteva sunt bianuale. Majoritatea speciilor ating înălțimi de 25–50 cm, dar există și specii pitice care ajung doar până la 5 cm înălțime, precum și altele foarte înalte, până la 120 cm. Multe specii se cultivă pentru florile lor atrăgătoare, cu cinci petale, care pot fi roșii, roz, violet, albastre, albe sau galbene. Printre alte plante din familia primulei se numără ciclamele. Primula-de-seară sau luminița (familia *Onagraceae*) nu este o primulă veritabilă.

Ciucaș

Masiv muntos din România în S Carpaților Orientali (în Carpații de Curbură). Altitudinea maximă, de 1 954 m, este la vârful Ciucaș. Este alcătuit din roci sedimentare – calcare, gresii, conglomerate – ce dau un relief ruiniform spectaculos, cu numeroase abrupturi, turnuri, coloane, hornuri și stânci izolate de diverse forme (Sfinxul Bratocei, Porumbelul Bratocei, ciuperci uriașe etc.). Este un obiectiv turistic pitoresc, de mare atractivitate, și o rezervație naturală complexă.

Ciucurencu, Alexandru

(27.09.1903, Tulcea, România – 27.12.1977, București)

Pictor român. A început să picteze (1916) la Tulcea, ca ucenic al zugravului Mihail Paraschiv, apoi s-a înscris la Școala de

Alexandru Ciucurencu, *Autoportret*

Arte Frumoase din București (1921–1928), unde i-a avut profesori pe G.D. Mirea și Camil Ressu. După ce a lucrat un timp cu grupul de artiști care formau Școala de la Baia Mare, a studiat la Academia Julian din Paris și în atelierul lui André Lhote. În 1948 a devenit profesor, apoi rector (1957–1968), la Institutul de Arte Plastice Nicolae Grigorescu din București. Hotărâtoare pentru definirea viziunii sale artistice au fost nostalgia spațiului nesfârșit al Deltei Dunării, calmă și monocromă, care predispune la visare și meditație, dar și influențele pariziene, mai ales îndemnurile spre rigoare și picturalitate ale lui Lhote. Dintre multele orientări postimpresioniste care alcătuiesc curentul Școlii din Paris, pentru pictorul român important a fost efortul de a face din pictură un mod de comunicare mai directă între sensibilitatea creatorului și realitate. A fost un admirator constant al lui Ștefan Luchian și a încercat prin operele sale să păstreze legătura dintre vizibil și universul său liric. În compoziții (*Ana Ipătescu*; *1 Mai liber, Spălătoreasa, Jucătorii de șah*), în portrete (*Autoportret*, 1933; *Mama artistului*, 1940; *George Călinescu*, 1952, *K.H. Zambaccian*), în peisaje și naturi statice, artistul a demonstrat capacitate de sinteză, dublată de dorința de simplitate a imaginii, materialul vizibil fiind despovărat de semnificațiile mărunte și distilat în esențe. A fost laureat al Salonului Oficial (1930), al Premiului de Stat (1955) și al Premiului Ion Andreescu al Academiei Române (1956); a fost membru al Academiei Române (1963).

Ciudad Guayana
anterior **Santo Tomé de Guayana**

Oraș, 704 168 loc. (2000), din Venezuela. Situat la confluența dintre râul Caroni și fluviul Orinoco din Munții Guyanei, a fost fondat în 1576. Fiind o combinație de mai multe orașe, este o comunitate fondată de corpul legislativ al țării în 1961. Industria locală este constituită din întreprinderi forestiere, mine de diamant și fabrici de hârtie și de sfeclă de zahăr.

Ciudad Victoria

Oraș, 249 029 loc. (2000), centru administrativ al statului Tamaulipas, situat în NE Mexicului. Așezare fondată în 1750, orașul a primit, în 1825, numele primului președinte al Mexicului, Guadalupe Victoria. Pe lângă faptul că este punct de distribuție într-o regiune agricolă, orașul este și destinație turistică, fiind în același timp și centru vânătoresc, pescăresc și de înot. Universitatea din Tamaulipas a fost fondată în 1956.

ciuf

Denumire comună pentru numeroasele specii de bufnițe ale genului *Otus* (familia *Strigidae*). Atât speciile din continentul american, cât și cele din Europa au un disc facial din pene și smocuri de pene auriculare. Coloritul lor seamănă cu scoarța de copac și au o lungime de 20–30 cm. Consumă, în general, mamifere mici, păsări și insecte. Dintre ele se remarcă *O. asio* din America de Nord, *O. flammeolus* din V Americii de Nord și ciuș (*O. scops*) din S Europei, Asia și Africa.

Ciuikov, Vasili (Ivanovici)

(12.02.1900, lângă Moscova, Imperiul Rus – 18.03.1982, Moscova, URSS)

Mareșal sovietic. A intrat în Armata Roșie la 18 ani. În Al Doilea Război Mondial a comandat defensiva în Bătălia de la Stalingrad, a oprit înaintarea armatelor lui Adolf Hitler și a intrat cu armata sovietică în Berlin. A fost cel căruia Germania i-a predat Berlinul în 1945. După război, a comandat forțele de ocupație sovietică în Germania (1949–1953). A fost șeful districtului militar Kiev (1953–1960), după care i-au fost încredințate diverse misiuni militare la Moscova.

ciulin

Plantă erbacee din genurile *Cirsium, Carduus, Echinops, Sonchus* și altele din familia *Compositae*. Termenul se referă de obicei la speciile cu frunze cu spini din genurile *Carduus* și *Cirsium*, care au inflorescențe mici și dese, de culoare roz sau purpurie. Pălămida (*Cirsium arvense*) este o plantă cu aspect plăcut, dar care produce pagube în culturile agricole. Ciulinul este simbolul național al Scoției.

ciumă

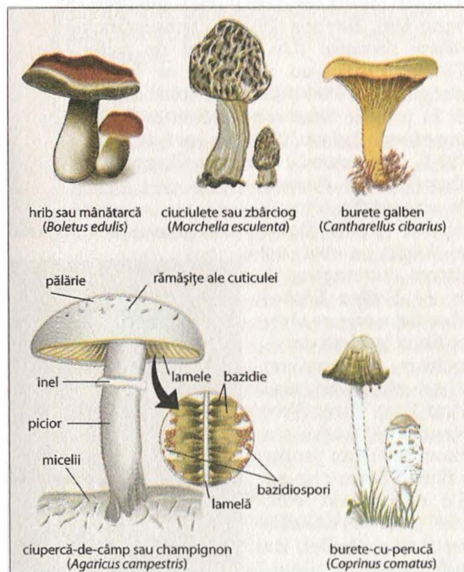
Boală infecțioasă a cărei apariție este cauzată de bacteria *Yersinia pestis*, gazda intermediară fiind puricele de șobolani. De obicei, se transmite când puricele părăsește gazda rozătoare și intră în contact cu omul. Are trei forme de manifestare. Ciuma bubonică, forma cea mai ușoară, se manifestă prin inflamarea nodulilor limfatici și

este transmisă doar de purice. Trei sferturi dintre cazurile de ciumă sunt bubonice. Ciuma pneumonică afectează sever plămânii și este răspândită prin aerosoli; fără tratament, este adesea fatală în trei, patru zile. În ciuma septicemică, bacteriile suprasaturează sângele și deseori provoacă moartea în 24 ore, înainte să apară și alte simptome. În sec. XIV, ciuma a făcut ravagii în Europa și în Asia și a fost numită Moartea Neagră. Ciuma nu reacționează la penicilină, dar există alte antibiotice care au efect. Măsurile sanitare împotriva puricilor și a rozătoarelor, carantina și precauția extremă în mânuirea materialelor infecțioase ajută la suprimarea epidemiei. Ciuma poate fi, de asemenea, prevenită prin vaccin.

ciupercă

Structură cărnoasă (*vezi* fungi) ce se înmulțește prin spori, din clasa *Basidiomycetes*. Se dezvoltă dintr-un miceliu care poate trăi, în funcție de rezervele de hrană, de la câteva luni până la sute de ani. Unele specii produc rețele de hife (șiruri de celule) ce formează o masă circulară cu un „inel" de structuri reproductive pe margine. Termenul, în accepțiunea populară, se referă atât la sporoforele comestibile, cât și la cele otrăvitoare. Ciupercile se clasifică după forma pălăriei. Familia *Agaricaceae* (*vezi* agaric) cuprinde ciupercile cu pălărie în formă de umbrelă, cu lamele purtătoare de spori pe partea interioară. Familia *Boletaceae* cuprinde ciupercile ce au sub pălărie o foiță ușor detașabilă, purtătoare de spori. În general, termenul popular se referă la ciupercile din aceste două familii. Chanterelle (bureți-galbeni), o ciupercă foarte căutată, face parte din cea de-a doua familie. Zbârciogul (clasa *Ascomycetes*) este considerat ciupercă datorită formei și structurii cărnoase. Deoarece unele ciuperci otrăvitoare se aseamănă foarte mult cu speciile comestibile, se impune identificarea precisă a acestora din urmă. Intoxicația cu ciuperci poate provoca stări de greață, diaree, vărsături, crampe, halucinații, comă și chiar moartea.

O ciupercă este alcătuită dintr-un picior (stipes) și o pălărie (pileus). Dezvoltându-se dintr-un miceliu în substrat (partea subterană) și înălțându-se (partea aeriană, aparatul fructifer), ciuperca este protejată de o membrană fină (cuticula), care, în cele din urmă, se rupe, lăsând fragmente pe pălărie. O altă membrană, care unește marginea pălăriei cu piciorul, se rupe la rândul ei, la deschiderea pălăriei, rămânând sub forma unui inel (annulus) în partea superioară a piciorului. Pe partea inferioară a pălăriei (corpul vegetativ) sunt situate radial lamelele care poartă structurile de reproducere, bazidiile pe care se formează bazidiosporii, din care o singură ciupercă poate produce milioane.

civetă

Denumire comună pentru cele 15–20 de specii de carnivore (familia *Viverridae*) cu corp lung și picioare scurte, care trăiesc în Africa, în S Europei și în Asia. Civetele seamănă cu pisicile, având coadă cu blană deasă, urechi mici și bot ascuțit. Sunt, de obicei, de culoare galbenă-închis sau gri, cu pete sau cu dungi negre. Uneori, au și pete, și dungi. Lungimea lor variază între 40 și 85 cm, excluzând coada, care are între 13 și 66 cm; cântăresc între 1,5 și 11 kg. Civetele își marchează teritoriul cu o secreție al cărei miros este asemănător moscului (numită civet), înmagazinată într-o pungă sub coadă. Această secreție se folosește, uneori, la fabricarea parfumurilor. Sunt solitare, se hrănesc cu animale mici și material vegetal. Cinci dintre speciile de civetă sunt în pericol de dispariție.

civetă-africană-de-palmier (*Nandinia binotata*)

Civilian Conservation Corps (CCC) /Corpul de Prezervare Civilă/

(1933–1942)

Program american pentru șomeri. Unul dintre primele programe din cadrul mișcării New Deal, a fost înființat pentru a atenua efectele șomajului din timpul Marii Depresiuni din 1933 prin efectuarea unor lucrări de conservare la nivel național,

în care erau angrenați în special tinerii necăsătoriți. Recruții locuiau în tabere de lucru semimilitare și primeau 30 de dolari pe lună, mâncare și îngrijiri medicale. Proiectele includeau plantarea de pomi, construirea de diguri pentru prevenirea inundațiilor, lupta împotriva incendiilor de păduri și menținerea drumurilor forestiere și a cărărilor de munte. Pe perioada existenței sale, programul a creat locuri de muncă pentru 3 milioane de oameni.

Cixi *sau* Tz'u-hsi
cunoscută ca **Împărăteasa Văduvă**

(29.11.1835, Beijing, China – 15.11.1908, Beijing)

Consoartă imperială care a controlat dinastia Qing timp de aproape o jumătate de secol. La început o simplă concubină de rang inferior a împăratului Xianfeng (1850–1861), Cixi a rămas însărcinată și, în 1856, l-a născut pe singurul fiu al împăratului, viitorul împărat Tongzhi. După moartea împăratului, Cixi a făcut parte din consiliul de regență format din trei persoane, consiliu care a guvernat în numele fiului ei, care avea doar șase ani când a urcat pe tron. În această perioadă, au fost înăbușite răscoalele din Taiping și Nian, iar guvernul a fost reînființat pentru scurt timp. Când fiul ei a murit, în 1875, Cixi a încălcat regulile succesiunii și l-a înscăunat pe nepotul ei adoptiv. Astfel, regența a continuat, în 1884 Cixi rămânând unicul regent. În 1889 a renunțat oficial la guvernare, dar a revenit în 1898, pentru a aboli o serie de reforme radicale, închizându-și nepotul în propriul său palat. A sprijinit Răscoala Boxerilor, care a avut consecințe nefaste pentru China. În 1902 a început să aplice reformele pe care le împiedicase chiar ea cu ani în urmă. Înainte de a muri, a poruncit ca nepotul ei să fie otrăvit.

Cixous, Hélène

(n. 05.06.1937, Oran, Algeria)

Scriitoare feministă franceză de origine algeriană, autoare de romane și de piese de teatru. A crescut la Algiers și a predat mai ales la Universitatea din Paris. Eseurile ei, publicate în colecții cum ar fi *Femeia Nouă* (La Jeune Née, 1975, cu Catherine Clément), tratează în scris problemele de diferențiere sexuală și experiențele femeilor. *Cartea Prometeei* (Le Livre de Prométhéa, 1983) și alte scrieri dau o nouă interpretare miturilor și trecutului mitic și analizează imaginea occidentală a femeii. Printre romanele ei se numără *Din interior* (Dedans, 1969), *Un ceas cu Clarice Lispector* (L'Heure de Clarice Lispector, 1989) și *Osnabrück* (1999).

Cizin

Zeu maya al cutremurelor și al morții. Se presupune că a reprezentat o ipostază a unei zeități malefice din lumea de dincolo, cunoscută sub diferite nume sau sub diferite înfățișări. În textele maya, era înfățișat împreună cu zeul războiului în scene care prezentau sacrificii umane; a mai fost înfățișat și sub forma unui schelet care dansează. Colierul lui era împodobit cu globi oculari atârnând de nervii optici. După cucerirea spaniolă, imaginea acestui zeu s-a suprapus peste cea a lui Satana, demon ce apare în religia creștină.

clacă/corvoadă

În Europa, muncă neplătită pe care vasalul i-o datora stăpânului sau pe care un cetățean, în vremurile mai recente, o datora statului, fie pe lângă, fie în loc de taxe. A fost adesea folosită atunci când forța de muncă plătită nu era suficientă pentru proiectele publice, iar în vreme de război s-a folosit pentru a mări efectivele serviciilor auxiliare regulate.

Clair, René
născut **René-Lucien Chomette**

(11.11.1898, Paris, Franța – 15.03.1981, Neuilly-sur-Seine)

Regizor de film francez. A jucat în filme mute, din 1920 până în 1923, când a scris și regizat *Parisul care doarme* (Paris qui dort). Acest film, *Entr'acte* (1924) și farsa satirică *Pălăria florentină* (Un chapeau de paille d'Italie, 1927) l-au consacrat ca liderul avangardei. A folosit sunetul în mod sugestiv în primele filme sonore, cum ar fi *Sub acoperișurile Parisului* (Sous les toits de Paris, 1930) și *A noastră-i libertatea* (A nous la liberté!, 1931). *Fantomă de vânzare* (Fantôme à vendre, 1935), filmat în Anglia, a fost un succes internațional. În Al Doilea Război Mondial a regizat câteva filme la Hollywood, inclusiv *Și atunci nu a mai rămas nici unul* (And Then There Were None, 1945), apoi s-a întors în Franța pentru a filma *Tăcerea e de aur* (Le silence est d'or, 1947) și *Frumoasele nopții* (Les belles de nuit, 1952).

KARSH DE LA RAPHO/PHOTO RESEARCHES

René Clair, fotografie de Yusuf Karsh

Clairborne, William

(1587, Westmorland County, Anglia - 1677, Virginia, SUA)

Comerciant din coloniile anglo-americane și funcționar public. A emigrat în Virginia în 1621 și a fost numit secretar de stat al coloniei. A făcut comerț cu indienii din golful Chesapeake, iar în 1631 a înființat o așezare pe insula Kent. Negându-i-se drepturile asupra insulei, în 1644 a incitat la o revoltă în urma căreia guvernatorul de Maryland a fost evacuat, insula rămânând sub controlul lui Claiborne până în 1646. A fost membru al comisiei care a guvernat statul Maryland, din 1652 până în 1657.

clan

Grup de rude care descinde dintr-un strămoș comun, real sau presupus. Descendența se poate face pe linie masculină (clan patriarhal) sau feminină (clan matriarhal). Clanurile sunt de obicei exogame, căsătoriile între membrii aceluiași clan fiind considerate incest. Clanurile se pot diviza în subclanuri și neamuri/descendențe. Arborele genealogic și miturile unui clan se pot modifica pentru a include noi membri cărora le lipsesc legăturile de rudenie cu clanul respectiv. Apartenența la un clan poate fi utilă pentru asigurarea sprijinului reciproc și a apărării, dar și pentru medierea disputelor cauzate de unele drepturi asupra anumitor proprietăți. De asemenea, unele clanuri au reguli stricte în ceea ce privește conviețuirea după căsătorie. Există clanuri care au o emblemă proprie, care îi marchează apartenența. *Vezi și* exogamie și endogamie.

Clancy, Tom *născut* Thomas Clancy

(n. 12.03.1947, Baltimore, SUA)

Romancier american. A lucrat ca agent de asigurări înainte de a-și începe cariera literară. Primul lui roman a fost bestsellerul *Vânătoarea lui Octombrie Roșu* (The Hunt for Red October, 1984; ecranizat în 1990), care a pus bazele genului tehnothriller, un tip de roman de suspans care se bazează pe cunoștințe vaste de tehnologie militară și spionaj. Alte romane de succes de mai târziu sunt: *Furtuna roșie* (Red Storm Rising, 1986), *Jocuri patriotice* (Patriot Games, 1987; ecranizat în 1992), *Pericol iminent* (Clear and Present Danger, 1989; ecranizat în 1994), *Suma tuturor temerilor* (Sum of All Fears, 1991; ecranizat în 2000).

Clara din Assisi, Sfânta ~

(16.07.1194, Assisi - 11.08.1253, Assisi)

Fondatoare a ordinului clariselor, canonizată în 1255. Născută într-o familie nobilă, i-a devenit credincioasă concetățeanului ei, Sfântul Francisc din Assisi. A refuzat să se căsătorească și la 18 ani a fugit la capela Porziuncola, unde Sf. Francisc i-a primit jurămintele. A devenit apoi stareța unei comunități de femei, printre care sora sa, Sf. Agnes, și mama sa. Ordinul ei, al doilea ordin franciscan, a adoptat sărăcia absolută a acestuia, dar și recluziunea totală, spre deosebire de franciscani. În prezent, ordinul clariselor se caracterizează prin viața simplă, ascetică, și prin penitențele aplicate în timpul rugăciunilor pentru binele bisericii și al societății.

Clare

Comitat, 94 006 loc. (1996), din V Irlandei. Situat în provincia Munster, este mărginit de râul Shannon și de Oceanul Atlantic și are o suprafață de 3 188 kmp. Orașul-reședință este Ennis. Relieful este format din dealuri, podișuri, câmpii mlăștinoase și zone calcaroase. Se cultivă în special ovăz și cartofi; creșterea vitelor și pescuitul sunt de asemenea activități importante. Dovezile privind așezările preistorice constau în prezența unor megaliți și a 2 000 de împrejmuiri fortificate. Există și numeroase situri arheologice din perioada creștină timpurie. Regiunea a rămas sub dominația familiei O'Brien până în sec. XVI, în ciuda colonizării anglo-normande din sec. XII. Zona a fost transformată în comitat în timpul domniei reginei Elisabeta I. În 1828, Daniel O'Connell a câștigat alegerile din Clare, ceea ce a dus la emanciparea catolicilor din Irlanda.

Clare, John

(13.07.1793, Helpston, lângă Peterborough, Northamptonshire, Anglia - 20.05.1864, Northampton, Northamptonshire)

Poet englez. A crescut în sărăcie, într-o zonă rurală, având acces limitat la cărți, dar era dotat cu o memorie extraordinară și a învățat pe de rost balade populare. Volumul său *Poeme descriind viața și peisajul rural* (Poems Descriptive of Rural Life and Scenery, 1820) l-a făcut celebru, însă pentru scurt timp. Volumele de mai târziu, printre care *Calendarul păstorului* (The Shepherd's Calendar, 1827) și *Muza rurală* (The Rural Muse, 1835), au avut vânzări foarte slabe. Fiind foarte sărac și având o sănătate șubredă, a suferit o depresie și în 1837 a fost internat într-un ospiciu. După patru ani, a părăsit azilul pentru o scurtă perioadă. Fiind declarat nebun de către medici, și-a petrecut ultimii 23 de ani din viață într-un alt ospiciu, unde a scris cele mai lucide versuri ale sale.

Claremont, colegiile ~

Ansamblu de colegii private din Claremont, California, SUA, format din colegiul Pomona (fondat în 1887), Claremont Graduate School (1925), colegiul Scripps (1926), colegiul Claremont McKenna (1946), colegiul Harvey Mudd (1955) și colegiul Pitzer (1963). Fiecare oferă o gamă variată de discipline, bucurându-se de o foarte bună reputație academică. Campusurile sunt învecinate și multe dintre dotările de care beneficiază sunt folosite în comun de către studenți.

Clarendon, George William Frederick Villiers, Al patrulea conte de ~

(12.01.1800, Londra, Anglia - 27.06.1870, Londra)

Om de stat englez. După ce a fost ambasador al Marii Britanii în Spania (1833–1839), a deținut diferite funcții în guvern până în 1853, când lordul Aberdeen l-a numit secretar de stat pentru afaceri externe. Nu a reușit să împiedice izbucnirea Războiului Crimeii, dar a asigurat Angliei termeni favorabili la Conferința de la Paris (1856). A rămas în funcție și sub conducerea lordului Palmerston până în 1858 și a mai fost ministru de externe în guvernul contelui Russel (1865–1866) și al lui William E. Gladstone (1868–1870).

Clarendon, Codul de legi de la ~

(1661-1665)

Patru legi promulgate în Anglia sub ministeriatul contelui de Clarendon, care aveau ca scop diminuarea puterii nonconformiștilor. Prima dintre aceste legi, Actul Corporației, le interzicea deținerea de funcții publice la nivel municipal tuturor celor care nu participau la slujbe într-o parohie; Actul de conformare îi excludea din funcțiile în cadrul bisericii; Actul întrunirilor clandestine declara întâlnirile de rugăciune ale nonconformiștilor drept ilegale; iar Actul celor cinci mile le interzicea preoților nonconformiști să se apropie la mai puțin de cinci mile de locul în care au deținut parohii.

Clarendon, Constituțiile ~

(1164)

Șaisprezece articole emise de regele Henric II prin care erau definite relațiile dintre stat și biserică în Anglia. Concepute să restrângă privilegiile clerului și să micșoreze puterea tribunalelor bisericești, aceste legi au stat la baza renumitei dispute dintre Henric și Sf. Thomas Becket. Printre măsurile controversate s-au numărat și prevederile conform cărora toate veniturile provenite de la episcopiile și mănăstirile unde locul de episcop sau de stareț era vacant să revină regelui, care avea libertatea de a hotărî cine să ocupe acele posturi. O altă clauză prevedea ca acei clerici care erau acuzați de delicte grave să fie judecați în tribunale laice. Martiriul lui Becket din 1170 l-a determinat pe Henric să-și tempereze atacurile asupra clerului, fără să repudieze însă niciodată acest cod de legi.

Clarendon, Edward Hyde, Primul conte ~

(18.02.1609, Dinton, Wiltshire, Anglia - 09.12.1674, Rouen, Franța)

Om de stat și istoric englez. Avocat de succes, a fost bine-cunoscut și în cercurile literare. Membru al parlamentului, a devenit consilierul lui Carol I, recomandând strategii de guvernare moderate, dar nu a reușit să împiedice războaiele civile engleze. A contribuit la realizarea Restaurației din timpul lui Carol II și a fost făcut conte de Clarendon în 1661. Prin funcția sa de Lord Cancelar (1660–1667), și-a exercitat influența asupra majorității domeniilor din administrație. Faptul că l-a criticat pe rege pentru imoralitate a contribuit, în cele din urmă, la distrugerea prieteniei dintre cei doi, iar Parlamentul l-a făcut responsabil pentru războaiele anglo-olandeze din 1665. Revocat din funcția de Lord Cancelar în 1667, și-a petrecut restul vieții în Franța, în exil, unde și-a terminat lucrarea *Istoria rebeliunilor și a războaielor civile din Anglia* (History of the Rebellion and Civil Wars in England).

clarinet

Instrument muzical de suflat confecționat din lemn, cu o singură ancie. Este un instrument standard în cadrul orchestrelor și al formațiilor. Este format dintr-un tub cilindric perforat și unul din capete este în formă de pâlnie. De obicei, este confecționat din lemn negru african (renadilla). Poate emite note pe un ambitus de trei octave și jumătate. Provine din mai vechiul chalumeau; se presupune că a fost inventat de Johann Christoff Denner (1655–1707), un fabricant de flaute, la începutul sec. XVIII. Clarinetul în si bemol este instrumentul standard în ziua de astăzi; clarinetul în la este folosit pentru sunetele înalte. Clarinetul cu sistem de digitație creat de T. Boehm este un instrument des întâlnit în America, Anglia și Franța. Clarinetele care folosesc sistemul mai vechi de digitație se întâlnesc în Germania și Rusia. Clarinetele de alte dimensiuni includ: clarinetul în do, folosit în perioada

clasică și păstrat în orchestrația germană; clarinetul în la octavic, folosit în orchestrele europene mari; și clarinete sopranino, în fa și mi bemol. Clarinetul bas în si bemol, cu timbrul său bogat, este cel mai des folosit. Clarinetele contrabas se produc în mi bemol și si bemol.

Clark, Champ
născut James Beauchamp Clark
(07.03.1850, Lawrenceburg, SUA – 02.03.1921, Washington DC)

Om politic american. S-a stabilit în Missouri în 1876. A fost redactor de ziar, avocat pledant și a făcut parte din legislativul statului. A fost ales în Camera Comunelor timp de 13 mandate parlamentare (1893–1895, 1897–1921). Continuator al lui William Jennings Bryan, a sprijinit reformele agricole. Ca membru al Comitetului pentru Regulamentul Intern al Camerei, în 1910 a condus revolta împotriva lui Joseph G. Cannon, urmându-i acestuia ca președinte al Camerei Reprezentanților (1911–1919). La convenția Partidului Democrat din 1912, Clark era favorit pentru candidatura la președinție, până când Bryan și-a schimbat opțiunea și l-a sprijinit pe Wilson.

Clark, Dick
(n. 30.11.1929, Mount Vernon, New York, SUA)

Cunoscut om de televiziune din SUA. A lucrat ca prezentator de televiziune și radio înainte de a deveni gazda spectacolului de televiziune *American Bandstand* (1956–1989), o emisiune de promovare a muzicii pop. Și-a format propria companie de producție în 1956 și a fost producătorul a peste 30 de seriale, 250 de emisiuni speciale și 20 de filme de televiziune.

Clark, Helen
(n. 26.02.1950, Hamilton, Noua Zeelandă)

Om politic din Noua Zeelandă. În 1999 a devenit prim-ministru (1999–2008) din partea Partidului Laburist. A fost prima femeie din țară care a ocupat această funcție imediat după alegeri. Crescută la o fermă din Te Pahu, la V de Hamilton, a urmat școala elementară în Auckland. Și-a luat diploma în științe politice în 1971, urmând și masteratul în aceeași disciplină la Universitatea din Auckland (1974), unde a și predat între 1973 și 1981. S-a înscris în Partidul Laburist în 1971 și a deținut diverse funcții în deceniul care a urmat. Aleasă în Parlament (1981), a avut diverse posturi, începând cu 1987. În perioada 1989–1990 a fost prim-ministru deputat și a fost aleasă, în 1990, în Privy Council, fiind prima femeie din ambele instituții. În 1993 a fost aleasă președinta Partidului Laburist, devenind prima femeie din Noua Zeelandă care a deținut șefia unui partid important. În alegerile din 2008, partidul ei a fost învins de Partidul Național. A fost întâiul prim-ministru din Noua Zeelandă cu trei mandate consecutive.

Clark, James H.
(n. 1944, Plainview, Texas, SUA)

Om de afaceri american. Și-a luat doctoratul în informatică la Universitatea din Utah și a predat la Universitatea California – Santa Cruz (1974–1978) și la Stanford (1979–1982). A fondat compania Silicon Graphics în 1981 și a fost președintele acesteia în perioada 1982–1994, transformând-o într-o companie cu un capital de un miliard de dolari, care producea stații de lucru pentru aplicații grafice. În 1994, a fost cofondatorul companiei Netscape Communications, a cărei interfață grafică browser de Web a revoluționat internetul prin facilitarea accesului la documentele de pe internet.

Clark (de Saltwood), Kenneth (Mackenzie) Clark, Baron ~
(13.07.1903, Londra, Anglia – 21.05.1983, Hythe)

Istoric britanic de artă. Născut într-o familie bogată, a studiat la Universitatea Oxford. După doi ani de studiu cu Bernard Berenson la Florența, a lucrat ca muzeograf la Muzeul Ashmolean din Oxford (1931–1934), devenind ulterior director al Galeriilor Naționale din Londra (1934–1939). S-a implicat în cercetarea academică și în activitatea de funcționar. A publicat foarte mult și a devenit cunoscut pe plan internațional în 1969, ca scriitor și gazdă a seriilor BBC Civilisation, realizând o trecere în revistă a artei europene, din Evul Mediu până în sec. XX.

Clark, Mark (Wayne)
(01.05.1896, Madison Barracks, New York, SUA – 17.04.1984, Charleston, Carolina de Sud)

Ofițer în armata americană. A absolvit West Point și a înaintat în grad, în 1942 ajungând să dețină funcția de șef de stat-major în cadrul forțelor de infanterie. El a dat ordinul de aterizare la Salerno, Italia, în septembrie 1943 și a primit cererea de predare a guvernului lui Pietro Badoglio. A condus apoi luptele pentru a scoate Peninsula Italică de sub controlul Axei, cucerind Roma în iunie 1944 și asistând la predarea ultimelor forțe germane din N Italiei, în mai 1945. În Războiul din Coreea,

a comandat toate trupele americane, între 1952–1953. După ieșirea la pensie, a ocupat funcția de președinte al Colegiului Militar The Citadel (1954–1966).

Clark, Tom *născut* Thomas Campbell

(23.09.1899, Dallas, Texas, SUA – 13.06.1977, New York)

Jurist american. A studiat dreptul la Universitatea din Texas și a început să lucreze deschizându-și propriul birou de avocatură. Ca procuror civil, s-a implicat în politica democrată. În cadrul Departamentului de Justiție al SUA (1937–1945), a lucrat în special la cazuri antitrust și de fraudă de război. Ca procuror general (1945), și-a câștigat reputația prin programe puternic antisubversive și prin lărgirea atribuțiilor FBI. Numit la Curtea Supremă a SUA (1949), a continuat să se opună cu tărie activităților subversive, fiind adesea un apărător al libertăților civile. A demisionat în 1967, când fiul său, Ramsey Clark (n. 1927), a fost numit procuror general.

Clark, William

(01.08.1770, Carolina, SUA – 01.09.1838, St. Louis)

Explorator și soldat american. Frate al lui George Rogers Clark, s-a înrolat în armată și a participat la campaniile indiene sub comanda lui Anthony Wayne. După ce și-a dat demisia, a fost recrutat de fostul său camarad de arme, Meriwether Lewis, pentru a-l ajuta în cadrul primei expediții terestre spre coastele Pacificului. S-a dovedit un conducător abil în cadrul celebrei expediții Lewis și Clark (1804–1806), afirmându-se prin abilitățile practice de care a dat dovadă în sălbăticie și prin talentul de a desena hărți. A evitat câteva dezastre spre care se îndrepta expediția. Mai târziu, ca guvernator al teritoriului Missouri (1813–1821), a devenit celebru pentru diplomația dovedită în relația cu indienii.

Clarke, Arthur C(harles)

(16.12.1917, Minehead, Somerset, Anglia – 18.03.2008, Sri Lanka)

Scriitor britanic de literatură SF. A publicat primele povestiri încă de când lucra în aviația regală. După ce a obținut diploma în fizică și matematică, a scris romane cum ar fi *Sfârșitul copilăriei* (Childhood's End, 1953), *Lumină terestră* (Earthlight, 1955), *Întâlnire cu Rama* (Rendezvous with Rama, 1973) și *Fântânile Paradisului* (The Fountains of Paradise, 1979). A colaborat cu Stanley Kubrick la crearea filmului *2001: Odiseea spațială* (2001: A Space Odyssey, 1968), care a avut două continuări. Unele dintre ideile lui Clarke s-au dovedit a fi extrem de clarvăzătoare. Din 1950 a locuit în Sri Lanka. În 1997 a publicat *3001: Odiseea finală* (3001: The Final Odyssey). A fost înnobilat în 2000.

clarobscur

Contrast de lumini și umbre într-o operă de artă. Leonardo da Vinci a exploatat la maximum această tehnică, însă ea este asociată cu artiștii sec. XVII, cum ar fi Caravaggio și Rembrandt, care au folosit-o cu un efect maxim. Xilogravurile în clarobscur, realizate prin imprimarea mai multor nuanțe ale aceleiași culori de pe clișee de lemn separate pe o singură foaie de hârtie, au apărut în sec. XVI în Italia.

clasă socială

Într-o societate, grup de oameni având același statut socio-economic. Termenul a fost folosit pe scară largă pentru prima dată la începutul sec. XIX, după revoluțiile industriale și politice de la sfârșitul sec. XVIII. Teoria claselor sociale care a exercitat cea mai mare influență a fost cea a lui Karl Marx, care s-a axat pe ideea conform căreia o clasă socială controlează și dirijează procesul de producție, în timp ce celelalte sunt producătorii direcți și furnizorii de servicii pentru clasa dominantă. Astfel, relațiile dintre clase erau văzute ca fiind situate pe poziții antagoniste. Max Weber a accentuat importanța puterii politice și a statutului social sau a prestigiului în păstrarea diferențelor de clasă. În ciuda controverselor în privința teoriei claselor sociale, astăzi s-a ajuns la un consens în ceea ce privește caracteristicile claselor în societățile capitaliste moderne. Clasa superioară se distinge în special prin deținerea unor averi mari, moștenite. Clasa muncitoare este formată în special din muncitori calificați și semicalificați, deseori în servicii, care câștigă salarii mici sau medii și au acces limitat la averi moștenite. Clasa de mijloc include funcționari de nivel mediu și superior, cei care lucrează în domenii tehnice și profesionale, administratorii și managerii, precum și întreprinzătorii, cum ar fi proprietarii de magazine mici, oamenii de afaceri și fermierii. Adesea există și un substrat urban de muncitori la negru sau șomeri, numiți în general clasa de jos. *Vezi și* burghezie.

Clasicele cinci *în chineză* Wujing

Cinci cărți chineze antice asociate cu Confucius. Timp de peste 2 000 de ani, au fost considerate lucrări de referință în ceea ce privește societatea, guvernul, literatura

și religia chineză. Studenții chinezi studiază de obicei cele patru cărți, mai scurte, înainte de a aborda Clasicele cinci, din care fac parte *Cartea schimbărilor* (Yijing), *Cartea istoriei* (Shujing), *Cartea clasică a poeziei, Culegerea de ritualuri* și *Analele de primăvară și de toamnă* (Chungiu). Clasicele cinci au fost studiate începând cu 136 î.Hr. (când confucianismul a devenit ideologia de stat în China) până la începutul sec. XX. Cunoașterea textelor era necesară pentru orice învățat care dorea să obțină un post în vasta birocrație guvernamentală. După 1950, doar anumite texte se studiază în școlile publice. *Vezi și* sistemul de examinare chinez.

clasicism și neoclasicism

În arte, tradiție istorică sau atitudine estetică inspirată de arta Greciei și a Romei antice. În istoria artei, clasicismul se referă fie la arta creată în Antichitate, fie la opera de artă de mai târziu inspirată de cea a Antichității; neoclasicismul se referă întotdeauna la arta produsă ulterior, dar inspirată de Antichitate. Termenii clasicism și neoclasicism sunt deseori folosiți în variație liberă.

Caracteristici

Când denumește o atitudine estetică, clasicismul presupune o serie de caracteristici asociate în mod obișnuit artei antice – armonie, claritate, sobrietate, universalitate și idealism. Datorită reputației de care se bucură arta antică, „clasic" înseamnă uneori, dacă ne referim la o operă de artă, „cel mai bun în genul său" (de pildă, un exemplu clasic de vilă). Prin extensie, „clasic" denumește, uneori, un anume stadiu pe care unii istorici și esteticieni l-au identificat drept o etapă caracteristică regulată a ceea ce ei consideră a fi evoluția ciclică a tuturor stilurilor. Faza clasică este, în acest context, momentul în care stilul respectiv își găsește expresia deplină, cea mai armonioasă; se crede că ea urmează unei faze mai primitive, mai puțin evoluate și precedă un stadiu „manierist", „baroc" sau „decadent", în care stilul își pierde forța originală și este, uneori, rafinat de dragul rafinamentului. Etapele din istoria artei occidentale care imită intenționat și direct arta antică sunt, de obicei, numite neoclasice.

În tradiția occidentală, perioadele de clasicism au în comun venerația față de modelele Antichității, dar ele pot să varieze mult în interpretarea și aplicarea acestor modele, în funcție de epocă și de arta particulară pe care o vizează (pictură, arhitectură, literatură și muzică). În artele vizuale, pe lângă calitățile generale asociate clasicismului ca atitudine estetică, artiștii tind să aibă predilecție pentru anumite atribute întrucâtva mai concrete, de pildă să prefere linia culorii, linia dreaptă, celei curbe, frontalitatea și compozițiile închise compozițiilor pe diagonală, în spațiu, și generalul particularului. Și totuși, ori de câte ori au privit către Antichitate, artiștii au făcut-o în spiritul problemelor și idealurilor contemporane lor, interpretând în diferite moduri ceea ce le oferea arta antică. În istorie, clasicismul a fost inclus într-o serie de opoziții desemnând fie antiteze estetice sau critice (clasicism versus romantism, clasicism versus avangardă), fie deosebiri istorice (în continuare, fiecare prim termen dintr-o pereche este considerat a întruchipa caracteristicile estetice ale clasicismului: Renaștere versus gotic, Renaștere târzie versus manierism și poussinism versus rubenism).

Arhitectura și artele vizuale

Tradiția clasică antică nu a dispărut în Evul Mediu, dar în sec. XV și XVI, grație eforturilor hotărâte ale italienilor de a absorbi clasicismul Antichității, Renașterea italiană a fost prima perioadă de clasicism consecvent și profund de după Antichitate. Arhitectul de sec. XV Leon Battista Alberti punea semnul egalității între clasicism și frumusețe și definea frumusețea în arhitectură drept „armonia și concordanța tuturor părților, obținută prin respectarea unor reguli bine fondate [bazate pe studiul operelor antice] și ducând la un tot căruia nimic nu-i poate fi adăugat, scos sau schimbat fără să-l strice". Tot el afirma că „sculptorul trebuie să se străduiască pe cât posibil să exprime, atât prin comportamentul... cât și prin ținuta... personajului, viața și caracterul... persoanei înfățișate". În pictură, artiștii aveau să aleagă subiecte care glorificau omul, să folosească personaje potrivite acțiunilor pe care le reprezentau și să imite aspectul acestora din lumea reală. În artele vizuale, clasicismul Renașterii și-a găsit întruparea desăvârșită în statuia lui *David* creată de Michelangelo (1501–1504, Accademia, Florența), în portretul făcut de Rafael lui Baldassare Castiglione (1516, Luvru, Paris) și în arhitectura de la Palazzo Caprini proiectat de Donato Bramante (cca 1510, Roma, distrus).

Exemplele furnizate de Antichitate și de Renaștere la Roma au reprezentat timp de două secole standardele pentru clasicism în Italia, în timp ce, în Franța sec. XVII, aceste exemple, împreună cu teoriile lui Alberti, i-au îndemnat pe principalii artiști francezi să adopte un clasicism purificat.

Reprezentativi pentru acest curent au fost Nicolas Poussin în pictură (de exemplu, *Peisaj cu înmormântarea lui Focion* – Funérailles de Phocion, 1648, Luvru) și François Mansart în arhitectură (de exemplu, biserica din Val-de-Grace 1645–1647, Paris, împreună cu Jacques Lemercier). În Anglia sec. XVIII, clasicismul în arhitectură – inspirat din lucrările și tratatele arhitectului italian Andrea Palladio, bazate, la rândul lor, pe Antichitatea romană și pe Roma renascentistă – a creat normele care au dominat arhitectura engleză și americană până la începuturile sec. XIX (de exemplu, Lord Burlington, casa Chiswick, Middlesex, începută în 1725; Thomas Jefferson, Monticello, Charlottesville, Virginia, terminată în 1809). Pictori englezi cu înclinații academice de tipul lui Sir Joshua Reynolds au dat lecții de clasicism renascentist care au inspirat o perioadă similară în pictura engleză și americană.

La mijlocul secolului XVIII, clasicismul era deja atacat din două părți. Ideea extrem de prestigioasă conform căreia clasicismul ar fi echivalent cu frumusețea era contestată de cei care aveau nostalgia sublimului și pentru care fanteziile romantice, aluziile sugestive și invențiile bizare au ajuns să valoreze mai mult decât claritatea și demnitatea clasice. Pe de altă parte, superioritatea larg acceptată a Antichității romane a început să fie pusă sub semnul îndoielii de admiratorii Greciei. Istoricul Johann Winckelmann, de pildă, specialist în arta Antichității, vedea în sculptura greacă „o nobilă simplitate și o grandoare tăcută" și îi îndemna pe artiști să imite natura imitându-i pe greci, pentru că numai ei reușiseră să dezvăluie măreția omului – doctrină clasicistă transferată dinspre Roma către Grecia. În sculptură, acest sfat a fost urmat îndeosebi de Antonio Canova. În pictură, Jacques-Louis David a reabilitat standardele formale ale lui Rafael și ale Romei lui Augustus și a transformat clasicismul într-un instrument care slujea noilor subiecte încurajatoare și encomiastice pe care pictorii erau chemați să le reprezinte (de exemplu, *Jurământul Horaților* – Le Serment des Horacis, 1784, Luvru). Austeritatea, grandoarea și simplitatea, ca și reprezentarea precisă și consonanța dintre o formă clară și un conținut nobil au continuat să constituie trăsături clasice ale multora dintre operele unor artiști ulteriori precum Pablo Picasso, Aristide Maillol sau Henry Moore.

După mijlocul secolului XVIII, clasicismul în arhitectură a devenit asociat raționalismului. Din venerația față de modelele grecești, romane sau renascentiste au luat naștere varii curente neoclasice. La începutul sec. XX, canoanele clasice ale armoniei, proporționalității și concordanța părților erau aplicate noilor tehnologii pentru a crea diverse stiluri. Arhitecții Le Corbusier și Ludwig Mies van der Rohe exemplifică două moduri deosebite de adaptare a trăsăturilor stilistice clasice la noile probleme și materiale.

Celelalte arte

Perioadele de clasicism în literatură și muzică au coincis, în general, cu cele din artele vizuale. În literatură, de pildă, prima mare redeșteptare a clasicismului a avut loc tot în Renaștere, când proza lui Cicero a fost imitată cu precădere. În Franța sec. XVII a apărut o bogată și diversă literatură clasică, paralelă evoluției din artele vizuale. Deosebit de importanți au fost dramaturgii Pierre Corneille și Jean Racine, ca și filozofii Blaise Pascal și René Descartes. În Anglia, clasicismul în literatură a luat naștere mai târziu decât în Franța și a atins apogeul în scrierile de sec. XVIII ale lui John Dryden și Alexander Pope. La rândul lor, Gotthold Ephraim Lessing, Johann Wolfgang von Goethe și Friedrich Schiller sunt figuri importante în curentul clasic din literatura germană. La începutul sec. XX, T.S. Eliot și reprezentanții Noii Critici au fost, uneori, considerați clasici datorită accentului pe care îl puneau pe formă și pe disciplină.

În muzică, marea perioadă clasică a început la sfârșitul sec. XVIII și a fost dominată de compozitori din Europa vorbitoare de germană: Joseph Haydn, Wolfgang Amadeus Mozart, Christoph Gluck și tânărul Ludwig van Beethoven, autorii unei muzici șlefuite, rafinate și melodioase. În epoca lor, muzica instrumentală a devenit, pentru prima oră în istorie, mai importantă decât cea vocală. Interesul remarcabil față de instrumentele muzicale, combinat cu dorința reglementării formale a muzicii, în spirit clasic, a dus la standardizarea orchestrelor simfonice, a ansamblurilor camerale, a pianelor și a diverselor genuri și specii compoziționale.

clasificare de bibliotecă

Sistem de aranjare adoptat de către o bibliotecă, pentru a permite utilizatorilor să localizeze materialele repede și cu ușurință. Clasificările pot fi naturale (de ex., după subiect), artificiale (de ex., după alfabet, formă sau ordine numerică) sau accidentale (de ex. cronologic sau geografic). De asemenea, variază în grad, unele cuprinzând subdiviziuni foarte mici, restrânse, iar altele, aspecte

mai cuprinzătoare. Sisteme foarte folosite de clasificare sunt cele precum Sistemul zecimal de clasificare Dewey, clasificarea Bibliotecii Congresului, clasificarea Bliss și clasificarea Colon; unele biblioteci își pot crea sisteme proprii de clasificare.

Claudel, Camille (-Rosalie)

(08.12.1864, Villeneuve-sur-Fère, Franța - 19.10.1943, azilul Montdevergues, Montfavet)

Sculptoriță franceză. Primind aceeași educație ca și fratele ei, Paul Claudel, în adolescență era deja o sculptoriță talentată. În 1881 s-a stabilit cu familia la Paris și a fost admisă la Academia Colarossi. În 1882 l-a întâlnit pe Auguste Rodin. Este cunoscută astăzi mai mult ca elevă, colaboratoare, model și amantă a acestuia. A contribuit cu schițe integrale sau parțiale la proiectele lui Rodin, în special la lucrarea *Porțile infernului* (1880–1900). Și-a expus propriile lucrări în saloane și în galerii de artă, bucurându-se de succes, dar și-a distrus multe alte lucrări. În 1913, încă suferind din cauza despărțirii de Rodin, din 1898, a fost internată într-un spital de boli mintale. Și-a petrecut restul zilelor într-un sanatoriu, unde a și decedat.

Claudel, Paul (-Louis-Charles-Marie)

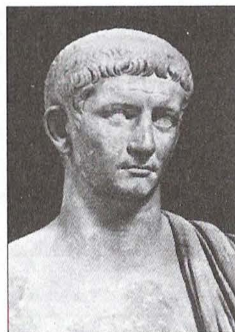
(06.08.1868, Villeneuve-sur-Fère, Franța - 23.02.1955, Paris)

Poet, dramaturg și diplomat francez. S-a convertit la catolicism când avea 18 ani. Strălucita lui carieră diplomatică a început în 1892, iar în cele din urmă a fost ambasador în Japonia (1921–1927) și în Statele Unite (1927–1933). În același timp, a urmat și o carieră literară, exprimând în poezie și dramă concepția sa despre scopul înalt al creației. A devenit cunoscut prin piese cum ar fi *Ostaticul* (L'Otage, 1911), *Îngerul a vestit pe Maria* (L'Annonce faite à Marie, 1912). Capodopera sa se intitulează *Pantoful de satin* (Le Soulier de satin, 1929). Tema recurentă a tuturor acestor lucrări o reprezintă iubirea omenească și cea divină și căutarea mântuirii. A scris libretele pentru opera lui D. Milhaud *Cristofor Columb* (1930) și pentru oratoriul lui A. Honegger, *Ioana d'Arc* (1938). Cea mai cunoscută operă lirică a sa este *Cinci mari ode* (Cinq grandes odes, 1910).

Claudius *nume complet* Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicus *născut* Tiberius Claudius Nero Germanicus

(01.08.10 î.Hr. Lugdunum, azi Lyon, Franța - 13.10.54 d.Hr.,/?/)

Împărat roman (41–54 d.Hr.). Nepot al lui Tiberius, Claudius a devenit împărat după asasinarea lui Caligula. Bolnăvicios, neîndemânatic, neatrăgător și preocupat mereu de studiu, a scris câteva istorii, dar nu s-a păstrat nici una. A fost nemilos față de anumiți senatori și *equites* (*vezi* eques), având tendința de a defavoriza clasele de sus, preferându-i pe liberți. Invazia Britanniei din 43 d.Hr. făcea parte din planul lui de extindere a granițelor; a mai anexat și Mauritania, o zonă din N Africii, Lycia din Asia Mică și Tracia, făcând din Iudeea provincie romană. A încurajat urbanizarea, a cheltuit exagerat de mult pe lucrări publice și a extins acordarea cetățeniei romane locuitorilor de pe întreg teritoriul imperiului. După ce în 48 d.Hr. și-a executat cea de-a treia soție, Valeria Messalina, care uneltea împotriva lui, s-a căsătorit cu nepoata lui, Agrippina cea Tânără. Aceasta l-a influențat pe Claudius, determinându-l să-l numească moștenitor pe fiul ei, Lucius (mai târziu Nero) în locul lui Britannicus, fiul lui Claudius. Se bănuiește că a fost otrăvit de Agrippina.

Claudius I, bust găsit lângă Piverno; Muzeul Vaticanului

ALINARI-ART RESOURCE/EB INC.

Claudius Caecus, Appius

(sfârșitul sec. IV î.Hr. - începutul sec. III î.Hr.)

Om de stat roman și reformator al justiției. Ales cenzor, Appius a acordat noi drepturi fiilor oamenilor eliberați din sclavie și ai celor fără pământ. A terminat Aqua Appia, primul apeduct al Romei, și a început lucrările la Via Appia. A fost consul în 307 î.Hr., cenzor pentru a doua oară în 296 î.Hr. și pretor în 295 î.Hr. Publicând *Metode de practică juridică* (Legis actiones) și lista cu zilele de judecată, a înlesnit accesul publicului la sistemul juridic. La bătrânețe, a convins Senatul să-l alunge pe Pyrrhos din S Italiei.

Clausewitz, Carl (Philipp Gottlieb) von

(01.06.1780, Burg, lângă Magdeburg, Prusia - 16.11.1831, Breslau, Silezia)

General și scriitor prusac. Născut într-o familie săracă din clasa de mijloc, la 12 ani s-a înrolat în armata prusacă și în 1801 a intrat la Colegiul de Război din Berlin. După ce s-a remarcat prin modul în care și-a făcut datoria în războaiele napoleoniene, a devenit general și a fost numit director al Colegiului de Război (1818). Lucrarea sa cea mai importantă despre strategie,

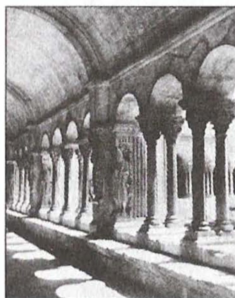

Clausewitz, litografie de Franz Michelis după o pictură de Wilhelm Wach, 1830

BIBLIOTECA DE STAT, BERLINUL DE VEST

intitulată *Despre război* (Vom Kriege, 1832–1837), analizează reușitele geniilor militare prin izolarea factorilor care decid succesul în război. A pus accentul pe necesitatea unei abordări critice a problemelor strategice, și nu pe realizarea unui sistem rigid de strategii. A afirmat că războiul este mai degrabă o unealtă pentru atingerea scopurilor politice și nu un scop în sine („în fapt, o prelungire a politicii pe alte căi") și a argumentat că războiul defensiv constituie cea mai puternică poziție din punct de vedere politic și militar. A susținut și conceptul de război total. Publicată postum, cartea sa a avut o profundă influență asupra dezvoltării strategiilor militare moderne.

claustru

Curte pătrată, încadrată de culoare acoperite, aparținând de obicei bisericilor din cadrul mănăstirilor sau catedralelor. Termenul este folosit și pentru desemnarea culoarelor propriu-zise. Cele mai vechi erau arcade deschise, de obicei cu acoperiș în pantă construit din lemn. Această formă a fost aproape în totalitate înlocuită în Anglia de un rând de ferestre care luminau un ambulatoriu cu boltă. În zonele din S, claustrurile cu arcadă deschisă au rămas neschimbate. Un exemplu de calitate superioară este arcada deschisă supraetajată a lui Donato Bramante de la Santa Maria della Pace, Roma (1500–1504).

Claustru cu arcade deschise; catedrala Saint-Trophîme, Arles, Franța

JEAN ROUBIER

clauza națiunii celei mai favorizate

Garanție a acelorași oportunități comerciale (de ex. concesii tarifare) acordate deja națiunii celei mai favorizate. Este o metodă de a acorda statelor șanse comerciale egale, dând o dimensiune multilaterală acordurilor inițial bilaterale. Aceste încercări de a acorda șanse egale de afaceri au fost introduse în tratate comerciale încă de la începutul sec. XVII. Tratatul semnat de Anglia și Franța în 1860 a devenit un model pentru numeroase acorduri comerciale ulterioare, stabilind astfel un set de concesii tarifare sincronizate (*vezi* tarif), care au fost apoi extinse pe plan internațional prin clauza națiunii celei mai favorizate. Clauza a fost aplicată mai ales în cazul taxelor vamale pe importuri, dar au mai apărut mențiuni specifice și pentru alte zone de contact economic, inclusiv drepturi de proprietate, brevete și drepturi de autor. *Vezi și* GATT (Acordul General pentru Tarife și Comerț); Organizația Mondială a Comerțului.

clauza oficializării *sau* clauza oficializării unei religii

Clauză în Primul Amendament al Constituției SUA, care interzice Congresului să stabilească o religie de stat. Nu permite aprobarea unei legi prin care să fie acordate privilegii unei anumite religii. Acționează împreună cu o clauză asemănătoare, ce interzice limitarea libertății de exprimare a religiei.

clauză de excludere circumstanțială

Prevedere constituțională adoptată de șapte state din SUA (1895–1910), prin care se nega dreptul la vot al afro-americanilor. Clauza îi scutea pe descendenții persoanelor care votaseră înainte de 1867 de îndeplinirea cerințelor referitoare la alfabetizare și proprietăți. Din moment ce populația de culoare nu avusese drept de vot până la adoptarea celui de Al 15-lea Amendament (1870), această clauză îi excludea efectiv de la vot atât pe ei, cât și pe mulți albi săraci și analfabeți. În 1915, Curtea Supremă SUA a declarat clauza ca fiind neconstituțională.

clauză pentru comerț

În Constituția SUA (Art. I, alin. 8), dreptul Congresului „de a reglementa comerțul cu statele străine, cu statele americane și cu triburile indiene". Este fundamentarea legală a autorității guvernului american.

clauză restrictivă

În legea proprietății, prevedere sau dispoziție stipulată de comun acord într-un act de proprietate sau contract de închiriere, care limitează libera utilizare sau libera ocupare a proprietății, de ex. prin interzicerea utilizării în scop comercial a unor anumite tipuri de structuri. Clauza restrictivă exista încă de la apariția legii proprietății și era deja încetățenită în dreptul roman. Termenul de clauză restrictivă se poate aplica, de asemenea, clauzei de neconcurență din dreptul comercial, prin

care una dintre părți se obligă să nu se lanseze într-un tip similar de activitate dintr-un domeniu dat, pentru o perioadă determinată de timp.

clavecin

Instrument muzical cu clape, ale cărui coarde sunt făcute să vibreze prin ciupire cu plectre făcute din pene (sau uneori piele), fixate pe suporturi de lemn, care sunt acționate cu ajutorul clapelor. Atunci când o clapă este lovită, un amortizor textil atinge coarda. Adesea are două claviaturi paralele și, în general, două sau mai multe seturi de coarde; acestea permit emiterea simultană a unui sunet cu o octavă mai jos sau mai sus față de nota corespunzătoare clapei lovite. Intensitatea sunetului nu este influențată de forța cu care este lovită clapa și nu există nici un mijloc de a prelungi o notă după ce clapa a fost eliberată. La mijlocul sec. XV existau clavecine primitive. În sec. XVII–XVIII, acesta a devenit un instrument foarte important, solo, ca acompaniament sau ca instrument de ansamblu. Aproximativ din 1750, în locul clavecinului a început să fie folosit pianul, care avea o capacitate dinamică sporită, iar în anii 1820, clavecinul nu mai era folosit aproape deloc. A reapărut în sec. XX, datorită interesului cercetătorilor, instrumentiștilor și fabricanților de instrumente muzicale.

Clavecin cu cutie de rezonanță, proiectat de Hans Ruckers, Amsterdam, 1612

PROPRIETATEA TRUSTULUI NAȚIONAL, FENTON HOUSE, HAMPSTEAD, LONDRA; PRIN AMABILITATEA MAIESTĂȚII SALE REGINA ELIZABETA, REGINA-MAMĂ

clavicord

Instrument vechi cu claviatură, un important strămoș al pianului. A fost folosit intens în perioada 1400–1800, în special în Germania. Este de obicei dreptunghiular, având claviatura încorporată. Coardele sunt lovite de ciocănele de metal, nu ciupite ca la clavecin. Ciocănelul devine punctul terminus al coardei vibratoare; astfel, punctul unde se lovește determină înălțimea sunetului. Așa-numitul clavicord temperat permite lovirea unei singure perechi de coarde cu mai multe ciocănele (fapt care limitează într-o oarecare măsură notele care pot fi produse simultan); clavicordul obișnuit folosește doar un ciocănel la fiecare pereche de coarde. Atingerea coardelor cu degetele poate produce variații dinamice; variațiile presiunii degetelor pot produce chiar vibrații.

Clay, Cassius Marcellus

(19.10.1810, Madison, Kentucky, SUA – 22.07.1903, Whitehall, Kentucky)

Aboliționist și politician american. A fost fiul unui proprietar de sclavi și rudă cu Henry Clay. Profund influențat de ideile lui William Lloyd Garrison, în 1845 a fondat în Lexington publicația aboliționistă *True American*, dar a fost forțat de oponenții acesteia să o transfere la Cincinnati și apoi la Louisville, Kentucky, unde a apărut sub numele de *The Examiner*. A contribuit la fondarea Partidului Republican în 1854, iar mai târziu a activat ca ambasador al Statelor Unite în Rusia (1861–1862, 1863–1869), unde a negociat Achiziția Alaska.

Clay, Henry

(12.04.1777, Hanover, Virginia, SUA – 29.06.1852, Washington DC)

Politician american. Din 1797 a practicat dreptul în Virginia și apoi în Kentucky, unde a activat în organul legislativ al statului (1803–1809). A fost ales în Camera Reprezentanților (1811–1814, 1815–1821, 1823–1825), devenind apoi președinte al acesteia (1811–1814). A fost printre cei care au împins Statele Unite în războiul din 1812. A sprijinit o politică economică națională, cunoscută sub numele de Sistemul American, cu prețuri protecționiste. De asemenea, a sprijinit banca națională și a îmbunătățit transportul intern. Sprijinul pe care l-a acordat în cadrul Compromisului Missouri i-a adus supranumele de „Marele Pacificator" și „Marele Maestru al Compromisului". După ce l-a sprijinit pe John Quincy Adams, în alegerile din 1824, acesta l-a desemnat secretar de stat (1825–1829). A fost membru al Senatului american între 1806–1807, 1810–1811 și 1831–1842, sprijinind tariful de compromis din 1833. A fost candidat la președinție din partea Partidului Liberal în 1832 și 1844. În timpul ultimului mandat în Senat (1849–1852), a susținut cu tărie aprobarea Compromisului din 1850.

Henry Clay, portret de Frederick și William Langenheim, 1850

BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON, DC

Clay, Lucius D(uBignon)

(23.04.1897, Marietta, Georgia, SUA – 16.04.1978, Cape Cod, Massachusetts)

Ofițer în armata SUA. A absolvit West Point și a îndeplinit sarcini militare care solicitau

calificare de inginer. În Al Doilea Război Mondial, a condus programul de aprovizionare a armatei americane (1942–1944). După război, a fost numit guvernator militar adjunct al zonei de ocupație americană din Germania și comandant suprem al forțelor americane în Europa (1947–1949), conducând cu succes crearea podului aerian de la Berlin din 1948. După ce a ieșit la pensie în 1949, a pus bazele unei afaceri pe cont propriu și a fost consilier neoficial al președintelui Dwight D. Eisenhower.

Clayton-Bulwer, Tratatul ~

(1850)

Compromis având ca scop armonizarea intereselor contradictorii ale Angliei și ale SUA în America Centrală. Tratatul prevedea controlul și protecția în comun a ceea ce avea să devină Canalul Panama, de către cele două țări. În 1901, a fost înlocuit cu Tratatul Hay-Pauncefote, prin care guvernul britanic era de acord ca SUA să construiască canalul și să-și exercite controlul asupra lui.

Clayton, John Middleton

(24.07.1796, Dagsboro, Delaware, SUA – 09.11.1856, Dover, Delaware)

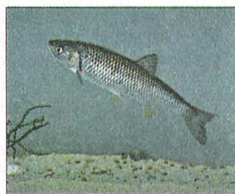
Politician american. A fost secretar de stat în Delaware (1826–1828) și președinte de tribunal (1837). A fost senator al SUA în perioadele 1829–1836 și 1845–1849. Ca secretar de stat american (1849–1950) în timpul mandatului președintelui Zachary Taylor, a negociat Tratatul Clayton-Bulwer.

Clazomene

Oraș grec ionian antic, situat în Asia Mică. Fondat în partea continentală a Greciei, orașul a fost ulterior mutat pe o insulă din apropiere. Filozoful Anaxagoras s-a născut aici. În sec. V î.Hr. s-a aflat sub controlul Atenei. În 387 î.Hr. s-a aflat sub stăpânirea Persiei. Jumătate de secol mai târziu, Alexandru cel Mare a construit un drum care lega orașul de continent. Făcând parte din dodecapolisul ionian, era cunoscut pentru sarcofagele din teracotă pictată (sec. VI î.Hr.).

clean

Denumire comună pentru peștii de apă dulce din familia crapului, pescuit pentru momeală, hrană sau divertisment. Printre cele mai cunoscute specii se numără: cleanul-european (*Leuciscus cephalus*), din Europa și Marea Britanie, un răpitor vorace care se hrănește cu insecte și cu alți pești, cleanul-de-pârâu sau cleanul-cu-coarne (*Semotilus atromaculatus*) din America de Nord și cleanul-cap-cu-coarne (*Nocomix* sau *Hybopsis biguttata*). Aceste specii au lungimi cuprinse între 15 și 60 cm. Culoarea variază de la albăstrui la verde pe spate, cu burta mai deschisă sau argintie. Acest termen se mai folosește și pentru alte ciprinide din America de Nord și pentru alți pești neînrudiți.

clean-european (*Leuciscus cephalus*)

W.S. PITT–ERIC HOSKING

clean-mic

Pește teleosteean, de apă dulce, mic, energic, din familia crapului (*Cyprinidae*). În Anglia și în Europa, cleanul-mic (*Leuciscus leuciscus*), înrudit cu cleanul-european, este întâlnit în râuri și izvoare. Este un pește argintiu, cu cap mic, cu lungime de 25–30 cm și greutate de 0,5–0,7 kg. Trăiește în bancuri și se hrănește cu material vegetal și animal. Poate fi folosit ca momeală, fiind un pește căutat pentru pescuitul sportiv, însă nu are carne gustoasă. În America de Nord, numele este atribuit variatelor ciprinide mici din pârâuri și mlaștini, în special din centrul și S SUA.

Cleese, John (Marwood)

(n. 27.10.1939, Weston-super-Mare, Somerset, Anglia)

Actor și scenarist de film britanic. Educat la Universitatea Cambridge, a scris și a jucat în comedii pentru televiziunea britanică, în anii 1960, după care s-a implicat în producerea spectacolului de televiziune *Circul zburător al lui Monty Python* (Monty Python's Flying Circus, 1969–1974). Datorită umorului său de factură suprarealistă, spectacolul s-a bucurat de o mare audiență în Statele Unite. Cleese a fost coscenarist la serialul de televiziune *Fawlty Towers* și a jucat în acesta; a colaborat cu restul trupei Monty Python pentru realizarea unor filme cum ar fi *Monty Python și Sfântul Graal* (Monty Python and the Holy Grail, 1975), *Viața lui Brian* (Life of Brian, 1979) și *Sensul vieții* (The Meaning of Life, 1983). Printre alte filme ale sale se numără *Un peștișor pe nume Wanda* (A Little Fish Called Wanda, 1988).

clei

Substanță adezivă asemănătoare gelatinei, extrasă din țesuturi animale, în special din partea inferioară și din oase, ori din pește, cazeină (proteina din lapte) sau legume. Cleiul a fost folosit încă din 3000 î.Hr. la construcția mobilelor din lemn din Egipt. Adezivii pe bază de rășini sintetice, precum

epoxizii, înlocuiesc cleiul în multe cazuri, dar acesta este încă frecvent utilizat în industria mobilei și în anumite procese de fabricație sau în diverse procese industriale.

Cleisthenes din Atena

(cca 570–508 î.Hr.)

Om de stat atenian și arhonte-șef (525–524 î.Hr.), considerat fondatorul democrației ateniene. Membru al familiei Alcmeonizilor, în 508 î.Hr. s-a aliat cu ecclesia și a impus reforme democratice prin care baza organizării a fost schimbată de la nivel de familie și clan la nivel de localitate. Cele patru triburi de sânge au fost înlocuite cu 10 triburi locale, toate cu reprezentanți din oraș și din zonele de coastă și de deal. Consiliul reprezentativ a ajuns până la 500 de membri. Toate reformele sale au avut la bază conceptul de izonomie (drepturi egale pentru toată lumea).

Cleitias *sau* Kleitias *sau* Clitias

(a activat între cca 580–550 î.Hr.)

Pictor grec de vase din ceramică. Maestru remarcabil al perioadei arhaice, a executat decorațiile de pe vasul François (cca 570 î.Hr.), care a fost descoperit în 1844, într-un mormânt etrusc. Pictat în stilul figurilor negre (*vezi* ceramică cu figuri negre), acest vas de dimensiuni mari, marcat și decorat cu peste 200 de siluete, se numără printre comorile cele mai importante ale artei grecești. Alte vase și fragmente care îi sunt atribuite se găsesc la Muzeul Acropole din Atena.

Masca Meduzei, vedere de sus a suportului făcut de Ergotimos și pictat de Cleitias, cca 560 î.Hr.; Muzeul de Artă Metropolitan din New York

clematită

Denumire comună din cele peste 200 de specii de arbuști cățărători pereni din genul *Clematis* (familia *Ranunculaceae*), care se găsesc aproape în toată lumea, în special în Asia și în America de Nord. Multe specii sunt cultivate în America de Nord pentru florile lor frumoase, fie solitare, fie în inflorescențe de dimensiuni mari. Frunzele sunt de obicei compuse. Printre speciile cele mai răspândite se află caprifoiul, vița-albă (*C. vitalba*), viță-de-pădure (*C. cirrhosa*) și *C. viticella*. Hibrizii cei mai răspândiți în horticultură provin în principal din trei specii de origine: *C. florida, C. patens și C. jackmanii*.

Clemenceau, Georges

(28.09.1841, Mouilleron-en-Parade, Franța – 24.11.1929, Paris)

Om de stat și jurnalist francez. De profesie doctor, Clemenceau a intrat în politică și în perioada 1876–1893 a fost ales în Camera Deputaților, devenind lider al blocului republican radical. A fondat ziarele *La Justice* (1880), *L'Aurore* (1897) și *L'Homme Libre* (1913) și a ajuns să se numere printre scriitorii politici de frunte ai timpului său. Sprijinul acordat lui Alfred Dreyfus i-a adus ajutorul necesar pentru a primi un loc în Senat între 1902 și 1920. A fost ministru de interne în 1906 și prim-ministru între 1906–1909. În timpul Primului Război Mondial, la 76 de ani, a devenit din nou prim-ministru (1917–1920), iar preocuparea lui statornică pentru război i-a adus numele de „părintele Victoriei". A ajutat și la elaborarea Tratatului de la Versailles de după război, încercând să împace interesele franceze cu cele ale Angliei și ale SUA. Fiind învins în alegerile prezidențiale din 1920, s-a retras din politică.

Clement V *născut* Bertrand de Got

(aprox. 1260, regiunea Bordelais, Franța – 20.04.1314, Roquemaure, Provence)

Primul papă (1305–1314) care a locuit la Avignon, în Franța. A devenit arhiepiscop de Bordeaux în 1299 și șase ani mai târziu a fost ales papă. Prin crearea unei majorități de cardinali francezi, a asigurat alegerea unei succesiuni de papi francezi. A mutat reședința papală la Avignon, în special din motive politice (*vezi* papalitatea de la Avignon). Filip IV al Franței l-a constrâns să reducă rolul Bisericii în problemele seculare și să dizolve ordinul templierilor. După 1313, Clement i s-a opus împăratului Henric VII al Sfântului Imperiu Romano-German și la moartea acestuia l-a numit pe regele orașului Napoli vicar imperial. Decretele lui, numite *Clementinae*, au reprezentat o contribuție importantă la legea canonică.

Clement VI *născut* Pierre Roger

(1291?, Corèzze, Aquitania – 06.12.1352, Avignon)

Papă (1342–1352). Arhiepiscop de Sens și Rouen, a fost făcut cardinal în 1338, devenind papă patru ani mai târziu, la Avignon (*vezi* papalitatea de la Avignon). A lansat o cruciadă împotriva Smirnei în 1344, prin aceasta punând capăt pirateriei otomanilor. A restabilit autoritatea papală în regiunea italiană Romagna, disputată de familii din nobilimea italiană. În schimbul protecției,

Ioan I de Napoli i-a vândut Avignonul. Clement s-a opus asceților franciscani cunoscuți sub numele de Spirituali, a mărit palatul papal și a încurajat dezvoltarea artei și a erudiției.

Clement VII *născut* Giulio de Medici

(26.05.1478, Florența - 25.09.1534, Roma)

Papă (1523–1534). Fiu nelegitim al lui Giuliano de Medici (*vezi* familia Medici), a fost crescut de unchiul său, Lorenzo de Medici. În 1513 vărul său, papa Leon X, l-a numit arhiepiscop de Florența și cardinal. A comandat opere de artă lui Rafael și Michelangelo. Figură politică slabă și șovăitoare, preocupat în special de interesele familiei de Medici, Clement s-a aliat cu Franța în 1527, lucru care a dus la jefuirea Romei de către împăratul Carol V. Lipsa lui de hotărâre a complicat solicitarea lui Henric VIII de a i se anula căsătoria cu Catherina de Aragon, ceea ce a contribuit la decizia lui Henric de a se rupe de Biserica Romei. Proasta lui păstorire a permis dezvoltarea Reformei.

Clement Alexandrinul, Sfântul ~ *în latină* Titus Flavius Clemens

(cca 150 d.Hr., Atena - 211/215? d.Hr., Palestina, sărbătorit de Biserica Catolică în 23 noiembrie și de Biserica Ortodoxă în 24 noiembrie)

Apologet al creștinismului, teolog misionar în lumea elenistică și conducător al școlii catehetice din Alexandria. A fost convertit la creștinism de Pantaenus, fost stoic care l-a precedat la conducerea Școlii din Alexandria. Clement credea că filozofia era pentru greci ceea ce erau Legile lui Moise pentru evrei, și anume o disciplină menită să conducă omul pe calea adevărului. El afirma că oamenii trăiesc mai întâi în calitate de cetățeni ai cerului și apoi în calitate de cetățeni ai pământului și susținea dreptul unui popor înrobit de a se ridica împotriva asupritorilor. Din cauza persecuțiilor din timpul împăratului Severus din 201–202 d.Hr., a trebuit să părăsească Alexandria și să plece în exil, pentru a se refugia la Alexandru, episcopul Ierusalimului. A fost venerat de Biserica Catolică până în 1586, când îndoielile asupra ortodoxiei lui au dus la eliminarea lui din rândul sfinților catolici.

Clementi, Muzio

(24.01.1752, Roma, Statele Papale - 10.03.1832, Anglia)

Compozitor, pianist, editor și industriaș englez de origine italiană. Adus în Anglia la vârsta de 13 ani de un călător englez care l-a auzit cântând la orgă, a studiat muzica timp de șapte ani la o proprietate de la țară a mentorului său. Interpretarea la orgă și primele sonate l-au făcut renumit în Londra. În 1781 a concurat la Viena împotriva lui Wolfgang Amadeus Mozart în fața împăratului. Mai târziu, a plecat în turnee ca dirijor și pianist. În 1798, a scos din faliment o mică afacere, publicând partituri muzicale și fabricând piane. Compozițiile sale pentru pian au avut mare succes; a dat lecții multor pianiști de succes. Printre piesele lui se numără 100 de sonate pentru pian și *Gradus ad Parnassum* (3 vol., 1817–1826), un set de piese pentru pian cu diferite scopuri didactice, care s-au bucurat de un mare succes.

Cleomene I

(m. 491 î.Hr.)

Rege spartan (519–491 î.Hr.). Unul dintre agiazi (descendent din fondatorii legendari ai Spartei), a condus împreună cu Demaratos. În 510 î.Hr. l-a expulzat pe tiranul Hippias din Atena, apoi a sprijinit partidul oligarhic împotriva democratului Cleisthenes și a refuzat să ajute Atena în războiul cu Persia. Strategiile lui au contribuit mult la consolidarea poziției Spartei drept cea mai mare putere din Pelopones. A mituit Oracolul de la Delphi pentru a-l detrona pe Demaratos, dar a fost descoperit și a fugit. Deși a redevenit rege, a înnebunit și s-a sinucis.

Cleomene III

(m. 219 î.Hr.)

Rege spartan (235–222 î.Hr.), unul dintre agiazi. Încercând să instituie o serie de reforme sociale, în 227 î.Hr. a șters datoriile, a redistribuit pământul și a restabilit educarea tinerilor. A abolit eforii și a introdus *patronomoi* (consiliul format din șase bătrâni). Primele sale încercări de a slăbi Liga Aheeană (229 î.Hr.) au avut succes, dar în 222 î.Hr., în Bătălia de la Sellasia, armata lui a fost învinsă de macedoneni, conduși de Ligă. A fugit în Egipt, unde a fost închis, dar a reușit să evadeze (219 î.Hr.). Deoarece nu a reușit să stârnească o revoltă în Alexandria, s-a sinucis.

Cleon

(m. 422 î.Hr., Amphipolis, Macedonia)

Politician atenian. Primul reprezentant remarcabil al clasei negustorilor în politica ateniană; a devenit conducător al Atenei în 429 î.Hr., după moartea dușmanului său, Pericle. Fiind susținătorul unei strategii ofensive în războiul peloponesiac, a propus ca toți cetățenii orașului rebel Mytilene să

fie uciși, iar femeile și copiii să fie trimiși în sclavie. A doua zi a revenit asupra acestei măsuri radicale. A devenit celebru când a cucerit insula spartană Sphacteria, dar a fost ucis de spartani când încerca să redobândească Tracia.

Cleopatra *nume complet* Cleopatra VII Thea Philopator

(70/69 î.Hr. - 08.30 î.Hr., Alexandria)

Regină egipteană, cunoscută în istorie și artă ca iubita lui Iulius Caesar și apoi ca soția lui Marc Antoniu. A devenit regină la moartea tatălui ei, Ptolemeu XII, în 51 î.Hr., și a domnit pe rând alături de cei doi frați ai ei, Ptolemeu XIII (51–47 î.Hr.) și Ptolemeu XIV (47–44 î.Hr.), și de fiul ei, Ptolemeu XV Caesar (44–30 î.Hr.) sau Caesarion. După ce armatele romane ale lui Octavian (viitorul împărat Augustus) au învins puterile unite ale celor doi, Antoniu și Cleopatra s-au sinucis, iar Egiptul a intrat sub dominație romană. Cleopatra a influențat activ politica romană într-un moment crucial și a ajuns să reprezinte, cum nu a mai reușit nici o altă femeie din Antichitate, prototipul femeii fatale.

Viața și domnia

Fiică a regelui Ptolemeu XII Auletes, Cleopatra avea să fie ultima regină a dinastiei macedonene care a condus Egiptul de la moartea lui Alexandru cel Mare, în 323 î.Hr., până la anexarea regatului de către Roma, în 30 î.Hr. Această dinastie fusese întemeiată de generalul lui Alexandru, Ptolemeu, care a devenit regele Ptolemeu I Soter al Egiptului. Cleopatra era deci de origine macedoneană și nu avea mai deloc sânge egiptean, cu toate că autorul clasic Plutarh scria că, din întreaga familie, doar ea a dorit să învețe limba egipteană și, din motive politice, s-a proclamat noua Isis, titlu care o diferenția de fosta regină ptolemaică, Cleopatra III, care susținuse și ea că era reîncarnarea zeiței Isis. Monedele ce poartă pe ele portretul Cleopatrei înfățișează o persoană mai degrabă expresivă decât frumoasă, cu buze subțiri, bărbie fermă, privire senină, frunte lată și un nas proeminent. La moartea lui Ptolemeu XII în 51 î.Hr., tronul a revenit fiului său mai mic, Ptolemeu XIII, și fiicei sale, Cleopatra VII. Este posibil, dar nu dovedit, ca ei să se fi căsătorit la scurt timp după ce a murit tatăl lor. Cleopatra, având 18 ani, mai mare decât fratele ei cu aproape opt ani, a acaparat puterea. Dovezile arată că primul decret în care numele lui Ptolemeu apare înaintea numelui Cleopatrei a fost în octombrie 50 î.Hr. Imediat după aceea, Cleopatra a fost nevoită să plece din Egipt în Siria, unde a adunat o armată, iar apoi s-a întors în 48 î.Hr. pentru a se lupta cu fratele ei, la Pelusium, aflat la granița de est a Egiptului. Uciderea generalului roman Pompei, la Pelusium, și sosirea lui Iulius Caesar au adus temporar pacea.

Cleopatra, fragment de basorelief din Templul lui Hathor, Dandarah, Egipt

INSTITUTUL ORIENTAL, UNIVERSITATEA DIN CHICAGO

Cleopatra și-a dat seama că avea nevoie de sprijinul romanilor, mai exact al lui Caesar, dacă voia să-și recapete tronul. Fiecare dintre cei doi voia să se folosească de celălalt. Caesar avea nevoie de bani pentru a plăti datoriile la care îl împinsese tatăl Cleopatrei, Auletes, pe când se lupta să-și păstreze tronul. Cleopatra era hotărâtă să ajungă pe tron și, dacă era posibil, să readucă gloria primilor Ptolemei și să recupereze cât mai multe teritorii, inclusiv sudul Siriei și Palestina. Caesar și Cleopatra au devenit amanți și au petrecut iarna asediați în Alexandria. Primăvara următoare au sosit întăriri romane, iar Ptolemeu XIII a fugit din calea acestora, dar s-a înecat în Nil. Cleopatra, acum căsătorită cu fratele ei Ptolemeu XIV, a preluat din nou tronul. În iunie 47 î.Hr. l-a născut pe Ptolemeu Caesar (cunoscut de cei din Alexandria drept Caesarion sau „micul Caesar". Dacă Caesar era într-adevăr sau nu tatăl lui Caesarion, după cum indică și numele, este un fapt necunoscut).

I-au trebuit doi ani lui Caesar pentru a înlătura ultimele rămășițe ale opoziției celor fideli lui Pompei. Imediat ce s-a întors la Roma, în 46 î.Hr., a sărbătorit triumful timp de patru zile – atât ținea o ceremonie în cinstea unui general după victoria asupra unei armate străine –, când Arsinoe, sora mai mică și mai dușmănoasă a Cleopatrei, a fost umilită. Cleopatra a făcut cel puțin o vizită oficială la Roma, însoțită de soțul-frate și de fiul ei. A locuit în vila personală a lui Caesar, de dincolo de Tibru, și se poate să fi fost martoră la dedicarea unei statui în cinstea sa la templul lui Venus Genetrix, strămoașa gintei Iulia din care făcea parte Caesar. Cleopatra se afla la Roma când Caesar a fost ucis în 44 î.Hr.

Imediat după întoarcerea ei la Alexandria în 44 î.Hr., Ptolemeu XIV a murit. Cleopatra a început să domnească alături de fiul ei, Ptolemeu XV Caesar, pe când acesta era

doar un bebeluș. În timpul Bătăliei de la Philippi din 42 î.Hr., împotriva asasinilor lui Caesar, Marc Antoniu a devenit urmașul lui Caesar – sau cel puțin așa părea, întrucât strănepotul și moștenitorul lui Caesar, Octavian, era doar un tânăr bolnăvicios. Antoniu, acum stăpân al teritoriilor de răsărit ale Romei, a trimis după Cleopatra ca să explice faptele petrecute după asasinarea lui Caesar. Cleopatra a pornit spre Tarsus, în Asia Minor, încărcată cu daruri, după ce își amânase plecarea pentru a-l face pe Antoniu să aștepte. A intrat în oraș pe râul Cydnus într-o corabie, îmbrăcată ca noua Isis. Antoniu, care se considera egal cu zeul Dionysos, a rămas fermecat. Uitând de soția lui, Fulvia, plecată în Italia, unde încerca din răsputeri să apere interesele soțului ei în fața amenințării din ce în ce mai mari pe care o reprezenta tânărul Octavian, Antoniu s-a întors în Alexandria, unde a tratat-o pe Cleopatra nu ca pe o suverană „protejată", ci ca pe un monarh independent.

În Alexandria, Cleopatra și Antoniu au fondat o societate de „oameni neasemuiți", ai cărei membri trăiau, așa cum au interpretat unii istorici, o viață de desfrâu și de nebunie, sau o viață dedicată cultului zeului Dionysos, așa cum au considerat alți istorici.

În 40 î.Hr., Cleopatra a născut doi gemeni, pe care i-a numit Alexandru Helios și Cleopatra Selene. Antoniu plecase din Alexandria spre Italia, unde a fost nevoit să facă o alianță temporară cu Octavian. Conform acestui aranjament, s-a căsătorit cu sora lui Octavian, Octavia (Fulvia murise). Trei ani mai târziu, Antoniu și-a dat seama că el și Octavian nu aveau cum să ajungă vreodată la un acord. Întrucât mariajul său cu Octavia devenise irelevant, Antoniu s-a întors în răsărit și a revenit la Cleopatra. Avea nevoie de sprijinul ei financiar pentru campania amânată din Parția; în schimbul acestui sprijin, Cleopatra a cerut returnarea teritoriilor răsăritene ale Egiptului, inclusiv multe regiuni din Siria și Liban și chiar pădurile bogate de arbori de balsam din Ierihon.

Campania din Parția a fost un eșec costisitor, ca și cucerirea temporară a Armeniei. Cu toate acestea, în 34 î.Hr., Antoniu a sărbătorit întoarcerea victorioasă în Alexandria. Aceasta a fost urmată de sărbătoarea numită „Donațiile de la Alexandria". La Gymnasium au început să vină oameni de peste tot, pentru a-i vedea pe Cleopatra și pe Antoniu, care stăteau pe tronuri de aur, așezate pe o platformă de argint, alături de copiii lor, așezați pe tronuri mai mici. Antoniu îl proclamase pe Caesarion fiu al lui Caesar – astfel demascându-l pe Octavian ca fiind copil nelegitim, adoptat de Caesar ca fiu și moștenitor. Cleopatra a fost aclamată ca regină a regilor, iar Caesarion ca rege al regilor. Lui Alexandru Helios i s-au dat Armenia și teritoriile de dincolo de Eufrat, iar fratele său mai mic, Ptolemeu, a primit teritoriile din vestul Eufratului. Sora băiatului, Cleopatra Selene, avea să stăpânească Cyrenaica. Pentru Octavian, care se afla la Roma, era limpede că Antoniu voia ca marea sa familie să stăpânească lumea. Octavian a confiscat testamentul lui Antoniu (sau ceea ce susținea el că este testamentul lui Antoniu) din Templul Vestalelor, cărora le fusese încredințat, și a dezvăluit poporului roman că Antoniu nu numai că dăduse teritorii romane unei femei străine, ci că voia și să fie îngropat alături de ea în Egipt. În curând s-a răspândit zvonul că Antoniu avea de gând să transfere capitala de la Roma la Alexandria.

Antoniu și Cleopatra și-au petrecut iarna dintre 32–31 î.Hr. în Grecia. Senatul roman l-au privat pe Antoniu de posibilitatea de a primi funcția de consul anul următor, apoi a declarat război Cleopatrei. Bătălia navală de la Actium, în care Octavian s-a confruntat cu forțele unite ale lui Antoniu și ale Cleopatrei, pe 24 septembrie 31 î.Hr., a fost un dezastru pentru egipteni. Antoniu și Cleopatra au fugit înapoi în Egipt, iar Cleopatra s-a retras în mausoleul ei, în vreme ce Antoniu a plecat la luptă pentru ultima dată. Primind falsa veste că murise Cleopatra, Antoniu s-a aruncat în propria sabie. Într-un ultim act de iubire, a cerut să fie dus la mausoleul Cleopatrei, unde a murit, după ce a implorat-o să încheie pace cu Octavian.

Cleopatra l-a îngropat pe Antonius, și apoi s-a sinucis. Felul în care a murit nu este prea clar, deși scriitorii clasici credeau că se lăsase mușcată de un șarpe, simbol al regalității divine. Avea 39 de ani, domnise timp de 22 de ani și fusese partenera de viață a lui Antoniu timp de 11 ani. Au fost îngropați împreună, așa cum doriseră amândoi, iar cu ei a intrat în pământ și republica romană.

Cleopatra de-a lungul istoriei

Marea majoritate a sutelor de regine pe care le-a avut Egiptul, deși renumite în propriul regat, erau mai puțin cunoscute în lumea largă. Când epoca dinastică s-a stins

și scrierea hieroglifică nu a mai fost citită, poveștile despre aceste regine au fost uitate, iar monumentele lor au fost îngropate sub nisipurile Egiptului. Însă Cleopatra a trăit într-o epocă în care scrisul era foarte răspândit, iar acțiunile sale au influențat formarea Imperiului Roman, deci povestea ei nu putea fi uitată. Octavian (viitorul Augustus) era convins că istoria romană trebuie consemnată într-un mod care să-i confirme dreptul de a domni. Pentru a realiza acest lucru, și-a publicat singur autobiografia și a cenzurat documentele oficiale ale Romei. De vreme ce Cleopatra avusese un rol important în lupta sa pentru putere, povestea ei a rămas parte integrantă din povestea lui. Însă a fost redusă la doar două episoade: relațiile ei cu Caesar și cu Marcus Antonius. Cleopatra, lipsită de importanță politică, avea să fie ținută minte ca o străină desfrânată care ispitise bărbați romani cinstiți. Astfel a devenit o dușmană folositoare lui Octavian, care prefera să fie amintit pentru faptul că luptase împotriva străinilor decât împotriva compatrioților săi romani.

Această versiune romană a unei Cleopatre șirete și desfrânate a intrat în cultura apuseană, în care a fost reluată și reinterpretată odată cu trecerea anilor, până când s-a transformat în povestea unei vieți depravate care a fost răscumpărată printr-o moarte onorabilă. Între timp, savanții musulmani, care au început să scrie despre aceasta după cucerirea Egiptului de către arabi, în 640 d.Hr., au construit propria versiune a reginei. Cleopatra lor era înainte de toate o femeie învățată și o savantă, o mare cunoscătoare a filozofiei și a chimiei.

Viețile paralele a lui Plutarh a servit drept inspirație pentru piesa lui Shakespeare *Antonius și Cleopatra* (Anthony and Cleopatra, 1606–1607). Shakespeare a eliminat o parte din criticile făcute de Plutarh și i-a permis reginei să devină o adevărată eroină. Aceasta nu a fost nici pe departe prima reinterpretare a Cleopatrei și nu avea să fie nici ultima, dar Cleopatra lui Shakespeare a stăruit cel mai mult în imaginația oamenilor. De la Shakespeare încoace au apărut foarte multe creații artistice având-o ca subiect pe Cleopatra: piese de teatru, poezie, picturi și operă. În sec. XX, povestea Cleopatrei s-a păstrat și s-a dezvoltat și mai mult prin film. Multe actrițe, printre care Theda Bara (1917), Claudette Colbert (1934) și Elizabeth Taylor (1963), au jucat rolul reginei, în filme costisitoare și exotice care se concentrează pe viața ei amoroasă, în loc de cea politică. Între timp, frumusețea seducătoare a Cleopatrei – o frumusețe seducătoare care nu este susținută de descrierile din vremea reginei – a fost folosită pentru a vinde multe produse, de la cosmetice la țigări. La sfârșitul sec. XX, etnia Cleopatrei a devenit un subiect intens de polemică academică, unii savanți afro-americani adoptând-o pe Cleopatra ca eroină africană de culoare.

Cleophrades Pictorul *sau* Kleophrades

(a creat la sfârșitul sec. VI - încep. sec. V î.Hr.)

Pictor grec de ceramică. De identitate necunoscută, își trage numele de la olarul care semnează una dintre operele importante; este posibil să fi fost discipol al lui Euthymide. A pictat pe vase mari, folosind scene populare, cum ar fi competițiile atletice sau scenele din poemele epice de factură mitologică, majoritatea fiind în stilul siluetelor roșii (*vezi* ceramica cu figuri roșii). Îi sunt atribuite peste 100 de vase.

Clermont, Conciliul de la ~

(1095)

Adunare întrunită cu scopul reformării bisericii, la inițiativa papei Urban II. Când împăratul bizantin Alexios I Comnen a cerut ajutor împotriva turcilor, conciliul a pornit prima cruciadă. Astfel, Urban a declanșat o mișcare care a căpătat în imaginația multor oameni semnificația recuceririi Ierusalimului.

clepsidră

Vezi ceas cu apă

cleruhie

În Grecia antică, nume dat unui grup de cetățeni atenieni dintr-un stat subordonat, care dețineau pământuri acordate de Atena cu scopul de a păstra dependente statele respective; plantațiile se aflau pe terenurile cele mai bune, iar colonizatorii formau garnizoane militare. Se consideră că Salamina, ocupată în sec. VI î.Hr., a fost locul în care a existat prima cleruhie. Sub Liga de la Delos și a doua Ligă Ateniană (sec. V–IV î.Hr.), cleruhia constituia un instrument obișnuit al imperialismului atenian. Avantajele financiare care decurgeau din acest statut îi determinau pe mulți cetățeni să părăsească Atena, evitându-se astfel supraaglomerarea orașului.

Cleveland

Oraș din NE Ohio, SUA, 478 403 loc. (2000). Situat pe malul de S al lacului Erie, este al doilea oraș ca mărime din Ohio. Fiind inițial locul pe care erau amplasate

garnizoanele franceze și indiene, numele orașului vine de la Moses Cleaveland, care a cartografiat zona în 1796. S-a extins după deschiderea Canalului Erie și după construirea rețelei de cale ferată din 1851. Războiul Civil American a fost un stimul pentru industria de prelucrare a fierului și a oțelului și pentru rafinăriile de petrol. (John D. Rockefeller a înființat aici Standard Oil.) Industria grea încă mai constituie baza economiei orașului. În zonă se află peste 400 de centre de cercetare medicală și industrială și numeroase instituții de educație. Rock & Roll Hall of Fame și muzeul aferent, proiectate de I.M. Pei, s-au deschis în 1995.

Cleveland, (Stephen) Grover

(18.03.1837, Caldwell, New Jersey, SUA – 24.06.1908, Princeton)

Al 22-lea și respectiv al 24-lea președinte al Statelor Unite (1885–1889, 1893–1897). Din 1859 a practicat dreptul în Buffalo, New York. În același an, s-a înscris în Partidul Democrat. Ca primar al orașului Buffalo (1881–1882), a luptat împotriva corupției. Ca guvernator de New York (1883–1885), și-a atras ostilitatea comitetului Tammany Hall prin independența afișată, dar în 1884 a câștigat alegerile prezidențiale, candidând din partea democraților. A sprijinit reforma administrației civile și s-a opus taxelor ridicate. Fiind învins de Benjamin Harrison în 1888, a fost reales cu o majoritate copleșitoare în 1890. În 1893 a afirmat că panta descendentă pe care o apucase economia americană se datora Actului lui Sherman de Cumpărare a Argintului din 1890, făcând presiuni asupra Congresului pentru ca acesta să anuleze legea. Perioada de instabilitate economică a dus la greva Pullman din 1894. Adept al izolaționismului, s-a opus expansiunii teritoriale. În 1895 a invocat doctrina Monroe în cazul disputei de frontieră dintre Anglia și Venezuela. În 1896, susținătorii Mișcării pentru libertatea argintului care controlau Partidul Democrat l-au desemnat pe William Jennings Bryan la președinție, în locul lui Cleveland. Acesta s-a retras la New Jersey, unde a predat la Universitatea Princeton.

Grover Cleveland

BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON DC

Cliburn, Van
născut **Harvey Lavan Cliburn, Jr.**

(n. 12.06.1934, Shreveport, Los Angeles, SUA)

Pianist american. A învățat de la mama lui să cânte la pian încă din primii ani de viață. După ce a studiat cu Rosina Lhévinne (1880–1976) la Școala Juilliard, și-a făcut debutul la Filarmonica din New York. În 1958 a produs o adevărată senzație, fiind primul american care a câștigat Concursul Ceaikovski de la Moscova. În 1962 a organizat Concursul Internațional de pian Van Cliburn la Fort Worth, Texas. Deși interpreta piesele cu o tehnică remarcabilă, s-a limitat exclusiv la repertoriul romantic și a petrecut mulți ani departe de scenă.

clic

În fonetică, un sunet de aspirație produs în cavitatea bucală. Aceste sunete caracterizează diverse limbi africane și sunt deseori folosite ca interjecții în alte limbi. Un exemplu ar fi interjecția din limba română „nț", care semnifică dezaprobare sau negație. De obicei, clicul face parte din sistemul de consoane al limbilor khoisan și al limbilor bantu, care sunt mult influențate de khoisan, cum ar fi xhosa și zulu.

Clift, (Edward) Montgomery

(17.10.1920, Omaha, Nebraska, SUA – 23.07.1966, New York, New York)

Actor american. A jucat pe Broadway și a fost membru fondator al Actors Studio (1947). A debutat în filmul *Căutarea* (The Search, 1948), devenind celebru prin rolul din *Râul Roșu* (Red River, 1948). Remarcat datorită rolurilor sale serioase, sensibile, a interpretat personaje complexe în filme cum ar fi *Un loc sub soare* (A Place in the Sun, 1951), *De aici în eternitate* (From Here To Eternity, 1953), *Leii tineri* (The Young Lions, 1958), *Procesul de la Nürnberg* (Judgement at Nuremberg, 1961) și *Freud* (1962). Rămas cu cicatrice în urma unui accident de mașină produs în 1956, a devenit dependent de droguri și de alcool și a murit în urma unui infarct la 45 de ani.

climat urban

Condiții climatice care predomină într-o zonă urbană întinsă și care diferă de climatul din zona rurală înconjurătoare. Climatul urban se deosebește de cel al zonelor cu mai puține construcții prin temperatura aerului, umiditate, viteza și direcția vântului și cantitatea de precipitații. Aceste diferențe pot fi atribuite în mare parte alterării terenului natural, prin construirea unor structuri și suprafețe artificiale. De ex., clădirile înalte, străzile pavate și parcările

afectează direcția vântului, cantitatea de precipitații și bilanțul energetic local.

climatologie

Ramură a științei despre atmosferă care se ocupă cu descrierea climei și analizarea cauzelor și consecințelor variațiilor și schimbărilor climatice. Climatologia studiază aceleași procese atmosferice ca meteorologia, dar caută să identifice influențele manifestate într-un ritm mai lent și schimbările pe termen lung, inclusiv circuitul apei în natură, concentrațiile gazelor atmosferice și variațiile mici, dar măsurabile, ale intensității radiațiilor solare.

climă

Stare a atmosferei într-un anumit loc pe o perioadă lungă de timp (de la o lună la multe milioane de ani, dar în general în jur de 30 de ani). Climatul este suma elementelor atmosferice (și a variațiilor lor): radiațiile solare, temperatura, umiditatea, norii și precipitațiile (tipul de precipitații, frecvența acestora și cantitățile), presiunea atmosferică și vântul (viteză și direcție). Pentru nespecialiști, climă înseamnă vremea obișnuită dintr-un anumit loc, într-o anumită perioadă a anului. Pentru un specialist, clima mai arată gradul de variabilitate al vremii și nu include doar atmosfera, ci și hidrosfera, litosfera, biosfera și factori extratereștri, cum ar fi Soarele. *Vezi și* climat urban.

Cline, Patsy
născută Virginia Patterson Hensley

(08.09.1932, Winchester, Virginia, SUA – 05.03.1963, lângă Camden)

Cântăreață americană, prima cântăreață country care a adoptat și stilul pop. Născută în Tennessee, a cântat în adolescență cu formații country. A început să înregistreze la mijlocul anilor 1950 și a câștigat locul întâi la spectacolul de televiziune al lui Arthur Godfrey cu piesa *Walking After Midnight* (1957), primul ei șlagăr. În 1960 a intrat în Grand Ole Opry. După ce s-a refăcut în urma unui accident de mașină, a revenit în 1962 cu șlagăre cum ar fi *I Fall to Pieces* și *Crazy*. A murit în urma unui accident de avion, la 30 de ani. Viața ei a fost ecranizată în filmul *Somn ușor* (Sweet Dreams, 1985).

Clinton, Bill
născut William Jefferson Blythe IV

(n. 19.08.1946, Hope, Arkansas, SUA)

Al 42-lea președinte al SUA (1993–2001). A frecventat cursurile Universității Georgetown, ale Universității Oxford (ca bursier Rhodes) și ale Facultății de Drept de la Yale, iar după aceea a predat la Facultatea de Drept a Universității din Arkansas. A fost procuror general al statului (1977–1979) și a avut de câteva ori funcția de guvernator (1979–1981, 1983–1992), mandate în timpul cărora a reformat sistemul educațional din Arkansas și a încurajat dezvoltarea industrială prin politici fiscale protecționiste. A fost ales să candideze la președinție din partea Partidului Democrat în 1992, în ciuda unor acuzații de comportament necorespunzător, și l-a învins pe contracandidatul său, președintele în funcție George Bush. Ca președinte, a obținut aprobarea pentru Acordul Nord-American de Liber Schimb (*vezi* NAFTA) din 1993. Împreună cu soția lui, Hillary Rodham Clinton, a sprijinit cu tărie planul de reformare a sistemului de sănătate din SUA, dar Congresul l-a respins. A angajat forțele americane într-o inițiativă de menținere a păcii în Bosnia și Herțegovina. În 1994, democrații au pierdut majoritatea din Congres pentru prima dată din 1954. Clinton a răspuns prin oferirea unui plan de reducere a deficitului, opunându-se în același timp cererilor de a micșora cheltuielile pe programe sociale ale guvernului. În 1996 l-a învins pe Robert Dole și a fost reales în funcție. În 1997 a intermediat un acord de pace în Irlanda de Nord. S-a confruntat cu noi acuzații de conduită indecentă, de data aceasta în controversatul caz Monica Lewinsky; a negat acuzațiile în fața unor jurați, dar în cele din urmă a recunoscut, în cadrul unei alocuțiuni televizate, că a avut „relații nepotrivite". În 1998 a devenit al doilea președinte din istorie care a fost pus sub acuzare. Învinuit de sperjur și obstrucționarea justiției, a fost achitat de Senat în 1999. În timpul celor două mandate ale sale, s-au înregistrat o substanțială creștere economică și excedent bugetar, pentru prima dată după trei decenii.

Clinton, Henry *ulterior* Sir Henry

(16.04.1730?,/?/ – 23.12.1795, Cornwall, Anglia)

Comandant suprem britanic în timpul Revoluției Americane. Recrutat de armata engleză în 1751, a plecat în America în 1775, ca secund al lui William Howe. A repurtat victorii cu trupele britanice la New York, apoi i-a urmat lui Howe la comandă, după retragerea acestuia din 1778. A condus o ofensivă în Carolina de Nord și de Sud în 1780 și a reușit să cucerească orașul Charleston. La întoarcerea în New York, l-a lăsat pe Charles Cornwallis să răspundă de operațiunile ulterioare, care

s-au soldat cu predarea englezilor după asediul de la Yorktown. Și-a dat demisia în 1781 și s-a întors în Anglia, unde a fost învinuit pentru înfrângerea de la Yorktown.

Clinton, Hillary Rodham
născută **Hillary Rodham**

(n. 26.10.1947, Chicago, Illinois, SUA)

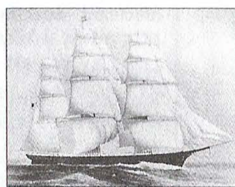
Avocată, Primă-Doamnă a Americii și politician. A urmat cursurile Colegiului Wellesley și ale Facultății de Drept de la Yale. Preocupările profesionale de început s-au axat pe dreptul familiei și drepturile copiilor. În 1975 s-a căsătorit cu colegul ei de la Yale, William Jefferson Clinton, și a devenit Prima-Doamnă a statului Arkansas când soțul ei a fost ales guvernator, în 1979. Publicația *National Law Journal* a desemnat-o de două ori unul dintre cei mai influenți 100 de avocați din America. Când soțul ei a devenit președinte (1993), a exercitat, ca Primă-Doamnă, o influență aproape fără precedent pentru o soție de președinte. Ca președinte al Task Force on National Health Care Reform (Forța de Acțiune pentru Reforma Sistemului Sanitar Național), a propus primul program național de îngrijire medicală din SUA, dar inițiativa sa nu s-a concretizat. În 2000 a fost aleasă în Senatul SUA din partea statului New York, devenind astfel prima soție de președinte aleasă într-o funcție politică. În 2008 a devenit secretar de stat în administrația Obama.

cliometrie

Aplicare a teoriei economice și a analizei statistice la studiul istoriei, dezvoltată de Robert W. Fogel (n. 1926) și de Douglass C. North (n. 1920). În 1993, munca celor doi a fost răsplătită cu Premiul Nobel pentru economie. În lucrarea *Timpul pe cruce* (Time on the Cross, 1974), Fogel a folosit analiza statistică pentru a examina relația dintre politica sclavagistă americană și profitabilitatea acesteia. În lucrări precum *Structură și schimbare în istoria economică* (Structure and Change in Economic History, 1981), North a studiat legătura dintre economia de piață și instituțiile legale și sociale, cum ar fi drepturile de proprietate. *Vezi și* econometrie.

cliper

Corabie tipică pentru sec. XIX, cunoscută pentru frumusețea, suplețea și viteza ei. Se pare că-și are originile în nava poștală de coastă, mică și rapidă, cunoscută sub numele de cliperul Baltimore. Adevăratul cliper s-a dezvoltat mai întâi în SUA (cca 1833) și mai târziu în Anglia. Era un vas lung și îngust, suplu, cu proră proeminentă, carenă hidrodinamică și pânze foarte mari, întinse pe trei catarge înalte. Cliperele transportau ceai din China și mineri pentru minele de aur din California. Printre cliperele mai cunoscute s-au numărat *Flying Cloud* (navă americană) și *Cutty Sark* (navă britanică). Deși erau mult mai rapide decât primele vapoare cu aburi (deja în uz când au apărut cliperele), au fost înlocuite în cele din urmă de acestea, dispărând din transportul comercial în anii 1870.

Cliperul *Flying Cloud*

MUZEUL PEABODY, SALEM, MASSACHUSSETS

clitoridectomie *sau* circumcizie feminină *sau* mutilare a organelor genitale feminine

Intervenție chirurgicală motivată religios, care variază de la luarea de sânge până la îndepărtarea clitorisului, infibulație sau circumcizie faraonică (îndepărtarea organelor genitale externe, unirea celor două labii și lăsarea unei deschizături foarte mici). Intervenție ilegală astăzi, ea datează din perioada antică și avea scopul de a păstra virginitatea și de a reduce apetitul sexual al femeilor. Era răspândită în societățile tradiționale din multe părți mai puțin dezvoltate ale lumii. Infibulația, răspândită în special în Sudan, Somalia și Nigeria, se face de obicei de către moașe, adesea în condiții insalubre. Poate duce la sângerări masive, infecții, dureri insuportabile sau chiar moarte. Efectele secundare sunt micțiunea și durerile din timpul contactului sexual, ca și lipsa menstruației. După o naștere, femeile erau din nou supuse acestei intervenții.

Clitunno *în Antichitate* Clitumnus

Râu în centrul Italiei. Cursul lui se îndreaptă spre NV pe o distanță de 60 km pentru a se vărsa într-un afluent al fluviului Tibru. Un izvor din apropiere a fost descris de Virgiliu și de Pliniu cel Tânăr și a fost vizitat de împărații Caligula și Flavius Honorius.

clivaj

Proprietate a unei substanțe cristaline de a se separa în fragmente cu suprafețe plane. Suprafețele de clivaj sunt arareori la fel de netede ca suprafețele de cristal, dar unghiurile dintre ele sunt caracteristice și constituie un important indiciu în identificarea unui material cristalin.

Clivajul se produce de-a lungul planurilor unde forțele atomice de legătură sunt cele mai slabe. De ex., la galenă, clivajul apare paralel cu toate fețele unui cub. Clivajul poate fi clasificat în funcție de direcție (cubic, prismatic, bazal) și de ușurința cu care se produce. Clivajul perfect produce suprafețe netede, lucioase. Alte tipuri de clivaj sunt clivajul bun, imperfect și slab. *Vezi și* spărtură.

Clive, Robert
ulterior Baron Clive (de Plassey)

(29.09.1725, Styche, Shropshire, Anglia – 22.11.1774, Londra)

Soldat britanic și administrator colonial. În 1743 a fost trimis în Madras (acum Chennai) din partea Companiei Britanice a Indiilor de Est, unde ostilitățile dintre aceasta și Compania Franceză a Indiilor de Est i-au permis să-și demonstreze abilitățile militare. S-a îmbogățit și s-a întors în Anglia în 1753, dar a fost trimis înapoi în India în 1755. În 1757, victoria repurtată asupra nababului Bengalului în bătălia de la Plassey l-a transformat în stăpânul Bengalului. Prima sa guvernare, deși coruptă și duplicitară, a fost un adevărat model de diplomație și strategie militară. Întors în Anglia, a fost ales în Parlament (1760), dar nu a reușit să devină om politic în adevăratul sens al cuvântului. S-a întors în India ca guvernator și comandant suprem al Bengalului (1765–1767). Reorganizarea coloniei și lupta sa împotriva corupției au ajutat la consolidarea puterii Angliei în India. El însuși a fost atacat de Parlament și acuzat de corupție. Deși a fost reabilitat, mai târziu s-a sinucis.

cloacă

La vertebrate, cavitate comună în care se deschid tractul intestinal, conductele genitale și urinare. Se întâlnește la amfibieni, reptile și păsări, la unii pești (de ex. rechini) și la mamiferele monotreme. Lipsește la mamiferele placentare și la majoritatea peștilor osoși. Masculii unor animale (de ex. multe reptile și unele păsări, inclusiv rațele) au un organ accesoriu (penis) în cloacă. Acesta este folosit pentru direcționarea spermei în cloaca femelei. Majoritatea păsărilor se împerechează prin apropierea celor două cavități. Sperma trece de la mascul la femelă prin contracții musculare.

cloisonné

Tehnică de emailare. Pe un vas de metal, se sudează fire subțiri de aur, alamă, argint, aramă sau de alt metal, pentru a obține un anumit contur. Spațiile mici care rezultă sunt umplute cu pastă de email vitros. Vasul se arde la foc, se șlefuiește și apoi se lustruiește. Cele mai vechi exemplare păstrate sunt șase inele miceniene din sec. XIII î.Hr. Tehnica a cunoscut apogeul în Occident, în timpul Imperiului Bizantin. În China, tehnica cloisonné a fost utilizată pe scară largă în timpul dinastiilor Ming și Qing; în Japonia, a fost foarte răspândită în timpul perioadelor Edo și Meiji.

Clodion *născut* Claude Michel

(20.12.1738, Nancy, Franța – 29.03.1814, Paris)

Sculptor francez. În 1755 a intrat ca ucenic în atelierul unchiului său din Paris și mai târziu a devenit discipol al lui J.-B. Pigalle. În 1759 a câștigat Marele Premiu al Academiei Regale și s-a lansat într-o carieră de succes, mai întâi în Roma și apoi la Paris, unde expunea în mod regulat lucrări la Salon. S-a distins prin crearea de statuete mici și siluete de teracotă, de nimfe, satiri și diverse grupuri de personaje. După Revoluția Franceză, și-a schimbat stilul, adaptându-se gustului neoclasic pentru monumentalitate. A lucrat la Arcul de Triumf (1805–1806) și la coloana din Piața Vendôme (1806–1809).

Femele satir purtând doi copii, statuetă din teracotă, de Clodion

GALERIA DE ARTĂ WALTERS, BALTIMORE

Clodius
născut Publius Claudius Pulcher

(92 î.Hr.,/?/ – ian. 52 î.Hr., Bovillae, Latium)

Politician roman. În timpul luptelor împotriva lui Mitridate (68–67 î.Hr.), a stârnit o revoltă în rândul trupelor. În 62 î.Hr. a fost acuzat că s-a deghizat în harpistă pentru a pătrunde în palatul lui Iulius Caesar, unde avea loc o sărbătoare pentru femei. Deși Cicero a oferit dovezi care îl discreditau, Clodius a fost achitat. Totuși, Caesar a divorțat de soția lui pentru că se presupunea că ea ar fi fost cea care l-ar fi primit pe Clodius la ceremonie. Ca tribun (58 î.Hr.), Clodius a adoptat legi menite să-l pedepsească pe Cicero pentru faptul că i-a executat fără să-i judece pe cei implicați în conjurația lui Catilina, apoi l-a exilat. Partizanii politici ai lui Clodius s-au dedat la lupte de stradă care au subminat

alegerile din Roma timp de câțiva ani. A fost ucis de o facțiune rivală într-o încăierare pe Via Appia.

clonă

Populație de celule sau organisme genetic identice, care își au originea într-o singură celulă sau organism, obținută prin metode nonsexuale. Clonarea este baza tuturor organismelor vii, deoarece celulele corpului plantelor și al animalelor sunt clone care de fapt se formează dintr-un singur ou fertilizat. În sens restrâns, termenul se referă la un organism individual, dezvoltat dintr-o singură celulă a corpului-sursă, și care este genetic identic cu acesta. Clonarea a fost foarte răspândită în horticultură încă din Antichitate. Multe varietăți de plante sunt clonate pur și simplu prin obținerea de altoiuri (*vezi* altoire) din frunzele, tulpinile sau rădăcinile acestora și replantarea lor. Astăzi, în laboratoare se cultivă în mod frecvent celule umane prelevate de la adulți și celule de animale pentru obținerea de clone. Prin clonarea celulelor embrionare, s-au obținut broaște și șoareci. Cercetătorii britanici coordonați de Ian Wilmut au obținut primul succes în clonarea unui mamifer adult, în 1996. După ce au produs clone din embrioni de oaie, au reușit să obțină un miel (botezat Dolly), folosind ADN-ul de la o oaie adultă. Aplicațiile practice ale clonării sunt promițătoare din punct de vedere economic, dar ridică serioase probleme din punct de vedere etic și religios.

clopot

Vas concav, de obicei din metal, care produce un sunet vibrant atunci când este atins de o limbă interioară sau de un ciocan. În Occident, clopotele deschise au căpătat forma standard de lalea. Deși sunetele vibrante ale acestora nu sunt armonice, ele pot fi acordate, astfel încât supratonurile joase să producă un acord recognoscibil. Clopotele turnate există de mai multe mii de ani, fiind folosite încă din Epoca Bronzului; chinezii au fost cei dintâi maeștri în domeniu. Clopotele au foarte multe semnificații culturale. Sunt în primul rând importante în ritualurile religioase din Asia de Sud și de Est. În creștinism, în special în ortodoxia rusă, clopotele au fost întotdeauna folosite ritualic. Ele anunțau ora exactă din clopotnițele mănăstirilor sau ale bisericilor, inițial pentru a organiza viața monahală, iar mai târziu au jucat același rol și în lumea laică.

clopotniță

Turn pentru clopot, constituind fie o construcție de sine stătătoare, fie o anexă a unei clădiri. Mai exact, termenul se referă la încăperea situată de obicei în partea superioară a unui astfel de turn, unde se află clopotele și structura portantă din lemn. Clopotnița este o caracteristică importantă în arhitectura gotică belgiană, mai ales în Flandra. Clădirea halelor și clopotnița din Bruges (sfârșitul sec. XII) reprezintă un exemplu tipic. Termenul englezesc *(belfry)* provine de la turnul medieval de asediu *(berfrei)*, o structură înaltă de lemn ce putea fi deplasată pe roți până la fortificații, astfel încât luptătorii ascunși înăuntru să poată ataca parapeții.

clopoței

Denumire generică pentru orice plantă perenă larg răspândită (*Campanula rotundifolia*), din familia campanulei. Crește în păduri, pajiști și coaste stâncoase din N Europei și al Asiei și din America de Nord, precum și în zonele muntoase situate mai la S. Are flori albastre, aplecate pe tijă și cu o formă asemănătoare unui clopot. Fiecare dintre tulpinile delicate ale plantei, care cresc în mănunchiuri, poartă unul sau mai mulți clopoței de culoare albastră-violet. Speciile sălbatice cunoscute până în prezent sunt peste 30 la număr.

clor

Element chimic nemetalic, simbol Cl, număr atomic 17. Este un gaz (Cl_2 sub forma unei molecule cu doi atomi) toxic și coroziv, de culoare verzuie, care irită grav ochii și sistemul respirator (fiind, de altfel, utilizat ca armă chimică în Primul Război Mondial). Are valența 1, dar are și alte valențe în hipocloriți, cloriți, clorați și perclorați. Clorul și compușii săi sunt importante materiale industriale, cu un număr vast de utilizări în producerea altor compuși clorinați (cum ar fi PVC, acidul clorhidric, etilena, dicloridul, tricloroetilena, PCB), în purificarea apelor (sisteme municipale, bazine de înot), în industria textilelor, în ignifugare, mai ales la baterii, în prelucrarea alimentelor. Clorura de sodiu (sarea de bucătărie) este unul dintre cei mai cunoscuți compuși ai săi. *Vezi și* înălbitor.

clorfluorocarbon (CFC)

Compuși organici care conțin carbon, fluor, clor și hidrogen. Anumiți compuși CFC au fost produși și comercializați sub numele de freon. Produse în anii

1930, aceste hidrocarburi halogenate au fost folosite la scară largă, deoarece sunt netoxice, neinflamabile, se vaporizează și condensează ușor. Totuși, odată eliberat în atmosferă, freonul urcă în stratosferă, unde radiațiile solare îl distrug; clorul eliberat de aici reacționează cu ozonul, distrugând stratul de ozon. În 1992, majoritatea țărilor dezvoltate au convenit să încheie producția de freon până la sfârșitul anului 1996; în 1997, producția a scăzut la 10% din producția de vârf a anului 1988, din cauza pericolului pe care acesta îl prezintă privind stratul de ozon.

clorit

Grupă larg răspândită de minerale silicatice cu structură stratificată, compusă din silicați de aluminiu hidratați, de obicei de magneziu și fier. Numele derivă din cuvântul grecesc care desemnează culoarea verde, referindu-se la culoarea specifică a cloritului. Cloritele au o structură stratificată asemănătoare cu mica. Se găsesc în natură ca produse de alterare a unor minerale de temperatură mai ridicată și sunt comune mai ales în rocile sedimentare, dar și în rocile magmatice și în unele roci metamorfice.

clorofilă

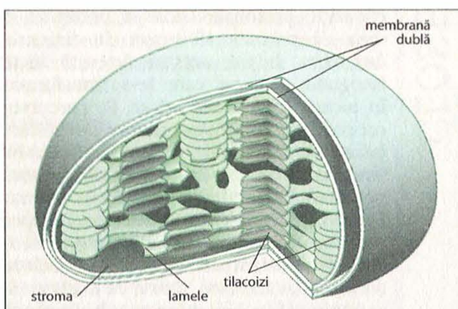
Pigment implicat în fotosinteză. Se găsește în majoritatea organismelor fotosintetizatoare, conținând un atom central de magneziu, înconjurat de o structură cu conținut de azot, denumită inel de porfirină, de care se prinde un lanț lateral lung de carbon și hidrogen, denumit lanț de fitol. Structura se aseamănă foarte mult cu cea a hemoglobinei. Clorofila folosește energia absorbită de la lumină pentru a transforma dioxidul de carbon în glucide. La plantele superioare se găsește în cloroplast.

cloroform

Compus organic lichid, incolor, greu și neinflamabil, cu miros de eter, având formula chimică $CHCl_3$. A fost prima substanță folosită cu succes ca anestezic chirurgical (1847); fiind oarecum toxică, a fost înlocuită treptat cu alte substanțe, destinate aceluiași scop. Este folosită și în industrie, în special ca solvent.

cloroplast

Organ elipsoidal, microscopic, care se găsește în celulele plantelor verzi. Este locul unde se produce fotosinteza. Se remarcă prin culoarea verde, dată de prezența clorofilei. Conține structuri în formă de discuri, denumite tilacoizi, care fac

Structura internă a cloroplastului. Interiorul conține plăcile membranoase fotosintetice netede (tilacoizi) formate prin invaginarea și fuziunea membranei interne. Tilacoizii sunt dispuși, în general, ca un fișic de monede (grana) și conțin pigmentul fotosintetic (clorofila). Structura grana este legată de altele prin membrane simple (lamele) în interiorul stromei, porțiunea proteinică fluidă conținând enzimele esențiale pentru reacția fotosintetică în faza de întuneric, sau ciclul Calvin.

posibilă formarea de ATP, o structură de acumulare a energiei.

clorură de sodiu *sau* sare de bucătărie

Compus anorganic al sodiului și al clorului, o sare în care legăturile ionice unesc cele două componente în cunoscutele cristale albe. Sarea este esențială pentru sănătate, ca sursă de sodiu. Sângele și alte fluide fiziologice sunt soluții diluate de sare. Fiind unul dintre cele mai folosite materiale ale industriei chimice, sarea este utilizată la obținerea clorului, a sodei caustice, a carbonatului de sodiu, a bicarbonatului de sodiu, a săpunului și a decolorantului cu clor și, de asemenea, pentru realizarea smalțului ceramic, în metalurgie, conservarea alimentelor, tratarea pieilor de animale, deszăpezirea drumurilor, dedurizarea apei, în arta fotografică și la fabricarea altor produse de consum, printre care apele minerale și chiar sarea comestibilă. Se obține prin extracție sau din apa de mare și lacurile sărate secate, numite circuri. *Vezi* halit.

clorură de vinil

Gaz incolor, inflamabil, toxic, din familia compușilor organici ai halogenilor. Este produs în cantități foarte mari și folosit în special la fabricarea clorurii de polivinil, precum și a adezivilor și a altor produse de sinteză. Expunerea prelungită la clorura de vinil este pusă în legătură cu diverse forme de cancer.

Close, Chuck

(n. 05.07.1940, Monroe, Washington, SUA)

Artist american. După ce a experimentat expresionismul abstract, la prima lui

expoziție personală Close a prezentat o serie de portrete alb-negru de dimensiuni mari. Inițial, acestea fuseseră niște fotografii mici pe care le-a transformat în picturi fotorealiste uriașe. Pe parcursul carierei, s-a concentrat asupra portretelor bazate pe fotografiile pe care le făcea. Pe lângă autoportrete, Close realiza în general portretele prietenilor, dintre care mulți erau figuri proeminente din lumea artei. A experimentat o diversitate de mijloace și tehnici, inclusiv folosirea de amprente și plăci de faianță colorată, care, văzute de la distanță, se îmbinau într-un tot unitar caleidoscopic. În 1988, un accident vascular cerebral l-a paralizat aproape complet și l-a țintuit în scaunul cu rotile. A continuat totuși să lucreze cu pensulele legate de încheietura mâinii și de antebraț.

Close, Glenn

(n. 19.03.1947, Greenwich, Connecticut, SUA)

Actriță americană. A debutat pe Broadway în 1974 și a interpretat roluri principale în filme ca *Barnum* (1980), *Ceva autentic*, (The Real Thing, 1984, Premiul Tony) și *Moartea și fecioara* (Death and the Maiden, 1992, Premiul Tony). Filmul de debut, *Lumea lui Garp* (The World According to Garp, 1982), a fost urmat de roluri în filme cum ar fi *The Natural* (1984), *Atracție fatală* (Fatal Attraction, 1987), *Legături periculoase* (Dangerous Liaisons, 1989). A mai jucat și în apreciatul film de televiziune *O femeie obișnuită* (Sarah, Playing and Tall, 1991). S-a întors pe Broadway și a jucat în *Sunset Boulevard* (1995, Premiul Tony).

clostridium

Nume dat bacteriilor (*vezi* colorație gram) în formă de bastonaș, de obicei grampozitive, care formează genul *Clostridium*. Se găsesc în sol, apă și în tubul digestiv, atât la om, cât și la animale. Unele specii se dezvoltă numai în absența completă a oxigenului (sunt anaerobe). Celulele în stare latentă sunt foarte rezistente la căldură, mediu uscat, substanțe toxice și detergenți. Toxinele produse de *C. botulinum*, care cauzează botulismul, sunt cele mai puternice toxine cunoscute. Substanța toxică generată de *C. tetani* cauzează tetanosul; alte specii pot cauza cangrena.

Clotar I

(cca 500 – cca 561 d.Hr., Compiègne, Franța)

Rege merovingian al regatului Soissons, începând cu 511 d.Hr., și al întreg regatului francilor, începând cu 558 d.Hr. Cel mai mic dintre fiii lui Clovis I, a primit moștenire o parte a regatului tatălui său, extinzându-și pământurile prin asasinate și intrigi. A lansat campanii împotriva regatului Burgundiei (523 d.Hr., 532–534 d.Hr.), împotriva vizigoților (532 d.Hr., 542 d.Hr.) și a turingienilor (cca 531 d.Hr.). Conducător brutal și nemilos, Clotar l-a condamnat la moarte pe fiul său, care se revoltase, și pe familia acestuia (560 d.Hr.).

Clouet, Jean

(cca 1485 – cca 1540, Paris, Franța)

Pictor francez. A fost pictorul curții în timpul lui Francisc I și a pictat multe portrete în pastel ale membrilor curții franceze. A fost unul dintre cei mai mari portretiști ai sec. XVI, fiind considerat egalul lui Michelangelo. Portretele sale reușesc să surprindă cu precizie firea modelului. Stilul său este simplu, dar subtil și minuțios în același timp. Fiul său, François Clouet (cca 1515–1572), a devenit la rândul său pictorul oficial al lui Francisc I în 1540.

Clovis I *în germană* Chlodweg

(cca 466,/?/ – 27.11.511 d.Hr., Paris, Franța)

Fondator al regatului franc, membru al dinastiei Merovingienilor. Fiu al lui Childeric I, rege al francilor salieni, Clovis era încă păgân când l-a învins pe ultimul conducător roman în Galia la Soissons (486 d.Hr.). Și-a extins dominația până în S, ajungând la Paris în 494 d.Hr. Soția acestuia, Clotilda (mai târziu Sf. Clotilda), era o prințesă creștină. După cum relatează Grigore din Tours, în timpul unei campanii împotriva alamanilor ce părea să se îndrepte spre dezastru (496 d.Hr.), el l-a invocat pe Dumnezeul soției sale. Ca prin minune, a câștigat războiul. Doi ani mai târziu, s-a botezat în religia creștină la Reims și a pus pe seama Sf. Martin de Tours victoria sa asupra vizigoților. A promulgat codul cunoscut sub numele de legea salică. Este considerat fondatorul monarhiei franceze și cel care a creștinat poporul franc.

Clovis, cultura ~

Cultură preistorică larg răspândită în America de Nord și cunoscută pentru folosirea unor vârfuri de săgeată din cremene, în formă de frunză, prevăzute cu șanțuri fine pe cele două părți. Complexul mai include unelte din os, pietre de ciocan, răzuitoare și vârfuri de săgeată fără șanțuri. Numele provine de la primul sit arheologic examinat în 1932 și situat lângă Clovis, New Mexico. S-a descoperit că vârfurile de săgeată de la Clovis care datează din jurul anului 10 000 î.Hr. au legătură cu oasele de mamut și indică prezența unei tradiții de vâ-

nătoare de animale mari la primii locuitori ai Americii de Nord. *Vezi și* cultura Folsom.

clovn

Personaj comic de mimă și pantomimă care apare la circ. Clovnul descinde din bufonii chei și cu haine umflate, care jucau în farse și ca mimi în Grecia antică, și din actorul comic profesionist din Evul Mediu. Commedia dell'arte a introdus arlechinul, iar machiajul alb al clovnului a apărut odată cu Pierrot, personaj francez din sec. XVII. Costumul distinctiv de clovn, alcătuit din pantofi foarte mari, pălărie și guler încrețit în jurul gâtului, a fost introdus de celebrul personaj german numit Pickelherring. Primul clovn de circ, Joseph Grimaldi, cunoscut în Anglia sub numele de Joey (1805), s-a specializat în pantomimă, căzături în șezut și umor ieftin. Printre clovnii celebri ai sec. XX se numără actorul de pantomimă elvețian Grock (Adrian Wettach), vedeta de circ Emmett Kelly și starul circului din Moscova, Oleg Popov.

clubul cărții

Serviciu de marketing prin care se oferă cărți abonaților, sub formă de colet poștal, de obicei la preț redus. Primul club al cărții din SUA, numit Clubul Cartea Lunii (Book-of-the-Month Club), a fost înființat în 1926; rivalul său, Societatea Literară (Literary Guild), a apărut un an mai târziu. Până în anii 1980, în SUA funcționau aproape 100 de cluburi de carte, majoritatea organizate pe teme (de ex. cărți de istorie, enigme). O metodă obișnuită de atragere de noi membri consta în a oferi mai multe cărți gratuit sau cu reduceri considerabile de preț; membrii vechi primesc, de multe ori, bonusuri.

Cluj

Județ în România, situat în NV Transilvaniei, 6 674 kmp. Se caracterizează printr-un relief accidentat, constituit în cea mai mare parte din unități deluroase aparținând Podișului Someșan și în mai mică măsură din părți ale Munților Apuseni. În județul Cluj există șase orașe, dintre care cinci municipii. În timpul stăpânirii romane a cunoscut o perioadă de înflorire. În sec. X a făcut parte din voievodatul lui Gelu, iar în sec. XII–XIX a fost comitat. Județul Cluj a fost creat în 1925 și reînființat în 1968. Economia are un caracter industrial pronunțat, cele mai dezvoltate ramuri industriale fiind construcția de mașini, siderurgia și industria energetică. Obiectivele turistice sunt variate, multe fiind concentrate în municipiile Cluj-Napoca și Turda. În afara acestora există și rezervația complexă Cheile Turzii și ruinele cetății de la Dăbâca (sec. IX–XIII).

Cluj-Napoca

Municipiu, 702 755 loc. (2002), situat în partea central–nord-vestică a României, reședința județului Cluj, situat în centrul Podișului Transilvaniei. În perioada geto-dacă, pe locul actualului oraș a existat așezarea autohtonă Napoca; aceasta a cunoscut o dezvoltare însemnată în timpul stăpânirii romane. În 124 d.Hr., orașul a fost ridicat la rangul de *municipium*, iar după 180 d.Hr., la rangul de *colonia*. A fost atestat documentar în 1173 sub numele de Clus. În 1316 a obținut rangul de *civitas*. Între 1790 și 1848, 1861 și 1867, a fost capitala Principatului Transilvaniei, în Evului Mediu fiind un important centru cultural. Declarat municipiu în 1968, primește în 1974 numele de Cluj-Napoca. Este stație de cale ferată, nod rutier și are aeroport. Este unul dintre principalele centre industriale, financiare, cultural-științifice ale României. Printre obiectivele turistice se numără Grădina Botanică, Muzeul de Istorie a Transilvaniei, catedrala Sf. Mihail, clădirea Teatrului Național, statuia lui Avram Iancu.

Cluj-Napoca
FOTOGRAFIE MIHAI POTÂRNICHE

Cluny

Mănăstire fondată în 910 d.Hr. de Wilhelm cel Pios, duce de Aquitania. Deși înființată într-o perioadă de relaxare a restricțiilor monastice, a revenit la respectarea strictă a regulei benedictine (*vezi* benedictini). A fost înălțată în cinstea Sf. Petru și Pavel, aflându-se sub protecția papei. Wilhelm a instituit independența mănăstirii față de conducătorii seculari sau religioși, permițându-le călugărilor să-și aleagă singuri

abatele. Comunitatea mănăstirii Cluny a ajuns să fie apreciată în întreaga lume pentru puritatea și sfințenia de care dădea dovadă, călugării săi fiind trimiși să reformeze diverse mănăstiri din Europa. A exercitat o mare influență în cadrul Bisericii în sec. XI și XII. Importanța ei s-a diminuat odată cu apariția cistercienilor. La sfârșitul Evului Mediu, a intrat în declin. A fost interzisă în timpul Revoluției Franceze și închisă în 1790. Bazilica Sf. Petru și Pavel, construită în stil romanic (demolată în mare parte în sec. XIX), a fost cea mai mare biserică din lume, până la ridicarea bazilicii San Pietro.

Clutha

Râu în Noua Zeelandă, cel mai lung de pe Insula de Sud, izvorăște din Alpii Sudici și curge spre SE, pe o distanță de 320 km, până la mare. Pe valea lui se practică agricultura (cereale, livezi) și în bazinul cursului superior se cresc animale (bovine și ovine). În deltă, se cultivă legume și există ferme de lapte. Hidrocentrala de la Roxburgh este situată la 72 km în amonte.

Clyde

Râu în S Scoției. Cel mai important râu din Scoția, are un curs de cca 160 km, parcurgând regiunea muntoasă din S până la Atlantic. În sectorul superior, ce se îndreaptă spre N, râul curge lin, permițând practicarea pescuitului, dar la Biggar își schimbă cursul și se îndreaptă spre NV, spre cascada Clyde. Dincolo de cascadă, valea lărgită a râului Clyde este intens cultivată și este renumită pentru creșterea cailor Clydesdale. Șantierele navale de la Clydeside mărginesc râul pe o distanță de 32 km la S de Glasgow. La Dumbarton, începe estuarul Clyde, numit Firth of Clyde, care are o lungime de cca 105 km.

Clydesdale

Rasă de cai de tracțiune, de categorie grea, crescuți la Lanarkshire, Scoția, lângă râul Clyde. Deși specia a fost exportată în America de Nord pe la 1842, caii din rasa Clydesdale nu au cunoscut popularitatea în SUA. Au în medie o înălțime de 173–183 cm și greutate de 900 kg. Sunt de obicei cai murgi, de un roșcat-închis, castaniu-închis sau negru, cu pete mari albe. Sunt renumiți pentru pașii mari pe care îi fac la pas sau la trap. Rasa se caracterizează prin prezența franjurilor pe picioare, cap frumos și picioare puternice.

Clymer, George E.

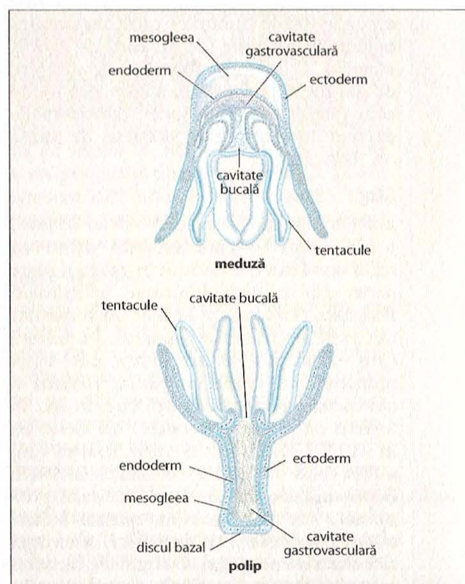
(1754–1834)

Inventator american al unei prese de tipar îmbunătățite. Prima presă confecționată în întregime din metal a fost construită în Anglia, în jurul anului 1795. La presa din metal a lui Clymer, numită Columbian, șuruburile au fost înlocuite cu piroane de metal. A fost prima invenție americană remarcabilă în domeniul tipografic.

cnidari *sau* celenterate

Denumire comună pentru cele 9 000 de specii de nevertebrate acvatice, în majoritate marine, care constituie încrengătura *Cnidaria* (sau *Coelenterata*). Acestea sunt unice prin faptul că prezintă celule urticante (cnidocite) pe tentacule. Cnidocitele conțin capsule pline cu lichid (nematociste) cu un filament spiralat, ca un harpon, folosit pentru a înțepa, paraliza și captura prada. Celenteratele nu au organe specializate, bine diferențiate, pentru respirație, circulație sau excreție; țesuturile lor alcătuite din două straturi de celule înconjoară o cavitate numită celenteron (cavitate gastrovasculară), principalul organ intern. Tentaculele dispuse în jurul gurii

Forme ale corpului cnidarilor (celenteratelor). Un cnidar are fie o formă sesilă, denumită polip, fie o formă care înoată liber, denumită meduză. Unele trec prin ambele forme în cursul ciclului lor de dezvoltare. Ambele forme au o cavitate saciformă cu un singur orificiu înconjurat de tentacule. Polipii au un disc bazal prin care se fixează de substrat; în general, orificiul bucal este îndreptat în sus față de substrat. La meduze, tentaculele și orificiul bucal sunt îndreptate în jos. Stratul de celule extern (ectodermul) și cel intern (endodermul) sunt separate de mezogleea gelatinoasă. Orificiul bucal este în același timp folosit pentru a elimina deșeurile. Digestia începe în cavitatea gastrovasculară, fiind încheiată de celulele endodermului.

sunt folosite la capturarea și ingerarea hranei. Cnidarii sunt carnivori, hrănindu-se în special cu zooplancton, dar și cu mici crustacee, icre, viermi, alți cnidari și pești de mici dimensiuni. Corpul lor variază de la mărimi aproape microscopice până la peste 30 m lungime și aproape o tonă (970 kg) în greutate. Corpul cnidarienilor are două forme de bază: polipul (de ex. coralul) și meduza. *Vezi și* hidra; anemona-de-mare.

Cnidos

Oraș antic grec, situat pe coasta de SV a Asiei Mici. Important centru comercial și locul unde se afla o școală medicală de renume, Cnidos era unul dintre cele șase orașe ale hexapolisului dorian. A intrat sub dominație persană după 546 î.Hr. Oraș democratic în sec. IV î.Hr., a căzut sub dominație ptolemaică în sec. III î.Hr. Având statutul de oraș liber în cadrul provinciei romane Asia, a supraviețuit până în sec. VII d.Hr., când a fost abandonat. Prin lucrări de excavare, s-au scos la lumină numeroase clădiri publice, inclusiv templul Afroditei, unde s-au descoperit fragmente din celebra statuie a Afroditei realizată de Praxiteles.

CNN /Cable News Network/

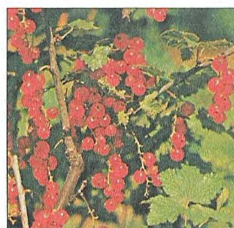
Filială a companiei Turner Broadcasting Systems. A fost creată de Ted Turner în 1980, pentru a difuza emisiuni de știri în direct 24 de ore din 24, folosind sateliți pentru transmiterea de reportaje de la sediile din toată lumea. CNN s-a remarcat în 1991 prin felul în care a realizat reportajele despre Războiul din Golf. Compania mai administrează și canalele de știri Headline News și CNN International. *Vezi și* televiziune prin cablu.

Cnossos

Vechi oraș regal în Creta. A fost capitala regelui Minos și centrul civilizației minoice. Populat de migratori din Asia Mică în mileniul VII î.Hr., a dat naștere unei culturi sofisticate în Epoca Bronzului. La mijlocul perioadei minoice au fost construite două mari palate, al doilea în jurul anului 1720 î.Hr., după ce un cutremur a dărâmat tot orașul. În jurul lui 1580 î.Hr., cultura minoică a început să se extindă în Grecia continentală, unde a influențat în mare parte civilizația miceniană. În urma incendiului care a devastat palatul (cca 1400 î.Hr.), așezarea a fost redusă la statutul de oraș, iar politica egeeană s-a concentrat asupra orașului Micene. Cnossos a fost locul legendarului labirint al lui Dedal.

coacăz

Denumire comună pentru cele 100 de specii de tufe din genul *Ribes*, originare din zona temperată a emisferei nordice și din V Americii de Nord. În Munții Stâncoși se găsesc multe specii de coacăz. Coacăzele negre și roșii, aromate și suculente, sunt folosite în special pentru gemuri și jeleuri. Coacăzele negre sunt folosite în tablete și pentru aromatizare, uneori la fermentare; sunt extrem de bogate în vitamina C și, de asemenea, asigură calciul, fosforul și fierul necesare creșterii.

coacăz-roșu sau strugurei (*Ribes*)

WALTER CHANDOHA

coacere

Proces de preparare a alimentelor prin supunerea lor la acțiunea căldurii uscate, în special într-un cuptor. Printre produsele obținute astfel se numără pâinea, prăjiturile, plăcintele și produsele de patiserie. Ingredientele folosite sunt făină, apă, agenți de fermentare (drojdie, bicarbonat de sodiu, praf de copt), agenți de frăgezire (grăsimi, unt, ulei), ouă, lapte și zahăr. Acestea sunt amestecate pentru a crea aluatul care este transferat apoi într-un vas de metal și introdus în cuptor. Agenții de fermentare produc gaze care sunt menținute în interiorul aluatului și duc la creșterea acestuia. Agenții de frăgezire fac aluatul mai ușor de frământat, iar produsul rezultat este mai moale. Albușurile de ou produc o textură aerisită și pufoasă, iar gălbenușurile sunt folosite pentru a da gust, culoare și consistență aluatului. Laptele este folosit pentru a da gust, iar zahărul – pentru a îndulci produsul și pentru a ajuta la fermentație.

Coachella Valley

Vale din S Californiei, ce face parte din deșertul Colorado. Are o lățime de 24 km și o lungime de 72 km, întinzându-se între Munții Little San Bernardino și Munții San Jacinto și Santa Rosa. Este o regiune agricolă rodnică, unde se află stațiuni cunoscute, cum ar fi Palm Springs.

coadă

Prelungire a coloanei vertebrale în afara corpului sau altă structură care seamănă cu o prelungire a corpului. La pești sau la alte animale care trăiesc total sau parțial în apă, este folosită la coordonarea mișcărilor în apă. Multe animale care trăiesc în copaci

(de ex. veverița) își folosesc coada pentru echilibru sau drept cârmă atunci când fac salturi; la altele (de ex. anumite maimuțe), coada este adaptată pentru agățat. La păsări, penele din coadă ajută la manevrele din timpul zborului. Alte animale își folosesc coada pentru apărare (de ex. porcul-spinos), pentru a emite semnale sociale (de ex. câinii și pisicile), semnale de avertizare (de ex. cerbul și șarpele-cu-clopoței) sau pentru vânătoare (de ex. crocodilul).

coada-calului

Denumire comună pentru cele 30 de specii de plante perene, erbacee, cu tulpina segmentată din familia *Equisetum*. Cresc pe solurile umede și fertile din toată lumea, cu excepția Australiei, a Noii Zeelande și a insulelor învecinate. Unele sunt verzi tot timpul anului, altele dau mlădițe noi în fiecare an din rizomul subteran. Tulpinile conțin silicați și alte minerale. Frunzele sunt doar niște teci care înconjoară lăstarii. Este o plantă foarte veche, înrudită cu unele plante ce datează din perioada carboniferă. Coada-calului-comună (*Equisetum arvense*) este larg răspândită pe malurile apelor curgătoare și în luncile din America de Nord și Eurasia. Deși este otrăvitoare pentru animalele domestice, coada-calului este folosită în medicina populară. Datorită tulpinilor abrazive, unele specii sunt utilizate pentru lustruitul uneltelor.

coada-rândunicii

Denumire comună pentru cele peste 500 de specii de fluturi aparținând genului *Papilio* din familia *Papilionidae*, întâlniți în toată lumea, cu excepția zonei arctice. Unele specii au prelungiri ale aripilor posterioare în formă de coadă. Culorile variază în funcție de specie, sex, anotimp și uneori localizare. Majoritatea adulților au pete galbene, portocalii, roșii, verzi sau albastre pe fond albastru, verde sau negru iridescent. Larvele lor, viu colorate, se hrănesc cu frunze. Unii au pete asemănătoare cu un cap de șarpe, alții elimină o substanță urât mirositoare când sunt provocați. Fluturele coada-rândunicii-uriaș (*P. cresphontes*), cu anvergura aripilor de 10–14 cm, este cel mai mare fluture din SUA și Canada.

coada-șoricelului

Denumire comună pentru cele cca 80 de specii de plante medicinale perene care aparțin genului *Achillea*, din familia *Compositae*, răspândite mai ales în N zonelor temperate. Unele specii sunt cultivate ca plante ornamentale. Au flori dințate, adesea crestăturile fiind foarte fine și, uneori, frunze aromatice. Florile mici, albe, galbene sau roz, sunt adesea grupate în inflorescențe aplatizate în vârful tulpinii și pot fi uscate și folosite la buchetele ornamentale pe timp de iarnă.

coada-șoricelului (*Achillea millefolium*, specia *lanulosa*)

DENNIS E. ANDERSON

coagulare

Proces prin care se formează un cheag de sânge care oprește hemoragia. Endoteliul lezat al vasului declanșează coagularea, rezultând o rețea de fibrină ce aderă la peretele vasului. În rețeaua de fibrină are loc procesul de agregare a trombocitelor și a hematiilor, rezultând cheagul de sânge (trombul roșu). Imediat după aceea, rețeaua de fibrină se contractă într-un cheag elastic, care poate rezista fricțiunii exercitate de circulația sângelui. În situații patologice, se poate declanșa coagularea intravasculară, rezultând tromboze venoase și arteriale. *Vezi și* anticoagulant.

Coahuila

Stat din NE Mexicului, 2 298 070 loc. (2000). Teritoriul, cu o suprafață de cca 150 000 kmp, este un platou cu multe neregularități traversat de lanțuri muntoase. Prima așezare spaniolă în regiune a fost la Saltillo (1575), actuala reședință a statului. Coahuila și Texas au format un singur stat (1824–1836), până când Texasul și-a declarat independența. În 1857, Coahuila s-a unit cu Nuevo León, iar în 1868 a devenit un stat separat. Economia din zonă se bazează pe creșterea animalelor, agricultură și minerit; regiunea este cunoscută pentru vinuri și coniac.

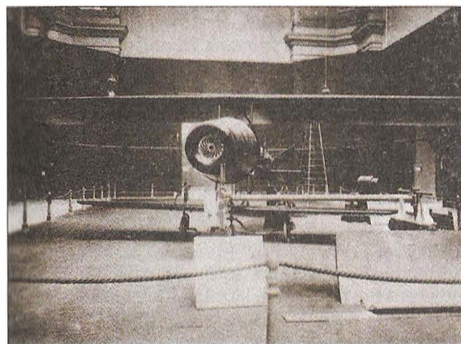
Coandă, Henri

(07.06.1886, București, România – 25.11.1972, București)

Inginer și fizician român, unul dintre pionierii aeronauticii. Fiu al generalului Constantin Coandă, a urmat cursurile Liceului Sf. Sava din București și ale Liceului Militar din Iași, unde și-a luat bacalaureatul (1903) ca șef de promoție. Preocupat de tehnică, și-a continuat studiile în străinătate, la Politehnica din Berlin-Charlottenburg, Universitatea din Liege, Institutul de Electrotehnică Montefiori și la Școala Superioară de Aeronautică și Construcții Mecanice din Paris, pe care a absolvit-o (1909) ca inginer

de aviație. Atras de aeronautică încă de timpuriu, la liceul ieșean a construit (la 18 ani) macheta unui avion propulsat de o rachetă. Și-a început activitatea profesională la Nisa, pe șantierele conduse de inginerul Gustave Eiffel. La scurt timp după revenirea în țară, a făcut o serie de machete și de experimente, iar în perioada 1909–1910, a conceput și a construit primul avion cu reacție din lume, introducând și conceptul de turbopropulsor. Avionul inventat de el a fost expus la cel de al II-lea Salon Internațional de Aeronautică din Paris în 1910 și a fost experimentat în același an, lângă Paris. Un an mai târziu a construit primul avion bimotor din lume, iar apoi a realizat în Anglia, la uzinele Bristol, originalul avion Bristol-Coandă. În 1916 a creat un avion cu două elice propulsoare, montate la extremitățile fuzelajului. Geniul său inventiv s-a manifestat în domenii foarte variate. În perioada Primului Război Mondial, din cauza penuriei de metal, a inventat rezervoare pentru hidrocarburi, construite din beton armat. De asemenea, a descoperit materialul beton-bois, mai rezistent decât lemnul, destinat prefabricatelor pentru construcții. Lista invențiilor sale cuprinde, de asemenea, tunul fără recul din dotarea avioanelor militare, proiectul unei instalații de desalinizare a apei marine etc. Numele lui rămâne legat și de „efectul Coandă“ brevetat de el în 1934. Fenomenul observat inițial de Coandă este, în aparență, foarte simplu: un jet de fluid (gaz sau lichid) tinde să adere la un perete drept aflat în aval de o curbură bruscă, din cauza depresiunii create în urma antrenării fluidului în scurgerea turbionară dintre jet și peretele curbat. Aplicat doar intuitiv la motoreactorul din 1910, acest fenomen a fost ulterior aprofundat, ducând la apariția turboreactoarelor, la care forța de propulsie și portanța sunt asigurate de jeturile de gaze de ardere evacuate cu viteze foarte mari din efuzoare. După 1945, a fost solicitat de United States Corporation să participe la programe de cercetări care vizau aplicarea efectului Coandă la realizarea unor tehnici de zbor, apoi a lucrat la Laboratoarele Diamond din SUA, iar în 1969 a revenit definitiv în țară. Nemaipomenita sa creativitate s-a concretizat în peste 250 de brevete, cu aplicații în cele mai diverse domenii. La acestea se adaugă ideile sale extrem de progresiste aplicabile, probabil, abia în mileniul trei: aerodina lenticulară, bazată pe efectul Coandă, care deschide un drum complet nou în construcția aparatelor de zbor rapid neconvenționale, și aerotubexpresul, un tren cu vagoane-container care va circula prin tuburi, cu 500 km/oră. În 1971 a contribuit la constituirea Institutului Național pentru Creație Științifică și Tehnică din România (INCREST). A fost un iubitor de literatură, filozofie, artă (a fost un sculptor-amator talentat și îi plăcea să cânte la violoncel), dar a fost și polisportiv, practicând mai ales atletismul. A fost membru de onoare al Societății Regale de Aeronautică din Londra și membru titular al Academiei Române (1970).

Primul aparat cu reacție realizat de Henri Coandă

coarctație de aortă

Dereglare congenitală care se manifestă prin micșorarea diametrului unei secțiuni din arcul aortei, deasupra cordului. Provoacă un murmur caracteristic, creșterea anormală a tensiunii la nivelul brațelor și scăderea cantității de sânge care irigă abdomenul, pelvisul și membrele inferioare. Ventriculul stâng se mărește, ca urmare a efortului sporit depus. Reconstrucția chirurgicală a segmentului de aortă afectat sau înlocuirea acestuia (în funcție de vârstă) înregistrează rezultate mai bune în cazul pacienților tineri.

coarda

Joc de copii în care jucătorii țin o frânghie (o coardă) de fiecare capăt și o rotesc circular, în timp ce unul sau mai mulți copii sar peste ea când aceasta ajunge în punctul cel mai de jos al rotației. Datând din sec. XIX, este un joc de fete, în care uneori se și cântă, numărând. Există mai multe tipuri de sărituri, precum cele simple, duble și cu spatele; săritura „olandeză“ constă în rotirea simultană a două corzi în direcții opuse. Săriturile simple cu coarda sunt practicate de boxeri deoarece dezvoltă capacitatea pulmonară și mușchii picioarelor, îmbunătățind coordonarea și jocul de picioare.

coardă vocală

Una din cele două formațiuni ale membranei mucoase care se află în interiorul cavității laringelui și care sunt responsabile de producerea sunetelor. Astfel, sunetul este produs de vibrația coardelor vocale ca răspuns la trecerea printre ele a aerului dinspre plămâni. Intensitatea sunetului variază în funcție de gradul de tensiune a coardelor vocale. Sunetele sunt modificate de limbă, de bolta palatină și de buze, rezultând limbajul articulat. În poziție de relaxare, coardele vocale sunt așezate în formă de V, alcătuind o deschidere numită glotă, prin care este inspirat aerul. Pliurile aflate chiar deasupra coardelor vocale se numesc coarde vocale false sau vestibulare, deoarece nu sunt implicate în producerea sunetelor. Inflamarea (din cauza folosirii excesive) limitează contracția normală a coardelor vocale, producând răgușeală.

Coase, Ronald (Harry)

(n. 29.12.1910, Willesden, Middlesex, Anglia)

Economist britanico-american. Și-a luat doctoratul la Academia de Studii Economice din Londra, unde a și predat. A mai ținut cursuri și la Universitatea din Chicago. În lucrarea sa cea mai cunoscută, *Problema costului social* (The Problem of Social Cost, 1960), a pus sub semnul întrebării concepția clasică a interzicerii unui comportament dăunător celor din jur. A demonstrat că teoreticienii care se ocupă de domeniul juridic ar trebui să se axeze mai mult pe importanța unei piețe eficiente și pe negociere și mai puțin pe litigii. A primit Premiul Nobel în 1991.

Coasta de Aur

Regiune de pe coasta Golfului Guineei, în V Africii. Se întinde cu aproximație de la Axim (Ghana) în V, până la fluviul Volta, în E. A fost numită astfel deoarece a constituit o importantă sursă de aur. A fost o regiune colonială care a dat naștere unor rivalități de anvergură începând cu sec. XVII. Intrată sub dominație britanică în sec. XIX și numită colonia Coasta de Aur, regiunea și-a dobândit independența în 1957, sub numele de Republica Ghana.

Coasta de Azur

Regiune din S Franței, la Marea Mediterană. Incluzând Riviera franceză între Menton și Cannes, este cunoscută pentru priveliștile sale și este un centru turistic important. *Vezi* Nisa; Monaco.

Coasta de Fildeș

Vezi Cote d'Ivoire

coastă *sau* țărm

Zonă largă de pământ de la marginea mării. Țărmurile continentelor totalizează o lungime de cca 312 000 km. Pe parcursul evoluției geologice, au suferit schimbări de poziție și de formă din cauza modificărilor semnificative ale nivelurilor relative ale pământului și ale mării. Alți factori care duc la schimbarea formelor coastelor sunt procesele de eroziune, cum ar fi acțiunea valurilor și a vremii, depunerea de deșeu de rocă adus de curenți, precum și activitatea tectonică. Caracteristicile coastelor sunt determinate în mare parte de rezultatul interacțiunii dintre aceste fenomene și intensitatea cu care se produc, deși tipul și structura rocilor de la bază joacă un rol destul de important.

coati *sau* coatimundi

Denumire comună pentru cele trei specii (genul *Nasua*, familia *Procyonidae*) de mamifere omnivore, asemănătoare cu ratonul, care trăiesc în regiunile împădurite din SV Statelor Unite, până în America de Sud. Coati are bot mic și flexibil și coadă erectă subțire, cu dungi de culoare închisă. Masculii au între 73 și 136 cm lungime (din care jumătate este coada) și cântăresc între 4,5 și 11 kg. Femelele și puii trăiesc, de obicei, în grupuri de 5 până la 40 de membri; masculii sunt solitari, asociindu-se în bande doar în perioada sezonului de reproducere. Coati se hrănesc în cursul zilei cu semințe, fructe, ouă și animale mici.

coati (*Nasua nasua*)

DICK ROBINSON-BRUCE COLEMAN LTD.

Cobain, Kurt

(20.02.1967, Aberdeen, Washington, SUA – 05.04.1994, Seattle, Washington)

Muzician rock american. În 1986, Cobain a format trioul rock Nirvana în orașul său natal. Formația al cărei stil derivă din punk rock a combinat furia genului respectiv cu versuri nostalgice. Acest stil a fost cunoscut sub numele de grunge rock, fiind celebru atât pentru muzica în sine, cât și pentru vestimentația interpreților, compusă din blugi rupți și cămăși. Primul album s-a numit *Bleach* (1989) și a fost urmat de *Nevermind* (1991), cu hit-ul *Smells like Teen Spirit*, care s-a vândut în 9 milioane de exemplare și l-a făcut celebru pe Cobain. În albumul *In Utero* (1993), și-a criticat aspru propria celebritate. În 1994, în timp ce era

în turneu prin Europa, a intrat în comă din cauza unei supradoze de droguri și alcool. La întoarcerea în Statele Unite, a fost găsit împușcat. Deși la început s-a crezut că a fost sinucidere, există unele voci care susțin că starul rock ar fi fost ucis.

cobalt

Element chimic metalic, unul dintre elementele de tranziție, are simbol chimic Co și număr atomic 27. Răspândit în cantități mici în multe minerale și minereuri, acest metal magnetic, alb-argintiu cu o ușoară nuanță albăstrie, se folosește mai ales pentru formarea de aliaje speciale (de ex. alnico, oțel inox) cu aplicații foarte precise. La valențele 2 și 3, formează numeroase complexe de coordonare. Unul este vitamina B_{12} (ciancobalamină; *vezi* vitamina B complex). Cobaltul și compușii lui se folosesc în galvanizare și în colorarea ceramicii și a sticlei, ca filament de lampă, catalizator și, în cantități infime, în fertilizatori, precum și în substanțele de uscare a vopselelor și a lacurilor. Cobaltul albastru are o compoziție variabilă, cele două elemente esențiale fiind oxidul de cobalt și alumina. Un izotop radioactiv al cobaltului emite raze gamma penetrante care se folosesc în terapia prin radiații.

Cobb, Howell

(07.09.1815, Jefferson County, Georgia, SUA - 09.10.1868, New York, New York)

Politician american. A fost membru al Camerei Reprezentanților din SUA în perioadele 1843–1851 și 1855–1857. A promovat interesele sudiste, sprijinind anexarea Texasului și războiul mexican. Cu toate acestea, a sprijinit și Compromisul din 1850, susținut de Nord. A fost guvernator al Georgiei între 1851 și 1853. A sprijinit candidatura lui James Buchanan, care l-a numit ministru de finanțe între 1857 și 1860. Opunându-se lui Abraham Lincoln, a fost de partea secesiunii și și-a organizat propriul regiment pe care l-a condus în Războiul Civil.

PICTORIAL PARADE – EB INC.

Ty Cobb

Cobb, Ty(rus Raymond)

(18.12.1886, Narrows, Georgia, SUA - 17.07.1961, Atlanta, Georgia)

Jucător de baseball american, unul dintre cei mai buni atacanți din toate timpurile, de care adversarii se temeau cel mai mult. Recordul stabilit de el la lovituri (366) rămâne neîntrecut. În 1936, în cadrul premiilor Baseball Hall of Fame, a fost votat cel mai cunoscut jucător de baseball.

Cobbett, William

(09.03.1763, Farnham, Surrey, Anglia - 18.06.1835, Londra)

Celebru jurnalist englez. S-a înrolat în armată și a activat ca militar în Canada între 1785–1791. În perioada 1794–1800 a trăit în SUA, unde a început să lucreze ca ziarist, atacând cu înverșunare spiritul și practica democrației americane. La întoarcerea în Anglia, a înființat săptămânalul *Political Register* (1802), pe care l-a publicat până la sfârșitul vieții. În perioada revoluției industriale, a militat pentru păstrarea valorilor rurale tradiționale din Anglia. Viziunile sale reacționare asupra societății ideale au atins coardele sensibile ale nostalgicilor. A criticat corupția, legile prea dure și salariile mici.

Cobden, Richard

(03.06.1804, Dunford Fareu, Sussex, Marea Britanie - 02.04.1865, Londra)

Om politic englez. A făcut avere prin comerțul en-gros cu stambă. După ce a călătorit în Europa și în Statele Unite pentru a studia strategii comerciale, a scris pamflete despre comerțul liber internațional. A fost ales în Parlament (1841–1857, 1859–1865) și, împreună cu asociatul său, John Bright, a luptat pentru abrogarea Legii cerealelor. În 1850 a susținut importanța relațiilor de prietenie cu Rusia, chiar și după începerea Războiului Crimeii. A ajutat la negocierea unui tratat comercial cu Franța (1860), care a inclus clauza națiunii celei mai favorizate, preluată apoi și în alte tratate.

Cobden, desen în creion de V. Manzano; Oficiul de Înregistrare din West Sussex (Cobden Papers 762)

PRIN AMABILITATEA GUVERNATORILOR DE DUNFORD ȘI A ARHIVARULUI DIN COMITATUL WEST SUSSEX

cobie

Pește marin (*Rachycentron canadum*) cu mișcări rapide și corp îngust, foarte căutat de pescari, unicul membru al familiei *Rachycentridae*. Prădător vorace care poate atinge lungimi de 1,8 m și poate cântări 70 kg sau chiar mai mult, cobia trăiește în aproape toate oceanele calde. Are mandibulă proeminentă, cap destul de turtit,

iar pe părţile laterale este de culoare brună-deschis, având câte două dungi maro. Înotătoarea dorsală este formată dintr-un rând de ţepi scurţi, urmaţi de o înotătoare lungă cu radii moi.

COBOL /Common Business Oriented Language/

(Limbaj de programare pentru afaceri)

Limbaj de programare de înalt nivel, unul dintre primele limbaje folosite pe scară largă şi, timp de mulţi ani, cel mai des folosit în industrie. A început să se dezvolte în 1959, când a avut loc conferinţa despre limbajele sistemelor de date, fiind o iniţiativă comună a guvernului american şi a sectorului privat. COBOL a fost creat pentru a îndeplini două obiective majore: portabilitatea (capacitatea programelor de a fi utilizate pe calculatoare provenind de la producători diferiţi, necesitând modificări minime) şi lizibilitatea (asemănarea dintre limbajul folosit de calculator şi limba engleză propriu-zisă). Începând cu anii 1990 a fost folosit din ce în ce mai puţin.

Cobra

Grupare de pictori expresionişti formată la Paris, în 1948. Numele grupării provine de la literele cu care încep numele capitalelor ţărilor din care reprezentanţii ei provin: Copenhaga, Bruxelles, Amsterdam. Gruparea s-a destrămat în 1951. Din ea au făcut parte şi Karel Appel, Pierre Alechinsky (n. 1927), Jean-Michel Atlan (1913–1960), Guillaume Corneille (n. 1922) şi Asger Jorn (1914–1973). Lucrările lor, influenţate de poezie, film, arta folk şi arta primitivă, se caracterizau prin culori luminoase şi forme spontane trasate din penel, asemănătoare cu tehnica gestualismului; siluetele umane au constituit un motiv des folosit.

cobră

Denumire comună pentru cele câteva specii de elapide foarte veninoase, capabile să ridice coastele cervicale pentru a forma o glugă. Trăiesc în zonele calde din Africa, Australia şi Asia. În 10% din cazuri, muşcăturile de cobră sunt fatale pentru oameni. Cobrele se hrănesc în special cu vertebrate mici. Cobra-indiană (*Naja naja*) omoară câteva mii de oameni pe an, de cele mai multe ori din cauză că pătrunde în locuinţele acestora pentru a prinde şobolani. Cobra-regală (*Ophiophagus hannah*) este cel mai mare şarpe veninos din lume, depăşind adesea 3,5 m lungime. Unele cobre-africane pot scuipa venin la distanţe mai mari de 1,8 m. Cobrele sunt preferate de îmblânzitorii de şerpi, care, prin mişcări şi nu prin muzică, provoacă şarpele (de altfel surd) să se ridice şi să ia o poziţie de apărare.

cobra-cu-gât-negru (*Naja nigricollis*)

E.S. ROSS

Coburn, Alvin Langdon

(11.06.1882, Boston, Massachusetts, SUA – 23.11.1966, Rhos-on-Sea, Denbighshire, Ţara Galilor)

Fotograf britanic de origine americană. Preocupările sale pentru fotografie au devenit serioase doar când l-a cunoscut pe Edward Steichen, în 1899. În 1902 a deschis un studio la New York şi s-a alăturat grupului Photo-Secession. În 1904 a plecat la Londra, fiind trimis să fotografieze celebrităţi. Printre personalităţile memorabile pe care le-a surprins în fotografiile sale se numără Auguste Rodin, Henry James şi George Bernard Shaw. A pozat pentru Rodin, când acesta a realizat celebra sculptură *Gânditorul*. În 1917, influenţat de cubism şi de futurism, a realizat primele fotografii abstracte.

coc

Bacterie sferică. Diferitele specii de coci prezintă un aranjament caracteristic al indivizilor, util în identificarea de laborator. Perechile de coci se numesc diplococi; când cocii sunt dispuşi în şiruri sau lanţuri, poartă numele de streptococi (*vezi* streptococ); când sunt aşezaţi în ciorchine, se numesc stafilococi (*vezi* stafilococ). Grupurile de opt sau mai multe celule poartă denumirea de *sarcinae*. Grupul de patru celule dispuse în formă de pătrat se numeşte tetradă. Aceste moduri caracteristice de grupare apar ca rezultat al variaţiilor din procesul de reproducere.

coca

Arbore tropical (*Erythroxylum coca*) din familia *Erythroxylaceae*, originar din E Munţilor Anzi, dar cultivat în Africa, N Americii de Sud, Asia de Sud-Est şi Taiwan. Din frunzele acestei plante se extrag cocaina şi alţi alcaloizi. Coca se dezvoltă bine în medii foarte calde şi umede, cum ar fi poienile din pădurile pluviale, dar frunzele cele mai căutate se obţin din plante care cresc în medii mai uscate, pe versanţii dealurilor. Compoziţia diverselor tipuri de frunze de coca este foarte variată. Cele mai bune specii sunt cele cu un miros puternic de ceai şi un gust iute plăcut. Când sunt mestecate, frunzele de coca produc în gură o senzaţie de căldură. Datorită efectelor de stimulare

coca (*Erythroxylum coca*)
W.H. HEDGE

a potenței și de diminuare a apetitului, coca a fost folosită de secole de țăranii din America de Sud pentru a putea suporta mai ușor muncile fizice grele.

Coca-Cola Co.

Societate pe acțiuni din SUA cunoscută pentru fabricarea siropului și a concentratului pentru băutura răcoritoare numită Coca-Cola, cea mai cunoscută marcă de băuturi din întreaga lume, inventată ca tonic de către un farmacist din Atlanta, pe nume John S. Pemberton (1831–1888); inițial, conținea cocaină (care a fost scoasă din compoziție în 1905) și extracte bogate în cofeină din nucă de cola. Un alt farmacist din Atlanta, Asa Griggs Candler (1851–1929), a achiziționat formula și, în 1892, a înființat Coca-Cola Co., pe care a transformat-o într-un imperiu comercial. Candler vedea produsul sub formă de sirop, care să se combine cu apa carbogazoasă la un dozator. Nu a anticipat succesul produsului îmbuteliat, motiv pentru care îmbutelierea se făcea de către alte companii. După Al Doilea Război Mondial, compania a început să producă și alte băuturi. La începutul sec. XXI, compania a scos pe piață apă îmbuteliată, sucuri și băuturi energizante. Sediul central al corporației se află în Atlanta.

cocaină

Compus heterociclic ($C_{17}H_{21}NO_4$), un alcaloid obținut din frunze de coca. Are utilizări legale în medicină și stomatologie, ca anestezic local, dar se folosește mult mai des ilegal, ca hidroclorid. Inhalată în cantități mici, cocaina produce senzații extatice, euforice, ducând la scăderea apetitului, diminuând oboseala și producând o vioiciune crescută. Folosirea în doze mai mari sau pe perioade lungi de timp poate afecta inima și septul nazal și poate cauza convulsii. În forme modificate, mai tari și mai ieftine, cocaina se injectează sau se fumează și provoacă extrem de ușor dependență (*vezi* dependență de droguri). Este foarte dăunătoare sănătății. Folosirea prelungită sau abuzivă a oricărei forme de cocaină purificată poate duce la tulburări grave de personalitate, insomnii, pierdere a apetitului și psihoză paranoidă.

Cochabamba

Oraș situat în centrul Boliviei, 516 683 loc. (2001). Fondat sub numele de Villa de Oropeza în 1574, a devenit oraș în 1786 și și-a schimbat numele în Cochabamba, care, în limba quechaua, înseamnă „câmpie plină de lacuri mici". Clima favorabilă și peisajul plăcut au făcut ca acest oraș să devină al treilea ca mărime din Bolivia. Aici se află Universitatea San Simón (1826), o catedrală și un palat guvernamental.

cochină

Calcar format aproape în întregime din sfărâmături fosile sortate și cimentate, cel mai adesea din scoici aspre și fragmente de scoici. Microcochinele sunt asemănătoare rocilor sedimentare, compuse dintr-un material mai fin, cele mai întâlnite fiind cele formate din rămășițe de crinoide (nevertebrate marine, cum ar fi crinii-de-mare, care au discuri de calcar și un schelet intern calcaros). Există o diferență între cochină, care este o piatră formată din sfărâmături, și piatra de calcar cochinoid, care este compusă din resturi aspre de scoici cu matrice fine.

cochină

Gen de moluscă, răspândită pe plajele nisipoase din întreaga lume. Sunt foarte active; migrează în susul și în josul plajei, odată cu fluxul, și se pot ascunde din nou în nisip în intervalul dintre două valuri. Au sifoane scurte și se hrănesc cu material vegetal și detritus. O specie obișnuită, *D. variabilis*, măsoară cam 10–25 mm lungime. Cochilia sa este oval-alungită și variază de la alb, galben și roz până la albastru și violet.

Cochinchina *în franceză* Cochinchine

Regiune în S Vietnamului. Cu o suprafață de 77 700 kmp, această regiune s-a aflat sub dominația Imperiului Chinez, iar mai târziu a devenit provincie a regatului Khmer din Cambodgia. Capitala, Saigon, a fost ocupată de francezi în 1859. A devenit colonie franceză în 1867, iar în 1887, împreună cu alte protectorate franceze, a format Indochina Franceză. Încorporată în Vietnam în 1949, a făcut parte din Vietnamul de Sud din 1954 până în 1976, când țara s-a reîntregit. Pe teritoriul său se află delta fluviului Mekong, una dintre regiunile cu cele mai mari producții de orez din Asia.

Cochise

(m. 08.06.1874,
rezervația indiană Chiricahua, SUA)

Căpetenie a apașilor chiricahua care a condus rezistența împotriva incursiunilor albilor spre SV SUA. Nu se știe nimic despre nașterea lui sau despre primii ani

de viață. Poporul său a păstrat pacea cu coloniștii albi în anii 1850, dar în 1861 s-au produs conflicte care au generat ambuscade, în cele din urmă izbucnind un adevărat război între apași și armata americană. Cochise și adepții lui s-au ascuns, ca să nu fie prinși, dar în 1872 majoritatea apașilor, inclusiv Cochise, acceptaseră să se mute în rezervații.

Cochran, Jacqueline

(1910?, Pensacola, Florida, SUA – 09.08.1980, Indio, California)

Pilot american. A rămas orfană de mică și a crescut în sărăcie. În 1932 învățase deja să piloteze, unul dintre motive fiind promovarea produselor companiei de cosmetice pe care o fondase. În 1938, în timp ce zbura deasupra Americii de Nord, a stabilit un record de viteză la pilotaj feminin. În Al Doilea Război Mondial a antrenat femei-pilot în cadrul trupelor auxiliare engleze și, mai târziu, în cadrul celor americane. În 1953 a doborât recordul mondial de viteză (atât la bărbați, cât și la femei) la bordul unui avion cu reacție, iar în 1961 a devenit prima femeie care a zburat la o viteză de două ori mai mare decât cea a sunetului.

Cockburn, Sir Alexander, Al zecelea baronet ~

(24.12.1802,/?/ – 21.11.1880, Londra, Anglia)

Jurist britanic. Baronet prin naștere, la începutul carierei și-a câștigat reputația în diferite procese și ca reporter juridic. A fost ales în Camera Comunelor (1847–1856), a fost procuror general (1851–1856) și președinte de tribunal la Curtea de Drept Comun (Court of Common Pleas) (1856–1859) înainte de a fi numit în Corpul magistraților reginei (1859–1874). A făcut parte din comitetul care s-a pronunțat asupra Revendicărilor Alabama, iar în cele din urmă a fost lord președinte de tribunal al Angliei (1874–1880). Este cunoscut mai ales pentru testele sale menite să determine obscenitatea (pentru a fi declarat obscen, materialul în cauză trebuia să aibă capacitatea de a „deprava și a corupe" pe cei care îl priveau) și nebunia (pentru a declara un individ nebun, avocatul unui criminal trebuia să demonstreze că acesta nu poate să-și dea seama de „natura și calitatea" actului criminal comis sau că e incapabil de a recunoaște că a comis ceva greșit).

Cockpit Country

Regiune în partea central-vestică a statului Jamaica. Având o suprafață de 1 300 kmp, regiunea are o topografie carstică, prezentând dealuri conice care se ridică deasupra dolinelor cu versanți abrupți (numite cockpits). Acest teren ostil a fost un refugiu pentru sclavii fugari, deveniți luptători de gherilă când englezii au cucerit Jamaica, în 1665. Descendenții lor sunt acum în număr de 5 000 și sunt încă independenți; teritoriul aparține întregii comunități, nu se plătesc taxe, iar guvernul central nu poate interveni decât în caz de delicte majore.

Coco *anterior* Segovia

Râu la granița dintre Nicaragua și Honduras. Izvorăște din S Hondurasului și are un curs de 780 km până se varsă în Marea Caraibilor, la Capul Gracias a Dios. În 1961, cursul superior și mijlociu al râului a fost declarat graniță internațională între Honduras și Nicaragua. Numai cursul inferior (225 km) este navigabil.

cocor

Denumire comună pentru cele 15 specii de păsări înalte (familia *Gruidae*), care seamănă cu bâtlanii, dar sunt mai mari, având cap parțial lipsit de pene, cioc mai puternic, penaj mai compact. Cocorii sunt întâlniți peste tot în lume, trăind în zone mlăștinoase sau pe câmpii, cu excepția Americii de Sud. Multe populații sunt pe cale de dispariție din cauza vânării intensive și distrugerii habitatului. Cocorii consumă animale mici, grâne și iarbă. Două specii bine-cunoscute sunt cocorul-țipător și cocorul-de-nisip.

cocor-alb (*Grus americana*)

H. WILLIAM BELKNAP

cocor-de-nisip

Specie de cocor (*Grus canadensis*, familia *Gruidae*), cu lungime de 90–110 cm, o pată circulară roșie, cu corp albăstrui sau brun-cenușiu și porțiuni de un galben nisipos; emite un țipăt lung, strident și pătrunzător. Este una dintre cele mai vechi specii de păsări. Se înmulțește în zona cuprinsă între Alaska și golful Hudson; cândva se înmulțea în zona central-sudică a Canadei și în zona Marilor Lacuri din Statele Unite, dar acum este foarte rar în acele regiuni. O subspecie mai mică, nemigratoare, trăiește în Florida și în S Georgiei; altele sunt rare sau pe cale de dispariție. Cocorii-de-nisip au fost folosiți ca părinți-surogat în eforturile de a salva de la dispariție cocorii-țipători.

cocor-țipător

Pasăre migratoare din America de Nord (*Grus americana*) și una dintre cele mai rare păsări din lume, aflată pe cale de dispariție. Este cea mai înaltă pasăre din America de Nord, măsurând aproape 150 cm înălțime și având o anvergură a aripilor de aproape 210 cm; este alb, cu aripi negre la vârf, picioare negre; țipătul lui poate fi auzit de la 3 km. Fiind aproape exterminat până la începutul sec. XX, a devenit obiectul unui efort major de conservare; până la sfârșitul secolului rămăseseră mai puțin de 300 de păsări sălbatice sau în captivitate. *Vezi* cocor-de-nisip.

Cocos, Insulele ~ *sau* Insulele Keeling

Teritoriu din Australia, 571 loc. (2007). Situate în partea de E a Oceanului Indian, la cca 930 km SE de Java, insulele sunt formate din doi atoli izolați și din 27 de insule mici de coral, având în total o suprafață de 14,4 kmp. Insulele au fost descoperite în 1609 de William Keeling, iar primii locuitori s-au stabilit aici în 1826. Declarate domenii ale coroanei britanice în 1857, insulele Cocos s-au aflat sub incidența guvernului din Ceylon (Sri Lanka), dar în 1955 au revenit Australiei. În 1984, locuitorii au votat să se unească cu Australia.

cocoș

Dispozitiv pentru aprinderea prafului într-o armă de foc, cum ar fi muscheta. Inventat pe la 1515, prin lovire, cocoșul produce o scânteie care aprinde praful din țeava puștii. Cu ajutorul unei piese care apasă pe o bucată de metal sau pe o bucată de pirită de fier, lipită de o rotiță de fier cu o margine laminată, rotița se învârte și provoacă scântei. Principiul a fost utilizat la fabricarea brichetei.

cocoș-de-prerie

Una dintre cele două specii nord-americane de tetraonide (genul *Tympanuchus*), cunoscute prin faptul că își curtează perechea de sex opus în grup. Cel mai mare cocoș-de-prerie atinge cca 45 cm lungime și cântărește aproape 1 kg. Penajul său brun este puternic vărgat pe fața ventrală. Are coadă scurtă, rotunjită, întunecată. Trăiește numai în anumite zone, de la Saskatchewan până pe coastele statelor Texas și Louisiana. Cocoșii-de-prerie-nordici sunt specii migratoare. Subspecia estică de cocoș-sălbatic a dispărut. Cocoșul-de-prerie-mic are talie mai redusă și este mai slab colorat, populând zona aridă, central-vestică a Marilor Câmpii. În anumite regiuni, cocoșul-cu-coadă-ascuțită, *Pedioecetes*, este numit cocoș-de-prerie.

cocoș-sălbatic

Denumire comună pentru păsările de interes cinegetic din familia *Tetraonidae* (ordinul *Galliformes*), care include găina-de-prerie-ierunca sau găinușa-de-pustiu (ordinul *Columbiformes*). Cea mai cunoscută specie din Europa este cocoșul-de-mesteacăn (*Lyrurus tetrix*) din Țara Galilor, Scoția, Scandinavia și partea nordică a centrului Europei. Masculul are penaj negru-albăstrui strălucitor, cu dungi albe pe aripi, lungime maximă de 55 cm și atinge o greutate de cca 2 kg. Femela are dimensiuni mai mici, iar penajul este brun cu pete și cu dungi negre. Cocoșii-sălbatici sunt recunoscuți pentru dansurile de curtare. Cea mai cunoscută specie nord-americană este ierunca-gulerată.

cocoș-de-mesteacăn (*Lyrurus tetrix*)

INGMAR HOLMASEN

cocotier

Arbore (*Cocos nucifera*) din familia palmierilor, una dintre plantele de cultură cele mai importante de la tropice. Trunchiul subțire, inelat se ridică dintr-o bază îngroșată, iar în partea superioară este prevăzut cu o coroană frumoasă de frunze gigantice, ca niște pene. Fructele de dimensiuni mari au la maturitate forme ovale sau elipsoidale și prezintă o coajă fibroasă groasă care învelește nuca obișnuită. Aceasta conține o singură sămânță și un fel de pulpă albă, relativ dulce, care se consumă crudă sau din care se poate extrage uleiul. „Laptele", lichidul din miez, bogat în substanțe nutritive, poate fi băut direct din nucă. Din coajă se extrage o fibră foarte rezistentă la apa sărată și care se folosește pentru fabricarea frânghiilor, a plaselor, a coșurilor, a periilor și a măturilor. Cojile de nucă de cocos sunt folosite ca recipiente și sunt adesea sculptate decorativ.

cocs

Reziduu solid rezultat după ce anumite tipuri de cărbuni sunt încălzite la temperaturi înalte, fără a avea contact cu aerul, până dispar toate componentele care se vaporizează ușor. Aceste reziduuri sunt de fapt în mare măsură carbon, cu mici cantități de hidrogen, azot, sulf și oxigen. De asemenea, în cocs mai este prezentă și materia minerală din cărbunele original,

alterată chimic și descompusă. În Anglia, consumul excesiv de cherestea a dus la interzicerea tăierii pădurilor cu scopul obținerii mangalului și, în cele din urmă, s-a trecut la înlocuirea acestuia cu cocsul. Ulterior, industria fierului s-a răspândit cu rapiditate, iar Anglia a devenit cel mai mare producător de fier din lume *(vezi* Abraham Darby). Procedeul de turnare cu creuzet (1740) a dus la obținerea primului oțel fabricat printr-un proces de topire. Cocsul de cuptor (dimensiuni cca 40–100 mm) se folosește în furnal pentru a fabrica fier. Cocsul se folosește și în alte procese metalurgice *(vezi* metalurgie), dar în cantități mai mici (de ex. producerea anumitor aliaje). Cocsul de dimensiuni mari, cunoscut sub denumirea de cocs de topitorie, se folosește în topitorii. Cocsul de mărimi mai mici (15–30 mm) se folosește pentru încălzirea clădirilor.

Cocteau, Jean

(5.07.1889, Maisons-Laffitte, lângă Paris, Franța – 11.10.1963, Milly-la-Forêt, lângă Paris)

Poet, libretist, romancier, actor, cineast și pictor francez. Printre cele mai importante lucrări ale sale se numără poemul *Îngerul Heurtebise* (L'Ange Heurtebise, 1925), piesa *Orfeu* (Orphée, 1926), romanele *Copiii teribili* (Les Enfants terribles, 1929) și *Mașina infernală* (La Machine infernale, 1934) și filmele suprarealiste *Sângele unui poet* (Le Sang d'un poète, 1930) și *Frumoasa și bestia* (La Belle et la bête, 1946).

Moștenirea și tinerețea

Cocteau a crescut la Paris și s-a considerat întotdeauna parizian prin vorbire, educație, idei și obiceiuri. Familia sa făcea parte din burghezia pariziană, cultivată, bogată și interesată de muzică, de pictură și de literatură.

Primele amintiri ale lui Cocteau erau legate de teatru, în formele sale populare, cum ar fi circul și palatul de gheață, cât și de teatrul serios, cum ar fi tragediile jucate la Comédie-Française. La 19 ani a publicat primul volum de poezie, *Lampa lui Aladin* (La Lampe d'Aladin).

Cocteau era produsul perioadei imediat următoare Primului Război Mondial, perioadă a gustului artistic rafinat, lipsită de tulburări politice. Adevărata incursiune în lumea teatrului a început când a intrat în contact cu trupa Ballets Russes, atunci sub conducerea lui Serghei Diaghilev. Când Cocteau și-a exprimat dorința de a crea spectacole de balet, Diaghilev l-a provocat spunându-i „étonne-moi" (*în franceză,* „surprinde-mă"). Această replică renumită se pare că l-a călăuzit atât în crearea spectacolelor sale, cum ar fi *Parada* (La Parade, 1917), pe muzica lui Erik Satie, și *Boul pe acoperiș* (Le Boeuf sur le toit, 1920), pe muzica lui Darius Milhaud, cât și în celelalte opere și este uneori citată în piesele și filmele sale.

În timpul Primului Război Mondial, Cocteau a fost șofer de ambulanță pe frontul belgian. Lucrurile văzute aici le va folosi mai târziu în romanul *Thomas impostorul* (Thomas l'imposteur, 1923). S-a împrietenit cu aviatorul Roland Garros și i-a dedicat primele poeme inspirate de aviație, *Capul Bunei Speranțe* (Le Cap de Bonne-Espérance, 1919). Între anii 1916 și 1917, Cocteau a intrat în lumea artei moderne, care se năștea la Paris; în cartierul boem Montparnasse, a cunoscut pictori ca Pablo Picasso și Amedeo Modigliani și scriitori ca Max Jacob și Guillaume Apollinaire.

Jean Cocteau, 1939

GISÈLE FREUND

Influența lui Radiguet

La puțin timp după război, Max Jacob i-a făcut cunoștință lui Cocteau cu viitorul poet și romancier Raymond Radiguet. În vârstă de 16 ani, Radiguet, un tânăr genial, pleda pentru simplitatea și claritatea clasică, niște calități care aveau să devină caracteristice operei lui Cocteau. Exemplul lui Radiguet a contat foarte mult pentru Cocteau; iar când Radiguet a murit în 1923, la 21 de ani, bărbatul mai în vârstă s-a simțit văduvit de o prietenie care se bazase pe un schimb constant de idei, încurajări și entuziasm.

Dependența de opiu, provocată de durerea morții lui Radiguet, a necesitat o perioadă de vindecare. Jacques Maritain, filozof francez tomist, l-a vizitat pentru prima dată pe Cocteau în sanatoriu. Prin Maritain, Cocteau a revenit o perioadă scurtă la religie. Aceste experiențe complexe au dus la o nouă perioadă în viața lui, când a produs câteva dintre cele mai importante lucrări. În poemul de mare întindere *Îngerul Heurtebise*, poetul se aruncă într-o luptă crâncenă cu un înger care avea să reapară mereu în lucrările sale. Cu piesa *Orfeu,* jucată pentru prima dată în 1926, voia să atingă un punct important în renașterea tragediei în teatrul contemporan; în ea, Cocteau a aprofundat

interpretarea naturii poetului. Romanul *Copiii teribili*, scris în doar trei săptămâni, în martie 1929, este studiul inviolabilității caracterului a doi adolescenți, frate și soră, Paul și Elisabeth. În 1950, Cocteau a pregătit un scenariu de film pentru această lucrare, fiind și naratorul filmului.

Cocteau și-a lărgit sfera de interes prin crearea primului său film, *Sângele unui poet*, un comentariu asupra propriei mitologii intime; temele care la acea vreme păreau obscure și șocante par astăzi mai puțin intime și mai universale, pentru că au apărut și în alte lucrări. Tot la începutul anilor 1930, Cocteau a scris ceea ce este considerată a fi capodopera sa, *Mașina infernală*, ce tratează, într-un mod specific, tema lui Oedip. Prin aceste două lucrări s-a apropiat mai mult de marile mituri ale umanității.

Cinematografia în anii 1940

În anii 1940, Cocteau s-a întors la cinematografie, mai întâi ca scenarist, iar apoi ca regizor, cu *Frumoasa și bestia*, o povestire fantastică bazată pe basmul cu același nume, și cu *Orfeu* (1949), o re-creare a temelor poeziei și morții, pe care le tratase în piesa omonimă.

Fiind și un artist vizual de mare importanță, Cocteau a decorat în 1950 Villa Santo Sospir din Saint-Jean-Cap-Ferrat și a început o serie de lucrări grafice importante: fresce pictate în clădirea primăriei din Menton, în capela Saint-Pierre din Villefranche-sur-Mer și în biserica Saint-Blaise-des-Simples din Milly-la-Forêt. Fiul său adoptat, pictorul Édouard Dermit, care apare în filmele sale ulterioare, a reluat decorarea capelei de la Fréjus, o lucrare pe care Cocteau nu reușise să o termine când a murit, la vârsta de 74 de ani.

cod

Sistem convențional de simboluri și de reguli, folosit pentru exprimarea de informații conform unei reguli constante de înlocuire a unei informații dintr-un sistem, cum ar fi o literă, un cuvânt sau o expresie, cu un echivalent din alt sistem ales arbitrar. Cifrul de substituție este similar codului, cu excepția faptului că regula de înlocuire a informației este cunoscută doar de transmițătorul informației și de receptorul acesteia. Alte exemple de coduri sunt codul binar și alte limbaje automatizate folosite de calculatoarele digitale. La începutul sec. XX s-au elaborat coduri comerciale complicate (*vezi* Jean Baudot, Samuel Morse). În ultimii ani, s-au dezvoltat coduri mai avansate pentru a adapta datele computerizate și sistemele de comunicare prin satelit. *Vezi și* ASCII; criptografie.

cod

Pește marin de dimensiuni mari, foarte important din punct de vedere economic (*Gadus morhua*, familia *Gadidae*), care trăiește pe ambele țărmuri ale Atlanticului de Nord, de obicei aproape de fundul oceanului, unde apa este mai rece. Mediul în care poate fi întâlnit variază de la regiuni apropiate de țărm până la ape adânci. Este apreciat pentru carnea comestibilă, pentru uleiul obținut din ficatul său și pentru alte produse. Codul are pete negre, iar culorile variază de la verzui sau cenușiu până la brun sau chiar negru; pot varia și de la cenușiu la roșu aprins. Cântărește în medie cca 11,5 kg, dar poate atinge o lungime maximă de peste 1,8 m și o greutate de peste 91 kg. Se hrănește mai ales cu pești mici și cu diverse nevertebrate.

cod binar

Cod folosit de calculatoarele digitale, bazat pe sistemul numeric binar, în care există doar două stări posibile, închis și deschis, de obicei simbolizate de 0 și 1. În timp ce în cadrul unui sistem care folosește zece cifre fiecare cifră reprezintă o putere a lui 10 (100, 1 000 etc.), într-un sistem binar fiecare poziție digitală reprezintă un multiplu de 2 (4, 8, 16 etc.). Un semnal al codului binar este dat de o serie de impulsuri electrice, care reprezintă numere, litere și operații ce trebuie îndeplinite. Un dispozitiv numit ceas emite impulsuri regulate, iar componentele, cum ar fi tranzistorii, se pornesc (1) sau se închid (0), pentru a lăsa să treacă sau pentru a bloca impulsurile. Într-un cod binar, fiecare număr zecimal (0–9) este reprezentat printr-un set de patru unități binare sau biți (*vezi* bit). Cele patru operații aritmetice de bază (adunarea, scăderea, înmulțirea și împărțirea) pot fi reduse, toate, la combinații ale operațiilor fundamentale ale algebrei booleene (*vezi* algebra booleană), cu numere binare.

cod de bare

Serie de bare paralele de diferite grosimi, care se folosesc pentru introducerea unor informații într-un sistem computerizat, în vederea identificării obiectului pe care apare imprimat codul. Grosimea barelor și spațiile dintre bare reprezintă informația binară care poate fi citită de un scanner optic (cu laser) care face parte din sistemul computerizat. Codificarea este folosită în multe domenii care țin de fabricație și comerț, printre care inventarierea și sistemele

de urmărire a mărfurilor. Codurile de bare imprimate la supermarket sau la alte magazine sunt acelea ale Codului Universal de Produse (CUP).

cod de legi

Colecție sistematică de principii legale și de drept. Cele mai vechi fragmente dintr-un astfel de cod datează din cca 2400 î.Hr. și au fost găsite în orașul antic Ebla. Cel mai bine cunoscut cod antic este Codul lui Hammurabi. Documentele legale romane au apărut în sec. V î.Hr., dar prima codificare formală a fost ordonată de către Iustinian I, în sec. VI d.Hr. În Evul Mediu și în epoca modernă au fost încercate doar compilații locale sau provinciale. Primul cod național reprezentativ a fost Codul lui Napoleon, urmat de codurile germane, elvețiene și japoneze. În țările în care justiția funcționează după sistemul legii comune, precum Anglia și SUA, codurile de legi au fost în mod tradițional mai puțin importante decât reproducerile deciziilor date de instanțe, deși în sec. XX s-au realizat coduri de legi semnificative (de ex. Codul SUA, Codul Comercial Uniform). *Vezi și* drept civil.

cod genetic

Secvență de nucleotide din structura ADN și ARN care determină ordinea aminoacizilor în secvența din proteine. Sinteza proteică este dirijată de molecula de ARN-mesager sintetizată, pornind de la structura moleculei de ADN. Grupul de trei nucleotide adiacente alcătuiesc o unitate numită codon; fiecare codon codifică un singur aminoacid. Există 64 posibili codoni, dintre care 61 coordonează sinteza a 20 de aminoacizi care alcătuiesc proteinele. Deoarece majoritatea celor 20 de aminoacizi esențiali sunt codificați de mai mult de un codon, codul genetic este degenerat. Considerat, în trecut, identic pentru toate formele de viață, s-a dovedit recent că există mici diferențe în codul genetic al anumitor organisme și în mitocondriile unor eucariote.

Coddington, William

(1601, Boston, Lincolnshire, Anglia – 01.11.1678, Rhode Island)

Guvernator de colonie americană și disident religios. Fiind funcționar superior la Massachusetts Bay Co., a emigrat în colonia New England în 1630 și a activat în legislativul colonial. Fiind adept al lui Anne Hutchinson, a fost obligat să plece din Massachusetts pe insula Aquidneck (Rhode Island), unde a pus bazele unor așezări la Portsmouth și Newport. Deși a sperat să poată menține Aquidneck ca o colonie separată, în 1644 aceasta a fost alipită plantației Providence, aparținând lui Roger Williams.

codeină

Compus heterociclic, alcaloid natural care se găsește în opiu, folosit în medicină pentru calmarea tusei și ca analgezic. Din punct de vedere chimic este metilmorfină, eter metilic al morfinei, un alcaloid de tip fenantren; efectul codeinei este mai slab decât cel al morfinei și este mai puțin probabil să producă dependență.

codependență

Formă extremă de dependență a unei persoane față de o alta care suferă de o adicție. Printre caracteristicile des întâlnite se numără respectul de sine scăzut, combinat cu nevoia acută de a primi aprobarea celuilalt. Deși nu este un diagnostic psihiatric oficial, codependența este un sindrom psihologic observat la rudele sau partenerii alcoolicilor sau ai dependenților de droguri.

codex

Carte în manuscris, în special din Scriptură, literatură veche sau anale. Cel mai vechi tip de manuscris relativ asemănător unei cărți moderne (adică o colecție de pagini legate), codexul a înlocuit sulurile de papirus și tăblițele cerate. Acesta prezenta o serie de avantaje, putând fi deschis la orice pagină sau capitol din text, permițând scrierea atât pe față, cât și pe verso și putând conține texte lungi. Cel mai vechi exemplar de codex grecesc păstrat este *Codex Sinaiticus* (sec. IV d.Hr.), un manuscris biblic. Codexul a fost dezvoltat separat și de mezoamericanii precolumbieni după 1000 d.Hr.

Codicele Voronețean

Vechi manuscris românesc din sec. XVI, unul dintre cele mai vechi texte românești scrise în grai rotacizant. Copie a unei traduceri din slavonă, a fost descoperit de Grigore Crețu, în 1871, la mănăstirea Voroneț din Bucovina. Manuscrisul conține 85 de file întregi și încă o filă din care s-a conservat doar colțul superior stâng. Cuprinde un fragment din *Faptele Apostolilor* și trei epistole (epistola lui Iacob, prima epistolă a lui Petru, în întregime, și a doua epistolă a lui Petru până la capitolul 2). Deși mult timp s-a considerat că manuscrisul provine din Maramureș și N Ardealului, cercetările lingvistice din ultimele decenii

au lansat teoria conform căreia traducerea a fost alcătuită în partea sud-vestică a țării, iar copia a fost efectuată în Moldova. Principala trăsătură fonetică a textului este rotacizarea sunetului *n* intervocalic la cuvintele de origine latină (de ex. *bire, buru, demâreața*), iar lexicul prezintă o serie de cuvinte dispărute din limba actuală sau puțin cunoscute. Acestea sunt de origine latină (de ex. *adăsta*, a aștepta; *agru*, câmp, pământ cultivat; *fur*, hoț; *lucoare*, strălucire; *vărgură*, fecioară; *vie*, a trăi, a locui), slavă (*besedui*, a sta de vorbă; *dosădi*, a insulta; *zboriște*, loc de întrunire) sau maghiară (*feleleat*, mărturie, răspuns; *fuglu*, prizonier; *tar*, încărcătură).

codificare de date

Proces de transformare a informației într-un text cifrat sau informație neinteligibilă pentru persoanele neautorizate. Decodificarea este procesul de convertire a textului cifrat la forma sa inițială, numită uneori text de bază (*vezi* criptografie). Computerele codifică informația aplicând un algoritm la o anumită cantitate de date. Un cifru personal, cunoscut doar transmițătorului și destinatarului mesajului, este folosit pentru controlarea codificării. Cifrurile bine construite sunt aproape imposibil de dezlegat. Pentru a descifra un cifru din 16 semne selectate la întâmplare dintre 265 de semne ASCII este nevoie de chiar mai mult de 15 miliarde de ani (vârsta Universului), chiar dacă se încearcă 100 de milioane de combinații pe secundă. Codificarea simetrică presupune același cifru atât pentru codificare, cât și pentru decodificare. Codificarea asimetrică, sau criptografia cu cifru public, presupune două cifruri, unul pentru codificare și celălalt pentru decodificare.

codium

Gen de alge marine verzi, care se găsesc de obicei în zonele adânci aflate de-a lungul coastelor stâncoase. Ramificațiile ca niște fire de ață sunt adesea împletite, formând un corp catifelat, uneori mai lung de 30 cm. La anumite specii, corpul are ramificații vizibile; la altele, se pliază în interior ca intestinele. Reprezintă hrana preferată a unor specii de melci de mare.

cod-mașină *sau* limbaj-mașină

Limbaj esențial al calculatoarelor, alcătuit dintr-un șir de cifre 0 și 1. Deoarece codul-mașină este limbajul calculatoarelor de cel mai mic nivel și singurul pe care acestea îl înțeleg în mod direct, un program scris într-un limbaj mai sofisticat (de ex. Pascal) trebuie convertit în cod-mașină înainte de execuție. Operațiunea se realizează printr-un compilator sau asamblor. Fișierul binar rezultant (denumit și executabil) poate fi executat de către CPU.

codobatură

Denumire comună pentru cele 7–10 specii de paseriforme din genul *Motacilla* și *Dendronanthus indicus* (codobatura-de-pădure) din Asia. Aceste păsări își mișcă în sus și în jos coada; codobatura-de-pădure își mișcă întregul corp dintr-o parte în alta. Trăiesc pe plaje, pe câmpii și pe lângă râuri, făcându-și cuibul pe pământ, dar dormind în copaci. Masculii speciei codobatura-albă (*M. alba*) întâlnită în Eurasia, sunt colorați în alb și cenușiu sau în alb și negru. Doar specia din Lumea Nouă, codobatura-galbenă (*M. flava*), se reproduce în Alaska și migrează în Asia.

codobatură-de-munte (*Motacilla cinerea*)

H. REINHARD-BRUCE COLEMAN INC.

Codrii Cosminului, Bătălia din ~

(26 octombrie 1497)

Confruntare între oastea condusă de domnitorul Moldovei Ștefan cel Mare (1457–1504) și armata poloneză condusă de regele Ioan Albert. Sub pretextul unei campanii militare antiotomane de recucerire a cetăților Chilia și Cetatea Albă (pierdute în fața turcilor în 1484), Ioan Albert a intrat în Moldova (august 1497) cu intenția de a pune ca domn pe fratele său Sigismund, lansând un asediu asupra cetății de scaun a Sucevei. Ca răspuns, Ștefan a lăsat în cetate o singură garnizoană puternică și și-a concentrat armata la Roman, cerând ajutor turcilor și ungurilor. Asediul nu a avut succes, iar moldovenii au reușit și să izoleze armata polonă, lăsând-o fără provizii și surse de hrană. Astfel forțat, Ioan Albert a cedat. Pacea încheiată cerea ca polonii să se retragă exact pe același traseu pe care intraseră în Moldova, lucru imposibil, pentru că pe ruta aceea nu se mai găseau resurse de hrană pentru armată. Alegerea drumului prin Codrii Cosminului s-a dovedit fatală, căci moldovenii au organizat o ambuscadă chiar în mijlocul pădurii, „prăbușind codrul peste ei, tăindu-i și omorându-i fără milă". Au urmat alte câteva lupte, la Cernăuți și Lențești, campania încheindu-se cu succesul moldovenilor. Tradiția, consemnată

de Ion Neculce, spune că, în urma acestei campanii, Ştefan a poruncit ca prizonierii să fie puşi să are mai multe locuri întinse, pentru pomenire, pe care le-au semănat apoi cu ghindă.

codroş

Denumire comună pentru cele cca 11 specii de sturzi „vorbăreţi" din America (din genul *Turdidae*) şi cele cca 12 specii de parulide din America (familia *Parulidae*), asemănătoare ca aspect şi comportament. Codroşul din Lumea Veche are o lungime de cca 14 cm şi coadă roşie, pe care o mişcă sau o flutură constant. Masculul codroşului-de-pădure (*P. phoenicurus*) este de culoare cenuşie, cu faţa şi gâtul negre şi pieptul roşiatic. Codroşii-Lumii-Noi (din genurile *Setophaga* şi *Myioborus*) sunt de obicei pătaţi cu alb, negru şi roşu.

codul construcţiilor

Enunţare sistematică a unui corp de reguli care reglementează proiectarea, construirea, modificarea şi repararea clădirilor. Astfel de coduri se bazează pe cerinţele de siguranţă, sănătate şi calitate a vieţii utilizatorilor clădirilor şi vecinilor acestora, variind în funcţie de oraş. Coduri model, redactate de state, societăţi profesionale şi asociaţii comerciale – cum ar fi codul BOCA (Building Officials and Code Administrators) – sunt adoptate de obicei de comunităţile locale, cu anumite amendamente. Codul oraşului New York este cel mai vechi (1916) şi, totodată, cel mai drastic, din cauza densităţii mari a populaţiei, a preocupărilor de prevenire a incendiilor, de iluminare adecvată şi de ventilaţie.

codul napoleonian

Vezi Codul lui Napoleon

Codul sclaviei

În istoria Statelor Unite, lege care reglementa statutul sclavilor, pusă în aplicare de acele colonii sau state care acceptau sclavia. Sclavii erau percepuţi ca o proprietate, nu ca persoane, şi aveau foarte puţine drepturi legale: în tribunal mărturia lor împotriva albilor nu era acceptată; nu puteau încheia contracte şi nu puteau deţine proprietăţi; chiar dacă erau atacaţi, nu puteau lovi o persoană de culoare albă; nu se puteau îndepărta de domeniul stăpânului fără permisiunea acestuia; nu puteau organiza întruniri decât în prezenţa unui alb; nu aveau dreptul la educaţie, nu ştiau să citească sau să scrie; căsătoria nu era permisă. Cei care nu se supuneau erau pedepsiţi prin biciuire, marcare cu fierul roşu, închisoare sau prin pedeapsa capitală.

Codul Universal de Produse (CUP)

Cod de bare standard folosit pentru a identifica produsele de băcănie sau de alt tip din comerţul cu amănuntul. În acest sistem, cele cinci cifre de la stânga caracterizează un anumit producător, iar cele cinci de la dreapta sunt folosite de producător pentru a identifica un anumit tip sau o anumită marcă de produs.

codurile negre /Black Codes/

Legi promulgate în fostele state ale Confederaţiei de după Războiul Civil American, care limitau libertatea foştilor sclavi şi asigurau supremaţia albilor. Proveneau din codul sclavilor, conform căruia aceştia erau consideraţi o proprietate. În unele state, aceste coduri conţineau: legi privitoare la vagabondaj, direcţionate împotriva negrilor fără ocupaţie; legi de ucenicie, prin care orfanii şi servitorii de culoare erau angajaţi în slujba albilor; legi comerciale, prin care negrilor li se interzicea accesul în anumite sectoare comerciale şi care le limita dreptul la proprietate. Reacţiile din Nord referitoare la aceste legi au condus la reconstrucţia radicală şi la adoptarea Amendamentelor 14 şi 15 ale Constituţiei, precum şi la crearea Biroului Oamenilor Liberi (Freedmen Bureau). Multe dintre prevederile codului negru au apărut şi în legile Jim Crow, rămânând în vigoare până la adoptarea Legii drepturilor civile (Civil Rights Act), din 1964.

Cody, William F(rederick)
cunoscut ca Buffalo Bill

(26.02.1846, Scott, county, Iowa, SUA – 10.01.1917, Denver, Colorado)

Vânător american de bizoni, cercetaş în armată şi luptător împotriva indienilor. A lucrat ca poştaş pentru Pony Express şi mai târziu a luptat în Războiul Civil. În 1867–1868, a vânat bizoni pentru a aproviziona cu hrană echipajele care lucrau la construcţia căii ferate care făcea legătura cu Pacificul (Union Pacific Railroad) şi a devenit cunoscut sub numele de Buffalo Bill după ce a omorât 4 280 de bizoni în opt luni. A fost cercetaş pentru Cavaleria a V-a Americană (1868–1872, 1876) pe când aceasta înăbuşea revolta indienilor. Isprăvile lui, inclusiv scalparea războinicului cheyenne Yellow Hair din 1876, au fost consemnate de reporteri şi de romancieri, care l-au transformat într-un erou popular. A început să joace în piese de teatru despre Vest şi, în 1883, a organizat primul său

Wild West Show, care avea drept protagoniști celebrități cum ar fi Annie Oakley și Sitting Bull, cu care a făcut turnee în SUA și în străinătate, bucurându-se de un succes imens.

Coe, Sebastian (Newbold)

(n. 29.09.1956, Londra, Anglia)

Alergător englez. A câștigat prima sa cursă importantă în 1977. A concurat pentru prima dată împotriva rivalului său, Steve Ovett, în 1978, iar apoi cei doi au dominat cursele de lungime medie în anii 1980. A câștigat în total patru medalii olimpice de aur (1980, 1984) și a stabilit opt recorduri mondiale. În 1992 a fost ales în Parlament din partea conservatorilor.

coeducație

Educare a băieților și a fetelor în aceleași școli. Fenomen de sorginte modernă, a fost adoptat mai întâi în SUA și apoi în Europa, unde tradiția s-a dovedit a fi un obstacol mai mare. În sec. XVII, quakerii și alți reformatori din Scoția, N Angliei și din New England au început să solicite ca și fetele să fie învățate să citească Biblia. Spre sfârșitul sec. XVIII, în școlile din mediul urban se acceptau și fete. În 1900, majoritatea liceelor publice americane și cca 70% din universități și colegii erau deja mixte. Printre instituțiile de pionierat în această privință se numără și Oberlin și Bates, Universitatea Cornell și Universitatea Iowa. În Europa, universitățile din Bologna și Londra și diverse instituții scandinave au fost primele care și-au deschis porțile pentru a admite și fete. Alte țări europene au adoptat strategii coeducaționale după 1900, iar multe țări comuniste au instituit programe coeducaționale puternice.

coeficient

În economie, mărime exprimată numeric ce arată efectul pe care îl are variația unui parametru economic asupra unui alt parametru. Un coeficient macroeconomic, de ex. coeficientul cheltuielilor interne, ilustrează efectul pe care îl are o schimbare în cifra națională de investiții asupra venitului total al unei țări; este egal cu raportul dintre variația venitului total și variația în investiții. Dacă, de ex., crește cifra totală a investițiilor dintr-o economie cu un milion de dolari, se declanșează o reacție în lanț de creșteri în consum. Producătorii de materie primă folosită în proiectele de investiție și muncitorii angajați câștigă în plus cu un milion de dolari. Dacă se cheltuiesc în medie trei cincimi din acel venit, 600 000 de dolari vor intra în venitul altora. Producătorii bunurilor pe care le cumpără vor cheltui, la rândul lor, trei cincimi din noul lor venit pe consum. Procesul continuă în așa fel încât suma cu care crește venitul total poate fi calculată cu ajutorul unei formule algebrice. În acest caz, coeficientul este egal cu $1/(1-3/5)$, adică 2,5. Acest lucru înseamnă că o creștere de un milion de dolari în investiții aduce o creștere de 2,5 milioane de dolari la venitul total. Alți coeficienți: coeficientul monetar, ce măsoară cantitatea de monedă creată, printr-o schimbare în politica monetară; coeficientul de cheltuieli ale statului, ce măsoară variația venitului național ca rezultat al schimbărilor din politica fiscală; coeficientul fiscal, care măsoară variația venitului național, determinată de o modificare a taxelor. Conceptul de coeficient a fost popularizat de John Maynard Keynes, în anii 1930, ca o modalitate de a evalua efectul cheltuielilor statului.

coeficient de activitate

Număr ce exprimă raportul dintre activitatea chimică a unei substanțe și concentrația sa molară (*vezi* mol). Concentrația măsurată a unei substanțe poate să nu fie un indicator precis al eficacității sale chimice, așa cum este ea reprezentată de ecuația pentru o anumită reacție; în astfel de cazuri, activitatea este calculată multiplicând concentrația cu coeficientul de activitate. În soluții, coeficientul de activitate măsoară în ce grad diferă soluția de o soluție ideală.

coeficient de inteligență

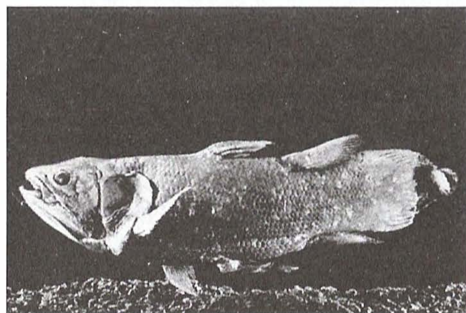
Vezi IQ

coeficient de siguranță *sau* marjă

În finanțe, cantitate cu care valoarea garanției oferite pentru un împrumut depășește suma împrumutului. Acest supliment oferă părții care împrumută o marjă de siguranță depășind garanția oferită. Marja variază în funcție de tipul garanției, stabilitatea prețului ei pe piață și creditul solicitantului împrumutului. Termenul este folosit mai ales cu referire la tranzacții în titluri de valoare și în contracte la termen. Atunci când titlurile sunt cumpărate „cu marjă", cumpărătorul oferă un procentaj al costului de cumpărare în numerar, pune titlurile drept gaj și împrumută restul de la brokerul său. Consiliul Guvernatorilor SUA (*vezi* sistemul rezervei federale) stabilește marjele minime în cazul împrumuturilor făcute cu scopul de a cumpăra titluri de valoare, pentru a preveni folosirea excesivă a creditului în speculațiile de la bursă, cum s-a întâmplat înaintea crahului bursier din 1929.

coelacantid

Denumire comună pentru peștii osoși cu înotătoare lobate din ordinul *Crossopterygii*. Membri ai unui subordin dispărut, sunt considerați strămoșii vertebratelor terestre. A supraviețuit până în prezent genul *Latimeria,* reprezentat prin pești marini care trăiesc la adâncimi mari și prezintă radii tubulare ale înotătoarelor. Sunt prădători puternici, cu înotătoare foarte mobile, ca niște membre. Au în medie 1,5 m lungime și cântăresc cca 45 kg. Acești pești au apărut acum 350 de milioane de ani și s-a considerat că au dispărut acum 80 de milioane de ani, până când, în 1938, a fost prins un exemplar pe coasta de S a Africii, în Oceanul Indian. O a doua specie a fost descoperită lângă Indonezia, în 1998.

coelacantid (*Latimeria chalumnae*)

PETER GREEN-ARDEA PHOTOGRAPHICS

Coen, Ethan *și* Joel

(n. 29.11.1955; respectiv n. 21.09.1958, St. Louis Park, Minnesota, SUA)

Producători de film americani. Cei doi frați au crescut în Minnesota și s-au mutat la New York, unde au scris scenarii pentru filme. Primul lor film, *Sânge pentru sânge* (Blood Simple, 1984), un thriller stilat, a fost urmat de *S-a furat Arizona* (Raising Arisona, 1987), *Război în sânul mafiei* (Miller's Crossing, 1990), *Barton Fink* (1991), *Afacerea Hudsucker* (The Hudsucker Proxy, 1994), *Fargo* (1996, Premiul Oscar) și *Marele Lebowski* (The Big Lebowski, 1998). Joel este regizor și Ethan producător; împreună au scris scenarii care reflectă amestecul extravagant de dramă bine proporționată și umor macabru.

coenzimă

Componentă organică ce difuzează liber, cu rol de cofactor al unei enzime în desfășurarea reacțiilor metabolice. Coenzimele participă în cantități stoichiometrice (mol la mol) în cataliza mediată de enzime, după care, pentru a-și restabili starea inițială, au nevoie de alte reacții chimice catalizate enzimatic. Printre acestea se numără nicotinamid-adenin-dinucleotidul (NAD) care acceptă hidrogenul (pentru a-l elibera într-o altă reacție) și ATP care eliberează grupările fosfat (pentru a lega fosfatul într-o altă reacție). Multe dintre vitaminele B (*vezi* vitamina B complex) sunt coenzime esențiale pentru transferul intermolecular al atomilor sau grupurilor de atomi din cadrul reacțiilor de formare a carbohidraților, grăsimilor și proteinelor. *Vezi și* metabolism și stoichiometrie.

coerentism

Teorie cu privire la adevăr, conform căreia o convingere este adevărată numai dacă și numai în măsura în care concordă cu un sistem de alte convingeri. Filozofii nu au căzut de acord asupra sensului propriu-zis al acestui „a concorda", însă cei mai mulți dintre ei admit că prin concordanță trebuie să înțelegem ceva mai mult decât simpla consecvență. Cea mai veche dintre teoriile coerentiste este teoria corespondenței, conform căreia adevărul unei convingeri constă în aceea că ei îi corespund fapte independende de ea. În epistemologie, coerentismul se opune fundaționalismului, care susține că o convingere este justificată dacă poate fi dedusă dintr-un set de convingeri primare, justificate imediat sau direct. Coerentismul s-a îmbinat deseori cu doctrina de tip idealist conform căreia realitatea constă în idei și judecăți sau nu poate fi cunoscută decât prin intermediul acestora (*vezi* idealism).

Coetzee, J(ohn) M(ichael)

(n. 09.02.1940, Cape Town, Africa de Sud)

Romancier sud-african. A predat engleza la Universitatea din Cape Town, a tradus lucrări din olandeză și a scris critică literară înainte de a-și publica prima carte, *Dusklands* (1974). A devenit celebru cu *În inima țării* (In the Heart of the Country, 1977) și *Așteptându-i pe barbari* (Waiting for the Barbarians, 1980), în care a criticat moștenirea colonialismului. Aceste cărți au fost urmate de altele, cum ar fi: *Viața și vremurile lui Michael K* (The Life and Times of Michael K, 1983, Premiul Național al Cărții), *Dușman* (Foe, 1986), *Maestrul din Petersburg* (The Master of Petersburg, 1994), și cartea autobiografică numită *Copilăria* (Boyhood, 1997). În 1999 a devenit primul scriitor care a câștigat Premiul Național al Cărții de două ori, a doua oară pentru

romanul *Dezonoare* (Disgrace, 1999). În 2003 i s-a decernat Premiul Nobel pentru literatură.

Coeur, Jacques

(cca 1395, Bourges, Franţa - 25.11.1456, Marea Egee)

Negustor francez şi oficial al curţii regale. Membru al Consiliului regelui Carol VII, a fost numit responsabil cu colectarea impozitelor şi înnobilat în 1441. A construit un mare imperiu comercial care se ocupa de comerţul cu sare, mătăsuri şi multe alte mărfuri. Cu bogăţia uriaşă câştigată astfel, a sprijinit material recucerirea Normandiei de către rege (1450) şi a acordat împrumuturi multor aristocraţi. Acuzat pe nedrept de speculaţii necinstite şi că ar fi otrăvit-o pe amanta regelui, a fost arestat în 1451, dar a reuşit să fugă în Italia. A murit în timp ce comanda o expediţie navală împotriva turcilor.

cofactor

Atom, moleculă organică sau grupare moleculară necesară pentru activitatea catalitică (cataliză) a multor enzime. Un cofactor poate fi strâns legat de regiunea proteinică a enzimei, fiind astfel parte integrală din structura sa funcţională, sau poate fi slab legat, fiind astfel liber să se separe din enzimă. Cofactorii de tip integral includ atomi ai unor metale – fier, cupru sau magneziu – sau molecule organice de dimensiuni moderate, numite grupări prostetice; multe dintre acestea din urmă conţin un atom de metal, deseori aflat în complex de coordonare (*vezi* element de tranziţie). Înlăturarea cofactorului din structura enzimei face ca activitatea catalitică să înceteze. Cofactorii slab legaţi se numesc coenzime; exemplele includ mai toate componentele vitaminei B complex. Coenzimele nu contribuie direct la capacitatea catalitică a enzimei, ci participă în cataliză alături de aceasta. Uneori, în definiţia sa nu se mai menţionează această deosebire, termenul de coenzimă fiind folosit în sens larg, de cofactor.

cofeină

Compus heterociclic care, asemenea altor alcaloizi, are efecte fiziologice evidente. Este prezent în boabele de cafea, în frunzele de ceai, în nucile de cola, cacao, maté şi guarana sau în produsele obţinute pe baza lor. Datorită efectului stimulator asupra sistemului nervos central, a aparatului cardiovascular şi asupra rinichilor şi a inimii, cofeina este folosită în tratamentul insuficienţei respiratorii provocate de o supradoză de barbiturice, morfină sau heroină. Ca efecte pozitive pot fi enumerate îmbunătăţirea performanţelor motorii, combaterea oboselii, creşterea atenţiei şi intensificarea activităţii senzoriale. Excesul de cofeină poate produce însă nervozitate, anxietate, insomnie sau poate dezvolta simptome extrem de grave, de la perturbarea ritmului cardiac până la delir. Mare parte din cofeina conţinută în medicamentele cu efect stimulator care pot fi cumpărate fără reţetă şi în medicamentele contra răcelii sau a durerilor este extrasă în cursul procesului de decofeinizare a cafelei sau a ceaiului.

cofraj

Mulaj folosit în construcţii pentru a modela betonul în anumite forme (traverse, coloane, plăci, structuri de rezistenţă). Cofrajele pot fi din lemn, oţel, plastic sau fibră de sticlă. Suprafaţa interioară este acoperită cu un strat izolant (plastic sau ulei) pentru a preveni lipirea betonului de cofraj. În cazul construcţiilor înalte, se foloseşte un tip de cofraj numit glisant, în care se toarnă betonul, iar după întărirea acestuia cofrajul este desfăcut şi folosit la etajele superioare pe măsură ce sunt finalizate cele inferioare sau prin mutarea continuă şi gradată a cofrajului când betonul se întăreşte. Uneori se mai numeşte şi cofraj detaşabil.

cogenerare

La termocentrale, folosire a aburului atât pentru generarea de curent, cât şi pentru încălzire. Aburul la temperaturi şi presiuni ridicate dintr-un boiler şi un dispozitiv de supraîncălzire trece mai întâi printr-o turbină pentru a produce energie electrică. În loc să fie dilatat în turbină până la cea mai mică presiune posibilă şi apoi eliberat în condensator, lucru care ar duce la pierderea energiei rămase în abur, acesta este eliberat la temperaturi şi presiuni potrivite pentru încălzire. Aburii la presiuni crescute pot furniza mari cantităţi de energie la temperaturi mici pentru încălzirea clădirilor sau pentru a evapora apa sărată dintr-o centrală chimică. Prin cogenerare se poate economisi o mare parte a energiei. *Vezi şi* motor cu aburi.

cogito, ergo sum /cuget deci exist/

Dicton în latină, enunţat de René Descartes în 1637, ca prim pas în demonstrarea capacităţii omului de a atinge un anumit nivel de cunoaştere. Este singura propoziţie care rezistă probei dubiului său metodic. Aserţiunea, argumenta Descartes, este indubitabilă, întrucât, chiar dacă un demon atotputernic ar fi încercat să-l facă să creadă că el, Descartes, nu există, filozoful

tot ar fi trebuit să existe pentru a putea fi înșelat. Așadar, ori de câte ori gândește, el există. Mai mult, susținea Descartes, afirmația „exist" (*în latină:* sum) este expresia unei intuiții imediate și nu concluzia unui proces de gândire, fiind astfel indubitabilă.

cognitivism

În metaetică, teză conform căreia funcția propozițiilor cu caracter moral (de ex. al propozițiilor în care se folosesc termeni de ordin moral precum „corect", „incorect" și „ar trebui") este aceea de a descrie un domeniu al stărilor de fapt de ordin moral, care există independent de gândurile și de sentimentele noastre subiective. De asemenea, teza susține ideea că afirmațiile de ordin moral pot fi considerate ca adevărate sau false. Cognitiviștii încearcă, de regulă, să-și consolideze teoria găsind analogii între discursul de ordin moral, pe de o parte, și discursul științific și factual, pe de altă parte. Cognitivismului i se opun diferite forme de noncognitivism, care au în comun respingerea afirmațiilor cognitiviste, conform cărora funcția propozițiilor morale este aceea de a exprima sau de a descrie stări de fapt.

cohen *sau* kohen

(*în ebraică*, preot)

Preot evreu al Primului Templu din Ierusalim, descendent din Zadok (descendent al lui Aaron). La evrei, preoția era ereditară și exclusiv pe linie masculină. Înainte de domnia regelui Iosua (sec. VII î.Hr.), doar marele preot avea permisiunea de a intra în Sfânta Sfintelor de Yom Kippur. Preoții de rang inferior însoțeau armata la război sau se îngrijeau de Templu. Casta preoților a fost foarte puternică în timpul celui de-al Doilea Templu, numărul lor scăzând drastic după distrugerea acestuia. Funcția de rabin a înlocuit-o pe cea de cohen, ca autoritate ce se pronunța în privința respectării legii, dar cohen au păstrat unele privilegii (nu și în iudaismul reformat).

Cohn Edwin Joseph

(17.12.1892, New York, New York, SUA – 01.10.1953, Boston, Massachusetts)

Biochimist american. Și-a luat doctoratul la Universitatea din Chicago și a predat la Harvard între 1922 și 1953. A studiat componenții moleculelor de proteine, corelând structurile acestora cu proprietățile lor fizice, punând astfel bazele unor principii fundamentale care au devenit noțiuni primare pentru studiul ulterior al proteinelor. În Al Doilea Război Mondial, a condus o echipă care a conceput metode de producere pe scară largă a plasmei umane pentru tratarea răniților.

Cohn, Ferdinand (Julius)

(24.01.1828, Breslau, Silezia, Prusia – 25.06.1898, Breslau)

Naturalist și botanist german, considerat unul dintre fondatorii bacteriologiei. Și-a luat doctoratul la Universitatea din Berlin, la vârsta de 19 ani. Primele cercetări s-au axat pe studiul algelor unicelulare, iar relatările lui despre evoluția diferitelor specii de alge au o mare valoare. A fost printre primii care au încercat să clasifice în mod sistematic bacteriile pe genuri și specii. Printre contribuțiile sale cele mai importante s-a numărat și descoperirea formării și germinării sporilor la anumite bacterii. Cohn a fost considerat cel mai important bacteriolog al vremurilor sale.

Cohn, Harry

(23.07.1891, New York, New York, SUA – 27.02.1958, Phoenix, Arizona)

Producător de film american și cofondator al studioului Columbia Pictures. A lucrat pentru un distribuitor de filme înainte de a fi cofondator al CBC Film Sales Co. (1920), mai târziu Columbia Pictures Corp. În 1932 a devenit președinte al companiei, pe care a transformat-o într-un mare studio de film. Deși a ajuns întruparea mogulului fără scrupule și filistin din lumea filmului, este important pentru că a descoperit și multe tinere talente, inclusiv pe Rita Hayworth. A promovat regizori cum ar fi Frank Capra.

Cohnheim, Julius Friedrich

(20.07.1839, Demmin, Prusia – 15.08.1884, Leipzig)

Pionier al patologiei experimentale, de naționalitate germană. În timp ce era asistentul lui Rudolf Virchow, a demonstrat că inflamația este rezultatul trecerii leucocitelor din peretele capilar în țesuturi și că puroiul este, în mare parte, un produs al dezintegrării acestora. Experimentul realizat de el, în cadrul căruia a inoculat material tuberculos în ochiul unui iepure, a condus la descoperirea bacilului tuberculozei de către Robert Koch. Lucrarea sa *Prelegeri despre patologia generală* (Vorlesungen über Allgemeine Pathologie, 2 vol., 1877–1880) a avut în epocă o mai mare importanță decât alte texte contemporane de specialitate. Metoda sa de înghețare a țesuturilor și apoi de secționare fină a lor în vederea examinării microscopice este acum o procedură histopatologică standard.

coho *sau* somon-argintiu

Specie de somon (*Oncorhynchus kisutch*) care se întâlnește de la Marea Bering până în Japonia și până la râul Salinas din golful Monterey, California. Este foarte căutat de pescarii sportivi și, de asemenea, este folosit pentru consumul alimentar. Cântărește cca 4,5 kg și poate fi recunoscut după petele mici de pe spate și de pe lobul superior al înotătoarei codale. Exemplarele tinere rămân în apă dulce cca un an înainte de a intra în apele Pacificului de Nord; devin complet mature în cca trei ani. Unele populații izolate în interiorul continentului își petrec toată viața în apă dulce. Somonul-argintiu a fost aclimatizat cu succes în anii 1970 în lacul Michigan, pentru pescuitul sportiv.

coiot

Specie canină (*Canis latrans*) întâlnită în America de Nord și în America Centrală. Arealul său se întinde din S Canadei și Alaska, partea continentală a Statelor Unite, până în America Centrală. Are greutate cuprinsă între 9 și 23 kg și lungime de 1–1,3 m, inclusiv coada de 30–40 cm, blană aspră, gălbuie pe partea dorsală și de culoare albă pe cea ventrală; picioarele sunt roșietice, iar coada este stufoasă, cu vârf negru. Coioții se hrănesc mai ales cu mamifere mici, ca rozătoarele și iepurii, dar pot doborî și căprioare, situații în care acționează în haite. Plantele și hoiturile constituie, de asemenea, o hrană curentă. Deși vânat de om, deoarece atacă (nu prea des) animalele domestice, s-a adaptat bine la mediile dominate de om, inclusiv în zonele urbane.

coit

Vezi raport sexual

Coke, Sir Edward

(01.02.1552, Norfolk, Anglia – 03.09.1634, Buckinghamshire)

Jurist și politician englez. A devenit avocat în 1578 și a fost numit ministru adjunct de justiție în 1592. Avansarea sa în funcția de ministru de justiție (1594) a zădărnicit planurile rivalului său principal, Francis Bacon. Ca procuror general a judecat câteva procese celebre de trădare, dându-i în judecată pe conții de Essex și Southampton (1600–1601), pe Sir Walter Raleigh (1603) și pe participanții la Complotul prafului de pușcă (1605). În 1606, Coke a stârnit mânia lui Iacob I, declarând că o proclamație a regelui nu poate schimba legea (1610). A intrat în conflict și cu liderii bisericii, limitând jurisdicția tribunalelor ecleziastice. Deși a fost numit președinte al Tribunalului Regelui de către Iacob I (1613), a continuat să afișeze aceeași atitudine rebelă. A făcut aluzii la scandalurile de corupție din forurile înalte și a sfidat un ordin regal într-un caz în care trebuiau soluționate privilegii ecleziastice. A fost concediat în 1616, în parte din cauza influenței lui Bacon. În 1620 a fost reprimit în Parlament (mai fusese parlamentar în 1589), unde a denunțat îngrădirea libertăților Parlamentului (1621) și a fost închis. În 1628, a contribuit la schițarea Petiției pentru Drepturi, o cartă de drepturi și libertăți. Apărarea supremației dreptului comun în fața prerogativelor regelui a jucat un rol important în consolidarea sistemului juridic englez și a Constituției Angliei. La moartea lui, actele au fost confiscate de Carol I. *Rapoartele* sale (Reports, 1600–1615) privite în ansamblu alcătuiesc un impresionant compendiu de legi de drept comun, iar opera sa *Instituția legilor din Anglia* (Institutes of the Lawes of England, 4 vol., 1628–1644) constituie un tratat important.

Cola, dinastia ~ *sau* dinastia Chola

Conducători tamil din S Indiei, despre trecutul cărora nu se cunosc prea multe detalii (probabil cca 200 d.Hr.). Dinastia era originară din zona râului Cauvery (Kaveri), o vale bogată. Uraiyur (Tiruchchirappalli) a fost cea mai veche capitală a acestei zone. Teritoriul condus de dinastia Cola se întindea de la râul Vaigai, din S, și până la Tondaimandalam, în N. Sub conducerea lui Rajendracola Deva I (d. 1014–1044), cucerirea teritoriului srilankez (Ceylon) s-a încheiat. Deccanul a fost și el cucerit (cca 1021), fiind organizată o expediție în N, până la Gange (1023). Succesorul lui s-a luptat cu dinastia Calukya la Deccan. În 1257, pandyașii au cucerit teritoriul aflat sub conducerea dinastiei Cola, iar în 1279, dinastia s-a stins. Administrarea bunurilor, guvernarea autonomă a satelor și sistemul de irigații erau foarte bine organizate în timpul domniei regilor din dinastia Cola.

Cola di Rienzo *născut* Nicola di Lorenzo

(1313, Roma – 08.10.1354, Roma)

Lider revoluționar italian. Fiu al unui hangiu, a reușit să intre în viața politică fără a deține însă o funcție importantă. A pus la cale declanșarea unei revoluții menite să restaureze gloria Romei antice, s-a declarat tribun în 1347 și a început să conducă Roma ca un dictator. Cola a făcut reforme judiciare și politice, dar nobilii s-au ridicat împotriva lui, iar papa l-a declarat eretic. A fugit în munți, pornind spre Praga

pentru a-i cere ajutorul lui Carol IV. A fost arestat (1352), dar Inchiziția l-a absolvit de acuzația de erezie și a fost trimis din nou la Roma, ca senator (1354). A condus ca un despot și a fost linșat după puțin timp de o mulțime dezlănțuită. Romanul biografic scris de Edward Bulwer-Lytton, care înfățișează viața lui Cola, i-a inspirat o operă lui Richard Wagner.

colagen

Clasă de compuși organici, proteinele cele mai întâlnite în regnul animal, prezente masiv în tendoane, ligamente, dentină (*vezi* dinte), cartilaje și alte țesuturi conjunctive. Moleculele lor au în comun o configurație de triplu helix. Diferitele tipuri de colagen se prezintă ca fibre albicioase, neelastice, cu o mare rezistență la întindere, slab dizolvabile în apă. Solubil când este proaspăt sintetizat (formă în care este folosit la preparate pentru îngrijirea corpului), colagenul trece apoi într-o formă mai stabilă, insolubilă. Cleiul fabricat din colagenul extras din pieile animalelor este un adeziv folosit pe scară largă. Unele forme de colagen tratate prin proceduri speciale sunt folosite în medicină și chirurgie (inclusiv în implanturi și alte tehnici de chirurgie estetică), la realizarea protezelor, dar și în industria alimentară, ca înveliș pentru mezeluri. Colagenul poate fi transformat în gelatină prin fierbere în apă.

colaj

(*în franceză, coller*, a lipi)

Tehnică în pictură prin care materiale tipărite sau de alt fel (de ex. ziare, țesături, tapet) se lipesc pe o suprafață plată. Tehnica este adesea combinată cu pictura. Mult timp a fost o simplă formă de divertisment practicată de copii și de amatori, dar a început să fie tratată ca o adevărată artă de către Pablo Picasso și Georges Braque în 1912–1913. Mulți alți artiști ai sec. XX au folosit tehnica colajului, inclusiv Juan Gris, Henri Matisse, Joseph Cornell și Max Ernst. În anii 1960, colajul a fost utilizat de mișcarea pop art, de ex. de Robert Rauschenberg în lucrările sale.

colaps pulmonar

Vezi atelectazie

Colbert, Claudette
născută Lily Claudette Chauchoin

(13.09.1903, Paris, Franța - 30.07.1996, Cobblers Cove, Barbados, Caraibe)

Actriță americană de origine franceză. Adusă în SUA de mică, a debutat pe Broadway în 1923, iar în 1927 a jucat în filmul lui Frank Capra *De dragul lui Mike* (For the Love of Mike). După ce a devenit celebră cu *S-a întâmplat într-o noapte* (It Happened One Night, 1934, Premiul Oscar), a interpretat roluri de personaje sofisticate în alte comedii, inclusiv *Miezul nopții* (Midnight, 1939) și *Poveste din Palm Beach* (The Palm Beach Story, 1942). A jucat în drame cum ar fi *Imitație de viață* (Imitation of Life, 1934) și *De când ai plecat* (Since You Went Away, 1944). A fost distribuită în peste 60 de filme, iar mai târziu a jucat ocazional pe Broadway și în piese de teatru pentru televiziune.

Colbert, Jean-Baptiste

(29.08.1619, Reims, Franța - 06.09.1683, Paris)

Om de stat francez. I-a fost recomandat lui Ludovic XIV de către Jules Mazarin, pentru care lucrase ca asistent personal. A pus la cale înlăturarea lui Nicolas Fouquet, după care l-a slujit pe rege, oferindu-i sfaturi atât în probleme personale, cât și în cele legate de administrarea regatului. În calitate de inspector general al finanțelor (1665), a făcut ordine în operațiunile financiare, a reformat sistemul de taxe și impozite în care domnea haosul și a reorganizat industria și comerțul. Ca secretar de stat însărcinat cu problemele flotei (1668), s-a angajat să facă din Franța o putere maritimă. A încurajat emigrarea în Canada și a contribuit la creșterea prestigiului Franței în domeniul artelor. Deși o serie de războaie l-au împiedicat să realizeze toate reformele, a reușit să consolideze monarhia și să îmbunătățească administrația publică și economia, contribuind la impunerea Franței ca putere dominantă în Europa.

Jean-Baptiste Colbert, bust de Antoine Coysevox, 1677

MUZEUL LUVRU, PARIS

Colchester *în Antichitate* Camulodunum

Oraș, 155 794 loc. (2001), situat în SE Angliei. În Antichitate, a fost reședința puternicului conducător preroman Cunobelinus. După moartea lui, conflictele dintre fiii acestuia și Roma au dus la invazia romanilor în Britannia. Orașul a fost cucerit și a devenit prima colonie romană de pe acest teritoriu fondată de Claudiu către 43 d.Hr. Incendiat de războinicii reginei Boudicca în jurul lui 60 d.Hr., orașul a fost refăcut și a primit prima cartă în 1189. În sec. XIII era un port înfloritor. Are o lungă tradiție în industria textilă și în pescuitul de

scoici. Colchester este locul în care se află cel mai mare turn de castel medieval din Anglia (construit în 1080), care în prezent adăpostește un muzeu de antichități de origine romano-britanică.

Cole, Nat King
născut **Nathaniel Adams Coles**
(17.03.1917, Montgomery, Alabama, SUA - 15.02.1965, Santa Monica, California)

Pianist și cântăreț de jazz american, a devenit cel mai cunoscut artist de culoare din perioada postbelică. Cole a crescut la Chicago și a cântat într-un trio format la Los Angeles (1939). Și-a câștigat renumele ca pianist de jazz, având un stil inconfundabil. Trecerea treptată de la pian la interpretarea vocală i-a adus o mare popularitate. Melodii cum ar fi *Mona Lisa* și *Unforgettable* au ajuns adevărate hituri în anii 1950, bucurându-se de succes și astăzi. Remarcabil ca personalitate scenică, s-a dovedit și un înzestrat actor de film.

Cole, Thomas
(01.02.1801, Bolton-le-Moors, Lancanshire, Anglia - 11.02.1848, Catskill, New York, SUA)

Pictor peisagist american de origine britanică, fondator al curentului Hudson River. După ce a emigrat în Statele Unite împreună cu familia în 1819, a studiat la Academia de Arte Frumoase din Pennsylvania. În 1825, Asher B. Durand a început să-i cumpere lucrările și să-i găsească și alți cumpărători. S-a stabilit în Catskill, New York, și a călătorit în NV, realizând numeroase desene în creion, pe care le-a transformat ulterior în picturi. Este cunoscut pentru picturile sale reprezentând peisaje de pe valea fluviului Hudson, dar și pentru priveliștile imaginare grandioase.

Colebrook, Leonard
(02.03.1883, Guildford, Surrey, Anglia - 29.09.1967, Farnham Common, Buckinghamshire)

Cercetător englez în domeniul medical. În 1935 a introdus folosirea preparatului Prontosil, primul medicament antibacterian pe bază de sulfamide, ca tratament pentru febra puerperală. A cercetat și tratamentul arsurilor, demonstrând că sulfamidele și penicilina pot controla infecțiile, recomandând folosirea intensă a grefelor de piele și aducând în atenția lui Peter Medawar problema respingerii grefei de către organism.

colectivism
Nume dat acelor tipuri de organizare socială care acordă o importanță crescută grupurilor cărora indivizii le aparțin (de ex. stat, națiune, rasă sau clasă socială). Poate fi pus în opoziție cu individualismul. Jean-Jacques Rousseau a fost primul filozof care a dezbătut acest concept (1762). Karl Marx a fost cel mai mare susținător al colectivismului în sec. XIX. Comunismul, fascismul și socialismul sunt considerate sisteme colectiviste. *Vezi și* comunitarism; kibbutz; moshav.

colecție de artă
Lucrări de artă acumulate de o singură persoană sau de o instituție. Asemenea colecții există încă din cele mai vechi civilizații; obiecte prețioase erau păstrate în temple, morminte, sanctuare și palate. Gustul colecționării în sine s-a dezvoltat în Grecia în sec. IV–I î.Hr. Marile colecții de artă ale lumii s-au format din colecții private, deținute de monarhi, aristocrați și oameni bogați. Prin sec. XVIII, colecționarii își donau publicului obiectele aflate în posesia lor și construiau și clădiri pentru a le expune (de ex. Muzeul Luvru, Galeria Uffizi). Industriașii bogați americani au jucat un rol important în colecționarea operelor de artă din sec. XIX–XX, un număr impresionant de capodopere europene ajungând în muzeele americane.

colegiu
Instituție care oferă educație postgimnazială. Termenul are mai multe semnificații. În legea romană, *collegium* desemna un grup de persoane asociate pentru a îndeplini o funcție comună. Termenul a fost folosit de multe instituții medievale, inclusiv de către bresle. Pentru majoritatea universităților din Evul Mediu târziu, *collegium* desemna un cămin pentru studenții înscriși la universitate. Colegiile erau dotate cu biblioteci și materiale pentru studiu științific și ofereau salarii unor meditatori care îi pregăteau pe studenți pentru examene. În cele din urmă, puțini studenți au mai locuit în afara colegiilor, iar educația din cadrul acestora a eclipsat educația din universități. În Anglia, școlile gimnaziale (de ex. Winchester și Eton) se numesc uneori colegii. De asemenea, și în Canada există instituții școlare de tip colegiu. În SUA, termenul colegiu se referă atât la învățământul superior de patru ani, după care se obține diploma de absolvire, cât și la o formă de învățământ de doi ani, numită și colegiu comunitar, cu programe școlare ce oferă o diplomă de absolvire. Colegiile de patru ani organizează mai mult cursuri de științe umaniste sau de cultură generală, lăsând pregătirea pentru specializare

într-un domeniu tehnic sau profesional pe plan secundar. Colegiul de patru ani poate fi o instituţie privată independentă sau un departament de învăţământ preuniversitar care funcţionează în cadrul unei universităţi.

colegiu comunitar /Junior College/

În SUA, instituţie de învăţământ de doi ani, în care studenţii sunt pregătiţi într-un domeniu tehnic sau profesional, în aşa fel încât la absolvire pot practica o meserie. Colegiile îşi au originea în Mişcarea Chautauqua şi în alte programe educaţionale pentru adulţi instituite după Războiul Civil American. Primul colegiu comunitar a fost înfiinţat în Joliet, Illinois, în 1901. De obicei, aceste colegii sunt finanţate din bani publici şi oferă o varietate de programe flexibile, adesea netradiţionale ca stil de predare şi conţinut. Aceste colegii au fost primele care au oferit studii cu frecvenţă redusă, cursuri la seral şi prin televiziune, ateliere de lucru la sfârşit de săptămână şi alte servicii pentru membrii comunităţii. Studenţii acestor colegii locuiesc rar în campus. Absolvenţii primesc o diplomă de studii postliceale. Ei se pot transfera la un colegiu de patru ani sau încep direct să muncească. *Vezi şi* educaţie permanentă.

colegiu electoral

Proces mandatat constituţional în urma căruia sunt aleşi preşedintele şi vicepreşedintele american. Fiecare stat desemnează un număr de membri ai colegiului electoral, egal cu cel al senatorilor şi reprezentanţilor săi în Congres (senatorii, reprezentanţii şi funcţionarii guvernamentali americani nu sunt eligibili); districtul Columbia dispune de trei voturi. O regulă potrivit căreia câştigătorul ia totul operează în fiecare stat, cu excepţia statelor Maine şi Nebraska. Trei preşedinţi au fost aleşi prin victoria în cadrul colegiului electoral, deşi au pierdut în cadrul votului popular naţional (Rutherford B. Hayes în 1877, Benjamin Harrison în 1888 şi George W. Bush în 2000). Deşi se presupune că votează pentru câştigătorul statului lor, membrii colegiului elector nu sunt obligaţi să facă acest lucru. Un candidat trebuie să obţină 270 din cele 538 de voturi pentru a câştiga alegerile.

Colegiul Naţional de Atletism /National Collegiate Athletic Association (NCAA)/

Organizaţie ce administrează atletismul din colegiile americane. A fost înfiinţată în 1906, dar nu a avut suficientă influenţă pentru a-şi impune regulamentul până în 1942. Sediul este la Indianapolis. NCAA funcţionează ca o autoritate generală administrativă şi legislativă, cu dreptul de a formula şi pune în vigoare regulamente pentru diferite sporturi şi criterii de eligibilitate pentru atleţi. Are peste 800 de şcoli membre şi desfăşoară peste 80 de campionate naţionale în aproape 20 de sporturi.

Coleman, (Randolph Denard) Ornette

(n. 09.03.1930, Foot Worth, Texas, SUA)

Saxofonist şi compozitor american, principalul iniţiator şi reprezentantul cel mai de seamă al genului muzical numit free jazz. A renunţat la modelele armonice pentru a face improvizaţii folosind diverse elemente melodice şi expresive, lăsând schimbarea tonalităţii la latitudinea celui care improvizează. Improvizaţia colectivă organizată, înregistrată pe albume cum ar fi *Free Jazz* (1960), l-a propulsat în avangarda acestui gen muzical. În anii 1970 a început să compună muzică orchestrală, înfiinţând o formaţie denumită Prime Time, în cadrul căreia a activat până în 1990.

Coleraine

Comitat din Irlanda de Nord, 56 315 loc. (2001). Înfiinţat în 1973, este situat într-o zonă în mare parte agricolă. Uneltele de cremene găsite aici datează din cca 7000 î.Hr. şi constituie prima dovadă a prezenţei umane în Irlanda. Reşedinţa de comitat, oraşul Coleraine (populaţie estimată: 21 000 loc.) situat pe râul Bann, a fost colonizată de companii londoneze în sec. XVII. Aici se află Noua Universitate Ulster, fondată în 1965.

Coleridge, Samuel Taylor

(21.10.1772, Ottery St. Mary, Devonshire, Anglia - 25.07.1834, Highgate, lângă Londra)

Poet, critic şi filozof englez. A studiat la Cambridge, unde s-a apropiat de Robert Southey. Prin poeziile sale, a rafinat un lirism senzorial care a influenţat şi alţi poeţi de mai târziu. Volumul *Balade lirice* (Lyrical Ballads, 1798, scris împreună cu William Wordsworth), conţine poezii renumite, cum ar fi *Balada bătrânului marinar* (Rime of the Ancient Mariner) şi *Ger la miezul nopţii* (Frost at Midnight). Volumul a marcat apariţia

GALERIA NAŢIONALĂ DE PORTRETE

Samuel Taylor Coleridge, pictură în ulei de Washington Allston, 1814; Galeria Naţională de Portrete, Londra

romantismului englez. Alte poezii în același stil fantastic sunt și *Christabel*, poezie neterminată, și *Kubla Han* (Kubla Khan, Or A Vision in a Dream, 1798). Prins într-o căsnicie nefericită și dependent de opiu, a scris *Melancolie: o odă* (Dejection: An Ode, 1802), în care deplânge faptul că și-a pierdut puterea de a scrie poezie. Mai târziu, refăcut parțial prin revenirea la credința anglicană, a scris *Biographia Literaria* (2 vol., 1817), cea mai importantă lucrare de critică literară a perioadei romantice. Imaginativ și complex, cu o capacitate intelectuală unică, S.T. Coleridge a dus o viață zbuciumată, presărată cu neliniști sufletești și marcată de șanse ratate.

colesterol

Compus organic care se găsește în sânge și în țesuturile tuturor animalelor. Este un steroid cu formula chimică $C_{27}H_{46}O$, a cărui structură este dispusă în patru inele. Colesterolul este esențial vieții; reprezintă componenta primară a membranelor celulare și materia primă sau intermediară din care organismul sintetizează acizii biliari, unii hormoni steroizi și vitamina D. Se formează în ficat și în alte câteva organe, în cantități mai mari sau mai mici, în funcție de alimentație. Circulă în sânge sub forma unor compuși numiți lipoproteine, nefiind solubil în apă. Excesul de colesterol din sânge formează depuneri pe artere (*vezi* arterioscleroză) ce pot duce la afecțiuni coronariene. Michael Brown (n. 1941) și Joseph Goldstein (n. 1940) au primit Premiul Nobel în 1985 pentru cercetările care au condus la descoperirea acestui proces. Deoarece organismul produce colesterol din lipide, concentrația colesterolului sangvin nu poate fi scăzută numai prin limitarea cantității de colesterol din dietă; este nevoie să se reducă și cantitatea de grăsimi, mai ales de grăsimi saturate (*vezi* saturație, acizi grași, trigliceride).

Colet, John

(1466/1467, Londra, Anglia – 16.09.1519, Sheen, Surrey)

Teolog englez. A studiat matematica și filozofia la Oxford, apoi și-a continuat studiile în străinătate. S-a întors în Anglia pe la 1496 și a fost hirotonisit înainte de 1499. A fost numit decan al catedralei St. Paul și a fondat Școala St. Paul în jurul lui 1509. Fiind unul dintre cei mai de vază umaniști din perioada dinastiei Tudor, a promovat cultura Renașterii în Anglia și a influențat umaniști cum ar fi Desiderius Erasmus, Sf. Thomas Morus și Thomas Linacre.

Colette

nume complet **Sidonie-Gabrielle Colette**

(28.02.1873, Saint-Sauveur-en-Puisaye, Franța – 03.08.1954, Paris)

Scriitoare franceză. Primele ei patru romane, reunite în ciclul *Claudine* (1900–1903), au fost publicate de primul ei soț, un critic important, sub pseudonimul literar al acestuia, Willy. Mai târziu, după ce s-a despărțit de acesta, a jucat în musicaluri. A descris viața de scenă în scrierea *Hoinara* (La Vagabonde, 1910). Printre lucrările ei de maturitate se numără *Chéri* (1920), *Casa Claudinei* (La Maison de Claudine, 1922), *Bobul copt* (Le Blé en herbe, 1923), *Sfârșitul lui Chéri* (La Fin de Chéri, 1926), *Sido* (1930) și *Gigi* (1944; film muzical, 1958), o comedie despre o fată care a fost educată pentru a deveni curtezană. Romanele ei despre plăcerile și suferințele dragostei sunt remarcabile prin evocarea exactă a sunetelor, a mirosurilor, a gusturilor, a texturilor și a culorilor. Pe parcursul vieții sale aventuroase, nu a ținut cont de convenții și a scandalizat în mod repetat publicul francez. Cu toate acestea, în ultimii ani de viață devenise un adevărat idol național.

Colette, 1937

CHARLES LERENS/BLACK STAR

coleus

Denumire comună pentru cele 150 de specii din genul *Coleus*, familia *Lamiaceae*, originare din Europa, Asia și Africa. Aceste plante sunt cunoscute pentru frunzele lor deosebite. Varietăți ale urzicuței (*C. blumei*), din Java, sunt foarte apreciate ca plante de casă și de grădină. Au tulpini în patru muchii și flori mici, albastre, cu două petale, dispuse în inflorescențe în formă de spic. Arbustul de coleus *(C. thrysoideus)*, din Africa Centrală, are crenguțe cu flori de un albastru-aprins. Alte exemple ar fi urzica-de-foc, urzica-pictată, cimbrul-spaniol, limba-mielului.

Colfax, Schuyler

(23.03.1823, New York, New York, SUA – 15.01.1885, Mankato, Minnesota)

Politician american. S-a stabilit în statul Indiana și a fondat *St. Joseph Valley Register*, unde a și lucrat ca redactor (1845–1863). În această perioadă, publicația a devenit una dintre cele mai influente ale statului. A fost membru al Camerei Reprezentanților

între 1854–1869 și președinte al acesteia (1863–1869) și lider al republicanilor radicali. A fost numit vicepreședinte în timpul mandatului lui Ulysses S. Grant (1869–1873), dar reputația lui a avut de suferit prin implicarea sa în scandalul Crédit Mobilier (1872).

Colgate, Universitatea ~

Universitate particulară din Hamilton, New York, SUA. A fost fondată în 1819 ca instituție afiliată la Biserica Baptistă, dar a devenit independentă în 1928. Oferă în primul rând un studiu al disciplinelor umaniste, dar organizează și câteva cursuri postuniversitare. Femeile au fost acceptate pentru prima dată la această universitate în 1970.

Colgate-Palmolive Co.

Trust american care fabrică produse de uz casnic, de îngrijire medicală și de igienă personală. A fost înființat în sec. XIX, când William Colgate, fabricant de săpun și lumânări, a început să-și vândă produsele în New York. A vândut prima pastă de dinți în tub în 1908, iar în 1928 compania a fost cumpărată de producătorii săpunului Palmolive. Numele ei actual a fost adoptat în 1953. Sediul central al acesteia este în New York.

Colhida

Regiune antică, situată pe malul Mării Negre. În prezent, teritoriul face parte din zona de V a Georgiei, dar, în Antichitate, Colhida era, în mitologia greacă, țara Medeei și destinația argonauților. Din punct de vedere istoric, Colhida a fost colonizată de grecii milesieni, sprijiniți de localnici, a căror compoziție etnică este neclară. După sec. VI î.Hr. s-a aflat sub controlul Persiei; a trecut sub tutela lui Mithridate, regele Pontului, în sec. I î.Hr. și mai târziu a fost cucerită de romani.

ARVIL L. PARKER

colibri (*Selasphorus sasin*)

colibri

Denumire comună pentru cele cca 320 de specii de păsări din America (familia *Trochilidae*), dintre care multe au culori strălucitoare și penaj foarte special. Sunt răspândite mai ales în America de Sud. În SUA și Canada trăiesc în jur de 12 specii. Pasărea colibri are lungime cuprinsă între 5 și 20 cm, greutate de 2–20 g și are cioc lung și subțire. Colibriul-albină din Cuba este cea mai mică pasăre din lume. Păsările colibri pot zbura înainte, pe verticală, lateral și înapoi și se pot menține pe loc în aer în fața florilor pentru a culege nectarul și insectele cu care se hrănesc. Speciile mai mici pot atinge o frecvență de 80 de bătăi de aripă pe secundă.

colică

Durere violentă care apare brusc, mai ales cea produsă prin contracția musculaturii unui organ cavitar, al cărui orificiu (lumen) este obturat parțial sau complet. La sugari, colica intestinală se manifestă prin ridicarea picioarelor, neliniște și plânset continuu. Colica poate însoți enterita (inflamația intestinală) sau tumorile intestinale, dar și anumite forme de gripă. Colicile cauzate de contracțiile spastice ale musculaturii organelor din cavitatea abdominală sunt des întâlnite în cazurile de intoxicație cu plumb. Tratamentul urmărește calmarea durerilor și include adesea relaxante musculare.

Coligny, Gaspard II de ~, Conte de Châtillon

(16.02.1519, Châtillon-sur-Loing, Franța – 24.08.1572, Paris)

Soldat francez și lider al hughenoților în timpul războaielor religioase franceze. A luptat în campania din Italia (1544), unde a câștigat o bună reputație prin comportamentul și curajul de care a dat dovadă, și a fost numit amiral al Franței (1552). Și-a anunțat sprijinul față de Reformă în 1560 și a intrat în luptă când a început războiul civil, în 1562, devenind liderul suprem al hughenoților în 1569. Mai târziu, a început să-și exercite influența asupra lui Carol IX, iar Caterina de Medici l-a considerat o potențială amenințare. După ce a eșuat în încercarea de a-l ucide, aceasta l-a convins pe rege că hughenoții complotau împotriva lui. Carol a ordonat uciderea lui Coligny și a celorlalți lideri hughenoți în Noaptea Sf. Bartholomeu, un masacru rămas în istorie.

Gaspard II de Coligny, portret de artist anonim, secolul XVI

MUZEUL CONDÉ, CHANTILLY, FRANȚA

Colima

Oraș, 119 639 loc. (2000), centru administrativ al statului Colima, Mexic. Situat în partea de V a centrului Mexicului, este așezat pe râul Colima din zona subalpină Sierra Madre. Fondat în 1522, a jucat un rol minor în istoria Mexicului din cauza inaccesibilității sale. Industria se bazează pe prelucrarea produselor agricole locale. Aici se află Universitatea Colima (fondată în 1867).

Colima

Stat din V Mexicului, 542 627 loc. (2000). Fiind situat pe coastele Pacificului, mare parte a acestui mic stat se află pe câmpia de coastă, de unde se ridică spre înălțimile subalpine ale Sierra Madre. Suprafața de 5 454 kmp include și insulele Revillagigedo. Solul este în general fertil, dar lipsa unei rețele de transport a împiedicat dezvoltarea. Agricultura constituie ocupația principală; creșterea bovinelor este foarte importantă în regiunile mai înalte. Centrul administrativ al statului este orașul Colima.

colină *sau* bilineurină

Compus organic înrudit ca acțiune cu vitaminele. Este important pentru metabolism, fiind un component al acetilcolinei și al lipidelor din structura membranelor celulare. De asemenea, este important ca sursă chimică de materie primă pentru celule și intervine în transportul lipidelor de la ficat. De obicei clasificat ca vitamina B, se aseamănă cu aceasta doar din punctul de vedere al funcției și al distribuției în alimente. La om, este interconvertibilă cu alți compuși organici, cum ar fi metionina, astfel că diminuarea concentrației sale în organism nu duce la apariția unor boli, însă unele animale au nevoie de colină în dieta lor. Colina are diverse utilizări în medicină, nutriție și în prelucrarea alimentelor.

colind

Cântec popular religios, de obicei vesel, asociat cu anumite evenimente, cum ar fi Crăciunul. De obicei, alternează strofe cu refrenuri repetate sau cu teme principale. În Europa Occidentală, colindul își are originea în Anglia medievală, când textele erau în limba engleză sau latină ori ambele, și era de obicei asociat cu dansuri sau procesiuni.

colită

Inflamație a colonului, în special a mucoasei acestuia. În rectocolita ulcero-hemoragică, mucoasa este inflamată și are porțiuni cu mici ulcerații. Se manifestă prin diaree, rectoragii, eliminare de mucus, febră și pierderi în greutate. Frecvent se cronicizează. Dacă prin tratamentul cu sulfasalazine sau steroizi boala nu este controlată, se impune extirparea colonului sau a unei părți a acestuia.

collard

Tip de varză fără căpățână (*Brassica oleracea,* grupul *Acephala*), din familia *Brassicaceae*. Poartă același nume botanic ca și varza furajeră, singura diferență fiind că frunzele de collard sunt mult mai late, nu sunt încrețite și seamănă cu frunzele în formă de rozetă ale verzei cu căpățână. Tulpina principală se termină cu frunze dispuse ca o rozetă. Frunzele din partea de jos sunt recoltate progresiv; uneori, se recoltează întreaga rozetă. Frunzele sunt foarte hrănitoare, bogate în minerale și în vitaminele A și C.

collie

Rasă de câini creată în Anglia, probabil în sec. XVIII. Specia cu blană aspră era folosită inițial pentru a păzi și a mâna oile la păscut; specia cu blană netedă era folosită pentru a mâna vitele la târg. Câinii din ambele specii sunt supli, au cap de formă conică, ochi migdalați și urechi ridicate, cu vârfurile îndoite spre înainte. Au o înălțime de 56–66 cm, cântăresc 23–34 kg și pot avea culori foarte variate.

collie

SALLY ANNE THOMPSON

Collingwood, R(obin) G(eorge)

(22.02.1889, Cartmel Fell, Lancanshire, Anglia - 09.01.1943, Coniston, Lancashire)

Istoric și filozof englez. La început lector, apoi profesor la Universitatea Oxford (1912–1941), a fost o autoritate marcantă în domeniul arheologiei și al istoriei Britanniei din perioada romană. A considerat că „problema cea mai importantă a filozofiei sec. XX este aceea de a se pune de acord cu istoria sec. XX", pledând pentru ideea că filozofia și istoria se ocupă amândouă cu descoperirea adevărurilor fundamentale. În lucrarea sa cea mai importantă, *Ideea de istorie* (The Idea of History, 1946), a susținut teoria conform căreia gândirea istorică necesită explicații ca parte a oricărei descrieri și că este de competența filozofului să formuleze și să justifice metodologia istorică. Este considerat un gânditor prolific în filozofia istoriei.

Collins, (William) Wilkie

(08.01.1824, Londra, Anglia – 23.09.1889, Londra)

Romancier englez. A lucrat în comerț și drept pentru o scurtă perioadă de timp și a început să scrie după ce l-a cunoscut pe Charles Dickens, care l-a influențat mult în cariera sa literară. Două dintre scrierile sale l-au consacrat în literatură ca unul dintre primii și cei mai buni scriitori de romane de mister. *Femeia în alb* (The Woman in White, 1860), inspirat dintr-un caz real de crimă, l-a făcut celebru. *Piatra lunii* (The Moonstone, 1868), unul dintre primele romane polițiste englezești, a introdus anumite caracteristici care au devenit standarde în acest gen literar. Printre celelalte cărți ale sale se numără *Fără nume* (No Name, 1862) și *Armadale* (1866).

Collins, Michael

(16.10.1890, Clonakilty, County Cork, Irlanda – 08.1922, Beal-na-Blath, Cork)

Lider național irlandez. A lucrat la Londra între 1906 și 1916, apoi s-a întors să lupte în Revolta de Paște. Ales în corpul legislativ irlandez din partea Sinn Féin (1918), a devenit primul ministru de interne al Republicii Irlandeze. A fost conducătorul voluntarilor și directorul Serviciilor Secrete în cadrul Armatei Republicane Irlandeze (*vezi* IRA) și în timpul războiului anglo-irlandez. În 1921 a semnat controversatul Tratat Anglo-Irlandez, care conferea Irlandei statut de dominion, deși se stipula împărțirea țării și se propunea un jurământ de supunere față de coroană. Împreună cu Arthur Griffith, a devenit ulterior conducător al guvernului provizoriu. Când a izbucnit războiul civil, Collins a comandat forțele guvernamentale care luptau împotriva republicanilor care se împotriveau tratatului, iar la moartea lui Griffith a devenit șef al guvernului. Zece zile mai târziu, la vârsta de 31 de ani, a fost ucis într-o ambuscadă.

Collor de Mello, Fernando (Affonso)

(n. 12.08.1949, Rio de Janeiro, Brazilia)

Președinte al Braziliei (1990–1992). Născut într-o familie înstărită, a devenit guvernator al micului stat Alagoas în 1987. În 1989, l-a învins pe contracandidatul său de stânga, Luis Silva, prin promisiunile electorale de a promova creșterea economică și de a combate corupția și ineficiența, devenind astfel primul președinte ales prin vot democratic după aproape 30 de ani. Declinul economic în care se afla țara, datoriile externe imense și nivelul ridicat al inflației nu au fost redresate, astfel încât Collor de Mello și-a dat demisia în 1992, cu puțin timp înainte de începerea procesului pentru corupție intentat împotriva lui.

Colman, Ronald

(09.02.1891, Richmond, Surrey, Anglia – 19.05.1958, Santa Barbara, California, SUA)

Actor de film american, de origine britanică. A debutat ca actor de teatru și film în Anglia, apoi s-a stabilit în SUA în 1920, unde a fost remarcat pentru prima dată în *Sora albă* (The White Sister, 1923). Fiind o personalitate romantică și având o structură de lider, a jucat și în alte filme mute, ca *Beau Geste* (1926), și s-a adaptat ușor la filmele sonor, având o voce cultivată, expresivă. Filmele sale cele mai cunoscute sunt *Arrowsmith* (1931), *Povestea celor două orașe* (A Tale of Two Cities, 1935), *Orizont pierdut* (1937), *De-aș fi rege* (If I Were King, 1938), *Random Harvest* (1942), *O viață dublă* (1947, Premiul Oscar).

coloană

În arhitectură, element vertical, de obicei un stâlp subțire, care oferă suport structural, susținând încărcături axiale în compresie. Coloanele sunt supuse flambajului. De asemenea, ele pot fi la vedere sau pot fi ascunse în pereți. Sunt construite din beton prefabricat, zidărie, piatră sau lemn ori din țevi sau secțiuni tubulare. Pot fi simple, canelate sau sculptate, cu sau fără capitel sau bază. Coloanele pot fi și nestructurale, folosite pentru scopuri decorative sau pentru a crea impresia de monument. *Vezi și* ordin.

Coloane dorice din templul grec de la Segesta, Sicilia, cca 424–416 î.Hr.

SCALA/ART RESOURCE, NY

coloană vertebrală

Succesiune flexibilă a vertebrelor, întinsă pe toată lungimea trunchiului. La oameni, este formată din 32–34 de vertebre, cu forme și funcții diferite în fiecare dintre cele cinci regiuni: șapte cervicale, pe porțiunea gâtului (inclusiv atlasul și axisul, care asigură mișcările de rotație ale craniului); douăsprezece toracice, în zona pieptului; cinci lombare, în partea de jos; cinci sacrale (formând sacrumul, parte a centurii pelviene); între trei și cinci vertebre coccigiene (vestigii ale cozii și formând coccisul). Fiecare vertebră este separată de următoarea printr-un disc intervertebral de cartilaj. În spatele fiecărei vertebre se găsește un arc vertebral (neural) în formă

de Y, cu structuri care se extind pe verticală, formând articulații cu vertebrele adiacente, și lateral și spre spate pentru a oferi puncte de legătură pentru mușchi și ligamente. Coloana vertebrală susține trunchiul și protejează măduva spinării.

coloid

Substanță alcătuită din particule mult mai mari decât atomii și moleculele obișnuite (10^{-7}–10^{-3} cm), dispersate într-o fază continuă. Atât faza de dispersie, cât și faza continuă pot fi solide, lichide sau gazoase; printre exemplele de coloizi se numără suspensiile, aerosolii, fumul, emulsiile, gelurile, soluțiile coloidale, cleiurile și materialele spumoase. Coloizii sunt adesea clasificați ca reversibili sau ireversibili, în funcție de posibilitatea separării componenților. Vopselele, detergenții, polimerii, proteinele și multe alte substanțe importante au comportament coloidal.

Colombo

Oraș, 642 163 loc. (2001), capitala administrativă a statului Sri Lanka. Situat pe coasta de V a insulei, este un important port, unul dintre cele mai mari porturi artificiale din lume. Zona a fost inițial ocupată de comercianții arabi, în sec. VIII d.Hr. Ulterior, a fost ocupată de portughezi în 1518, de olandezi în 1656 și de englezi în 1796, devenind capitala insulei în 1815. Influența occidentală s-a diminuat considerabil după ce insula a devenit independentă în 1948. Fiind centru comercial și industrial, aici se construiesc mașini-unelte și se prepară produse alimentare. Tot aici se află și Universitatea Colombo (fondată în 1921).

Colombo, Matteo Realdo

(1516?, Cremona, azi Italia - 1559, Roma)

Anatomist și chirurg italian. I se atribuie descoperirea circulației pulmonare. *Despre anatomie* (De re anatomica, 1559), singura lucrare care-i aparține oficial, include o descriere a modului în care inima pompează sânge, schițează circulația pulmonară și arată cum sângele, de un roșu-aprins, se întoarce de la plămâni la inimă.

colon

Segment care constituie cea mai mare parte a intestinului gros. Deși cei doi termeni, colon și intestin gros, se folosesc în paralel, colonul exclude teoretic cecumul (o pungă situată la începutul intestinului gros), rectul și canalul anal. Intestinul gros urcă pe partea dreaptă a abdomenului (colonul ascendent), îl traversează (colonul transvers) și coboară pe partea stângă (colonul descendent); ultima secțiune a acestuia (colonul sigmoid) se unește cu rectul. Nu are funcție digestivă, dar lubrifiază resturile alimentare, absoarbe fluidele și o parte din minerale și depozitează materialele reziduale până la excreție. Problemele care pot afecta colonul sunt colita, constipația și diareea, balonarea, megacolonul (colon mărit) și cancerul.

colonadă

Șir de coloane care mențin de obicei antablamentul, folosite fie ca element independent (de ex. pasaj acoperit), fie ca parte a unei clădiri (de ex. portic). Primele colonade apar în arhitectura templelor din Grecia antică. La bazilici, colonadele se folosesc pentru a separa aripile laterale de nava centrală. *Vezi și* stoa.

colonialism

Control exercitat de o putere asupra unei zone sau asupra unui popor ce depinde de ea. Printre scopurile vizate de colonialism se numără exploatarea economică a resurselor naturale ale coloniei, crearea de piețe de desfacere noi pentru colonizator și extinderea teritoriilor dincolo de granițele naționale. Țările colonialiste cele mai active au fost cele europene; în perioada 1500–1900, Europa a colonizat cele două Americi, Australia, majoritatea teritoriilor din Africa și o mare parte din Asia, trimițând coloniști care să populeze pământurile sau preluând puterea în țările respective. Primele colonii au fost înființate în emisfera vestică de spanioli și de portughezi în sec. XV–XVI. Olandezii au colonizat Indonezia în sec. XVI, iar Anglia a colonizat America de Nord și India în sec. XVII–XVIII. Mai târziu, coloniștii englezi s-au stabilit în Australia și în Noua Zeelandă. Colonizarea Africii a început cu adevărat abia după 1880, dar în 1900 întregul continent era practic controlat de europeni. Colonialismul s-a restrâns treptat după Al Doilea Război Mondial; singurele teritorii care au încă statut de colonii sunt insulele mici. *Vezi și* decolonizare; imperialism.

colonie

În Antichitate, nume dat așezărilor noi, stabilite pe un teritoriu cucerit de greci (sec. VIII–VI î.Hr.), de Alexandru cel Mare (sec. IV î.Hr.) sau de romani (sec. IV î.Hr. – II d.Hr.). Coloniile grecești s-au extins până în Italia, Sicilia, Spania și în partea de E a Mediteranei (inclusiv în Egipt), precum și la Marea Neagră. Alexandru cel Mare a mers mai departe, ajungând până

în Asia Centrală și de Sud și în Egipt. Colonizarea romană a acoperit o mare parte a aceleiași zone, dar și regiunile din S Africii, în V spre Spania și în N spre Germania și Anglia. Printre motivele care stau la baza colonizării se pot număra extinderea comerțului, achiziționarea de resurse și materii prime, instabilitatea politică sau suprapopularea și dorința de a obține pământuri și recompense. Coloniile păstrau legătura cu statul-mamă și erau fidele acestuia, deși revoltele nu erau un lucru neobișnuit. În coloniile romane de după 177 î.Hr., coloniștii aveau cetățenie romană și se bucurau de drepturi politice depline. Colonizarea din perioada antică a răspândit cultura romană și elenistică până în cele mai îndepărtate colțuri ale imperiilor, asimilând adesea populațiile locale, dintre care unele dobândeau cetățenia statului-mamă.

colonie

În zoologie, grup de organisme aparținând aceleiași specii, care trăiesc și interacționează în mod organizat. Colonia se deosebește de o aglomerare, în cazul căreia grupul nu are funcții de cooperare sau de organizare. Coloniile de insecte sociale (de ex. furnicile, albinele) sunt de obicei împărțite pe caste cu responsabilități diferite. Multe păsări formează colonii de creștere a puilor pentru o perioadă limitată, în anumite cazuri pentru stimularea activităților reproductive, în altele pentru a-și coordona eforturile în protejarea cuiburilor de prădători. Anumite mamifere care trăiesc în grupuri închise se numesc coloniale, deși le lipsesc activitățile de cooperare și fiecare își întreține propriul teritoriu.

colonie penitenciară

Așezământ izolat, înființat cu scopul pedepsirii răufăcătorilor prin muncă silnică și izolare de societate. Astfel de colonii au fost înființate în special de englezi, francezi și ruși. Marea Britanie și-a trimis răufăcătorii în coloniile sale din America, până la Revoluția Americană; Australia a fost colonie penitenciară de la colonizarea ei până la mijlocul sec. XIX. Guyana Franceză, parte a unei colonii penitenciare franceze, a fost considerată abominabilă din cauza condițiilor sale inumane. Insula Diavolului încă mai exista în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial. Coloniile penitenciare ruse au fost înființate în Siberia în timpul țarilor, dar au fost utilizate în special în timpul epocii lui Stalin. Cunoscute pentru pedepsele aspre și pentru malnutriție, majoritatea coloniilor penitenciare au fost desființate.

colonie proprietară

Tip de așezare în America de Nord Britanică (1660–1690). Pentru a plăti datoriile financiare și politice, coroana britanică, începând cu Carol II, și-a răsplătit susținătorii cu suprafețe mari de teren în teritoriile coloniale New York, New Jersey, Pennsylvania, Maryland și în cele două Caroline. Proprietarii trebuiau să supravegheze și să dezvolte coloniile, care au devenit întreprinderi de succes. În 1690, donațiile de proprietăți au încetat din cauza temerilor față de independența mereu crescândă a coloniilor.

Colophon *sau* Colofon

Oraș antic ionian, situat la 25 km NV de Efes, în Turcia modernă. Între sec. VII–V î.Hr. a fost un oraș comercial celebru pentru cavaleria și luxul său, dar și pentru producția de sacâz. Membru al Ligii de la Delos, în timpul războiului peloponesiac s-a aflat mai întâi sub dominație persană și apoi ateniană, fiind cucerit de Macedonia în 302 î.Hr. Două dintre fundațiile vechiului oraș-stat s-au păstrat până în prezent.

colorado

Grup de amerindieni de pe coasta pacifică a Ecuadorului. Trăiesc în zonele depresionare tropicale, unde împreună cu populația cayapas formează ultimele populații de aborigeni. Populația colorado (*în spaniolă,* roșu), numită astfel din cauza vopselei roșii pe care o folosesc pentru a-și picta fața și corpul, trăiește din pescuit, vânat și agricultură rudimentară; unii indivizi lucrează pe plantații sau în orașe. Astăzi sunt în număr de cca 2 000.

Colorado

Fluviu în America de Nord. Izvorăște din Munții Stâncoși din Colorado și cursul lui se îndreaptă spre V și S, pe o lungime de 2 330 km, după care se varsă în golful California din NV Mexicului. Adună apele de pe o mare suprafață a continentul nord-american; bazinul colector are 637 000 kmp. Nici un alt fluviu din lume nu a săpat șanțuri atât de adânci; dintre toate, Marele Canion este cel mai mare și mai spectaculos. Este important pentru energia hidroelectrică și irigații. Pe cursul lui și al afluenților săi s-au construit peste 20 de baraje, inclusiv barajul Hoover.

Colorado

Râu în partea central-sudică a Argentinei. Râurile Grande și Barrancas curg la S de Anzi și se întâlnesc lângă granița cu Chile, unindu-se și formând râul Colorado, care

se îndreaptă spre SE, traversând partea de N a Patagoniei și partea de S a regiunii Pampas. Cursul inferior se împarte în două brațe, care se varsă în Oceanul Atlantic la S de Bahía Blanca. Are o lungimea totală de cca 850 km.

Colorado

Râu în V Texasului. Cursul se îndreaptă spre SE, străbătând o distanță de 1 387 km, prin prerie, printre dealuri și ținutul canioanelor, pe lângă Austin, și traversează câmpia de coastă până la golful Matagorda. Este cel mai mare dintre cele care curg exclusiv între granițele Texasului, fiind cursul de apă pe care se monitorizează posibilitatea producerii de inundații și se desfășoară cercetări în domeniul energetic și al sistemelor de irigații.

Colorado

Stat, 4 301 261 loc. (2000), în partea central-vestică a SUA. Ocupă 269 619 kmp, iar centrul administrativ este Denver. Situat lângă Munții Stâncoși, acest stat are trei regiuni fiziografice: câmpiile, situate într-o zonă semiaridă din E statului; Piemontul Colorado, aflat în partea centrală a statului, unde locuiește majoritatea populației; și partea de S a Munților Stâncoși și terasele de stâncă din partea de V a statului. Rata de creștere a populației urbane a fost mai mare decât media pe țară. Locuitorii băștinași erau indienii de câmpie și indienii din Marele Bazin, inclusiv indienii arapaho, cheyenne și ute. Zona a fost revendicată de către Spania în 1706, dar mai târziu a trecut în mare parte sub dominația Franței. Estul statului Colorado a făcut parte din Achiziția Louisiana în 1803; restul teritoriului a rămas sub dominație spaniolă și, după câștigarea independenței, a fost cucerit de mexicani, rămânând sub această dominație până în 1848. În 1859, aici s-a descoperit aur, ceea ce a dus la o creștere a populației. Organizat sub denumirea de Teritoriul Colorado în 1861, a devenit stat american în 1876. Agricultura, creșterea vitelor și mineritul sunt foarte importante pentru economie. Garnizoanele militare ale guvernului și industria serviciilor au devenit dominante în zonă, iar turismul (*vezi* Aspen; Boulder; Vail) constituie o sursă importantă de venituri.

Colorado, Monumentul Național ~

Parc național situat în V statului Colorado. Fondat în 1911, cu o suprafață de 83 kmp, este cunoscut pentru formațiunile sale de gresie de culori diferite și erodate de acțiunea vântului, pentru monoliții înalți și pentru canioanele cu pereți abrupți. În zonă se găsesc bușteni pietrificați și fosile de dinozauri. Drumul Rim Rock Drive ocolește pereții canioanelor, care au aproape 2 000 m înălțime.

Colorado Springs

Oraș, 360 890 loc. (2000), situat în centrul statului Colorado. Fiind amplasat pe o terasă pietroasă de lângă baza de E a vârfului Pikes, a fost fondat în 1871, cu numele de Colonia Fountain, și redenumit ulterior, de la izvoarele situate în apropiere (*în engleză: spring*, izvor). După ce s-a descoperit aur la Cripple Creek în anii 1890, a urmat o perioadă de dezvoltare. Garnizoanele militare care s-au stabilit aici au accelerat ritmul progresului: este vorba de Comandamentul de Apărare Aeriană a Americii de Nord (NORAD) și Comandamentul Spațial, cu sediul central la Peterson Air Force Base (1942); Fort Carson (1942) și Air Force Academy. Garden of the Gods (Grădina Zeilor), un parc natural cu monoliți din gresii roșii, este una dintre cele mai mari atracții turistice.

colorant

Compus organic complex, intens colorat, utilizat în colorarea textilelor, a pielii, a hârtiei și a altor materiale. Principalii coloranți cunoscuți în Antichitate erau obținuți din plante, cum ar fi indigo și roiba, sau din cochiliile unor moluște; în prezent, majoritatea coloranților se obțin din gudron sau din produse petrochimice. Structura chimică a coloranților este relativ ușor de modificat, astfel încât au putut fi sintetizate multe culori și noi tipuri de coloranți. Moleculele de colorant se depun din soluție pe material, astfel încât nu pot fi îndepărtate prin acțiunea solventului inițial. Coloranții fibro-reactivi formează o legătură covalentă cu fibra. Alți coloranți necesită aplicarea inițială a unui mordant – o substanță anorganică prin care se provoacă precipitarea colorantului ca sare insolubilă – sau colorarea în cuvă, prin care un compus solubil incolor este absorbit de fibre, apoi oxidat (*vezi* oxidoreducere) și transformat în compusul solubil colorat, proces care îl face foarte rezistent la spălare, lumină și agenți chimici. *Vezi și* colorant azoic.

colorant azoic

Colorant care face parte dintr-o clasă numeroasă de compuși organici sintetici și conține în structura lui moleculară doi atomi de azot legați printr-o valență dublă (*vezi* valență, legătură covalentă):

—N = N—. Mai mult de jumătate dintre coloranţii folosiţi în mod obişnuit sunt coloranţi azoici. Sunt clasificaţi după fibrele pe care se aplică sau după metodele prin care sunt aplicaţi; coloranţii direcţi sunt absorbiţi de fibre direct din soluţie, ceilalţi necesitând tratarea cu o a doua soluţie (un mordant de colorare) sau efectuarea unui al doilea pas pentru fixarea culorii.

colorimetrie

Măsurare a intensităţii radiaţiilor electromagnetice în spectrul vizibil trecute printr-o soluţie sau o substanţă solidă transparentă. Se foloseşte pentru identificarea şi determinarea concentraţiei substanţelor care absorb lumina de o anumită lungime de undă (culoare). Legea lui Lambert calculează raportul dintre cantitatea de lumină absorbită şi distanţa parcursă prin mediul de absorbţie. Legea lui Beer calculează raportul dintre cantitatea de lumină absorbită şi concentraţia soluţiei. Se foloseşte uneori o fotocelulă pentru a măsura cantitatea de lumină transmisă printr-un tub de sticlă care conţine soluţia de analizat. Rezultatul se compară cu rezultatele de la un tub similar care conţine doar solventul. Majoritatea elementelor şi mulţi compuşi pot fi identificaţi prin colorimetrie sau spectrofotometrie, o tehnică înrudită.

Colosseum

Amfiteatru flavian din Roma, înălţat între 70–82 d.Hr., în timpul domniei împăraţilor Vespasian şi Titus din familia Flavia. Termenul Colosseum a început să fie utilizat după sec. VIII d.Hr., datorită mărimii şi capacităţii sale impresionante (50 000 de spectatori). Spre deosebire de amfiteatrele mai vechi, care erau aproape toate săpate în deal pentru a fi mai rezistente, Colosseumul este o structură de piatră şi beton de sine stătătoare, de formă ovală, susţinută de coloane. A fost scena luptelor dintre gladiatori, a luptelor dintre oameni şi animale şi chiar a unor lupte navale simulate. Colosseumul a fost avariat de incendii provocate de fulgere şi a fost distrus de cutremure în perioada medievală, dar cel mai rău a fost devastat de vandali. În anii 1990 au început lucrări de restaurare, iar în 2000 Colosseumul a găzduit pe scenă o serie de piese de teatru, primele spectacole cu public după 1 500 de ani.

colostomie

Procedură chirurgicală prin care se creează un anus artificial, realizându-se un orificiu în peretele abdominal. Motivaţia acestei intervenţii chirurgicale este decomprimarea unui colon stenozat, pentru a permite defecaţia atunci când o parte din colon trebuie îndepărtată sau pentru a permite vindecarea colonului. Colostomia, numită şi anus împotriva naturii, poate fi temporară sau permanentă. Colostomia sigmoidiană, cel mai des întâlnit tip de colostomie, nu necesită dispozitive suplimentare (deşi se poate purta o pungă mică pentru siguranţă) şi permite pacientului să ducă o viaţă normală, cu excepţia faptului că este modificată calea de eliminare a fecalelor. *Vezi şi* ostomie.

Colt, Samuel

(19.07.1814, Hartford, Connecticut, SUA – 10.01.1862, Hartford)

Inventator american. A lucrat în fabrica de textile a tatălui său înainte de a pleca pe mare în 1830. În timpul unei călătorii în India, a conceput primul revolver, pe care l-a omologat mai târziu (1835–1836). Revolverul său cu şase gloanţe nu a fost însă primit cu entuziasm, iar compania sa din Paterson, New Jersey, a dat faliment în 1842. În 1843 a inventat prima mină navală al cărei explozibil putea fi controlat de la distanţă şi a făcut afaceri cu telegrafia, folosind primul cablu subacvatic. Militarii s-au declarat satisfăcuţi de performanţele invenţiilor sale, în timpul războiului mexican primind o comandă de 1 000 de pistoale. Colt a redeschis fabrica în 1847. Asistat de Eli Whitney Jr., a progresat în dezvoltarea pieselor interşanjabile şi a liniei de asamblare. Fabrica sa din Hartford a produs revolverele cele mai utilizate în Războiul Civil American şi în colonizarea Vestului, incluzând faimosul Colt .45.

Colter, John

(1775?, Staunton, Virginia, SUA – 1813, Missouri)

Explorator american. A fost membru al expediţiei Lewis şi Clark (1803–1806). În 1807 a fost trimis să contacteze triburile indiene din zona râului Yellowstone, devenind primul alb care a văzut şi a descris zona. În cele trei expediţii spre izvoarele râului Missouri (1808–1810), a supravieţuit cu greu atacurilor indienilor.

Colton, Gardner (Quincy)

(07.02.1814, Georgia, Vermont, SUA – 09.08.1898, Rotterdam, Olanda)

Anestezist şi inventator american. A fost printre primii care au folosit protoxidul de azot (gazul ilariant) ca anestezic în stomatologie. La sugestia unui stomatolog, l-a folosit la mii de extracţii, scutindu-şi pacienţii de durerile pe care le implica procedura. A inventat şi un motor electric, expus în 1847.

Coltrane, John (William)

(23.09.1926, Hamlet, Carolina de Nord, SUA – 17.07.1967, Huntington, New York)

Saxofonist și compozitor american, cel mai cunoscut cântăreț de jazz din anii 1960. A căpătat experiență în formațiile lui Dizzy Gillespie și Johnny Hodges. Asocierea cu Miles Davis și Thelonious Monk din anii 1950 l-a propulsat în avangarda jazzului modern, iar cvartetul înființat de el la începutul anilor 1960 este unul din grupurile reprezentative ale istoriei jazzului. Stilul lui cuprindea jazzul modal explorat pentru prima dată împreună cu Davis, complexitatea liniei melodice din propriile sale compoziții, iar în cele din urmă extremitățile timbrului, dinamica și registrul asociate cu jazzul liber. Măiestria lui Coltrane în utilizarea saxofonului tenor și sopran, densitatea armonică bogată a compozițiilor lui și modul în care își transpunea trăirile în muzică i-au permis să aducă la un numitor comun virtuozitatea muzicală și profunzimea spirituală.

John Coltrane, 1966

Colțea, Spitalul ~

Primul spital din Țara Românească, așezământ de frunte în medicina românească, datorită activității de asistență medicală, de învățământ medical și de cercetare științifică. A fost înființat în 1704, de spătarul Mihai Cantacuzino, și ridicat pe terenul pe care clucerul Colțea Doicescu îl dăruise mitropoliei bucureștene. Atunci, unitatea nu avea decât 24 de paturi, 12 pentru femei și 12 pentru bărbați, separați în două clădiri. Singurul cadru medical era un farmacist, iar asistenții medicali erau simpli bărbieri care scoteau măsele. Doctorul trebuia să îngrijească de pacienți, indiferent de starea lor socială. Spitalul se obliga, de asemenea, să asigure înmormântarea celor care mureau în spital. Printre primele intervenții chirurgicale realizate în spital s-a numărat o amputare. În 1739, întregul complex a fost distrus de flăcări. Mănăstirea care se afla pe acel loc, „spitalurile", spițeria (farmacia) și pivnițele au ars în întregime, fără a rămâne nici o dovadă despre dotarea lor inițială. Au fost reclădite în perioada 1837–1842 și în 1888. Cei mai mulți dintre medicii care au trecut pe la spitalul Colțea erau străini, până în 1833, când s-a instalat aici primul doctor născut la București: Ioan Serafim. La spital a practicat și Nicolae Kretzulescu, una dintre personalitățile medicale cele mai complexe ale sec. XIX. Printre clădirile ansamblului se număra și un turn, cea mai înaltă construcție din Bucureștiul de atunci. Un călugăr grec, umblat prin multe țări, era de părere că printre cele mai impunătoare monumente europene erau San Marco din Veneția, Lavra Pecerskaia din Kiev, marea clopotniță din Petersburg și turnul Colței din București. Cutremurul din 1803 a afectat serios turnul care a fost dărâmat în 1888. În 1848, spitalul avea aproape 100 de paturi și, treptat, instituția s-a extins, numărul de paturi a crescut, s-au înființat secții și clinici care au încercat să țină pasul cu dezvoltarea medicinii pe plan european.

Columb, Cristofor *în italiană* Cristoforo Colombo *în spaniolă* Cristobal Colon

(26.08/31.10.1451, Genova, Italia – 20.05.1506, Valladolid, Spania)

Căpitan de vas și amiral ale cărui călătorii transatlantice (1492–1493, 1493–1496, 1498–1500 și 1502–1504) au deschis calea către explorarea, exploatarea și colonizarea Americilor de către europeni. A fost numit mult timp „descoperitorul" Lumii Noi, deși vikingii, precum Leif Eriksson, vizitaseră America de Nord cu cinci secole mai devreme. Călătoriile lui Columb peste ocean au fost finanțate de Ferdinand II și Isabela I, monarhii catolici de Aragon, Castilia și Leon din Spania. A început plin de speranță și de ambiție, o ambiție satisfăcută în parte de titlul de amiral al mărilor și oceanelor, conferit în aprilie 1492, și de înscrierea sa în Cartea Privilegiilor (un raport al titlurilor și posesiunilor sale); cu toate acestea, a murit dezamăgit.

Perioada cuprinsă între aniversarea a patru sute de ani de la realizările lui Columb, în 1892–1893, și a cinci sute de ani, în 1992, a fost martora multor progrese referitoare la cunoașterea lui Columb. În anii 1990 au apărut numeroase cărți despre Columb, iar descoperirile arheologilor și ale antropologilor le-au completat pe cele ale navigatorilor și istoricilor.

Aceste strădiunțe au dat naștere la dezbateri aprinse. Abordarea și interpretarea faptelor a prilejuit, de asemenea, o divergență majoră. Vechea interpretare proeuropeană a lăsat locul alteia, generată de perspectiva nativilor americani. Conform vechii interpretări, descoperirea

Americilor a fost un mare triumf, unul în care Columb a jucat rolul unui erou, înfăptuind patru mari călătorii, cu scopul de a aduce mari beneficii materiale Spaniei și altor țări europene și de a deschide calea coloniștilor europeni.

Perspectiva mai recentă s-a concentrat în schimb pe latura distructivă a cuceririi europene, punând în evidență, de pildă, impactul dezastruos pe care l-a avut comerțul cu sclavi și ravagiile făcute de bolile importate asupra localnicilor din regiunea Caraibilor și de pe continentele americane. Triumfalismul s-a diminuat corespunzător, iar imaginea eroică a lui Columb a fost înlocuită de mulți autori cu aceea a unui om extrem de slab. Deși această a doua percepție nu pune la îndoială sinceritatea lui Columb sau calitățile sale de navigator, ea îi refuză ostentativ locul de onoare. Activiști politici de toate felurile au intervenit în dezbatere, împiedicând pe mai departe reconcilierea acestor puncte de vedere divergente.

Începuturile carierei și pregătirea primei călătorii

Nu se știu prea multe despre anii copilăriei lui Columb. Marea majoritate a cercetătorilor, citând testamentul lui Columb din 1498 și documentele de arhivă din Genova și Savona, afirmă că s-a născut în Genova într-o familie creștină; cu toate acestea, s-a susținut că ar fi fost evreu convertit sau că s-ar fi născut în Spania, în Portugalia sau în altă parte.

Columb era fiul cel mare al lui Domenico Colombo, un negustor genovez de lână, și al Susannei Fontanarossa, soția lui. Cariera sa de marinar a început în marina comercială portugheză. După ce a scăpat cu viață în 1476 dintr-un naufragiu la Capul St.Vincent, în cel mai sud-vestic punct al Portugaliei, s-a stabilit la Lisabona împreună cu fratele său, Bartolomeu. Amândoi erau angajați ca desenatori de hărți, dar Columb era în primul rând navigator profesionist.

În 1477 a navigat în Islanda și Irlanda cu marina comercială, iar în 1478 cumpăra zahăr din Madeira ca agent pentru firma genoveză Centurioni. În 1479 a întâlnit-o pe Felipa Perestrello e Moniz, descendentă a unei nobile familii portugheze scăpătate, și în același an s-a căsătorit cu ea. Fiul lor, Diego, s-a născut în 1480. Între 1482 și 1485, Columb a făcut comerț de-a lungul Guineei și a Coastei de Aur din vestul Africii tropicale și a întreprins cel puțin o călătorie la fortăreața portugheză din São Jorge da Mina, îmbogățindu-și pe parcurs cunoștințele despre navigația portugheză și despre sistemul vânturilor din apele Atlanticului. Felipa a murit în 1485, iar Columb s-a însurat cu Beatriz Enríquez de Harana din Córdoba, cu care a avut un al doilea fiu, Ferdinand.

În 1484, Columb a încercat să obțină ajutorul regelui Joao II al Portugaliei pentru o traversare a Atlanticului, dar a fost refuzat. (Anumite teorii ale conspirației afirmă că ar fi făcut un pact secret cu monarhul, dar nu există nici o dovadă în acest sens.) În 1486, Columb s-a stabilit în Spania, solicitând sprijinul regelui Ferdinand și al reginei Isabela. După cel puțin două eșecuri, în ianuarie 1492 a obținut în sfârșit susținerea regală. Succesul s-a datorat mai cu seamă intervențiilor trezorierului Spaniei, Luis de Santángel, și ale fraților franciscani din La Rábida, de lângă Huelva, la care Columb petrecuse toată vara anului 1491. Juan Pérez din La Rábida fusese unul din confesorii reginei și poate că el i-a obținut audiența decisivă.

Misionariatul creștin și fervoarea antimusulmană, puterea Castiliei și a Aragonului, teama de Portugalia, patima aurului, dorința de aventură, speranța unor cuceriri și nevoia niciodată satisfăcută a Europei de mirodenii și plante pentru gătit, conservare sau tratamente medicale, toate la un loc au contribuit la explozia de entuziasm care a lansat prima călătorie.

Columb luase parte la asediul Granadei, ultima redută maură care a căzut în stăpânirea Spaniei (2 ianuarie 1492), și tocmai se întorcea din Granada către La Rábida când a fost rechemat la curtea Spaniei pentru vitala audiență regală. Căderea Granadei a produs o adevărată euforie printre creștinii spanioli și a dat un impuls puternic proiectului unei victorii depline asupra lumii islamice, chiar dacă indirect, prin ocolirea Pământului.

Un asalt direct către Orient se putea dovedi dificil, deoarece Imperiul Otoman și alte state islamice din regiune se consolidaseră într-un ritm care amenința monarhiile creștine. Puterile islamice închiseseră efectiv drumurile țării către est și împiedicau în bună măsură accesul spre căile maritime din sudul Mării Roșii.

În scrisoarea care prefațează jurnalul primei sale călătorii, amiralul evocă în culori vii propriile speranțe legate de cucerirea necredincioșilor, de victoria creștinătății, de descoperirea drumului către vest și de alianța creștină: „... și l-am văzut pe regele

maur ieșind pe porțile orașului și sărutând mâinile regești ale Înălțimii Voastre... și Înălțimea Voastră, ca un creștin catolic... a hotărât să mă trimită pe mine, Cristofor Columb, în numitele părți din India ca să-i cunosc pe acei prinți și pe acei oameni și acele ținuturi... și felul în care să-i fac să se convertească la sfânta noastră credință și mi-ați poruncit să nu călătoresc pe uscat către răsărit pe unde se obișnuiește, ci s-o iau spre apus, pe unde până în ziua de azi nu se știe sigur dacă a mai trecut cineva; prin urmare, alungând toți evreii de pe domeniile voastre tot în luna ianuarie, Înălțimea Voastră mi-a poruncit să merg, cu o flotă îndestulătoare, în numitele părți din India, și mi-a oferit mari recompense și m-a înnobilat în așa fel încât de atunci înainte să mă numesc „Don" și să fiu Mare Amiral al Mărilor și Oceanelor și vicerege și guvernator pe viață al insulelor și al continentului pe care le voi descoperi... și ca fiul meu cel mare să-mi moștenească demnitățile și tot așa din generație în generație în vecii vecilor".

Prin urmare, erau implicate în această aventură tot felul de interese care se reduceau în esență la încercarea de a găsi o rută către bogatul pământ al Chitaiului (China), către India și către legendarele insule din răsărit, pline cu aur și mirodenii, navigând spre apus peste ceea ce se presupunea a fi o simplă mare. Columb însuși spera să se ridice astfel deasupra condiției sale umile, să adune averi pentru familia sa și să intre în rândurile nobilimii spaniole. Într-o manieră asemănătoare, dar pe un plan mai înalt, monarhii catolici sperau ca o astfel de întreprindere să le confere un statut superior în rândul monarhiilor Europei, și mai ales în fața rivalului lor principal, Portugalia. Ulterior, în alianță cu papa Alexandru VI Borgia (1492–1503), puteau nădăjdui să preia conducerea războiului creștin împotriva necredincioșilor.

Pe un plan încă și mai înalt ca stil de gândire, frații franciscani se pregăteau pentru sfârșitul apropiat al lumii, după cum credeau că fusese profețit în Apocalipsa după Ioan. Conform acestei viziuni escatologice, creștinătatea avea să recucerească Ierusalimul și să instaleze un împărat creștin în Țara Sfântă ca o condiție preliminară pentru venirea și înfrângerea Anticristului, convertirea la creștinism a întregii rase umane și Judecata de Apoi.

Franciscanii, și nu numai ei, sperau ca drumul spre apus planificat de Columb să ajute la finanțarea unei cruciade în Țara Sfântă care putea fi întărită sau coordonată cu atacuri ale Preotului Ioan, legendarul conducător despre care se credea că trăiește în teritoriile situate la răsărit de necredincioși. Împăratul din Chitai, căruia europenii îi spuneau Marele Han al Hoardei de Aur, avea să fi fost el însuși atras spre creștinism și Columb a purtat cu sine o scrisoare de prietenie pe care i-o adresase regele Spaniei. În sfârșit, se știa că exploratorul portughez Bartolomeo Diaz avansase spre sud de-a lungul coastei Africii de Vest, dincolo de São Jorge da Mina, în încercarea de a găsi un drum maritim spre est către India și China. Or, nu trebuia să i se îngăduie portughezului să găsească primul drumul spre Indii.

Prima călătorie

Corăbiile din prima călătorie – *Niña, Pinta* și *Santa María* – au fost construite la Palos, pe râul Tinto din Spania. Consorțiul constituit de un înalt funcționar al trezoreriei regale și format în principal din bancheri genovezi și florentini din Sevilla a oferit cel puțin 1 140 000 de *maravedis* pentru reușita expediției, Columb furnizând peste o treime din sumă din partea regelui și a reginei. Regina Isabela nu a fost nevoită să-și amaneteze bijuteriile (după cum susținea legenda inventată de Bartolomeu de Las Casas în sec. XVI).

Mica flotă a pornit în călătorie pe 3 august 1492. Geniul de navigator al amiralului s-a manifestat din prima clipă, căci a ales un traseu spre sud către Insulele Canare, dincolo de nord-vestul Africii, în loc să navigheze către vest spre Azore.

Alizeele care predominau în insulele Azore zădărniciseră încercările anterioare de a naviga către apus, dar, odată ajunse în Canare, cele trei corăbii puteau profita de vânturile de nord-est, sperând că se vor putea bizui la întoarcere pe vânturile de vest. După aproape o lună petrecută în Canare, corăbiile au plecat din San Sebastián de la Gomera pe 6 septembrie. În câteva rânduri, în septembrie și la începutul lui octombrie, marinarii au zărit vegetație plutitoare și diferite soiuri de păsări, semn că pământul nu era foarte departe.

Pe 10 octombrie, echipajul a început să-și piardă răbdarea, plângându-se că în scurt timp vânturile potrivnice și lipsa proviziilor aveau să-i împiedice să se mai întoarcă acasă. Columb le-a liniștit temerile, cel puțin pe moment, și pe 12 octombrie cei de pe *Pinta* au zărit pământ (deși Columb, aflat pe *Niña*, a susținut că el îl văzuse primul). Locul primei acostări din Caraibe este subiectul unor mari dispute,

dar astăzi San Salvador sau insula Watling sunt preferate în comparație cu Samana Cay, Rum Cay, Plana Cay sau insulele Turks și Caicos.

În afară de răgazul necesar arborării însemnelor regale, Columb a petrecut acolo puțin timp, grăbit fiind să avanseze spre Cipango sau Cipangu (Japonia). A crezut că a descoperit Cipango în Cuba, unde a acostat pe 28 octombrie, dar la 1 noiembrie a ajuns la concluzia că era de fapt țara Chitai, deși nu văzuse încă dovada existenței marilor orașe. Astfel, pe 5 decembrie a luat-o înapoi către sud-est, în căutarea orașului legendar Zaiton, ratând, prin această decizie, singura șansă de a pune piciorul pe teritoriul Floridei.

Vânturile potrivnice au purtat flota către o insulă pe care localnicii taino o numeau Ayti (Haiti); pe 6 decembrie, Columb a rebotezat-o La Isla Española sau Hispaniola. Se pare că el luase Hispaniola drept Cipango sau, dacă nu Cipango, atunci poate drept una dintre legendarele insule bogate de unde flota regelui Solomon aducea la Ierusalim, la fiecare trei ani, aur, pietre prețioase și mirodenii; se mai gândise poate că insula avea legătură cu regatul biblic din Saba.

Columb a descoperit acolo suficiente bogății și aur ca să-l salveze de ridicol la întoarcerea în Spania. Cu ajutorul unui cacic taino (șef al indienilor) pe nume Guacanagarí, a ridicat o fortificație pe coasta nordică a insulei, numind-o La Navidad, și a lăsat 39 de oameni să o păzească până la întoarcerea sa. Avarierea accidentală a corabiei *Santa María* a oferit cherestea și provizii suplimentare pentru garnizoană.

Pe 16 ianuarie 1493, Columb a plecat înapoi în Spania cu cele două corăbii rămase. Călătoria de întoarcere a fost un coșmar. Vânturile de vest i-au purtat înapoi către casă, dar la mijlocul lui februarie o furtună teribilă aproape a înghițit flota. *Niña* a fost nevoită să acosteze la Santa Maria, în Azore, unde Columb a condus apoi un pelerinaj de recunoștință la biserica Sfintei Fecioare; cu toate acestea, autoritățile portugheze i-au ținut o vreme în închisoare. După redobândirea libertății, Columb a navigat mai departe, prin furtuni, iar corabia avariată a acostat cu mare dificultate în portul Lisabonei. Acolo a fost nevoit să dea o serie de răspunsuri pentru regele Joao II. Din această cauză, Columb a fost bănuit de colaborare cu dușmanii Spaniei și întoarcerea sa la Palos pe 15 martie a fost umbrită de suspiciuni.

În această primă călătorie, Columb a avut de înfruntat multe situații contradictorii pe care nu le-a putut înlătura, în ciuda tuturor străduințelor. Prima și poate cea mai dureroasă dintre toate consta în faptul că văditele sale înclinații religioase sau chiar mistice erau incompatibile cu realitățile comerțului, ale concurenței și ale colonizării. Columb n-a recunoscut niciodată deschis existența acestei discrepanțe și de aceea a fost incapabil să o acopere. Amiralul adoptase, de asemenea, o solemnitate religioasă și o conducere autocratică fapt ce i-a atras mulți dușmani.

Cu toate acestea, Columb se arătase hotărât să aducă la întoarcere pentru suveranii săi și pentru sine corăbiile încărcate cu bogății și pradă umană, ceea ce era de nerealizat fără jafuri, răpiri și tot felul de alte acte de violență, mai ales pe Hispaniola. Deși a ținut sub control unele excese, această turnură a faptelor a subminat baza morală a acțiunilor sale și mai ales pretenția că „descoperirile" sale ar reprezenta voința divină.

În plus, la curtea Spaniei au fost resuscitate îndoielile latente privitoare la loialitatea străinului Columb și chiar unii dintre însoțitorii săi i-au devenit adversari. Căpitanul Pinzón s-a opus traseului pe când flota ajungea în Bahamas, iar mai târziu a navigat cu *Pinta* departe de Cuba. Columb, care a pornit în căutarea lui pe 21 noiembrie, nu a reușit să-l întâlnească din nou decât pe 6 ianuarie. La capătul călătoriei de întoarcere, *Pinta* a intrat în port la Bayona, separat de Columb și de *Niña*. Dacă Pinzón n-ar fi murit la puțin timp după întoarcere, comanda lui Columb în a doua călătorie poate n-ar mai fi fost atât de sigură. În orice caz, familia lui Pinzón i-a devenit rivală în privința recompenselor.

A doua și a treia călătorie

Aurul, papagalii, mirodeniile și sclavii pe care Columb le-a pus în fața suveranilor săi la Barcelona i-au convins pe toți de necesitatea grabnică a unei a doua călătorii. Columb se afla acum la apogeul popularității și a pornit din Cádiz pe 25 septembrie 1493, în fruntea a cel puțin 17 corăbii. Colonizarea și evanghelizarea creștină erau, de data aceasta, incluse explicit în planul expediției, împreună cu el îmbarcându-se grupuri întregi de preoți. Prezența a cca 1 300 de oameni remunerați, a 200 de contributori particulari și a unei mici trupe de cavalerie sunt mărturii privind nivelul de așteptare pe care îl trezea această expediție.

Navigând din nou prin Gomera spre Insulele Canare, flota a urmat un traseu mai sudic decât la prima călătorie și a ajuns în Dominica, în Antile, pe 3 noiembrie. După ce au zărit Insulele Virgine, au intrat în golful Samaná în Hispaniola pe 23 noiembrie. Michele de Cuneo, profund impresionat de această revenire fără greș, a afirmat că „de când Genova e Genova, nu s-a născut vreodată un bărbat atât de talentat și de priceput în navigație ca numitul lord amiral".

Patru zile mai târziu, o expediție a descoperit cu groază că fortăreața fusese distrusă și oamenii, uciși. Era un semn clar că rezistența localnicilor taino se întețise. Au fost construite rapid mai multe zone fortificate, inclusiv un oraș, întemeiat pe 2 ianuarie și botezat La Isabela, în onoarea reginei. Pe 2 februarie, Antonio de Torres a părăsit La Isabela cu 12 corăbii, ceva aur, mirodenii, papagali și sclavi (dintre care majoritatea au murit pe drum), precum și cu veștile proaste despre Navidad și cu destule plângeri referitoare la metodele de guvernare ale lui Columb.

În timp ce Torres înainta către Spania, doi dintre subordonații lui Columb, Alonso de Ojeda și Pedro Margarit, s-au răzbunat pentru masacrul de la Navidad și au luat o mulțime de sclavi. În luna martie, Columb a explorat valea Cibao (despre care se bănuia că e sursa de aur a insulei) și a înființat acolo fortăreața San Tomas.

Apoi, la sfârșitul lunii aprilie, a ridicat ancora cu *Niña* și cu alte două corăbii, pentru a explora coasta cubaneză și a descoperi aur în Jamaica, dar a putut să constate că Hispaniola era cea mai promițătoare. Amiralul a tras concluzia că Hispaniola nu era alta decât Saba, ținutul evocat în Biblie, iar Cuba nu putea fi decât Chitai. Pe 12 iunie 1494, Columb a stăruit ca oamenii să jure acest lucru – un indiciu că intenționa să-i convingă pe suverani că ajunsese în China, deși nu toți cei din preajma sa erau de aceeași părere. Anul următor a început o cucerire îndârjită a Hispaniolei, devastând așezările localnicilor. Există dovezi, mai ales în evocările unui preot, Bernardo Buil, că metodele lui Columb erau foarte aspre.

Amiralul a plecat din La Isabela către Spania pe 10 martie 1496, lăsând colonia în grija fraților săi, Bartolomeu și Diego. Ajuns la Cádiz pe 11 iunie, a trimis fără întârziere planurile unei a treia expediții către suveranii care se aflau la Burgos. Spania era atunci în război cu Franța și avea nevoie să-și cumpere și să-și păstreze alianțele; în plus, beneficiile din a doua călătorie nu reușeau să acopere investițiile.

Portugalia era în continuare o amenințare, deși cele două națiuni își împărțiseră Atlanticul în mod convenabil prin Tratatul de la Tordesillas (7 iunie 1494). Conform tratatului, Spania putea lua în stăpânire tot ce se întindea la vest de linia trasată de la un pol la altul, lungă de 370 de leghe – cca 1 910 km –, la vest de Insulele Capului Verde, în vreme ce Portugalia putea pretinde teritoriul de la est de linie; dar ce era de făcut cu cealaltă parte a lumii, unde vestul se întâlnește cu estul?

La antipozi exista poate un continent încă nedescoperit; cui i s-ar acorda în această situație încrederea unei noi delimitări? Ferdinand și Isabella au luat așadar hotărârea prudentă de a face o nouă investiție. Pe 30 mai 1498, au ridicat ancora din Sanlúcar de Barrameda șase corăbii – trei pline cu exploratori și trei cu provizii pentru colonia din Hispaniola. Era evident de data aceasta că exploratorul Columb aspira deopotrivă să câștige mari recompense și să înfigă cu putere steagul Spaniei în pământurile descoperite.

Comori a găsit cu siguranță, dar nu de genul celor pe care le așteptau sponsorii săi. Țelul său era să exploreze regiunea aflată la sud de ținuturile deja descoperite, în speranța de a găsi o trecere din Cuba (Chitaiul său) spre India și, poate, spre continentul necunoscut de la antipozi. Pe 21 iunie, vasele cu provizii au părăsit Gomera spre Hispaniola, în timp ce exploratorii s-au îndreptat spre sud către Insulele Capului Verde.

Columb a început traversarea Atlanticului pe 4 iulie din insula São Tiago a Capului Verde. A descoperit principiul variației busolei (diferența în orice punct al suprafeței Pământului între direcția nordului magnetic și a nordului geografic), de care a ținut seama în mod magistral pe traseul dintre insula Margarita și Hispaniola, în partea de final a călătoriei, observând totodată, deși fără să o înțeleagă corect, rotația diurnă a stelei polare (Polaris).

După ce a poposit la Trinidad (numit astfel după Sfânta Treime a cărei protecție o invocase pentru călătorie), Columb a intrat în golful Paria și a arborat steagul spaniol în peninsula Paria din Venezuela. A trimis caravela *El Corréo* spre sud să cerceteze gurile Rio Grande (un braț nordic al deltei fluviului Orinoco) și la 15 august și-a dat seama, după torenții puternici de apă dulce care se vărsau în golful Paria,

că descoperise un alt continent, – „o altă lume". N-a găsit trecerea spre India și nici minele de aur ale regelui Solomon pe care, conform lecturilor sale și celor ale suveranilor săi, se aștepta să le găsească la aceste coordonate, iar la întoarcerea la Hispaniola nu a făcut decât descoperiri dezastruoase.

Atât localnicii taino cât și imigranții europeni au suferit din plin sub conducerea lui Bartolomeu și a lui Diego Columb. În urma unei rebeliuni a primarului din La Isabela, Francisco Roldán, frații Columb au cerut ajutor la curtea Spaniei și, deși Columb a încercat să reinstaureze ordinea (în principal prin condamnări la spânzurătoare), șeful justiției spaniole, Francisco de Bobadilla, a fost trimis în colonie cu misiunea regală de a investiga plângerile.

E dificil de explicat din ce cauză s-au produs tulburările. Raportul lui Columb pentru suveranii săi din a doua călătorie, preluat de Torres și cunoscut prin urmare ca Memorandumul lui Torres, vorbește despre boli, aprovizionare defectuoasă, localnici nesupuși și *hidalgos* (nobili) turbulenți. E posibil ca aceste probleme să se fi agravat cu timpul, dar familia Columb trebuie să fi fost măcar în parte răspunzătoare, de vreme ce intenționa să-i trimită pe localnicii taino ca sclavi în Europa ori să-i oblige să extragă aur din Hispaniola.

În sistemul original de producție a aurului instituit de Columb, conducătorii locali erau obligați să livreze o anumită cantitate de aur pe cap de locuitor. *Adelantado* (guvernatorul) Bartolomeu Columb a înlocuit însă această metodă laxă cu un sistem de exploatare directă, condus de spaniolii aflați în grațiile sale, și a provocat astfel o mare nemulțumire în rândurile spaniolilor defavorizați și ale conducătorilor indigeni. Sosind în Hispaniola, Bobadilla a guvernat împotriva familiei Columb. I-a închis în lanțuri pe Columb și pe frații săi, expediindu-i fără întârziere în Spania pe corabia *La Gorda*, care a ajuns la Cádiz la sfârșitul lui octombrie 1500.

În timpul acestei călătorii de întoarcere, Columb a compus o lungă scrisoare către suverani, care rămâne una dintre cele mai extraordinare pe care le-a scris vreodată și una dintre cele mai bogate în informații. O parte din exaltarea aproape mistică se datorează poate umilințelor pe care le-a îndurat (și la care a adăugat el însuși altele, interzicându-i căpitanului de pe *La Gorda* să-i scoată lanțurile pe parcursul călătoriei), o alta fiind provocată poate de insomniile sale prelungite, de durerile de ochi și de o formă de artrită reumatoidă care i-au grăbit moartea.

Totuși, multe dintre cele consemnate în scrisoare par să-i fi exprimat convingerile nealterate. Se pare că amiralul Columb avea încredere deplină în propriile capacități de navigație, în simțul său de marinar, în ochii săi și în lecturile sale. El a afirmat bunăoară că, apropiindu-se de Trinidad și de peninsula Paria, a atins de fapt regiunea periferică a Paradisului terestru, deoarece rotația stelei polare i-a dat impresia că flota urca.

Vremea devenise extrem de plăcută și debitul de apă dulce în golful Paria era, după cum văzuse, enorm. Toate acestea nu puteau avea decât o singură explicație, și anume că urcaseră spre înălțimile temperate ale Paradisului terestru, înălțimi de pe care râurile din Paradis se vărsau în mare. Columb găsise toate aceste indicii ale regiunilor din marginea Paradisului terestru în textele foarte răspândite în epocă. Potrivit aprecierilor sale, ajunsese aproape de tărâmurile pline de aur care se întindeau în apropierea Paradisului. Nu găsise încă aurul, ca să fie sigur, dar știa unde se află. Speranțele lui Columb i-au permis astfel să-și interpreteze descoperirile în termenii surselor biblice și clasice și într-o formă menită să fie înțeleasă de susținătorii săi și care să-i fie favorabilă.

Această scrisoare, așa disperată cum era, i-a convins pe suverani că, deși nu găsise încă bogățiile promise, era totuși destul de aproape de ele. Au ordonat prin urmare să fie eliberat și i-au acordat o audiență la Granada la sfârșitul lui decembrie 1500. Au admis că, deși capacitățile sale de navigator și explorator erau de neegalat, nu era guvernatorul cel mai potrivit, iar pe 3 septembrie 1501 l-au numit guvernator pe Nicolás de Ovando, în locul lui Bobadilla. Columb, deși bolnav și agasant, era totuși o investiție mai bună decât numeroșii aventurieri și profitori care fuseseră autorizați între timp să se măsoare cu el și exista în continuare pericolul (dezvăluit în câteva dintre scrisorile din acea vreme) ca el să-și ofere serviciile Genovei natale. În octombrie 1501, Columb a plecat la Sevilla să se pregătească pentru a patra și ultima sa expediție.

A patra călătorie și ultimii ani

În iarna și primăvara 1501–1502, Columb a fost extrem de ocupat. Cele patru corăbii alese au fost cumpărate, pregătite și echipate și tot atunci au fost scrise cca 20 dintre scrisorile care s-au păstrat și memoriile în

care se disculpa față de acuzațiile aduse de Bobadilla, sau în care insista și mai mult asupra vecinătății Paradisului terestru și a nevoii de a recuceri Ierusalimul.

Columb a început să-și spună, în scrisori, „Susținătorul lui Christos", și să folosească o semnătură stranie și mistică, niciodată explicată îndeajuns de mulțumitor. Cu aceste gânduri apăsătoare în minte, a început să scrie *Cartea Privilegiilor*, care cuprindea titlurile și pretențiile financiare ale familiei Columb, și apocaliptica sa *Carte a Profețiilor*, care conține câteva pasaje biblice. Prima compilație pare o explicație foarte ciudată pentru cea de a doua, la vremea lor fiind însă strîns legate în mintea amiralului.

El era pesemne încredințat că misiunea sa beneficiază de o îndrumare divină. De aceea aspirațiile sale spirituale sporeau pe măsură ce amenințările față de cele personale se întețeau. În vâltoarea tuturor acestor eforturi și întâmplări, Columb a plecat din Cádiz, pe 9 mai 1502, în cea de-a patra călătorie.

Suveranii lui Columb își pierduseră mare parte din încrederea avută în el și multe indicii arată că l-au susținut cu un fel de milă amestecată cu puțină speranță. Cele patru corăbii contrastau puternic cu cele 30 care îi fuseseră puse la dispoziție guvernatorului Ovando. Bolile i se agravau și ostilitatea față de felul în care condusese Hispaniola nu se stinsese, așa că Ferdinand și Isabela i-au interzis să se mai întoarcă acolo. Avea să se mulțumească în schimb cu explorarea întreruptă a „celeilalte lumi" pe care o găsise către sud în cea de-a treia călătorie, cu scopul de a descoperi aur și o trecătoare spre India.

Columb se aștepta să-l întâlnească pe navigatorul portughez Vasco da Gama și suveranii i-au sugerat o purtare curtenitoare în cazul unei astfel de întâlniri, un alt semn, probabil, că nu aveau încredere totală în el. Aveau dreptate. A plecat din Gran Canaria în noaptea de 25 mai, a acostat în Martinica pe 15 iunie (după cea mai rapidă traversare din acele timpuri) și a cerut permisiunea să intre pe 29 iunie în Santo Domingo, în Hispaniola.

Abia după ce Ovando i-a refuzat intrarea a navigat mai departe către vest și către sud. Din iulie până în septembrie 1502 a explorat coasta Jamaicăi, malul sudic al Cubei, Honduras și Coasta Mosquito din Nicaragua. Curajoasa lui traversare a Caraibelor, care l-a purtat de la insula Bonacca dincolo de Capul Honduras pe 30 iulie, merită să stea pe picior de egalitate, ca dificultate, cu cea a traversării Atlanticului, amiralul fiind pe bună dreptate mândru de acest lucru.

Flota a continuat să meargă spre sud de-a lungul Costa Ricăi. Căutând în permanență o trecătoare, Columb a navigat de-a lungul lagunei Chiriquí (Panama) în octombrie, apoi, în căutare de aur, a explorat regiunea panameză Veragua (Veraguas), înfruntând vremea neprielnică. Ca să poată organiza promisa producție de aur pe care urma să-l descopere acolo, amiralul a încercat în februarie 1503 să înființeze un post comercial la Santa María de Belén, pe malul râului Belén (Bethlehem), sub comanda lui Bartolomeu Columb.

Rezistența indienilor și starea jalnică a corăbiilor sale (din care nu mai rămăseseră decât două, găurite în mod primejdios de un soi de moluște numite „viermi de corabie") l-au obligat să se întoarcă la Hispaniola. În timpul acestei călătorii a suferit un nou dezastru. Împotriva comenzii lui Columb, cârmacii săi au îndreptat flota către nord mult prea devreme. Corăbiile n-au putut să parcurgă distanța și au eșuat pe coasta Jamaicăi. În iunie 1503, Columb și echipajul său erau naufragiați.

Columb sperase, așa cum le-a spus suveranilor săi, că „această călătorie grea și plină de dificultăți avea poate să se dovedească a fi cea mai nobilă"; a fost, de fapt, cea mai dezamăgitoare dintre toate și cea mai lipsită de noroc. În explorările sale, flota a ratat descoperirea Pacificului (de-a curmezișul istmului Panama) și n-a reușit să stabilească contacte cu populația maya din Yucatán, în zonele cele mai înguste ale continentului.

Doi dintre oamenii săi, Diego Méndez și Bartolomeo Fieschi, căpitani ai corăbiilor distruse *La Capitana* și *Vizcaíno*, au plecat pe 17 iulie într-o canoe să caute ajutor pentru naufragiați; cu toate că au reușit să traverseze 720 km în plin ocean până la Hispaniola, Ovando nu s-a grăbit deloc să le ofere ajutorul cerut.

Între timp, amiralul a făcut încă o dată dovada perspicacității sale, prezicând corect o eclipsă de lună cu ajutorul tablelor astronomice, ceea ce i-a convins pe localnicii înspăimântați să le ofere mâncare; salvatorii au sosit de abia în iunie 1504, iar Columb și oamenii săi au ajuns la Hispaniola pe 13 august. Pe 7 noiembrie, Columb a navigat înapoi la Sanlúcar și a găsit-o pe regina Isabela, principalul său susținător, pe moarte, dictându-și testamentul.

Columb a afirmat dintotdeauna că a descoperit adevăratele Indii și China, în ciuda dovezilor tot mai numeroase că nu făcuse asta. Poate că el credea cu adevărat că fusese acolo; în orice caz, contestarea Lumii Noi de către ceilalți i-a zădărnicit ambițiile de înnobilare și îmbogățire, știrbindu-i reputația. Columb a fost respins de tovarășii săi și de viitorii coloniști, ceea ce arată că a judecat mereu greșit ambițiile și poate sentimentele celor cu care a navigat.

Această situație s-a dovedit dăunătoare pentru majoritatea speranțelor sale. Ar fi totuși greșit să presupunem că amiralul Columb și-a petrecut ultimii doi ani din viață numai în boală, sărăcie și uitare. Fiul său, Diego, avea o poziție bună la curte și el însuși trăia la Sevilla într-un oarecare confort. „Zecimea" sa din zăcămintele de aur din Hispaniola, garantată în 1493, i-a oferit un venit substanțial (din care bancherii săi genovezi îi permiteau să retragă) și una dintre puținele corăbii plecate din Hispaniola care a scăpat de uragan în 1502 (când Bobadilla s-a înecat) era chiar aceea care transporta aurul lui Columb.

S-a simțit totuși folosit și disprețuit, anii din urmă fiind umbriți, atât pentru el, cât și pentru regele Ferdinand, de constantele sale cereri de reabilitare. Columb a mers pe urmele curții de la Segovia la Salamanca și la Valladolid, tot încercând să obțină o audiență. Știa că viața i se apropia de sfârșit și în august 1505 a început să-și redacteze testamentul.

A murit pe 20 mai 1506. A fost înmormântat inițial la mănăstirea franciscană din Valladolid, apoi mutat în cavoul familiei construit la mănăstirea cartusiană din Las Cuevas din Sevilla. În 1542, prin voința fiului său Diego, osemintele lui Columb au fost puse lângă ale sale în catedrala Santo Domingo din Hispaniola (azi Republica Dominicană). După ce Spania a cedat Hispaniola Franței, rămășițele au fost mutate în 1795 la Havana, în Cuba, revenind apoi la Sevilla în 1898. Cu toate acestea, în 1877 niște muncitori de la catedrala Santo Domingo au pretins că au găsit adevăratele oseminte ale lui Columb. În 1992, aceste oase au fost depuse în clădirea Farului lui Columb (Faro a Colón).

Principalele dovezi ale călătoriilor

Nu există prea multe dovezi materiale ale călătoriilor lui Columb. Eforturile de a descoperi prima așezare a spaniolilor pe Hispaniola au eșuat până în prezent, dar satul pescăresc actual Bord de Mer de Limonade (lângă Capul Haiti, în Haiti) se găsește probabil aproape de situl originar, iar reședința unei căpetenii taino a fost identificată în apropiere. Concepción de la Vega, pe care Columb a fondat-o în a doua călătorie, ar putea fi La Vega Vieja de azi, în Republica Dominicană. Rămășițele sitului La Isabela n-au fost încă scoase complet la lumină, așa cum au fost cele din Sevilla la Nueva din Jamaica, unde cele două caravele ale lui Columb au eșuat în timpul celei de-a patra călătorii. În schimb, tehnicile de paleopatologie și paleodemografie a scheletului au fost aplicate cu destul succes pentru a afla ce s-a petrecut cu băștinașii.

Surse scrise

Majoritatea surselor primare care au supraviețuit nu sunt jurnale private sau scrisori particulare; ele se adresau, de fapt, publicului. Există, așadar, de la bun început o intenție de manipulare, un fapt de care trebuie să ținem seama în interpretarea lor. Cele mai importante dintre aceste surse sunt jurnalele scrise de Columb însuși pentru suveranii săi, unul din prima călătorie, actualmente pierdut, deși parțial reconstituit, unul din a doua, aproape în întregime dispărut, și unul din a treia, care, ca și primul, este accesibil grație reconstituirilor făcute utilizând citate ulterioare.

Fiecărui jurnal i se pot adăuga scrisori și rapoarte către și de la suverani și oamenii lor de încredere sau către prieteni, conținând decrete ale suveranilor și, în cazul celei de-a doua călătorii, scrisori și rapoarte de la tovarășii de călătorie (îndeosebi Michele da Cuneo, Diego Alvarez Chanca și Guillermo Coma). Nu s-a păstrat nici un jurnal din a patra călătorie, ci doar o singură scrisoare. S-au păstrat, în schimb, un registru complet al echipajului și o evidență a plăților, singurele de acest fel din toate călătoriile; a supraviețuit și o relatare a unui martor care a fost atribuită în mod plauzibil fiului cel mic al lui Columb, Ferdinand (născut cca 1488), care a călătorit cu amiralul.

În plus, o rază de lumină asupra expedițiilor aruncă și așa-numitul Pleitos de Colón, document juridic referitor la controversata moștenire a lui Columb. O descoperire mai recentă constă într-un caiet care conține cinci scrisori ce relatează episoade ale călătoriilor și două misive personale atribuite lui Columb și necunoscute până în prezent, precum și două copii a două dintre scrisorile deja cunoscute, toate considerate a fi autentice.

Istorisiri suplimentare se găsesc în *Viața amiralului Cristofor Columb* (La vida del amiral Cristobal Colón) care i-a fost atribuită lui Ferdinand Columb, *Istoria regilor catolici*

(Historia de los Reyes Católicos, cca 1500) a lui Andrés Bernáldez (un prieten al lui Columb și capelan al arhiepiscopiei din Sevilla) și *Istoria Indiilor* (Historia de las Indias), care a fost elaborată între 1550 și 1563 de Bartolomeu de Las Casas (fost episcop în Chiapas și erou al indigenilor americani).

Intențiile și presupozițiile lui Columb pot fi înțelese mai bine examinând cele câteva cărți care s-au mai păstrat din biblioteca sa. Unele au fost adnotate masiv, de cele mai multe ori de amiral și câteodată de fratele său Bartolomeu – printre acestea, exemplare din *Imago mundi* a teologului francez din sec. XV Pierre d'Ailly (un compendiu ce conține un mare număr de texte cosmologice și teologice), *Historia rerum ubique gestarum* a papei Pius II, publicată în 1477, o versiune a călătoriilor lui Marco Polo, *De consuetudinibus et condicionibus orientalium regionum* de Francesco Pipino (1483–1485), traducerea castilianului din sec. XV Alfonso de Palencia a *Vieților paralele* a lui Plutarh și traducerea umanistului italian Cristoforo Landino a *Istoriei naturale* a lui Plinius cel Bătrân.

Alte cărți despre care se știe că au aparținut lui Columb sunt *Ghidul de geografie* al astronomului și geografului antic Ptolemeu, *Catholicon*, redactat de enciclopedistul din sec. XV Ioan din Genova, și o carte populară de confesiuni, *Confessionale*, a dominicanului St. Antoninus din Florența. Toate acestea arată că amiralul cunoștea latina, castiliana și italiana, dacă nu era chiar expert în toate trei. A făcut adnotări mai întâi în latină și spaniolă, dar rareori în italiană. Citise și adnotase probabil cel puțin primele trei texte menționate anterior, înainte să se îmbarce în prima sa călătorie spre „Indii".

Columb era un om profund religios și reflexiv, dar și un marinar remarcabil și avea, în virtutea faptului că era autodidact, un mare respect pentru educație, poate mai ales pentru educația celor mai influenți susținători spanioli ai săi. O manifestare puternică a înclinațiilor sale este *Cartea Profețiilor*, o culegere de pilde preluate în majoritatea lor din Biblie și care dă impresia că-i confirmă de-a dreptul rolul pe care l-a asumat călătorind spre apus; cartea a fost probabil alcătuită de Columb și de prietenul său, fratele carthusian Gaspar Gorricio, între septembrie 1501 și martie 1502, cu adăugiri până în 1505.

Calcule

Contrar credinței populare, Columb n-a crezut niciodată că Pământul era plat. Europenii învățați știau că Pământul avea o formă sferică măcar de la începutul sec. VII d.Hr., când au fost scrise în Spania popularele *Etimologii* ale Sf. Isidor din Sevilla. Greșelile apărute în calculele lui Columb se află în altă parte. În primul rând, estimarea distanței maritime până în Chitai era foarte inexactă. Columb a respins estimarea lui Ptolemeu privind lungimea unei călătorii pe uscat de la vest la est, înlocuind-o cu una mult mai lungă, bazată pe o hartă (acum pierdută) furnizată de matematicianul și geograful florentin Paolo Toscanelli și pe preferința lui Columb pentru calculele geografului clasic Marinus din Tira.

În plus, lectura *Călătoriilor* venețianului Marco Polo, din sec. XIII–XIV, i-a dat ideea că teritoriile de la răsărit se întindeau până departe în spatele globului, cu insula Cipango (ea însăși înconjurată de insule) situată la 2 400 km de teritoriul Chitaiului. Se pare că afirmase că acest arhipelag putea fi lângă Azore.

Columb l-a mai citit și pe prorocul Salathiel-Ezra în cărțile lui Ezdra, din Apocrife (în care profetul spune că Pământul este șase părți de uscat la o parte de apă) ceea ce i-a întărit convingerile despre proporția de uscat și mare de traversat. Greșeala a fost adâncită și mai mult de vederile sale idiosincratice asupra lungimii unui grad al latitudinii geografice.

Gradul, conform socotitorilor arabi, reprezenta 56 2/3 mile arabe, o milă arabă măsurând 1 975,5 metri. Având în vedere faptul că o milă nautică măsoară 1 852 m, acest grad are cca 112 km. Cu toate acestea, Columb a folosit mila italiană de 1 477,5 m pentru calculele sale și a ajuns la cca 45 de mile nautice (83 km) pentru un grad. Acest lucru a scurtat distanța presupusă de-a lungul mării către vest într-o asemenea măsură încât Zaiton, mărețul port din Chitai al lui Marco Polo, s-ar fi aflat puțin mai la est de San Diego de azi în California, Statele Unite; de asemenea, insulele Cipango se vor fi aflat cam la aceeași distanță la nord de ecuator ca și Insulele Virgine – aproape de locul unde a acostat Columb.

Calcularea greșită a distanței poate că a fost deliberată și făcută cu gândul la susținătorii săi. Primul jurnal sugerează că amiralul ar fi putut fi conștient de această inexactitate, deoarece ascundea în mod constant marinarilor numărul mare de mile parcurse, ca să nu se teamă de călătoria de întoarcere. Asemenea manipulări pot fi interpretate ca o dovadă de curaj și ca o nevoie de a inspira încredere, mai degrabă decât ca simplă necinste sau eroare.

Concluzie

Controversa asupra caracterului și meritelor lui Columb a început încă de la prima rebeliune a indienilor taino și a continuat cu Roldán, Bobadilla și Ovando. A revenit de atunci periodic în centrul atenției (mai ales grație lui Las Casas și Jean-Jacques Rousseau). În 1992, aniversarea a 500 de ani de la marile înfăptuiri ale lui Columb a reaprins dezbaterea și i-a redefinit scopurile, adesea cu rezultate surprinzătoare. Termenul „întâlnire" este preferat acum celui de „descoperire" pentru a descrie contactele dintre Europa și cele două Americi, acordându-se totodată mai multă atenție destinului nativilor americani și punctului de vedere ale celor necreștini.

S-au făcut, de asemenea, descoperiri edificatoare privind bolile care au pătruns în Lumea Nouă prin mijlocirea lui Columb, precum și cele pe care marinarii săi le-au dus cu ei înapoi în Lumea Veche. Cântarul se pare însă că s-a balansat prea tare. Columb a fost învinuit pentru lucruri care se găseau mult în afara puterilor sau cunoașterii sale și s-a acordat prea puțină atenție circumstanțelor istorice care l-au condiționat. Obsesiile sale referitoare la descendență și conducere imperială, credința sa arzătoare, transformarea indigenilor în sclavi și executarea unor cetățeni ai coloniei se trag dintr-o lume aflată la mare distanță de ideile democrației moderne, dar era lumea căreia el îi aparținea. Forțele expansionismului european, cu sclavagismul și goana după aur, fuseseră dezlănțuite înaintea lui și erau cu mult deasupra puterii sale; el doar a hotărât să fie în avangarda lor. A reușit. Statura impozantă a lui Columb ca marinar și navigator, puterea absolută a convingerilor sale religioase (deși uneori autoamăgitoare), farmecul său personal, curajul, puterea de a îndura, hotărârea sa și, mai presus de toate, realizările sale ca explorator ar trebui să fie recunoscute în continuare.

Columba, Sfântul ~
sau **Colum** *sau* **Columcille**

(521?d.Hr., Tyrconnell, Irlanda – 8/9.06.597 d.Hr., Iona; sărbătorit la 9 iunie)

Stareț și misionar irlandez. Membru al aristocrației războinice, a fost excomunicat pentru rolul pe care l-a jucat într-o bătălie sângeroasă. Exilat, a plecat să-și răscumpere păcatele ca misionar. A fondat două mănăstiri celebre în Irlanda. Pe la 563 d.Hr. a luat cu el 12 discipoli și a plecat pe insula scoțiană Iona, unde a construit împreună cu aceștia o biserică și o mănăstire. Acestea au funcționat drept centru pentru convertirea picților scoțieni și a Scoției la creștinism.

Columban, Sfântul ~

(543? d.Hr., Leinster, Irlanda – 23.11.615 d.Hr., Bobbio, Italia; sărbătorit la 23 noiembrie)

Abate și misionar irlandez. Unul dintre cei mai importanți misionari ai bisericii celtice, a inițiat o mișcare de revigorare a spiritualității pe continentul european. A părăsit Irlanda pe la 590 d.Hr. împreună cu 12 călugări. Regele merovingian Guntram i-a dăruit pământ în munții Vosgi din Galia, unde a construit mănăstirile de la Luxovium și Fontaines. A fost pedepsit pentru faptul că sărbătorea Paștele în tradiția celtică și alungat din Franța pentru că a criticat păcatele curții burgunde. Ajuns în Elveția, a predicat alemanilor. Mai târziu, s-a stabilit în Italia și a fondat mănăstirea Bobbio (cca 612 d.Hr.), centru al culturii medievale, cunoscută pentru biblioteca sa.

Columbia

Oraș, 116 278 loc. (2000), centru administrativ al Carolinei de Sud, SUA. Situat în centrul statului, pe râul Congaree, datează din 1786, când s-au pus fundațiile unui oraș care să înlocuiască orașul Charleston, la vremea aceea capitala statului. În timpul Războiului Civil American, a fost centru de transport și reședința multor instituții confederate; în 1865 a fost ocupat de trupe ale Uniunii și distrus de flăcări. Reconstruit după război, a dezvoltat o economie diversificată bazată pe industrie și pe agricultură. Cele mai importante culturi din zona respectivă sunt cele de bumbac, tutun și piersici. Aici se află Universitatea Carolina de Sud.

Columbia
denumire oficială **Republica Columbia**

Stat în NV Americii de Sud. Suprafața: 1 141 568 kmp, 42 954 000 loc. (2005). Capitala: Bogotá. Mai mult de jumătate din populație este formată din metiși, restul având origini afro-europene, europene sau africane. Limba: spaniolă (oficială). Religia: romano-catolică. Monedă națională: peso. Topografia este dominată de Anzii Columbieni. În partea de SE se află câmpii vaste, irigate de fluviile Orinoco și Amazon. Economia în curs de dezvoltare a Columbiei se bazează, în special, pe servicii, agricultură și industrie, cafeaua fiind principala sursă de venituri. Se cultivă ilegal opiu și coca pe scară largă, iar traficul de cocaină și de heroină constituie probleme majore. Bogată în minereuri, Columbia este

cel mai mare producător de smaralde și unul dintre cei mai mari producători de aur din America de Sud. Este o republică pluripartită, cu două camere legislative; șeful statului și al guvernului este președintele. Locuitorii cei mai vechi despre care există informații sunt indienii vorbitori de chibchan. Spaniolii au ajuns pe aceste meleaguri către 1500, cucerind populația băștinașă. În 1538, spaniolii supuseseră zona viceregatului Perú. După 1740, autoritatea a fost transferată nou-creatului viceregat Noua Granada. În unele zone din Columbia, dominația spaniolă a fost înlăturată încă din 1810, dar independența deplină a fost câștigată abia după înfrângerea spaniolilor de către Simón Bolívar (1819). Războiul civil din 1840 a întrerupt procesul de dezvoltare. Conflictele dintre partidul liberal și cel conservator au dus la declanșarea Războiului de O Mie de Zile (1899–1903). Au urmat ani de pace relativă, dar ostilitățile au reînceput în 1948; în 1958, cele două partide au căzut de acord asupra unui plan de alternanță la putere. În 1991, a fost adoptată o nouă Constituție, dar puterea democratică a continuat să fie amenințată de tulburări care s-au prelungit și în sec. XXI. În centrul acestora se află puternicele carteluri ale drogurilor, gherilele de stânga și grupările paramilitare de dreapta.

Columbia

Râu în SV Canadei și în NV SUA. Izvorăște din Munții Stâncoși canadieni și curge prin statul american Washington, vărsându-se în Oceanul Pacific la Astoria, Oregon; are o lungime de 2 000 km. Până la construcția căilor ferate, a fost o importantă arteră de transport în partea de NV a SUA. Râul a început să fie valorificat în anii 1930, odată cu construirea barajelor Grand Coulee și Bonneville. Pe parcursul a 50 de ani, întregul curs al râului de pe teritoriul Statelor Unite a fost transformat într-o serie de „trepte“, având un total de 11 baraje. Numeroase hidrocentrale constituie baza pentru rețeaua generatoare de energie electrică din partea de NV a SUA.

Columbia, Universitatea ~

Universitate particulară din New York, membră tradițională a Ivy League. A fost fondată în 1754 sub numele de King's College (Colegiul Regal). Ulterior, când și-a redeschis porțile în 1784, după Revoluția Americană, a primit numele de Colegiul Columbia. A devenit Universitatea Columbia în 1912. Colegiul de științe umaniste din cadrul universității a început să accepte femei în 1983. Colegiul Barnard, aflat în vecinătate, a fost fondat în 1889 și încorporat universității începând cu 1900, rămânând o instituție de științe umaniste pentru femei. Majoritatea cursurilor pot fi urmate de studenții ambelor colegii. Încă de la înființare, Universitatea Columbia a diferit de universitățile particulare din E prin disciplinele studiate, cum ar fi științele naturii, comerț, istorie și administrație. Are programe de studiu foarte bine dezvoltate în domeniul artelor și al științelor, precum și câteva institute de cercetare remarcabile. Printre facultățile cele mai importante se numără cea de medicină (care include un centru la Spitalul Prezbiterian Columbia), de drept, de științe ale educației (Colegiul Pedagogic Columbia), facultatea de arhitectură, de inginerie, de jurnalistică, de management al afacerilor, de sănătate publică, asistență medicală, asistență socială, relații publice și internaționale.

Columbia Britanică (British Columbia)

Provincie, 4 146 000 loc. (2003), în V Canadei. Este mărginită de Teritoriul Yukon, de Teritoriile de Nord-Vest, de Alberta, Oceanul Pacific și SUA (inclusiv Alaska). Provincia are o suprafață de 944 735 kmp; centrul administrativ este Victoria. Zona a fost locuită de popoarele indigene, printre care populațiile de coastă salish, nootka, kwakiutl și haida. A fost explorată în 1578 de Sir Francis Drake, iar în 1778 de căpitanul James Cook, care se afla în căutarea Pasajului de Nord-Vest. Căpitanul George Vancouver a inspectat și el coasta (1792–1794), iar mai mulți exploratori au efectuat expediții pe uscat, printre ei numărându-se și Alexander MacKenzie și Simon Fraser. Britanicii și americanii și-au disputat insula Vancouver vreme de mai mulți ani, până când a fost transformată în colonie a coroanei britanice, în 1849. Partea continentală a devenit colonia Columbia Britanică, în 1858; s-a alăturat Canadei în 1871, împreună cu insula Vancouver, luând numele de provincia Columbia Britanică. Provincia are acum o economie prosperă, care se bazează pe industria forestieră, pe minerit, agricultură și transport maritim.

Columbia Pictures Entertainment, Inc.

Important studio de film american. A fost înființat în 1920, când frații Jack și Harry Cohn împreună cu Joe Brandt au pus bazele unei companii care producea filme de scurt metraj și filme western cu buget redus. Compania a primit numele de Columbia Pictures în 1924. Harry Cohn, președinte al acesteia și director de producție din 1932 până când a murit, în 1958, a fost forța motrice care a asigurat succesul companiei. Studioul a produs filmele lui Frank Capra din anii 1930 și multe alte lungmetraje de succes, inclusiv *Toți oamenii regelui* (All the King's Men, 1949), *De aici în eternitate* (From Here to Eternity, 1953), *Lawrence al Arabiei* (Lawrence of Arabia, 1962), *Cinci piese ușoare* (Five Easy Pieces, 1970), *Întâlnire de gradul trei* (Close Encounters of the Third Kind, 1977) și *Ultimul împărat* (The Last Emperor, 1987). După cumpărarea companiei Columbia de către Coca-Cola Co. în 1982, aceasta a ajutat la lansarea Tri-Star Pictures. Cele două studiouri au fuzionat în 1987 sub numele de Columbia Pictures Entertainment, companie care a fost ulterior cumpărată de Sony Corp. în 1989.

Columbus

Oraș, 711 470 loc. (2000), centru administrativ al statului Ohio. Situat la confluența râurilor Scioto și Olentangy, orașul a fost proiectat în 1812 ca un centru politic, fiind construit în partea opusă amplasamentului original din 1797 al orașului Franklinton. Administrația de stat s-a mutat aici în 1816. La mijlocul sec. XIX, orașul a fost racordat la rețelele de drumuri, canalizare și cale ferată, ceea ce a dus la o creștere economică semnificativă. În 1900 a devenit un important centru comercial și de transport. Fiind cel mai mare centru urban din Ohio, economia acestuia se bazează pe industrie, agenții guvernamentale și numeroase instituții educaționale și de cercetare, inclusiv Universitatea Ohio.

Columbus

Oraș, 186 291 loc. (2000), din V Georgiei, SUA. Situat pe râul Chattahoochee, a fost fondat în 1828. În 1840 devenise un important port în care se descărca bumbac și avea o industrie textilă prosperă. În timpul Războiului Civil American, a fost un important centru de aprovizionare pentru Confederație, fiind totodată locul unde s-a dat ultima bătălie de la E de Mississippi. Oraș puternic industrializat în zilele noastre, Columbus este unul dintre centrele textile cele mai importante din S. Aici se află sediul Muzeului Naval al Confederației. Fortul Benning (fondat în 1918) se află în apropiere.

Columbus, Platforma ~

În iudaismul reformat, declarație dată la o conferință a rabinilor reformați din SUA la Columbus, Ohio, în 1937. Aceasta susținea practicarea ceremoniilor tradiționale și utilizarea limbii ebraice în cadrul serviciului religios. De asemenea, reactualiza ideea de popor evreu, recurgând la o revizuire completă a principiilor Reformei proclamate prin Platforma Pittsburgh (1885).

Columcille

Vezi Sf. Columba

Comana

Oraș antic din Cappadocia. Situat pe râul Seyhan în munții Taurus, a fost centrul cultului zeiței-mamă Ma Enyo și locul unde se desfășurau celebrări fastuoase. Era condus de un preot principal, care făcea de obicei parte din familia regală a Cappadociei și era al doilea ca rang după rege. Fiind colonie romană în sec. III d.Hr., era situat pe ruta militară principală care ducea spre frontiera de E a Imperiului.

comanche

Grup de indieni nomazi nord-americani din SV Oklahomei, din Texas, California

și New Mexico. Numele lor vine de la un cuvânt ute, care înseamnă „oricine vrea, să se bată cu mine tot timpul". Ei înșiși își spuneau numunuh (oameni). Limba lor e de origine uto-aztecă. Ramură a tribului shoshone, erau organizați în 12 grupuri autonome. Se deosebeau de majoritatea indienilor de câmpie pentru că nu puneau accent pe caracteristici specifice cum ar fi descendența, spiritul de clan, organizarea militară și conducerea de tip tribal. Principala lor sursă de hrană era carnea de bizon. Erau călăreți foarte pricepuți, abilitatea cu care își struneau caii fiind un adevărat etalon pentru ceilalți indieni de câmpie. În 1864, colonelul american Kit Carson a condus o campanie împotriva acestor indieni, care s-a soldat însă cu un eșec. S-au semnat tratate în 1865 și 1867, dar guvernul federal nu a reușit să-i țină pe albi departe de terenurile promise indienilor, fapt care a dus la izbucnirea unor violente conflicte. În prezent, cca 10 000 de oameni s-au declarat de origine comanche.

comando

Unitate militară formată din soldați special antrenați să folosească tactici de gherilă, de la lupta corp la corp până la raiduri în care lovesc rapid și pleacă. În principiu, este echivalentul unui batalion de infanterie. În utilizarea curentă, termenul poate fi folosit pentru a desemna tactici neconvenționale sau de gherilă îndeplinite de unități formate din puțini membri. Trupele de comando moderne sunt unități din Marina Regală, susținute de trupe din armata britanică. Tot comando se numește și un membru al unei asemenea unități și are dreptul de a purta beretă verde.

Comarnescu, Petru

(23.11.1905, Iași, România - 27.11.1970, București)

Scriitor, eseist și critic de artă român. A fost licențiat al Facultății de Drept (1928) și al Facultății de Filozofie și Litere din București (1929). În 1931 și-a susținut doctoratul la Southern University - Los Angeles, California – cu o teză publicată în România sub titlul *Kalokagathon. Cercetare a corelațiilor etico-estetice în artă și în realizarea de sine* (1946). După înapoierea în țară, în 1934, împreună cu Mircea Vulcănescu și Alexandru Christian Tell a fondat asociația și revista *Criterion*. A dus o intensă activitate publicistică, înainte de război publicând în *Adevărul*, *Adevărul literar și artistic*, *Azi*, *Stânga*, *Arta*, *Excelsior*, *Da și nu*, *Ulisse*. A fost redactor la revistele *Vremea* (1931–1936), *Rampa* (1933-1934), *Revista Fundațiilor Regale* (de la înființare până în 1943). Între 1944 și 1949 a publicat în periodicele *Bis*, *Agora*, *Timpul*, *Universul*. După 1960 a publicat în *Contemporanul*, *Gazeta literară*, *România literară*, *Tribuna*, *Secolul XX*, *Cronica*. A fost membru și apoi secretar (1931–1937) al Grupării Universitare pentru Societatea Națiunilor, al cărui președinte de onoare era Nicolae Titulescu, membru al Societății Scriitorilor Români (1945), iar apoi al Uniunii Scriitorilor din RSR. Nu fără împotriviri, a fost primit în Uniunea Artiștilor Plastici din România, la secția Critică. Începând cu 1949 devenit indezirabil pentru autoritățile comuniste, i s-a impus interdicția de semnătură. A reușit totuși, cu ajutorul criticului și istoricului de artă Ionel Jianu, să publice în continuare sub pseudonimul Anton Coman. După 1960, interdicția i s-a ridicat, iar ultimul deceniu de viață a fost nu doar cel mai prolific, dar și perioada când i s-au recunoscut oficial meritele. Scrierile sale cuprind reportaje și interviuri, traduceri, memorii, eseuri filozofice, dar și studii de critică și istorie a literaturii, a artei dramatice, a artelor plastice și muzicale. Sprijinit de o vastă erudiție, s-a aplecat cu talent asupra valorilor spiritualității românești. Între studiile și monografiile sale de istorie și teorie a artei un loc de seamă îl ocupă monografia *Voroneț* și *Îndreptarul artistic al monumentelor din Nordul Moldovei*, ultima completând, după o sută de ani, opera de inventariere a monumentelor medievale din Țara Românească făcută de Alexandru Odobescu, cu cea a monumentelor din Moldova (mănăstirile ctitorite de Ștefan cel Mare, Petru Rareș și Movilești). A dedicat monografii și studii critice unor creatori de seamă ai artei românești: Nicolae Grigorescu, Ștefan Luchian, Gheorghe Petrașcu, Theodor Pallady, N. Tonitza, Francisc Șirato, Ion Țuculescu, Constantin Brâncuși etc. Printre acestea se numără: *Pictura românească în secolul XX* (1956), *Viziunea naturii în opera lui Grigorescu* (1957), *Mărturii despre Brâncuși* (Témoignages sur Brâncuși, 1967, semnat alături de Mircea Eliade și Ionel Jianu). Publicului larg îi este cunoscut mai cu seamă pentru notele sale de călătorie scrise dinamic: *Homo Americanus* (1933), *America văzută de un tânăr de azi* (1934), *Chipurile și priveliștile Americii* (1940), *Chipurile și priveliștile Europei* (postum, 1980), dar și pentru notele de jurnal, publicate în 2003.

comatulide

Denumire comună pentru cele 550 de specii de echinoderme crinoide (clasa

comatulid (*Comantheria grandicalyx*)
DOUGLAS FAULKNER

Crinoidea), cărora le lipsește pedunculul pe care rudele lor, crinii-de-mare, îl folosesc pentru a se fixa de fundul oceanului. Majoritatea speciilor au cinci brațe franjurate, ca niște pene. Aceste animale se prind de un obiect de la suprafață sau de unul plutitor și se hrănesc cu microorganismele aduse de curent, pe care le prind în șanțurile lipicioase ale brațelor. Trăiesc în special pe fundurile stâncoase ale apelor puțin adânci. Foarte răspândite din Oceanul Indian până în Japonia, se găsesc și în Oceanul Atlantic.

comă

Pierdere completă a conștienței, însoțită de lipsa de reacție la stimuli și de lipsa activității sistemului nervos, asociată, de obicei, cu leziunile cerebrale de origine metabolică sau fizică. Comoțiile simple cauzează pierderea conștienței pe termen scurt. Coma cauzată de hipoxie (lipsa oxigenului) durează câteva săptămâni și este adesea fatală. Coma cauzată de atacuri vasculare cerebrale poate apărea subit, în timp ce coma cauzată de anomalii metabolice (ca în diabetul zaharat) sau de tumori cerebrale se instalează gradat. Tratamentul depinde de cauza declanșatoare.

Comăneci, Nadia

(n. 12.11.1961, Onești, Bacău, România)

Gimnastă română, antrenoare și arbitră internațională de gimnastică. A fost campioană europeană absolută (1975, 1977 și 1979) și laureată a Jocurilor Olimpice de la Montréal (1976). La acestea din urmă a obținut șapte note de 10 și trei medalii de aur (individual compus, paralele și bârnă), una de argint (pe echipe) și una de bronz (la sol). La Jocurile Olimpice de la Moscova (1980) a obținut două medalii de aur și două de argint. A plecat din România clandestin, înainte de 1989, și s-a stabilit în SUA. A primit Ordinul Olimpic în 1984, a fost desemnată cea mai bună sportivă din lume (UPI) în 1976 și atleta secolului în 1999. În 2000 i s-a conferit Ordinul Național Steaua României în grad de comandor. Desfășoară o intensă activitate de promovare a sportului românesc și este o susținătoare a acțiunilor de caritate.

Nadia Comăneci în 1976

Combes, (Justin-Louis-) Émile

(06.09.1835, Roquecourbe, Franța – 25.09.1921, Pons)

Politician francez. A devenit primar al orașului Pons în 1875 și a fost ales în Senat în 1885 ca membru al Partidului Radical, o formațiune politică anticlericală. Ca premier (1902–1905), a asistat la separarea bisericii de stat ca urmare a afacerii Alfred Dreyfus. A aprobat legile prin care se desființau aproape toate ordinele religioase din Franța și a desființat unele funcții publice deținute de biserică, mai ales cele din educație. Admirat de mulți republicani, a fost mai târziu ministru fără portofoliu (1915), în ciuda vârstei avansate.

combină

Mașină agricolă folosită în special în țările dezvoltate, pentru recoltarea grâului și a altor cereale. Strămoșul mecanic al combinelor mari de astăzi este secerătoarea lui Cyrus McCormick, inventată în 1831. Inițial, treierătoarele erau puse în funcțiune de oameni sau de animale, mai târziu fiind folosite motoarele cu aburi și motoarele cu ardere internă. Combina modernă, introdusă la început în California în jurul anului 1875, a început să fie folosită pe scară largă în SUA în anii 1920 și 1930. În Anglia, folosirea combinei a luat amploare abia în anii 1940. Combina cu motor a fost introdusă în 1940. Combina seceră grâul, îl cerne de paie și de pleavă, îl curăță și îl varsă în dispozitive speciale pentru depozitarea grânelor. Astfel, procesul de recoltare durează mult mai puțin. Dacă în 1829 pentru recoltarea unui acru de grâu erau necesare 14 ore de muncă manuală, astăzi combina modernă permite efectuarea acestor operații în mai puțin de 30 de minute.

combinație

Vezi permutări și combinări

combinatorică

Ramură a matematicii care se ocupă cu selecția, aranjarea și combinarea obiectelor alese dintr-un set finit. Un exemplu simplu îl constituie numărul de levate la bridge. O problemă complexă ar fi crearea unui orar cu toate clasele și sălile unde au loc cursurile la universități foarte mari și proiectarea unei noi rețele pentru semnalele

telefonice. Nu există proceduri algebrice standard care să se aplice tuturor problemelor de combinatorică. Este posibil să fie necesară o analiză logică separată pentru fiecare problemă. Combinatorica își are originea în Antichitate, dar noile utilizări din domeniul IT și al managementului de sistem i-au crescut importanța în ultimii ani. *Vezi și* permutări și combinări.

combustibil fosil

Compus organic din clasa materiilor de origine biologică, aflat în scoarța terestră și care se poate folosi ca sursă de energie. Printre combustibilii fosili se numără cărbunele, petrolul și gazele naturale. Fiecare dintre acestea conține carbon și s-a format în urma unor procese geologice ce au afectat rămășițele plantelor (în cele mai multe cazuri) și ale animalelor care au trăit și au murit în urmă cu sute de milioane de ani. Combustibilii fosili pot fi folosiți pentru încălzirea locuințelor sau pentru a genera abur, care să activeze un generator de producere a energiei electrice. Combustibilii fosili asigură 90% din energia folosită de statele cu industrie dezvoltată.

Comedia Franceză /Comédie-Française/

Teatrul național al Franței, cel mai vechi din lume, fondat în 1680 prin fuzionarea a două companii de teatru pariziene, dintre care una lucrase sub conducerea lui Molière. Revoluția Franceză a divizat această companie, iar în 1791 partizanii revoluției conduși de François-Joseph Talma au mutat teatrul în clădirea în care se află și astăzi. Compania s-a reunit în 1803. În conformitate cu regulile ei de organizare stabilite de Napoleon în 1812, membrii companiei împart atât responsabilitățile, cât și profiturile, în mod egal. Printre actorii iluștri care au jucat aici se numără Sarah Bernhardt și J.-L. Barrault. Teatrul este cunoscut pentru piesele aparținând clasicilor francezi, deși se joacă și piese de teatru contemporan.

comedie

Gen literar ce tratează, de obicei, subiecte ușoare și amuzante. De asemenea, comedia poate avea în vedere și teme serioase sau profunde, dar într-o manieră ușoară, familiară sau satirică. Comedia își are originile în spectacolele închinate zeilor Greciei în sec. V î.Hr. Aristofan, Menandru, Terențiu și Plaut sunt autori clasici de comedie. Acest gen a reapărut spre sfârșitul Evului Mediu, când termenul a fost folosit pentru a desemna o povestire cu un final fericit (de ex. *Divina Comedie* de Dante). Același înțeles l-a avut și în romanele ultimelor trei secole (de ex. în romanele lui Jane Austen). *Vezi și* tragedie.

comedie de moravuri

Formă de piesă de teatru, ironică și spirituală, care satirizează manierele și moda unei anumite clase sociale sau a unui grup de oameni. Comediile de moravuri erau de obicei scrise de autori sofisticați, pentru membrii propriei clase sociale, punând accent pe obiceiurile vremii și pe capacitatea sau incapacitatea anumitor persoane de a face față standardelor sociale, adesea pretențioase, dar nesemnificative din punct de vedere moral. Intriga se dezvoltă de obicei în jurul unei aventuri amoroase ilicite sau a unei alte situații scandaloase și este subordonată atmosferei piesei, dialogului spiritual și comentariilor caustice care nu fac altceva decât să critice slăbiciunile umane. Printre exponenții anglo-saxoni cei mai de seamă se numără William Congreve, Oliver Goldsmith, Richard Brinsley Sheridan, Oscar Wilde și Noël Coward.

Comenius, Jan Amos
în cehă Jan Amos Komensky

(28.03.1592, Nivnice, Moravia - 15.10.1670, Amsterdam, Olanda)

Reformator al educației și lider religios ceh. Era adeptul studierii limbii latine pentru a facilita studiul culturii europene, dar a pus accentul pe informație și nu pe gramatică. Lucrarea sa *Janua Linguarum Reserata* (1631) un curs în care a descris lucruri folositoare despre lume atât în latină, cât și în cehă, a revoluționat predarea limbii latine și a fost tradusă în 16 limbi. Este, de asemenea, autorul unuia dintre primele manuale ilustrate, *Lumea vizibilă în imagini* (Orbis Sensualium Pictus, 1658).

comerț angro

Tip de vânzare a mărfii în afara vânzării en detail (cu amănuntul). Acest termen poate include vânzarea către comercianții cu amănuntul, către vânzătorii angro, către un broker, un distribuitor sau o companie comercială. Vânzarea angro înseamnă de obicei a vinde într-o cantitate mai mare, la prețuri sensibil mai mici decât prețul mediu al vânzării cu amănuntul, și a devenit necesară mai ales odată cu începerea producției de serie și a tehnicilor de marketing, în sec. XIX. Fără acest tip de vânzare, producătorii mari ar trebui să-și comercializeze produsele direct unui număr uriaș de comercianți cu amănuntul sau altor consumatori, la un preț unitar mai

mare, iar aceștia ar trebui să se confrunte cu problema unui număr extrem de mare de producători. Există trei categorii majore de vânzări angro. Vânzarea angro de marfă, cea mai importantă categorie, reprezintă afaceri independente în care se cumpără marfa în cantități mari de la producători și se revinde vânzătorilor cu amănuntul. Compartimentele de vânzări sunt înființate de producători pentru a-și vinde produsele direct comercianților en detail. Agenții comerciali și brokerii reprezintă diverși producători; de regulă, ei nu cumpără marfa pe care o mânuiesc, ci se ocupă doar de achiziționare, de spațiu de expunere pe raft și de prezentare. Așa-numitele angrouri vând cantități mari la prețuri apropiate de cele ale producătorilor. *Vezi* comerț cu amănuntul.

comerț cu amănuntul *sau* vânzare cu amănuntul

Modalitate de vânzare a bunurilor direct către consumator. Această practică datează de câteva mii de ani, caracterizând activitatea negustorilor ambulanți care își expuneau și vindeau produsele în piețe și în târguri. Este un sistem extrem de competitiv – prin urmare rata de faliment a întreprinderilor de comerț cu amănuntul este destul de ridicată. Prețurile reprezintă terenul pe care concurența este cea mai acerbă, dar intră în joc și alți factori, cum ar fi vadul comercial, selecția produselor, modul de amenajare a spațiului comercial și reputația. Complexitatea comerțului cu amănuntul este evidentă prin diversitatea tehnicilor și a canalelor de vânzare: automate, vânzarea la domiciliu și televânzarea, telemarketingul, vânzarea prin corespondență sau marketingul direct, companii de credite de consum sau de vânzări în rate, magazine specializate, magazine universale, supermarketuri și cooperative de consum.

comerț cu sclavi

Prindere și vânzare a sclavilor. Sclavia a existat în toată lumea, de-a lungul istoriei, iar comerțul cu sclavi a fost, în egală măsură, un fenomen mondial, sclavii fiind luați din marile zone populate. Din Antichitate până în sec. XIX, ei veneau din teritoriile locuite de slavi și iranieni; din sec. I d.Hr. și până la mijlocul sec. XX proveneau din Africa subsahariană, iar în timpul perioadei vikingilor ei erau capturați din regiunile unde locuiau germanii, celții și popoarele romanice. S-au dezvoltat rețele complexe de comerț cu sclavi, de ex. (între sec. IX și X d.Hr.) vikingii vindeau sclavi de origine slavă din E negustorilor arabi și evrei, care îi transportau până la Verdun și León, de unde puteau fi vânduți în întreaga Spanie maură și în Africa de Nord. Comerțul transatlantic cu scalvi este, poate, cel mai cunoscut. În Africa, nu bărbații erau căutați ca sclavi, ci copiii și femeile, pentru muncă și pentru a asigura asimilarea rasială; de pe la 1500, bărbații capturați erau vânduți negustorilor europeni, transportați în Caraibe și Brazilia, de unde erau vânduți prin licitație și duși în toată America. În secolele XVII și XVIII, în zona Mării Caraibilor, sclavii africani erau dați la schimb pentru melasă. Aceasta era transformată în rom, în coloniile americane, iar băutura era din nou schimbată pe alți sclavi. *Vezi* codurile negre.

comerț electronic /e-commerce/

Comerț de la întreprinzător la consumator sau de la întreprinzător la întreprinzător, precum și tranzacțiile interne organizaționale care sprijină aceste activități; poate fi dirijat prin internet sau prin alte rețele electronice. E-commerce a pornit de la un etalon pentru schimbul de documente de afaceri, cum ar fi ordinele sau facturile între furnizori și clienții lor. Acest etalon a fost stabilit odată cu blocada Berlinului, între 1948–1949. Sistemul a fost îmbunătățit de diferite industrii în deceniile următoare, înainte de 1975, când a fost publicat primul etalon general. Etalonul național de schimb de informații electronice (EDI, electronic data interchange) astfel rezultat este lipsit de echivoc, nu depinde de nici un aparat anume și e destul de flexibil pentru a face posibilă realizarea unor tranzacții electronice dintre cele mai simple. Oricât de importante sunt etaloanele pentru tranzacțiile de afaceri, e-commerce presupune o activitate mult mai generală. De exemplu, transferul electronic sigur al informațiilor sensibile este esențial pentru dezvoltarea sa. Companiile de afaceri dispun adesea de rețele private (intrarețele) pentru a face schimb de informații și pentru a colabora în interiorul companiei, de obicei separate de internet prin sisteme de securitate pe computer, numite și firewalls. Companiile de afaceri se bazează adesea și pe extrarețele, prelungiri ale intrarețelei unei companii, care permit ca anumite informații din rețeaua internă să fie accesate de către colaboratorii de afaceri. În ultimii ani, a luat amploare o nouă formă de cooperare virtuală, cunoscută sub denumirea de companie virtuală, reprezentând de fapt o rețea de firme, fiecare dintre acestea realizând o parte din procesele necesare conceperii unui produs sau asigurării unui anumit serviciu.

comerț liber

Politică a unui guvern de susținere a importurilor și a exporturilor, în mod egal. Acest fapt nu înseamnă că guvernul renunță la controlul acestor activități și la taxele pentru import sau export, ci că nu ia măsuri de obstrucționare a comerțului internațional, cum ar fi bariere de tarif, restricții de monedă și cote de importuri. Teoria comerțului liber este bazată pe argumentarea lui Adam Smith, potrivit căreia diviziunea muncii între țări duce la specializare, de unde rezultă o mare eficiență și o producție mai bună. Smith considera că, pentru a sprijini diviziunea muncii, trebuie să se permită statelor să producă și să vândă orice produs competitiv pe piața internațională.

cometă

Corp ceresc mic care gravitează în jurul Soarelui. Când se apropie de acesta, în jurul cometei se creează un nor difuz de gaze și, uneori, cozi lungi, strălucitoare. Cometele se disting de alte corpuri din Sistemul Solar prin compoziție, aspect încețoșat și orbite elipsoide. Multe comete își au originea în Norul Oort sau în Centura Kuiper, care se află mai aproape. Gravitația altor corpuri le poate schimba orbita, făcându-le să treacă foarte aproape de Soare. Cometele cu perioadă scurtă se întorc în locul de unde au plecat în 200 de ani sau mai puțin, în timp ce altele pot reveni într-o mie de ani sau nu revin niciodată. Cometele sunt, în general, formate dintr-un nucleu mic, de obicei neregulat, numit „bulgărele de zăpadă murdară", din cauza conținutului de praf și de alte materiale înghețate în apă, amestecate cu compuși volatili. Când o cometă se apropie de Soare, căldura acestuia îi topește învelișul, eliberând gaze și particule de praf care formează un nor (coma) în jurul nucleului. Unele comete pot fi împinse departe de Soare prin acțiunea radiațiilor și a vânturilor solare, formând una sau mai multe cozi. Ploile de meteoriți apar atunci când Pământul traversează un nor de praf rămas în urma trecerii unei comete.

Cominform

(Biroul Comunist de Informații)

Agenție comunistă internațională, fondată în 1947 sub auspiciile Uniunii Sovietice. Membrii fondatori au fost partidele comuniste din Uniunea Sovietică, Bulgaria, Cehoslovacia, Ungaria, Polonia, România, Iugoslavia, Franța și Italia. Iugoslavia a fost eliminată în 1948. Agenția se ocupa în special cu publicarea de texte propagandistice care să încurajeze solidaritatea comunistă internațională. A fost dizolvată la inițiativa Uniunii Sovietice în 1956, în cadrul unui program de reconciliere cu Iugoslavia.

Comintern *sau* Internaționala III

Asociație a partidelor comuniste naționale fondată în 1919. Vladimir Ilici Lenin a organizat primul Congres al Cominternului pentru a submina eforturile de revigorare a Internaționalei II. Pentru a se înscrie, partidelor li se cerea să respecte modelul sovietic și să-i expulzeze pe socialiștii moderați și pe pacifiști. Deși scopul declarat al Cominternului a fost promovarea unei revoluții mondiale, acesta a funcționat ca organ de control sovietic asupra mișcării comuniste internaționale. În 1943, în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, Iosif Stalin a dizolvat Cominternul pentru a-și convinge aliații că forța comunistă nu va recurge la acte subversive.

Comisia Electorală

(1877)

Comisie creată pentru a soluționa disputa din alegerile prezidențiale din 1876, dintre candidatul republican Rutherford B. Hayes și cel democrat, Samuel Tilden. Tilden câștigase votul popular și mai avea nevoie de un singur vot al colegiului electoral pentru a obține victoria, dar republicanii au contestat punctajele din patru state, invocând frauda. Incapabil să ajungă la un consens, Congresul a desemnat o comisie alcătuită din 15 membri, reprezentanți în număr egal ai celor două partide, cu excepția unui singur judecător republican, Joseph P. Bradley, considerat imparțial; republicanii au făcut presiuni asupra acestuia, punctajul majoritar revenindu-i lui Hayes, care a fost declarat câștigătorul alegerilor, pe 2 martie. *Vezi și* Conferința de la Wormley.

Comisia Internațională a Vânătorii de Balene /International Whaling Commision (IWC)/

Organizație interguvernamentală înființată în 1946 pentru a controla braconajul de balene. Scopul inițial al organizației a fost acela de a permite numai vânătorilor autorizați să practice vânătoarea de balene. Cu toate acestea, populația de balene scădea în mod îngrijorător, motiv pentru care, în 1986, s-a instituit un moratoriu în domeniul vânătorii de balene în scopuri comerciale, care este în vigoare și astăzi. La începutul sec. XXI, 40 de țări erau membre ale comisiei, dar numărul membrilor a fluctuat în timp. Succesul activității comisiei a

fost însă limitat, deoarece guvernele nu s-au implicat în aceste probleme, ceea ce a dus la ignorarea dispozițiilor comisiei privind încălcarea regulamentelor.

Comisia Lorzilor pentru Comerț și Colonii *sau* Comisia pentru Comerț /Lords Commissioners of Trade and Plantations/

Comitet consultativ care superviza comerțul în coloniile americane. A fost constituit în 1696 pentru a înlocui structura administrativă a Lorzilor pentru Comerț (1675–1696) și s-a ocupat de examinarea legislației coloniale pentru a asigura maximum de beneficiu comerțului britanic. Comitetul numea guvernatori coloniali, recomanda Parlamentului legi ce influențau coloniile și examina plângerile coloniilor în legătură cu administratorii lor. Îi lipseau puterea legislativă și cea executivă, dar a devenit primul corp colonial creator de legi al guvernului britanic. A fost desființat în 1782.

Comisia pentru Bursă și Titluri de Valoare /Securities and Exchange Commission (SEC)/

Comisie americană de reglementare, înființată de Congres în 1934. Scopul său era să redea încrederea investitorilor, punând capăt practicilor de dezinformare la vânzare și de manipulare bursieră care conduseseră la colapsul piețelor de capital în 1929. A interzis cumpărarea de acțiuni fără fonduri corespunzătoare cu care să fie achitate, inițiind înregistrarea și supervizarea piețelor de asigurări și a tranzacțiilor de acțiuni, stabilind reguli privind împuternicirile și interzicând folosirea neloială a informațiilor confidențiale în tranzacționarea de acțiuni (*vezi* tranzacționare din interior). A solicitat companiilor care oferă garanții în tranzacțiile cu acțiuni să facă publice toate informațiile relevante.

Comisia pentru Comerț Interstatal

(1887-1995)

Prima agenție de reglementare înființată în SUA și un prototip pentru forurile guvernamentale de reglementare. Ca instituție subordonată Ministerului Transporturilor din SUA, printre atribuțiile acestei comisii se număra reglementarea economică a transporturilor interstatale de suprafață, din care fac parte căile ferate, companiile de camioane și rutele de autobuz. Acorda licențe mijloacelor de transport, reglementa tarifele, supraveghea fuziunile și aprobă construcția de căi ferate. A fost desființată în 1995.

Comisia pentru Reglementare Nucleară

Agenție independentă de reglementare din SUA, care supraveghează și controlează folosirea în scopuri civile a energiei nucleare. Înființată în 1974 pentru a înlocui Comisia pentru Energie Atomică, aprobă construirea și funcționarea reactoarelor nucleare și a altor dispozitive, precum și posesia și folosirea de materiale (radioactive) nucleare. Promulgă standarde, reguli și regulamente pentru păstrarea licențelor și face cu regularitate inspecții la instalațiile nucleare pentru a se asigura că sunt în conformitate cu normele privind sănătatea și siguranța publică, protecția mediului înconjurător, securitatea națională și legile antitrust. Investighează, de asemenea, incidentele nucleare, organizează audieri publice și avizează operațiunile care se desfășoară la centralele nucleare.

Comitete de Corespondență

Grupuri desemnate de legislaturile din toate cele 13 colonii americane, cu rolul de a constitui un mijloc de comunicare între acestea. Primul grup a fost format de Samuel Adams la Boston (1772), iar într-un interval de trei luni, 80 de alte grupuri s-au format în Massachusetts. În 1773, statul Virginia a organizat un comitet format din 11 membri, din care făceau parte Thomas Jefferson și Patrick Henry. Comitetele au avut o importanță majoră în promovarea unității coloniale și în organizarea primului Congres continental în 1774.

Comitetul de Acțiune Politică

Tip de organizație politică în SUA al cărei scop este strângerea de fonduri și distribuirea acestora în vederea finanțării campaniilor electorale ale candidaților la funcții politice. Aceste comitete s-au înmulțit considerabil după ce Legea campaniilor electorale federale (1971) a limitat suma de bani pe care o corporație, uniune sau persoană fizică o putea da unui candidat. Solicitând contribuții mai mici de la un număr mai mare de indivizi, Comitetele de Acțiune Politică se pot sustrage acestor limitări. La sfârșitul secolului trecut, marile sume de bani strânse de Comitetele de Acțiune Politică au făcut costurile pentru candidatura la o funcție publică să crească foarte mult și, ca urmare, au avut loc dezbateri cu privire la necesitatea unei reforme în domeniul finanțării companiilor electorale.

Comitetul Național al Relațiilor de Muncă /National Labor Relations Board (NLRB)/

Agenție de stat americană, responsabilă cu aplicarea Legii privind forța de muncă

(1935), ce a fost votată pentru a facilita organizarea sindicatelor. NLRB are trei membri numiți de președinte; organizează alegeri pentru a vedea dacă angajații doresc să fie reprezentați de un sindicat într-o negociere colectivă și supraveghează practicile angajatorilor și ale sindicatelor pentru respectarea drepturilor angajaților. Nu desfășoară anchete; intervine doar la apelul angajatorilor, al persoanelor fizice sau al sindicatelor. Are atribuții juridice, în sensul că poate reclama în instanță.

Comitetul pentru Activități Antiamericane al Congresului SUA /House Un-American Activities Committee (HUAC)/

Comitet al Camerei Reprezentanților din SUA, fondat în 1938, sub președinția lui Martin Dies, care a investigat presupusele activități comuniste în anii 1940 și 1950. Printre cei anchetați s-au numărat și mulți artiști – Cei zece de la Hollywood, Elia Kazan, Pete Seeger, Bertolt Brecht și Arthur Miller. Richard Nixon a fost membru activ, după 1945. Cel mai renumit caz al comitetului a fost probabil cel al lui Alger Hiss. Anchetele s-au soldat cu câteva condamnări pentru sfidarea Congresului și cu trecerea pe lista neagră a multora dintre cei care refuzau să răspundă la întrebări. A făcut obiectul multor controverse din cauza procedeelor de anchetare folosite, a fost criticat pentru încălcarea Primului Amendament. Prin anii 1960, influența lui a scăzut; în 1969 a primit un nou nume, Comitetul pentru Siguranța Internă, iar în 1975 a fost desființat.

Comitetul pentru Apărarea Drepturilor Legitime *în arabă* Lajnat al-Difa' ,an al Huquq al-Shariyyah

Grup de opoziție din Arabia Saudită; a fost fondat în 1992 și membrii săi sunt profesori universitari și clerici musulmani sunniți. Se consideră un grup de presiune care sprijină reforma pacifistă și respectarea drepturilor omului în Arabia Saudită și produce agitație împotriva a ceea ce consideră corupția guvernului saudit și a familiei regale. Liderul acestei grupări este un fost profesor universitar de fizică, Muhammad ibn al-Masa'ari. În 1994, după ce a fost supus unor represiuni din partea guvernului, comitetul și-a mutat sediul central la Londra. În ciuda pretențiilor grupului de a încerca să producă schimbările pe cale pacifistă, gruparea a fost acuzată de a-i fi ajutat pe militanții islamiști care doreau să răstoarne guvernul din Arabia Saudită.

Comitetul pentru Siguranța Publică

Grupare politică a Revoluției Franceze care a controlat Franța în perioada Terorii. A fost înființat în aprilie 1793 pentru a apăra Franța de dușmanii străini sau de acțiunile propriilor cetățeni. La început, gruparea a fost dominată de Georges Danton și de adepții săi, dar aceștia au fost repede înlocuiți de iacobinii radicali, printre care se afla și Maximilien Robespierre. S-au luat măsuri aspre împotriva presupușilor dușmani ai revoluției, iar în economie s-au luat măsuri specifice situațiilor de război. De asemenea, s-au efectuat încorporări masive. Disensiunile din cadrul comitetului au dus la căderea lui Robespierre în 1794, după care importanța acestei organizații a scăzut progresiv.

comitia centuriata

Adunare militară din Roma antică, instituită în 450 î.Hr. Aceasta hotăra oportunitatea intrării într-un război, promulga legi, alegea consulii, pretorii și cenzorii și soluționa cererile de grațiere în cazul pedepsei capitale. Spre deosebire de comitia curiata, comitia centuriata includea atât plebei, cât și patricieni, împărțiți pe clase sau centurii (grupuri de câte o sută), în funcție de avere și de echipamentele cu care puteau contribui la stagiul militar. Votarea începea cu centuriile mai bogate, ale căror voturi aveau o importanță mai mare decât cele ale centuriilor mai sărace.

commedia dell'arte

Formă de teatru italian care a înflorit în întreaga Europă în sec. XVI–XVIII. Personajele, interpretate de actori care purtau măști (inclusiv spiritualul valet arlechin, negustorul venețian Pantalone, cinstitul și prostuțul servitor Pierrot, servitoarea Colombina, Scaramouche, servitorul lipsit de scrupule și căpitanul fanfaron sau Capitano), exagerau sau parodiau tipurile ficționale din anumite regiuni sau dintr-un anumit repertoriu. Acest stil punea accentul pe improvizație într-un cadru caracterizat prin măști convenționale și situații standard. Piesele se bazau pe întâmplări comice și erau jucate de companii profesioniste care foloseau dialecte locale. Prima trupă cunoscută de commedia dell'arte s-a înființat în 1545. În afara Italiei, genul a înregistrat cel mai mare succes în Franța, sub numele de comédie-italienne. A fost practicat și în Anglia, fiind adaptat bufoneriilor și spectacolelor cu Punch și Judy (*vezi* Punch). *Vezi și* familia Andreini.

Commodus *nume complet* Caesar Marcus Aurelius Commodus Antoninus Augustus *născut* Lucius Aelius Aurelius Commodus

(31.08.161 d.Hr., Lanuvium, Latium – 31.12.192 d.Hr., /?/)

Împărat roman (177–192 d.Hr.), a condus împreună cu tatăl său, Marcus Aurelius, până la moartea acestuia, survenită în 180 d.Hr., moment în care Commodus a început să ducă o viață de lux la Roma. După ce sora lui a încercat să-l ucidă (182 d.Hr.), el i-a executat pe senatorii implicați în acest complot și a început să conducă țara abuziv. Brutalitatea lui a stârnit revolte și a pus capăt perioadei de stabilitate și prosperitate a Romei. A dat un nume nou Romei, spunându-i Colonia Commodiana. Având o statură impunătoare, pretindea că ar fi Herakles și a luptat ca gladiator. Amanta și consilierii lui au aranjat să fie strangulat, punând astfel capăt dinastiei Antonine.

Commodus reprezentat ca Herakles, bust de marmură

MUZEUL CAPITOLIU, ROMA

Commoner, Barry

(n. 28.05.1917, Brooklyn, New York, SUA)

Biolog și profesor american. A studiat la Universitatea Harvard și a predat la Universitatea Washington și la Colegiul Queens. În anii 1950 s-a lansat într-o campanie de protejare a mediului, vorbind despre pericolele impactului tehnologiilor moderne asupra mediului (armele nucleare, folosirea de pesticide și de alte substanțe chimice toxice, lipsa de eficiență în managementul deșeurilor). În 1966 și-a expus aceste teorii în lucrarea *Știință și supraviețuire* (Science and Survival). Eforturile susținute l-au transformat într-unul dintre cei mai de seamă purtători de cuvânt ai ecologiștilor. A fost unul dintre cei trei candidați la președinția SUA din 1980.

Commons, John R(ogers)

(13.10.1862, Hollandsburg, Ohio, SUA – 11.05.1945, Fort Lauderdale, Florida)

Economist american. A predat la Universitatea Wisconsin (1904–1932) și a publicat lucrări precum *O istorie documentară a societății americane industriale* (A Documentary History of American Industrial Society, 10 vol., 1910–1911) și *Istoria muncii în SUA* (A History of Labor in the United States, 4 vol., 1918–1935), în care a demonstrat că evoluția pieței muncii în SUA este strâns legată de schimbările din structura pieței. A propus o reformă a sistemului legislativ din statul Wisconsin și a lucrat pentru guvernul federal în domenii cum ar fi administrația civilă și indemnizațiile lucrătorilor.

commonwealth /comunitate de națiuni/

Organizație politică fondată în baza principiului bunăstării comune sau al binelui comun. Termenul era des folosit de scriitorii sec. XVII pentru a desemna o comunitate politică organizată, astfel încât sensul termenului era asemănător cu cel modern de stat sau națiune. Astăzi, se referă în primul rând la Commonwealth. Patru state americane (Kentucky, Massachusetts, Pennsylvania, Virginia) se autointitulează commonwealth, distincție făcută doar la nivelul terminologiei. Începând cu 1952, Puerto Rico a avut statutul de commonwealth. Deși sunt cetățeni americani, locuitorii săi au un singur reprezentant în Congres, care nu poate vota, și nu plătesc taxele federale.

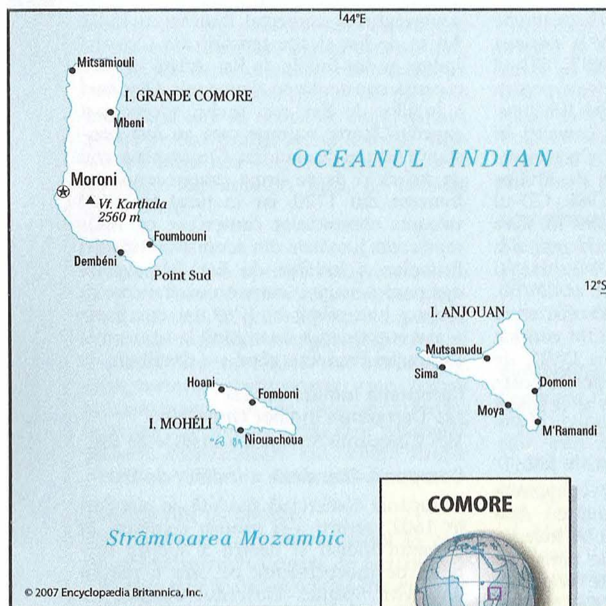
Commonwealth *sau* Commonwealth of Nations

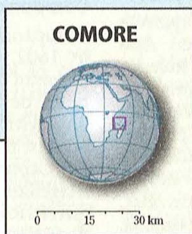
Asociație liberă de state suverane din care fac parte Anglia și multe dintre fostele sale colonii, care au decis să mențină legăturile de prietenie și cooperare. Asociația a fost înființată în 1931, prin Statutul de la Westminster, sub numele de British Commonwealth of Nations. Ulterior, i s-au schimbat atât numele, cât și statutul, fiind incluse și națiuni independente. Majoritatea statelor dependente care și-au câștigat independența după 1947 au ales să fie membre ale organizației. Monarhul britanic este conducătorul simbolic al organizației, iar o dată la doi ani se organizează o întâlnire a celor 50 de șefi de guvern.

Commynes, Phillipe de

(1447?, Comines, Flandra – 18.10.1511, castelul Argenton, Franța)

Om de stat și cronicar. Crescut la curtea burgundă, a fost consilierul lui Carol Temerarul (1467–1472) și apoi al fostului dușman al acestuia, Ludovic XI. A fost implicat în „războiul nebun" dintre Anne de Beaujeu, regenta Franței, și ducele de Orléans (devenit mai târziu Ludovic XII). A fost întemnițat pentru o scurtă perioadă de timp, dar a reintrat în grațiile lui Carol VIII în 1489 și mai târziu a ajutat

la formularea strategiei italiene a lui Ludovic. *Memoriile* sale (Mémoires, 1524–1528) dezvăluie o serie de adevăruri istorice despre perioada respectivă.

Como *în Antichitate* **Lacus Larius**

Lac în Lombardia, N Italiei. Se află la o altitudine de 199 m, într-o depresiune înconjurată de munți de granit și de calcar. Are 47 km lungime și până la 4 km lățime, acoperind o suprafață de 146 kmp și având o adâncime maximă de 414 m. Este renumit pentru frumusețea sa. Pe malurile sale se află multe stațiuni.

comodă

Piesă de mobilier care seamănă cu scrinul englezesc, folosită în Franța la sfârșitul sec. XVII. Majoritatea comodelor aveau o placă de marmură pe partea plată, superioară, iar unele erau prevăzute cu uși duble. André-Charles Boulle a fost printre primii producători de comode. Inițial, acestea au avut o înfățișare masivă și erau artistic decorate, furniruite și înfrumusețate cu bronzuri aurite. În timpul domniei lui Ludovic XV (1715–1774), au început să fie la modă liniile curbe extravagante și decorațiile pompoase. În sec. XIX, comoda a încetat să fie privită ca un obiect decorativ, devenind pur funcțională.

Comore *denumire oficială* **Uniunea Comore**

Stat insular aproape de coasta de E a Africii. Suprafața: 1 862 kmp; 614 000 loc. (2005). Capitala: Moroni. Populația este un amestec de imigranți malay, comercianți arabi și locuitori veniți din Madagascar și din Africa continentală. Limbi: comoreză (limbă bantu), arabă, franceză (toate oficiale). Religia: islam (oficială). Moneda: francul comorez. Comore cuprinde un grup de insule aflate între Madagascar și continent – printre care se numără Grande Comore (Njazidja), Mohéli (Mwali) și Anjouan (Nzwani) –, dar nu include insula Mayotte. Sunt în general insule stâncoase, cu sol puțin și porturi sărace; doar Mohéli, cea mai mică, are văi fertile și dealuri împădurite. Muntele Karthala, vulcan activ, este vârful cel mai înalt, având o altitudine de 2 361 m. Clima este tropicală. Fiind una dintre cele mai sărace țări de pe glob, economia se bazează pe agricultura de subzistență. Este o republică islamică și are o singură cameră legislativă. Șeful statului și al guvernului este de obicei președintele. Deși insula este cunoscută navigatorilor europeni încă din sec. XVI, influența dominantă a fost exercitată mult timp de arabi. În 1843, Franța a pus oficial stăpânire pe Mayotte și, în 1886, a luat și celelalte insule sub protecția ei. Subordonată Madagascarului în 1912, Comore a devenit teritoriu colonial francez începând din 1947. În 1961 a fost declarată autonomia. În 1974, majoritatea cetățenilor de pe cele trei insule au votat pentru independență, care a fost obținută în 1975. În următorul deceniu, s-au pus la cale câteva lovituri de stat care au culminat cu asasinarea președintelui în 1989. Intervenția franceză a permis organizarea de alegeri pluripartite în 1990, dar țara a rămas într-o stare de instabilitate cronică. Din 1999, armata a preluat controlul asupra guvernului și a negociat o constituție care a intrat în vigoare în 2002.

compact disc (CD)

Disc de plastic realizat prin matrițare, care conține date digitale ce sunt scanate cu o

rază laser, pentru a putea reproduce sunete sau alte tipuri de informație. De la lansarea pe piață a produsului, în 1982, CD-ul audio a devenit formatul preferat pentru înregistrările muzicale de înaltă fidelitate. Datele audio digitale se pot converti în formă analogică pentru a produce semnalul audio original. Inventat de Philips Electronics și Sony Corp. în 1980, CD-ul a început să aibă și alte utilizări, în afara domeniului muzical, fiind folosit mai ales pentru calculatoare (CD-ROM), dar și pentru divertisment (videodisc și DVD). Un CD audio poate înregistra mai mult de o oră de muzică. Un CD-ROM conține până la 680 MB de date. Un DVD, de aceeași mărime cu CD-ul tradițional, poate înregistra 17 GB de date, cum ar fi fișiere video digitale de înaltă definiție.

Compania Britanică a Indiilor de Est

Companie autorizată engleză, constituită în 1600 în vederea comerțului cu Asia de Est și Sud-Est și cu India. A început ca o companie monopolistă de transport, stabilindu-și din timp puncte comerciale, precum Surat, Madras (în prezent Chennai), Bombay (Mumbai) și Calcutta (Kolkata). Inițial, s-a concentrat asupra comerțului cu mirodenii; s-a dezvoltat, ulterior incluzând comerțul cu bumbac, mătase și alte bunuri. În 1708 a fuzionat cu o companie rivală și a fost redenumită Compania Unită a Negustorilor pentru Comerțul dintre Anglia și Indiile Orientale. Implicându-se în politică, a devenit principalul agent al imperialismului britanic în India în sec. XVIII și XIX, exercitând o putere relativ mare asupra unei mari părți a subcontinentului. Activitățile companiei în China, în sec. XIX, au favorizat accelerarea expansiunii britanice aici; faptul că a realizat exporturi ilegale de opiu în scopul finanțării comerțului cu ceai a dus la izbucnirea primului Război al Opiului (1839–1842). De la sfârșitul sec. XVIII a pierdut treptat atât controlul comercial, cât și pe cel politic; autonomia companiei s-a diminuat după ce două decrete parlamentare (1773, 1774) au numit o comisie de control răspunzătoare în fața Parlamentului, deși decretul oferea companiei autoritate supremă în domeniile sale. A încetat să existe ca entitate legală în 1873. *Vezi și* Compania Olandeză a Indiilor de Est; Compania Franceză a Indiilor de Est.

Compania Franceză a Indiilor de Est

Compania comercială înființată de Jean-Baptiste Colbert în 1664, precum și succesoarele acesteia, având ca obiectiv supravegherea comerțul francez cu India, Africa de Est și alte teritorii din Oceanul Indian și din Indiile de Est. Aflată în concurență constantă cu Compania Olandeză a Indiilor de Est, mai veche, a organizat expediții foarte scumpe care au fost constant hărțuite de olandezi. Compania a avut de suferit și de pe urma crizei economice franceze din 1720, iar în jurul lui 1740 valoarea contractelor comerciale cu India reprezenta jumătate din aceea a Companiei Britanice a Indiilor de Est. Monopolul companiei asupra comerțului francez cu India a luat sfârșit în 1769, iar compania a mai supraviețuit doar până la izbucnirea Revoluției Franceze, când s-a desființat.

Compania Indiilor de Est *sau* Compania Indiilor Orientale

Vezi Compania Britanică a Indiilor de Est

Compania Olandeză a Indiilor de Est

Companie comercială fondată de olandezi în 1602, pentru a-și proteja comerțul în Oceanul Indian și pentru a sprijini războiul de independență pe care îl purtau împotriva Spaniei. Guvernul olandez i-a acordat monopolul comercial în apele dintre Capul Bunei Speranțe și strâmtoarea Magellan. Sub administrația unor puternici guvernatori-generali, a reușit să învingă flota britanică și să-i înlocuiască în mare măsură pe portughezi în Indiile de Est. A prosperat pe aproape întreaga durată a sec. XVII, dar ulterior a intrat în declin ca putere comercială și maritimă; a fost desființată în 1799.

companie autorizată

Tip de corporație care a apărut în sec. XVI în Europa. Conform unei carte acordate de autoritatea suverană a statului, o astfel de companie avea anumite drepturi și obligații ce îi confereau monopolul asupra unei anumite zone geografice sau unui anumit produs. În sec. XVII, guvernele britanic, francez și german încurajau companiile să sprijine dezvoltarea comerțului și explorările în străinătate. Aceste companii înființate pentru comerțul cu Indiile (*vezi* Indiile de Est) și cu America (*vezi* Hudson Bay Co.) au avut o influență covârșitoare. Unele companii autorizate au fost implicate în stabilirea coloniștilor (*vezi* London Co., Plymouth Co.). În cele din urmă, dezvoltarea companiilor sau a corporațiilor cu răspundere limitată a făcut ca importanța acestor companii să scadă.

companie financiară

Instituție financiară specializată în acordarea de credite pentru achiziționarea de

bunuri de larg consum sau de servicii. Companiile financiare achită vânzătorului, în contul beneficiarului, contravaloarea bunurilor sau a serviciilor, la un preț mai mic, după care se ocupă de administrarea ratelor pe care cumpărătorul le are de achitat. De asemenea, aceste companii acordă clienților împrumuturi mici, cu dobânzi relativ mari.

comparator
Instrument folosit pentru compararea unui lucru cu un alt lucru similar sau cu o măsură standard, în general pentru depistarea și evaluarea micilor neregularități în cazul dispozitivelor mecanice. În astronomie, comparatorul stroboscopic este folosit în examinarea plăcilor fotografice pentru indicatori de corpuri în mișcare. Mașiniștii folosesc comparatoare sau calibre vizuale pentru a centra sau alinia mașini-unelte.

comparator cu cadran
Tip de etalon care indică gradul în care un obiect măsurat deviază de la standard. Devierea este de obicei arătată în unități de măsură, dar unele comparatoare arată doar dacă devierea se află între anumite limite. Există unități comparatoare cu cadran, la care mișcarea unui ax determină mișcarea unui ac pe scala gradată; indicatori de oscilație longitudinală, folosiți de mașiniști pentru a fixa bine o piesă în mașinile-unelte; manometre, folosite pentru a măsura găuri de diferite tipuri.

comparație
Figură de stil ce presupune compararea a două entități. Într-o comparație, spre deosebire de metaforă, asemănarea este indicată de cuvintele „ca", „asemenea". Comparațiile din vorbirea cotidiană reflectă simple similarități (de ex. a ciuguli ca o găină). Comparațiile literare pot fi directe, specifice, mai complexe sau mai lungi. Comparația epică sau homerică, folosită de obicei în poezia epică, cuprinde deseori câteva versuri.

compatibilism
Teză potrivit căreia liberul arbitru, în sensul pe care îl pretinde ideea de responsabilitate morală, este în concordanță cu ideea determinismului universal, de ordin cauzal. Este important să distingem între problema concordanței logice dintre credința în determinismul cauzal și credința în liberul arbitru, pe de o parte, și întrebarea privind adevărul tezei liberului arbitru (sau al tezei determinismului cauzal), pe de altă parte. Adepții compatibilismului nu trebuie nicidecum să susțină realitatea liberului arbitru și a determinismului cauzal (deși mulți au făcut-o). Printre incompatibiliști, unii susțin realitatea liberului arbitru și neagă determinismul cauzal universal, în timp ce alții susțin determinismul cauzal universal și neagă existența liberului arbitru. *Vezi și* problema liberului arbitru.

compensație dreaptă
Despăgubire pentru trecerea unei proprietăți private în domeniul public. Reprezintă de obicei valoarea de piață a proprietății luate. Taxele și onorariile avocaților sunt excluse.

competiție monopolistă
Fenomen de piață în care, deși există mai mulți cumpărători și vânzători, competiția este limitată de condiții specifice. Teoria a fost lansată aproape simultan de Edward Hastings Chamberlin în lucrarea *Teoria competiției monopoliste* (Theory of Monopolistic Competition, 1933) și de Joan V. Robinson în *Economia competiției imperfecte* (Economics of Imperfect Competition, 1933). Teoria presupune diferențe între produse, o situație în care bunurile unui vânzător au anumite proprietăți unice, dându-i vânzătorului monopol pe piață. *Vezi și* monopol; oligopol.

compilator
Software care traduce (compilează) codul-sursă scris într-un limbaj de nivel înalt (de ex. C++) într-un set de instrucțiuni codului-mașină care poate fi descifrat de un CPU al unui calculator digital. Compilatoarele sunt programe foarte mari, cu posibilitate de verificare a erorilor și cu alte calități. Unele compilatoare traduc un limbaj de nivel înalt într-un limbaj de asamblare intermediar, care este la rândul său tradus (asamblat) în cod-mașină cu ajutorul unui program de asamblare. Alte compilatoare generează coduri-mașină în mod direct.

complement
În fiziologie, sistem complex format din cel puțin 20 de proteine (componentele complementului) aflate în serul sangvin. Legarea unui astfel de component de un complex antigen-anticorp determină declanșarea unei reacții chimice în lanț, importantă în multe procese imunologice, inclusiv în distrugerea celulelor infectate sau străine, în fagocitarea de particule străine și resturi de celule, precum și în inflamarea țesutului din jur. Factorii complementului și anticorpii sunt substanțele din serul uman responsabile de distrugerea bacteriilor.

completitudine

Concept care denumește gradul de adecvare a unui sistem formal. Se folosește atât în teoria demonstrațiilor, cât și în teoria modelelor (*vezi* logică). În teoria demonstrației, spunem despre un sistem formal că este complet din punct de vedere sintactic dacă fiecare propoziție din sistem este de așa natură încât fie ea, fie negația ei să poată fi demonstrată în cadrul sistemului. În teoria modelelor, spunem despre un sistem formal că el este complet din punct de vedere semantic, dacă fiecare teoremă a sistemului poate fi demonstrată în cadrul său.

complex de inferioritate

Senzație acută a inferiorității personale, ce determină adesea timiditate sau (prin supracompensare) agresivitate exagerată. Deși inițial a fost un concept psihologic standard, considerat astfel mai ales de elevii lui Alfred Adler, și-a pierdut semnificația prin accepția populară dobândită.

complexitate de calcul

Cost inerent al rezolvării unei probleme printr-un calcul științific de amploare, măsurat prin numărul de operațiuni necesare, dar și prin dimensiunea memoriei folosite și a ordinii utilizării acesteia. Rezultatul unei analize a complexității este o estimare a rapidității cu care crește timpul de obținere a soluției pe măsură ce crește amploarea problemei. Această analiză este folosită pentru a studia complexitatea problemelor și pentru a proiecta algoritmii de rezolvare.

Complexul Marelui Canion

Grupare de stânci din N Arizonei, datând din Precambrian. Pe o lungime de cca 3 400 m, rocile lanțului sunt alcătuite din gresie de cuarț, șisturi argiloase și straturi groase de roci carbonice. Asemenea porțiuni spectaculoase pot fi admirate în Marele Canion.

Complotul din iulie *sau* Complotul de la Rastenburg

Tentativă nereușită a unor comandanți militari germani de a-l asasina pe Adolf Hitler, la 20 iulie 1944, de a prelua conducerea țării și de a încheia pacea în termeni favorabili cu Aliații. Conform planului, colonelul Claus von Stauffenberg (1907–1944) a lăsat o servietă cu o bombă într-o sală de conferințe de la cartierul general din Rastenburg, în Prusia de E, unde Hitler urma să se întâlnească cu principalii săi aghiotanți. Servieta a fost însă împinsă sub tăblia mesei, iar Hitler a suferit doar răni ușoare, în urma exploziei. Între timp, conspiratorii din Berlin nu au reușit să preia puterea. Principalii conspiratori, printre care Stauffenberg, generalul Ludwig Beck, generalul Erwin Rommel și alți comandanți au fost executați sau determinați să se sinucidă. În zilele următoare, Hitler a identificat în jur de 200 de conspiratori, care au fost împușcați sau spânzurați.

Complotul medicilor

(1953)

Pretinsă conspirație a unor eminenți medici specialiști sovietici de a ucide mari oficiali guvernamentali și de partid. În ianuarie 1953, presa sovietică a raportat că nouă doctori, dintre care cel puțin șase evrei, fuseseră arestați și își mărturisiseră vina. Din cauza morții lui Iosif Stalin în martie, procesul nu a mai avut loc. Mai târziu, *Pravda* a anunțat că acuzațiile aduse doctorilor fuseseră false, iar mărturisirile fuseseră obținute sub tortură. În discursul său secret la Congresul XX al Partidului Comunist, Nichita Hrușciov a afirmat că Stalin intenționa să folosească procesul doctorilor pentru a lansa o mare campanie de curățare a partidului.

Complotul prafului de pușcă

Conspirație a bigoților romano-catolici englezi care plănuiau să răstoarne Parlamentul și să-l ucidă pe Iacob I. Supărați din cauza refuzului lui Iacob de a da dovadă de mai multă toleranță religioasă față de catolici, un grup de conspiratori, conduși de Robert Catesby (1573–1605), l-au atras în complotul lor pe Guy Fawkes. Unul dintre membri l-a avertizat pe cumnatul său, lordul Monteagle, să nu meargă la Parlament în ziua hotărâtă pentru atentat (5 noiembrie 1605), iar Monteagle a alertat guvernul. Fawkes a fost arestat într-o pivniță situată sub palatul Westminster, unde acesta ascunsese 20 de butoaie cu praf de pușcă. Sub tortură, a dezvăluit numele conspiratorilor, iar aceștia au fost fie uciși în timp ce se împotriveau arestării, fie executați în 1606. Complotul a intensificat conflictele dintre protestanți și catolici.

comportament agresiv

Acțiune a unui animal cu intenția de a răni un adversar sau un animal de pradă sau de a determina un adversar să se retragă. Agresivitatea poate fi declanșată de diverși stimuli. În interiorul grupului său, un animal trebuie să se manifeste agresiv pentru a-și păstra poziția și rolul în ierarhie. O singură amenințare, prin zbârlirea penelor sau prin arătarea colților într-un mârâit, este de obicei suficientă pentru a

menține o ierarhie socială deja stabilită. Agresiunea se manifestă, de obicei, exact înaintea începerii sezonului de împerechere, când masculii își câștigă femelele alese și teritoriile.

comportament de afișare

Activitate ritualizată prin care un animal transmite o informație specifică. Cele mai cunoscute manifestări sunt cele vizuale, restul bazându-se pe sunet, miros și atingere. Manifestările agonale (agresive) fac inutile gonirea intrușilor dintr-un teritoriu, rănirea animalelor în competiția pentru partener. Un tip de comportament de afișare defensivă păcălește prădătorii sau îi îndepărtează de puii vulnerabili. *Vezi* ritual de împerechere.

comportament de evitare

Tip de activitate a unor animale expuse la stimuli nefavorabili, în care tendința de a fugi sau de a se apăra este mai puternică decât cea de a ataca. Vederea este simțul care produce adesea comportamentul de evitare (de ex., păsările mici reacționează la vederea unei bufnițe), dar și sunetul poate acționa asemănător (un strigăt de avertizare).

comportament de grup

Comportament caracteristic peștilor care trăiesc în bancuri (heringi, anșoa și alții), comportându-se ca un singur organism. Un grup de heringi poate cuprinde mai multe milioane de indivizi de aproximativ aceeași mărime. Peștii care nu ating sau care depășesc limita de mărime se despart și formează alte grupuri. Avantajul important pentru pești pare a fi siguranța individului. Atunci când este amenințat un grup de mii de anșoa, răspândit pe o suprafață de peste șapte sute de metri, peștii se vor strânge într-un pâlc de numai câțiva metri în diametru, împiedicând astfel încercarea unui atacator natural de a prinde măcar un singur individ.

comportament de reproducere

Activitate a animalelor, a cărei finalitate este reproducerea. Reproducerea sexuată, cea mai comună modalitate de înmulțire, are loc atunci când un ovul al femelei este fecundat de spermatozoidul masculului. Combinația unică de gene care rezultă creează diversitate genetică și are o contribuție importantă la adaptabilitatea speciei. Etapele de abordare a partenerului, de identificare și copulație au evoluat în așa fel încât să se evite prădătorii care vânează specia în cauză, precum și irosirea ovulelor și a spermatozoizilor. Majoritatea organismelor unicelulare, precum și unele organisme mai complexe, se reproduc asexuat. *Vezi* ritual de împerechere.

comportament haotic

Într-un sistem complex, comportament care pare neregulat și imprevizibil, dar care este, de fapt, bine stabilit. Acest comportament aparent întâmplător și imprevizibil, guvernat de legi deterministe complicate (neliniare), este rezultatul unei mari sensibilități față de condițiile inițiale. De exemplu, Edward Lorenz a descoperit că un model simplu de convecție a căldurii prezintă un comportament haotic. În exemplul, astăzi clasic, de astfel de sensibilitate la condițiile inițiale, el a sugerat că simpla bătaie de aripi a unui fluture poate conduce până la urmă la schimbări pe scară largă a vremii (efectul fluture).

comportament teritorial

În zoologie, metode prin care un animal sau un grup de animale își protejează teritoriul de incursiunile altor membri din aceeași specie. Limitele teritoriale pot fi marcate prin sunete, mirosuri sau chiar grămezi de excremente. Dacă aceste avertismente nu-i descurajează pe intruși, aceștia sunt provocați la luptă sau alungați. Teritoriile pot fi sezoniere (de obicei pentru construirea cuibului și hrănirea puilor) sau permanente, pentru vânătoare și pentru trai. Comportamentul teritorial aduce foloase speciilor prin faptul că permite împerecherea și continuitatea în creșterea puilor, previne suprapopularea și diminuează lupta pentru hrană.

comportament turbulent

Comportament care perturbă liniștea publică sau care scandalizează morala publică. Include folosirea limbajului obscen în public, bătaia în spații publice, blocarea drumurilor publice și amenințările. Reglementările împotriva comportamentului turbulent trebuie să identifice precis actele care fac parte din el.

Compositae, familia ~

Una dintre cele mai mari familii de plante (cunoscute și sub numele de *Asteraceae*), care conține peste 1 100 de genuri și aproape 20 000 de specii de plante erbacee, arbuști și arbori, care se găsesc peste tot în lume. Deși sunt foarte variate în privința aspectului și a habitatului, compozitele se dezvoltă mai mult în locurile însorite din regiunile temperate și subtropicale. Această familie conține multe plante ornamentale, cum ar fi ageratum, ochiul-boului,

crizantema, dalia, gălbenelele și cârciumăresele. Unele genuri includ buruieni ca păpădia, rugina și ciulinul. Pelinul, anghinarea, andiva, șofrănelul, barba-caprei, lăptuca și floarea-soarelui sunt importante pentru produsele obținute din florile, semințele, frunzele, rădăcinile sau tuberculii lor. Inflorescențele plantelor care aparțin acestei familii sunt formate din mai multe flori mici, înconjurate de bractee. Centrul inflorescenței în formă de disc este format din floricele în formă de clopoțel; floricelele în formă de panglică dispuse asemenea unor raze se întind ca niște petale din centru și sunt uneori îndoite. Unele specii au doar flori în formă de disc sau de raze.

compost

Masă de materii organice putrezite, obținute din material vegetal sau din resturi de plante. Se folosește în general în agricultură și grădinărit, mai mult pentru a îmbunătăți structura solului și mai puțin ca îngrășământ, deoarece este sărac în substanțe nutritive. Când este preparat corespunzător, nu are un miros neplăcut. Compușii conțin de obicei azot în concentrație de cca 2%, fosfor 0,5–1% și potasiu cca 2%. Pentru a grăbi descompunerea, se pot adăuga fertilizatori cu oxid de calciu și azot, precum și îngrășăminte naturale. Azotul din compost devine disponibil încet și în cantități mici. Din cauza conținutului mic de substanțe nutritive, compostul este folosit în cantități mari.

compresor

Mașină folosită pentru creșterea presiunii unui gaz prin micșorarea mecanică progresivă a volumului acestuia. Aerul este gazul cel mai des comprimat, deși se comprimă destul de frecvent și gaze naturale, oxigen, azot și alte gaze importante din punct de vedere industrial. Există trei tipuri generale de compresor. Compresorul cu deplasare liniară este în general de tip piston cu mișcare alternativă (*vezi* piston și cilindru), fiind folosit pentru furnizarea unor cantități mici de gaz la presiuni relativ mari. Compresorul centrifugal este folosit în special pentru comprimarea unui volum mare de gaz, la presiuni moderate, iar compresoul axial este conceput pentru motoarele avioanelor cu reacție și pentru turbinele cu gaz.

comprimare de date

Proces de reducere a cantității de date necesare pentru păstrarea sau transmiterea unei anumite informații (text, grafică, video, sunet etc.), de obicei prin folosirea de tehnici de codare. Comprimarea de date poate fi cu pierderi sau fără, în funcție de eliminarea sau nu a unor date. Comprimarea fără pierdere scanează datele, căutând secvențe sau zone care se repetă și le înlocuiește cu un singur simbol. De exemplu, fiecare apariție a cuvântului „the", din engleză, sau a zonei de culoare roșie poate fi înlocuită cu simbolul „$". ZIP și GIF sunt cele mai obișnuite formate fără pierderi din text, respectiv grafică. Comprimarea cu pierderi este deseori utilizată în cazul fișierelor cu fotografii, material video sau audio, unde pierderea unui anumit detaliu nu este, de obicei, observabilă. JPEG și MPEG (*vezi* MP3) sunt cele mai obișnuite formate cu pierderi.

compresor de supraalimentare

Compresor cu aer folosit la motoarele cu ardere internă cu piston, pentru a crește cantitatea de aer din cilindri prin deplasarea pistoanelor în timpul fiecărei mișcări de aspirare. Datorită aportului de aer, se arde mai mult combustibil, crescând astfel puterea motorului. La motoarele avioanelor, supraalimentarea compensează reducerea presiunii atmosferice la altitudini înalte. Dezvoltarea turbinei cu gaze, care necesită un flux constant de aer și de combustibil, a dus la realizarea turbocompresorului, o suflantă centrifugală acționată de o mică turbină cu gaze, alimentată de gazele evacuate din cilindrii motorului.

Compromisul din 1850

Serie de măsuri adoptate de Congresul SUA pentru a soluționa problemele legate de sclavagism și pentru a preveni secesiunea. Criza a izbucnit la sfârșitul anului 1849, când California a cerut să fie acceptată în Uniune, dar cu o constituție care interzicea sclavia. Situația s-a complicat din cauza dorinței unor teritorii de a extinde sclavagismul și în zonele cedate de Mexic în 1848. În încercarea de a mulțumi atât forțele care susțineau sclavia, cât și pe cele care erau împotriva ei, senatorul Henry Clay a recurs la o soluție de compromis. El a promulgat o serie de măsuri prin care California era acceptată ca stat independent, lăsând însă problema sclaviei din teritoriile noi să fie rezolvată de autoritățile fiecărui teritoriu în parte. Cu toate acestea, interzicea comerțul cu sclavi în Districtul Columbia. Daniel Webster și Stephen A. Douglas au sprijinit compromisul. Moderații din întreaga Uniune au fost de acord cu termenii înțelegerii, fapt care a dus la amânarea secesiunii cu încă un deceniu, dar a semănat germenii discordiei.

Compromisul din 1867 *sau* Ausgleich

Acord care a instaurat monarhia dualistă a Austro-Ungariei. Regatul Ungariei dorea un statut egal cu cel al Imperiului Austriac, care era slăbit după înfrângerea suferită în războiul austro-prusac din 1866. Împăratul austriac Franz Joseph a acordat Ungariei autonomie internă deplină. În schimb, a hotărât că imperiul trebuie să rămână un stat unic, mare, mai ales în caz de război și în rezolvarea problemelor de politică externă, menținându-și astfel prestigiul în străinătate.

Compton, Arthur (Holly)

(10.09.1892, Wooster, Ohio, SUA – 15.03.1962, Berkeley, California)

Fizician american. A predat la Universitatea Chicago între 1923 și 1945, iar mai târziu a fost rector (1945–1954) și profesor (1953–1961) la Universitatea Washington. Este foarte cunoscut pentru descoperirea și explicarea efectului Compton, pentru care a primit Premiul Nobel în 1927, alături de C.T.R. Wilson. Mai târziu, a contribuit la inițierea Proiectului Manhattan și a condus echipele care s-au ocupat de dezvoltarea primelor reactoare nucleare.

Compton, efectul ~

Schimbare a lungimii de undă a razelor X și a altor tipuri de radiații electromagnetice când se ciocnesc de electroni. Este modalitatea principală prin care energia radiantă este absorbită de materie, prin transferul de energie de la fotoni la electroni. Când fotonii se ciocnesc cu electronii liberi sau legați în atomi cu legături slabe, ei transferă o parte din energia și impulsul lor electronilor, care suferă un recul. Se produc noi fotoni, cu energie și impulsuri mai mici, deci și cu o lungime de undă mai mare. Aceștia se împrăștie în diferite unghiuri, în funcție de cantitatea de energie pierdută la ciocnirea cu electronii care suferă un recul. Efectul demonstrează existența fotonului ca particulă, având atât energie, cât și impuls. Descoperirea acestui efect, în 1922, de către Arthur Compton a fost esențială pentru stabilirea dualității undă–particulă a radiațiilor electromagnetice.

Compton-Burnett, Dame Ivy

(05.06.1884, Pinner, Middlesex, Anglia – 27.08.1969, Londra)

Romancieră engleză. A absolvit Universitatea din Londra și și-a publicat primul roman, *Dolores*, în 1911. Al doilea roman, *Pastori și profesori* (Pastors and Masters, 1925), a introdus stilul care a făcut-o celebră. Pentru a-și caracteriza personajele și a dezvolta acțiunea, ea folosea dialoguri scurte, exacte. Romanele sale tratau adesea tema luptei pentru putere: *Soți și soții* (Men and Wives, 1931) înfățișa o mamă tiranică, *O familie și capul ei* (A House and Its Head, 1935) avea în centru un tată tiranic. În 1967 a primit titlul de Dame a Imperiului Britanic.

compus

Nume dat substanțelor cu molecule identice, formate din atomii a două sau mai multor elemente. Se cunosc milioane de compuși, fiecare dintre ei fiind unic, cu proprietăți unice. Majoritatea materiilor obișnuite sunt amestecuri de compuși. Compușii puri se obțin prin metode de separare fizică, precum precipitarea și distilarea. Compușii pot fi descompuși în elementele lor componente în cantități diferite sau pot fi transformați în compuși noi prin intermediul unor reacții chimice. Atomii se combină întotdeauna în proporții fixe, compușii deosebindu-se astfel de soluții și de alte amestecuri mecanice. Compușii se clasifică adesea în compuși organici și compuși anorganici. Complexele coordinative, care conțin atomi de metal (de obicei elemente de tranziție) legați prin liganzi, care pot fi organici, se situează undeva între aceste două categorii. Compușii mai pot fi clasificați în funcție de legăturile ionice sau covalente pe care le formează (mulți includ ambele tipuri).

compus acrilic

Compus dintr-o clasă de materiale plastice sintetice, gudroane și uleiuri folosite la fabricarea a numeroase produse. Prin varierea reactivilor de pornire (cum ar fi acidul acrilic, $C_3H_4O_2$, sau acrilonitratul, C_3H_3N) și a procesului de formare, se poate obține un produs dur și transparent, moale și elastic sau lichid și vâscos. Compușii acrilici sunt folosiți pentru a confecționa piese optice și structurale turnate, bijuterii, adezivi, compuși de lăcuire și fibre textile. Lucite și Plexiglas sunt mărci folosite pentru materiale acrilice cu aspect de sticlă.

compus anorganic

Substanță obținută prin combinarea, aproape întotdeauna în proporții exacte (*vezi* legătură), a două sau mai multe elemente chimice, altele decât carbonul, dar și a anumitor compuși ce conțin carbon fără a avea legături carbon–carbon (de ex. carbonații, cianurile). Compușii anorganici se pot clasifica în funcție de elementele sau grupurile din care sunt formați (de ex. oxizi, sulfați). Principalele clase de polimeri

anorganici sunt siliconii, silanii, silicați și borați. Compușii de coordonare (sau complexele), o subclasă importantă a compușilor anorganici, sunt formați dintr-un atom central de metal (de obicei element de tranziție) legat de unul sau mai mulți liganzi nemetalici (anorganic, organic sau ambele) și sunt adesea intens colorați. *Vezi și* compus organic.

compus aromatic

Grupă de compuși organici a căror structură moleculară include, de obicei, dar nu întotdeauna, șase atomi de carbon. Valențele lanțului carbon–carbon (*vezi* valență) nu sunt nici simple, nici duble, ci un tip caracteristic acestor compuși, în care electronii se împart egal între toți atomii din lanț, formând un nor electronic. Termenul a fost folosit pentru prima oară în 1860, pentru o clasă de hidrocarburi izolată din turbă și caracterizată de un miros mult mai puternic decât al altor clase de hidrocarburi. În chimia modernă, gradul de aromatizare determină comportamentul chimic, în special reactivitatea scăzută a acestei clase de molecule în raport cu valențele lor. Compusul principal al acestei clase este benzenul (C_6H_6). *Vezi și* hidrogenare.

compus heterociclic

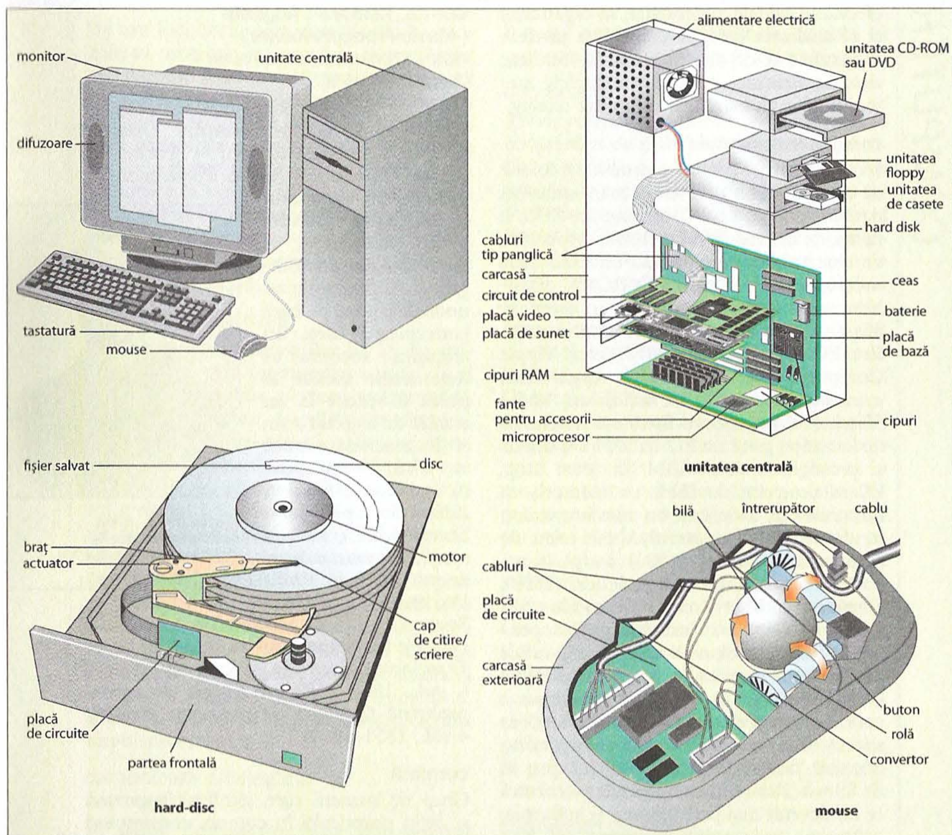
Clasă de compuși organici ale căror molecule conțin unul sau mai multe lanțuri de atomi dintre care cel puțin un atom (heteroatom) este al altui element decât carbonul, în special un atom de oxigen, azot sau sulf. Ca și în cazul hidrocarburilor, legătura poate fi saturată (*vezi* saturare), nesaturată sau aromatică (*vezi* compus aromatic), iar compusul poate fi alcătuit dintr-un singur lanț sau poate avea nuclee condensate (în care legăturile alăturate au în comun doi atomi de carbon). Dintre compușii heterociclici cu cinci membri fac parte clorofila, hemoglobina, indigo, triptofanul și unii polimeri. Compușii heterociclici cu șase membri includ piridina, piridoxina (vitamina B_6; *vezi* vitamina B), vitamina E, nicotina, chinina, morfina și nuclee piranice, care se găsesc în zahăr și în pigmenții antocianici. Alți compuși heterociclici importanți sunt pirimidina, care apare în barbiturice, și purina, care se găsește în cofeină și în compuși asemănători; pirimidina și purina sunt compușii din care se formează acizi nucleici.

compus organic

Substanță ale cărei molecule conțin unul sau mai mulți (adesea mai mulți) atomi de carbon (în afară de carbonați, cianuri, carbid și alte câteva; *vezi* compus anorganic). Până în 1828 (*vezi* uree), oamenii de știință credeau că acești compuși organici pot fi formați doar prin procesele organismelor vii (de aici și denumirea). Carbonul are o tendință mai mare decât alte elemente de a forma lanțuri, prin urmare compușii săi sunt mai numeroși (au fost descoperite câteva milioane) decât alți compuși. Organismele vii sunt alcătuite în mare parte din apă și compuși organici: proteine, glucide, grăsimi, acizi nucleici, hormoni, vitamine și multe altele. Fibrele naturale și sintetice, precum și majoritatea medicamentelor, a tipurilor de plastic și a carburanților sunt de natură organică. Hidrocarburile conțin doar carbon și hidrogen. Printre compușii organici cu alte grupări funcționale se numără acizii carboxilici, alcoolii, aldehidele, cetonele, eterii etc., dar și molecule complexe, cum ar fi compușii heterociclici, izoprenoizii, aminoacizii.

computer

Mașină programabilă care poate memora, reda și procesa date. Computerele actuale au cel puțin un CPU (unitate centrală de procesare) care realizează toate calculele și conține o memorie centrală, o unitate de comandă și o unitate de logică și aritmetică. Din ce în ce mai multe calculatoare personale (PC) sunt înzestrate cu procesoare grafice specializate, cu memorie dedicată, pentru a putea răspunde cerințelor de afișare a unei grafici complexe, precum simulările tridimensionale sau jocurile. Un hard disk oferă, de obicei, stocare auxiliară de date, care poate fi suplimentată cu alte mijloace, cum ar fi discheta sau CD-ROM-ul. Echipamentul periferic include dispozitive de input (tastatură și mouse) și dispozitive de output (monitor, imprimantă), dar și circuite și cabluri care conectează toate componentele. Generațiile de calculatoare sunt ierarhizate în funcție de tehnologiile utilizate. Prima generație de calculatoare, apărute în SUA după Al Doilea Război Mondial, foloseau tuburi electronice cu vid și erau foarte mari. Cele din a doua generație, apărute în jurul anilor 1960, foloseau tranzistori, fiind primele calculatoare care s-au bucurat de succes comercial. Calculatoarele din a treia generație (sfârșitul anilor 1960 și anii 1970) erau caracterizate de miniaturizarea componentelor și de folosirea circuitelor integrate. Microprocesorul, introdus pentru prima dată în 1974, este specific calculatoarelor

PC-ul clasic este format din calculatorul propriu-zis, un monitor, o tastatură, un mouse şi difuzoare. Cipurile (circuite integrate) şi plăcile de circuit (cartele) se conectează la placa de bază; celelalte componente, cum ar fi unităţile de disc (drivere), se găsesc în carcasa calculatorului. Microprocesorul coordonează activitatea calculatorului, iar datele şi programele sunt înmagazinate în cipurile RAM. Unele plăci de circuit, cum ar fi placa de sunet, au funcţii specifice. Plăcile suplimentare, precum modemul, pot fi inserate în sloturile de extensie. O baterie menţine funcţionarea ceasului şi datele de configurare atunci când calculatorul este închis. Hard-diskul, dispozitivul principal de memorare, conţine, în general, mai multe discuri rigide fixate pe un butuc rotitor. Discurile sunt accesate de capetele de citire/scriere ataşate la extremitatea braţelor mobile. Mouse-ul este un dispozitiv de interacţiune cu utilizatorul şi este folosit pentru a accesa diverse comenzi. Selectarea unei „ferestre" se face prin apăsarea unuia dintre butoanele mouse-ului.

din a patra generaţie. Generaţia a cincea a pus accentul pe inteligenţa artificială, axându-se pe raţionamente realizate de maşină şi pe limbaje de programare logică. În ultimii 50 de ani, calculatoarele au influenţat modul de viaţă şi de muncă al oamenilor, iar dezvoltarea lor a făcut posibil progresul spre era informaţiei.

computer analog

Computer în care datele fizice ale maşinii, cum ar fi potenţialul electric, presiunea fluidului, mişcarea mecanică, sunt folosite pentru a reprezenta (în mod analog) cantităţile din problema care trebuie rezolvată de sistem. Sistemul analog este setat conform condiţiilor iniţiale şi se adaptează liber oricărei modificări. Rezolvările problemelor sunt obţinute prin înregistrarea valorii variabilelor din modelul analog. Computerul analog este întrebuinţat în sistemele de simulare dinamică; acest tip de simulări poate fi realizat în timp real sau la viteze mult accelerate, permiţând experimente cu valori diferite ale variabilelor. Au fost utilizate pentru simulatoarele de zbor, în centralele nucleare şi în chimia industrială. *Vezi şi* computer digital.

computer digital

Computer capabil să rezolve probleme prin procesarea informaţiilor exprimate în formă discretă. Prin manipularea combinaţiilor de cifre binare (*vezi* cod binar), acesta poate să

efectueze calcule matematice, să organizeze și să analizeze date, să controleze procese industriale și de alte tipuri și să simuleze sisteme dinamice cum sunt modelele meteorologice globale. *Vezi* computer analog.

computer personal (PC)

Microcomputer proiectat pentru a fi folosit de către o singură persoană la un moment dat. În general, un PC conține un CPU, o memorie internă RAM și ROM, dispozitive de stocare a datelor (includ un hard disk, un floppy disk sau un CD-ROM), dispozitive de intrare/ieșire (includ un ecran de afișare, tastatură, mouse și imprimantă). Era PC a început în 1977, când Apple Computer, Inc. (în prezent Apple Inc.) a introdus Apple II. În același an, Radio Shack și Commodore Business Machines au lansat pe piață un PC. În 1981 s-a impus și prestigioasa firmă IBM. În scurt timp, PC-ul proiectat de IBM, cu memoria sa îmbunătățită, a devenit un adevărat etalon în domeniu. Computerul Apple creat de compania Macintosh (1984) și-a găsit utilitatea în special în editarea de text (DTP). Corporația Microsoft a introdus MS Windows (1985), o interfață grafică pentru utilizator, ceea ce a conferit PC-urilor multe dintre facilitățile Macintosh, inițial ca o alternativă la MS-DOS. Windows a continuat să înlocuiască MS-DOS-ul ca sistem de operare dominant pentru computerele personale. Acestea au început să fie folosite din ce în ce mai mult pe măsură ce au devenit mai performante și aplicațiile software s-au înmulțit. În prezent, ele sunt întrebuințate la procesarea textelor, pentru a naviga pe internet, dar și pentru multe alte operațiuni zilnice.

Comstock, Anthony

(07.03.1844, New Canaan, Connecticut, SUA – 21.09.1915, New York, New York)

Reformator american. A început de timpuriu să facă propagandă împotriva avortului și a pornografiei. I-a influențat pe membrii Congresului, care la inițiativa sa au adoptat un statut federal sever (1873) ce scotea în afara legii livrarea de materiale obscene în cutiile poștale (Legea Comstock). În același an, a fondat Societatea pentru Suprimarea Viciului, pe care a condus-o până la moarte. Ca agent special al Poștei Americane (1873–1915), a efectuat raiduri spectaculoase la sediile unor editori și distribuitori. Printre lucrările sale se numără *Capcane pentru tineri* (Traps for the Young, 1883) și *Moralitate versus artă* (Morals Versus Art, 1888).

Comte, (Isidore-) Auguste (-Marie-François-Xavier)

(19.01.1798, Montpellier, Franța – 05.09.1857, Paris)

Gânditor francez, fondatorul filozofic al sociologiei și al pozitivismului. Discipol al contelui Saint-Simon, a predat la Școala Politehnică (École Polytechnique, 1832–1842), dar a ținut și prelegeri gratuite pentru muncitori. A dat numele sociologiei și a fundamentat noua disciplină pe bază conceptuală (deși nu empirică), socotind că fenomenele sociale ar putea fi reduse la un număr de legi, așa cum și fenomenele naturii au putut fi transpuse în legi. Ideile lui i-au influențat pe John Stuart Mill (care l-a sprijinit financiar timp de mulți ani), pe Émile Durkheim, Herbert Spencer și Edward Burnett Tylor. Lucrările sale cele mai importante sunt *Curs de filozofie pozitivistă* (Cours de philosophie positive, 6 vol., 1830–1842) și *Sisteme de politică pozitivistă (*Système de politique positive, 4 vol., 1851–1854).

Auguste Comte, portret de Tony Toullion, sec. XIX; Biblioteca Națională din Paris

H. ROGER/VIOLLET

comună

Grup de oameni care locuiesc împreună și dețin proprietăți în comun, conviețuind după legi și principii adoptate și sprijinite de membrii comunității. Socialismul utopic al lui Robert Dale Owen și al altor gânditori a dus la formarea unor asemenea comunități experimentale la începutul sec. XIX în Marea Britanie și în SUA. Printre acestea se numără New Harmony, ferma Brook și comunitatea Oneida. Multe comune de acest tip au la bază anumite principii religioase; viața monastică este împărtășită de toți membrii deopotrivă (*vezi* monahism). Cartea lui B.F. Skinner *Walden Two* (1948) a creat un adevărat curent în rândul americanilor care doreau să trăiască în astfel de comunități. Acest curent s-a manifestat mai ales la sfârșitul anilor 1960 și începutul anilor 1970. *Vezi și* comunitarianism; kibbutz; moshav.

comună

În istoria europeană medievală, un oraș în care se aflau instituții municipale cu guvernare proprie. Majoritatea acestor orașe erau protejate printr-un jurământ depus

de toți locuitorii, prin care aceștia își promiteau protecție reciprocă și ajutor. Astfel de grupuri s-au transformat în asociații care puteau deține o proprietate comună și aveau dreptul de a stabili acorduri, de a avea jurisdicție și de a-și exercita puterea de guvernare. Comunele au fost foarte puternice în centrul și N Italiei, unde lipsa unei guvernări centralizate le-a permis să se dezvolte în orașe-stat independente. Cele din Franța și Germania s-au limitat la o guvernare locală.

comunicare animală

Transmitere a informațiilor de la un animal la altul, prin intermediul sunetului, al unor semne vizibile, al comportamentului, gustului, mirosului, impulsurilor electrice, atingerii sau printr-o combinație a acestora. În general, comunicarea animală folosește sunetul (de ex. cântatul păsărilor sau țârâitul greierilor). Comunicarea vizuală indică, de obicei, identitatea unui animal (specia, sexul, vârsta etc.) sau alte informații, prin caracteristici specifice (de ex. coarne, pete de culoare) sau prin comportament (de ex., dansul albinei indică descoperirea unei surse de hrană). În comunicarea chimică sunt implicați feromonii (semnale chimice) produși de sistemul endocrin al animalului. Ţiparii și alte specii de pești comunică prin impulsuri electrice.

comunicare privilegiată *sau* confidențială

În drept, comunicare între doi subiecți care au o relație confidențială, receptorul neavând voie să divulge conținutul acesteia în calitate de martor. Comunicările dintre avocat și client, soț și soție, doctor (mai ales psihiatru) și pacient, preot și credincios, precum și dintre jurnalist și sursa de informare sunt în general recunoscute ca fiind privilegiate.

comunicații radio

Sistem care folosește frecvența radio, razele infraroșii, microundele sau alte tipuri de unde electromagnetice sau acustice în loc de fire, cabluri sau fire optice pentru a transmite semnale sau date. Sistemele radio includ telefoanele celulare, stațiile de emisie-recepție, telecomanda pentru deschiderea ușii garajului, telecomanda televizorului și receptoarele GPS (*vezi* GPS). Modemurile wireless, emițătoarele de microunde și sateliții fac posibil accesul la internet oriunde în lume. Se intenționează folosirea unui sistem Wireless Markup Language (WML) bazat pe XML, la dispozitivele cu bandă îngustă cum sunt telefoanele celulare și pagerele, pentru transfer și afișare de text.

comunism

Teorie politică prin care se susține deținerea proprietății de către toți membrii comunității și distribuirea beneficiilor către toți, în funcție de necesități. Teoria le aparține lui Karl Marx și lui Friedrich Engels. *Manifestul Partidului Comunist* (1848), scris de ei, introducea ideea de dictatură a proletariatului, o etapă de tranziție pe care Marx a numit-o socialism. Etapa finală era comunismul, care să transceandă atât clasele nobile, cât și statul organizat, văzut de Marx ca un instrument al opresiunii (*vezi* marxism). Conceptul inițial s-a pierdut însă, iar comunismul ca termen a început să se aplice mai degrabă unui anumit grup politic decât unui scop final. Vladimir Ilici Lenin a susținut teoria conform căreia proletariatul are nevoie de revoluționari profesioniști care să-l conducă (*vezi* leninism). Versiunea lui Iosif Stalin asupra comunismului (*vezi* stalinism) a fost pentru mulți similară cu ideea de totalitarism. În timpul Revoluției Comuniste Chineze, doctrina lui Mao Zedong a avut mai mult ecou în mediul rural decât în cel urban (*vezi* maoism). În Europa, comunismul (*vezi* eurocomunism) și-a pierdut majoritatea adepților odată cu prăbușirea Uniunii Sovietice (1991). *Vezi și* partid comunist; materialism dialectic; Internaționala I; Internaționala II.

comunism de război

(1918-1921)

Politică economică sovietică aplicată de către bolșevici în timpul Războiului Civil Rus. Caracteristicile principale au fost exproprierea afacerilor private și naționalizarea industriei, precum și confiscarea surplusului de cereale și de alte produse alimentare de la țărani. Aceste măsuri au provocat un declin rapid în producția agricolă, în productivitatea industrială și a muncii. Salariile reale au scăzut cu două treimi, iar inflația scăpată de sub control a făcut ca moneda de hârtie să nu mai aibă valoare. În 1921, nemulțumirea publică a dat naștere unor greve și proteste, culminând cu Rebeliunea de la Kronstadt. Drept replică, bolșevicii au adoptat noua politică economică, mai puțin radicală.

comunitarism

Filozofie socială și politică prin care se favorizează interacțiunea dintre membrii comunității în funcționarea vieții politice, în analiza și evaluarea instituțiilor politice și în

înțelegerea identității și bunăstării umane. A luat amploare în anii 1980–1990, fiind în opoziție cu liberalismul unor teoreticieni ca John Rawls. Adepții comunitarismului consideră că liberalismul se bazează pe o concepție nerealistă și abstractă despre individ și că acordă prea multă importanță valorilor individuale, ca libertatea și autonomia. Principiile comunitarismului au fost expuse în lucrarea lui Amitai Etzioni și a altor profesori universitari americani. *Vezi și* colectivism.

Comunitatea Europeană (CE)

Organizație înființată în 1967, prin fuzionarea dintre Comunitatea Economică Europeană, Comunitatea Europeană a Cărbunelui și Oțelului și Comunitatea Europeană pentru Energie Atomică. Prin unificarea lor s-au creat o singură Comisie a Comunității Europene și un singur Consiliu de Miniștri. Și alte corpuri executive, legislative și juridice au fost reunite sub egida CE. În 1993, CE a devenit baza pentru Uniunea Europeană, iar Comunitatea Economică Europeană a fost numită Comunitatea Europeană.

comunitate de bunuri între soți

Proprietate deținută împreună de soț și de soție. În statele în care există acest sistem, proprietatea achiziționată de oricare dintre soți în timpul căsătoriei poate fi considerată ca aparținând ambilor soți, în cotă indiviză de 1/2. Unele bunuri (de ex. darurile primite de unul din soți) pot fi considerate ca făcând parte dintr-o altă clasă, dar în procesele pentru partajul bunurilor prezumția se face în favoarea categoriei de comunitate. Unele jurisdicții extind legile comunității de bunuri și la uniunile de același sex.

Comunitatea Economică Europeană (CEE) /European Economic Community (EEC)/ *ulterior* Comunitatea Europeană (CE) *cunoscută ca* Piața Comună

Asociație economică a țărilor europene, cu rolul promovării unității economice europene. A fost înființată prin Tratatul de la Roma, în 1957, cu scopul de a integra economiile statelor membre într-o mare piață comună și de a întemeia o uniune politică a statelor din Europa Occidentală. CEE intenționa, de asemenea, să impună o politică comercială unică în relație cu statele din afara ei, să coordoneze sistemele de transport, politica în domeniul agriculturii și politicile economice generale, precum și să elimine măsurile care împiedicau libera competiție. De asemenea, a asigurat mobilitatea forței de muncă, a capitalului și a investițiilor între statele membre. Politicile comerciale liberalizate, promovate încă din anii 1950, au avut un mare succes în dezvoltarea comerțului și în asigurarea prosperității economice în Europa Occidentală. În 1967, forurile executive au fost integrate în Comunitatea Europeană. În 1993, CEE a fost redenumită Comunitatea Europeană (CE); în prezent, este cea mai importantă organizație din cadrul Uniunii Europene.

Comunitatea Europeană a Cărbunelui și Oțelului /European Coal and Steel Community (ECSC)/

Agenție administrativă înființată în 1952 cu scopul de a reuni industriile cărbunelui și ale oțelului din Franța, Germania de Vest, Italia, Belgia, Olanda și Luxemburg. Își are originea în proiectul lui Robert Schuman (1950) de a forma o piață comună a cărbunelui și a oțelului, în acele țări care acceptă să se supună unei autorități independente; ECSC a dorit să includă toate țările membre ale Uniunii Europene. Inițial, a desființat granițele pentru comerțul cu cărbune, cocs, oțel, fontă brută și fier vechi; mai târziu, a dirijat diminuarea producției în exces a țărilor membre. În 1967, conducerea ei a fost integrată în Comunitatea Europeană. În 2002, când tratatul din 1952 a expirat, ECSC a fost dizolvată.

Comunitatea Europeană pentru Apărare /European Defense Community (EDC)/

Încercare a puterilor europene occidentale, cu sprijinul SUA, de a contrabalansa superioritatea militară copleșitoare a Uniunii Sovietice în Europa, prin crearea unei armate europene multinaționale, care să cuprindă și forțe din Germania Occidentală. În 1952 a fost încheiat un tratat, dar refuzul Parlamentului francez de a-l ratifica, în 1954, a reprezentat sfârșitul proiectului. Una dintre consecințele acestui gest al Franței a fost decizia din 1955 de reînarmare a Germaniei Occidentale și permisiunea de a intra în NATO. În 1955 a fost înlocuită de Uniunea Europeană de Vest.

Comunitatea Europeană pentru Energie Atomică /European Atomic Energy Community (EURATOM)/

Organizație internațională înființată în 1958 pentru a forma o piață comună de folosire a energiei atomice în scopuri pașnice. La început avea șase membri; acum include toate țările membre ale Uniunii Europene. Printre scopurile sale se numără facilitarea înființării unei industrii a energiei nucleare

la scară europeană și nu națională, coordonarea cercetărilor, sprijinirea construcției de centrale nucleare, stabilirea unor norme de siguranță și formarea unei piețe comune în domeniul echipamentelor nucleare și al materialelor. În 1967, forurile de conducere au fost integrate în Comunitatea Europeană.

Comunitatea lui Hristos *anterior* Biserica Reorganizată a lui Iisus Hristos a Sfinților din Ultimele Zile

Facțiune desprinsă din secta înființată de Joseph Smith în 1830, al cărei grup principal avea să se numească Biserica lui Iisus Hristos a Sfinților din Ultimele Zile, popular numită mormoni. Biserica Reorganizată s-a desprins în 1852, respingându-l pe conducătorul Brigham Young, în favoarea fiului lui Smith, precum și practicile poligamice și denumirea de mormon. Învățăturile acestei fracțiuni au drept fundament Biblia, *Cartea lui Mormon* (Book of Mormon) și *Doctrină și legăminte* (Doctrine and Covenants), o colecție de revelații ale profeților mormoni. Secta numără în prezent cca 200 000 de membri și își are sediul în orașul Independence din Missouri, SUA.

Comunitatea Statelor Independente (CSI)

Asociație liberă de state suverane formată în 1991, din care fac parte Rusia și alte 10 republici care aparțineau fostei URSS. Membrii acestei organizații sunt: Rusia, Ucraina, Belarus, Kazahstan, Kîrgîzstan, Tadjikistan, Turkmenistan, Uzbekistan, Armenia, Azerbaidjan și Republica Moldova. Georgia, inițial membru CSI, s-a retras din asociație în 2009. Sediul administrativ este în Belarus, la Minsk. Atribuțiile CSI sunt coordonarea strategiilor membrilor în ceea ce privește propriile economii, relațiile internaționale, apărarea, strategiile de emigrare, protecția mediului și aplicarea legilor.

con *sau* strobie

În botanică, grup de bractee sau solzi, de obicei cu formă ovală, care adăpostesc organele reproducătoare ale anumitor plante fără flori. Specific pinului și altor conifere, conul este o floare a acestor plante. Conurile sunt prezente și la ferigile numite pedicuță (*Lycopodium*) și la coada-calului.

con de cenușă *sau* con de cenușă vulcanică

Depozit în jurul unui coș vulcanic (centru de erupție), format din fragmente de rocă sau cenușă care se acumulează treptat, rezultând un con cu un crater în formă de cupă în partea superioară. Conurile de cenușă vulcanică se formează în timpul erupțiilor explozive ale lavei, găsindu-se adesea pe flancurile vulcanilor-scut (cu pantă blândă). Lava care se scurge poate rupe conul sau se poate prelinge pe sub con, prin tuneluri. Conurile de cenușă vulcanică se găsesc aproape în toate zonele vulcanice. Deși sunt alcătuite din cenușă neconsolidată sau ușor întărită, conurile de cenușă vulcanică sunt surprinzător de durabile, deoarece picăturile de ploaie se infiltrează în cenușa extrem de permeabilă, în loc să se scurgă pe pante și să le erodeze.

con submarin

Acumulare de sedimente aluvionare pe fundul oceanului. Conul submarin are, în secțiune, forma unui con cu vârful la gura unui canion submarin. Sedimentele, aduse de curentul din canion, sunt formate dominant din material nisipos ce formează straturi succesive subțiri. Deseori, suprafața conului submarin este modelată de văi submarine puțin adânci. Mai multe conuri submarine pot fuziona lateral în cursul evoluției lor prin aport de sedimente.

Conachi, Costache

(14.09.1778 Țigănești, Galați, Moldova – 04.02.1849, Țigănești)

Poet român. Figură marcantă în societatea moldovenească din prima jumătate a sec. XIX, a avut o instrucție aparte, care i-a permis să urce din treaptă în treaptă în cele mai importante funcții administrative și politice, până la candidatura la tronul țării. Ca mare logofăt, a participat la redactarea Regulamentului Organic, în 1828. Adept moderat al filozofiei iluministe, cunoscător intim al poeziei franceze neoclasice, este menționat ca autor al primelor comedii satirice culte din istoria literaturii române, îndreptate împotriva relelor moravuri ale boierimii.

Costache Conachi

Notorietatea i-au adus-o însă versurile sale, în majoritate anacreontice – compoziții ușoare, erotice sau cu tentă elegiacă, unele devenite cântece de lume, puse pe muzică de lăutarii vremii. Opera sa a fost adunată postum în volumul *Poesii. Alcătuiri și tălmăciri* (1856). Cea mai insolită caracterizare a sa îl prezintă ca pe un „Petrarca ras în cap".

Conakry

Capitala Guineei, 1 764 000 loc. (1999) în zona metropolitană, cel mai mare oraș din Guineea și cel mai important port al acesteia la Oceanul Atlantic. Situat pe teritoriul insulei Tombo și al peninsulei Kaloum, a fost fondat de francezi în 1884. A fost mai întâi capitala protectoratului Rivières du Sud (1891), apoi a coloniei Guineea Franceză (1893) și a Guineei independente (1958). Insula Tombo, locul amplasamentului inițial, se leagă de peninsulă printr-un dig rutier. Orașul a fost industrializat în anii 1950, prin dezvoltarea exploatării miniere și prin producerea de bauxită. Aici se află Universitatea Conakry (fondată în 1962).

Conall Cernach

Războinic legendar din mitologia celtică, eroul multor povestiri. În *Ospățul lui Bricriu* (Bricriu's First) din Ciclul Ulster, el este unul dintre cei trei cavaleri care au încheiat un pact cu un uriaș, prin care consimțeau să-l lase să le taie capetele după ce ei îl decapitau; dintre cei trei, numai Cú Chulainn respectă înțelegerea. Conall Cernach este probabil înrudit cu Cernunnos. Este posibil ca numele celor doi să aibă o rădăcină comună. *Vezi și* Gawain.

Conan Doyle, Sir Arthur

(22.05.1859, Edinburgh, Scoția – 07.07.1930, Crowborough, Sussex, Anglia)

Scriitor britanic. A devenit doctor și a practicat această profesie până în 1891, studiind cu medicul Joseph Bill, care i-a fost modelul pentru personajul detectivului Sherlock Holmes. A fost ridicat la rangul de cavaler pentru serviciile sale medicale din timpul celui de-al doilea război din Africa de Sud și pentru faptul că a susținut public războiul. A rămas celebru în special pentru faptul de a-l fi creat pe detectivul Sherlock Holmes, personaj apărut pentru prima dată în romanul *Un studiu în roșu* (A Study in Scarlet, 1887). Colecția povestirilor sale cu Sherlock Holmes a început cu *Aventurile lui Sherlock Holmes* (The Adventures of Sherlock Holmes, 1892). Plictisindu-se de Holmes, a conceput moartea acestuia în 1893, dar a fost obligat de public să continue romanele care îl aveau drept personaj central pe celebrul detectiv. Printre celelalte romane ale sale se numără *Semnul celor patru* (The Sign of Four, 1890), *Câinele din Baskerville* (The Hound of the Baskervilles, 1902) și *Valea fricii* (The Valley of Fear, 1915). Printre romanele sale istorice și de aventuri se numără *Compania White* (The White Company, 1890). În ultima parte a vieții s-a dedicat spiritismului.

Sir Arthur Conan Doyle, portret de H.L. Gates, 1927; Galeria Națională de Portrete, Londra

GALERIA NAȚIONALĂ DE PORTRETE, LONDRA

Conant, James B(ryant)

(26.03.1893, Dorchester, Massachusetts, SUA – 11.02.1978, Hanover, New Hampton)

Profesor și om de știință, președinte al Universității Harvard (1933–1953). Conant și-a luat doctoratul (1916) la Harvard și a predat chimia la această universitate până a fost ales președinte al ei, în 1933. În perioada în care a fost rector, numărul de tineri a crescut, cursurile fiind frecventate și de studenți din unele zone geografice care până atunci nu avuseseră reprezentanți în acest mediu universitar. În Al Doilea Război Mondial, a fost o figură proeminentă în domeniul cercetării științifice americane, contribuind la descoperirea bombei atomice. În 1953 a fost numit înalt comisar pentru Republica Federală Germania, iar în 1955 a devenit ambasador. Publicațiile sale includ manuale de chimie, lucrări de popularizare a științei și cărți despre strategiile educaționale.

Concepción

Oraș, 371 000 loc. (2002), centru administrativ al regiunii Bío-Bío, în partea de S a centrului statului Chile. Al doilea oraș ca mărime din Chile, a fost fondat în 1550 pe coasta Pacificului și a fost incendiat de două ori de indienii araucani. A fost lovit de multe cutremure, dintre care două urmate și de tsunami, iar în 1754 orașul s-a mutat în interiorul continentului, pe locul unde se află și astăzi, lângă gura de vărsare a râului Bío-Bío. În ciuda cutremurelor frecvente, a devenit un important centru comercial și industrial. Funcționează drept centru de distribuție pentru partea de S a statului și produce textile, produse alimentare și oțel.

Conception

Golf în Oceanul Atlantic, la SE de Newfoundland, Canada. Golful a fost numit astfel de către un explorator portughez care vizitase coasta în 1500, în ziua în care se sărbătorea Imaculata Concepție (Conception). Are o lungime de cca 50 km și o lățime de 19 km. Așezările de pe țărm,

printre cele mai populate și mai vechi din Lumea Nouă, sunt cunoscute pentru fabricile de conserve de pește oceanic, dar și pentru amenajarea lor ca stațiuni.

conceptul de program-memorat

Stocare a instrucțiunilor în memoria calculatorului în vederea rezolvării mai multor sarcini consecutiv sau intermitent. Ideea a fost introdusă la sfârșitul anilor 1940 de John von Neumann, care a propus ca un program să fie memorat electronic în format binar, într-un dispozitiv de memorare, astfel încât instrucțiunile să poată fi modificate de calculator. Alți ingineri, printre care John W. Mauchly și J. Presper Eckert, au contribuit la această idee, făcând computerele digitale mai puternice și mai flexibile. Primul computer digital cu capacitate de programare internă a fost Edvac 1949.

concert

Compoziție muzicală pentru instrumente solo și orchestră. Concertul solo a evoluat din mai vechiul concerto grosso. Primele concerte solo cunoscute sunt cele ale lui Giuseppe Torelli, pentru vioară. Antonio Vivaldi, primul compozitor important de concerte, a scris peste 350 de concerte solo, în special pentru vioară. Johann Sebastian Bach a compus primele concerte pentru instrumente cu claviatură. Începând cu perioada clasică, majoritatea concertelor au fost dedicate pianului, ca popularitate fiind urmate de cele pentru vioară și pentru violoncel. Wolfang Amadeus Mozart a compus 27 de concerte pentru pian; Ludwig van Beethoven a compus cinci; Felix Mendelssohn, Frédéric Chopin, Franz Liszt și Johannes Brahms au compus și ei concerte pentru pian. Încă de la început, concertul a fost aproape exclusiv o lucrare în trei părți, cu tempouri rapide în prima și în a treia parte și mișcare lentă în cea de-a doua. Scopul acestor concerte era să pună în valoare virtuozitatea solistului, în special la fragmentele solo, la care de obicei se improviza către sfârșitul primei și al celei de a treia părți. Concertele din sec. XIX și XX au fost concepute în general ca un fel de luptă dramatică între solist și orchestră.

concertină

Instrument muzical portabil cu foale. Prima concertină a fost brevetată de Sir Charles Wheatstone la Londra, în 1829. Mai târziu, Wheatstone a realizat un instrument cu capacitate cromatică deplină. Ca și la acordeon, sunetele concertinei sunt produse de registre libere. Diferența constă în faptul că aceasta utilizează butoane și nu clape. Bandoneonul argentinian, foarte asemănător, este pătrat, nu hexagonal.

concerto grosso

Formă orchestrală principală a perioadei baroce, de obicei caracterizată prin contrastul dintre un grup mic de soliști și o orchestră mai numeroasă. Grupul cel mic *(concertino)* era de obicei format din două viori și continuo, instrumente din vechea trio sonata, deși se foloseau și instrumente de suflat. Grupul mai mare *(ripieno)* era de obicei format din instrumente cu coarde combinate cu continuo. Alessandro Stradella a compus primul concerto grosso cunoscut, pe la 1675. Seria de 12 concerte scrise de Corelli (cca 1680–1690), cele șase *Concerte Brandenburgice* ale lui Johann Sebastian Bach (cca 1720) și cele 12 concerte Op. 6 ale lui G.F. Händel sunt cel mai des interpretate. Din 1750, concerto grosso a fost eclipsat de concertul solo.

conchistador

Nume dat aventurierilor care au luat parte la cucerirea spaniolă a celor două Americi, în sec. XVI. Sub conducerea lui Hernán Cortés, un grup format din cca 500 de oameni și 16 cai au cucerit Imperiul Aztec din Mexic. Un alt grup, condus de Pedro de Alvarado, a mers mai departe, cucerind Guatemala. Francisco Pizzaro i-a învins pe incași în Perú cu 180 de oameni și 37 de cai. Tovarășul lui, Diego de Almagro, a condus o expediție în Chile. Alte expediții au extins dominația spaniolă asupra unei mari părți din America de Sud. Deși renumiți pentru curajul lor, conchistadorii au rămas în istorie cu o reputație proastă din cauza avariției lor și a distrugerilor provocate populațiilor băștinașe și civilizațiilor acestora. Au fost în scurt timp înlocuiți de administratori și coloniști din Spania.

Conchobar mac Nessa *sau* Conor

În literatura veche irlandezo-galică, rege slăvit al ulaizilor din NE Irlandei la începutul sec. I î.Hr. În Ciclul Ulster, el întruchipează imaginea regelui irlandez ideal. În *Cartea de la Leinster* (The Book of Leinster, cca 1160), Conor se îndrăgostește de frumoasa Deirdre. Aceasta îl iubea însă pe Noísi, cu care fuge în Scoția. Gelos, Conor își ucide rivalul, fapt care duce la izbucnirea unei revolte în Ulster, în timpul căreia Deirdre se sinucide.

conciliu

Adunare de prelați (catolici) care hotărăște în chestiuni de dogmă, de morală și de disciplină bisericească.

Conciliul de la Constantinopol

Concilii religioase, din care unele sunt recunoscute ca ecumenice, ținute în orașul Constantinopol. Primul Conciliu de la Constantinopol, al doilea conciliu ecumenic al Bisericii Creștine, s-a întrunit la cererea împăratului Theodosiu I în 381 d.Hr. A promulgat Crezul de la Niceea și a declarat doctrina trinitară a egalității dintre Tatăl, Fiul și Sfântul Duh. Episcopul Constantinopolului devenea astfel a doua putere, după papă. Deși doar episcopii răsăriteni au fost chemați la conciliu, grecii au pretins că era un conciliu ecumenic. În cele din urmă, a ajuns să fie considerat astfel, cu toate că Biserica Apuseană nu a fost de acord cu plasarea Constantinopolului pe un loc secund, după Roma, decât în sec. XIII. Al doilea Conciliu de la Constantinopol, ținut în 553 d.Hr., a fost convocat de Iustinian I. Adoptând un edict al lui Iustinian, s-a acordat sprijin monofizitismului și a fost diminuată importanța conciliului anterior de la Calcedon. Al treilea Conciliu de la Constantinopol s-a ținut în 680 d.Hr. și i-a condamnat pe monoteliți, care pretindeau că Iisus Hristos avea o singură voință, în ciuda celor două naturi ale sale, umană și divină. Al patrulea Conciliu de la Constantinopol s-a ținut între 869–870 d.Hr., fiind convocat la sugestia lui Vasile I. Acesta a dus la excomunicarea Sf. Fotios și a intensificat animozitățile dintre Biserica Apuseană și Biserica Răsăriteană.

conclav

În Biserica Romano-Catolică, termen cu două sensuri. Pe de o parte, denumește adunarea cardinalilor cu scopul de a alege un papă nou și, pe de altă parte, definește sistemul de izolare strictă la care aceștia sunt supuși. Din 1059, alegerea papei a devenit responsabilitatea cardinalilor. După moartea lui Clement IV (1268), cardinalii au ezitat să aleagă un papă timp de doi ani; ca urmare, magistratul local i-a închis în palatul episcopal și i-a hrănit doar cu pâine și apă, până l-au ales pe Grigore X. Sistemul de întâlnire în conclav închis a fost codificat de Pius X în 1904. Astăzi, este necesară o majoritate de două treimi plus unu pentru validarea alegerilor. Alegerea se face prin vot secret. O votare are loc în prima după-amiază a conclavului, și câte patru în fiecare din zilele următoare, două dimineața și două după-amiaza, până când se alege un papă. În 1996, papa Ioan Paul II a declarat că, după 30 de votări, se poate renunța la cerința tradițională a unei majorități de două treimi plus unu și, la discreția cardinalilor, se poate trece la majoritatea simplă. După fiecare votare, buletinele de vot sunt arse într-o sobă, iar fumul produs de arderea lor, ieșind printr-un coș special, indică mulțimii adunate în Piața Sf. Petru dacă a fost ales un nou papă: dacă există papă, fumul este alb; dacă nu s-a obținut majoritatea, fumul va fi negru (buletinele de vot sunt arse împreună cu paie umede). În plus, clopotele bat pentru a confirma semnalul.

Concord

Oraș, 40 687 loc. (2000), centrul administrativ al statului New Hampshire. Este situat de-a lungul râului Merrimack, la N de Manchester. Înființat în 1727, orașul a fost înglobat în 1733 de Massachusetts sub numele de Rumford, dar, după o serie de procese îndelungate, s-a hotărât în 1762 să facă parte din jurisdicția statului New Hampshire. În 1765 i s-a schimbat numele în Concord, devenind capitala statului în 1808. Tipografiile, fabricile de vagoane de tren și minele de granit au jucat un rol foarte important în dezvoltarea acestuia. Granitul de Concord se mai exploatează și în prezent.

Concord

Oraș din E statului Massachusetts, 16 993 loc. (2000). Fondat în 1635, a fost prima așezare puritană din interiorul continentului. În 1775, englezii mărșăluiau pentru a ajunge la magazia de provizii și de echipament militar, când au fost opriți de *minutemen (vezi* bătăliile de la Lexington și Concord). În sec. XIX a devenit un important centru cultural și reședința unor scriitori ca Ralph Waldo Emerson, Henry David Thoreau, Nathaniel Hawthorne și Louisa May Alcott (toți sunt înmormântați aici). Câteva case istorice sunt acum muzee. Walden Pond, unde a trăit și a scris Thoreau, este situat în apropiere.

Concord

Oraș din V Californiei, 121 780 loc. (2000). Situat lângă San Francisco, a fost înființat în 1868 sub numele de Todos Santos și în 1869 i s-a schimbat numele în Concord. După conectarea la rețeaua de căi ferate (1912), orașul s-a dezvoltat drept centru al pomiculturii, fiind cunoscut și pentru creșterea păsărilor de curte. În prezent este mai ales oraș rezidențial.

Concordatul din 1801

Acord între Napoleon și papa Pius VII care a definit statutul Bisericii Romano-Catolice

în Franța și a pus capăt rupturii cauzate de reformele din interiorul bisericii din timpul Revoluției Franceze (*vezi* Constituția civilă a clerului). Credința romano-catolică a fost recunoscută ca religie majoritară în Franța, dar nu a fost proclamată religie de stat. Napoleon a primit dreptul de a numi episcopi, dar aceștia erau confirmați de către papă. Guvernul a fost de acord să plătească salariile slujitorilor bisericii, dar nu a restituit bisericii proprietățile care îi fuseseră confiscate. Concordatul a rămas în vigoare până în 1905.

Concorde

Primul avion supersonic comercial pentru transport de pasageri. Construit atât în Anglia, cât și în Franța, a început să aibă curse regulate în 1976. Viteza maximă de zbor este de 2 179 km/h, de două ori mai mare decât viteza sunetului. Cursa Londra–New York durează mai puțin de patru ore, iar prețul unui bilet poate ajunge la aproape 10 000 de dolari.

concubinaj

Coabitare a unui bărbat cu o femeie, fără forme legale (căsătorie civilă). În tradiția iudeo-creștină termenul concubină a fost atribuit în special femeilor. Studiile occidentale care analizează societățile non-occidentale folosesc termenul pentru a face referire la partenerele care au aprobarea legală, dar nu au statutul deplin de soții. *Vezi și* căsătorie de drept comun; harem; poligamie.

concurs de orientare

Concurs în care participanții trebuie să traverseze pe jos o regiune. Fiecare concurent are la îndemână o hartă și o busolă pe care le folosește pentru a se orienta pe un teren necunoscut. Apărut în Suedia în 1918, concursul s-a răspândit ulterior în întreaga Europă. Din 1966 s-au organizat și campionate mondiale. Participanții pleacă la intervale diferite. Câștigător este desemnat cel care încheie cursa în cel mai scurt timp. Acest tip de concurs se organizează și în cadrul altor sporturi, cum ar fi ciclism, caiac-canoe, călărie și schi.

Condé, familia ~

Ramură franceză importantă a casei de Bourbon, ai cărei membri au jucat un rol semnificativ în politica dinastiilor franceze. Dinastia începe cu Ludovic I de Bourbon (1530–1569), primul prinț de Condé, lider militar al hughenoților în războaiele religioase franceze. Membrul cel mai important a fost al patrulea prinț de Condé, unul dintre generalii cei mai de seamă ai lui Ludovic XIV. Descendența princiară s-a stins atunci când Louis-Antoine-Henri de Bourbon-Condé (1772–1804), duce d'Enghien și singurul moștenitor al ultimului prinț de Condé, a fost arestat pe nedrept și împușcat pentru trădare din ordinul lui Napoleon.

condensare

Formare de materie lichidă sau solidă din vaporii unei substanțe. Condensul apare de obicei pe o suprafață mai rece decât gazul. O substanță se condensează atunci când presiunea vaporilor este mai mare decât presiunea vaporilor săi saturați, la temperatura suprafeței unde apare condensul. Procesul determină eliberarea de energie termică. Condensul apare pe un pahar cu apă rece într-o zi caldă și cu umiditate crescută, când vaporii din aer se condensează pentru a forma apă în stare lichidă pe cea mai rece suprafață a paharului. Condensarea este fenomenul care generează formarea de rouă, ceață, ploaie, zăpadă și nori.

condensator

Dispozitiv pentru transformarea gazului sau a vaporilor în stare lichidă. Condensatorul se folosește în termocentrale, pentru a condensa aburii evacuați de turbine, și în centrale frigotehnice, pentru a condensa vaporii răciți, cum ar fi amoniacul și freonul. Industria chimică și cea a petrolului folosesc condensatori pentru hidrocarburi și alți vapori chimici. În procesul de distilare, condensatorul transformă vaporii în lichid. Condensatoarele funcționează prin îndepărtarea căldurii degajate de gaz sau de vapori. În anumite operațiuni, gazul trece printr-un tub lung din metal conducător de căldură, cum ar fi cuprul (dispus de obicei în formă de spirală sau într-o formă compactă), iar căldura se eliberează în aer. Pentru a îndepărta căldura, condensatoarele industriale de dimensiuni mari folosesc apa sau un alt lichid. Termenul de condensator se referă și la un dispozitiv atașat mașinilor de dărăcit folosite în industria textilă în vederea dispunerii fibrelor în poziția potrivită pentru procesul de tors.

Condillac, Étienne Bonnot de

(30.09.1715, Grenoble, Franța – 2/3.08.1780, Flux)

Filozof, psiholog și economist francez. În 1740 a fost hirotonisit. În lucrarea sa *Eseu asupra originii cunoașterii umane* (Essai sur l'origine des connaissances humaines, 1746), a analizat sistematic empirismul

lui John Locke. În *Tratat asupra senzațiilor* (Traité des sensations, 1754), a pus la îndoială doctrina lui Locke prin care acesta susținea că simțurile furnizează o cunoaștere intuitivă. În lucrările *Logica* (La Logique, 1780) și *Limbajul calculului* (La Langue des calculs, 1798) a subliniat importanța limbajului în raționamentul logic și a argumentat nevoia unui limbaj conceput în mod științific. Părerile sale asupra economiei, prezentate în lucrarea *Comerț și guvernare* (Le Commerce et le gouvernement considérés relativement l'un à l'autre, 1776), se bazau pe ideea că valoarea depinde de utilitate mai mult decât de efortul depus. Nevoia de ceva util, a argumentat el, determină creșterea valorii, în timp ce prețurile rezultă din schimbul bunurilor pentru care s-a stabilit o valoare.

condimente
sau mirodenii și plante aromate

Părțile uscate ale unor plante cultivate pentru aromă, savoare, conținut în substanțe medicinale sau alte substanțe folositoare. Condimentele sunt produsele aromate sau cu gust puternic ale unor specii tropicale sau subtropicale cum sunt nucșoara, scorțișoara, cuișoarele, ghimbirul și piperul; condimentele sub formă de semințe includ anasonul, chimenul, chimionul, feniculul, macul și susanul. Plantele aromate sunt busuiocul, măghiranul, menta, rozmarinul și cimbrul. Condimentele și plantele aromate au fost întrebuințate din cele mai vechi timpuri în medicină, în obținerea unor uleiuri și unguente și ca afrodiziace; s-au folosit pentru a aroma mâncărurile sau băuturile, dar și pentru a încetini sau a disimula alterarea alimentelor. Comerțul cu mirodenii a avut un rol semnificativ în istoria omenirii. Au fost înființate importante rute comerciale, cum au fost cele dintre Asia și Orientul Mijlociu și dintre Europa și Asia, cu scopul de a obține exoticele mirodenii și plante aromate. În sec. XV, descoperirile geografice au avut loc ca urmare a comerțului cu mirodenii, iar în sec. XVII, companii din Portugalia, Anglia, Țările de Jos, Franța și Indiile de Est s-au luptat îndârjit pentru dominație. (*Vezi* Compania Britanică a Indiilor de Est; Compania Franceză a Indiilor de Est; Compania Olandeză a Indiilor de Est).

condiționare

Proces prin care frecvența sau predictibilitatea unui răspuns comportamental sunt crescute prin întărire (de ex. un stimul sau o răsplată pentru a obține răspunsul dorit). Condiționarea clasică sau respondentă, care implică substituirea stimulului, se bazează pe experimentele lui Ivan Pavlov. Acesta a condiționat câini sunând dintr-un clopoțel de fiecare dată când în încăpere se simțea miros de mâncare. În cele din urmă, câinii au început să saliveze de fiecare dată când auzeau clopoțelul, chiar dacă nu simțeau miros de mâncare. Astfel, salivarea era un răspuns condiționat. În condiționarea instrumentală sau operantă, un comportament spontan (operant) este fie răsplătit (întărit), fie pedepsit. Atunci când este răsplătit, frecvența unui comportament crește; când este pedepsit, frecvența sa scade. Condiționarea operantă a fost studiată în detaliu de B.F. Skinner.

condominium

În dreptul modern al proprietății, deținere individuală în proprietate a unui spațiu de locuit din incinta unei clădiri cu mai multe locuințe. Proprietarii unor astfel de locuințe dețin în indiviziune atât lotul de pământ, cât și spațiile comune. Acest tip de proprietate a fost prezent în Europa încă de la sfârșitul Evului Mediu. În SUA datează din ultima jumătate a sec. XIX și a fost destul de răspândit în zonele urbane aglomerate.

condor

Denumire comună pentru cele două specii de vulturi mari din America. Numărându-se printre cele mai mari păsări zburătoare, ambele măsoară 1,2 m lungime și se hrănesc cu animale moarte. Condorul-andin (*Vultur gryphus*), al cărui areal se întinde de la coasta Pacificului din America de Sud până la Munții Anzi, are anvergura aripilor puțin mai mare (3 m) și este negru cu guler alb. Capul pleșuv și gâtul sunt de culoare roz. Condorul-californian (*Gymnogyps californianus*) este negru în cea mai mare parte, având dungi albe pe aripi, cap galben, pleșuv și gât roșu. În anii 1980, specia a fost în pericol de dispariție, motiv pentru care toți condorii californieni au fost capturați. Fiind crescuți cu grijă, mai mult de 200 de exemplare au fost eliberate în sălbăticie.

Condorcet, Marie-Jean-Antoine-Nicolas de Caritat, Marchiz de ~

(17.09.1743, Ribemont, Franța – 29.03.1794, Bourg-la-Reine)

Matematician, om de stat și revoluționar francez. Încă de copil își descoperise veleitățile în domeniul matematicii, fiind protejatul lui Jean le Rond d'Alembert. În 1777 a devenit secretar al Academiei de Științe. Simpatizant al Revoluției Franceze,

a fost ales să reprezinte Parisul în cadrul Adunării Legislative (1791–1792), unde a cerut ca Franța să devină republică. Din cauza faptului că s-a opus arestării girondinilor moderați, a fost scos în afara legii (1792). Cât timp a stat ascuns, a scris *Schița unui tablou istoric al progresului minții umane* (Esquisse d'un tableau historique des progrés de l'ésprit humain, 1795), în care a avansat ideea progresului continuu al rasei umane, până la perfecțiune. A fost capturat, iar după două zile a fost găsit mort în celulă.

conductor

Substanță care permite transmiterea curentului electric sau a energiei termice. Conductorii sunt slabi izolatori, deoarece au o rezistență redusă la transmiterea curentului electric și a energiei termice. Conductorii electrici sunt folosiți pentru transmiterea curentului electric, asemenea firelor metalice ale unui circuit electric și sunt, de obicei, din metal. Conductorii termici permit transmiterea energiei termice, deoarece nu absorb căldura radiată; includ materiale precum metalul și sticla.

conducție termică

Transfer al energiei termice rezultat din diferența de temperatură dintre corpuri adiacente sau părți adiacente ale unui corp. În absența unei mașini termice, energia circulă dintr-o regiune cu temperatură mai mare într-una cu temperatură mai mică. Transferul de energie are loc ca rezultat al coliziunii dintre particulele materiei implicate. Rata transferului de energie este proporțională cu suprafața secțiunii transversale a regiunii de contact și cu diferența de temperatură dintre cele două secțiuni. O substanță cu conductivitate termică ridicată, de ex. cuprul, este un bun conducător termic; una cu conductivitate scăzută, cum este lemnul, este un slab conducător termic. *Vezi și* convecție; radiație.

Condurachi, Emil

(03.01.1912, Scânteia, Iași, România - 16.08.1987, București)

Istoric și arheolog român. După studii secundare și universitare absolvite la Iași (1932) și doctoratul în științe istorice (1938), a devenit bursier al Școlii Române din Roma (1935–1937) și al celei din Paris (1938–1939). În 1940 s-a stabilit la București, unde a fost mai întâi profesor de arheologie și numismatică la Școala de Arhivistică (1940–1947) și apoi profesor de istorie universală veche la Facultatea de Istorie (1947–1987). Specialist în istoria și arheologia greco-romană, a fost responsabil științific al șantierului arheologic Histria (1949–1970) și director al Institutului de Arheologie al Academiei (1956–1970). Principalele scrieri: *Histria. Monografie arheologică*, (vol. 1, 1954; vol. 2, 1966); *Histria* (vol. 1, 1959; vol. 2, 1962); *Istoria României, I*, (1960); *Monumente arheologice din România* (Monuments archéologiques de Roumanie, 1960); *Arheologia românească în sec. XX* (L'archéologie roumaine au XX-éme siècle, 1963). A fost membru al Academiei Române (1955).

conecționism

În științele cognitive, abordare care își propune să creeze un model al felului în care sunt procesate informațiile de către om prin intermediul unei rețele de unități conectate între ele, care operează în paralel. Unitățile sunt clasificate în următoarele categorii: unități de input (intrare), unități ascunse și unități de output (ieșire). Fiecare unitate are un nivel de activare implicit care poate varia în funcție de: (1) natura inputurilor primite de la alte unități, (2) diferitele aspecte legate de conexiunile ei cu celelalte unități și (3) tendința proprie. Spre deosebire de modelele computaționale tradiționale din psihologia cognitivă, conecționismul susține teoria potrivit căreia informația se distribuie în cadrul unor întregi rețele și nu este localizată în stări izolate din punct de vedere funcțional și interpretabile din punct de vedere semantic.

Coney Island

Zonă de divertisment, la S de Brooklyn, New York, pe coasta Oceanului Atlantic. În trecut a fost insulă, dar după ce micul golf din jurul ei s-a colmatat, a devenit parte din Long Island. Primul pavilion și primele băi publice au fost ridicate în 1844, zona câștigând însă popularitate după construirea metroului, în 1920. Este dotată cu o zonă pietonală de 5,6 km, un parc de distracții cunoscut pentru caruselul său (numit sugestiv Ciclonul) și pentru spectacolele inedite. Tot aici se află și Acvariul din New York.

Confederația
sau **Confederația Statelor Americane**

Guvernare a celor 11 state americane din S, care s-au separat de Uniune în 1860–1861, până la înfrângerea suferită în Războiul Civil American, din 1865. În lunile de după alegerea lui Abraham Lincoln ca președinte în 1860, șapte state din Sudul îndepărtat (Alabama, Florida, Georgia, Louisiana, Mississippi, Carolina de Sud și Texas)

s-au separat. După atacul asupra fortului Sumter din aprilie 1861, li s-au alăturat și Arkansas, Carolina de Nord, Tennessee și Virginia. Guvernul era condus de Jefferson Davis, ca președinte, și de Alexander H. Stephens, ca vicepreședinte. Principalele obiective ale acestui guvern au fost păstrarea drepturilor statelor și menținerea sclaviei. Astfel, cea mai importantă preocupare a guvernului era mobilizarea și întreținerea unei armate; totodată, s-a contat pe influența „regelui-bumbac" pentru a exercita presiuni financiare și diplomatice asupra Uniunii din partea unor guverne europene simpatizante. Victoriile din 1861–1862 repurtate de sudiști pe câmpul de bătălie au dat Confederației puterea morală să continue lupta, dar, începând cu 1863, trupele s-au demoralizat, în principal din cauza rezervelor financiare din ce în ce mai reduse și a răsturnărilor de situație de pe câmpul de luptă. Capitularea generalului Robert E. Lee de la Appomattox a grăbit dizolvarea Confederației.

Conferința Comandamentului Creștin din Sud /Southern Christian Leadership Conference(SCLC)/

Asociație nonsectară americană, fondată de Martin Luther King și de alții în 1957, cu scopul de a sprijini organizațiile locale în lupta pentru obținerea drepturilor egale pentru populația de culoare. Activă în special în S, a condus programe de formare a liderilor, proiecte de educație civică și de coordonare a înscrierilor la vot. A jucat un rol major în marșul istoric de la Washington din 1963 și în campania pentru adoptarea Legii drepturilor civile din 1964 și a Legii dreptului la vot din 1965. După asasinarea lui King în 1968, Ralph Abernathy a devenit președinte. SCLC s-a divizat în 1972, când Jesse Jackson a pus bazele operațiunii Push în Chicago.

Conferința Internațională despre Limitarea Navală

Vezi Conferința Washington

Conferința ONU pentru Comerț și Dezvoltare

Organ al Adunării Generale ONU creat în 1964 pentru a promova comerțul internațional. Se reunește o dată la patru ani, iar între sesiuni este condus de un Consiliu de Comerț și Dezvoltare. Printre funcțiile sale principale se numără promovarea comerțului între state aflate în stadii diferite de dezvoltare și cu sisteme economice diferite, inițierea negocierilor pentru acordurile comerciale și formularea politicilor de comerț internațional.

Conferința Pământului *sau* Summitul Pământului *denumire oficială* Conferința Națiunilor Unite pentru Dezvoltare și Mediu

Conferință ce a avut loc la Rio de Janeiro (3–14 iunie 1992), pe tema reconcilierii dezvoltării economice mondiale și protecției mediului înconjurător. A fost cea mai mare adunare din istorie a unor lideri mondiali, la care au participat 117 șefi de stat și reprezentanții a 178 de națiuni. Printre temele discutate s-au numărat biodiversitatea, încălzirea globală, dezvoltarea economică rațională și protecția pădurilor tropicale. Au fost semnate cinci acorduri internaționale având ca scop diminuarea tensiunilor dintre țările mai slab dezvoltate, care se opuneau restricțiilor legate de mediu din lipsa unui ajutor internațional mai substanțial, și națiunile industrializate. Întâlniri ulterioare au fost organizate în 1997 la Adunarea Generală a ONU de la New York și în 2002 la Johannesburg, Africa de Sud. *Vezi și* Tratatul de la Rio (Johannesburg, 2002).

conferințele imperiale

Întâlniri periodice organizate de reprezentanții coloniilor britanice (1907–1937), apoi de cei din Commonwealth. Se discutau probleme legate de apărarea comună sau cu caracter economic. Hotărârile adoptate nu aveau însă un caracter obligatoriu. Totuși, prin Statutul de la Westminster, s-au pus în aplicare deciziile luate între anii 1926 și 1930. Potrivit acestora, dominioanele cu drept de autoguvernare (Canada, Australia, Noua Zeelandă, Africa de Sud, Irlanda și Terra Nova) erau considerate „comunități autonome în cadrul Imperiului Britanic". După Al Doilea Război Mondial, conferințele au fost înlocuite cu întâlnirile între prim-miniștrii țărilor respective.

configurație

În chimie, dispunere a atomilor în spațiu, în cadrul unei molecule. Este importantă mai ales în chimia organică (*vezi* compus organic) în care fiecare atom de carbon dintr-o moleculă poate forma de la două până la patru legături covalente cu cel mult alți patru atomi. Un atom de carbon cu patru legături simple, de ex., este situat în centrul unui tetraedru, cu câte o legătură spre fiecare colț al acestuia; dacă trei dintre cei patru atomi legați de carbon sunt diferiți, structura rezultată are două forme diferite, în oglindă *(vezi* activitate optică; izomer), similare mănușilor pentru mâna dreaptă și stângă. De asemenea, configurația este

specifică şi unor compuşi anorganici. Până la sfârşitul sec. XX, oamenii de ştiinţă s-au străduit să determine, experimental, adevărata formă tridimensională (configuraţia absolută) a moleculei, dar metodele optice şi chimice moderne au simplificat mult această sarcină. Termenul de configuraţie electronică se referă la numărul de electroni din diferiţii orbitali ai unui atom, acesta definind reactivitatea lui chimică şi tipul de legături la care poate participa.

confirmare

Ritual creştin prin care credincioşii catolici şi protestanţi îşi reafirmă credinţa în care au fost botezaţi de mici copii. Ritualul nu era practicat în biserica timpurie deoarece aceia care se converteau la creştinism erau deja adulţi, fiind botezaţi după catehizare. Pe măsură ce botezul copiilor a devenit obicei, s-a considerat că este nevoie de un mijloc prin care aceştia să-şi întărească angajamentul şi cunoştinţele despre credinţă la o vârstă matură. S-a introdus o perioadă de catehizare după care candidaţii erau examinaţi şi acceptaţi. În Biserica Romano-Catolică, acest ritual a devenit sacru, fiind îndeplinit de către episcop. Ritualul se întâlneşte şi în Biserica Luterană şi în Biserica Anglicană.

confiscare

În drept, act prin care se ia o proprietate fără a se acorda despăgubiri şi se încredinţează domeniului public. Bunurile ilegale, cum ar fi narcoticele, armele de foc sau profiturile obţinute din vânzarea unor asemenea bunuri ilegale, pot fi confiscate de poliţie. În plus, prin acţiune guvernamentală (de ex. zonarea sau limitarea chiriilor), valoarea unei proprietăţi poate fi redusă aproape la zero. Acest procedeu este considerat echivalent cu confiscarea.

conflict

În psihologie, luptă rezultată din nevoi, tendinţe, dorinţe sau cerinţe opuse. Conflictul interpersonal reprezintă o altfel de luptă între două sau mai multe persoane, pe când conflinctul intern este la nivelul mentalului. Un copil care trece printr-un conflict intern poate fi dependent de mama lui sau să se teamă de ea pentru că îl respinge şi îl pedepseşte. Conflictele nerezolvate la timp riscă să provoace neajutorare şi anxietate.

conflict de legi

Opoziţie sau contradicţie în legile aplicabile de diferitele state sau jurisdicţii, privind drepturile părţilor într-un caz. Au fost create reguli pentru a determina setul de legi care este aplicabil într-un anume caz, sistemul judecătoresc cel mai potrivit pentru judecarea cazului şi punctul până la care alte jurisdicţii sunt obligate să onoreze sau să impună rezultatul procesului.

confucianism

Tradiţie scolastică şi mod de viaţă propovăduite de Confucius în sec. VI–V î.Hr. şi urmate de chinezi de mai bine de două milenii. Deşi confucianismul nu a fost instituţionalizat ca religie, a influenţat mult viaţa politică şi spirituală a Asiei orientale. Principiul de bază este *ren* (umanitate, bunăvoinţă) care descrie un caracter ireproşabil, în armonie absolută cu *li* (normele rituale), *zhong* (loialitatea faţă de adevărata natură a individului), *shu* (reciprocitate) şi *xiao* (pietatea filială). Privite în ansamblu, toate acestea constituie aşa-numita *de* (virtute). Mencius, Xunzi şi alţii au susţinut confucianismul, dar acesta nu a avut o influenţă prea mare până la apariţia lui Dong Zhongshu în sec. II î.Hr. În această perioadă, confucianismul a fost recunoscut ca religie de stat a dinastiei Han, iar Clasicele cinci au devenit nucleul acestei religii. În ciuda influenţelor taoismului şi ale budismului, etica inspirată de confucianism a avut cel mai puternic impact asupra structurii morale a societăţii chineze. O renaştere a gândirii confucianiste în sec. XI a dat naştere neoconfucianismului, care a exercitat o influenţă majoră în Coreea în timpul dinastiei Choson şi în Japonia în timpul perioadei Edo.

Confucius

în chineză **Kongfuzi** *sau* **K'ung-fu-tzu**

(551 î.Hr., Ch'ü-fu, statul Lu,
azi în provincia Shandong, China –479 î.Hr., Lu)

Cel mai renumit profesor, filozof şi gânditor politic al Chinei, ale cărui idei au influenţat întreaga civilizaţie a Asiei de Est.

Viaţa lui Confucius, în comparaţie cu importanţa copleşitoare a operei sale, pare complet neinteresantă sau, conform unei expresii chinezeşti, pare „simplă şi autentică". Simplitatea şi caracterul comun al vieţii lui Confucius subliniază faptul că virtuţile sale nu au fost urmare a unei revelaţii, ci expresia autoedificării, a capacităţii omului de a-şi modela propriul destin. Credinţa în posibilitatea ca oamenii obişnuiţi să devină desăvârşiţi este adânc înrădăcinată în moştenirea confucianistă, iar stăruinţa în ideea că oamenii sunt educabili, perfectibili şi ameliorabili prin eforturi personale şi comunitare este tipic confucianistă.

Deși informațiile despre viața lui Confucius sunt sărăcăcioase, ele stabilesc totuși un moment precis și un anumit context istoric. Confucius s-a născut în cel de-al 22-lea an al domniei ducelui Xiang din Lu (551 î.Hr.). Tradiția potrivit căreia s-ar fi născut în cea de-a 27-a zi a celei de-a opta luni a fost pusă în discuție de istorici, dar 28 septembrie rămâne totuși data la care este serbată ziua sa de naștere în cea mai mare parte a Asiei de Est. În Taiwan este chiar sărbătoare oficială, numită Ziua Învățătorilor.

Confucius a văzut lumina zilei în Qufu, în micul stat feudal Lu din provincia Shandong de azi, care se remarcă prin buna păstrare a tradițiilor rituale și a muzicii din timpul civilizației Zhou. Numele său de familie era Kong, iar prenumele Qiu, dar i s-a spus fie Kongzi, fie Kongfuzi (Maestrul Kong) în tot timpul istoriei Chinei. Adjectivul „confucianist", derivat din numele latinizat Confucius, nu are nici un sens în chineză, ca și termenul „confucianism", care a fost creat în Europa de abia în sec. XVIII.

Părinții lui Confucius erau probabil membri ai aristocrației scăpătate, care la vremea la care el se năștea erau priviți ca oameni de rând. Tatăl său a murit pe când el avea doar trei ani. Educat la început de mama sa, Confucius s-a remarcat în adolescență ca un elev neobosit. O relatare istorică povestește că, deși era cunoscut ca un tânăr bine instruit, a crezut totuși de cuviință, când a vizitat Marele Templu, să ceară lămuriri despre toate.

Confucius a deținut posturi guvernamentale mărunte, administrând grajduri și ținând contabilitatea hambarelor, înainte de a se însura la 19 ani cu o femeie de aceeași condiție cu el.

Nu se știe cine au fost profesorii lui Confucius, dar el s-a străduit anume ca să găsească maeștri potriviți care să-i predea, printre altele, ritualurile și muzica. Stăpânirea celor șase arte – ritualurile, muzica, tirul cu arcul, conducerea carelor, caligrafia și aritmetica –, precum și foarte buna cunoaștere a tradițiilor clasice, în special poezia și istoria, i-au permis să înceapă la 30 de ani o strălucită carieră de profesor.

Confucius este considerat primul învățat din China care a dorit să facă tot mai larg accesul la educație și care a gândit arta predării ca o vocație, ca un veritabil mod de existență. Înaintea lui Confucius, familiile aristocrate angajau profesori să-i învețe pe copii anumite arte, iar funcționarii guvernamentali își instruiau subordonații în anumite tehnici necesare, dar el a fost primul care și-a dedicat întreaga viață învățatului și predatului cu scopul de a transforma și îmbunătăți societatea. El considera că orice ființă omenească avea de câștigat din autocultivare. A inaugurat un program bazat pe tradiția clasică pentru potențialii conducători, a deschis porțile educației către toți și a definit învățarea nu doar ca dobândire de cunoștințe, ci și ca formare de caractere.

Pentru Confucius, funcția principală a învățământului era aceea de a oferi calea potrivită pentru a crea persoane exemplare *(junzi)*, proces ce presupunea o autoperfecționare continuă și o permanentă interacțiune socială. Deși insista asupra faptului că învățarea era „pentru sine" (la capătul ei fiind cunoașterea de sine și autorealizarea), a considerat serviciul public ca parte nelipsită a adevăratei educații.

Confucius a purtat dispute cu ermiți învățați care i-au pus la îndoială justețea dorinței de a sluji lumea în care trăia; el a rezistat însă tentației de „a se însoți cu păsările și animalele", „de a trăi departe de societate", și a decis să încerce transformarea lumii din interior. Timp de zeci de ani, Confucius s-a implicat activ în politică, punându-și ideile umaniste în practică prin intermediul instituțiilor guvernamentale.

Confucius a ajuns funcționar al statului abia pe la 40–50 de ani, a servit apoi în subordinea însărcinatului cu lucrările publice și, în final, a administrat afacerile judiciare ale statului Lu. Se pare că l-a însoțit pe conducătorul din Lu ca guvernator într-una dintre misiunile sale diplomatice. Cariera politică a lui Confucius a fost însă de scurtă durată. Fidelitatea sa față de rege l-a îndepărtat de puternicii zilei, marile familii Ji, iar rectitudinea sa morală nu era nici ea pe placul celor din preajma regelui, care îl atrăseseră pe acesta cu o viață de plăceri. La 56 de ani, când și-a dat seama că superiorii săi nu erau deloc interesați de reformele propuse de el, Confucius a părăsit țara în încercarea de a găsi un alt stat căruia să-i ofere serviciile.

În ciuda descurajării politice, el a fost însoțit de un grup din ce în ce mai mare de discipoli în timpul exilului autoimpus, de aproape 12 ani. Reputația sa de vizionar și de om dedicat unei misiuni s-a întins foarte mult. I s-a spus „limba de lemn a clopotului" care bate nota profetică a cerului întru deșteptarea oamenilor (*Analecte* – Lunyu; 3:24). Confucius a fost perceput ca o conștiință eroică și care prevede cu realism

posibilitatea eșecului, dar care, pătrunsă de simțul dreptății, continuă să facă tot ce poate mai bine. La 67 de ani s-a întors acasă pentru a preda și a păstra mult iubitele tradiții clasice scriind și publicând. A murit în 479 î.Hr., la vârsta de 73 de ani. Conform *Cronicilor istoricului*, 72 dintre discipolii săi stăpâneau cele șase arte, iar numărul celor care se declarau adepții săi ajungea la 3 000.

Congaree, Parcul Național ~

Rezervație naturală din centrul Carolinei de Sud, SUA. Oficializat ca monument național în 1976 și ca parc național în 2003, are o suprafață de 90 kmp de câmpii aluvionare situate pe râul Congaree. Aici se află ultima regiune de păduri virgine cu copaci de esență tare din partea de SE a SUA. Tot în această zonă se regăsesc pinul, tupelo de apă, nucul american și stejarul, câteva dintre aceste specii având dimensiuni record.

congelare

Metodă de conservare a alimentelor în care temperaturile scăzute (–18°C sau chiar mai puțin) sunt folosite pentru a inhiba dezvoltarea microorganismelor. Folosit de secole în regiunile reci, procedeul a cunoscut o largă aplicare comercială începând cu mijlocul sec. XIX, odată cu inventarea refrigerării mecanice. În sec. XX, Clarence Birdseye a inventat congelarea rapidă. Cu excepția cărnii de vită și de vânat, cărora le priește un proces de maturare, carnea este congelată cât mai repede posibil după sacrificarea animalului. Fructele și legumele sunt congelate adesea într-un sirop sau în vid, pentru a preveni oxidarea și deshidratarea.

conger

Denumire comună pentru cele cca 100 de specii de pești marini din familia *Congridae*, lipsiți de solzi, cu cap mare, fante branhiale mari, gură largă și dinți puternici. De obicei sunt cenușii sau negri, cu abdomenul deschis la culoare și înotătoare cu margini negre. Sunt răspândiți în toate oceanele, uneori în ape adânci și pot atinge 1,8 m lungime. Sunt pești carnivori. Multe specii, cum ar fi congerul-european *(Conger conger)*, sunt apreciate în consumul alimentar. Congerul-american *(C. oceanicus)* este un pește feroce, apreciat de pescarii sportivi.

congestie pulmonară

Dilatare a vaselor de sânge în plămâni și umplere prin aspirare a alveolelor pulmonare cu sânge. Poate fi provocată de infecție, hipertensiune sau funcții cardiace anormale (de ex. insuficiență cardiacă stângă, stenoză mitrală). Congestia îngreunează schimbul de gaze, cauzând dificultăți de respirație, prezența de sânge în spută și o tentă albăstruie a pielii.

conglomerat

În afaceri, companie cu domenii de activitate diverse, în special o corporație care achiziționează firme a căror activitate nu este legată de domeniul de activitate al firmei care le-a cumpărat. Rațiunile care duc la formarea de conglomerate sunt multiple, printre ele numărându-se perspectiva utilizării suplimentare a anumitor facilități, îmbunătățirea poziției generale de marketing a corporației și scăderea riscului de a se baza pe un singur tip de produs. Practica a fost larg răspândită în anii 1960 și 1980, dar în anii 1990 multe conglomerate au început să renunțe la filialele nedorite.

conglomerat

În petrografie, rocă sedimentară consolidată, formată din fragmente rotunjite (galeți) ce depășesc 2 mm în diametru. Este pusă adesea în contrast cu brecia. În funcție de dimensiunile medii ale galeților se poate vorbi de microconglomerate (galeți de 2–4 mm) și conglomerate grosiere (galeți mai mari de 64 mm).

Congo *sau* Zair

Fluviu din partea de V a Africii Centrale. Izvorăște din Zambia, unde este numit Chambeshi, și are o lungime de 4 700 km, curgând pe teritoriul Republicii Democrate Congo, până la Oceanul Atlantic. Este al doilea fluviu ca lungime din Africa. Cursul lui străbate trei regiuni cu peisaje contrastante: cursul superior care este caracterizat de lacuri, cascade și căderi de apă, cursul mijlociu cu șapte cataracte, cunoscute sub numele de cascadele Boyoma (Stanley) și cursul inferior, care se desparte în două brațe formând o întinsă zonă ce are aspectul unui lac, denumită lacul Malebo (Stanley).

Congo (Brazzaville)
denumire oficială **Republica Congo**
anterior **Congo de Mijloc**

Stat în partea de V a Africii Centrale. Suprafața: 342 000 kmp; 2 899 000 loc. (2002). Capitala: Brazzaville. Aproape jumătate din populație aparține triburilor kongo. Triburile teki și ubangi sunt mai puțin numeroase. Limba: franceză (oficială), diverse limbi bantu. Religii: creștinism, religii tradiționale. Moneda națională:

francul congolez. Coasta dinspre Atlantic a statului Congo este mărginită de o câmpie îngustă, cu o lungime de 160 km, care continuă cu munți și platouri de mică altitudine, ce coboară apoi lin spre câmpia fluviului Congo. Țara este traversată de ecuator. Pădurile tropicale acoperă aproape două treimi din suprafața țării, iar vegetația sălbatică este luxuriantă. Congo are o economie centralizată, în curs de dezvoltare. Produsele miniere, țițeiul și gazele naturale constituie peste 90% din produsele pentru export. O constituție de tranziție, adoptată în 1997, a acordat președintelui puterea executivă, în timp ce puterea legislativă a revenit unui consiliu național de tranziție. În perioada precolonială, în zonă existau câteva regate prospere, printre care se număra și Congo. Istoria sa începe în mileniul I d.Hr. Comerțul cu sclavi a început în sec. XV, odată cu sosirea portughezilor. Acesta a sprijinit regatele locale și a dominat zona până în sec. XIX. Francezii au ajuns aici la mijlocul sec. XIX și au încheiat tratate cu două dintre regate, punându-le sub protecție până când au devenit o parte din colonia Congo Francez. În 1910 a primit numele de Africa Ecuatorială Franceză, iar zona în care se află Congo a devenit cunoscută sub numele de Congo de Mijloc. În 1946, acesta din urmă a devenit teritoriu francez, iar în 1958 a votat să devină republică autonomă în cadrul Comunității Franceze. Independența deplină a fost obținută după doi ani, însă zona a avut de suferit din cauza instabilității politice. Primul președinte congolez a fost îndepărtat din funcție în 1963. Partidul Laburist Congolez, de orientare marxistă, a câștigat puterea, iar în 1968, printr-o altă lovitură de stat pusă la cale de maiorul Marien Ngouabi, s-a înființat Republica Populară Congo. Ngouabi a fost asasinat în 1977. Au urmat o serie de conducători militari, la început socialiști, iar mai târziu orientați spre democrația socială. Luptele dintre milițiile locale, din 1997, au perturbat grav economia. În 2000 s-au întreprins acțiuni de instaurare a păcii.

Congo (Kinshasa) *denumire oficială* **Republica Democrată Congo** *anterior (1971–1997)* **Republica Zair**

Stat din Africa Centrală. Suprafața: 2 344 858 kmp; 46 674 000 loc. (2002). Capitala: Kinshasa. Vorbitorii de bantu, inclusiv populațiile mongo, kongo și luba, formează majoritatea populației țării. Grupurile etnice sudaneze din N nu sunt vorbitoare de bantu. Limbi: franceza, engleza (oficiale). Religia: creștinismul. Moneda națională: franc congolez. Republica Democrată Congo, a treia țară ca mărime din Africa, se întinde în partea centrală a bazinului fluviului Congo, din care, de jur împrejur, se ridică platouri înalte. Fluviul Congo se varsă în Atlantic. Țara este traversată de ecuator. Climatul este umed și tropical. Este una dintre cele mai sărace țări din lume. Economia sa se bazează pe minerit și agricultură. Se exportă cafea, produse din palmier, ceai, cacao și bumbac. Produsele miniere exploatate sunt cuprul, cobaltul și diamantele industriale. Țara este condusă de un regim militar, șeful statului este președintele, funcție acaparată de liderul actualului regim la sfârșitul anilor 1990. Înainte de colonizarea europeană, în regiune existau câteva regate autohtone, printre care se numărau Luba și Federația Kuba din sec. XVI, care au

atins punctul culminant al dezvoltării lor în sec. XVIII. Dezvoltarea datorată colonizării europene a început în sec. XIX, când regele Leopold II al Belgiei a finanțat expediția de explorare a fluviului Congo, condusă de Henry Morton Stanley. În cadrul Conferinței Africii Occidentale, organizată la Berlin între 1884 și 1885, a fost recunoscut Statul Liber Congo, având-l pe Leopold ca suveran. Cererea crescândă de cauciuc a contribuit la finanțarea exploatării țării, dar abuzurile împotriva populațiilor băștinașe au scandalizat națiunile occidentale, care l-au forțat pe Leopold să acorde Statului Liber Congo o cartă a drepturilor coloniale, după modelul celei din Congo Belgian (1908). Țara a fost declarată independentă în 1960, schimbându-și numele în Zair. Perioada imediat următoare acordării independenței a fost zbuciumată, culminând cu lovitura de stat din 1965, care l-a adus la putere pe generalul Mobutu Sese Seko. Lipsa de profesionalism la nivel de conducere, corupția și violența în creștere au afectat profund atât infrastructura, cât și economia țării. Mobutu a fost înlăturat de la putere în 1997, de către Laurent Kabila, iar statul a revenit la numele inițial de Congo. Instabilitatea din țările vecine și dorința de a stăpâni bogățiile minerale din Congo au dus la amestecul militar al multor state africane. Kabila a fost asasinat în 2001, iar fiul său i-a urmat la președinție.

Congo Belgian

Vezi Republica Democrată Congo

congregaționism

Mișcare apărută în cadrul bisericilor protestante engleze la sfârșitul sec. XVI și începutul sec. XVII. S-a dezvoltat ca ramură a puritanismului și a pus accentul pe dreptul și datoria membrilor fiecărei congregații de a se conduce independent, fără a depinde de o autoritate umană superioară. Curentul a avut cea mai mare influență și cei mai mulți adepți în SUA, unde puritanii s-au stabilit prima dată în colonia Plymouth. Prin Acordul de Compromis (1662), s-a renunțat la o parte din cerințele care trebuiau îndeplinite pentru primirea în rândurile bisericii, iar Marea Deșteptare a îndepărtat congregaționismul american de rădăcinile sale calviniste. Multe biserici au trecut la unitarianism. În general, congregaționiștii refuză crezul, punând accentul pe predici mai mult decât pe sacramente, acceptând doar botezul și împărtășania (euharistia). Congregaționiștii englezi fac acum parte din Biserica Reformată Unită. Majoritatea congregaționiștilor americani țin de Biserica Unită a lui Hristos. Biserica Baptistă, cea a Discipolilor lui Hristos și cea Unitariană Universală folosesc de asemenea organizări de tip congregaționist.

Congresul Continental

Corp de delegați a căror sarcină era să acționeze pentru apărarea drepturilor coloniilor și statelor americane în timpul și după Revoluția Americană. Primul Congres Continental s-a întrunit la Philadelphia, în septembrie 1774, și a fost convocat de Comitetele de Corespondență coloniale. Delegații au adoptat o declarație a drepturilor individuale, au denunțat fiscalitatea fără reprezentare, au cerut coroanei britanice să remedieze prejudiciile produse, instigând la boicotarea comerțului cu mărfuri venite din Marea Britanie. Cel de-al

doilea Congres Continental s-a întrunit în luna mai a anului 1775, numindu-l pe George Washington comandantul armatei. Ulterior, Congresul a aprobat Declarația de independență (1776) și a elaborat Articolele confederației (1781), care au acordat Congresului o serie de puteri.

Congresul Naţional African /African National Congres (ANC)/

Partid politic african și organizație naționalistă a negrilor. Înființat în 1912 (sub denumirea de Congresul Național Băștinaș Sud-African), ANC s-a dedicat, o lungă perioadă, eliminării apartheidului. Drept răspuns la masacrarea demonstranților de către guvern, la Sharpeville (1960) și Soweto (1976), a întreprins acte de sabotaj și război de gherilă. Campania a fost în general ineficientă, din cauza măsurilor stringente de securitate internă luate în Africa de Sud, printre care interzicerea oficială a ANC între 1960 și 1990. În 1991, odată cu ridicarea interdicției, Nelson Mandela l-a urmat pe Oliver Tambo în funcția de președinte al ANC. În 1994, partidul a câștigat primele alegeri bazate pe sufragiu universal; ANC a condus o coaliție guvernamentală care a inclus inițial membri ai Partidului Național (care i-a fost rival mult timp), iar Mandela a devenit președintele Africii de Sud. În 1999, Thabo Mbeki l-a înlocuit ca președinte al ANC și al Africii de Sud. *Vezi și* Partidul Libertății Inkatha; Albert Lutuli, panafricanism.

Congresul Naţional Indian *sau* Partidul Congresului

Important partid politic indian înființat în 1885. A susținut aplicarea unor reforme moderate până în 1917, când conducerea a fost preluată de aripa extremistă. Aceasta sprijinea dreptul la autodeterminare (*vezi* Bal Gangadhar Tilak). În al doilea și al treilea deceniu al sec. XX, sub conducerea lui Mohandas K. Gandhi, organizația a manifestat o atitudine pasivă față de reformele constituționale din 1919. În Al Doilea Război Mondial, partidul a anunțat că India nu va sprijini eforturile de război până nu i se va recunoaște independența. În 1947 a intrat în vigoare legea prin care se proclama independența Indiei; în 1950 a fost adoptată noua Constituție. Între 1951 și 1964, partidul a fost condus de Jawaharlal Nehru. Congresul Național Indian a format majoritatea guvernelor indiene de la proclamarea independenței până în prezent. Totuși, la sfârșitul sec. XX, guvernul a fost format de către o coaliție condusă de partidul naționalist hindus Bharatiya Janata.

Congresul Sindicatelor /Trade Unions Congress (TUC)/

Organizație națională a sindicatelor britanice. A fost înființată în 1868 în vederea susținerii unor conferințe anuale ale sindicatelor independente. Până în 1889, din asociație făceau parte numai muncitori calificați, după care au fost admise și sindicate de muncitori necalificați. În 1900, TUC a ajutat la fondarea unei organizații muncitorești, Comitetul Reprezentativ de Muncă, redenumit Partidul Laburist în 1906. După Primul Război Mondial, TUC a fost condus de un Consiliu General, care era împuternicit să aplaneze conflictele dintre sindicate și să intervină în disputele cu angajatorii. În anii 1930 și 1940, a fost purtător de cuvânt al muncitorilor din industrie în relația cu guvernul. A ajutat la formarea unei politici economice până în 1979, când guvernul conservator ajuns la putere a provocat un declin al TUC. Aproximativ la sfârșitul anilor 1990, în timpul mandatului lui Tony Blair, prim-ministru laburist, TUC a fost încurajat să susțină parteneriatul la locul de muncă dintre sindicate și muncitori.

Congresul Statelor Unite ale Americii

Organ legislativ al SUA, înființat conform Constituției SUA (1789), separat din punct de vedere al structurii de executiv și de judiciar (*vezi* putere judecătorească). Acest Congres a fost precedat de Congresul Unicameral instituit prin Articolele Confederației (1781). Congresul este format din Senat și Camera Reprezentanților. Fiecare stat american are în Senat câte doi reprezentanți, numiți senatori. Până la aprobarea celui de Al 17-lea Amendament (1913), senatorii erau numiți de organele legislative ale fiecărui stat. După 1913 au fost aleși în mod direct. În Camera Reprezentanților, numărul de reprezentanți pentru fiecare stat este proporțional cu populația din statul respectiv. Din 1912, numărul total maxim de membri admiși este de 435. Înainte de a fi dezbătute în Congres, actele normative sunt elaborate de comisii; proiectele de lege se dezbat în comisiile din ambele Camere, iar în caz de divergențe, acestea se dezbat în cadrul unei ședințe a comisiei. Dreptul de veto al președintelui poate fi contracarat prin votul a două treimi din membrii fiecărei camere. Atribuțiile constituționale ale Congresului includ stabilirea și colectarea impozitelor, reglementarea acordării de credite, reglementarea comerțului, emiterea de monedă, declarațiile de război,

convocarea și aprovizionarea armatei, precum și promulgarea tuturor legilor necesare pentru a-și putea exercita autoritatea. Legile referitoare la finanțe trebuie propuse de Camera Reprezentanților. Singurele drepturi exercitate exclusiv de Senat sunt aprobarea nominalizărilor pentru alegerile prezidențiale, ratificarea de tratate și soluționarea punerilor sub acuzație. *Vezi și* sistem bicameral.

Congreve, William

(24.01.1670, Bardsey, lângă Yorkshire, Anglia – 19.01.1729, Londra)

Dramaturg englez. Era protejatul lui John Dryden când prima lui piesă mai importantă, *Becherul bătrân* (The Old Bachelour, 1693), a devenit un mare succes. Mai târziu, a publicat *Ipocritul* (The Double-Dealer, 1693), *Dragoste pentru dragoste* (Love for Love, 1695) și *Mersul lumii* (The Way of the World, 1700), capodopera sa. Alte lucrări sunt tragedii de succes ale acelor timpuri, cum ar fi *Mireasa îndoliată* (The Mourning Bride, 1697), multe poezii, traduceri și două librete de operă. Congreve a dat o nouă formă comediei de moravuri engleze prin dialogul comic strălucit, prin caracterizarea satirică a societății la modă, precum și prin analiza ironică a exagerărilor și a manierelor specifice epocii.

William Congreve, pictură în ulei de Sir Godfrey Kneller, 1709

GALERIA NAȚIONALĂ DE PORTRETE, LONDRA

coniac

Băutură alcoolică întâlnită în regiunile franceze Charente și Charente-Maritime. Folosit încă din sec. XVII, coniacul (numit astfel după orașul Cognac) se obține prin distilarea vinului alb în recipiente speciale (alambic) și pus la învechire în butoaie de stejar de Limousin pentru o perioadă cuprinsă între un an și jumătate și cinci ani. Dar există și o serie de varietăți mai rare, care necesită un timp de învechire mai îndelungat.

conifer

Denumire comună pentru plantele din încrengătura *Coniferophyta*, plante lemnoase care au semințe și polen în niște structuri separate în formă de con. Acestea constituie cea mai vastă diviziune a gimnospermelor, cu peste 550 de specii. Majoritatea sunt arbori și arbuști veșnic verzi. Coniferele cresc în toate zonele globului (cu excepția Antarcticii), dar preferă climatul temperat. Printre conifere se numără pinul (*Pinus*), ienupărul (*Juniperus*), molidul (*Picea*), cucuta (*Tsuga*), bradul (*Abies*), zada (*Larix*), tisa (*Taxus*), chiparosul (*Cupressus*), chiparosul-de-baltă (*Taxodium*), bradul Douglas (*Pseudotsuga*), arborele-vieții (*Thuja*) și alte grupuri de plante înrudite. Din această categorie fac parte atât cei mai înalți, cât și cei mai mici copaci din lume. Coniferele furnizează cherestea folosită în construcții, la bârnele din mină, ca pari de susținere pentru garduri, ca stâlpi, pentru confecționarea de cutii și lăzi etc., dar și lemn pentru celuloză, utilizată la fabricarea hârtiei. Lemnul poate fi folosit și drept combustibil, dar și în fabricarea de diverse produse din celuloză, placaj și furnir. Arborii reprezintă o importantă sursă de rășină, uleiuri volatile, terebentină, catran și produse farmaceutice. Frunzele coniferelor variază ca formă, dar în general au o suprafață redusă pentru a diminua pierderile de apă. În special la pini, brazi și molizi, frunzele sunt lungi și ascuțite, de aceea sunt denumite adesea ace. Chiparoșii, cedrii și alte specii au frunze mai mici ca niște solzi, dispuse de o parte și de alta a unei tije. Înainte de apariția angiospermelor, coniferele reprezentau tipul dominant de vegetație pe Pământ.

conjugare

Interacțiune dintre legături învecinate într-un compus chimic cu mai multe legături covalente simple sau duble. Legăturile conjugate rezultate sunt, din punct de vedere chimic, intermediare între legăturile simple și duble, din cauza creșterii posibilității dislocărilor electronilor și a împărțirii acestora. O conjugare apare atunci când două legături duble își au originea în atomi de carbon cu o legătură simplă. Un alt exemplu este grupul carboxilic (*vezi* acid carboxilic, grup funcțional), în care grupul carbonilic (—C=O) este apropiat de grupul hidroxilic (—OH). Combinarea legăturilor duble are adesea ca rezultat substanțe puternic colorate.

conjunctivită

Inflamare a conjunctivei, mucoasa sensibilă care căptușește pleoapele pe interior și suprafața anterioară a albului ochiului. Boala poate fi cauzată de infecții (numită popular „ochi roșii"), arsuri chimice, răni fizice sau alergii. Adesea și corneea se poate inflama (cheratoconjunctivită). Printre cauzele de natură infecțioasă se numără anumite virusuri sau bacterii, inclusiv bacteria

care cauzează conjunctivita granuloasă și gonoreea. Ambele pot duce la orbire. Și conjunctivita cauzată de eritemul polimorf, o erupție a pielii, poate provoca orbirea.

Conkling, Roscoe

(30.10.1829, Albany, New York, SUA – 18.04.1888, New York, New York)

Politician american. Avocat, orator și lider al Partidului Liberal. În Camera Reprezentanților (1859–1865) și în Senat (1867–1881), a fost liderul republicanilor radicali și a sprijinit măsurile severe ale Reconstrucției. Opunându-se încercărilor președintelui Rutherford B. Hayes de a reforma administrația civilă, a păstrat controlul asupra patronatelor din New York. La Convenția Republicană din 1880 a condus fracțiunea Stalwart, care îl sprijinea pe fostul președinte Ulysses S. Grant. În 1881 a demisionat din Senat în timpul unei dispute între patronate și președintele James Garfield.

Connacht *sau* Connaught

Provincie din NV Irlandei, 464 050 loc. (2002). Regat în perioada antică, a fost creștinat de Sf. Patrick în sec. V d.Hr. Începând cu sec. XI, a fost dominată de familia O'Connors din Roscommon. În sec. XII, a fost invadată de anglo-normanzi. Provincia e formată din comitatele Galway, Leitrim, Mayo, Roscommon și Sligo.

Connecticut

Stat, 3 405 565 loc. (2000), în NE SUA. Statul cel mai de S dintre toate statele din New England, Connecticut este mărginit de brațul Long Island și de Massachusetts, Rhode Island și New York. Se întinde pe o suprafață de 12 966 kmp. Centrul administrativ este Hartford. Locuitorii aborigeni erau indieni vorbitori de algonkin. Zona a fost colonizată de englezii puritani din colonia Massachusetts Bay în 1630. A fost unul dintre primele state ale Uniunii și al cincilea care a ratificat Constituția SUA. A fost regiune agricolă până în sec. XIX, când au apărut fabricile textile. În 1850 existau deja mai multe locuri de muncă în industrie decât în agricultură. Statul a rămas până în prezent un important centru industrial. New Haven, localitatea în care se află Universitatea Yale, este unul dintre cele mai mari porturi din New England, în timp ce Stanford este localitatea în care își au sediul unele dintre cele mai mari corporații americane. În New London se află Academia Gărzilor Americane de Coastă. Autostrăzile și căile ferate traversează statul Connecticut și aprovizionează regiunile dens populate de pe coastă sau din valea fluviului Connecticut. Zona este cunoscută pentru vestigiile istorice și casele memoriale, dar și pentru că aici există multe păduri și parcuri naționale.

Connecticut

Fluviu din New England, NE SUA. Izvorăște din Connecticut Lakes, la N de New Hampshire, curge spre S pe o distanță de 655 km și se varsă în brațul Long Island. Formează granița naturală dintre Vermont și New Hampshire. Ultimii 97 km ai fluviului sunt afectați de maree. Are cel mai lung curs din New England și este amenajat pentru producerea de hidroenergie.

Connelly, Marc(us Cook)

(13.12.1890, McKeesport, Pasadena, SUA – 21.12.1980 New York, New York)

Dramaturg, scenarist și regizor american. A lucrat ca reporter de teatru la Pittsburg și New York. A colaborat cu George S. Kaufman la *Dulcy* (1921), după care au urmat comediile *Pentru doamne* (To the Ladies, 1922) și *Cerșetor călare* (Beggar on Horseback, 1924), precum și libretele pentru *Elena din Troia, New York* (1923) și *Fii tu însuți* (Be Yourself, 1924). Connelly și-a continuat cariera, scriind *Pășuni verzi* (Green Pastures, 1930, Premiul Pulitzer; ecranizat în 1936), lucrarea sa cea mai cunoscută, și *Fermierul se însoară* (The Farmer Takes a Wife, 1934; ecranizat în 1935).

Connery, Sean

născut Thomas *ulterior* Sir Sean

(n. 25.08.1930, Edinburgh, Scoția)

Actor scoțian. Inițial, a avut slujbe neînsemnate, după care a început să participe la competiții de culturism. În 1950 a debutat pe scena londoneză în ansamblul de dans din *South Pacific*. După câteva roluri de mică importanță, a dat viață personajului James Bond în versiunea ecranizată a romanului *Dr. No* (1962) de Ian Fleming. A continuat să joace rolul Agentului 007 în alte șase filme. Actor cu un farmec irezistibil, dar și un sex-simbol iubit de generații întregi de femei, a mai jucat și în alte filme cum ar fi *Omul care voia să fie rege* (The Man Who Would Be King, 1975), *Numele trandafirului* (The Name of the Rose, 1986), *Incoruptibilii* (The Untouchables, 1987, Premiul Oscar), *Indiana Jones și ultima cruciadă* (Indiana Jones and the Last Crusade, 1989) și *Casa Rusia* (The Russia House, 1990).

Connolly, Maureen (Catherine)

(17.09.1934, San Diego, California, SUA – 21.06.1969, Dallas, Texas)

Jucătoare americană de tenis. La vârsta de 14 ani, a devenit cea mai tânără câștigătoare

a Concursului Național de Junioare. „Micuța Mo", cum fusese supranumită, a câștigat primul titlu la senioare în 1951. În 1953 a devenit prima femeie care a câștigat turneul de Grand Slam (competițiile de simplu de la Wimbledon, din SUA, Australia și Franța). Și-a încheiat brusc cariera, după un accident de călărie survenit în 1954.

Connor, Ralph
născut **Charles William Gordon**
(13.09.1860, districtul Glengarry, Ontario, Canada – 31.10.1937, Winnipeg)

Romancier canadian. Hirotonisit preot prezbiterian în 1890, a devenit misionar în taberele de minerit și cherestea din Munții Stâncoși canadieni. Această experiență, ca și amintirile sale din copilăria petrecută la Glengarry, Ontario, i-au furnizat material pentru romane cum ar fi *Pilotul* (The Sky Pilot, 1899) și *Căutătorul* (The Prospector, 1904), ce au combinat literatura cu mesajele religioase și care, prin sentimentele de solidaritate umană pe care le transmiteau, l-au transformat pe Connor în cel mai bine vândut romancier canadian din sec. XX. Alte cărți ale sale sunt *Bărbatul din Glengarry* (The Man from Glengarry, 1901) și *Zile de școală la Glengarry* (Glengarry School Days, 1902).

Connors, Jimmy
născut **James Scott Connors**
(n. 02.09.1952, East St. Louis, Illinois, SUA)

Campion de tenis american. În 1974 a câștigat trei competiții de Grand Slam (americană, australiană și pe cea de la Wimbledon), dar i s-a interzis să joace la Openul francez deoarece se înscrisese în World Team Tennis. Celebru pentru stilul agresiv de joc și temperamentul înfocat, în 1975 a câștigat turneul de la Wimbledon și pe cel american la dublu (cu Ilie Năstase). În 1982 a câștigat turneul de la Wimbledon la simplu, precum și titlurile de la competițiile naționale americane de simplu din 1976, 1978, 1982 și 1983.

conodont

Fosilă foarte mică, în formă de dinte, formată din apatit (fosfat de calciu). Se numără printre cele mai întâlnite fosile în rocile sedimentare marine din Paleozoic. Reprezintă rămășițe ale animalelor care au trăit cu 543–248 m.a.u., despre care se consideră că erau nevertebrate marine mici care populau apele din zonele tropicale și temperate.

conopidă

Specie de varză (*Brassica oleracea*, grupul *Botrytis*) din familia *Cruciferae*, formată dintr-o masă compactă de structuri florale mult îngroșate, modificate și parțial dezvoltate, împreună cu tulpinile lor cărnoase. Se utilizează în alimentație sub formă de legumă gătită, foarte hrănitoare. Structurile florale separate se consumă crude.

conopidă (*Brassica oleracea*, grupul *Botrytis*)

DEREK FELL

Conrad, Joseph
născut **Józef Teodor Konrad Korzeniowski**
(03.12.1857, Berdicev, Ucraina, Imperiul Rus – 03.08.1924, Canterbury, Kent, Anglia)

Romancier și nuvelist englez de origine poloneză. Tatăl lui a fost un patriot polonez exilat în N Rusiei. Conrad a rămas orfan înainte de a împlini 12 ani. A reușit să intre în marina comercială franceză, iar în 1878 – în marina comercială engleză, în slujba căreia a activat mai mult de 15 ani. Experiențele sale navale au furnizat materiale pentru majoritatea romanelor scrise ulterior. Deși știa foarte puțină engleză înainte de vârsta de 20 de ani, a devenit unul dintre cei mai mari stiliști englezi. Este cunoscut pentru povestirile sale despre viața periculoasă pe mare și în locuri exotice, cadru pe care îl folosește pentru a-și exprima preocuparea reală și viziunea profund pesimistă asupra zbaterii umane. Multe din romanele sale, nu puține la număr, sunt considerate capodopere. Printre ele se numără: *Palatul lui Almyer* (Almyer's Folly, 1895), *Proscrisul din Arhipelag* (An Outcast of The Islands, 1896), *Negrul de pe Narcissus* (The Nigger of the Narcissus, 1897), *Lord Jim* (1900), *Taifun* (Typhoon, 1902), *Nostromo* (1904), *Agentul Secret* (The Secret Agent, 1907), *Sub ochii occidentalului* (Under Western Eyes, 1911), *Întâmplare* (Chance, 1912) și *Victorie* (Victory, 1915). A publicat și șapte colecții de povești. Nuvela *Inima întunericului* (Heart of Darkness, 1902) este cea mai importantă lucrare scurtă a sa și a stat la baza filmului lui Francis Ford Coppola *Apocalipsul acum* (Apocalypse Now). Conrad i-a influențat mult pe romancierii care i-au urmat.

Conrad I
(m. 23.12.918 d.Hr.)

Rege german (911–918 d.Hr.). A fost duce al Regatului Franc și membru al puternicei dinastii france a Conradinilor. Conrad a fost ales rege la moartea ultimului rege carolingian. Domnia lui a fost o continuă luptă încrâncenată pentru a menține tradițiile regilor carolingieni, în pofida puterii

din ce în ce mai mari a ducilor saxoni, bavari și șvabi. Conrad nu a reușit să-și atragă biserica de partea sa, iar campaniile sale militare nu au avut succes. În imposibilitate de a-și instaura familia la succesiunea tronului Regatului Franc de Est, l-a propus pe oponentul său, Henric de Saxonia, ca succesor.

Conrad II

(cca 990 d.Hr.,/?/ - 04.06.1039, Utrecht, Germania)

Rege german (1024–1039) și conducător al Imperiului Romano-German (1027–1039), fondator al dinastiei saliene (sau franconiene). În 1016 s-a căsătorit cu o ducesă cu care se înrudea de departe, iar regele Henric II a folosit această căsătorie ca pretext pentru a-l exila. Cei doi adversari s-au împăcat în cele din urmă, iar Conrad a fost încoronat rege al Germaniei în 1024. După înăbușirea unei răscoale a nobililor germani și a prinților Lombardiei, Conrad a fost încoronat rege (1026) și apoi împărat al Italiei (1027). A instituit reforme legislative, creând un nou sistem de guvernare feudal pentru Lombardia. Fiul lui, Henric, a fost ales rege în 1028 și a devenit consilierul său cel mai important. Conrad a înfrânt Polonia (1028), recâștigându-și domeniile pierdute anterior. A moștenit Burgundia (1034) și a reușit să pună capăt disensiunilor dintre marii prinți ai Italiei (1038).

Conrad III

(1093,/?/ - 15.02.1152, Bamberg, Germania)

Rege german (1138–1152), primul din dinastia Hohenstaufen. Nepot al împăratului Henric V al Germaniei, s-a revoltat când a fost omis ca moștenitor de către electori și a fost încoronat antirege la Nürnberg (1127) și rege al Italiei (1128). Întorcându-se în Germania în 1132, a luptat împotriva regelui german Lothar II până în 1135, când Conrad s-a predat și a fost iertat. După moartea lui Lothar, a devenit rege, reprimând mișcările de rezistență din Bavaria și Saxonia. A plecat în Palestina să lupte în a doua cruciadă (1147) și a vizitat Constantinopolul (1148), unde a încheiat o alianță cu Manuel I Comnen. Neputând vizita Roma, nu a primit niciodată coroana imperială.

Conrad von Hötzendorf, Franz (Xaver Joseph), Graf (conte) ~

(11.11.1852, Penzing, Austria - 25.08.1925, Mergentheim, Germania)

Soldat austriac. Ofițer de carieră în armata austro-ungară, a devenit șef de stat-major în 1906. Propagandist conservator al Austro-Ungariei, a pledat pentru războaie preventive împotriva Serbiei și Italiei, fapt pentru care a fost eliberat din funcție pentru o scurtă perioadă. În Primul Război Mondial, a plănuit ofensiva austro-germană de succes din 1915, dar acțiunile sale au fost mai târziu împiedicate de dominația germană și de lipsa resurselor militare. A fost eliberat din funcție când Carol I a preluat comanda în 1916.

Conrail /Consolidated Rail Corp./

(Corporația Unificată de Căi Ferate)

Companie americană de căi ferate, înființată de guvernul american în 1973 prin preluarea a 6 companii de căi ferate falimentare din partea de NE a țării. Conrail și-a început operațiunile în 1976, preluând sectoare mari de activitate de la Central Railroad Co. din New Jersey, Erie Lackawanna Railway Co., Lehigh & Houdson River Railway Co., Lehigh Valley Railroad Co., Penn Central Transportation Co. și Reading Co. Conrail Network asigură transportul de mărfuri în peste 15 state, de la Oceanul Atlantic până la St. Louis și de la râul Ohio spre N, până în Canada. Traficul de pasageri a fost transferat la Amtrak și autorităților regionale de transport în 1983. Acțiunile sale au fost scoase la vânzare publică în 1987.

consecvențialism

În etică, doctrină potrivit căreia o acțiune trebuie considerată bună sau rea numai pe baza consecințelor ei. Forma cea mai simplă de consecvențialism o constituie utilitarismul clasic (sau hedonist), conform căruia o acțiune este bună sau rea în funcție de măsura în care ea amplifică diferența dintre plăcere și durere în univers. Consecvențialismul lui G. E. Moore, cunoscut drept utilitarism ideal, recunoaște frumosul și prietenia, precum și plăcerea drept lucruri bune în chip intrinsec, pe care fiecare ar trebui să caute să le maximizeze prin intermediul acțiunilor sale. Conform utilitarismului preferențial al lui R. M. Hare (1912–2002), acțiunile sunt corecte dacă duc la extrem satisfacerea preferințelor și a dorințelor, indiferent care sunt acestea. Există dezacorduri între consecvențialiști cu privire la ce anume trebuie judecat din punctul de vedere al consecințelor: fiecare acțiune în parte sau doar regulile generale de comportament, urmând ca acțiunile individuale să fie judecate prin prisma adecvării lor la aceste reguli generale. *Vezi și* etică deontologică.

conservant

Aditiv chimic folosit pentru a preveni sau a încetini alterarea alimentelor, cauzată

de transformările chimice (de ex. oxidare, apariția mucegaiurilor), și pentru a le menține proaspete un timp cât mai îndelungat. Antimicoticele (de ex. propionat de sodiu și calciu, acid sorbic) împiedică creșterea mucegaiului; antioxidanții (de ex. hidroxitoluenul butilat sau htb) întârzie râncezirea alimentelor care conțin grăsimi și uleiuri; antibioticele (de ex. tetraciclina) previn dezvoltarea bacteriilor; umectanții mențin umiditatea din produse precum nuca de cocos tocată; agenții împotriva învechirii (de ex. monostearatul de glicerină) mențin umiditatea și frăgezimea produselor de patiserie. Unii conservanți îmbunătățesc aspectul produsului (de ex. nitratul de sodiu și nitriții din carne).

conservare

Administrare planificată a unei resurse naturale sau a unui anumit ecosistem pentru a preveni exploatarea, poluarea, distrugerea sau neglijarea acestuia și pentru a asigura existența resurselor în viitor. Resursele vii sunt regenerabile, dar mineralele și combustibilii proveniți din fosile, nu. În Occident, eforturile de conservare datează din sec. XVII, când s-a încercat protejarea pădurilor europene în fața solicitării crescânde de materiale combustibile și de construcție. Parcurile naționale, înființate pentru prima dată în sec. XIX, au avut ca scop conservarea pământurilor necultivate, nu numai pentru a păstra un habitat natural animalelor sălbatice, dar și pentru a proteja zonele cu pânză freatică în vederea asigurării unor resurse de apă curată. Legislațiile naționale, tratatele și convențiile internaționale au ca scop stabilirea unui echilibru între imperativul dezvoltării și necesitatea conservării mediului pentru viitor.

conservare

Metodă de păstrare a hranei prin introducerea ei în recipiente închise ermetic și sterilizate la temperaturi mari. Procesul a fost inventat în 1809 de francezul Nicolas Appert (cca 1750–1841), care a folosit recipiente de sticlă. În sec. XIX erau folosite conserve metalice din tablă, având capacul, fundul sau marginea sudate, iar la începutul sec. XX au fost înlocuite cu recipientele de oțel cu un înveliș de cositor, cu marginile unite și închizători din polimeri. La sfârșitul sec. XX, conservele de aluminiu fără margini (turnate dintr-o singură placă), acoperite cu un capac de oțel ori aluminiu, s-au generalizat, îndeosebi în industria băuturilor. Metodele moderne de conservare trec alimentele prin apă sau abur fierbinte, apoi le transferă într-un recipient steril și le supun unei temperaturi suficient de mari pentru a distruge toate microorganismele rămase. Procesul păstrează valoarea nutritivă, dar schimbă de regulă gustul alimentelor și consistența acestora.

conservarea alimentelor

Metodă prin care alimentele sunt protejate împotriva alterării cauzate de oxidare, acțiunea bacteriilor, a mucegaiului și a microorganismelor. Printre metodele tradiționale se numără deshidratarea, afumarea, sărarea, fermentația controlată (cum ar fi murarea) și zaharisirea; anumite mirodenii sunt folosite ca antiseptice și conservanți încă din timpuri străvechi. Exemple de procese moderne de conservare a alimentelor sunt refrigerarea (care include congelarea), conservarea, pasteurizarea, iradierea și adăugarea de conservanți chimici.

conservarea energiei

Principiu din fizică potrivit căruia energia corpurilor sau particulelor care interacționează într-un sistem închis rămâne constantă, deși poate avea diferite forme (de ex. energie cinetică, energie potențială, energie termică, energia din curentul electric, energia unui câmp electric ori magnetic sau energia legăturilor chimice). În 1905, odată cu dezvoltarea fizicii relativiste, a fost acceptată echivalența dintre masă și energie. Într-un sistem de particule de mare viteză, legile conservării energiei și masei se transformă într-o singură lege a conservării. *Vezi și* Hermann von Helmholtz.

conservarea și restaurarea lucrărilor de artă

Întreținere, conservare și protejare a lucrărilor de artă de posibile deteriorări viitoare sau de acte de neglijență, precum și refacere a operelor de artă care s-au deteriorat sau au fost distruse. Cercetările de istoria artei din sec. XX s-au bazat mai ales pe rezultatele tehnice și științifice din domeniul restaurării operelor de artă. Practica de conservare modernă se supune principiului reversibilității, care spune că tratamentele aplicate obiectului de artă nu trebuie să ajungă să-l altereze.

conservator

Școală care se ocupă de educația muzicală. Numele provine din italiană, de la cuvântul folosit în sec. XVI pentru a desemna orfelinatele (*în latină: conservare*, a proteja), aflate deseori pe lângă spitale. În cadrul acestor instituții, copiii primeau de cele mai multe ori și educație muzicală. Prima

școală seculară de muzică a fost înființată la Paris, în 1784. În sec. XIX, modelul francez a fost copiat, cu modificări, în Europa și în SUA, apoi în Canada și Australia. Treptat, termenul a început să fie folosit pentru a denumi școlile de muzică. Majoritatea acestor instituții oferă educație muzicală persoanelor de toate vârstele, dar grupul de vârstă căruia i se acordă cea mai mare atenție este 10–25 de ani. Printre cele mai importante conservatoare din America se numără Institutul de Muzică Curtis, Școala de Muzică Eastman.

conservatorism

Atitudine politică sau ideologie ce denotă o preferință pentru instituțiile și practicile care au evoluat de-a lungul istoriei, fiind astfel manifestări ale continuității și stabilității. Termenul a fost folosit pentru prima dată în epoca modernă în operele lui Edmund Burke, ca reacție la Revoluția Franceză, despre care el considera că și-ar fi pătat idealurile prin excesele făcute. Conservatorii consideră că schimbările trebuie să fie minime și introduse treptat. Adepții conservatorismului prețuiesc istoria, fiind mai degrabă realiști decât idealiști. Printre partidele conservatoare celebre se numără Partidul Conservator din Anglia, Partidul Republican din SUA și Partidul Liberal Democratic din Japonia. *Vezi și* democrație creștină, liberalism.

Conservatorul de Arte și Meserii /Conservatoire des Arts et Métiers/

Instituție publică de studii superioare din Paris, dedicată științelor aplicate și tehnologiei, care acordă diplome universitare mai ales în inginerie. Funcționează și ca laborator specializat în testare, măsurare și standardizare. A treia componentă a instituției este un muzeu național de tehnologie. A fost înființat de Jacques de Vaucanson în 1794, în fosta mănăstire St.-Martin-des-Champs, pentru a adăposti invențiile acestuia și pe ale celorlalți colegi de breaslă. Războiul de țesut automat inventat de Vaucanson a fost găsit acolo după moartea lui de către J.-M. Jacquard, care l-a folosit în cadrul proiectului său inovator. Muzeul conține numeroase automate și alte dispozitive mecanice populare din sec. XVIII.

consiliere

Asistență profesională acordată unei persoane prin utilizarea metodelor psihologice standard, cum ar fi anamneza, folosirea diferitelor tehnici de intervievare personală și testarea intereselor și a aptitudinilor. Scopul consilierului este, în general, să orienteze individul spre acele obiective care pot garanta împlinirea necesităților sau aspirațiilor personale. Consilierul are rolul de a-l face pe client să se cunoască mai bine și să înțeleagă singur ce vrea, mai degrabă decât să-i rezolve problemele. Consilierii profesionali (cum ar fi cei educaționali sau de carieră) și consilierii psihologici (cum ar fi cei matrimoniali sau cei pentru cazurile de pierdere a cuiva foarte drag) lucrează atât în instituții, cât și în cabinete particulare. *Vezi* psihoterapie.

Consiliu Suveran

Corp administrativ care a guvernat colonia Noua Franță în Canada (1663–1702). Era alcătuit din guvernator și episcop, care alegeau 5 membri de consiliu, un procuror general și un funcționar. Consiliul numea judecători și oficiali minori, controla fondurile publice și schimburile comerciale cu Franța, reglementa comerțul cu blănuri cu indienii. Deciziile erau supuse vetoului guvernatorului. Din 1685, intendentul – administrator oficial francez – a preluat multe din atribuțiunile consiliului. Consiliul a adoptat un nou nume, Consiliul Superior, în 1702.

Consiliul de Securitate Națională /National Security Council/

Consiliu național de securitate în SUA care îi oferă asistență președintelui referitor la politica internă, externă și militară, în privința securității naționale. A fost înființat în 1947, prin Legea Securității Naționale, împreună cu Serviciul Secret. Constituie un instrument independent față de Departamentul de Stat, cu ajutorul căruia Casa Albă își formulează politica externă. Are patru membri (președintele, vicepreședintele, secretarul de stat și secretarul pe probleme de apărare) și este condus de consilierul pe probleme de securitate națională.

Consiliul Privat /Privy Council/

Din punct de vedere istoric, consiliul privat al suveranului britanic. Cândva puternic, Consiliul Privat a încetat de mult să mai fie un organism activ, pierzându-și cele mai multe dintre funcțiile judiciare și politice pe la jumătatea sec. XVII. S-a dezvoltat din curia medievală (*curia regis*), care includea principalii vasali ai regelui, oficialii de la curte și alți sfetnici. Curia îndeplinea toate funcțiile guvernului fie în grupuri mici, care au devenit consiliul regal, fie în grupuri mari, care au devenit parlament. Acum, se ocupă mai ales cu acordarea daniilor regale, judecarea apelurilor curților

ecleziastice și ale altor instanțe inferioare. *Vezi și* curte prerogativă.

Consiliul celor patru sute
(411 î.Hr.)

Consiliu oligarhic ce a preluat puterea în Atena în timpul războiului peloponesiac, printr-o lovitură de stat inițiată de Antifon și de Alcibiade. Fiind un consiliu antidemocratic, a fost înlocuit după scurt timp, la insistențele flotei ateniene, de către o oligarhie mai moderată a „celor cinci mii". Noul consiliu a funcționat numai zece luni; în 410 î.Hr. a fost reinstaurată democrația și a fost înființată o adunare pentru a preîntâmpina astfel de evenimente. *Vezi și* Theramene.

Consiliul de Cooperare din Golf
Organizație internațională din Golful Persic, înființată la Abu Dhabi, în Emiratele Arabe Unite, în 1981. Printre țările membre se numără Kuwaitul, Arabia Saudită, Bahrain, Quatar, Emiratele Arabe Unite și Oman. Scopul organizației este de a facilita cooperarea între membri în domeniul comerțului internațional, al educației, navigației și călătoriilor. Sediul se află în Arabia Saudită, iar consiliul se reunește de două ori pe an. Structura administrativă cuprinde un consiliu suprem, un consiliu al miniștrilor de externe, o comisie de arbitrare și un secretariat general.

Consiliul European pentru Cercetări Nucleare /Organisation Européene pour la Recherche Nucléaire/ *ulterior* Conseil Européen pour la Recherche Nucléaire (CERN)
Organizație științifică internațională înființată pentru colaborarea în domeniul cercetării în fizica subnucleară. Cu sediul la Geneva, CERN deține numeroase instalații de o parte și de alta a graniței dintre Franța și Elveția. Rezultatele activității sale teoretice și experimentale sunt date publicității. Organizația a fost înființată în special pentru a-i aduce înapoi pe fizicienii europeni emigrați în SUA, ca urmare a celui de-Al Doilea Război Mondial. În 2000 avea 20 de țări membre din Europa și numeroase state cu statut de observator.

Consiliul Miniștrilor de Externe
Organizație a miniștrilor de externe ai SUA, Marii Britanii, Franței și Uniunii Sovietice – puterile aliate din Al Doilea Război Mondial. În reuniunile dintre anii 1945 și 1972, aceștia au încercat să încheie acorduri politice. Au elaborat tratate de pace cu Italia, Ungaria, România, Finlanda și Bulgaria și, în 1946, au rezolvat problema Trieste. În 1954, au convocat Conferința de la Geneva asupra Războiului din Coreea, iar în 1955 au căzut de acord asupra tratatului austriac. Întâlnirile au fost suspendate când nu s-a căzut de acord asupra unificării Germaniei, în 1959; în 1972 au creat condiții pentru ca Germania de V și cea de E să devină membre ONU.

Consiliul Mondial al Bisericilor (CMB)
Organizație ecumenică creștină fondată în 1948 în Amsterdam. Funcționează ca forum pentru confesiunile protestantă și ortodoxă răsăriteană, care cooperează cu CMB în diferite probleme și explorează similaritățile și diferențele doctrinale. Existența forumului este rezultatul eforturilor ecumenice făcute după Primul și după Al Doilea Război Mondial de două mișcări ecumenice, Mișcarea Viață și Muncă (axată pe activitățile practice) și Mișcarea Credință și Ordine (concentrată pe problemele doctrinare și pe posibilitatea reunificării). Cele două organizații au fost impulsionate de Conferința Misionară Internațională de la Edinburgh din 1910, primul efort de organizare al conferinței de după Reformă. Biserica Romano-Catolică, deși nu este membră CMB, își trimite reprezentanții la conferințe. Mai multe secte protestante fundamentaliste au refuzat să se alăture.

Consiliul pentru Asistență Economică Reciprocă (CAER)
Organizație fondată în 1949, pentru a facilita și a coordona dezvoltarea economică a țărilor din blocul sovietic. Membrii săi inițiali erau Uniunea Sovietică, Bulgaria, Cehoslovacia, Ungaria, Polonia și România; alți membri s-au alăturat mai târziu, printre care Albania (1949) și Republica Democrată Germania (1950). Printre realizări se numără construirea rețelei de căi ferate din Europa de Est, crearea Băncii Internaționale pentru Cooperare Economică și construirea conductei petroliere Prietenia. După revoluțiile democratice din 1989, și-a pierdut tot mai mult din importanță. În 1991 a fost redenumit Organizația pentru Cooperare Economică Internațională.

consoană
Sunet al vorbirii caracterizat de un act de articulare prin care închiderea sau îngustarea tractului respirator blochează total sau parțial coloana de aer; de asemenea, orice literă sau simbol care reprezintă un

asemenea sunet. Consoanele se clasifică de obicei în funcție de locul unde are loc articularea (de ex. cerul gurii, dinții sau buzele), în funcție de modalitatea articulării – consoane oclusive (ocluzie – închiderea completă a glotei, deschisă apoi cu putere), fricative (aerul este forțat printr-un spațiu îngust) și vibrante (vibrația vârfului limbii sau a vălului palatin). Prezența sau absența sonorității, a nazalizării și a aspirației reprezintă la rândul lor alte criterii de clasificare a consoanelor.

consolă

Piatră sau cărămidă parțial încastrată în zid, care iese în afara punctului de reazem sau de încastrare. Greutatea zidăriei adăugate deasupra contrabalansează grinda în consolă și împiedică grinda să cadă din perete. Consolele sunt adesea dispuse în mai multe șiruri, cu fiecare piatră sau cărămidă situată puțin în afara celei de dedesubt pentru a semăna cu o serie de scări inversate. Forma lor poate fi continuă, ca în consola-cupolă, sau poate avea aspectul unei serii de cărămizi separate, ca într-un parapet medieval. Consolele au fost mult folosite înainte de dezvoltarea arcului și a boltei.

consonanță și disonanță

Calități perceptibile ale acordurilor și intervalelor muzicale. Consonanța este de obicei descrisă ca o stabilitate relativă, iar disonanța, ca instabilitate. În context muzical, anumite intervale par să necesite mișcarea unui sunet pentru a „rezolva" disonanța percepută. Intervalele consonante sunt considerate în general unisonul și octava. Consonanța tinde să reflecte intervalele de început ale seriilor de sunete secundare (care includ, pe lângă cele amintite, terțele și sextele mari și mici), dar multe elemente muzicale pot afecta percepția consonanței și a disonanței.

conspirație

Înțelegere între două sau mai multe persoane în vederea comiterii unei fapte ilegale sau în vederea atingerii unui scop legal prin mijloace ilegale. Pentru ca o persoană să fie acuzată de conspirație, unele state americane cer demonstrarea existenței unei fapte clare pe lângă acordul de a lua parte la o conspirație. Nu este neapărat necesar ca persoanele care fac parte din conspirație să știe de existența altor conspiratori sau să cunoască identitatea acestora. Într-o conspirație în lanț, părțile acționează separat și succesiv (ca în distribuirea de narcotice). Conspirația civilă nu este considerată delict, dar poate face obiectul unui proces. În Legea antitrust, conspirațiile care limitează comerțul (de ex. fixarea de prețuri) sunt anchetate cu mare rigurozitate. În SUA, o conspirație în vederea comiterii unei infracțiuni se pedepsește mai sever decât infracțiunea în sine. În ultima vreme însă, se înregistrează un curent de aderare la modelul european, conform căruia conspirația trebuie pedepsită la fel de sever sau mai puțin sever decât delictul în sine.

Constable, John

(11.06.1776, East Bergholt, Suffolk, Anglia – 31.03.1837, Londra)

Pictor englez. Tatăl artistului era bogat, fiind proprietarul unor mori la Flatford și Dedham, pe malurile dinspre Suffolk și Essex ale râului Stour. Și-a început cariera în 1799, când a fost admis la Academia Regală din Londra. În perioada 1809–1816 și-a dezvoltat stilul propriu, concentrându-se asupra scenelor care l-au încântat în copilărie: ulițele satului, câmpiile întinse până la malurile râului Stour, barjele trase de cai și vasele ce treceau prin ecluzele de la Flatford sau Denham. Între 1813 și 1814 a realizat două caiete de schițe care cuprindeau peste 200 de desene ce înfățișează peisaje. Acestea se păstrează și astăzi intacte. După 1816, Constable a început să își întruchipeze concepția despre peisajele rurale din Suffolk într-o serie de pânze suficient de monumentale pentru a face impresie în expoziții la Academia Regală. Cea mai cunoscută lucrare a sa din această perioadă este *Căruța cu fân* (The Hay-Wain, 1821). Aceste lucrări dezvăluie un studiu aprofundat al formațiunilor noroase, al culorilor pajiștilor și ale copacilor și efectul luminii sclipind pe frunze și pe apă. Împreună cu J.M.W. Turner, este considerat unul dintre cei mai mari pictori peisagiști englezi ai sec. XIX.

John Constable, autoportret în creion și acuarelă (cca 1804); Galeria Națională de Portrete din Londra

GALERIA NAȚIONALĂ DE PORTRETE, LONDRA

Constance

(1154 – 27.11.1198, Palermo)

Regină a Siciliei (1194–1198) și soție a împăratului Sfântului Imperiu Roman (1191–1197). Fiica regelui Roger II al Siciliei, s-a căsătorit cu viitorul împărat

Henric VI în 1186, fiind încoronată odată cu el la Roma. Prin căsătoria ei, dinastia Hohenstaufen a obținut dreptul de a accede la tronul sicilian, lucru pe care ea l-a susținut în ciuda opoziției nepotului său, Tancred. Când Henric a murit (1197), ea și-a asigurat protecția papei Inocențiu III și l-a încoronat rege pe fiul ei, Frederic II, în 1198.

Constance

sau **Konstanz** *în germană* **Bodensee**
în Antichitate **Lacus Brigantinus**

Lac la granița dintre Elveția, Germania și Austria. Ocupând bazinul unui fost ghețar la o altitudine de 396 m, are o suprafață de 541 kmp și o adâncime medie de 90 m. Face parte din cursul fluviului Rin, iar în Evul Mediu era deja un important centru de trafic. Datorită peisajului alpin, în zona lacului se află numeroase stațiuni celebre. Aici se găsesc și locuințe primitive din Neolitic.

Constant (de Rebecque), (Henri-) Benjamin

(25.10.1767, Lausanne, Elveția - 08.12.1830, Paris, Franța)

Romancier și scriitor politic francez de origine elvețiană. Timp de 12 ani a fost implicat într-o legătură tumultuoasă cu Germaine de Staël, ale cărei convingeri de a sprijini Revoluția Franceză l-au influențat și pe el. Ulterior, tot la îndemnul acesteia, s-a opus lui Napoleon, fapt pentru care a fost exilat (1803–1814). Mai târziu, a fost ales în Camera Deputaților (1819–1830). *Adolphe* (1816) a fost precursorul romanului psihologic modern. Printre celelalte scrieri ale sale se numără o lungă analiză istorică a sentimentului religios, intitulată *Despre religie* (De la religion, 5 vol., 1824–1831), și jurnalele sale (publicate integral pentru prima dată în 1952).

constantă cosmologică

Termen adăugat cu oarecare reținere de Albert Einstein ecuațiilor sale despre relativitatea generală, pentru a obține o soluție a ecuațiilor care descriu universul static, așa cum credea el atunci că este. Constanta are efectul unei forțe de respingere, care acționează împotriva atracției gravitaționale a Universului. Când Einstein și-a dat seama că Universul este în expansiune, el a numit introducerea constantei cosmologice „cea mai mare gafă" din viața lui. Cercetările ulterioare sugerează că la începuturile Universului este posibil să fi existat o constantă cosmologică cu valoarea diferită de zero.

Constantin I

cunoscut drept **Constantin cel Mare**
născut **Flavius Valerius Constantinus**

(27.08. după 280? d.Hr., Naissus, Moesia - 22.05.337 d.Hr., Ancyrona, Nicomedia, Bithynia)

Primul împărat roman care a adoptat creștinismul. Fiul cel mai mare al lui Constantius I Chlorus, și-a petrecut tinerețea la curtea lui Dioclețian. Pentru că nu a fost luat în considerație ca succesor la tron, a luptat să devină împărat și a reușit acest lucru în urma victoriei de la Podul Milvius de lângă Roma (312 d.Hr.), devenind conducătorul Imperiului Roman de Apus. După cum spune legenda, în acel loc a avut o viziune în care i-au apărut o cruce și cuvintele *In hoc signo vinces* (Cu acest semn vei învinge). După ce a câștigat bătălia, s-a convertit la creștinism. În 313 d.Hr., împreună cu Licinius, a dat Edictul de la Milano, oferind libertate de cult creștinilor. A acordat pământuri și privilegii speciale bisericii. S-a opus ereziilor, mai ales donatismului și arianismului, și a convocat importantul Conciliu de la Niceea. După înfrângerea și executarea lui Licinius, a câștigat controlul asupra părții de E a imperiului și a devenit împărat unic. A mutat capitala de la Roma pe locul unde se afla Bizanțul, loc pe care l-a numit Constantinopol (324 d.Hr.). În 326 d.Hr. a poruncit uciderea soției și a fiului celui mare din motive necunoscute. I-a înfuriat pe romani prin refuzul de a participa la un rit păgân și nu a mai intrat în Roma niciodată. Sub patronajul său, creștinătatea a început să se dezvolte ca religie universală. Constantin a fost sanctificat de Biserica Ortodoxă.

Constantin I *în greacă* Constantinos

(02.08.1868, Atena, Grecia - 11.01.1923, Palermo, Italia)

Rege al Greciei (1913–1917, 1920–1922). Fiu al regelui George I al grecilor (1845–1913), a studiat în Germania și a deținut funcția de șef al statului-major al forțelor grecești în războaiele balcanice. La moartea tatălui său, în 1913, i-a urmat la tron. Simpatia arătată nemților în timpul Primului Război Mondial a dus la detronarea sa, cu ajutorul Aliaților și al oponenților săi greci, în 1917. A revenit la tron în 1920, dar în 1922, după rezultatele catastrofale înregistrate în războiul din Anatolia, a abdicat în favoarea fiului său, George II.

Constantin II Pogonatul

(07.11.639 d.Hr., Constantinopol - 15.09.668 d.Hr., Siracusa, Sicilia)

Împărat bizantin (641–668 d.Hr.). În timpul domniei sale, s-au pierdut provinciile din S

și E, care au fost cedate arabilor. Arabii musulmani au cucerit Egiptul (642 d.Hr.), au invadat Armenia (647 d.Hr.) și l-au învins pe Constantin pe mare, în 655 d.Hr. Din cauza izbucnirii unui război civil între arabi, aceștia nu au mai atacat Constantinopolul, iar Constantin a încheiat un acord de neagresiune cu Siria (659 d.Hr.). Pe plan intern, a încercat să unifice cu forța biserica, interzicând dezbaterile teologice care ar fi putut crea divergențe, și l-a exilat pe papă când acesta a obiectat (653 d.Hr.). L-a numit pe fiul său împărat (654 d.Hr.) alături de sine. Ulterior, a stârnit oprobriul când a poruncit uciderea propriului frate (660 d.Hr.). A părăsit Constantinopolul (663 d.Hr.) și s-a stabilit în Sicilia, unde a fost asasinat.

Constantin II *în greacă* Constantinos
(n. 02.06.1940, Psikhikó, lângă Atena, Grecia)

Rege al Greciei (1964–1974). Fiu al lui Paul I (1901–1964), i-a urmat tatălui său la tron în 1964. După o lovitură de stat, în 1967, a fugit la Roma împreună cu familia. Regimul militar a numit un regent în locul lui și i-a acordat posibilitatea revenirii în țară. În 1973, regimul militar a abolit monarhia și a proclamat republica. În 1974, prin referendum, s-a pus capăt în mod oficial monarhiei.

Constantin V Copronymus
(718 d.Hr., Constantinopol - 14.09.775 d.Hr., /?/)

Împărat bizantin (741–775 d.Hr.). Fiu al lui Leon III, din 720 d.Hr. a condus țara împreună cu tatăl său. Și-a dedicat viața înlăturării amenințărilor arabe și bulgare asupra imperiului. Nu i-a putut împiedica pe longobarzi să ocupe Ravenna (751 d.Hr.), punându-se astfel capăt influențelor bizantine din N și centrul Italiei. Fiind un iconoclast convins, i-a persecutat pe călugării care nu erau de acord cu convingerile sale. A murit în timpul unei campanii militare din Balcani, împotriva regatului bulgar.

Constantin VII Porfirogenetul
(sept. 905 d.Hr., Constantinopol - 09.11.959 d.Hr.,/?/)

Împărat bizantin (913–959 d.Hr.). Din 911 d.Hr. a domnit alături de tatăl său, Leon VI. În 913 d.Hr., a devenit singurul conducător. Socrul lui, Roman I Lecapenus, a fost încoronat împărat împreună cu el în 920 d.Hr. și în scurt timp a devenit conducătorul principal. Înlăturat de la guvernare, tânărul împărat și-a dedicat viața studiului. Lucrările sale includ studii despre popoarele slave și turce și despre ceremoniile bizantine. În 944 d.Hr., fiii lui Roman, dornici de a deține ei înșiși puterea, și-au deportat tatăl, iar revolta publică declanșată de acest scandal l-a determinat pe Constantin să-i exileze în 945 d.Hr. După această dată, a condus singur până la moarte.

Constantin IX Monomahul
(cca 980 d.Hr. - 11.01.1055)

Împărat bizantin (1042–1055). A ajuns să ocupe tronul imperial prin căsătoria cu Zoe, împărăteasă a dinastiei macedonene. Oponent al marilor lideri militari, a neglijat apărarea teritoriilor imperiale, cheltuind în schimb foarte mult pe obiecte de lux și pe clădiri somptuoase. Ca urmare, au izbucnit revolte în țară și în afara ei, iar pământurile bizantine din S Italiei, din Tracia, Macedonia și Armenia au fost amenințate de invadatori. Constantin a încercat să încheie o alianță cu papa pentru a salva S Italiei de normanzi, dar diferendele majore dintre Roma și Constantinopol au dus la Schisma din 1054.

Constantin XI (sau XII) Paleologul
(09.02.1404, Constantinopol - 29.05.1453, Constantinopol)

Ultimul împărat bizantin (1449–1453). A devenit împărat când fratele său, Ioan VIII Paleologul, a murit fără a avea urmași. A pierdut o luptă împotriva turcilor otomani, care își canalizau toate eforturile către cucerirea Constantinopolului. Deși a recunoscut supunerea Bisericii grecești față de Roma pentru a primi ajutor din V, gestul său a fost inutil. A fost ucis pe zidurile Constantinopolului când turcii au pătruns în cetate.

Constantin, Donația lui ~

Document referitor la presupusa împuternicire dată de Constantin I papei Silvestru I (314–335) și papilor care i-au urmat, prin care li se conferea temporar autoritate asupra Romei și asupra Imperiului Roman de Apus. Se spune că acest dar ar fi fost motivat de recunoștința împăratului Constantin față de papa Silvestru, pentru că l-a vindecat de lepră și l-a convertit la creștinism. Conform legendei din sec. V d.Hr. despre Constantin și Silvestru, Donația lui Constantin a fost redactată la Roma la mijlocul sec. VIII d.Hr. și a fost pusă în legătură cu încoronarea lui Pepin III, primul rege carolingian al francilor. În sec. XV, Lorenzo Valla a dovedit că documentul reprezenta un fals,

autenticitatea sa fiind contestată anterior de împăratul Otto III (d. 996–1002); cu toate acestea, documentul a fost adesea invocat din sec. XI până în sec. XV pentru a sprijini pretențiile instituției papale în lupta dintre Biserică și stat.

Constantin, George
(03.05.1933, București, România – 1994, București)

Actor român de film și teatru. Absolvent al Institutului de Artă Teatrală și Cinematografică Ion Luca Caragiale, a strălucit atât în comedii, cât și în drame, remarcându-se prin expresivitatea și sobrietatea interpretării. Actorul a impresionat cu rolurile din piesele lui Camil Petrescu, H. Lovinescu, George Bernard Shaw, Shakespeare, Pirandello, Cehov, precum și din filme ca *Un surâs în plină vară* (1963), *Răzbunarea haiducilor* (1968), *Reconstituirea* (1969), *Ultimul cartuș* (1973) *și Oglinda* (1993).

Constantin Africanul *în latină* Constantinus Africanus
(cca 1020, Cartagina sau Sicilia – 1087, mănăstirea Monte Cassino, lângă Casino, Principatul Benevento)

Om de știință din Evul Mediu care a studiat medicina. A fost primul care a tradus lucrările arabe medicale în limba latină. Printre cele 37 de cărți traduse de el se numără *Arta Totală* (Pantechne), o scurtă versiune a *Cărții Regale* (Kitab al-maliki) scrisă de medicul persan din sec. X Ali ibn al-Abbas. Acestea au introdus în Vest cunoștințele vaste ale islamului despre medicina grecească. Traducerile lui din Hippocrate și Galenus le-au oferit pentru prima dată europenilor o perspectivă de ansamblu asupra medicinei grecești.

Constantine *în Antichitate* Cirta
Oraș din NE Algeriei, 807 371 loc. (1998). O fortăreață naturală, orașul este construit pe stânci, la o înălțime de peste 250 m deasupra văii râului Rhumel. La sfârșitul sec. III î.Hr. era unul dintre cele mai importante orașe ale Numidiei, atingând apogeul dezvoltării sale sub conducerea lui Micipsa în sec. II î.Hr. Devastat de mai multe războaie, a fost restaurat în 313 d.Hr., fiind numit după noul său patron, împăratul roman Constantin cel Mare. Invadat de arabi în sec. VII d.Hr., a fost condus de dinastii arabe și berbere și, intermitent, de Imperiul Otoman, până când a fost cucerit de francezi în 1837. Ocupat în 1942 de trupele americane, a constituit o importantă bază de campanie a Aliaților în Al Doilea Război Mondial. Orașul își păstrează zidurile medievale, iar în vecinătate se află ruine romane. Este piață de desfacere a produselor alimentare pentru zonele din apropiere.

Constantinescu, Emil
(n. 19.11.1939, Tighina, acum în Republica Moldova)

Om politic român, profesor universitar și președintele României între 1996 și 2000. Fiul unui inginer agronom originar din S României, a urmat liceul la Pitești și, după absolvire (1956), s-a înscris la Facultatea de Drept a Universității din București. A obținut diploma în științe juridice (1960) și a devenit judecător stagiar la un tribunal regional. Climatul politic l-a determinat să renunțe la acest post și să se înscrie (1961) la Facultatea de Geologie-Geografie, pe care a absolvit-o în 1966. A parcurs toate treptele universitare (din 1991 este profesor de mineralogie), iar între 1990 și 1996 a fost prorector și apoi rector al Universității din București. După Revoluția din 1989 a fost membru-fondator al Alianței Civice (AC, 1990), importantă organizație neguvernamentală. A fost un apropiat al președintelui Partidului Național Țărănesc Creștin-Democrat (PNȚCD), Corneliu Coposu (1914–1995), iar după moartea acestuia i-a succedat ca lider al Convenției Democrate din România (CDR, 1991), formată din AC și partidele de opoziție. Candidat unic al CDR în alegerile prezidențiale din 1992, a pierdut în al doilea tur de scrutin în favoarea lui Ion Iliescu. Când CDR a câștigat alegerile parlamentare (1996), Emil Constantinescu a fost ales președintele României. Deși alegerea a fost primită cu mult entuziasm de populație, dornică de schimbări economice și politice mai profunde, așteptările nu s-au materializat. În ciuda unor eforturi de a accelera procesele de reformă în economie, justiție și administrație, fondul de încredere și imaginea președintelui au fost erodate fundamental. Au contribuit la aceasta și adoptarea, imediat după alegeri, a unei poziții de „președinte-instituție a statului", precum și numeroasele convulsii care au marcat mandatul său: ratarea aderării la NATO, conflictele cu premierii desemnați

Emil Constantinescu

(Victor Ciorbea și Radu Vasile), mineriada din 1999, relația ostilă cu PNȚCD și cu celelalte partide ale coaliției. După înfrângerea CDR din alegerile locale (2000) și pe fondul scăderii dramatice de popularitate, a renunțat la candidatura pentru un nou mandat intrând în declin politic. În 2003 a fondat partidul Acțiunea Populară, organism politic lipsit de forță care a fost absorbit de Partidul Național Liberal (PNL). Emil Constantinescu și-a reluat activitatea universitară și demersurile pentru consolidarea rolului organizațiilor neguvernamentale ca președinte al Asociației pentru Educație Cetățenească - ASPEC, al Fundației Române pentru Democrație și ca președinte-fondator al Institutului pentru Cooperare Regională și Prevenirea Conflictelor. Este autorul a numeroase cărți și studii de specialitate apărute în țară și în străinătate și doctor honoris causa al unor universități, printre care cele din Liège, Atena, Montréal și New Delhi.

Constantinescu, Paul
(30.06.1909, Ploiești, România - 20.12.1963, București)

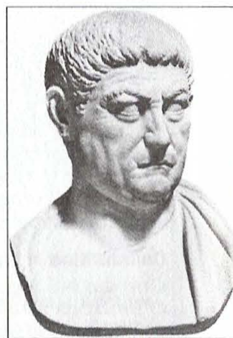
Compozitor român. Și-a început studiile la Ploiești (1919) cu Boris Koffer, Traian Elian, Ioan Christu Danielescu și le-a continut la Conservatorul din Bucuresti, unde mai târziu va fi profesor. S-a perfecționat la Viena (1933–1935), iar în perioada 1936–1937 a studiat compoziția, la București, cu Mihail Jora. Creația lui, întemeiată pe folosirea muzicii populare și reprezentată prin lucrări din aproape toate genurile, vădește un talent autentic și o bogată experiență componistică. A scris muzică simfonică, de cameră, muzică de operă (*O noapte furtunoasă*, 1935, refăcută în 1950; *Pană Lesnea Rusalim*, 1955), piese instrumentale și vocale, muzică pentru film, coruri, dansuri populare pentru orchestră simfonică, precum și câte un concert pentru orchestră de coarde (1948), pian și orchestră (1952), vioară și orchestră (1957), harpă și orchestră (1960). A scris culegeri de folclor, a susținut prelegeri, emisiuni de radio și de televiziune. În perioada 1927–1934 a fost violonist și dirijor de cor ceremonial în Ploiești, dirijor la Asociația Filarmonică din Ploiești (1933–1934) și profesor de muzică în Lugoj (1935–1936). A fost profesor de armonie, contrapunct și compoziție religioasă la Academia de Muzică Religioasă din București (1937) și profesor de armonie la Liceul Militar Muzical din București (1941–1944). În ultimii ani de viață a abordat teme legate de istoria mișcării muncitorești din România (ciclul de cântece *Ulița noastră*, 1959, pe versuri de Cicerone Theodorescu). Un merit excepțional al compozitorului rămâne tratarea melosului bizantin și psaltic de pe pozițiile artistului modern. A fost membru corespondent al Academiei Române (1963).

Constantinescu, Pompiliu
(17.05.1901, București, România - 10.05.1946, București)

Critic literar român. Fără să profeseze un program literar sau estetic sistematic, neafiliat nici unei grupări doctrinare sau altor considerente, a cultivat consecvent criteriul estetic în judecarea operei literare. Din aceeași familie de spirite și congener cu Vladimir Streinu și Șerban Cioculescu, este chiar eliminat împreună cu aceștia în 1946 din redacția *Revistei Fundațiilor Regale*, sub eticheta oficială de a fi de „formațiune estetizantă sau liberalizantă". Și-a adunat periodic textele, în volumele *Mișcarea literară* (1927), *Critice* (1933), *Figuri literare* (1938) și *Eseuri critice* (1947). I-a dedicat o importantă monografie lui Tudor Arghezi (1940).

Constantinopol
Vezi Istanbul

Constantius I Chlorus (cel Palid) *născut* Flavius Valerius Constantius
(250 d.Hr., Dacia Ripensis - 306 d.Hr., Eboracum, Britannia)

Constantius I Chlorus, bust din marmură
MUZEUL CAPITOLIN, ROMA

Împărat roman și tatăl lui Constantin I. Membru al tetrarhiei (grup de conducere format din patru persoane) formată din el însuși, tatăl său adoptiv Maximian, Dioclețian și Galerius, a fost numit cezar (subîmpărat) în 293–305 d.Hr., iar mai târziu augustus (împărat senior) (305–306 d.Hr.). În calitate de conducător al Galliei, a înăbușit răscoala din Britannia (296 d.Hr.), a pus capăt pirateriei, a refăcut granițele și a ignorat edictele împotriva creștinilor.

Constanța
Municipiu, 336 309 loc. (2001), în extremitatea de SE a României, reședință a județului omonim, situat pe țărmul Mării Negre. Orașul este situat pe locul anticei

colonii grecești Tomis (sec. VII–VI î.Hr.) și a trecut pe rând în stăpânirea geților și a romanilor. Între sec. I–III d.Hr., când aici se găsea reședința guvernatorului roman al provinciei Moesia Inferior, a cunoscut o înflorire maximă. După sec. IV d.Hr. ia denumirea de Constantia. Din sec. XV, Constanța intră sub stăpânire otomană timp de peste 400 de ani. După 1877, orașul devine principala poartă maritimă a României și cunoaște o dezvoltare deosebită, fiind declarat municipiu în 1968. Are aeroport internațional, este un nod feroviar și rutier și cel mai mare port maritim al Românei și al Mării Negre. Industria se bazează pe șantierul naval, pe fabricarea celulozei, a hârtiei și a prefabricatelor din beton. Ca obiective turistice există Complexul Muzeal de Științe ale Naturii, Muzeul de Arheologie, Muzeul Marinei, stațiunea Mamaia, ruinele cetății Tomis, edificiul roman cu mozaic (sec. IV d.Hr.), Marea Moschee.

Constanța

Județ, 7 071 kmp, situat în extremitatea de SE a României. Relieful carstic este format predominant dintr-o zonă extinsă de podiș jos, ce are aspectul unei câmpii. Are 11 orașe, dintre care 3 municipii. În sec. VII–VI î.Hr., grecii au întemeiat pe țărmul Mării Negre o serie de colonii, dintre care Histros (Istria), Tomis (Constanța de astăzi) și Callatis (azi Mangalia) – cele mai vechi orașe de pe teritoriul României. Între sec. I–VIII d.Hr., regiunea trece sub stăpânire romană, când începe să se manifeste aici și creștinismul. După o scurtă perioadă de stăpânire românească în timpul lui Mircea cel Bătrân, regiunea intră sub stăpânire turcească până în 1878, când, după Războiul de Independență, revine României. Economia deține un potențial industrial relativ ridicat și o agricultură dezvoltată intensiv, la care se adaugă transporturi maritime și fluvio-maritime intense. Obiectivele turistice sunt variate: 15 stațiuni balneoclimaterice (Năvodari, Mamaia, Constanța, Eforie Nord etc.), complexul lagunar Razim-Sinoe, vestigiile cetăților grecești.

constelație

Grup de stele, presupuse de cei care le-au dat numele ca reprezentând obiecte, personaje mitologice sau creaturi celeste. Denumirea acestor grupuri este folositoare pentru că îi ajută pe astronomi și pe navigatori să localizeze anumite stele. Stelele unei anumite constelații sunt deseori desemnate cu numele lor, urmat de o literă a alfabetului grecesc, în funcție de gradul de luminozitate. Din cele 88 de constelații cunoscute în astronomia occidentală, aproape jumătate păstrează numele date de Ptolemeu celor 48 pe care le-a identificat în *Almageste*. *Vezi și* zodiac.

constituție

Set de doctrine și de practici care formează principiul fundamental de organizare a unui stat politic. Constituțiile pot fi scrise (de ex. Constituția României) sau scrise parțial și necodificate (de ex. Constituția Angliei). Prevederile sale specifică de obicei modul în care trebuie organizat guvernul, drepturile pe care le are acesta și drepturile pe care le are poporul. Ideile constituționale moderne s-au dezvoltat în timpul Iluminismului, când filozofi precum Thomas Hobbes, Jean-Jacques Rousseau și John Locke au propus ca prevederile constituționale să fie stabile, adaptabile, să poată fi invocate, să fie deschise, să-i reprezinte pe cei guvernați și să împartă puterea în funcție de obiective. Cea mai veche constituție care este în vigoare și astăzi este cea a statului Massachusetts, SUA (1780). *Vezi și* contract social.

Constituția civilă a clerului

(1790)

Lege promulgată de Adunarea Națională în timpul Revoluției Franceze, prin care Biserica Catolică din Franța era subordonată statului. Această lege stipula dreptul cetățenilor de a alege episcopi și preoți parohi, iar salariile preoților erau plătite de stat. Legea a stârnit o mișcare de opoziție, în urma căreia Adunarea Națională a cerut clerului să depună un jurământ de susținere a Constituției civile a clerului; mulți preoți au refuzat să facă acest lucru. Schisma din cadrul Bisericii Catolice, rezultată din acest conflict, i-a determinat pe mulți credincioși catolici să se împotrivească Revoluției Franceze.

Constituția din 1791

Constituție franceză elaborată de Adunarea Națională în timpul Revoluției Franceze. Menținea monarhia, dar suveranitatea aparținea de fapt Adunării Legislative, care era aleasă printr-un sistem de vot indirect. Dreptul electoral era restricționat, fiind valabil doar pentru cetățenii „activi" care plăteau o sumă minimă de impozite; aproximativ două treimi din bărbați aveau dreptul de a vota pentru electori și pentru anumiți oficiali locali în mod direct. Constituția a rămas în vigoare timp de mai puțin de un an.

Constituția din 1795 (anul III)

Constituție franceză instituită în timpul Reacțiunii thermidoriene din Revoluția Franceză. Elaborată de Convenția thermidoriană, a avut tente mai conservatoare decât Constituția democratică nereușită din 1793. Aceasta a proclamat Franța republică liberală cu drepturi electorale bazate pe plata de taxe, ca și în cazul Constituției din 1791, instituind un organ legislativ bicameral pentru a încetini procesul legislativ, și un Directorat format din cinci persoane. Guvernul central deținea mare parte din putere, având inclusiv autoritatea de a lua măsuri de urgență, restrângând libertatea presei și libertatea de asociere.

Constituția din anul VIII

(1799)

Constituție franceză adoptată după lovitura de stat din 18–19 Brumar, în timpul Revoluției Franceze. Elaborată de Emmanuel Joseph Sieyes, avea ca scop ascunderea adevăratului caracter al dictaturii militare create de Napoleon, liniștindu-i pe partizanii Revoluției Franceze prin proclamarea caracterului irevocabil al vânzării de proprietate națională și prin susținerea legislației împotriva nobilimii emigrate. A instituit regimul cunoscut sub numele de Consulat, prin care Napoleon deținea întreaga putere. Supusă unui plebiscit, a câștigat cu o majoritate covârșitoare în 1800.

constructivism

Mișcare culturală rusească manifestată în artă și în arhitectură, inițiată în 1914 de Vladimir Tatlin, prin construcțiile sale geometrice abstracte. În 1920, lui Tatlin i s-au alăturat și Antoine Pevsner și Naum Gabo. Manifestul Realist scris de ei, în care îi îndeamnă pe adepți să „construiască artă", a dat numele curentului. Aleksandr M. Rodcenko și El Lisițki s-au alăturat și ei grupului. Constructiviștii au realizat lucrări abstracte care reflectă admirația lor pentru mașini și tehnologii moderne, folosind plastic, sticlă și alte materiale industriale. Aplicând aceleași principii și în arhitectură, au făcut cunoscute idealurile mișcării peste tot în Europa și în SUA, după ce opoziția sovieticilor a determinat destrămarea grupului în Rusia. *Vezi și* Bauhaus, de Stijl.

constructivism

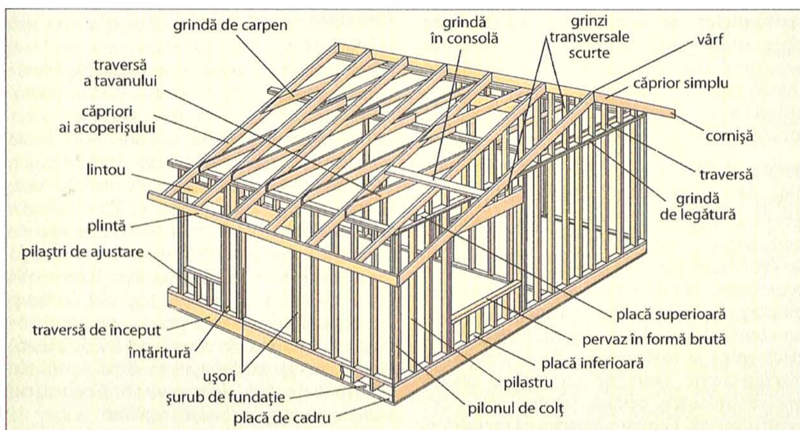
Teorie care interpretează afirmațiile matematice ca adevărate dacă și numai dacă acestea pot fi demonstrate și ca false dacă și numai dacă există o dovadă contrară. Constructivismul se opune viziunii platoniciene care interpretează afirmațiile matematice ca referindu-se la domenii atemporale ale matematicii, ce există chiar dacă noi nu suntem conștienți de ele (*vezi* formă; platonism). Pentru constructiviști, anumite forme valide clasice de inferență logică (de ex. legea mijlocului exclus, legea dublei negații, postulatul seturilor infinite) nu mai pot fi folosite fără restricții în construirea demonstrațiilor matematice (*vezi* logică). Așadar, adepții constructivismului recunosc mai puține demonstrații și teoreme matematice decât platonicienii. *Vezi și* intuiționism.

construcția clădirilor

Tehnici și echipamente utilizate în asamblarea și înălțarea structurilor. Construcțiile pe care le făceau oamenii primitivi erau destinate în special adăpostirii, fiind realizate prin metode simple. Materialele de construcție proveneau din natură, iar metodele de construire erau determinate de calitatea materialelor și de îndemânarea și puterea constructorului. Procesul de înălțare a unei construcții începea, ca și în prezent, cu fundația. Constructorul înălța structura de rezistență, iar materialul de construcție (zidărie, chirpici sau bușteni) servea atât ca schelet, cât și ca incintă. Sistemele tradiționale cu zidărie portantă și sistem stâlp-și-grindă au fost înlocuite, în cele din urmă, de structurile cu cadru, iar constructorii au adoptat metode de izolare și ignifugare, folosind o serie de materiale de acoperire (învelișuri exterioare) și de finisare. Clădirile cu cadru de oțel sunt de obicei acoperite cu pereți-cortină. În construcțiile moderne, acoperirea scheletului unei clădiri reprezintă numai începutul construcției; specialiștii realizează apoi munca de interior, prin montarea instalațiilor sanitare și a celor de încălzire, ventilație, aer condiționat, cablarea electrică, montarea ferestrelor, pardosirea podelelor, tencuirea, mulurile, plăcile de ceramică, instalarea dulapurilor și a altor elemente. *Vezi și* arhitectură.

construcție absurdă /folly/

În arhitectură, structură considerată în general excentrică și nefuncțională (rămasă adesea nefinisată), ridicată pentru a da un aer romantic. Astfel de construcții au fost la modă în Anglia sec. XVIII–XIX. Ele pot imita turnurile medievale, castelele în ruină năpădite de vegetație sau vestigiile unor temple clasice cu coloanele dărâmate. În SUA, termenul desemnează pavilioanele de grădină extrem de ornamentate. Poate desemna orice construcție neobișnuită, extravagantă sau stranie.

Casă construită din cadre simple de lemn. Cele mai importante elemente ale cadrului sunt stâlpii (montanţi pe care se fixează căptuşeli, panouri sau şipci), grinzile (mici traverse orizontale care susţin podeaua sau tavanul) şi căpriorii (bârne paralale care susţin acoperişul). În general, cadrul este construit din bucăţi de lemn cu secţiune de 5 cm x 10 cm , cunoscute în America de Nord ca two-by-fours (doi pe patru). Lemnul mai greu este utilizat pentru grinzi şi alte elemente de susţinere.

construcţie cu stâlp central

Tip de construcţie ce datează încă din Epoca Pietrei. Săpăturile efectuate în Europa au scos la iveală nişte cercuri din pietre care par să fi susţinut colibele construite din bârne de lemn sau să fi fixat pereţii corturilor confecţionate din piei de animale şi susţinute de bârne centrale. Două asemenea structuri amerindiene au fost wigwam şi aşa-numitele case lungi. Locuinţele din stuf şi bârne sunt întâlnite în Caraibe, America Centrală şi insulele din Pacific; construcţiile din bârne de bambus ridicate pe piloni sunt întâlnite în multe zone umede ale Asiei. Sud-africanii folosesc mai ales bârne introduse în pământ şi dispuse în cerc, pe care le adună într-un vârf şi le leagă bine. Astăzi, asemenea construcţii folosesc o structură verticală de bârne din lemn tratat. Bârnele sunt bine fixate în pământ, servind ca fundaţie din piloni.

construcţie în cadre

Clădire susţinută de un schelet sau de un cadru de lemn, oţel sau beton armat, spre deosebire de cele cu ziduri portante. Cadrele sunt fixate prin încheieturi rezistente la forţele laterale; alte cadre necesită susţinere pe diagonală sau centuri şi diafragme pentru a rezista presiunilor laterale. Construcţiile masive din cadre de lemn au fost foarte răspândite în E Asiei şi N Europei din timpurile preistorice şi până în sec. XIX. Rezistenţa oţelului folosit în construcţia cadrelor a făcut posibilă ridicarea unor clădiri cu suprafaţă mai mare. Cadrele de beton sunt mai rigide şi au continuitate; inovaţii precum pereţii detaşabili sau cofrajul glisant au făcut ca betonul să rivalizeze cu oţelul în construirea unor clădiri-turn.

construcţie „lift-slab"

Tehnică prin care plăci dreptunghiulare de beton sunt turnate pe pământ, una peste alta, apoi ridicate şi fixate deasupra stâlpilor cu cricuri hidraulice. Folosită la construcţia clădirilor cu multe etaje, această metodă permite economii substanţiale de schele.

construcţii civile

Domeniu de activitate în cadrul căreia se proiectează şi se execută lucrări de structură pentru uzul public, cum ar fi poduri, canale, baraje, porturi, faruri, autostrăzi, tuneluri şi lucrări utilitare (de ex. sisteme de alimentare cu apă). Accepţiunea modernă a acestui domeniu include centralele electrice, aparatele de zbor şi aeroporturile, combinatele chimice şi staţiile de tratare a apei. În prezent, construcţiile civile implică investigaţii pe teren şi studii de fezabilitate, proiectare şi analiză structurală, construcţie şi întreţinere a construcţiilor. Proiectarea lucrărilor de construcţie presupune aplicarea unor teorii de proiectare din diferite domenii (de ex. hidraulică, termodinamică, fizică nucleară). Cercetările făcute în analiza structurală şi tehnologia materialelor, cum ar fi oţelul şi betonul, au deschis calea pentru noi concepte şi pentru o mai mare economie de materiale. Prin analiza

problemelor de construcție realizată de către un inginer se determină sistemul structural care trebuie folosit. Proiectările structurale sunt analizate cu ajutorul computerelor, pentru a se stabili dacă rezistă la încărcare și în fața forțelor naturii.

construcții de mașini

Ramură a ingineriei care se ocupă cu proiectarea, fabricarea, instalarea și operarea motoarelor, a mașinilor și a proceselor de fabricație. Ramura presupune aplicarea principiilor din dinamică, termodinamică și transfer de căldură, din mecanica fluidelor, rezistența materialelor, știința materialelor, electronică și matematică. Ea se ocupă de mașini-unelte, vehicule cu motor, utilaje pentru industria textilă, pentru ambalaje, pentru tipărit, pentru prelucrarea metalelor, sudură, de echipamente de aer condiționat, frigidere, echipamente agricole, precum și de multe alte mașini și procese esențiale într-o economie de tip industrial.

construcții militare *sau* geniu

Știință și practică a proiectării și construirii de lucrări cu caracter militar și a întreținerii liniilor de transport și de comunicații militare. Domeniul cuprinde atât operațiuni de suport tactic (*vezi* tactică) pe câmpul de luptă, inclusiv construirea de fortificații și distrugerea instalațiilor inamice, cât și activități de suport strategic (*vezi* strategie) în afara frontului, de ex. construirea și întreținerea de piste pentru aviație, porturi, drumuri, căi ferate, poduri și spitale. Cea mai importantă realizare în domeniu din perioada antică este Marele Zid Chinezesc. Cei mai iscusiți ingineri geniști ai lumii antice europene au fost romanii, care și-au menținut dominația construind nu doar forturi și garnizoane, ci și drumuri, poduri, apeducte, porturi și faruri. *Vezi și* construcții civile.

consul

În Roma republicană, nume purtat de cei doi magistrați supremi aleși anual. Consulii aveau drepturi sacre și puteri aproape absolute. Erau propuși de Senat și aleși de o adunare populară. Fiecare putea să se opună prin veto deciziei celuilalt. Ca șefi ai statului, ei comandau armata, prezidau Senatul și alte întruniri și acționau pe baza decretelor acestora, ocupându-se totodată și de politica externă. La sfârșitul mandatului de un an, consulul era de obicei numit guvernator al unei provincii. În perioada Imperiului Roman, această funcție a continuat să existe, dar a implicat mai puține atribuții.

Consulat

(1799-1804)

Modalitate de guvernare stabilită după lovitura de stat din 18–19 Brumar. Constituția din anul VIII a instituționalizat un executiv format din trei consuli. Cu toate acestea, Primul Consul, Napoleon, deținea întreaga putere, în timp ce ceilalți doi, Emmanuel Joseph Sieyes și Pierre-Roger Ducos (1747–1816), erau simple marionete. Principiile de reprezentare și supremația legislativă erau nefuncționale. Executivul avea dreptul de a elabora legi noi, în timp ce legislativul nu avea practic nici o autoritate. Alegerile deveniseră un fel de șaradă elaborat regizată, alegătorii fiind lipsiți de putere reală. Napoleon a abolit Consulatul când s-a autoproclamat împărat.

consum

În economie, utilizare finală a produselor și a serviciilor. Termenul exclude folosirea de produse intermediare pentru producerea altor produse (de ex. cumpărarea de clădiri sau utilaje de către o companie). Economiștii folosesc informații statistice cu privire la venituri și achiziții pentru a determina tendințele de consum, încercând să realizeze o apreciere exactă a cererii de produse și de servicii a consumatorilor. În economia clasică, se presupune că aceia care cumpără produse acționează rațional și că își repartizează cheltuielile în așa fel încât să obțină satisfacția deplină în momentul achiziționării. Veniturile și prețurile reprezintă cei doi factori majori determinanți ai consumului. Criticii acestui model susțin că există multe excepții de la comportamentul rațional al consumatorului. Un exemplu ar fi fenomenul de consum ostentativ, care presupune că prețul ridicat al unui produs îi crește prestigiul și cererea pe piață.

consumerism

Serii de strategii ce vizează reglementarea produselor, a serviciilor, metodelor și standardelor fabricanților, ale vânzătorilor și firmelor de publicitate, în interesul consumatorului. Astfel de reglementări pot fi instituționale, statutare sau înglobate într-un cod voluntar acceptat de o anumită industrie sau pot fi rezultatul indirect al influenței exercitate de organizațiile consumatorilor. Guvernele numesc de obicei agenții speciale de reglementare pentru a asigura protecția consumatorului (în SUA, de ex., Comisia Federală pentru Comerț). Unele dintre cele mai vechi legi care vizează protecția consumatorului au

fost create pentru a împiedica vânzarea de produse alimentare alterate și de medicamente dăunătoare. Mișcarea pentru protecția consumatorului din Statele Unite a devenit mai puternică în anii 1960 și 1970, când activiștii organizației de profil conduși de Ralph Nader au făcut lobby pentru instituirea de legi cu privire la standarde de siguranță pentru mașini, jucării și numeroase produse gospodărești. Apărătorii drepturilor consumatorului au obținut și legi care să oblige firmele să-și prezinte obiectiv produsele în campaniile publicitare și care să împiedice companiile să folosească tactici de vânzare bazate pe aparențe înșelătoare. Pledoaria în favoarea consumatorului se realizează peste tot în lume prin Organizația Internațională a Asociațiilor de Consumatori (International Organization of Consumers Unions, IOCU).

conștiență

Calitate sau stare de a fi conștient. La animalele inferioare, conștiența se referă la capacitatea de a avea senzații și, de obicei, voință. La animalele mai evoluate, această capacitate poate include gândirea și emoția. La oameni, ea cuprinde, de regulă, și metaconștiența, adică conștiința faptului de a fi conștient. Termenul se referă, în sens larg, și la nivelul superior al vieții mentale de care omul este conștient, spre deosebire de procesele inconștiente. Stările de conștiență (de ex. stare de veghe vs. somn) sunt corelate cu tipurile de activitate neuronală de la nivelul creierului (undele electrice ce definesc activitate cerebrală).

cont creditor

Sumă datorată de către o companie ca rezultat al achiziționării de bunuri sau de servicii pe bază de credit. Deși cumpărătorul nu emite nici o promisiune de plată scrisă, el introduce suma datorată în conturile sale ca o datorie curentă. Companiile recurg adesea la acest tip de datorie pe termen scurt pentru a-și finanța stocurile, mai ales în ramurile în care structurile se mișcă rapid. *Vezi și* cont debitor.

cont de depozit

Fiecare dintre cele două tipuri de cont de depozit bancar. Depozitul la vedere poate fi plătit la cerere (*vezi* cec). Teoretic, depozitul la termen poate fi plătit doar după scurgerea unui interval fix de timp; în practică, retragerile de bani din cele mai multe depozite pe termen scurt sunt onorate la cerere.

cont debitor

Sumă datorată unei companii ca rezultat al achiziționării de bunuri sau de servicii pe bază de credit. Deși vânzătorul nu primește nici o promisiune de plată, acesta înregistrează suma datorată drept activ curent în evidențele sale. Conturile debitoare constituie o parte semnifiativă a activelor multor companii și ele pot chiar să fie vândute sau date drept garanție pentru a obține împrumuturi. *Vezi și* cont creditor.

Conta, Vasile

(15.11.1845, Ghindăoani, Neamț, România - 22.04.1882, Iași)

Filozof român, profesor de drept civil la Universitatea din Iași. Studiile primare le-a făcut la Târgu-Neamț, iar liceul la Academia Mihăileană din Iași, unde a obținut bacalaureatul (1868). S-a înscris la Facultatea de Drept din Iași și, în 1869, a obținut o bursă, urmând cursurile Institutului de Comerț din Anvers, încheiate în 1871. Apoi a obținut și titlul de doctor în drept (1872) la Universitatea din Bruxelles. Întors în țară, a practicat avocatura și a ocupat, prin concurs, Catedra de drept civil a Universității din Iași. Chiar dacă studiile fuseseră axate pe drept și comerț, iar activitatea profesională îl dusese spre o carieră didactică în învățământul superior, va da curs înclinațiilor sale spre filozofie, de care era preocupat încă din liceu. În timpul studiilor în străinătate a avut contact cu operele unor filozofi ca Spencer, Darwin, Tylor, Buckle, J. St. Mill, Macaulay, A. Comte și cu ideile lui L. Büchner, K. Vogt și J. Moleschott și a ajuns să îmbrățișeze principiile evoluționismului și materialismului. În țară, Titu Maiorescu manifesta serioase rezerve față de posibilitatea creației filozofice românești originale, îndemnând mai degrabă spre asimilarea temeinică a filozofiei europene. Vasile Conta a aderat la societatea Junimea și a publicat principalele lucrări filozofice în *Convorbiri literare* (*Teoria fatalismului*, 1875–1876; *Teoria ondulațiunii universale*, 1876–1877; *Originea speciilor*, 1877; *Încercări de metafizică*, 1879) și, deși convingerile sale filozofice și politice difereau de linia oficială a Junimii, a găsit printre junimiști prețuire pentru principiile evoluționismului și ale pozitivismului în științe (Herbert Spencer, Auguste Comte) și receptivitate față de filozofie, în general. Ion Creangă, A.D. Xenopol și Mihai Eminescu l-au sprijinit permanent pe filozof. Activitatea sa politică nu a fost lipsită de controverse. În perioada belgiană condusese o organizație

studențească în sprijinul Comunei din Paris (1871) și aderase la Internaționala I. În țară, împreună cu Xenopol, s-a înscris în Partidul Liberal, condus de Ion Brătianu (1879), a fost ales deputat și, ulterior, a devenit ministru al instrucțiunii publice și cultelor (1880). În această calitate a inițiat un proiect de reformă privind instrucția și educația, care prevedea măsuri îndrăznețe pentru România acelei epoci: accent pe învățământul profesional, agricol, industrial și economic, scoaterea religiei din liceele de băieți, înființarea de licee pentru fete și dreptul acestora de a urma studii universitare, taxe școlare pentru învățământul secundar, mărirea normei de predare și un examen de capacitate mai sever pentru profesori, un sistem de sancțiuni pentru cei care încălcau respectivele prevederi etc. Proiectul de lege nu a fost sprijinit de prim-ministrul Ion Brătianu și de liberali și a fost respins în parlament. Moartea timpurie (suferea de tuberculoză încă din anii studenției) nu i-a îngăduit să-și vadă împlinită ultima dorință, aceea de a termina redactarea lucrării *Bazele metafizicii*, pe care o avea în lucru. Prin întreaga sa operă, el a depășit limitele materialismului și determinismului secolului XVIII, contribuind la dezvoltarea unui spirit științific adevărat, ce va pătrunde în gândirea românească din a doua jumătate a sec. XIX. Odată cu soluțiile date unor probleme de ontologie generală și de gnoseologie, a realizat și o viziune axiologică asupra omului și societății, pornind de la ideea evoluției materiei într-o ierarhie a formelor de existență și de mișcare, de la inferior la superior. A schițat o teorie filozofică originală, întemeiată pe principii pozitiviste și empiriste, în cadrul căreia afirmă caracterul determinant al schimbării și al evoluției.

contabilitate

Dezvoltare și analiză sistematică a informațiilor despre situația economică a unei organizații. Activitatea efectivă de înregistrare și rezumare a tranzacțiilor este cunoscută sub denumirea de evidență contabilă. Când datele obținute astfel sunt organizate în rapoarte (de obicei trimestriale sau anuale), pentru a fi folosite de persoane din afara societății comerciale, procesul este numit contabilitate financiară. În contabilitatea financiară sunt realizate trei rapoarte: bilanț contabil, care face sumarul activelor și pasivelor firmei; declarație de venit, care raportează câștigul brut al firmei, cheltuielile și profitul sau pierderile; și declarația fluxului de numerar, ce analizează circulația fondurilor care intră și care ies din firmă. Întocmirea de rapoarte (de obicei lunare) pentru uzanță managerială internă se numește contabilitate managerială. Scopul său este de a furniza managerilor informații sigure privind costurile operațiunilor și standardele cu care aceste costuri pot fi comparate, pentru a-i ajuta la crearea bugetului.

contabilizarea venitului național

Sistem de principii și metode pe baza cărora se calculează venitul și producția unei țări. Există două moduri de a evalua activitatea economică națională: evaluarea cheltuielilor presupune stabilirea valorii monetare a producției de bunuri și servicii dintr-o perioadă dată (de obicei un an) și evaluarea venitului, care înseamnă venitul total provenit din activitatea economică, după scăderea consumului de capital. Cel mai frecvent folosit indicator al producției naționale este produsul intern brut (PIB). Venitul național se obține scăzând din PIB anumite sume ce nu reprezintă venit (taxe indirecte, subsidii și depreciere). Venitul național calculat astfel reprezintă suma veniturilor obținute de proprietarii firmelor de producție; este suma în care intră salarii, indemnizații, profituri, dobânzi, dividende, chirii etc. Informațiile acumulate în procesul de calculare a PIB și a venitului național pot fi corelate pentru a arăta diverse relații economice. Astfel, aceste date se pot clasifica după tipul de produse, tipuri de venituri și tipul de surse de finanțare (de ex. economii personale, fonduri ale firmei sau deficitul național).

contact cultural

Contact dintre popoare care au culturi diferite, în urma căruia are loc, de obicei, o schimbare într-unul sau în ambele sisteme. Tradițional, formele de contact cultural sunt de aculturație, asimilare și contopire. Aculturația este procesul de schimbare în cultura materială, în practicile tradiționale și în credințe, proces ce are loc când un popor interferează cu sistemul cultural al altui popor, determinându-l, în mod direct sau indirect, pe cel din urmă să se adapteze celui dintâi. O astfel de schimbare a avut loc în timpul cuceririlor sau expansiunilor teritoriale de-a lungul secolelor. Asimilarea este procesul cu ajutorul căruia indivizii sau grupurile alcătuite din etnii diferite sunt absorbite, total sau parțial, în cultura dominantă a societății respective. În SUA, milioane de emigranți europeni au fost asimilați pe parcursul a două sau trei generații; factorii ce au influențat acest proces au fost dezrădăcinarea provocată de

mutarea peste ocean, influențele sistemului public de învățământ și alte forțe din lumea americană. Contopirea (sau hibridizarea) apare atunci când o societate devine mixtă din punct de vedere etnic, reprezentând mai degrabă o sinteză decât eliminarea sau absorbția unui grup de către alt grup. În Mexic, culturile indiană și spaniolă s-au contopit din ce în ce mai mult, de-a lungul mai multor secole de contact cultural.

conte

Titlu nobiliar european, care în timpurile moderne se află după marchiz sau (în țările fără marchizi) după duce. În Anglia, titlul de conte este, ca rang, superior vicontelui. Soția contelui este contesă. Termenul roman *comes* (*în latină*, conte) desemna, inițial, un tovarăș al împăratului; la franci, desemna un comandant local și un judecător. Conții au fost mai târziu încorporați în structura feudală, unii devenind subordonați ai ducilor, deși unele comitate erau la fel de întinse ca ducatele. După ce autoritatea regală asupra vasalilor a fost reafirmată, fapt ce a avut loc în regate diferite la momente diferite, conții și-au pierdut autoritatea politică, chiar dacă și-au menținut privilegiile ca membri ai nobilimii.

Contemporanul

Revistă științifică și literară din România, înființată de Cercul Socialist în 1881 la Iași, cu scopul sincronizării României cu teoriile și curentele de idei economice, politice, științifice, sociale și culturale din Europa Occidentală. Accentul se punea în principiu pe ideile darwiniste și ale materialismului științific, care explicau transformările sociale ca întemeindu-se pe materie, ca substrat al așa-ziselor acte psihice sau spirituale. Așa se explică articolele teoretice și de doctrină semnate de Ioan Nădejde – de altfel unul dintre principalii susținători ai ideilor socialiste în România – și de Constantin Dobrogeanu-Gherea, susținând dreptul la vot egal și secret, accesul neîngrădit la învățătură al muncitorilor și al țăranilor, egalitatea în drepturi a femeilor cu bărbații etc. Publicația și-a încetat apariția după zece ani, dar în 1946, tradiția și titlul au fost reluate în noul context social-politic introdus după Al Doilea Război Mondial de comuniști. Preocupările se diversifică în special prin lărgirea zonei culturale cu cronici și recenzii de carte, film, muzică, dans, artă plastică și chiar cu publicarea de texte beletristice. În 1990, revista și-a schimbat din nou titlul, adăugând sintagma „ideea europeană" și accentuând și mai mult preocupările cultural-literare.

Conti, familia ~

Ramură franceză a casei de Bourbon. Titlul de prinț de Conti, acordat în sec. XVI, a fost reinstaurat pentru Armand de Bourbon, prinț de Conti (1629–1666), care a fost lider al Frondei. A fost fratele mai mic și rivalul prințului de Condé (Condé cel Mare). Printre membrii marcanți ai familiei Conti se numără François-Louis de Bourbon, prinț de Conti (1664–1709), care a fost candidat la tronul polonez, și Louis-François de Bourbon, prinț de Conti (1717–1776), care a luptat în Războiul pentru Succesiunea la Tronul Austriei. Casa de Conti s-a stins odată cu moartea prințului Louis-François Joseph de Bourbon, prinț de Conti (1734–1814), care s-a remarcat în Războiul de Șapte Ani.

continent

Una dintre cele șase suprafețe mari de uscat: Asia, Africa, America de Nord și America de Sud, Antarctica, Europa și Australia (enumerate în ordinea mărimii). Europa și Asia sunt considerate uneori un singur continent, numit Eurasia. Continentele variază mult din punctul de vedere al mărimii și al raportului țărm–suprafață totală. Mai mult de două treimi din suprafața de uscat a planetei se află la N de Ecuator și toate continentele, cu excepția Antarcticii, au formă relativ triunghiulară, cu partea mai întinsă la N și cea mai îngustă spre S. *Vezi și* deriva continentelor.

continuitate

În matematică, proprietate a funcțiilor și a graficelor acestora. O funcție continuă este cea al cărei grafic nu are întreruperi, spații libere sau discontinuități. Este definită prin folosirea conceptului de limită. Mai concret, se spune despre o funcție că este continuă la o valoare x dacă există acolo limita funcției și aceasta este egală cu valoarea funcției în punctul respectiv. Când această condiție este îndeplinită de toate valorile numerelor reale cu care este înlocuit x, rezultatul este un grafic ce poate fi desenat, în intervalul respectiv, fără să se ridice creionul de pe hârtie. Astfel de funcții sunt esențiale pentru analiza matematică, nu doar pentru că modelează majoritatea sistemelor fizice, ci și pentru că teoremele care duc la derivate și la integrale presupun continuitatea funcțiilor implicate.

continuo *sau* basso continuo

În muzica barocă, un subgrup special al unui ansamblu instrumental. Este format din două instrumente care au aceeași partitură: un instrument de bas, cum ar fi

violoncelul sau fagotul, și un instrument cu coarde, cum ar fi clavecinul, uneori orga sau lăuta. Apariția lui la începutul sec. XVII reflecta structura muzicală, radical schimbată, cu linie melodică acompaniată, specifică pentru genul vocal nou apărut, opera. Basso continuo (care în muzica rock are drept corespondent basul și chitara) a ajuns să fie folosit în aproape orice piesă interpretată de un ansamblu din perioada barocă.

contrabandă

Activitate de import sau export secretă și ilegală, cu intenția de a evita plata taxelor sau a eluda legea (de ex. legile cu privire la droguri sau controlul armelor). A apărut, probabil, odată cu prima taxă sau cu întâiul regulament comercial. Există două metode principale: trecerea nesesizată a mărfurilor peste graniță sau ascunderea mărfurilor pe nave, mașini, în bagaje sau cargouri și asupra unor persoane.

contrabandă cu alcool /bootlegging/

Trafic ilegal cu băuturi alcoolice pe teritoriul Statelor Unite ale Americii. Denumire folosită probabil, la început, pentru obiceiul soldaților de a ascunde o sticlă de lichior în cizme, atunci când mergeau la negocieri cu indienii. Termenul a devenit tot mai frecvent în anii 1920, când Al 18-lea Amendament al Constituției și legea din 1919 interziceau producerea și comercializarea băuturilor alcoolice. Primii contrabandiști introduceau în Statele Unite băuturi alcoolice produse în Mexic și în Canada, transportându-le de pe nave ancorate în apele internaționale. Sursele ulterioare erau whisky-ul medicinal, alcoolul denaturat și lichiorul produs din cereale. Contrabanda a condus, în scurt timp, la crearea de sindicate ale crimei organizate, care controlau operațiile de producere a băuturilor alcoolice și distribuirea acestora în restaurante. În 1923, prohibiția a încetat, odată cu emiterea celui de Al 21-lea Amendament. În unele zone din SUA continuă să fie interzisă comercializarea băuturilor alcoolice și, din acest motiv, încă se mai face contrabandă cu alcool.

contrabas

Instrument care produce sunetele cele mai joase dintre instrumentele cu coarde. Poate ajunge până la înălțimea de 200 cm, fără să aibă o formă fixă. Umerii instrumentului coboară, în general, mai mult decât cei ai viorii, reflectând astfel statutul său de hibrid între vioară și violă. A apărut în timpul Renașterii târzii și a fost întotdeauna mai puțin standardizat ca formă decât rudele sale din familia viorii. În mod obișnuit, are patru coarde; contrabasul de orchestră are adesea și o a cincea coardă pentru sunete mai joase (uneori se adaugă o prelungire a coardei a patra), în timp ce contrabasul de jazz are o a cincea coardă pentru sunete mai înalte. Aria sa de acoperire se întinde cu o octavă sub cea a violoncelului. De obicei, se folosește cu arcuș în muzica de orchestră, iar în muzica de jazz i se ciupesc coardele. În formațiile de rock și în unele formații de jazz, este înlocuit cu basul electric.

contracepție

Mijloc de control al sarcinilor prin prevenirea conceperii sau fecundării. Cea mai folosită metodă este sterilizarea. Metodele temporare cele mai eficiente previn sarcina în aproape 99% din cazuri, dacă sunt folosite în mod consecvent și corect. Multe dintre aceste metode prezintă riscuri pentru sănătate. Mijloacele de contracepție tip barieră mecanică și evitarea actului sexual la ovulație sunt cele mai sigure. Anticoncepționalele pe bază de hormoni conțin estrogen și/sau progesteron pentru a împiedica ovulația. „Pilula de a doua zi" (care conține hormoni în doze foarte mari) este eficientă chiar și după actul sexual. Efectul secundar cel mai grav al contraceptivelor orale este riscul coagulopatiilor. Dispozitivele intrauterine (DIU) sunt introduse în uter, unde provoacă inflamații minore ale endometrului, care împiedică fertilizarea sau nidarea. Anumite tipuri de asemenea dispozitive intrauterine nu se mai folosesc din anii 1970 și 1980, când s-a aflat că printre efectele lor secundare se număra și o incidență mare a unor afecțiuni cum ar fi boala inflamatorie pelviană, sarcina ectopică și avorturile septice spontane. Metodele mecanice de blocare, cum ar fi prezervativele, diafragmele, prezervativele pentru femei și bureții vaginali, împiedică sperma să pătrundă în uter. Prezervativele împiedică și contactarea bolilor cu transmitere sexuală. Folosite împreună cu spermicide, prezervativele sunt eficiente în proporție de 100%. Tehnicile de monitorizare a fertilității au evoluat pornind de la clasica urmărire a regularității ciclului menstrual (așa-numita metoda calendarului; *vezi* menstruație). Urmărirea temperaturii corpului și a consistenței mucusului cervical îi poate crește eficiența până la mai mult de 80%. Printre formele experimentale de prevenire a sarcinii se numără și contraceptivele orale pentru bărbați.

contract

Înțelegere între două sau mai multe părți, care stabilește câte o îndatorire pentru fiecare parte (de ex. să furnizeze bunuri la un anumit preț, respectând un anumit termen). De asemenea, poate prevedea și obligativitatea de a nu face un anumit lucru (de ex. divulgarea de secrete comerciale sau de informații privind starea financiară de către un angajat al unei societăți unei terțe părți). Nerespectarea prevederilor unui contract dă dreptul celeilalte părți de a porni o acțiune în justiție pentru a cere despăgubiri, deși se poate recurge și la arbitraj pentru ca problema să rămână confidențială. Toate contractele trebuie încheiate de bunăvoie și în cunoștință de cauză. Contractele care nu respectă acest principiu, precum cele încheiate cu un minor sau cu o persoană care nu este în deplinătatea facultăților mintale, pot fi declarate nule și neavenite. Orice contract trebuie să aibă un temei legal.

contract social

Acord real sau ipotetic, încheiat între guvernați și guvernanți. Termenul își are originea, probabil, în legământul biblic dintre Dumnezeu și Avram. Noțiunea este însă asociată cu scrierile lui Thomas Hobbes, John Locke și Jean-Jacques Rousseau. Hobbes a argumentat puterea absolută a suveranului prin existența unui ipotetic contract social prin care poporul se obligă să-l asculte, în schimbul garantării păcii și securității de care ducea lipsă în „starea naturală", asemănătoare războiului, presupusă a exista înainte de încheierea contractului. Locke a pledat în favoarea unui stat mai puțin autoritar, considerând o datorie a statului nu doar apărarea poporului, ci și protejarea proprietății private, a libertății gândirii, a libertății cuvântului și a celei religioase. Rousseau a afirmat că, în starea naturală, oamenii nu sunt în situație de război, dar în același timp sunt puțin evoluați în ceea ce privește rațiunea și morala; renunțând la libertatea individuală, indivizii dobândesc libertate politică și drepturi civile în cadrul unui sistem legislativ bazat pe „voința generală" a celor guvernați. Ideea contractului social i-a influențat pe inițiatorii Revoluției Franceze și pe ai Revoluției Americane, dar și constituțiile care le-au urmat.

contrafacere

Delict ce constă în reproducerea neautorizată a unui articol original, mai ales bani, cu intenția de a înșela sau de a frauda. Este, de obicei, pedepsită, constituind un delict. Organizația Internațională a Poliției, Interpol, a fost inițial înființată pentru a lupta împotriva falsificărilor. Programele unui computer, cărțile de credit, îmbrăcămintea de marcă și ceasurile de mână se numără printre obiectele care sunt de obicei contrafăcute.

contrafort

Suport exterior, de obicei de zidărie, care se construiește în fața unui zid, servind la întărirea acestuia sau la rezistența în fața presiunii exercitate în afară de o arcadă sau de acoperiș. Contraforții au și un rol decorativ. Deși sunt folosiți încă din Antichitate (templele mesopotamiene prezentau contraforturi decorative, la fel structurile romane și bizantine), sunt asociați în special cu arhitectura gotică. *Vezi* arc butant.

contralto

Vezi alto

contrapunct

(*în latină: punctus contra punctum*, notă contra notă)

Artă de a combina două sau mai multe linii melodice. Termenul este folosit cu același sens ca și cel de polifonie (muzică având două sau mai multe linii melodice distincte), dar contrapunctul se referă mai exact la tehnica de compoziție ce constă în aranjarea acestor linii melodice. Prima apariție a două linii melodice simultane se găsește în tratatele din sec. IX d.Hr., cu exemple de organum (un tip de muzică pentru mai multe voci), deși contrapunctul improvizat – în care vocile erau dispuse paralel una față de alta, și astfel nu puteau oferi o impresie de independență – se pare că datează din secole mai timpurii. Dorința de a oferi consonanțe plăcute și de a evita disonanțele în timpul improvizațiilor (*vezi* consonanță și disonanță) cerea anumite principii de mișcare vocală simultană (dirijarea vocii); cum mișcarea relativă a vocilor, care se apropiau și se îndepărtau la anumite intervale, producea efecte mai mult sau mai puțin plăcute, s-au creat reguli după care să se realizeze mișcările. Aspectul „vertical" al contrapunctului a ajuns să fie studiat ca armonie, mai ales din sec. XVIII. Deși armonia și contrapunctul sunt legate între ele, majoritatea muzicii pe voci a Evului Mediu și a Renașterii pare a fi esențial polifonică și contrapunctuală, constând deci în combinații de linii melodice relativ independente și integrale. În epoca barocului, odată cu inventarea basului și a

continuo-ului, balanța a început să încline spre o orientare armonică.

Contrareforma *sau* Reforma catolică

În romano-catolicism, eforturile depuse în sec. XVI și XVII pentru a se opune Reformei protestante și reformării Bisericii Catolice. Eforturile inițiale au izvorât din critica adusă papalității și clerului corupt, în timpul Renașterii. Paul III (1534–1549) a fost primul papă care a răspuns acestor eforturi, convocând importantul Conciliu de la Trento (1545–1563), care a luat atitudine împotriva învățăturilor protestante privitoare la credință, har și sacramente și a încercat să reformeze modul de pregătire a viitorilor preoți. Inchiziția a fost înființată la Roma, în 1542, pentru a controla ereziile apărute pe cuprinsul teritoriilor catolice, iar iezuiții, sub conducerea lui Ignatiu de Loyola, au preluat sarcinile privind educația și misionariatul, menite să ducă la convertire și reconvertire. Împărații Carol V și Filip II au făcut demersuri de ordin militar împotriva dezvoltării protestantismului. Printre papii de mai târziu ai Contrareformei s-au numărat Pius V, Grigore XIII și Sixtus V. Sfinții Carol Borromeo, Filip Neri, Ioan al Crucii, Teresa de Avila și Vincent de Paul au fost printre cei mai importanți lideri reformiști.

Contras

Organizație contrarevoluționară care a încercat să răstoarne guvernul sandinist din Nicaragua. Primii membri ai Contras făcuseră parte din Garda Națională în timpul regimului lui Anastasio Somoza (*vezi* familia Somoza). CIA a jucat un rol-cheie în formarea și finanțarea grupului, ale cărui tactici teroriste au fost criticate fățiș de comunitatea internațională pentru drepturile omului. În 1984, Congresul SUA a interzis ajutorul militar acordat Contras. Eforturile administrației lui Ronald Reagan de a se sustrage prevederilor acestei interdicții au dus la afacerea Iran–Contras. Oscar Arias Sanchez a negociat pacea în regiune, iar în anii 1990 președintele Violeta Chamorro a negociat demobilizarea Contras. *Vezi și* Daniel Ortega.

contratenor

Voce adultă masculină de alto, fie naturală, fie în falset. Unii compozitori folosesc termenul doar pentru vocea de tenor natural înaltă, preferând alto masculin pentru vocea în falset. Ca și în tradiția castrato, contratenorul s-a dezvoltat ca rezultat al interdicției aplicate femeilor de a face parte din corurile bisericești. Deoarece vocea în falset nu avea putere, era puțin folosită în operă. Tradiția contratenorului a fost menținută în corul din catedralele britanice. Astăzi este din nou cultivată internațional, mai ales pentru muzica renascentistă și cea barocă.

contratorpilor

Vas rapid, folosit pentru a proteja alte nave. Termenul a fost întrebuințat prima dată pentru a denumi vapoarele construite în anii 1890 ce urmau să apere vasele de război de ambarcațiunile cu torpile. Înaintea Primului Război Mondial, contratorpiloarele erau adesea trimise înaintea flotei de război, în căutarea inamicului, pentru a-l alunga cu focuri de tun, după care lansau torpile către crucișătoarele și navele de război ale acestuia. Când submarinul a devenit principalul lansator de torpile, contratorpiloarele înarmate cu bombe de adâncime protejau convoaiele și flotele de război împotriva atacurilor submarinelor. În Al Doilea Război Mondial, cu ajutorul radarelor și al artileriei antiaeriene, rolul său de escortă presupunea și apărarea antiaeriană. Contratorpiloarele moderne au la bord cca 300 de oameni și sunt echipate cu proiectile sol-aer, proiectile antinavă și unul sau două tunuri mari. Multe dețin elicoptere detectoare de submarine, iar unele chiar rachete de croazieră.

Contreras, Bătălia de la ~

(19-20 august 1847)

Ciocnire decisivă dintre trupele americane și cele mexicane din timpul războiului mexican. În timpul marșului spre Ciudad de Mexico, forțele americane sub comanda lui Winfield Scott au fost oprite de trupele mexicane și obligate să se abată din drum, pe o rută dificilă, ocolitoare, traversând o zonă cu straturi de lavă, aflată sub controlul altei forțe mexicane. După o luptă ce a durat mai puțin de douăzeci de minute, trupele lui Scott au câștigat controlul asupra câtorva rute spre Ciudad de Mexico. Apoi au capturat corpul principal al armatei mexicane, condus de Antonio Santa Anna, la Churubusco.

control alosteric

Inhibiție sau activare a unei enzime de către o mică moleculă regulatoare care interacționează cu enzima într-un anume loc de pe suprafața acesteia (situs alosteric), altul decât situsul sau centrul activ al enzimei (acolo unde are loc activitatea catalitică). Acest tip de interacțiune schimbă forma enzimei, afectând astfel situsul activ al complexului format între enzimă și

substratul său (substanța pe care acționează enzima). Ca rezultat, capacitatea enzimei de a cataliza o reacție (*vezi* cataliză) este ori inhibată, ori mărită. Dacă molecula regulatoare acționează prin inhibarea căilor de sinteză ale enzimei proprii, controlul este numit inhibare prin feedback. Controlul alosteric ajută celula să-și regleze necesarul de substanțe în mod rapid.

control numeric (CN)

Control al unui sistem sau al unui dispozitiv, prin introducerea directă de date sub formă de numere, litere, simboluri, cuvinte sau combinații ale acestora. Este un element principal în producția controlată de calculator, mai ales pentru monitorizarea exploatării componentelor dispozitivului. CN este, de asemenea, esențial în exploatarea roboților industriali moderni. Cele două tipuri de bază de sisteme CN sunt sistemele punct către punct, în care un dispozitiv este programat pentru a efectua o serie de mișcări cu puncte fixe de pornire și de oprire, și sisteme cu trasă continuă, în care un dispozitiv punct către punct are suficientă memorie pentru a fi „conștient" de acțiunile și de rezultatele sale anterioare și pentru a acționa în conformitate cu aceste informații.

control valutar

Restricții guvernamentale asupra tranzacțiilor private în valută străină sau cumpărarea de valută străină. Rezidenții trebuie să vândă unei bănci centrale sau unei agenții guvernamentale specializate valuta pe care o dețin, la cursul de schimb stabilit de guvern. Principala funcție a majorității sistemelor de control valutar este aceea de a menține o balanță de plăți favorabilă.

controlul înarmării

Concept de limitare prin acorduri internaționale a dezvoltării, testării, producției, desfășurării, proliferării și utilizării armamentului. Controlul armamentului a apărut în diplomația internațională la Convenția de la Haga (1899). Prevederile Conferinței de la Washington (1921–1922) și ale Pactului Kellog-Briand (1928) erau constant încălcate, fără teamă de sancțiuni. Tratatele americano-sovietice asupra controlului armamentului nuclear au fost privite cu mai multă seriozitate. În 1968, cele două mari superputeri și Marea Britanie au încheiat Tratatul de neproliferare a armelor nucleare (semnat de alte 59 de țări), prin care statele semnatare se angajează să nu promoveze răspândirea, proliferarea sau vânzarea armelor nucleare țărilor care nu le posedă. *Vezi și* Tratatul pentru interzicerea testării armelor nucleare; Salt; Start.

controlul prețurilor și salariilor

Măsură a guvernului de limitare a creșterii prețurilor și salariilor. Este una dintre cele mai dure politici salariale. Prin controlul salariilor și al prețurilor, guvernele speră să controleze inflația și să prevină extremele în ciclul de afaceri. Țările care folosesc metode centralizate de control al salariilor tind să aibă cel mai mare grad de reglementare publică sau colectivă a nivelurilor salariilor și ale prețurilor. De ex., reglementările salariale în Olanda trebuie să fie aprobate de guvern, iar creșterea prețurilor este controlată de Ministerul Finanțelor. Alte țări, inclusiv SUA, fac de asemenea eforturi pentru a reduce creșterea salariilor și a prețurilor, căutând să realizeze o cooperare voluntară între conducere și forța de muncă. În SUA, metodele de control preț–salariu au fost inițiate de președintele Franklin Roosevelt în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial și de președintele Richard Nixon la începutul anilor 1970, când rata ridicată a inflației și numărul mare de șomeri au dus la instabilitate.

Controlul Total al Calității (CTC)

Sistem pentru optimizarea producției bazat pe ideile dezvoltate de industriile japoneze începând cu anii 1950. Sistemul, care îmbină ideile occidentale cu cele orientale, a pornit de la conceptul de cercuri de calitate, în care grupuri de câte 10–20 de muncitori aveau responsabilitatea calității produselor pe care le obțineau. Acesta s-a dezvoltat treptat în diverse tehnici incluzând atât muncitorii, cât și patronii, pentru a mări productivitatea și calitatea, prin monitorizarea atentă a personalului și a serviciului de relații cu clienții. Conceptul de kaizen (*în japoneză*, îmbunătățire continuă), potrivit căruia creșterea calității trebuie să implice toți membrii unei companii, este de importanță centrală pentru CTC. *Vezi* managementul producției.

controversa investiturii

Conflict dintre papalitate și conducătorii seculari ai Europei, privind dreptul de a controla numirile (investiturile) oficialităților bisericești. În 1105, papa Grigore VII a condamnat înscăunarea seculară, considerând-o o imixtiune a autorităților laice în atribuțiile Bisericii. A fost cea mai importantă problemă în disputa cu împăratul Henric IV, în cadrul conflictului mai amplu dintre puterea papală și cea imperială. Henric I al Angliei a renunțat la învestitura

laică (1106) în schimbul garanţiei că i se vor aduce omagii regelui înainte de consacrare, iar prin Concordatul de la Worms (1122) s-a încheiat o înţelegere similară între Henric V şi Calist II.

controversa natură-educaţie
Vezi genetică comportamentală

controversa proprietăţilor iezuite
Dispută între protestanţii şi romano-catolicii din Canada, apărută după reînfiinţarea ordinului iezuit. După ce papa a desfiinţat ordinul, în 1773, proprietăţile deţinute de acesta au trecut în posesia guvernului britanic. Ordinul a fost reînfiinţat însă, în 1814, şi câţiva iezuiţi s-au întors în Canada, în 1842. După dezbaterea problemei terenurilor care le-au aparţinut, a fost emisă Legea proprietăţilor iezuite (1888), prin care aceştia erau despăgubiţi cu 400 000 $.

contuzie *sau* vânătaie
Pată albăstruie sau vineţie, apărută sub piele, ca urmare a spargerii vaselor de sânge din ţesuturile mai profunde. Contuziile sunt provocate, de obicei, prin lovituri sau presiune mecanică şi pot apărea spontan la persoanele în vârstă. Culoarea gălbuie care apare odată cu vindecarea vânătăii provine din dezintegrarea şi resorbţia treptată a sângelui.

contuzie
Perioadă în care funcţionarea sistemului nervos este afectată ca urmare a unor răniri uşoare la nivelul cortexului cerebral, adesea fără sângerare. Pierderea conştienţei poate fi urmată de confuzie şi deficit motor. Aceste efecte dispar de obicei după câteva ore, dar, în unele cazuri, tulburările continuă şi pot rămâne diferite sechele. Adeseori, contuzia este însoţită de diverse forme de amnezie. Refacerea după o contuzie este aproape întotdeauna completă, dacă nu există o leziune asociată, cum ar fi fractura craniului.

convecţie
În fiziologie, mecanism responsabil cu deplasarea aerului din atmosferă în plămâni şi de la plămâni, prin sânge, la ţesuturi. Reprezintă unul dintre cele două mecanisme principale de schimb, prin care oxigenul şi dioxidul de carbon circulă între mediul extern şi ţesuturi, cel de-al doilea mecanism fiind difuziunea. Fluxurile locale (de ex., în muşchii scheletici, în timpul exerciţiilor fizice) pot fi mărite selectiv, crescând astfel schimbul de gaze respiratorii între celulele ţesutului şi capilarele sangvine.

convecţie
Proces prin care căldura este transferată prin mişcarea unui fluid cald, cum ar fi aerul sau apa. Atunci când sunt încălzite, majoritatea fluidelor se dilată şi devin mai puţin dense, formând curenţi ascendenţi. Când moleculele încălzite se răcesc, cresc în densitate şi coboară. Acest proces repetat stabileşte curenţi de convecţie care determină încălzirea uniformă a aerului dintr-o cameră sau a apei dintr-un recipient. Convecţia aerului poate fi accelerată cu ajutorul unui ventilator, în timp ce convecţia apei poate fi accelerată cu ajutorul unei pompe. Curenţii de convecţie atmosferică pot fi provocaţi de o serie de efecte de încălzire cum ar fi radiaţiile solare sau contactul cu suprafeţele reci. Astfel de curenţi sunt de obicei verticali şi oferă explicaţia pentru formarea unor fenomene atmosferice cum ar fi norii şi furtunile cu descărcări electrice.

Convenţia Constituţională
(mai-septembrie 1787)

Adunare care a elaborat Constituţia SUA. Cu excepţia statului Rhode Island, toate celelalte state au răspuns invitaţiei făcute la Convenţia de la Annapolis, prin care se convoca o adunare în Philadelphia în vederea amendării Articolelor Confederaţiei. Delegaţii trimişi de fiecare stat au decis să înlocuiască articolele cu un document care întărea guvernul federal. O problemă foarte importantă a constat în împărţirea reprezentării legislative. Au fost puse în discuţie două planuri: cel al Virginiei, preferat de statele mari, care împărţea reprezentanţii în funcţie de populaţie şi de avere, şi cel prezentat de New Jersey, preferat de statele mici, care propunea o reprezentare egală pentru toate statele. Printr-un compromis, s-a ajuns la hotărârea ca în Congresul bicameral să se acorde atât o reprezentare egală, cât şi una proporţională. Documentul a fost aprobat pe 17 septembrie şi trimis în toate statele pentru ratificare.

Convenţia Naţională /Convention Nationale/
Adunare de guvernământ (1792–1795) din timpul Revoluţiei Franceze. Era formată din 749 de deputaţi, care după răsturnarea monarhiei (1792) au fost aleşi pentru a redacta o nouă Constituţie a Franţei. Conflictul din cadrul Convenţiei, dintre montagnarzii radicali şi girondinii moderaţi, a durat până în 1793, când girondinii au fost excluşi din adunare. Constituţia democratică, aprobată deja de Convenţie, nu a intrat

în vigoare atâta timp cât adunarea a fost dominată de montagniarzi (1793–1794). După Reacţiunea thermidoriană (1794), echilibrul de forţe din Convenţie era controlat de grupul numit Plaine. Girondinii au fost din nou acceptaţi în adunare, iar Constituţia din 1795 a putut fi, în sfârşit, aprobată, de către regimul de Directorat ce a înlocuit Convenţia Naţională.

convenţie politică

În sistemul politic al SUA, o întâlnire organizată în decursul unui an electoral de către membrii partidelor politice, în vederea alegerii candidaţilor la diverse funcţii şi stabilirii politicii de partid. Asemenea convenţii pot avea loc la nivel local, statal sau naţional. Ele au apărut în anii 1830 pentru a înlocui sistemul întâlnirilor preelectorale, adesea exclusivist şi secret. Membrii partidelor politice sperau că, prin caracterul lor deschis, convenţiile nu vor mai fi la fel de mult supuse controlului şefilor de partid. Astăzi, candidaţii la nivel local şi statal sunt nominalizaţi prin intermediul alegerilor primare, iar convenţia nu face decât să sprijine candidatul ales (deşi există şi excepţii). La nivel naţional, înmulţirea întrunirilor preelectorale pentru preşedinţie echivalează cu limitarea rolului convenţiilor la simpla ratificare a candidatului de către votanţi.

convergenţă

Proprietate matematică a seriilor infinite, a integralelor pe intervale nelimitate şi a câtorva şiruri de numere. O serie infinită este convergentă dacă suma termenilor ei este finită. Seria $^1/_2 + ^1/_4 + ^1/_8 + ^1/_{16} + ^1/_{32} + \ldots$ are suma 1, fiind astfel convergentă. Seria armonică $1 + ^1/_2 + ^1/_3 + ^1/_4 + ^1/_5 + \ldots$ nu este convergentă. O integrală calculată pe un interval infinit, numită integrală improprie, descrie un interval care este nelimitat în cel puţin o direcţie. Dacă o astfel de integrală converge, intervalul nelimitat pe care îl defineşte are o arie finită. Un şir de numere converge la un anumit număr când diferenţa dintre termenii succesivi devine oricât de mică. Secvenţa 0,9, 0,99, 0,999 etc. converge la 1.

convertizor catalitic

La automobile, componentă a sistemelor de control al emisiei, folosită pentru a reduce evacuarea gazelor toxice de la motorul cu ardere internă în mediul înconjurător. Convertizorul catalitic este format dintr-o cameră izolată conţinând alice ale catalizatorului, prin care este eliminat gazul toxic. Produsele evacuate, hidrocarburi şi monoxid de carbon, sunt transformate în vapori de apă şi în dioxid de carbon.

Convorbiri literare

Revistă lunară, editată în România, fondată la Iaşi (1867) de Societatea Junimea, cu scopul de „a reproduce şi a răspândi tot ce intră în sfera de interese literare şi ştiinţifice", „de a supune unor critici severe operele ce apar în orice ramură a ştiinţei" şi mai ales pentru a servi „ca punct de înfrăţire pentru autorii naţionali". Prin condeiul şi autoritatea ştiinţifică a lui Titu Maiorescu, s-a preocupat de modernizarea ortografiei limbii române şi în general de modernizarea vocabularului, concomitent cu modernizarea instituţiilor şi a organizării societăţii. A promovat un cosmopolitism benefic, denumit „direcţia nouă", în toate formele culturii, a susţinut literatura de calitate şi a fost locul unde s-au întâlnit semnăturile lui Mihai Eminescu, Ion Creangă, Vasile Alecsandri, Ion Slavici, Ion Luca Caragiale, George Coşbuc – scriitori pe care se sprijină literatura română modernă – cu ale mai tinerilor Ion Pillat, Duiliu Zamfirescu, Mihai Ralea, P.P. Negulescu, C. Rădulescu-Motru, Paul Zarifopol ş.a. Şi-a încetat apariţia în 1944, după ce îşi mutase redacţia la Bucureşti din cauza războiului, şi a reapărut ca serie nouă editată de Uniunea Scriitorilor din România în 1970, tot la Iaşi, cu scopul de a continua tradiţia şi de a promova o literatură care să exprime cât mai fidel realităţile contemporane.

Conway, Thomas

(27.02.1735, Irlanda - cca 1800,/?/)

Ofiţer în armata americană în timpul Revoluţiei Americane. Trimis de francezi pentru a ajuta armata revoluţionară, a luptat în bătăliile de la Brandywine şi Germantown, apoi a fost promovat de Congres la gradul de general-maior, cu toată opoziţia lui Washington. Conway era de părere că George Washington trebuia înlocuit cu Horatio Gates în funcţia de comandant-şef; intriga iniţiată de el, numită Cabala Conway, a fost deconspirată, fiind forţat să demisioneze.

cony

Termen ce desemnează diferite specii de animale, neînrudite între ele, două din rândul mamiferelor, două din rândul peştilor. O specie de mamifere dintre cele două poartă şi numele de pika. Numele de cony a fost cândva atribuit iepurelui de casă şi este încă folosit în industria blănurilor, pentru a indica blana de iepure. În textul

Bibliei (și pe continentul european), cony desemna o specie de mamifere neînrudite cu iepurele, numită hyrax. Printre peștii albi, există o specie numită cony; la fel se numesc și unii bibani-de-mare.

Cook

Mic intrând în golful Alaska, în N Oceanului Pacific. Mărginit de peninsula Kenai la E, se întinde către NE pe o distanță de 350 km, având o deschidere cuprinsă între 129 km și 14 km. Anchorage este situat aproape de vârful lui. Este o importantă sursă de somon și de hering și un însemnat câmp petrolifer.

Cook

Arhipelag în S Pacificului, 13 900 loc. (2005). Aflat la 3 000 km NE de Noua Zeelandă, cele cincisprezece insule ale sale, împrăștiate de la N la S pe o distanță totală de 1 450 kmp în ocean, sunt împărțite într-o grupare sudică de nouă insule, printre care Raratonga (sediul guvernului) și o grupare de N, de șase insule. Toate insulele nordice Cook sunt atoli; majoritatea insulelor din grupul de S sunt vulcanice. Au fost, probabil, locuite de polinezienii din Tonga și din Samoa; aici sunt dovezi ale existenței unei societăți foarte bine organizate, datând din 1100 î.Hr. Căpitanul James Cook a explorat multe dintre aceste insule în anii 1770. Începând din 1888 s-au aflat sub protectorat britanic, iar în 1901 au fost anexate Noii Zeelande. În 1965 au obținut dreptul la o guvernare proprie, aflându-se în asociere liberă cu Noua Zeelandă.

Cook

Strâmtoare ce separă Insula de Nord și Insula de Sud ale Noii Zeelande. Se extinde de la Marea Tasman până în Oceanul Pacific și are cca 23 km lățime în punctul ei cel mai îngust și o adâncime de cca 128 m. Ambele țărmuri sunt mărginite de vârfuri abrupte, iar cel al Insulei de Sud înaintează mult în golf. Curenții înșelători și furtunile fac navigația dificilă. Căpitanul James Cook a explorat-o în 1770.

Cook, James

cunoscut drept **Căpitanul Cook**

(27.10.1728, Marton-in-Cleveland, Yorkshire, Anglia - 14.02.1779, golful Kealakekua, Hawaii)

Marinar și explorator britanic. A intrat în Marina regală (1755) și între 1763–1767 a explorat râul St. Lawrence și coasta ținutului Newfoundland. În 1768 a fost numit coordonator al primei expediții științifice în Pacific. Navigând pe nava HMS *Endeavour*, a descoperit și a cartografiat toată Noua Zeelandă și a explorat coasta de E a Australiei. Rezultatul acestei călătorii (1768–1771) a fost strângerea unui bogat material științific; călătoria este, de asemenea, memorabilă datorită reușitei de a preveni izbucnirea scorbutului în rândul membrilor echipajului. Promovat comandant, căpitanul Cook a fost trimis cu două nave pentru a face prima circumnavigare și a pătrunde în Antarctica. În timpul expediției (1772–1775), considerată una dintre cele mai faimoase călătorii pe mare, a dus la bun sfârșit sarcina traversării de la V la E, la latitudini înalte. Într-o a treia călătorie (1776–1779), aflându-se în căutarea unui pasaj de NV în zona Canadei și a Alaskăi, a fost ucis de un indigen polinezian, în Hawaii.

Cook, Thomas

(22.11.1808, Melbourne, Derbyshire, Anglia - 18.07.1892, Leicester, Leicestershire)

Inovator britanic. Misionar baptist, în 1841 a organizat o călătorie cu trenul pentru a ajunge la o adunare unde se discuta despre cumpătare; aceasta a fost, probabil, prima excursie cu trenul căreia i s-a făcut publicitate, în Anglia. A început să organizeze excursii în mod regulat, iar în 1856 a organizat prima lui călătorie prin Europa. La începutul anilor 1860 a devenit agent de vânzări, distribuind bilete de călătorie; alături de fiul său, John Mason Cook (1834–1899), a înființat agenția de voiaj Thomas Cook & Son. În anii 1880, firma mai oferea transport militar și servicii poștale.

Cooke, Jay

(10.08.1821, Sandusky, Ohio, SUA - 18.02.1905, Ogontz, Pennsylvania)

Bancher și colector de fonduri pentru guvernul federal în timpul Războiului Civil American. La vârsta de 18 ani lucra într-o bancă din Philadelphia, iar în 1861 își deschidea propria bancă. În același an, a acordat un împrumut de război de trei milioane de dolari statului Pennsylvania. În următorii patru ani, a organizat vinderea a sute de milioane în obligațiuni pentru guvernul federal. Efortul lui Cooke de a finanța construirea căii ferate a Pacificului de Nord în 1870 l-a dus la faliment, dar și-a refăcut averea pe parcursul unui deceniu.

Cooke, Sam(uel)

(22.01.1931, Clarksdale, Mississippi, SUA - 11.12.1964, Los Angeles, California)

Cântăreț și compozitor american. Fiul unui pastor baptist din Chicago, Cooke și-a început cariera în calitate de cântăreț

de muzică gospel. Îndreptându-se spre rhythm and blues și spre muzică soul, a înregistrat un număr de hituri, printre care *You Send Me*, *Wonderful World*, *Cupid*, *Twistin' the Night Away* și *Bring It on Home to Me*. Cooke a fost împușcat mortal într-o cameră de motel din Los Angeles.

Cookstown

District, 32 581 loc. (2001), în Irlanda de Nord. Fiind o regiune agricolă, are numeroase ferme de produse lactate, de vite, păsări și oi. Orașul Cookstown, 9 842 loc. (1991), centrul administrativ de district, a fost inițial, în sec. XVII, o colonie engleză și a fost numită după fondatorul ei, Alan Cooke.

Cooley, Charles Horton

(17.08.1864, Ann Arbor, Michigan, SUA - 08.05.1929, Ann Arbor)

Sociolog american. Fiu al unui jurist eminent, a predat sociologia la Universitatea din Michigan, începând cu 1894. El susținea că mintea este o entitate socială, că societatea este o construcție mentală și că unitatea morală a societății derivă din interacțiunea directă în cadrul grupurilor primare, pecum familia și comunitatea. În lucrarea *Natura umană și ordinea socială* (Human Nature and the Social Order, 1902), Cooley vorbește despre rolul societății în interacțiunea umană, numind societatea „eul din oglindă". Printre alte lucrări ale sale se numără și *Organizarea socială* (Social Organization, 1909) și *Procesul social* (Social Process, 1918).

Coolidge, (John) Calvin

(04.07.1872, Plymouth, Vermont, SUA - 05.01.1933, Northampton, Massachusetts)

Cel de-al 30-lea președinte al Statelor Unite (1923–1929). A practicat dreptul în Massachusetts din 1897. A fost guvernator locotenent, după care a fost ales guvernator, în 1918. A devenit cunoscut la nivel național în timpul grevei poliției din Boston, în 1919. La convenția republicană din 1920, „tăcutul Cal" (Silent Cal) a fost nominalizat la funcția de vicepreședinte, ales pe același mandat ca Warren G. Harding. Harding a murit în timpul mandatului, în 1923, iar Coolidge a devenit președinte. El a recâștigat încrederea într-o administrație discreditată de scandaluri și a câștigat alegerile prezidențiale din 1924, învingându-l pe Robert La Follette. S-a opus acordării de ajutor fermelor și de bonusuri veteranilor din Primul Război Mondial. Mandatul său a fost marcat de o oarecare prosperitate. Congresul a menținut impozite mari, protejând economia, și a instituit reduceri de taxe care au favorizat capitalul. Coolidge a refuzat să mai candideze pentru un al doilea mandat. Politica sa conservatoare cu privire la inerția internă și internațională a ajuns să simbolizeze perioada dintre Primul Război Mondial și Marea Depresiune.

Coolidge, William D(avid)

(23.10.1873, Hudson, Massachusetts, SUA - 03.02.1975, Schenectady, New York)

Inginer, fizician și chimist american. A predat la MIT (1897, 1901–1905), apoi a lucrat în laboratorul de cercetare al General Electrics, unde, în 1908, a perfecționat un proces de producere a tungstenului ductil, care era mai potrivit pentru becurile cu lumină incandescentă. În 1916 a patentat un tub cu raze X revoluționar, capabil să producă radiații foarte predictibile; acesta a reprezentat prototipul tubului cu raze X modern. Alături de Irving Langmuir, a inventat primul sistem de detectare a submarinelor.

Cooper, Alfred Duff, Primul viconte de Norwich (de Aldwick)

(22.02.1890 - 01.01.1954)

Om politic britanic. A fost membru în Parlament, de partea conservatorilor, între 1924–1929 și între 1931–1945. După o scurtă periodă în care a fost secretar de stat pe probleme de război (1935–1937), a devenit prim-lord al amiralității (1937), dar și-a dat demisia, în semn de protest împotriva Acordului de la München. Mai târziu, a fost ministru al informațiilor sub conducerea lui Winston Churchill (1940–1941) și ambasador în Franța (1944-1947). Printre cărțile lui se numără *Talleyrand*, *Haig* și autobiografia *Bătrânii uită* (Old Men Forget).

Cooper, Gary *născut* Frank Jones

(07.05.1901, Helena, Montana, SUA - 13.05.1961, Los Angeles, California)

Actor american de film. În 1924 s-a mutat la Hollywood și a jucat roluri secundare în westernuri cu buget mic, apoi a devenit celebru cu *Virginianul* (The Virginian, 1929). Înalt și chipeș, el a interpretat rolul bărbatului puternic, gata de acțiune, în *Adio, arme!* (A Farewell to Arms, 1932), *Dl Deeds pleacă la oraș* (Mr. Deeds Goes to Town, 1936), *Beau Geste* (1939), *Întâlnire cu John Doe* (Meet John Doe, 1941), *Sergentul York* (Sergeant York, 1941, Premiul Oscar), *Pentru cine bat clopotele* (For Whom the Bell Tolls, 1943), și *Izvorul viu* (The Fountainhead, 1949). Cea mai bună interpretare a sa este considerată cea din filmul *La amiază* (High Noon, 1952, Premiul Oscar). Printre filmele de

mai târziu se numără *Convingere prietenească* (Friendly Persuasion, 1956) și *Dragoste după-amiaza* (Love in the Afternoon, 1957).

Cooper, Gladys

(18.12.1888, Lewisham, Londra, Anglia – 17.11.1971, Henley-on-Thames, Oxfordshire)

Actriță britanică. După debutul de la Londra din 1906, a jucat în musicaluri și drame, printre care *Importanța de a fi Onest* (The Importance of Being Ernest, 1911). A fost codirector al teatrului Playhouse din Londra (1917–1927) și apoi directorul unic al acestuia (1927–1933). A jucat rolul principal în *A doua doamnă Tanqueray* (The Second Mrs. Tanqueray, 1922) și *Scrisoarea* (The Letter, 1927). Debutul ei pe scena americană în *Ora luminoasă* (The Shining Hour, 1934) a fost urmat de *Valori relative* (Relative Values, 1951) și *Grădina de cretă* (The Chalk Garden, 1955). A fost expresia vie a calmului britanic în filme americane precum *Acum, călătorule* (Now, Voyager, 1942), *Mese separate* (Separate Tables, 1958) și *My Fair Lady* (1964).

Cooper, James Fenimore

(15.09.1789, Burlington, New Jersey, SUA – 14.09.1851, Cooperstown, New York)

Primul mare scriitor american. A crescut într-o familie prosperă, în Cooperstown, oraș fondat de tatăl său la N de New York. *Spionul (*The Spy, 1821), a cărui acțiune se petrece în timpul Revoluției Americane, i-a adus succesul. Cele mai cunoscute romane ale sale, seria *Povestirile lui Ciorap de Piele* (The Leatherstocking Tales), prezintă aventurile cercetașului Natty Bumppo în sălbăticie, la frontieră și conține *Pionierii* (The Pioneers, 1823), *Ultimul mohican* (The Last of the Mohicans, 1826), *Preria* (The Prairie, 1827), *Călăuza* (The Pathfinder, 1840) și *Vânătorul de cerbi* (The Deerslayer, 1841). A mai scris romane de aventuri pe mare, cum ar fi *Pilotul* (The Pilot, 1823), și o istorie a marinei americane (1839). Deși celebru pe plan internațional, în ultimii săi ani a fost implicat în procese și conflicte, pierzând astfel din popularitate și din avere.

Cooper, Leon N(eil)

(n. 28.02.1930, New York, New York, SUA)

Fizician american. A predat la Universitatea de Stat din Ohio (1954–1958) și la Universitatea Brown (din 1958). A împărțit Premiul Nobel cu John Bardeen și J. Robert Schrieffer (n. 1931) pentru rolul său în dezvoltarea teoriei superconductivității. Principala sa contribuție la teorie a fost descoperirea perechilor de electroni care aveau să se numească Cooper (1956), electroni care, în condiții normale, se resping reciproc, dar se atrag în superconductori.

Cooper Creek *sau* Barocoo

Râu cu curs discontinuu, de tip creek, în partea central-estică a Australiei. Izvorând din povârnișurile nordice ale șirului muntos Warrago în Queensland și purtând numele Barocoo, se unește cu râul Alice, cotește spre SV și primește apele principalului său afluent, râul Thompson, punct din care este denumit Cooper. Traversând granița de S a Australiei, alimentează lacul Eyre. Lungimea sa totală este de 1 420 km.

Cooper, Peter

(12.02.1791, New York, New York, SUA – 04.04.1883, New York)

Inventator american. Cooper s-a implicat în afacerea Canton Iron Works, menită să susțină Baltimore and Ohio Railroads Co., pentru care a proiectat și a construit mica, dar puternica locomotivă botezată Tom Degețel. Fabrica sa de la Trenton, statul New Jersey, a produs primele grinzi din fier pentru clădiri. A susținut proiectul cablului peste Atlantic al lui Cyrus Field (1819–1892) și a devenit președinte al companiei North American Telegraph. Printre invențiile lui se numără mașina de spălat, un motor cu aer comprimat pentru feriboturi și un dispozitiv acționat de apă pentru mutarea barjelor. Un idealist social și un reformator, a fondat Uniunea Cooper pentru Dezvoltarea Științei și a Artei, în 1859.

cooperativă

Organizație economică, formată prin asocierea, pe baza liberului consimțământ, a unui grup de persoane (producători agricoli, meseriași, consumatori). Cooperativele au avut succes în domenii precum recoltarea și comercializarea produselor agricole, achiziționarea anumitor echipamente și materii prime, în vânzări angro, vânzări en detail, energie electrică, credite și finanțe și în industria construcției de locuințe. Cooperativa modernă își are rădăcinile în Rochdale Society of Equitable Pioneers (1844); mișcarea s-a extins rapid în N Europei. În Statele Unite, cooperativele agricole s-au dezvoltat în zonele rurale în sec. XIX, iar cooperativele de consum și de locuințe s-au extins în zonele metropolelor în anii recenți.

Co-operative Commonwealth Federation (Commonwealth)

Partid politic influent în V Canadei în anii 1930 și 1940. A fost înființat în Calgary,

Alberta, în 1932, de o federație de partide de fermieri, de muncitori și partide socialiste, pentru a transforma sistemul capitalist într-o „federație cooperativă" prin mijloace democratice. Principalele cerințe erau socializarea băncilor și preluarea companiilor de transport, de comunicații și de administrare a resurselor naturale de către stat. A câștigat alegerile generale din Saskatchewan în 1944 și a preluat guvernarea provinciei. A câștigat alegerile următoare tot aici, dar a fost învins în alte provincii. În 1961, a fuzionat cu Partidul Democrat – Aripa Nouă.

coordonate cerești
Set de numere folosite pentru a indica, precis, poziția în spațiu a unui corp ceresc. Sistemele de coordonate utilizate includ sistemul orizont (altitudine și azimut), coordonatele galactice, sistemul ecliptic (măsurat față de planul orbital al Pământului) și sistemul ecuatorial (ascensiune verticală și declinația, corespunzătoare longitudinii și latitudinii terestre).

coordonate galactice
În astronomie, latitudine și longitudine galactice, utilizate în descrierea pozițiilor și mișcărilor relative ale componentelor Căii Lactee. Latitudinea galactică se măsoară în grade la N sau la S față de planul galaxiei. Longitudinea galactică se măsoară în grade la E de centrul galaxiei, în constelația Săgetătorul.

Coos Bay *anterior* Marshfield Bay
Oraș, 15 374 loc. (2000), în SV Oregonului, SUA. Situat în golful Coos, un fiord al Pacificului, a fost fondat sub numele de Marshfield, în 1854. Încă de la începuturile sale, în acest oraș s-a dezvoltat industria construcției de nave. La începutul anilor 1900, a devenit un port important în exportul de cherestea. Prelucrează produse alimentare marine și este centrul unei zone cu stațiuni maritime. Atestat documentar în 1874, a fost redenumit Coos Bay (de la numele unui trib indian), în 1944.

Coosa
Râu în Georgia și Alabama, SUA. Format de confluența râurilor Etowah și Oostanaula, în Rome, statul Georgia, curge spre S pe o distanță de 460 km, prin lanțul muntos al Apalașilor și prin regiunea Valley, până la câmpia de coastă a golfului. Se unește cu râul Tallapoosa la N de Montgomery, formând fluviul Alabama. Ecluzele și barajele fac navigația posibilă spre orașul Rome.

Copacabana
Regiune situată la SE de Rio de Janeiro, Brazilia. Ocupă o fâșie de pământ înconjurată de munți și de mare. Aici se află o stațiune turistică renumită, cu o plajă splendidă, care se întinde, șerpuit, pe 4 km, de-a lungul intrării în golful Guanabara. De asemenea, pe faleză sunt numeroase hoteluri, cluburi de noapte și restaurante.

Copán
Oraș, astăzi ruine, al anticei civilizații maya, situat în Honduras. Se găsește în apropiere de granița cu Guatemala, pe malul râului Copán, la cca 56 km depărtare de orașul actual Santa Rosa de Copán. Un important centru al artei maya și centru astronomic în timpul perioadei clasice (cca 300–900 d.Hr.), a atins apogeul în sec. VIII și se pare că a fost locuit de aproape 20 000 de oameni. Obiectivele turistice sunt templele din piatră, două piramide mari, câteva scări și piețe și o sală de bal, fiind în special cunoscut pentru frizele de pe clădiri. Populația maya a abandonat complet locul, pe la 1200. În 1980 a fost desemnat sit de Patrimoniu Mondial UNESCO.

Stelă cu portret sculptat, Copán, Honduras

WALTER AGUIAR/EB INC.

Cope, Edward Drinker
(28.07.1840, Philadelphia, Pennsylvania, SUA – 12.04.1897, Philadelphia)

Paleolog american. Și-a dedicat 22 de ani din viață explorării, cercetării și descrierii peștilor dispăruți, a reptilelor și a mamiferelor din V Statelor Unite. A descoperit aproximativ 1 000 de specii de vertebrate dispărute și a descris evoluția calului și a dinților mamiferelor. Teoria lui despre kinetogeneză afirmă că mișcările naturale ale animalelor au ajutat la dezvoltarea părților corpului în mișcare și l-au făcut să susțină teoria despre evoluție a lui J.-B. Lamarck. S-a implicat într-o lungă și neplăcută dispută cu O.C. Marsh. Printre cele 1 200 de cărți și lucrări ale sale se numără *Reptile și păsări din America de Nord* (Reptilia and Aves of North America, 1869–1870) și *Relația omului cu mamiferele terțiare* (Relation of Man to Tertiary Mammalia, 1875).

Copenhaga *în daneză* **København**

Capitala Danemarcei și cel mai mare oraș al său, 499 148 loc. (2001), în zona metropolitană 1 081 673. Situat pe insulele Zealand (Sjælland) și Amager, orașul a fost un sat până la începutul sec. X d.Hr.; în 1167, episcopul Absalon a construit aici un castel și a fortificat orașul. În 1445 a devenit capitală și reședința familiei regale. Palatele existente în oraș sunt Amalienborg, reședința monarhilor danezi, și Christiansborg, care găzduiește în prezent Parlamentul. Parcul de divertisment Tivoli reprezintă o mare atracție. Fiind unul dintre cele mai vechi centre europene culturale și educaționale, are cea mai veche universitate, fondată în 1479. Este și un centru comercial și de navigație și cel mai mare oraș industrial. Construcția navelor, producția de utilaje și fabricarea și îmbutelierea berii sunt printre cele mai importante activități economice.

Copenhaga, Bătălia de la ~

(2 aprilie 1801)

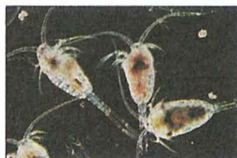
Victorie navală a britanicilor împotriva Danemarcei, în războaiele napoleoniene. Tratatul de neutralitate din 1794, dintre Danemarca și Suedia, la care Rusia și Prusia au aderat în 1800, a fost considerat de Anglia un act de ostilitate. În 1801, un detașament al flotei britanice a fost trimis la Copenhaga. După o cruntă bătălie în port, amiralul Horatio Nelson, ignorând ordinele de retragere ale comandantului flotei, Sir Hyde Parker, a continuat să distrugă flota daneză. Pierderile în rândul danezilor au fost de 6 000 de morți și răniți, de șase ori mai mult decât în rândul britanicilor. În consecință, Danemarca s-a retras din tratatul de neutralitate.

copepod

Denumire comună pentru cele 10 000 de specii de crustacee din subclasa *Copepoda*. Copepodele sunt larg răspândite și foarte importante din punct de vedere ecologic, reprezentând hrana multor specii de pești. Majoritatea speciilor sunt entități marine libere, care trăiesc de la suprafața apei până la adâncimi mari, în ape dulci sau în vegetații umede. Sunt parazite și neparazite. Unele specii au o lungime cuprinsă între 0,5–2 mm. Specia cea mai mare, paraziți ai balenei-cu-fanoane, crește până la o lungime de cca 32 cm. Spre deosebire de alte crustacee, copepodele nu au carapace. Formele neparazite se hrănesc cu plante sau cu animale microscopice sau chiar cu animale de aceeași mărime cu ele. Membrii genului *Cyclops* (ordinul *Cyclopoida*) sunt numiți purici-de-apă.

DOUGLAS P. WILSON

copepode (*Temora*)

Copernic, principiul lui ~

Model al sistemului solar în centrul căruia se află Soarele, cu Pământul și celelalte planete situate în jurul lui, formulat de Nicolaus Copernicus pe la mijlocul sec. XVI. Poziția centrală a Soarelui explică mișcarea aparentă a planetelor față de stelele fixe, fiind astfel mai plauzibil decât sistemul ptolemaic, cu Pământul în centru (*vezi* Ptolemeu). Principiul lui Copernic a condus la ipoteza științifică a existenței unui univers mult mai mare decât se credea până atunci (dacă Pământul se învârte în jurul Soarelui, stelele ar trebui să fie situate la distanțe foarte mari pentru a nu părea că își schimbă poziția); mai pe larg, principiul este invocat ca argument împotriva oricărei alte teorii care ar da sistemului solar un loc special în univers. Detronarea ideii că Pământul este centrul universului a cauzat un șoc profund: principiul lui Copernic a dărâmat întregul sistem antic și a determinat o schimbare radicală în concepțiile filozofice despre univers.

Copernicus, Nicolaus *sau* **Copernic**
în poloneză **Nikolaj Kopernik**

(19.02.1473, Torun, Polonia – 24.05.1543, Frauenburg, Prusiei Orientală, azi Frombork, Polonia)

Astronom polonez care a avansat ipoteza conform căreia planetele se rotesc în jurul Soarelui aflat în repaus, Pământul este o planetă care, pe lângă faptul că orbitează anual Soarele, se rotește o dată pe zi în jurul propriei axe, și pe termen lung, schimbările foarte lente care survin în direcția axei sale explică precesia echinocțiilor. Această reprezentare a spațiului se numește sistem heliocentric sau „centrat pe Soare", de la grecescul *helios*, care înseamnă Soare.

Teoria lui Copernic a avut urmări dintre cele mai importante pentru gânditorii care au contribuit ulterior la revoluția științifică, printre care figuri de prim rag, precum Galileo, Kepler, Descartes sau Newton. Copernic a elaborat probabil ideea de bază între 1508 și 1514, ani în timpul cărora a redactat un manuscris numit *Micul Comentariu* (Commentariolus). Cu toate acestea, cartea care cuprinde versiunea finală a teoriei sale, *Despre revoluția sferelor cerești în șase cărți* (De revolutionibus

orbium coelestium libri VI), nu avea să vadă lumina tiparului decât în 1543, anul morții sale.

Începuturile și educația

Anumite aspecte privitoare la începuturile vieții lui Copernic sunt bine cunoscute, deși, din nefericire, biografia scrisă de devotatul său discipol Georg Joachim Rheticus (1514–1574) s-a pierdut. Conform unui horoscop alcătuit mai târziu, Nicolaus Copernicus s-a născut la Torun, un oraș din nordul Poloniei, pe râul Vistula, la sud de Gdansk, important port la Marea Baltică. Tatăl său, Nicolaus, era un negustor înstărit, iar mama sa, Barbara Watzenrode, se trăgea și ea dintr-o familie de comercianți de seamă. Nicolaus era cel mai mic dintre cei patru copii ai familiei. După moartea tatălui, la o dată cuprinsă între 1483 și 1485, fratele mamei sale, Lucas Watzenrode (1447–1512), l-a luat în grija sa. Watzenrode, care era să ajungă în curând episcop în Varmia (Warmia), l-a pregătit pe tânărul Nicolaus pentru o carieră în sânul Bisericii.

Între 1491 și 1494, a studiat artele liberale, printre care astronomia și astrologia, la Universitatea din Cracovia (Kraków). Ca mulți alți studenți de atunci, a părăsit școala înainte de a-și încheia studiile, plecând să studieze apoi în Italia, la Universitatea din Bologna, unde unchiul său obținuse un doctorat în drept canonic în 1473. Perioada de la Bologna (1496–1500) a fost scurtă, dar importantă. Un timp, Copernic a trăit în aceeași casă cu principalul astronom al universității, Domenico Maria de Novara (în latină Domenicus Maria Novaria Ferrariensis, 1454–1504). Novara primise însărcinarea de a face pentru oraș predicții astrologice anuale, incluzând toate păturile sociale, dar acordând o atenție deosebită destinului prinților italieni și al dușmanilor lor.

Copernic, așa cum se știe de la Rheticus, a fost „asistent și martor“ al unora dintre observațiile lui Novara, iar participarea sa la elaborarea predicțiilor anuale arată că era pe deplin familiarizat cu astrologia. Probabil că Novara i-a arătat lui Copernic două cărți de importanță majoră care i-au decis viitorul, greu de prevăzut, de cercetător al astrelor: *Epitoma Almagestei lui Ptolemeu* (Epitoma in Almagestum Ptolemaei) de Johann Müller (sau Regiomontanus, 1436–1476) și *Argumente împotriva astrologiei divinatorii* (Disputationes adversus astrologiam divinatricem) de Giovanni Pico della Mirandola (1463–1494). Prima oferea o sinteză a fundamentelor astronomiei lui Ptolemeu, cu corecturile lui Regiomontanus și dezvoltările esențiale ale unor modele planetare importante care i-au sugerat probabil lui Copernic căile ce aveau să ducă la ipoteza heliocentrică. Lucrarea lui Pico reprezenta un atac sceptic devastator împotriva fundamentelor astrologiei, care a avut un mare ecou în sec. XVII. Printre argumentele lui Pico se număra și acela că astrologii nu puteau fi siguri de înrâurirea planetelor câtă vreme astronomii nu cădeau de acord asupra dispunerii lor.

Se cunosc numai 27 de observații realizate de Copernic în toată viața lui (nu încape îndoială că a făcut mult mai multe), majoritatea referitoare la eclipse, alinieri și conjuncții ale planetelor și stelelor. Prima observație de acest fel a avut loc pe 9 martie 1497 la Bologna. În *De revolutionibus*, cartea IV, capitolul 27, Copernic raportează că a văzut Luna eclipsând cea mai strălucitoare stea din ochiul Taurului, Alpha Tauri (Aldebaran). Când a publicat această observație, în 1543, el o așezase deja la baza construcției sale teoretice, întrucât îi confirma cu exactitate dimensiunea diametrului Lunii vizibile. Dar în 1497, el utiliza probabil această observație la verificarea tabelelor cu Luna plină și Luna nouă derivate din Tabelele Alfonsine utilizate curent și de care s-a servit Novara pentru predicția din 1498.

În 1500, Copernic a vorbit la Roma în fața unui public interesat de subiecte matematice, dar conținutul exact al acestor conferințe a rămas necunoscut. În 1501 a locuit pentru puțin timp la Frauenburg, dar a revenit curând în Italia ca să-și continue studiile, de data aceasta la Universitatea din Padova, unde a urmat studii medicale între 1501 și 1503. Pe vremea aceea, medicina era strâns legată de astrologie, deoarece se credea că stelele influențează starea unui organism. În consecință, experiența astrologică a lui Copernic de la Bologna l-a ajutat, încât a fost un profesor de medicină mai bun decât își poate imagina cineva astăzi.

Copernic și-a pictat, la un moment dat, un autoportret; întrucât dobândise, se pare, o oarecare îndemânare artistică la Padova, unde își desfășura activitatea o societate înfloritoare de pictori, la fel ca în preajma Veneției. În mai 1503, Copernic obține în sfârșit un doctorat, ca și unchiul său, în drept canonic, dar de la o universitate italiană la care nu studiase, Universitatea din Ferrara. Când s-a întors în Polonia,

episcopul Watzenrode i-a aranjat o sinecură: un post de profesor *in absentia*, sau scolastic, la Wroclaw. Îndatoririle lui Copernic de la palatul episcopal erau însă în mare parte administrative și medicale.

În calitate de canonic, colecta renta de pe pământurile aflate în proprietatea bisericii, asigura apărarea militară, supraveghea finanțele comunității, conducea brutăria, berăria și morile și se ocupa de nevoile medicale ale celorlalți canonici și ale unchiului său. Cercetările astronomice se desfășurau însă numai în timpul liber, în afara acestor obligații. El a folosit, de asemenea, cunoștințele de greacă dobândite în timpul studiilor din Italia ca să alcătuiască o traducere latină a aforismelor unui poet și istoric bizantin foarte puțin cunoscut din sec. VII d.Hr., Theophylactus Simocattes. Lucrarea a fost publicată în 1509 la Cracovia și a fost dedicată unchiului său. Ideea pe care avea să se sprijine întreaga sa faimă de mai târziu i-a venit însă, după toate aparențele, spre sfârșitul vieții lui Watzenrode.

Copernic se bucura de o reputație considerabilă ca astronom și în afara Poloniei, dovadă fiind faptul că în 1514 a fost invitat să-și expună opiniile la al Cincilea Conciliu de la Laterano în privința crucialei probleme a reformei calendarului. Pe vremea aceea se utiliza calendarul instituit încă din timpul lui Iulius Caesar, care cumulase în cursul secolelor mari decalaje față de poziția reală a Soarelui. Din această pricină, calcularea datelor pentru marile sărbători religioase, precum Paștele, punea probleme insurmontabile.

Nu se știe dacă a formulat vreodată un punct de vedere privitor la reforma calendarului, dar, în orice caz, Copernic nu a luat parte la nici una dintre sesiunile conciliului. Conducătorul reformei calendarului era Paul de Middelburg, episcop de Fossombrone. Când Copernic a compus dedicația de pe *De revolutionibus* în 1542, a făcut mențiunea că „matematica este scrisă pentru matematicieni". El arăta astfel că îi viza doar pe aceia care, ca Paul, aveau suficiente cunoștințe matematice încât să-i poată înțelege lucrarea și că pe ceilalți nu i-a avut în vedere.

Lucrările de astronomie

Îndoielile care planau asupra teoriei planetare de la sfârșitul sec. XV și atacul lui Pico della Mirandola asupra fundamentelor astrologiei constituie elementele de fundal cele mai importante pentru a descrie contextul istoric în care a apărut teoria lui Copernic. În epoca sa, astrologia și astronomia erau considerate subdiviziuni ale aceleiași discipline, denumită „știință a stelelor", al cărei țel principal era să ofere o descriere a dispunerii corpurilor cerești și totodată să creeze instrumentele teoretice și tabelele de mișcare care să permită o construcție precisă a horoscoapelor și a prezicerilor anuale.

La vremea aceea, termenii astrolog, astronom și matematician erau în mare parte interșanjabili, desemnând, în general, pe cineva care studiase corpurile cerești cu ajutorul tehnicilor matematice. Pico cerea ca astrologia să fie interzisă din cauză că practicanții ei se aflau în dezacord în toate aspectele, de la diviziunile zodiacului până la cele mai minuțioase observații privind dispunerea planetelor. Un alt dezacord cu o lungă carieră, menționat de Pico, se referea la configurația modelelor planetare.

Încă din Antichitate, reprezentarea astronomică a adoptat ca premisă de bază faptul că planetele au o mișcare angulară uniformă, cu raze fixe, la o distanță constantă de centrele lor de mișcare. Două tipuri de modele au derivat de la această premisă. Primul, reprezentat de cel al lui Aristotel, susținea că planetele se roteau în jurul centrului universului cuprinse în sfere imutabile, materiale, invizibile și plasate la distanțe fixe.

De vreme ce toate planetele aveau același centru de mișcare, universul era făcut din sfere concentrice fără spații între ele. Valoarea predictivă a acestui model era destul de redusă. În plus, avea și dezavantajul că nu putea da seama de variațiile din strălucirea observabilă a planetelor, de vreme ce distanțele de la centru erau întotdeauna aceleași.

A doua tradiție, provenită de la Claudius Ptolemeu, rezolva această dificultate postulând trei mecanisme: revoluția uniformă pe circumferințe cu centrul deplasat, numite excentrice; epiciclurile, cercuri mici ale căror centre se mișcau uniform pe circumferința unor cercuri cu raza mai mare (deferente); și ecuanții. Ecuantul se despărțea însă de ipoteza de bază a vechii astronomii, deoarece separa condiția mișcării uniforme de cea a distanței constante față de centru. O planetă văzută din centrul *c* al orbitei sale poate părea că se mișcă uneori mai repede, alteori mai încet.

Văzută de pe Pământ, la distanța *e* față de *c*, planeta dă impresia că se mișcă neuniform. Doar de la ecuant, un punct imaginar aflat la distanța *2e* de Pământ, planeta își recapătă mișcarea uniformă.

O planetă cuprinsă într-o sferă rotindu-se în jurul unui punct ecuant s-ar balansa, dar în acest caz sferele așezate una într-alta s-ar ciocni, distrugând ordinea cerească. În sec. XIII, un grup de astronomi persani din Maragheh au descoperit că prin combinarea a două epicicluri care se rotesc uniform, generând un punct oscilant de natură să explice variațiile de distanță, apare un model care redă uniformitatea mișcării fără să se mai recurgă la ipoteza unui punct ecuant.

Lucrările din Maragheh au fost scrise în arabă, limbă pe care Copernic nu o cunoștea. Cu toate acestea, el a găsit „trucul" celor de la Maragheh, fie independent, fie cu ajutorul unui intermediar încă necunoscut. Această intuiție a fost punctul de plecare pentru rezolvarea problemei ridicate de sferele aflate în balans. Copernic ar fi aplicat acest model la fiecare planetă considerată separat, așa cum făcuse Ptolemeu în *Almageste*, fără să încerce să grupeze modelele într-un aranjament coordonat. A fost însă la rândul său atins de acuzația lui Pico potrivit căreia astronomii nu se pot pune de acord cu ordinea actuală a planetelor. Dificultatea consta mai ales în localizarea lui Venus și a lui Mercur. Toată lumea împărtășea opinia că Soarele și Luna dau ocol Pământului aflat în repaus și că Marte, Jupiter și Saturn sunt situate dincolo de Soare, în această ordine. Cu toate acestea, Ptolemeu a așezat-o pe Venus mai aproape de Soare și pe Mercur mai aproape de Lună, în vreme ce alții pretindeau că Mercur și Venus se aflau dincolo de Soare.

În *Commentariolus*, Copernic afirma că, dacă admitem că Soarele se află în repaus și Pământul este în mișcare, atunci celelalte planete se dispun în ordine una față de alta, în vreme ce perioadele lor siderale cresc de la Soare, după cum urmează: Mercur (88 de zile), Venus (225 de zile), Pământ (1 zi), Marte (1,9 ani), Jupiter (12 ani) și Saturn (30 de ani). Această teorie a rezolvat neînțelegerea privitoare la dispunerea planetelor, în schimb, a ridicat noi probleme. Ca să fie acceptate premisele acestei teorii, trebuia să se abandoneze mare parte din filozofia naturală aristotelică și să se dezvolte o nouă explicație pentru căderea corpurilor grele pe un Pământ aflat în mișcare. Era, de asemenea, necesar să se arate cum e posibil ca un corp efemer ca Pământul, încărcat de fenomene meteorologice, mizerii și războaie, putea fi parte a unui cer perfect și nepieritor. În plus, Copernic utiliza multe observații astronomice pe care le preluase de la antici fără să le mai verifice. Elaborând o teorie pentru precesia echinocțiilor, de pildă, el a încercat să construiască un model bazat pe efecte observabile pe termene foarte lungi. Teoria despre Mercur a rămas și ea cu serioase neconcordanțe.

Oricare dintre aceste considerațiuni ar fi putut explica în parte întârzierea cu care Copernic și-a publicat lucrarea. (El a menționat în prefața de la *De revolutionibus* că a întârziat publicarea nu doar cu cei nouă ani recomandați de poetul roman Horațiu, ci cu 36 de ani, de patru ori acest interval de timp.) Iar când a publicat pentru prima oară o descriere a elementelor esențiale ale ipotezei heliocentrice, în *Prima narațiune* (Narratio prima, 1540 și 1541), n-a făcut-o sub numele său, ci cu acela al lui Georg Rheticus, care pe atunci avea 25 de ani. Rheticus, un luteran de la Universitatea din Wittenberg din Germania, a stat împreună cu Copernic la Frauenburg aproape doi ani și jumătate, între 1539 și 1542. *Narratio prima* a fost o colaborare între Copernic și Rhetius, un fel de „balon de încercare" pentru lucrarea sa principală. Lucrarea oferea o sinteză a principiilor teoretice conținute în manuscrisul lui *De revolutionibus*, le sublinia importanța pentru calcularea noilor tabele planetare și îl prezenta pe Copernic ca pe un demn urmaș al lui Ptolemeu, chiar dacă se îndepărtase fundamental de predecesorul său din Antichitate. În sfârșit, mai oferea și ceva ce lipsea din *Commentariolus*: un temei pentru ca noile teorii să poată fi acceptate.

Atât Rheticus, cât și Copernic știau că nu vor putea elimina definitiv toate obiecțiile posibile față de teoria heliocentrică, dar puteau pune în evidență avantajele teoriei lui Copernic în comparație cu ale altora: o metodă unică pentru ordonarea planetelor și pentru calcularea distanțelor relative ale planetelor față de Soare. Rheticus a comparat acest nou univers cu un instrument muzical bine acordat sau cu rotițele mecanismului unui ceas. În prefața la *De revolutionibus*, Copernic a folosit o imagine din *Arta poetică* a lui Horațiu (Ars Poetica). Teoriile predecesorilor săi, scria el, semănau cu o formă omenească la care brațele, picioarele și capul erau dispuse monstruos, în dezordine. Prin comparație, propria sa reprezentare a universului era un întreg armonios, în care dislocarea oricărei părți provoca distrugerea întregului. De fapt, un criteriu nou, cel al adecvării științifice, era propus împreună cu o nouă teorie a universului.

De revolutionibus

Prezentarea teoriei lui Copernic în forma sa finală nu poate fi separată de istoria conflictuală a publicării ei. Când Rheticus a plecat din Frauenburg și s-a întors la îndatoririle sale profesorale din Wittenberg, a luat manuscrisul cu el ca să-i pregătească publicarea la Nürnberg, cel mai important centru tipografic din Germania. L-a ales pe cel mai bun editor din oraș, Johann Petreius, care mai publicase lucrări astrologice vechi și moderne în anii 1530. Nu era ceva neobișnuit ca autorii să participe direct la tipărirea manuscriselor lor, câteodată chiar locuind în casa editorului.

Totuși, Rheticus n-a putut să rămână și să supravegheze editarea textului. I-a înmânat manuscrisul lui Andreas Osiander (1498–1552), un teolog cu experiență în publicarea de cărți de matematică, dar și o figură politică de seamă în oraș și un adept fidel al lui Luther (deși până la urmă a fost excomunicat de Biserica Luterană).

În convorbirile de început avute cu Copernic, Osiander încercase să-l determine să-și prezinte ideile ca pur ipotetice, iar de data aceasta a operat modificări în manuscris fără permisiunea lui Rheticus sau a lui Copernic. Osiander a adăugat o scrisoare către cititor, nesemnată, chiar după pagina de titlu, în care afirma că ipotezele pe care le conținea cartea nu aveau nici o pretenție de adevăr și că, în orice caz, astronomia era incapabilă să descopere cauzele fenomenelor cerești. Un cititor oarecare ar fi fost derutat de legătura dintre această scrisoare și conținutul cărții.

Atât Petreius, cât și Rheticus, care avuseseră încredere în Osiander, s-au trezit înșelați. Furia lui Rheticus a fost atât de mare, încât a tăiat scrisoarea cu un X mare roșu în toate exemplarele care i-au fost trimise. Cu toate acestea, consiliul orășenesc din Nürnberg a refuzat să-l pedepsească pe Petreius și nu s-a făcut nici o demascare publică a rolului lui Osiander până la relatarea lui Kepler din *Noua Astronomie* (Astronomia Nova) în 1609. În plus, titlul lucrării a fost schimbat din *Despre revoluțiile sferelor lumii*, cum apărea în manuscris, în *Șase cărți referitoare la revoluția sferelor cerești*, o schimbare care a părut să atenueze pretenția cărții de a descrie adevăratul univers.

Multe dintre amănuntele acestor lupte locale din jurul publicării cărții s-au bucurat de o notorietate clandestină printre astronomii sec. XVI, cu mult înainte ca Kepler să publice identitatea lui Osiander. Totuși, scrisoarea lui Osiander a făcut ca această carte să fie citită ca o nouă metodă de calcul mai degrabă decât ca o lucrare de filozofie a naturii și poate că în felul acesta a contribuit la receptarea ei inițială pozitivă. Dar abia odată cu Kepler mecanismele predictive ale lui Copernic aveau să fie pe deplin transformate într-o nouă filozofie referitoare la structura fundamentală a universului.

Legenda spune că un exemplar din *De revolutionibus* a fost așezat în mâinile lui Copernic la câteva zile după ce și-a pierdut conștiența, în urma unui atac cerebral. El și-a revenit la un moment dat, suficient cât să-și dea seama că ținea în mâini măreața lui carte, apoi și-a dat sufletul. A murit văzându-și opera publicată. Legenda pare credibilă, deși are ceva din nota de beatificare a vieților de sfinți.

copil supradotat

Copil care s-a născut cu o serie de abilități sau talente deosebite. Cel mai adesea, profesorii și părinții sunt cei care observă primii semnele unei asemenea înzestrări, confirmate ulterior de datele obținute la testele de stabilire a IQ-ului, precum și de situația școlară în ansamblu. În cele mai multe țări, un IQ peste un anumit nivel (în general, 120–135) îndreptățește copilul să participe la programe educaționale avansate. *Vezi și* geniu.

Copland, Aaron

(14.11.1900, Brooklyn, New York, SUA – 02.12.1990, North Tarrytown, New York)

Compozitor american. Născut într-o familie de emigranți evrei de origine rusă, a studiat compoziția la Paris cu N. Boulanger. În primele sale lucrări, a experimentat ritmurile de jazz, iar apoi stilul abstract, influențat de neoclasicism. În a doua jumătate a anilor 1930, a încercat să facă muzica accesibilă unui public mai larg, adoptând caracteristici explicit americane în compozițiile sale. Generos și charismatic, a ajuns să fie considerat, neoficial, un compozitor american național. Este cunoscut în special pentru baletele sale *Billy the Kid* (1938), *Rodeo* (1942) și *Appalachian Spring* (1944, Premiul Pulitzer). A compus și coloana sonoră a mai multor filme, lucrări pentru orchestră și operă. Spre sfârșitul carierei, Copland a realizat lucrări mai rafinate, în care a folosit tehnica experimentală a serialismului. A continuat să țină prelegeri și să dirijeze până spre mijlocul anilor 1980.

Copley, John Singleton

(03.07.1738, Boston, Massachusetts, SUA – 09.09.1815, Londra, Anglia)

Pictor american de portrete și de subiecte istorice. Este cunoscut pentru așa-numitele

portraits d'apparat (*în franceză*, portrete de aparat), zugrăviri ale personajelor alături de obiectele asociate vieții lor cotidiene sau profesionale. În 1775 s-a stabilit la Londra și a revenit la subiectele istorice, la modă la acea vreme; a fost ales în Academia Regală în 1779. A avut talentul de a prezenta faptele eroice în compoziții cu mai multe personaje. Este considerat cel mai mare pictor american al sec. XVIII și cel mai bun artist al perioadei coloniale.

copoi

Rasă mare de câini, având cel mai dezvoltat simț al mirosului. Această rasă este cunoscută, deși nu neapărat în forma sa actuală, în zona mediteraneeană încă din perioada precreștină. Liniștiți și afectuoși, copoii au fost adesea folosiți pentru găsirea animalelor pierdute sau a oamenilor. Un câine mare, puternic, copoiul are o înălțime cuprinsă între 58–69 cm și cântărește 35–50 kg. Are păr scurt și urechi lungi, cu piele care cade în falduri, formând cute în jurul capului și al gâtului. Blana este neagră-aurie, brună-roșcată sau aurie.

Coppermine

Râu din Teritoriile de Nord-Vest și Nunavut, din Canada. Izvorăște din Barren Grounds, o regiune de prerie subarctică, curge spre N pe o distanță de 845 km și se varsă în golful Coronation, un braț al Oceanului Arctic, lângă așezarea inuită Kugluktuk, fostă Coppermine. Nu este navigabil din cauza numeroaselor vârtejuri și pentru că perioada în care nu îngheață este foarte scurtă, însă este o importantă zonă de pescuit.

Coppola, Francis Ford

(n. 07.04.1939, Detroit, Michigan, SUA)

Regizor de film, scenarist și producător american. A lucrat sub tutela lui Roger Corman, apoi a înregistrat primul său succes, cu un buget redus, dar cu un stil aparte: *Te-ai făcut băiat mare* (You're a Big Boy Now, 1967). A scris și a fost coautor la scenariile câtorva filme, incluzând *Patton* (1970, Premiul Oscar) și *Marele Gatsby* (The Great Gatsby, 1974). Și-a câștigat faima pentru că a scris și a regizat povestea mafiei, *Nașul* (The Godfather, 1972, Premiul Oscar pentru cel mai bun film și pentru cel mai bun scenariu). Printre alte filme se numără *Conversația* (The Conversation, 1974), *Nașul, partea a II-a* (The Godfather, Part II, 1974, Premiul Oscar pentru cel mai bun regizor, cel mai bun film și pentru cel mai bun scenariu), *Armăsarul negru* (The Black Stalion, 1979), *Apocalipsa, acum* (Apocalypse Now, 1979), *Nașul, partea a III-a* (The Godfather, Part III, 1990) și *Omul care aduce ploaia* (The Rainmaker, 1997).

coprina

Plantă erbacee perenă, de grădină (*Narcissus jonquillla*), cu bulb, din familia *Amaryllidaceae*. Are frunze lungi, liniare, este cultivată pentru florile albe sau galbene, frumos mirositoare, cu receptaculul scurt. Uleiul de coprina se folosește în parfumerie. *Vezi și* narcisă.

coprocesor

Procesor adițional folosit la computerele personale pentru a realiza comenzi speciale cum ar fi calcule aritmetice extensive sau procesarea reprezentărilor grafice. Coprocesorul este, adesea, proiectat pentru a îndeplini mai eficient decât procesorul principal unele comenzi, ajungându-se astfel la viteze mult mai mari ale computerului în întregime.

cor

Grup de cântăreți pe una sau mai multe voci. Timp de mai multe secole, corurile bisericești interpretau numai melodii corale (*vezi* cânt gregorian). Complexitatea polifoniei de început necesita voci solo și nu performanțe corale, dar prin sec. XV, polifonia a început să fie realizată și coral. Dezvoltarea corului secular a coincis cu începuturile operei. Corul pentru oratorii face parte dintr-o altă tradiție, legată de corurile bisericești, suplimentate pentru a interpreta porțiunile corale dintr-un oratoriu, fie în biserică, fie în afara ei.

cor

Actori, cântăreți sau dansatori care acționau ca grup pentru a descrie și a comenta acțiunea piesei. Interpretările corale, ce își au originea în interpretarea ditirambilor în onoarea lui Dionysos, au dominat piesele de teatru grecești până la mijlocul sec. V î.Hr., când Eschil a mai adăugat un actor și a redus numărul cântăreților din cor de la 50 la 12 performeri. Corul a dispărut treptat, odată cu creșterea importanței acordate actorilor individuali. A fost reluat în piese moderne, cum ar fi *Din jale s-a-ntrupat Electra* (Mourning Becomes Electra, 1931) a lui Eugene O'Neill și *Crimă în catedrală* (Murder in the Cathedral, 1935) a lui T.S. Eliot. Ansamblurile de dansatori și de cântăreți au devenit o trăsătură a comediilor muzicale, în special în sec. XX, mai întâi pentru a susține spectacolul, apoi pentru a dezvolta intriga.

corabia-portugheză

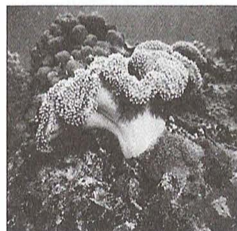
Denumire comună pentru cnidarii marini plutitori din ape calde (genul *Physalia*, clasa *Hydrozoa*) răspândiți în toată lumea, mai ales în Golfstrom și în Oceanele Pacific și Indian. Corpul asemănător celui al meduzelor este compus dintr-o plută gelatinoasă, translucidă, plină cu gaz și poate avea lungimi de 9–30 cm. Polipii de pe partea ventrală a plutei au tentacule cu lungimi de până la 50 m. Nematocistele cu care sunt prevăzuți unii polipi paralizează pești sau alte prăzi. Alți polipi capturează, înconjoară și digeră victima. Un al treilea fel de polip are rol în reproducere. Înțepătura dureroasă de *Physalia* poate cauza febră, șoc anafilactic sau perturbări în funcționarea inimii și a plămânilor.

corabie lungă

Navă cu pânze și vâsle folosită intens în N Europei vreme de mai mult de 1 500 de ani. Era o galeră de 14–23 m, cu până la zece vâsle pe o parte, pânză pătrată și capacitate de 50–60 de oameni. Cu două extremități simetrice și construită din scânduri suprapuse, era deosebit de stabilă în ape agitate. Au fost găsite exemplare datând chiar din 300 î.Hr. Îi transporta pe vikingi în atacurile lor piraterești din sec. IX d.Hr., iar în 1000 Leif Eriksson a folosit o asemenea ambarcațiune pentru a ajunge în America. Negustorii și luptătorii olandezi, francezi, englezi și germani au folosit și ei acest tip de corabie.

coral

Denumire comună pentru cele cca 2 300 specii de cnidari marini din clasa *Anthozoa*, caracterizați de un schelet calcaros, cornos sau pielos (extern sau intern). Scheletele acestor animale mai sunt numite și corali. Coralii se găsesc în mările calde din lumea întreagă. Corpul este un polip. Coralii moi, cornoși și albaștri sunt coloniali. Coralii calcaroși, formele cele mai cunoscute și larg distribuite, sunt atât coloniali, cât și solitari. Atolii și recifele de coral, compuse din corali calcaroși, cresc în medie cam 0,5–2,8 cm pe an. *Vezi* evantai-de-mare.

coral (*Sarcophyton*)

VALERIE TAYLOR – ARDEA; DOUGLAS FAULKNER

Coran *sau* Koran

Carte sfântă (*vezi* cărți sfinte) a islamului, privită de musulmani ca reprezentând cuvântul de netăgăduit al lui Dumnezeu, revelat profetului Mahomed. Cartea, compilată pentru prima dată în forma sa canonică în sec. VII, constă în 114 capitole (sura) de lungimi variabile, scrise în arabă. Primele sura te îndeamnă la supunere morală și religioasă în lumina Zilei Judecății care va veni. În următoarele capitole se dau instrucțiuni despre crearea unei structuri sociale care va susține viața morală dorită de Dumnezeu. Coranul prezintă, de asemenea, descrieri detaliate ale bucuriilor paradisului și ale terorii iadului. Musulmanii cred că Dumnezeul care i-a vorbit lui Mahomed este Dumnezeul adorat de evrei și de creștini, dar că revelațiile primite de aceste religii sunt incomplete. Accentul pus pe justiția necruțătoare a lui Dumnezeu este temperat de referirile frecvente la mila și compasiunea lui. Coranul cere supunere absolută (islam) față de Dumnezeu și cuvântul lui și servește ca sursă de bază pentru legea islamică. Este considerat imuabil ca formă și conținut; în mod tradițional, traducerea a fost interzisă. Traducerile disponibile astăzi sunt privite ca parafraze pentru a facilita înțelegerea textului autentic.

corb

Denumire comună pentru cele câteva specii (genul *Corvus*, familia *Corvidae*) de păsări cântătoare, cu cioc mare, de obicei solitare, care în trecut erau numeroase în emisfera nordică, în prezent găsindu-se doar în zonele nelocuite. Corbul comun (*Corvus corax*), cea mai mare specie din ordinul paseriforme, poate ajunge până la 66 cm lungime, iar anvergura aripilor poate atinge peste 1,3 m. Penajul lucios, aproape negru, capătă un aspect lânos, în special în regiunea gâtului. Corbii se hrănesc cu rozătoare, insecte, semințe, ouă de păsări, iar pe timpul iernii, chiar cu hoituri și gunoaie. Păsările captive pot fi învățate să imite câteva cuvinte. Își construiesc un cuib mare din rămurele, în locuri înalte, pe stânci sau în vârfurile copacilor.

corb-de-mare

Denumire comună pentru cele trei specii (familia *Sulidae*) de păsări oceanice, strâns înrudite cu pasărea-neghioabă. Corbii-de-mare sunt răspândiți în N Oceanului Atlantic, regiune în care sunt cele mai mari păsări de mare, și în apele temperate din jurul Africii, al Australiei și al Noii Zeelande. Adulții au culoare albă, cu pene negre în vârful aripilor, cap mare, de culoare gălbuie, cu un contur negru în

jurul ochilor. Au cioc conic și coadă ascuțită. Plonjează în apă cu aripile pe jumătate strânse, pentru a prinde pește sau moluște. Se deplasează greoi pe uscat, dar sunt foarte bune zburătoare, petrecându-și cea mai mare parte a vieții deasupra apei. Își fac cuibul în colonii mari, pe stânci. Cea mai mare specie este corbul-de-mare-nordic, care măsoară 100 cm.

corcodel

Denumire comună pentru cele cca 18 specii de păsări înotătoare scufundătoare (familia *Podicipedidae*), răspândite în regiunile tropicale și temperate și, adesea, în zonele subarctice. Cele mai multe specii pot zbura, iar unele sunt migratoare. Corcodelii au cioc ascuțit, aripi scurte, înguste, și coadă rudimentară. Poziția picioarelor, situate în partea posterioară a corpului, le îngreunează mersul. Se hrănesc în special cu pește și nevertebrate. Când curtează femelele, masculii execută dansuri acvatice complicate, în perechi. În funcție de specie, lungimea lor variază între 21–73 cm.

corcodel-de-iarnă (*Podiceps auritus*)

INGMAR HOLMASEN

cordate

Denumire comună pentru membrii încrengăturii *Chordata*, care include cele mai evoluate animale, vertebratele, precum și animale marine nevertebrate, cefalocordate (*vezi* amfioxus) și tunicate. Toate cordatele posedă, într-o anumită etapă a ciclului lor de viață, o coardă dorsală cu rol de susținere (notocord), fante branhiale și un tub nervos dorsal. Spre deosebire de vertebrate, tunicatele și cefalocordatele sunt lipsite de orice fel de creier sau schelet. Corpul cordatelor este alcătuit dintr-un perete care înconjoară tubul digestiv, între ele interpunându-se un spațiu denumit celom. Corpul este de obicei lung și cu simetrie bilaterală, cu gura și organele de simț situate în extremitatea anterioară.

Corday (d'Armont), (Marie-Anne-) Charlotte

(27.07.1768, Saint-Saturnin, lângă Séez, Normandia, Franța - 17.07.1793, Paris)

Patriotă franceză. Nobilă din Caen, s-a mutat la Paris pentru a se dedica girondinilor, în timpul Revoluției Franceze. Îngrozită de excesele perioadei Terorii, a încercat să se întâlnească cu Jean-Paul Marat, unul dintre liderii mișcării. La 13 iulie 1793 l-a înjunghiat în inimă, în timp ce acesta făcea baie. Arestată pe loc, a fost condamnată de tribunalul revoluționar și ghilotinată.

Charlotte Corday, gravură de E.-L. Baudian după un portret de J.-J. Hauer

BIBLIOTECA NAȚIONALĂ DIN PARIS

cordelieri *denumire oficială* Societatea Prietenilor Drepturilor Omului și ale Cetățeanului

Grup format în 1790, în timpul Revoluției Franceze, pentru a preveni abuzul de putere și încălcările drepturilor omului. Numit astfel după locul inițial de întâlnire, la mănăstirea cordelierilor (franciscani), clubul a devenit o forță politică sub conducerea lui Jean-Paul Marat și a lui Georges Danton. Mai târziu, conducerea a fost preluată de Jacques-René Hébert, care a ajutat la răsturnarea girondinilor și a dat clubului o nuanță mai radicală. Clubul a fost dat uitării după executarea lui Hébert, în 1794.

cordilieran, geosinclinalul ~

Depresiune lineară în scoarța terestră, de-a lungul coastei de V a Americii de Nord, în care au fost depozitate roci din Precambrianul târziu până în Mezozoic (600–65 m. a. u.). Pricipalele faze de orogeneză în geosinclinal au avut loc în timpul Mezozoicului, însă au fost înregistrate și alte evenimente anterioare. Deformarea geosinclinalului cordilieran și formarea lanțului cutat al Cordilierilor sunt, se pare, în strânsă conexiune cu dezvoltarea foselor oceanice de-a lungul marginilor vestice ale continentului nord-american.

Córdoba

Oraș, 1 308 072 loc. (2001), al doilea ca mărime din Argentina. Este situat pe râul Primero, la poalele lanțului muntos Sierra de Córdoba. Înființat în 1573, așezarea lui între coastă și orașele din interior a favorizat dezvoltarea sa timpurie. În 1599, iezuiții s-au stabilit în oraș și au înființat prima universitate a țării (1613). Dezvoltarea Córdobei a fost stimulată în 1869 de construirea căii ferate care făcea legătura cu E și de construcția barajului San Roque, care asigură apa pentru irigare și energia hidroelectrică necesară fabricilor orașului.

Córdoba *sau* Cordova *în Antichitate* Corduba

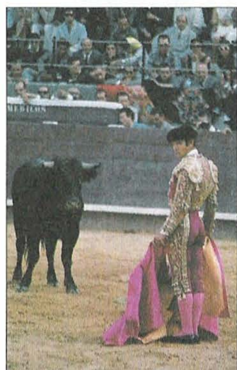
Oraș, 308 072 loc. (2001), centrul administrativ al provinciei Córdoba, în S Spaniei.

Situat pe malurile râului Guadalquivir, are probabil origini cartagineze. Ocupat de romani în 152 î.Hr., a devenit, sub conducerea lui Augustus, capitala provinciei romane Baetica. A cunoscut o perioadă de declin sub vizigoţi (sec. VI–VIII d.Hr.) şi a fost cucerit de musulmani, în 711 d.Hr. Abd al-Rahman I, din dinastia Omeiazilor, şi-a stabilit aici capitala în 756 d.Hr. şi a construit Marea Moschee a Córdobei, care mai există şi astăzi. Până în sec. X a devenit cel mai mare oraş din Europa, plin de moschei şi de palate. În 1236 a căzut în mâinile regelui castilian Ferdinand III şi a devenit parte a Spaniei creştine. Străzile Córdobei moderne, precum şi clădirile sale mai evocă încă moştenirea maură.

Cordobés, El ~
născut **Manuel Beniz Perez**

(n. 04.05.1936?, Palma del Río, Córdoba, Spania)

Toreador spaniol. Orfan, a crescut fără a primi educaţie, în Córdoba (porecla sa înseamnă cordovanul), şi a fost întemniţat pentru pătrunderea neautorizată în arenele de coride. Şi-a început cariera în 1959 şi a devenit matador în 1963. În august 1965 a omorât singur 64 de tauri, ceea ce a constituit un nou record, şi a câştigat cam 35 de milioane de pesetas. Cruzimea tehnicii lui a fost compensată de reflexele şi curajul său excepţionale; chipeş, curajos şi vioi, a devenit cel mai bine plătit toreador din istorie.

El Cordobés

MICHAEL KUN/BLACK STAR

coree

Afecţiune neurologică, caracterizată prin mişcări neregulate, involuntare şi dezordonate, a cărei cauză se presupune că este degenerarea ganglionilor bazali din cortexul cerebral. Coreea Sydenham (dansul Sf. Vitus) este, de obicei, asociată cu febra reumatică. În general, apare la vârste cuprinse între 5 şi 15 ani, mai frecvent la fete; mişcările dezordonate tipice, cel mai adesea cuprinzând faţa şi extremităţile, pot afecta vorbirea şi deglutiţia; atacurile bolii durează câteva săptămâni şi se repetă frecvent. Coreea senilă, boală evolutivă asemănătoare coreei lui Sydenham, apare, de obicei, către sfârşitul vieţii. Coreea Huntington, boală ereditară care provoacă moartea, este rară. Apare, de obicei, în jurul vârstei de 35–50 de ani şi evoluează până la spasme dezordonate, adesea violente care, în final, duc la incapacitate totală, acestea neîncetând decât în timpul somnului. Deteriorarea mentală se produce mai târziu, moartea survenind după 10–20 de ani. Nu există nici un tratament eficient. Copiii celor afectaţi de coree au 50% şanse să dezvolte boala.

Coreea *în coreeană* Chosŏn Taehan

Fost regat şi peninsulă în Asia de Est. Potrivit tradiţiei, regatul antic Chosŏn s-a aflat în partea de N a peninsulei, fiind probabil fondat de populaţii venite din N Chinei în mileniul III î.Hr. În 108 î.Hr. a fost cucerit de China, iar mai apoi a fost împărţit în trei state – Silla, Koguryŏ şi Paekche. În sec. VII d.Hr., Silla a cucerit celelalte două regate, menţinându-şi dominaţia până în 936 d.Hr., când dinastia Paekche a ajuns la conducere. Invadat de mongoli în 1231, regatul Chosŏn, având capitala la Seul, a fost condus de dinastia Chosŏn (Yi) (*vezi* Yi Sŏng-Gye), din 1392 până în 1910. În jurul lui 1636, regatul s-a izolat de orice contact cu alte ţări, dar după 1873 Japonia i-a impus să-şi deschidă porturile pentru ea. Rivalitatea pentru dominaţia asupra Coreei a dus la războiul ruso-japonez (1905–1906), în urma căruia Coreea a devenit protectorat japonez, iar în 1910 a fost anexată oficial de către Japonia. Ţara a fost eliberată de sub dominaţia japoneză în 1945, la sfârşitul celui de Al Doilea Război Mondial, dar a fost împărţită în două zone de ocupaţie, sovietică în N şi americană în S. În 1948 au fost întemeiate republicile Coreea de Nord şi Coreea de Sud. Pentru istoria ulterioară a Coreei, *vezi* Coreea de Nord; Coreea de Sud; Războiul din Coreea.

Coreea de Nord
denumire oficială **Republica Populară Democrată Coreeană**

Stat din Asia de Est, în partea de N a peninsulei Coreea. Suprafaţa: 122 762 kmp, 22 488 000 loc. (2005). Capitala: Phenian. Populaţia este aproape exclusiv coreeană. Limba: coreeană (oficială). Religia: ch'ŏndogyo (religia tradiţională coreeană), creştinism şi budism. Misionarii străini au fost expulzaţi în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial. Moneda: won. Relieful ţării este alpin, format din lanţuri de munţi şi platouri înalte; vârful cel mai înalt este vulcanul Paektu (2 750 m). Economia este

de tip centralizat, bazată pe industria grea (siderurgică, constructoare de mașini, industrie chimică și textilă) și pe agricultură. În cooperativele agricole se cultivă orez, porumb, orz și legume. Țara are bogate resurse subterane de minerale, printre care cărbune, fier și magneziu. Coreea de Nord este o republică, cu un singur corp legislativ; șeful statului și al guvernului este președintele Comisiei Naționale pentru Apărare. Pentru istoria sa timpurie, *vezi* Coreea. După înfrângerea Japoniei în Al Doilea Război Mondial, Uniunea Sovietică a ocupat N Coreei, până la paralela 38° N, întemeind acolo, în 1948, un stat comunist, numit Republica Populară Democrată Coreeană. Dorind să unifice cu forța peninsula, noul stat a invadat Coreea de Sud în 1950, fapt ce a dus la Războiul din Coreea. Armata SUA a intervenit în ajutorul Coreei de Sud, în timp ce armatele chineze au luptat de partea Coreei de Nord. Războiul a luat sfârșit în 1953, printr-un armistițiu. Sub conducerea lui Kim Ir Sen, Coreea de Nord a devenit o țară cu unul dintre cele mai represive regimuri din lume, economia centralizată neizbutind să producă îndeajuns de multă hrană și produse de consum pentru cetățeni. La sfârșitul anilor 1990, în timpul conducerii lui Kim Jong Il, fiul și succesorul lui Kim Ir Sen, țara s-a confruntat cu o lipsă de hrană care a dus la izbucnirea foametei. Speranțele că statul dorește să pună în sfârșit capăt izolării sale – întreținute mai ales de întâlnirile lui Kim Jong Il cu președinții din Coreea de Sud (2000) și Japonia (2002) – au fost temperate de îngrijorarea privind programul de înarmare nucleară lansat de Coreea de Nord.

Coreea de Sud *denumire oficială* **Republica Coreea** Stat din Asia de Est, situat în partea de S a peninsulei Coreea, la V de Japonia; include și insula Cheju, aflată la cca 97 km S de peninsulă. Suprafața: 99 900 kmp, 48 294 000 locuitori (2005). Capitala: Seul. Populația este aproape exclusiv coreeană. Limba: coreeană (oficială). Religia: creștinism (protestantism, romano-catolicism, altele), credințe tradiționale, budism, noi religii, confucianism. Moneda: won. Relieful e predominant alpin, cu multe lanțuri de munți și podișuri. În câmpiile foarte populate se cultivă intensiv orezul de apă. Principalele cursuri de apă sunt Naktong și Han. Economia se bazează foarte mult pe servicii și pe industrie (printre care petrochimică, electronică și siderurgică). Este o republică, având o singură cameră legislativă. Șeful statului și al guvernului este președintele, asistat de prim-ministru. Pentru istoria timpurie, *vezi* Coreea. Republica Coreea a fost întemeiată în 1948, în partea de S a peninsulei Coreea, sub paralela de 38° latitudine N, în zona ocupată de SUA după Al Doilea Război Mondial. În 1950, trupele nord-coreene au invadat Coreea de Sud, ajutate de armata chineză. Războiul s-a terminat în 1953, cu un armistițiu. Țara, devastată, a fost reconstruită cu ajutorul SUA, iar apoi Coreea de Sud a prosperat, datorită economiei puternic orientate către export. Pe la mijlocul anilor 1990, s-a confruntat cu o perioadă de depresiune economică, de care au fost afectate multe țări din regiune. Se fac încercări de reconciliere între Coreea de Nord și Coreea de Sud, acțiuni în care se încadrează și prima întâlnire la nivel înalt între conducătorii celor două țări (în 2000),

dar reunirea familiilor din cele două țări e însoțită de perioade în care tensiunile dintre ele se agravează.

Coreea, Războiul din ~

(1950–1953)

Conflict declanșat după divizarea Coreei, pe latitudinea 38°N, în Coreea de Nord și Coreea de Sud, după Al Doilea Război Mondial. La sfârșitul războiului, forțele sovietice au acceptat capitularea armatei japoneze la N de această linie, iar americanii la S. Negocierile pentru reunificarea celor două jumătăți au eșuat, jumătatea nordică devenind un stat protejat de sovietici, iar cea sudică fiind susținută de SUA. În 1950, Coreea de Nord a invadat Coreea de Sud, iar președintele american Harry Truman a ordonat armatei SUA să sprijine Coreea de Sud. Consiliul de Securitate ONU, de la care a lipsit reprezentantul URSS, a adoptat o rezoluție prin care toți membrii Națiunilor Unite erau chemați să ajute la oprirea invaziei. Inițial, trupele nord-coreene le-au împins pe cele sud-coreene și pe cele americane în S până spre vârful peninsulei coreene; o debarcare abil condusă de generalul Douglas MacArthur la Inch'ŏn a adus în avantaj trupele ONU, care au avansat până la granița dintre Coreea de Nord și China. Chinezii au intrat și ei în război, împingând trupele ONU înapoi spre S; linia frontului s-a stabilizat la paralela 38°. În urma obiecțiilor publice pe care MacArthur le-a exprimat în legătură cu scopurile armatei americane, Truman l-a înlăturat de la comanda armatei. Președintele SUA, Dwight D. Eisenhower, a participat la încheierea armistițiului prin care a fost acceptată linia frontului drept graniță de facto între cele două țări. În urma războiului au murit cca două milioane de coreeni, 600 000 de chinezi, 37 000 de americani și 3 000 de turci, britanici și soldați de alte naționalități, aflați în trupele ONU.

coreeană, limba ~

Limbă oficială din Coreea de Nord și Coreea de Sud, vorbită de peste 75 de milioane de persoane, inclusiv importante comunități de coreeni care trăiesc în alte țări. Coreeana nu are legături cu nici o altă limbă, deși unii savanți consideră că există o înrudire genetică îndepărtată între ea și japoneză și una chiar mai îndepărtată cu limbile altaice. Încă din sec. XII, coreeana a fost scrisă cu caractere chinezești, modificate în diferite feluri, astfel încât să noteze semnificațiile și sunetele specifice acestei limbi; cu toate acestea, primele documente relevante apar abia din 1443, când se inventează o scriere fonetică unică. Scrierea respectivă, numită in prezent hangul, reprezintă silabe aranjând simbolurile simple care notează fiecare fonem într-un pătrat, asemănător cu caracterele chinezești. Din punct de vedere gramatical, topica limbii coreene este subiect–obiect–verb, iar modificatorii sunt plasați în fața cuvintelor pe care le modifică.

coregrafie

Artă de a crea dansuri și spectacole de dans. Cuvântul derivă din cuvintele grecești pentru a dansa și a scrie, ceea ce reflectă semnificația inițială a cuvântului, aceea de înregistrare scrisă a dansului. Prin sec. XIX, termenul era folosit pentru crearea dansurilor, înregistrarea scrisă a dansului fiind denumită notațiile dansului. În sec. XVI, maeștrii dansatori francezi de la curte își creau spectacolele de dans

după anumite tipare. În sec. XVII, astfel de dansuri au devenit mai complexe, fiind interpretate de balete teatrale, pregătite de profesioniști. La sfârșitul sec. XVIII, J.G. Noverre și Gaspard Angiolini au introdus coregrafia ce combina pașii de dans cu mimica, dând astfel naștere baletului dramatic. În sec. XIX, acesta a evoluat în balet romantic, dezvoltat de Marius Petipa, Jules Perrot și August Bournonville. Schimbările radicale din sec. XX au început cu coregrafii trupei Ballets Russes, cum ar fi Michel Fokine și Leonid Massine și au continuat cu George Balanchine, Martha Graham, Frederik Ashton, Jerome Robbins, Merce Cunningham și Twyla Tharp. *Vezi și* Alvin Ailey, Agnes de Mille, Serge Lifar, Bronislava Nijinska, Salvatore Vigano.

corelație

În statistică, grad de asociere între două variabile întâmplătoare. Corelația între graficele a două seturi de date este gradul prin care se aseamănă unul cu altul. Corelația nu este același lucru cu cauzalitatea și chiar o foarte strânsă corelație poate fi o pură coincidență. Matematic, o corelație este exprimată printr-un coeficient corelator care variază de la –1 (niciodată împreună), la 0 (absolut independent), până la 1 (întotdeauna apar împreună).

Corelli, Arcangelo

(17.02.1653, Fusignano, lângă Imola, Statele Papale - 08.01.1713, Roma)

Compozitor și violonist italian. A studiat la Bologna, apoi s-a stabilit la Roma. A devenit cunoscut ca violonist, dirijor și profesor și a trăit cu familia sa în palatele cardinalilor Pamphili și Ottoboni. Printre numeroșii săi studenți s-au numărat Francesco Geminiani (1687–1762) și Pietro Locatelli (1695–1764). Primul compozitor a cărui faimă se baza exclusiv pe muzica nonvocală, reputația lui este generată mai ales de sonatele sale și de cele 12 concerti grossi, care au stabilit forma de concerto grosso. A scris patru seturi a câte 12 sonate trio (1681–1695), un set de 12 sonate solo (1700) și concerti grossi (1714). Mult timp după moartea sa, lucrările lui au fost studiate și imitate intens, apreciate pentru seninătatea și grația lor clasice. În muzica lui, tonalitatea a fost pentru prima dată stabilă.

coreopsis

Plantă ornamentală care înflorește vara, din genul *Coreopsis*, familia *Compositae*, constând din cca 100 de specii de plante erbacee, anuale sau perene, originare din America de Nord. Plantele au capete cu flori în formă de disc, de culoare galbenă, și flori în formă de raze, galbene, roz, albe sau multicolore. Inflorescențele sunt solitare sau grupate în mănunchiuri, iar unele varietăți au flori duble. *C. tinctoria* este cunoscută ca floare de grădină (lipscănoaica-galbenă); *C. rosea* (lipscănoaica-de-mlaștină) crește în sălbăticie.

Coresi, Diaconul ~

(cca 1510, Târgoviște?, Țara Românească - 1583, Brașov, Transilvania)

Tipograf și traducător român. Nu se cunosc multe amănunte despre viața lui. Unele ipoteze susțin că strămoșii săi ar fi fost originari din insula Chios și s-ar fi așezat în Țara Românească, integrându-se printre români. Se știe că, între 1557–1583, a tipărit cărți bisericești la Târgoviște, Brașov și la Sebeș. Meșteșugul tipăririi l-a deprins de la Dimitrie Liubavici, pe care probabil l-a ajutat să scoată de sub tipar *Molitvelnicul slavon* (1545) și *Apostolul* (1547). Nu se cunosc motivele pentru care diaconul Coresi nu a rămas la Târgoviște, ci s-a stabilit la Brașov (1556). Se crede că acestea au fost determinate de condițiile mai bune pe care le oferea Brașovul, unde existau tiparnițe mai performante, o moară care producea hârtie de calitate și, nu în ultimul rând, sprijin financiar din partea sașilor. Prima carte tipărită la Brașov a fost un *Octoih slavon* (1557). Deși tipărită în Transilvania, cartea avea pe frontispiciu stema Țării Românești și îi menționa pe domnii Alexandru Lăpușneanu al Moldovei, Pătrașcu cel Bun al Munteniei și pe principele Ioan Sigismund Zápolya al Transilvaniei, ceea ce dovedește că era destinată românilor din cele trei țări. La începutul anului următor, s-a stabilit definitiv la Brașov. A tipărit unele dintre primele cărți în limba română ale religiei ortodoxe: *Evanghelia* (1561), *Apostolul* (1563), *Liturghierul* (1570), *Psaltirea* (1568 și 1570), *Psaltirea slavo-română* (1577), *Cazania* I (1564), *Cazania* II (1581), monumente de limbă veche românească, importante prin predosloviile (prefețele) scrise de el, în care se ridica pentru prima oară problema introducerii limbii române în cultul religios. A editat, în total, cca 35 de titluri de carte, tipărite în sute de exemplare, răspândite în toate ținuturile românești și care au înlesnit unitatea lingvistică a poporului român, dar și apariția limbii române literare.

Corfu *în greacă* Kerkyra

Una dintre Insulele Ioniene, în NV Greciei. Împreună cu insulele mai mici din

împrejurimi formează departamentul Corfu din Grecia, 108 000 loc. (1995); orașul Corfu, 36 000 loc. (1995), este centrul administrativ al departamentului. Ocupând o suprafață de 593 kmp, insula a fost colonizată de corintieni în 734 î.Hr.; aici a avut loc prima bătălie navală din istoria grecilor dată între Corfu și Corint în 664 î.Hr. În 435 î.Hr., a cerut ajutorul Atenei împotriva Corintului, grăbind războiul peloponesiac. Provincie romană în 229 î.Hr., a trecut mai târziu la bizantini, apoi la normanzi. S-a aflat sub dominația Veneției în perioada 1386–1797, apoi în administrația britanică, din 1815 până când a fost cedată Greciei, în 1864. Germanii și italienii au ocupat-o în Al Doilea Război Mondial. În prezent, este o renumită destinație turistică. Aici se produc ulei de măsline și vin și se cultivă curmale, portocale, lămâi.

Corfu, incidentul din ~
(1923)

Ocupație a insulei grecești Corfu de către forțele italiene, pentru scurt timp. În august 1923, italienii, fiind parte a unei delegații internaționale, au fost omorâți pe pământ grecesc, determinându-l astfel pe Benito Mussolini să ordone bombardamentul naval al insulei Corfu. După ce grecii au apelat la Liga Națiunilor, italienilor li s-a ordonat să se retragă, dar Grecia a fost obligată să plătească Italiei despăgubiri.

coriandru

Plantă erbacee anuală (*Coriandrum sativum*) din familia *Umbelliferae*, cu fruct uscat, originară din zona mediteraneeană și din Orientul Mijlociu. Și sămânța este cunoscută tot sub numele de coriandru; are o aromă dulceagă, fiind folosită drept condiment, în industria farmaceutică și a parfumurilor. Frunzele tinere și fragile – cunoscute după numele lor spaniol, cilantro – sunt intens folosite în mâncărurile latino-americane, indiene și chinezești.

coribanți

În mitologia orientală și greco-romană, ființe sălbatice, semidemonice, slujitori ai zeiței Cybele. Adeseori confundați cu Cureții (însoțitori ai lui Zeus) din Creta, aceștia erau de origine asiatică, iar ritualurile lor erau mult mai orgiastice. Dansul lor sălbatic era considerat a avea puterea de a vindeca bolile mentale.

coridă

Spectacol îndrăgit în Spania, Portugalia și în America Latină, în care matadorii întărâtă și, de obicei, ucid tauri într-o arenă, în cadrul unei ceremonii. Spectacolele cu tauri erau foarte răspândite în Antichitate în Creta, Tesalia și Roma. În epoca modernă, amfiteatrele romane au fost reconstruite și înfrumusețate, pentru a fi folosite ca arene pentru tauri. Cele mai mari se află în Madrid, Barcelona și Ciudad de Mexico. Corida începe cu o procesiune a matadorilor și a însoțitorilor lor și continuă, de obicei, cu șase lupte individuale. La începutul fiecărei lupte, un asistent (*banderillero*) execută o manevră preliminară pentru a-i permite matadorului să evalueze comportamentul animalului. Toreadorul flutură pelerina, atrăgând taurul cât mai aproape de el, fără să fie luat în coarne. După aceea, pătrund în arenă picadorii, călăreți care împung taurul cu sulițe pentru a-i slăbi mușchii gâtului și ai umerilor. Toreadorul înjunghie apoi taurul cu o sabie, conform ritualului. În versiunea portugheză a ritualului, matadorul se luptă călare cu taurul, iar taurul nu este ucis. Coridele au fost interzise în multe țări.

Manolete executând o pasă închisă cu mâna stângă

BARNABY CONRAD

corindon

Oxid de aluminiu mineral (Al_2O_3), cea mai dură substanță naturală cunoscută, după diamant. Varietățile prețioase sunt safirul și rubinul; amestecurile granulare cu oxizi de fier sau cu alte minerale sunt denumite emeri. Corindonul este des întâlnit în natură, deși zăcămintele mari sunt rare. Zăcăminte bogate se găsesc în India, Rusia, Zimbabwe și Africa de Sud. Pe lângă faptul că este o piatră prețioasă, corindonul este folosit ca abraziv pentru polizarea sticlei optice și lustruirea metalelor. De asemenea, din el se produc glaspapir și plăci de polizor. În majoritatea aplicațiilor industriale însă, a fost înlocuit de materiale sintetice cum ar fi alumina; de asemenea, se fabrică și corindon sintetic.

Corint *în greacă* Kórinthos

Oraș antic din Pelopones, Grecia. Situat în golful Corint, a fost locuit dinainte de 3000 î.Hr., dar în sec. VII î.Hr. a început să se dezvolte ca un centru comercial. La sfârșitul sec. VI î.Hr., a fost întrecut de Atena. Ocupat în 338 î.Hr. de Filip II, a fost distrus în 146 î.Hr. de Roma. În 41 î.Hr.,

Iulius Caesar a transformat Corintul în colonie romană; în Noul Testament există epistolele adresate comunității creștine a orașului de către Sf. Pavel. A decăzut în Evul Mediu târziu; ruinele sale se află aproape de orașul modern Corint.

Corint, Liga din ~

Alianță încheiată la Corint în 337 î.Hr. Era compusă din statele antice grecești, cu excepția Spartei, și era condusă de Filip II al Macedoniei. Delegații, aleși în raport cu puterea militară a statului lor, luau decizii în legătură cu politicile federale. Liga a declarat război Persiei, însă, în timpul lui Alexandru cel Mare, contribuția sa la război a fost minimă. Acțiunea cea mai importantă a ligii a fost condamnarea tebanilor la sclavie și împărțirea pământurilor acestora între celelalte state, în urma revoltelor din anii 336 și 335 î.Hr. Liga s-a destrămat după moartea lui Alexandru (323 î.Hr.).

Corinth, Lovis

(21.07.1858, Tapiau, Prusia de Est – 12.07.1925, Zandvoort, Olanda)

Pictor și grafician german. A fost instruit la Paris, de William Bouguereau. În 1902 s-a stabilit la Berlin și, alături de Max Liebermann, a devenit un reprezentant de seamă al impresionismului în Germania. În 1911 a suferit un atac de cord, iar după ce s-a refăcut, stilul său a devenit mai relaxat și mai puternic expresionist. Este cunoscut în special pentru peisajele și portretele sale, inclusiv numeroase autoportrete foarte expresive, fiind totodată autorul a numeroase gravuri și litografii (de ex. *Apocalipsa*, 1921).

Coriolanus, Cnaeus Marcius (Coriolan)

Erou roman legendar. Se pare că a trăit pe la sfârșitul sec. VI î.Hr. și începutul sec. V î.Hr., și că și-a câștigat numele datorită curajului din timpul asediului orașului Corioli (493 î.Hr.) în războiul împotriva volscilor. În urma unei tentative de a aboli funcția de tribun în timpul unei foamete din Roma, a fost exilat. Găsindu-și refugiu la regele volscilor, a condus armata acestuia împotriva Romei, dar și-a întrerupt atacul, ca răspuns la rugămințile familiei sale. El este subiectul piesei lui William Shakespeare, *Coriolanus*.

Coriolis, forța ~

Forță aparentă care trebuie inclusă în cazul în care legile mișcării ale lui Newton sunt folosite într-un sistem de rotație. Descrisă pentru prima dată de Gustave-Gaspard Coriolis (1792–1843) în 1835, forța acționează în dreapta direcției corpului aflat în mișcare, în sens invers acelor de ceas, iar în stânga, în sensul acelor de ceas. Pe pământ, un obiect care se mișcă pe o direcție NV sau pe o direcție longitudinală, va devia spre dreapta în emisfera nordică și spre stânga în emisfera sudică. Devierea este cauzată de mișcarea obiectului, de mișcarea Pământului și de latitudine. Efectul Coriolis este important în meteorologie și oceanografie, precum și în balistică; de asemenea, are o mare importanță în astrofizică.

Cork

Oraș-port, 123 338 loc. (2002), în SV Irlandei. Centru administrativ al comitatului Cork, este situat în portul Cork, la gura râului Lee. Înființat ca mănăstire în sec. VII, a fost adesea atacat și, în cele din urmă, ocupat de danezi. A fost cedat lui Henric II al Angliei, în 1172, a fost cucerit de forțele Parlamentului, aflate sub conducerea lui Oliver Cromwell (1649), și de ducele de Marlborough (1690). A fost distrus în 1920, în timpul revoltei irlandezilor împotriva Angliei. Printre ramurile industriale ale orașului se numără tăbăcăria și fabricarea berii.

corm

Tulpină verticală, subpământeană, ce crește și acționează ca o structură reproducătoare vegetativă a anumitor plante cu semințe. Frunzele și bobocii sunt membranoși sau solzoși. Cormurile tipice sunt cele ale șofranului și ale gladiolei. Cormul este uneori numit bulb solid sau bulbo-tuber, dar diferă de bulbii adevărați și de tuberculi.

Cormack, Allan M(acLeod)

(23.02.1924, Johannesburg, Africa de Sud – 07.05.1998, Winchester, Massachusetts, SUA)

Fizician american originar din Africa de Sud. După ce a cercetat interacțiunea particulelor subatomice, a studiat vizualizarea țesuturilor fine sau a straturilor de țesuturi de diferite densități cu ajutorul razelor X și a stabilit bazele matematice și fizice ale tehnicii scanării. În 1979, alături de Godfrey Hounsfield (n. 1919), a primit Premiul Nobel pentru munca depusă în dezvoltarea tomografiei axiale computerizate.

Corman, Roger (William)

(n. 05.04.1926, Detroit, Michigan, SUA)

Regizor de film și producător american. A regizat primele filme în 1955, *Cinci pistoale în Vest* (Five Guns West) și *Femeia apașă* (Apache Woman), și până în 1960 a fost unul dintre cei mai prolifici realizatori de filme cu buget redus. Ecranizările sale după

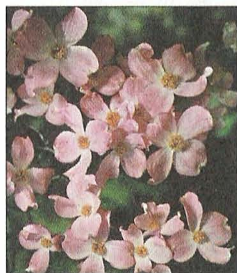
povestirile lui Edgar Allan Poe, inclusiv *Casa Usher* (The House of Usher, 1960) și *Masca Morții Roșii* (The Masque of the Red Death, 1964), l-au transformat într-un maestru al macabrului. În 1970 a înființat New World Pictures, companie independentă de distribuție, care a produs filmele unor regizori tineri și necunoscuți, ca Peter Bogdanovich, Francis Ford Coppola și Martin Scorsese.

cormoran

Denumire comună pentru cele 26–30 de specii de păsări acvatice, din familia *Phalacrocoracidae*, care se scufundă în apă după pește. În Orient, precum și în alte părți ale lumii, acești înotători subacvatici, de un negru strălucitor, au fost domesticiți pentru pescuit. Dejecțiile lor sunt valorificate ca îngrășământ. Cormoranii trăiesc pe țărmurile mării, ale lacurilor și în unele râuri, făcându-și cuib pe stânci, în tufișuri sau în copaci. Au cioc lung, terminat la vârf cu un cârlig, porțiuni golașe pe față și o pungă gulară mică (sac gular). Cea mai răspândită specie este cormoranul-comun sau mare (*Phalacrocorax carbo*), care crește până la 100 cm lungime și poate fi întâlnit din E Canadei până în Islanda, de-a lungul Eurasiei până în Australia și Noua Zeelandă și în unele părți ale Africii.

corn

Arbori, arbuști sau plante erbacee din genul *Cornus*, familia *Cornaceae*, răspândite în regiunile temperate ori în munții din zona tropicală. Această familie este cunoscută datorită speciilor sale lemnoase ornamentale de pe ambele coaste ale Americii de Nord, din Europa și din E Asiei. Unele plante, precum lemnul-câinesc (*Cornus florida*), sunt, în primul rând, ornamentale; cornul-comun-european (*C. mas*) are, de asemenea, valoare ornamentală, iar fructele sale sunt comestibile; altele au lemnul adecvat fabricării mobilei. Cornul care înflorește are flori mici, iar structurile complicate reprezintă bractee colorate care înconjoară ciorchinii de flori adevărate.

corn înflorit (*Cornus florida*)

J.C. ALLEN AND SON

corn englezesc

Instrument orchestral de suflat, ca un oboi de mari dimensiuni, cu o cvintă mai jos decât oboiul obișnuit. Este alcătuit dintr-un capăt metalic încovoiat, cu ancie dublă și un muștiuc în formă de bulb. Este un instrument muzical acordat în cheia fa. Nu e nici corn, nici englez; denumirea sa originară (*în franceză:* cor anglais), se referea la forma sa curbată de corn, dar nu se cunoaște de unde provine calificativul de englezesc. A rămas instrument de orchestră încă de la apariția sa, de pe la 1750.

corn francez

Instrument muzical de suflat orchestral și militar din alamă, circular, cu supape și cu gură largă. Este în mod normal un instrument de transpunere (muzica pentru el este scrisă într-un ton diferit de sunetul real) în gama fa. Are diametrul mare și trei (sau patru) valve rotative; muștiucul conic produce sunete mai dulci decât alte alămuri. Multă vreme, cornii s-au bazat pe coturi separabile – bucăți circulare de tub, ușor de pus și de scos – pentru modularea în diverse game. După 1900, cornul obișnuit a devenit un instrument dublu ce avea coturi încorporate pentru transpoziția pe fa și si bemol, trecerea de la una la alta făcându-se cu ajutorul supapei pentru degetul mare. În orchestra simfonică modernă există patru corni. Deși este un instrument la care tehnica interpretării este dificilă și se pot face greșeli evidente, timbrul său este foarte apreciat.

corn-pitic

Plantă erbacee cățărătoare perenă (*Cornus canadensis*) din familia *Cornaceae*. Florile mici, discrete, de culoare gălbuie, grupate în buchețele înconjurate de patru bractee albe (rareori roz), mari și arătoase, asemănătoare unor petale, dau naștere unor ciorchini de fructe roșii. Planta crește în solurile acide, mlăștinoase și pe pantele munților din Asia și din Groenlanda până în Alaska, iar spre S, până în Maryland, New Mexico și California.

Corn, insulele ~
în spaniolă **Islas del Maiz**

Două insule mici, în Marea Caraibilor, care se află la cca 64 km în largul coastei statului Nicaragua și care au fost închiriate de către acesta Statelor Unite, pentru a-și stabili aici o bază navală, între 1916–1971. În aceste insule se produc copra și ulei din nucă de cocos, se pescuiesc homari și creveți.

cornalină

Varietate de calcedonie transparentă și semiprețioasă. Culoarea roșie spre cafenie este dată de încorporarea unei mici cantități

de oxid de fier. O varietate de calcedonie asemănătoare este sardul, care diferă numai prin nuanța portocalie. Cornalina este un mineral foarte valoros și era folosit de greci și de romani pentru a face inele și sigilii, deoarece oferea posibilități de prelucrare superioare multor pietre prețioase mai dure. Cornalina este extrasă din minele din India, Brazilia, Australia. Proprietățile sale fizice sunt cele ale cuarțului.

Cornea, Paul

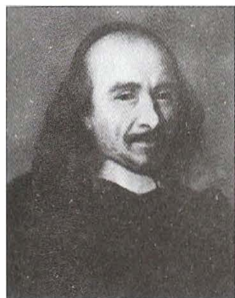
(n. 03.11.1924, București, România)

Istoric literar român, critic și teoretician, doctor în filologie. Este specialist în perioada preromantismului și a romantismului românesc și abordează literatura română a sec. XIX dintr-o perspectivă modernă și complexă. A inițiat și a condus seria de *Documente și manuscrise literare*, a coordonat volumele *Reviste literare românești în sec. XX* și *Structuri tematice și retorico-stilistice în romantismul românesc*, antologii și ediții din scriitori români. Volume: *Studii de literatură română modernă*, *De la Alexandrescu la Eminescu*, *Originile romantismului românesc*, *Regula jocului*, *Introducere în teoria literaturii*, *Aproapele și departele*, *Itinerar printre clasici* etc.

Corneille, Pierre

(06.07.1606, Rouen, Franța - 01.10.1684, Paris)

Poet și dramaturg francez. A studiat dreptul și a fost consilierul regelui, la Rouen (1628–1650). Prima sa comedie, *Mélite* (jucată în 1629), a fost scrisă înainte de a împlini 20 de ani, fiind urmată de alte comedii. A înțeles necesitatea unei noi abordări a tragediei clasice, scriind *Medeea* (Médée, 1635) urmată de *Cidul* (1637), care a avut un succes imediat și care l-a transformat pe Corneille în creatorul tragediei clasice franceze, piesa devenind cea mai semnificativă din istoria dramei franceze. Alături de *Cidul*, tragediile *Horațiu* (Horace, 1641), *Cinna* (1643) și *Polyeucte* (1643) au alcătuit tetralogia clasică a lui Corneille. A revenit la comedie odată cu piesa *Mincinosul* (Le Menteur, 1644), care ocupă un loc central în comedia franceză clasică. Începând cu 1660 a scris o piesă pe an, sfârșind cu tragedia *Suréna* (1674).

Pierre Corneille, pictură în ulei atribuită lui Charles Le Brun, 1647

MUZEUL NAȚIONAL VERSAILLES ȘI TRIANON

Cornell, Joseph

(24.12.1903, Nyack, New York, SUA - 29.12.1972, New York, New York)

Sculptor american. Cornell nu a făcut nici un fel de studii artistice. Între 1930–1940 a fost asociat cu suprarealiștii din New York *(vezi* suprarealism). A fost unul dintre inițiatorii mișcării assemblage (*în engleză*, asamblaj); cele mai semnificative lucrări ale sale erau cutiile, care aveau partea din față din sticlă și care conțineau obiecte și bucăți de colaje, ce alcătuiau compoziții rafinate și enigmatice. Printre motivele recurente se numără astronomia, muzica, păsările, scoicile, fotografii atractive și suvenire din călătorii. Interesul său s-a centrat pe tehnica suprarealistă a juxtapunerii iraționale și pe nostalgie.

Cornell, Katharine

(16.02.1893, Berlin, Germania - 09.06.1974, Martha's Vineyard, Massachusetts, SUA)

Actriță americană. Născută din părinți americani, ea s-a alăturat unei companii de teatru, iar mai târziu a fost apreciată pentru rolul său din *Micuțele doamne* (Little Women), jucat la Londra, în 1919. A debutat pe Broadway în 1921, devenind o stea, în același an, în *Hotărârea de divorț* (A Bill of Divorcement). După 1931 și-a condus propriile producții și a călătorit foarte mult; majoritatea pieselor sale au fost regizate de soțul ei, Guthrie McClintic (1893–1961). A avut rolul principal în *Candida* (1924), *Scrisoarea* (The Letter, 1925), *Familia Barrett de pe Wimpole Street* (The Barretts of Wimpole Street, 1931, 1945), în care juca rolul poetei Elizabeth Barrett-Browning, cel mai celebru rol al său, și *Dragă mincinosule* (Dear Liar, 1960). Deseori a fost numită „prima-doamnă a teatrului american".

Cornell, Universitatea ~

Universitate de cercetare din Ithaca, statul New York, SUA, o componentă tradițională a Ivy League. Este susținută atât din fonduri publice, cât și private. Înființată pe un teren donat în baza legii Morrill, a fost susținută financiar de către Ezra Cornell (1807–1874), unul dintre fondatorii Western Union. Nedogmatică încă de la început, a oferit un program de învățământ foarte bogat chiar din anul deschiderii, 1868. A fost prima universitate americană împărțită în colegii ce ofereau diplome diferite. Agronomia este un domeniu cu tradiție la Cornell; printre alte domenii importante se numără managementul afacerilor, științele sociale, științele umaniste și tehnologia. Studiile profesionale și

postuniversitare oferă programe în drept, medicină, arte și științe exacte.

cornet

Instrument muzical din alamă, cu supapă. S-a dezvoltat în anii 1820 din cornul de poștalion. Ca și trompeta, are trei supape, dar forma sa e mai conică. Este un instrument care transpune sunetele automat în altă gamă, de obicei în si bemol, deși se mai folosește și un alt instrument ce redă sunete mai înalte în mi bemol. Ambitusul cornetului este la fel cu al trompetei. Datorită tehnicii agile pe care o permite, a devenit un instrument solo foarte cunoscut; adeseori, în orchestrele sec. XIX, a înlocuit trompeta, pe care a precedat-o în dansul modern și în formațiile de jaz. Cercetările mai recente au condus la concluzia că aceste două instrumente sunt foarte asemănătoare, iar popularitatea cornetului a scăzut considerabil.

Cornplanter *sau* John O'Bail

(1732, New York? - 18.02.1836, ținutul Warren, Pennsylvania, SUA)

Lider al indienilor americani. Născut dintr-un comerciant alb și o mamă seneca, a luptat alături de britanici în Revoluția Americană, conducând atacuri asupra așezărilor albilor în V New Yorkului și în Pennsylvania. Mai târziu, a contribuit la negocierea tratatelor prin care au fost cedate mari suprafețe de teritoriu indian Statelor Unite. Și-a atras dușmănia tribului său după ce a susținut nonrezistența indiană împotriva expansiunii albilor și a acceptat cedarea unei porțiuni de pământ din Pennsylvania.

Cornul Africii

Regiune din E Africii. Reprezintă partea cea mai de E a Africii, între Oceanul Indian și golful Aden, unde se află Ethiopia, Eritreea, Somalia și Djibouti, ale căror culturi s-au înrudit de-a lungul istoriei.

cornul-secarei

Boală care afectează cerealele, în special secara. Este produsă de ciuperca *Claviceps purpurea*. Un spic de secară infestat de cornul-secarei secretă un mucus dulce, gălbui. Cornul-secarei este sursa unor medicamente folosite în tratarea hemoragiilor postnatale și a migrenelor. Din el se extrage acidul lisergic, din care este sintetizat puternicul halucinogen LSD. O supradoză de medicamente pe bază de cornul-secarei sau făina obținută din secară infestată cu cornul-secarei poate duce la boala numită ergotism (sau focul Sfântului Anton) răspândită atât la oameni, cât și la animale. Printre simptome se numără convulsiile, avorturile, cangrena uscată; dacă nu e descoperită și tratată la timp, această boală poate provoca moartea.

Cornwall

Comitat istorico-administrativ, 501 267 loc. (2002), în SV Angliei. Situat pe o peninsulă cu ieșire spre Oceanul Atlantic și terminându-se în Land's End, este cel mai îndepărtat comitat al Angliei; orașul de reședință este Truro. Partea de S a Cornwall este o cunoscută zonă turistică; o mare parte a coastei este în prezent protejată de National Trust. Cositorul, extras din minele din Corwall de cel puțin 3 000 de ani, i-a atras pe coloniștii preistorici. Începând din 1337, moșiile din Cornwall au aparținut fiului celui mare al suveranului englez, care este duce de Cornwall.

Cornwallis, Charles Cornwallis, Primul marchiz și Al doilea conte ~

(31.12.1738, Londra, Anglia - 05.10.1805, Ghazipur, India)

Soldat și om de stat britanic. În 1780, în timpul Revoluției Americane, a devenit comandant britanic în S Americii și l-a învins pe Horatio Gates la Camden, Carolina de Sud. Apoi a mărșăluit spre Virginia și și-a așezat tabăra la Yorktown; încercuit și asediat, a fost forțat să se predea, această înfrângere marcând sfârșitul operațiunilor militare în război. În ciuda înfrângerii sale, a fost totuși respectat în Anglia. Ca guvernator general al Indiei (1786–1793, 1805), el a introdus reforme legale și administrative; Codul Cornwallis (1793) a stabilit o tradiție a funcționarilor publici britanici incoruptibili. În al treilea război Mysore, l-a înfrânt pe sultanul Tippu, în 1792. În calitate de vicerege al Irlandei (1798–1801), a susținut uniunea parlamentară a Angliei și a Irlandei. A negociat Tratatul anglo-francez de la Amiens, din 1802. Numit din nou în funcția de guvernator general al Indiei în 1805, a murit imediat după sosirea sa acolo.

Lord Cornwallis, grafică de John Smart, 1792

GALERIA NAȚIONALĂ DE PORTRETE, LONDRA

coroană solară

Cea mai îndepărtată porțiune a atmosferei Soarelui (sau a oricărei stele), formată

din plasmă. Are o temperatură de cca 2 000 000°C și o densitate foarte scăzută. Extinzându-se la mai mult de 13 milioane km depărtare de fotosferă, nu are limite definite, variind mereu în mărime și formă, deoarece este influențată de câmpul magnetic al Soarelui. Vântul solar este format prin expansiunea gazelor coronare. Cu o luminozitate de două ori mai mică decât cea a lunii pline, coroana Soarelui nu este vizibilă cu ochiul liber, cu excepția momentelor de eclipsă totală.

Coronado, Francisco Vazquez de
(cca 1510, Salamanca, Spania - 22.09.1554, Mexic)

Explorator spaniol al SV Americii de Nord. Fiind guvernator al Nueva Galicia în V și centrul Mexicului, Coronado a fost trimis în N, însoțit de un grup puternic, pentru a localiza și a captura legendarele șapte orașe ale Cibolei, despre care se spunea că sunt fabulos de bogate. A fost însă foarte dezamăgit când a descoperit doar niște pueblos (sate) zuni din New Mexico și un trib indian seminomad în Kansas. Deși nu a descoperit comoara pe care o căuta, exploratorii din echipa sa au fost primii europeni care au văzut Marele Canion, iar el a extins teritoriile spaniole cu masive porțiuni din America de Nord. Revenind din New Mexico, a fost inculpat din cauza eșecului expediției sale, dar a fost achitat.

coroner
În țările anglo-saxone, demnitar public a cărui sarcină principală este să cerceteze orice moarte care pare a fi nenaturală. Numele funcției, așa cum a apărut în Anglia la sfârșitul sec. XII era, inițial, „crowner" (*în engleză*) numit și „coronator", făcându-se referire la principala sa îndeletnicire, aceea de a proteja proprietatea coroanei. La sfârșitul sec. XIX, rolul coronerului s-a schimbat în acela de a coordona anchetele cu privire la morțile nenaturale. În Canada, toți ocupanții acestei poziții sunt desemnați. În Statele Unite, coronerul este ales sau desemnat, în funcție de jurisdicție. Un coroner are, deseori, atât calificări medicale, cât și legale, dar funcția este uneori îndeplinită de oameni de rând, inclusiv de antreprenori de pompe funebre, șerifi și judecători de pace. În mai multe state, coronerul a fost înlocuit cu legistul, care este, de obicei, un medic patolog licențiat.

coroniște
Plantă târâtoare viguroasă (*Coronilla varia*) din familia *Leguminosae*, originară din zona mediteraneeană, dar destul de cultivată pe arii extinse în zonele temperate. Are frunze asemănătoare ferigii și ciorchini de flori albe spre roz. Rădăcinile dure sunt folositoare în fixarea solului pe pantele abrupte și a taluzurilor de pe marginea drumurilor. Ca orice leguminoasă, coroniștea fixează azotul din aer, menținându-l în rădăcini, îmbunătățind astfel fertilitatea solului. În zonele reci, în fiecare toamnă moare la nivelul coroanei, reluându-și creșterea în primăvara următoare. Tăierea plantei în toamnă sau primăvara devreme stimulează lăstarirea și creșterea rapidă.

Corot, (Jean-Baptiste-) Camille
(16.07.1796, Paris, Franța - 22.02.1875, Paris)

Pictor de peisaje francez. Născut într-o familie prosperă, s-a dovedit incapabil să conducă afacerea familiei sale, iar la 25 de ani i s-a acordat o mică alocație pentru a urma cursuri de artă la Paris. A călătorit frecvent și a pictat peisaje topografice, însă a preferat să facă mici schițe în ulei și desene inspirate din natură; din acestea, el dezvolta picturi mai mari, pentru expoziții. Până în anii 1850 acumulase deja un venit considerabil, fiind darnic cu artiștii mai puțin faimoși și bogați. Schițele naturaliste în ulei sunt acum mult mai apreciate decât picturile sale marcate de un intens lirism. Este adesea asociat cu Școala de la Barbizon. Un maestru al gradației tonurilor și al contururilor difuze, el a pregătit calea impresioniștilor și a pictorilor de peisaje, manifestând o mare influență asupra lui Claude Monet, Camille Pissarro și Berthe Morisot.

coroziune
Fenomen de eroziune, cauzat de reacțiile chimice, în special de oxidare (*vezi* oxidoreducere, oxid). Apare atunci când un gaz sau un lichid atacă suprafața expusă, de obicei un metal, acțiunea sa fiind intensificată de temperaturi calde, de acizi și de săruri. În mod normal, produșii de coroziune (de ex. rugină, patină) rămân pe suprafață, protejând-o. Îndepărtarea acestor reziduuri expune din nou suprafața, iar coroziunea continuă. Unele materiale rezistă coroziunii în mod natural; altele pot fi tratate pentru a a fi protejate (de ex. prin acoperire, vopsire, galvanizare sau electroliză).

corp de iluminat
Unitate de iluminat completă, alcătuită din una sau mai multe lămpi luminoase (becuri sau tuburi care emit lumină), împreună cu priza de alimentare și celelalte părți de instalare și protejare, firele care o leagă de rețeaua electrică și un sistem reflector care

ajută la răspândirea și difuzarea luminii. Aplicele fluorescente sunt dotate de obicei cu lentile sau paravane care protejează lampa luminoasă (reducând astfel strălucirea) și redirecționează lumina emisă. Corpurile de iluminat sunt atât portabile, cât și fixate pe perete sau tavan.

corp meteoritic *sau* planetezimal

Corp din clasa de corpuri care se presupune că s-au unit pentru a forma planetele prin condensarea prafului și a gazului la începuturile formării sistemului solar. Conform ipotezei nebulare, un nor compus din praf interstelar și gaz a suferit procesul de contracție gravitațională, formând în cele din urmă o nebuloasă solară. Grămezile de praf rămas în urma contracției s-au unit în corpuri meteoritice cu dimensiuni de mărimea unei pietre, a bolovanilor, până la câteva sute de kilometri lungime. Ulterior, acestea s-au combinat sub acțiunea forței de gravitație și au format protoplanetele, precursoarele planetelor de azi.

corp negru

Suprafață teoretică ce absoarbe toată energia radiantă care cade pe ea și radiază energie electromagnetică pe toate frecvențele, de la unde radio până la raze gamma, cu o intensitate de distribuție dependentă de temperatura sa. Deoarece toată radiația vizibilă care cade pe o astfel de suprafață este absorbită fără să fie reflectată, suprafața va părea neagră atâta timp cât temperatura sa are o asemenea valoare, încât vârful de emisie nu este în porțiunea vizibilă a spectrului. *Vezi* absorbție.

corporatism

Teorie și practică a organizării întregii societăți în entități corporatiste subordonate statului. Conform acestei teorii, angajații și angajatorii trebuie organizați în corporații industriale și profesionale servind ca organe de reprezentare politică și care controlează în mare măsură persoanele și activitățile aflate în jurisdicția lor. Reprezentantul principal al acestui proces a fost Adam Müller (1779–1829), filozoful de curte al prințului von Metternich, cel care a conceput un stat organizat în clase, în care clasele operau ca bresle sau corporații, fiecare controlând un domeniu specific al vieții sociale. Această idee a fost favorizată în Europa Centrală după Revoluția Franceză, însă nu a fost pusă în practică decât după ce Benito Mussolini a venit la putere în Italia; implementarea sa acolo abia demarase la începutul celui de-Al Doilea Război Mondial, care a provocat eșecul acesteia. După Al Doilea Război Mondial, guvernele multor țări democratice occidentale (Austria, Norvegia, Suedia) au dezvoltat elemente corporatiste puternice, în încercarea de a media și de a reduce conflictul dintre companii și sindicate și de a spori creșterea economică.

corporație

Formă legală de organizare a persoanelor și a resurselor materiale, cu scopul de a conduce o afacere. În contrast cu celelalte două forme majore de deținători de afaceri, proprietatea privată și parteneriatul, corporația are anumite caracteristici care o fac un instrument mai flexibil pentru activități economice la scară mai largă. Printre acestea se numără răspunderea limitată, transferabilitatea acțiunilor (drepturile în întreprindere pot fi transferate repede de la un investitor la altul, fără a necesita reorganizare legală), personalitatea juridică (societatea în sine ca „persoană" fictivă are valoare juridică și poate astfel da în judecată sau poate fi dată în judecată, poate încheia contracte și poate deține proprietăți) și durata nedeterminată (viața societății comerciale se poate extinde mult peste participarea fondatorilor). Proprietarii ei sunt acționarii care, prin investiția lor, achiziționează părți din veniturile întreprinderii și sunt cei mai îndreptățiți să exercite măsuri de control asupra managementului financiar. Controlul direct exercitat de acționari a devenit din ce în ce mai dificil de efectuat în sec. XX, deoarece societățile mai mari au ajuns să aibă sute de mii de acționari. Procedeul votului prin delegare către management a fost legalizat și adoptat ca soluție, iar astăzi managerii salariați exercită un control puternic asupra societății și asupra bunurilor acesteia. *Vezi* corporație multinațională.

corporație multinațională

Orice corporație înregistrată și care operează în mai multe țări în același timp, de obicei cu sediul într-o singură țară. Avantajele companiei cu statut multinațional includ avantaje economice, atât pe orizontală, cât și pe verticală (reducerea costurilor este rezultatul unui nivel ridicat de producție). Modelul de corporație multinațională reprezintă un pericol pentru economiile locale din alte țări și tinde să devină unul monopolist. *Vezi și* conglomerat.

Corpus Christi

Oraș, 277 454 loc. (2000), port în golful Corpus Christi, în S statului Texas, SUA. Fondat în 1838 ca oraș comercial, a fost

scena operațiunilor războiului mexican și a ambuscadelor Războiului Civil American. Construirea căii ferate în 1881 a stimulat dezvoltarea agriculturii. Exploatarea gazului (1923), dezvoltarea portului (1926) și descoperirea zăcământului de petrol Saxtet (1939) au constituit bazele economice ale orașului. Rezerva de resurse se găsește în special în golf și în insulele de pe coastă, inclusiv în insula Padre. Aici se găsește Stația Navală și Aeriană Corpus Christi.

Corpus Christi

Mic intrând în golful Mexic, din S statului Texas, SUA. Formează un port de apă adâncă pentru orașul Corpus Christi, are o lungime de 40 km și o deschidere de 5–16 km, fiind protejat la E de insula Mustang. Terminalele sale deservesc industria petrolieră, industria chimică și agricultura. Zona este cunoscută pentru practicarea pescuitului sportiv, pentru vânatul păsărilor de apă și plimbările cu barca.

corra *sau* qurra

Clasa profesionistă de recitatori din Coran. Primii discipoli ai lui Mahomed memorau adeseori revelațiile sale divine; chiar și după ce Coranul a fost notat în formă scrisă, memorarea sa în întregime era un lucru obișnuit pentru musulmani. Acești recitatori erau deseori chemați de învățați să clarifice aspecte de pronunție și de înțeles, iar prin sec. IX d.Hr. formau deja o clasă bine definită. Persoanele cu funcții religioase în moschei încă mai memorează Coranul pentru a-i ajuta pe credincioși să interpreteze revelațiile. În unele țări arabe, îndatoririle profesionale de a recita erau de obicei rezervate orbilor.

MUZEUL KUNSTHISTORISCHES, VIENA

Jupiter și Io, pictură în ulei de Correggio, cca 1530

Correggio *născut* Antonio Allegri

(aug. 1494, Correggio, Modena – 05.03.1534, Correggio)

Pictor renascentist italian. A studiat lucrările lui Andrea Mantegna, la Mantova, și a fost influențat de Leonardo da Vinci. Într-o vizită la Roma, a fost inspirat de frescele de la Vatican, realizate de Michelangelo și de Rafael. Până în 1518 a lucrat intens în Parma. Prima sa lucrare la scară mare a fost decorarea tavanului capelei Sfântul Pavel, în mănăstirea Sf. Pavel (1518–1519). Fresca sa din domul catedralei din Parma (cca 1525–1530) ilustrează stilul iluzionist dramatic care a influențat pictura domului în perioada barocului. Utilizarea îndrăzneață a racursiului, abordarea foarte originală a culorii și a luminii și grația personajelor sale l-au transformat într-unul dintre cei mai inventivi artiști ai Renașterii târzii.

Correns, Carl Erich

(19.09.1864, München, Germania – 14.02.1933, Berlin)

Botanist și genetician german. În același an cu Erich Tschermak von Seysenegg și Hugo de Vries (1900), a redescoperit lucrarea lui Gregor Mendel care definește principiile eredității. A făcut cercetări cu mazărea de grădină, ajungând la aceleași concluzii cu Mendel. A contribuit cu un imens număr de dovezi care susțin teza lui Mendel, anticipând dezvoltarea conceptului de înrudire al lui Thomas Hunt Morgan, dezvoltând o teorie a cuplării fizice a factorilor genetici pentru a demonstra moștenirea constantă a anumitor grupe de trăsături. *Vezi* William Bateson.

Corrigan, Sir Dominic John

(01.12.1802, Dublin, Irlanda – 01.02.1880, Dublin)

Medic irlandez. A scris mai multe lucrări pe tema bolilor de inimă; lucrarea sa privind insuficiența aortei (1832) reprezintă o descriere clasică a acestei boli; a mai scris unele studii devenite cunoscute despre ciroza plămânilor (1838), despre aortită drept cauză a anginei pectorale (1837) și despre stenoza mitrală (1838). Expresii ca „respirația lui Corrigan" (respirație superficială în caz de febră), „pulsul lui Corrigan" (puls neregulat) au intrat în uzul comun ca rezultat al investigațiilor sale.

corsari

Aventurieri pe mare, englezi, francezi sau olandezi, care au bântuit în special coastele Mării Caraibilor și ale Pacificului din America de Sud, la sfârșitul sec. XVII, prădând așezările și transporturile navale spaniole. Deși acționau similar unor pirați ca englezul Francis Drake, corsarii nu erau pirați oficiali (misiunile pe care le primeau erau arareori valabile), dar nu erau nici pirații proscriși care au apărut în număr mare în sec. XVIII. Erau, în general, servitori fugari, foști soldați sau tăietori de lemne, își comandau corăbiile în spirit

democratic, împărțeau prada în mod egal și ofereau chiar o formă de asigurare împotriva accidentelor. Ei au influențat înființarea companiei South Sea Co., iar povestirile aventurilor lor au reprezentat sursa de inspirație pentru călătorii de explorare importante, precum și pentru istorisirile unor scriitori ca Jonathan Swift, Daniel Defoe și Robert Louis Stevenson.

corset

Articol de îmbrăcăminte, purtat pentru a scoate în evidență conturul corpului sau pentru a-l strânge. Datează cel puțin din 2000 î.Hr., când era purtat pe dinafară atât de către bărbați, cât și de femei, în Creta minoică. În sec. XVI–XVII era purtat pentru a aplatiza pieptul, fiind întărit cu bucăți de lemn. Unele corsete exterioare erau împodobite și brodate elaborat. După anii 1660 erau menite să accentueze sânii. În sec. XIX, corsetul, întărit cu os de balenă sau cu metal, s-a modificat odată cu stilul rochiilor; corsetele prea strânse au fost învinovățite pentru numeroase probleme de sănătate. A fost abandonat în anii 1920, atunci când rochiile drepte au intrat în modă, iar în anii 1930 a fost înlocuit de sutien și de centură, confecționate din material elastic, și de corsetul dintr-o singură piesă.

Corsica *în franceză* Corse

Insulă, 294 118 loc. (2006), din Marea Mediterană și regiune administrativă a Franței. Este a patra insulă ca mărime din Marea Mediterană, având o suprafață de 8 681 kmp. Deși există dovezi ale locuirii zonei încă din mileniul III î.Hr., atestarea sa documentară datează din 560 î.Hr., când grecii din Asia Mică au înființat un oraș acolo. Ocupată de romani în sec. III–II î.Hr., Corsica, împreună cu Sardinia, a devenit o prosperă provincie romană. Cucerită mai târziu de mai multe popoare, inclusiv de bizantini și de arabi, a fost cedată Pisei în sec. XI. Condusă de genovezi până în sec. XVIII, în 1768 a devenit provincie a Franței. Este locul de naștere al lui Napoleon. Viața economică a insulei se bazează pe turism și pe agricultură.

Corso, Gregory

(26.03.1930, New York, New York, SUA – 17.01.2001, Robbinsdale, Minnesota)

Poet american. Un adolescent zbuciumat, Corso a petrecut destul de mult timp în închisoare. În New York l-a cunoscut pe Allen Ginsberg, care i-a devenit mentor. Corso a devenit unul dintre conducătorii mișcării beat. Poezia lui este remarcabilă pentru franchețea și imaginile sale surprinzătoare. Printre colecțiile sale de poezii se numără *Casta Doamnă din Brattle* (The Vestal Lady on Brattle, 1955), *Mutația Spiritului* (The Mutation of the Spirit, 1964) și *Heraldul Spiritului Autohton* (Herald of the Autochthonic Spirit, 1981).

cort

Structură realizată din stâlpi sau țăruși și o foaie flexibilă (textilă sau din piei de animale). Foaia este tensionată prin aplicarea unor forțe externe, astfel încât să rămână întinsă chiar și în condițiile unor presupuse sarcini exercitate asupra ei. Corturile au constituit locuințe pentru cea mai mare parte dintre populațiile nomade ale lumii, din cele mai vechi timpuri până în prezent. Cortul tradițional al beduinilor constă într-o foaie dreptunghiulară alcătuită din fâșii țesute din păr de cămilă, fixate pe un schelet de chingi și ancorate cu frânghii de țăruși plasați rectangular. Indienii americani de câmpie au inventat cortul tepee. Nomazii din Asia Centrală își construiesc un cort numit iurtă, acoperit cu piei de animale sau cu materiale textile.

Cort, Henric

(1740, Lancaster, Lancashire, Anglia – 1800, Londra)

Inventator și industriaș britanic. În 1783 a obținut un patent pentru producerea barelor din fier în mod rapid și economic, într-un laminor cu cilindri profilați. În anul următor, și-a patentat procedeul de producere a oțelului prin pudlare, pentru a converti fonta brută în fier forjat, într-un cuptor cu reverberație. Cele două invenții ale sale au avut un efect semnificativ în industria britanică a fierului, iar producția de fier a crescut de patru ori în următorii 20 de ani.

Cortazár, Julio

(26.08.1914, Bruxelles, Belgia – 12.02.1984, Paris, Franța)

Romancier și nuvelist francez de origine argentiniană. Prima lui colecție de proză existențialistă, *Bestiarul* (Bestiario, 1951), a fost publicată în anul în care s-a stabilit la Paris, unde și-a petrecut aproape tot restul vieții. Capodopera sa, *Șotron* (Rayuela, 1963), este un roman cu final deschis, sau un antiroman, în care cititorul este invitat să rearanjeze capitolele. Una dintre povestirile sale a constituit sursa de inspirație a filmului *Blow-up* (1966), al lui Michelangelo Antonioni.

cortes

Adunare reprezentativă a regatelor medievale iberice. Cortesurile s-au dezvoltat în Evul Mediu, în Europa, atunci când reprezentanții aleși ai municipalităților libere au obținut dreptul să participe la administrarea Curia Regis (curtea regală). Au fost admiși deoarece Coroana nu mai avea fonduri și nu avea dreptul să perceapă taxe fără consimțământul municipalităților. Cortesurile au fost înființate în León și Castilia până la începutul sec. XIII, iar apoi au apărut în Catalonia (1218), Aragon (1274) Valencia (1283) și Navarra (1300). Astăzi termenul se referă la organele legislative naționale ale Spaniei și Portugaliei.

Cortés, Hernán
ulterior **Marchiz del Valle de Oaxaca**

(1485, Medellín, lângă Mérida, Extremadura, Castilia - 02.12.1547, Castilleja de la Cuesta, lângă Sevilla)

Conchistador spaniol, cel care a cucerit Mexicul pentru Spania. A plecat din Spania în Lumea Nouă la vârsta de 19 ani, alăturându-i-se lui Diego Velazquez de Cuellar (1465–1524) în cucerirea Cubei (1511). În 1519, alături de alți 508 oameni și 16 cai, și-a ars corăbiile pe coasta de SE a Mexicului, dedicându-se astfel cuceririlor. După ce a câștigat de partea lui mii de aliați indieni, nemulțumiți de dominația aztecă, a înaintat spre Tenochtitlán, capitala aztecă (astăzi Ciudad de México). Împăratul Montezuma II l-a întâmpinat cu bucurie, considerându-l pe Cortés a fi zeul Quetzalcoatl, dar a fost luat prizonier. Auzind că o forță armată spaniolă din Cuba vine să-i ia puterea, Cortés a lăsat Tenochtitlánul sub comanda unui căpitan și s-a pregătit să-i înfrângă pe oponenții săi spanioli. Întorcându-se cu trupele dușmane, acum sub comanda lui, a descoperit că orașul se revoltase; și-a retras trupele noaptea, ceea ce s-a dovedit o acțiune costisitoare. S-a întors în 1521 pentru a cuceri orașul și imperiul. Conducător absolut al unui teritoriu imens, după o expediție dezastruoasă în 1524, a fost forțat să se refugieze în junglele Honduras. Ultimii săi ani au fost umbriți de ghinioane.

Cortes, Marea ~

Vezi golful California

cortex

La plante, țesuturi alcătuite din celule nespecializate, aflate între epidermă (celulele de la suprafață) și țesuturile vasculare sau conducătoare (*vezi* floem și xilem) ale rădăcinii și ale tulpinii. Celulele corticale pot stoca hrană sau alte substanțe, cum ar fi rășină, latex, uleiuri esențiale și tanin. Celulele corticale din tulpinile erbacee, tulpinile tinere lemnoase și tulpinile plantelor suculente conțin cloroplaste și pot produce hrană prin fotosinteză. Hrana, de obicei amidon, din rădăcinile comestibile, bulbi și tuberculi, este depozitată în special în cortex.

cortex cerebral

Strat de substanță cenușie care constituie învelișul exterior al emisferelor cerebrale și care are rolul de a transmite impulsurile senzoriale, fiind responsabil de funcțiile intelectuale superioare. Este împărțit în patru lobi; uneori, sistemul limbic sau lobul limbic este considerat a fi al cincilea lob. Lobul frontal controlează activitatea motrice și vorbirea, lobul parietal controlează simțul tactil și poziția, iar lobul temporal se ocupă de recepția auditivă și de memorie. Lobul occipital, situat în spatele creierului, deține cea mai mare parte din zona de recepție-vizualizare. Sistemul limbic controlează mirosul, gustul și reacțiile emoționale.

Cortina de Fier

Barieră politică, militară și ideologică impusă de Uniunea Sovietică după Al Doilea Război Mondial în vederea izolării statelor europene aliate aflate în sfera sa de influență și pentru împiedicarea contactului lor cu Occidentul și cu alte regiuni necomuniste. Termenul a fost folosit de Winston Churchill în discursul ținut la Fulton, Missouri, în care acesta se referea la divizarea Europei în 1946. Restricțiile și rigiditatea Cortinei de Fier au slăbit după moartea lui Iosif Stalin, survenită în 1953, deși au fost reintroduse în 1961, după construirea Zidului Berlinului. Cortina de Fier s-a prăbușit în perioada 1989–1990, când comunismul a căzut în Europa de Est.

cortizon

Hormon steroid, secretat de glanda corticosuprarenală (*vezi* glande suprarenale). Participă la transformarea proteinelor în glucide și, într-o oarecare măsură, reglează metabolismul sării. Introdus ca medicament în 1948, datorită efectului său antiinflamator în tratarea artritei, a fost înlocuit de compuși înrudiți care nu produc efecte secundare, ca de exemplu edeme, aciditate stomacală crescută, dezechilibre în metabolismul sodiului, al potasiului și al nitrogenului. *Vezi și* sindrom Cushing.

corupție

Comportament nepotrivit și, de obicei, ilegal, cu intenția de a obține un beneficiu personal. Formele corupției sunt mita, extorcarea și folosirea nepotrivită a informațiilor din interior. Corupția apare acolo unde există indiferență din partea comunității sau lipsa unor politici adecvate. În societățile cu o cultură în care mita este un lucru obișnuit, granița dintre acceptabil și inacceptabil este, adesea, greu de delimitat. *Vezi* crimă organizată.

corvetă

Navă cu pânze, rapidă, mai mică decât fregata. În sec. XVIII–XIX, corvetele erau nave cu trei catarge, cu velatură pătrată, ce puteau duce cam 20 de tunuri pe puntea din față. Adesea folosite pentru a trimite mesaje în interiorul unei flote armate, corvetele mai escortau și vasele comerciale. Primele corvete ale Statelor Unite s-au remarcat în războiul din 1812. Au dispărut după trecerea la motoarele cu aburi, la mijlocul sec. XIX, însă în Al Doilea Război Mondial termenul a fost aplicat micilor vase de război care serveau drept escortă convoaielor. Corvetele moderne, cântărind de obicei 500–1 000 de tone și fiind înarmate cu proiectile, torpile și arme automate, îndeplinesc misiuni împotriva submarinelor și avioanelor sau ca patrule de coastă, în cadrul flotelor mici.

cosaș *sau* lăcustă

Denumiri comune pentru insectele care se deplasează prin sărituri, din familia *Acrididae* (lăcuste-cu-antenele-scurte) sau *Tettigoniidae* (cosași-cu-antene-lungi), ambele din ordinul *Orthoptera*. Trăiesc în pădurile tropicale, în regiunile semiaride și pe pajiști. Având aripi lungi și corp de culoare verde, aceste insecte trăiesc în copaci, arbuști sau în ierburi, multe specii confundându-se cu frunzele plantelor din cauza coloritului asemănător. Realizează salturi performante. Multe specii nu zboară, ci doar își flutură aripile în timpul saltului. Culoarea lor variază de la verzui la măsliniu sau brun. Uneori au pete galbene sau roșii. Se hrănesc cu plante și pot provoca daune recoltelor. Unele specii depășesc 11 cm în lungime. Masculul poate emite un bâzâit, fie prin frecarea aripilor anterioare, fie prin frecarea marginilor dințate ale picioarelor posterioare de o nervură a aripilor anterioare. Sunt hrana favorită a multor păsări, broaște și șerpi.

cosaș *(Scudderia furcata)*

E.S. ROSS

Cosby, Bill *născut* William Henry

(n. 12.07.1937, Philadelphia, Pennsylvania, SUA)

Actor de televiziune și producător american. A fost comedian în cluburile de noapte din New York în anii 1960. Cu rolul din serialul *Spionez* (I Spy, 1965–1968), a devenit primul actor de culoare care juca într-un rol dramatic la televiziunea prin cablu. Mai târziu, a apărut regulat în programele pentru copii *Sesame Street* și *Electric Company*, precum și în mai multe filme. A deținut roluri principale în seriale de televiziune, de exemplu în *The Cosby Show* (1984–1992), care a devenit una dintre comediile de familie cu cele mai multe episoade din istoria televiziunii.

Cosgrave, William Thomas

(06.06.1880, Dublin, Irlanda – 16.11.1965, Dublin)

Om politic irlandez, primul președinte (1922–1932) al statului liber irlandez. Atras de timpuriu de Sinn Féin, a luat parte la Revolta de Paști din 1916 și a fost închis, pentru scurt timp, de britanici. În calitate de președinte, a reușit să mențină un guvern stabil în Irlanda. A continuat să dețină puterea, în ciuda numeroaselor crize, până la victoria lui Eamon de Valera, în 1932. În 1944, a demisionat din funcția de conducător al Partidului Irlandei Unite (Fine Gael). Fiul său, Liam (n. 1920), a fost prim-ministru în perioada 1973–1977.

cosinus

Vezi funcție trigonometrică

cositorire

Aplicare a unui strat de staniu pe o fâșie subțire de oțel prin cufundarea în metal topit sau prin depuneri electrolitice (galvanizare); în prezent, această operațiune este realizată prin cel de-al doilea procedeu, în care stratul de staniu este aplicat fără căldură. Tabla cositorită are rezistența oțelului și este ușor de modelat. Aceste proprietăți sunt combinate cu proprietățile staniului, adică lipsa toxicității și a coroziunii; în plus, aliajul este ușor de lipit. Este utilizat la fabricarea recipientelor pentru mâncare și băutură, vopsele, uleiuri, tutun și multe alte produse, precum și la fabricarea jucăriilor, a ustensilelor de bucătărie, a pieselor pentru aparatele radio și a altor echipamente electronice. Tabla cositorită a fost înlocuită în multe cazuri de materiale moderne, printre care oțel inoxidabil și plastic.

cosmati
Stil decorativ intaglio sau în mozaic, folosit de decoratorii și de arhitecții romani în sec. XII–XIII. Bucăți mici de piatră colorată și de sticlă erau îmbinate cu fâșii și discuri de marmură albă, aranjate în forme geometrice. Stilul cosmati era folosit în decorația arhitecturală și în ornamentele bisericești. Termenul derivă de la numele unor familii de artizani, care era Cosmatus.

cosmetice
Preparate (cu excepția săpunului) folosite pentru înfrumusețarea, păstrarea sau schimbarea înfățișării anumitor părți ale corpului sau pentru curățarea, colorarea, hidratarea sau protejarea feței, a părului, a unghiilor, a buzelor, a ochilor sau a dinților. Cele mai vechi cosmetice cunoscute au fost folosite în Egipt, în mileniul IV î.Hr. Cosmeticele au fost intens folosite în Imperiul Roman, însă au dispărut din aproape toată Europa în momentul căderii imperiului (sec. V d.Hr.) și nu au mai apărut până în Evul Mediu, când cruciații se întorceau din Orientul Mijlociu aducând cosmetice și parfumuri. Până în sec. XVIII, reintraseră în uz, în aproape toate clasele sociale. Printre cosmeticele moderne se numără produse de îngrijire a pielii; fond de ten, pudră de obraz și ruj; machiaj pentru ochi; balsam pentru buze; șampon; preparate de încrețire și îndreptare a părului; vopsea de păr și ojă. Produsele înrudite sunt antiperspirantele, produsele pentru menținerea sănătății cavității bucale, pentru depilat, astringenți și cristale de baie.

cosmogonie
Vezi mitul creației

cosmologie
Domeniu de studiu ce reunește științele naturale, în special astronomia și fizica, într-un efort de a înțelege universul fizic ca un tot unitar. Prima mare eră a cosmologiei științifice a început în Grecia în sec. VI î.Hr., când pitagoreicii au introdus conceptul de Pământ sferic și, spre deosebire de babilonieni și de egipteni, au avansat ipoteza conform căreia corpurile cerești se mișcă pe baza relațiilor armonioase dintre legile naturale. Gândirea lor a culminat cu modelul ptolemaic (*vezi* Ptolemeu) despre univers (sec. II d.Hr.). Revoluția coperniciană (*vezi* principiul lui Copernic) a sec. XVI a deschis a doua mare eră a cosmologiei. A treia a demarat la începutul sec. XX, odată cu descoperirea relativității speciale și cu dezvoltarea acesteia de către Albert Einstein ca relativitate generală. Prezumțiile primare ale cosmologiei moderne afirmă că universul este omogen în spațiu (în medie, toate locurile sunt la fel în orice perioadă) și că legile fizicii sunt aceleași oriunde.

cosmonaut
Vezi astronaut

cosmos *sau* steluțe-de-grădină
Denumire comună pentru cele cca 20 de specii de plante de grădină care alcătuiesc genul *Cosmos* (familia *Compositae*), originare din partea tropicală a Americii. Pedunculii florilor se formează de-a lungul tulpinilor lungi sau se adună într-un ciorchine deschis. Florile rotunde sunt roșii sau galbene; florile alungite, uneori crestate, pot fi albe, roz, roșii, purpurii sau de alte culori. Majoritatea soiurilor ornamentale anuale provin din cosmosul de grădină obișnuit (*C. bipinnatus*).

cost
Valoare monetară a bunurilor și serviciilor, pe care o percep producătorii și consumatorii. În sens economic de bază, costul este măsura posibilităților alternative la care se renunță prin alegerea unui bun sau a unei activități (*vezi* cost de oportunitate). Pentru consumatori, costul este prețul plătit pentru bunuri și servicii. Pentru producători, costul se referă la relația dintre valoarea consumurilor în producție și nivelul de producție. Costul total se referă la toate cheltuielile făcute pentru atingerea unui anumit nivel al producției; în cazul în care costul total este împărțit la cantitatea produsă, este obținut costul pe unitate sau costul mediu. O parte a costului total, cunoscut sub numele de cost fix (de ex. costurile chiriei clădirilor sau ale mașinilor grele), nu variază în funcție de cantitatea produsă și, pe termen scurt, nu poate fi modificat de creșterea sau descreșterea producției. Costurile variabile, cum ar fi cele ale materiilor prime sau cel al muncii, variază odată cu nivelul de producție. Deciziile economice se bazează pe costul periferic, costul suplimentar al unei noi unități de producție sau consum.

cost de oportunitate
În termeni economici, ocazii la care renunță un consumator atunci când alege un produs în defavoarea altuia. Pentru un consumator cu un venit fix, costul de oportunitate pentru cumpărarea unei mașini de spălat vase poate reprezenta

valoarea unei călătorii pe care nu a făcut-o sau a câtorva costume pe care nu le-a achiziționat. Conceptul de cost de oportunitate permite economiștilor să analizeze valoarea relativă a diverselor bunuri și servicii.

Costa Rica

Stat în America Centrală. Suprafața: 51 100 kmp; 4 221 000 loc. (2005). Capitala: San José. Majoritatea populației este de origine spaniolă sau metisă. Limba: spaniolă (oficială). Religia: romano-catolicism (oficială). Moneda: colón. Coasta dinspre Pacific se înalță abrupt către ținuturile muntoase, iar coloana vertebrală a țării este un lanț vulcanic muntos, care coboară treptat spre câmpia de coastă a Mării Caraibilor. Cu o climă ce variază de la temperată la tropicală, aici se găsește o mare varietate de plante și animale, inclusiv specii din America de Nord și de Sud. Are o economie de piață în curs de dezvoltare, bazată în special pe exportul de banane și de cafea. Alte produse importante sunt zahăr, cacao și carne de vită. Este o republică pluripartită cu o singură cameră legislativă; șeful statului și al guvernului este președintele. Cristofor Columb a debarcat în Costa Rica în 1502, într-o zonă locuită de un mic număr de triburi indiene independente. Aceste populații nu au fost supuse cu ușurință, fiind necesari aproape 60 de ani pentru ca spaniolii să poată stabili aici o așezare permanentă. Ignorată de coroana spaniolă din cauza lipsei sale de bogății minerale, colonia s-a dezvoltat treptat. Exportul de cafea și construirea unei căi ferate au contribuit la dezvoltarea economiei țării în sec. XIX. A fost anexată Imperiului Mexican în 1821, a fost membră a Provinciilor Unite din America Centrală între 1823–1838, iar în 1871 a adoptat o constituție. În 1890, costaricanii au ținut primele alegeri libere și democratice din America Centrală, punând astfel bazele unei tradiții democratice. În 1987, președintele Oscar Arias Sánchez a primit Premiul Nobel pentru pace pentru planul său de pace în America Centrală. În anii 1990, costaricanii au început să privească schimburile comerciale cu SUA drept o soluție la problemele economice ale țării.

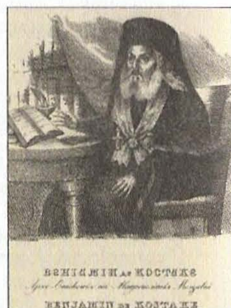

Costache, Veniamin

(20.12.1768, Roșiești, Vaslui, România - 18.12.1846, mănăstirea Slatina)

Cleric și cărturar român, mitropolit al Moldovei (1803–1808; 1812–1842). Intelectual luminat, simpatizant al Eteriei și al mișcării de emancipare națională, a militat pentru modernizarea Bisericii și ridicarea nivelului cultural al clerului. Întemeietor al Eforiei Școlilor din Iași (1803) și fondator al Seminarului Teologic de la Socola, s-a preocupat de extinderea învățământului în limba română. A editat un mare număr de cărți, între care multe traduceri sau prelucrări personale: *Tâlcuirea celor șapte sfințite taine ale Bisericii* (1807), *Funie sau Frânghie întreită* (1831), *Piatra scandelei* (1844). A sprijinit adaptarea și modernizarea moderată a terminologiei bisericești.

Veniamin Costache

Costa-Gavras, Constantin
născut **Konstantinos Gavras**
(n. 12.02.1933, Loutra-Iraias, Grecia)

Regizor de film francez de origine greacă. A părăsit Grecia pentru a studia la Paris, unde a devenit asistentul unor producători precum René Clair. Și-a regizat primul film, *Criminalii din vagonul de dormit* (Compartiment Tueurs), în 1966. Având ca temă asasinatul politic, drama *Z* (1968, Premiul Oscar) i-a adus faima internațională. A regizat thrillere politice precum *Mărturisirea* (L'Aveu, 1970), *Stare de asediu* (État de siège, 1972), *Dispărutul* (Missing, 1982, Premiul Oscar) și *Orașul nebun* (Mad City, 1997). În 1982 a devenit Președinte al Cinematecii Franceze.

Costello, Lou
Vezi Abbott și Costello

Costin, Miron
(1633, Iași, Moldova, România - 1691, Roman)

Cronicar și scriitor român. Important dregător și diplomat implicat activ în istoria Moldovei (mare vornic în 1667 și în 1669, mare logofăt între 1675 și 1683), a mediat în momente dificile importante tratative și înțelegeri cu turcii, polonii, ungurii și italienii. Studiile umaniste făcute în Polonia, la un colegiu iezuit, i-au înlesnit apropierea de viitorul rege Ian Sobieski și i-au sădit sentimente filopolone. Era apreciat drept cel mai iscusit vorbitor de latină din Moldova timpului, iar firea sa dreaptă și sentimentele antiotomane l-au transformat într-un opozant incomod al domnitorului Constantin Cantemir. Ca să scape de el, acesta a poruncit să fie decapitat, învinuindu-l de a fi participat la un complot boieresc menit să-l răstoarne de pe tron. A continuat *Letopisețul Țării Moldovei*, început de predecesorul său, Grigore Ureche, înfățișând evenimentele istorice dintre 1595 și 1661. A versificat în limba polonă istoriile Moldovei și ale Țării Românești și a scris primul poem filozofic în versuri din istoria literaturii române, *Viața lumii*. A urmărit consecvent și cu mijloacele eruditului ideile umaniste despre originea latină și despre unitatea limbii și a poporului român, în special în scrierea *De neamul moldovenilor*. A mai compus *Cronica țărilor Moldovei și Munteniei* (sau *Cronica polonă*) și *Istorie în versuri polone despre Moldova și Țara Românească* (sau *Poema polonă*), într-un limbaj artistic ce depășește cu mult epoca.

Miron Costin

costrăș
Subfamilie din care fac parte cca 100 de specii de pești mici, subțiri, de apă dulce (familia *Percidae*), originari din E Americii de Nord. Trăiesc pe fundul apelor limpezi și se ascund rapid când sunt deranjați sau când se hrănesc cu animale acvatice mici cum sunt insecte sau viermi. Au două înotătoare dorsale și sunt adesea viu colorați. Cele mai multe specii au 5–7 cm lungime, dar ajung și la 23 cm. Unele specii își depun ouăle, apoi le abandonează; masculii altor specii fac un cuib și păzesc ouăle până când puii eclozează.

costul vieții
Cost monetar al menținerii unui anumit nivel de viață, de obicei măsurat prin calcularea costului mediu al unui număr de bunuri și servicii. Măsurarea costului unui standard minim de viață este esențială în determinarea fondurilor de ajutor social, a fondurilor de asigurare socială și a salariului minim pe economie. Costul vieții este, de obicei, măsurat de un indice de prețuri, cum ar fi indicele de prețuri al consumatorului. Măsurătorile schimbării în costul vieții sunt importante în negocierea salariilor. Măsurătorile costului de viață mai sunt folosite și pentru a compara costul menținerii unor niveluri de viață asemănătoare în diferite zone.

Coșbuc, George
(20.09.1866, Hordou, Bistrița-Năsăud, România - 09.05.1918, București)

Poet român, reprezentant de frunte al realismului popular în literatura română, editor al unor publicații importante, precum *Vatra, Sămănătorul, Viața literară*. Universul său liric surprinde panoramic imagini și figuri populare specifice, tradiții și obiceiuri, drame rurale (*Balade și idile*, 1893; *Fire de tort*, 1896), momente istorice de rezonanță națională (*Cântece de vitejie*, 1904), într-o perspectivă luminoasă și optimistă. A tradus mari poeme ale literaturii universale, ca *Odiseea* lui Homer,

George Coșbuc

Eneida lui Vergiliu și *Divina Commedia* a lui Dante, precum și *Sacontala*, operă a poetului indian Kalidasa. A fost memebru al Academiei Române (1916).

Coşeriu, Eugen

(27.07.1921, Mihăileni, jud. Bălţi, Basarabia, România, azi Republica Moldova – 07.09.2002, Tübingen, Germania)

Lingvist român. După ce și-a încheiat studiile superioare în România și în Italia, s-a stabilit în Germania. A obţinut la Roma doctoratul în filologie cu o teză despre influenţa poeziei epice medievale franceze și italiene asupra poeziei epice slave meridionale, iar la Milano a obţinut doctoratul în filozofie cu o teză despre dezvoltarea ideilor estetice în literaturile romanice. Construind pe baze critice și structural-funcţionale o teorie lingvistică personală (lingvistica integrală), s-a impus pe plan mondial drept cel mai important teoretician al limbajului în ultimele decenii ale sec. XX. A publicat studii esenţiale de filozofia limbajului, romanistică generală și aplicată, geografie lingvistică, lingvistica textului: *Introducere în lingvistică* (1951), *Sistem, normă, vorbire* (1952), *Logicism și antilogicism în gramatică* (1957), *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbului lingvistic* (1938), *Teoria limbajului și lingvistica generală* (1962), *Principii de semantică structurală* (1977), *Studii de lingvistică romanică* (1977), *Introducere în lingvistică* (1986) etc. Membru de onoare al Academiei Române, al Academiei Republicii Moldova, precum și al altor academii de prestigiu. A predat la universităţile din Milano, Montevideo, Bonn, Frankfurt pe Main, Tübingen.

cotar

Larvă a oricărei specii dintr-un grup mare și cu largă răspândire de molii (în general din familia *Geometridae* și uneori din familia *Noctuidae*). Cotarii se deplasează într-un mod caracteristic, „măsurând" sau făcând loopinguri, întinzându-și partea anterioară a corpului și trăgând apoi jumătatea posterioară a corpului înainte. Seamănă cu rămurele sau cu codiţe de frunze, se hrănesc cu frunze și pot produce pagube grave prin distrugerea arborilor.

cotarul-verzei

Larvă sau omidă verde, cu dungi albe (*Trichoplusia nix*) din familia *Noctuide*. Ca și alte omizi, înaintează cu o mișcare de „măsurare" de tip „centimetru cu centimetru". Este un parazit al verzei și al culturilor asemănătoare acesteia, întâlnit mai ales în SUA și în Europa. Adulţii, cunoscuţi sub numele de Molii Ni, se pot deplasa pe distanţe considerabile. Au o culoare cafenie pestriţă, cu un semn în formă de Y, deschis la culoare, prezent pe fiecare aripă anterioară. Anvergura normală a aripilor la un adult este de aproximativ 25 mm.

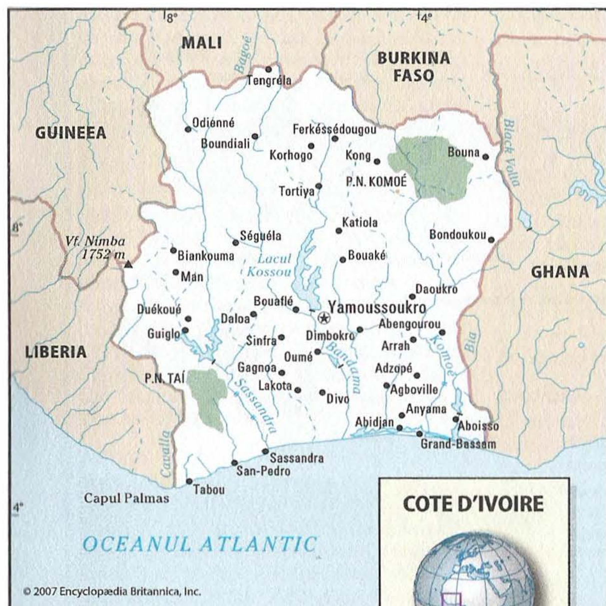
Coteanu, Ion

(06.10.1920, București, România – 11.12.1997, București)

Lingvist român. În activitatea sa a abordat o arie largă de preocupări, dintre care se detașează cele privitoare la periodizarea limbii române literare, la specificul celei contemporane, la stilurile limbii – a introdus chiar un concept nou, cel de idiostil, pentru caracterizarea expresiei lingvistice a operelor literare și știinţifice. A publicat lucrări de istoria limbii române, de dialectologie, lexicologie, gramatică descriptivă și stilistică a limbii române: *Româna literară și problemele ei principale* (1961), *Elemente de dialectologie a limbii române* (1961), *Stilistica funcţională a limbii române* (1975), *Structura și evoluţia limbii române* (1981), *Gramatică, stilistică, compoziţie* (1990). A coordonat lucrări de referinţă ale Academiei Române, printre care *Dicţionarul limbii române* și *Dicţionarul explicativ al limbii române*. A fost membru al Academiei Române (1974).

Cote d'Ivoire

Stat în V Africii. Suprafaţa: 320 803 kmp, 17 298 000 loc. (2005). Capitala: Yamoussoukro; sediul guvernului, Abidjan. Populaţia constă din diverse grupuri etnice, importante fiind akan și mande. Limbi: franceza (oficială), baule, anyi, bete, bambara, dan. Religii: islam, romano-catolicism, credinţe tradiţionale. Moneda: francul CFA. Cote d'Ivoire poate fi împărţită în patru zone majore: o regiune de coastă îngustă, o pădure ecuatorială în V, o zonă de păduri cultivate în E și o regiune de savană în N. Mai mult de 50% din forţa de muncă este angajată în agricultură. Ţara este cel mai mare producător de cacao din lume și un important producător de cafea; tot la export mai merg bananele, bumbacul, cauciucul, cheresteaua și diamantele. Este o republică cu o singură cameră legislativă; șeful statului este președintele, iar șeful guvernului este prim-ministrul. Puterile europene au venit în această regiune pentru a face comerţ cu fildeș și cu sclavi încă din sec. XV, iar regatele locale au cedat locul influenţei franceze în sec. XIX. Colonia franceză Cote d'Ivoire a fost înfiinţată în 1893, iar ocupaţia franceză totală a avut loc între 1908–1918. În 1946 a devenit teritoriu al Uniunii Franceze; în 1947, partea

de N a țării s-a separat și a devenit națiunea de pe Volta Superioară (acum Burkina Faso). Cote d'Ivoire și-a obținut autonomia în mod pașnic în 1958, iar independența în 1960, când Félix Houphouët-Boigny a fost ales președinte. Primele alegeri au avut loc în 1990. După moartea lui Houphouët-Boigny, în 1993, s-a instaurat instabilitatea, iar în 2002 a izbucnit războiul intern.

Cotescu, Octavian

(14.02.1931, Dorohoi, Botoșani, România – 22.08.1985, București)

Actor și profesor de actorie român, unul dintre cei mai importanți din România. Primele roluri le-a interpretat în timpul liceului, făcut la Iași. A absolvit Conservatorul de Artă Dramatică din Iași în 1950, iar apoi a fost repartizat la Teatrul Bulandra din București, unde a debutat în 1951, în spectacolul *Pădurea* de A.N. Ostrovski. A jucat pe scena acestui teatru toată viața, creând personaje absolut memorabile. A fost unul dintre cei mai subtili interpreți ai pieselor lui Teodor Mazilu, iar versatilitatea sa l-a calificat atât pentru roluri comice, cât și dramatice. În teatru, rămâne un Cațavencu de neuitat în *O scrisoare pierdută*, de Ion Luca Caragiale, în regia lui Liviu Ciulei. În același timp, a interpretat și roluri în *Macbeth* de W. Shakespeare sau în *Maestrul și Margareta* de M. Bulgakov, imprimându-le personajelor întruchipate o amprentă unică. A jucat și în filme, de la *Atunci i-am condamnat pe toți la moarte* (1972) până la *Bietul Ioanide* (1979) sau *Ion: Blestemul pământului, blestemul iubirii* (1979). În televiziune, a dat naștere unui personaj devenit celebru, Costel, într-un serial comic, întruchipând omul mediocru, dominat de clișeele lumii în care trăiește și pe care e incapabil să o înțeleagă. Din 1981 până la moartea sa prematură, a fost rectorul Institutului de Artă Teatrală și Cinematografică din București.

cotiledon

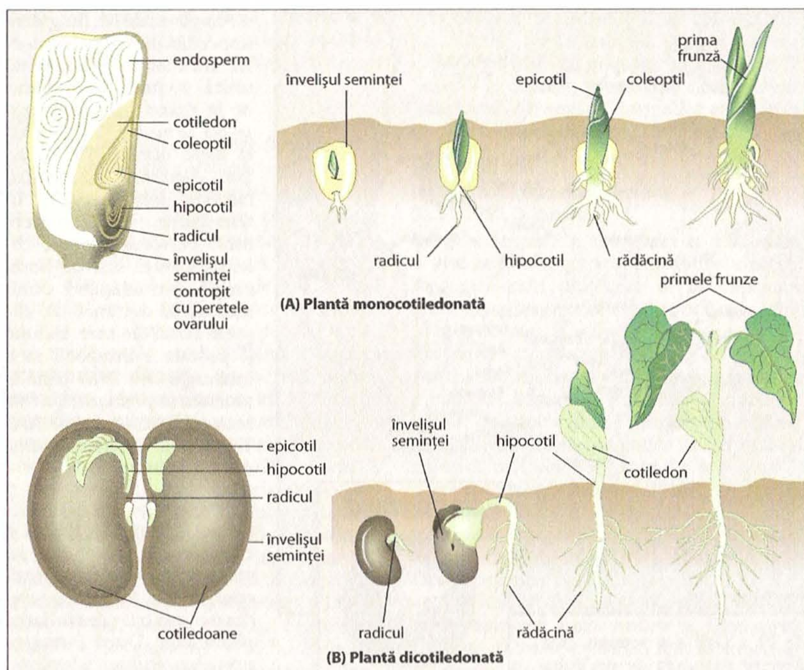
Prima formațiune foliară a embrionului plantelor cu semințe, care furnizează energia și nutrienții necesari pentru dezvoltarea plantulelor. După formarea primelor frunze adevărate, cotiledoanele se usucă și cad. Plantele cu flori ai căror embrioni au un singur cotiledon sunt plante monocotiledonate. Spre deosebire de plantele cu flori, gimnospermele au, de obicei, mai mult de unul sau două cotiledoane. *Vezi* planșa.

Cotonou

Oraș-port, 649 580 loc. (1998), capitala de facto a statului Benin. Situat de-a lungul golfului Guineea, este punctul de pornire al căii ferate Benin–Niger și are un port de mare adâncime, construit în 1965, ce deservește atât Beninul, cât și Togo. Cotonou este centrul economic al Beninului și, totodată, cel mai mare centru urban. Printre ramurile industriale ale orașului se numără fabricarea berii, producția textilelor și obținerea uleiului de palmier. Găzduiește Universitatea Națională a statului Benin (1970).

Cotopaxi

Vârf vulcanic din Anzi, în centrul Ecuadorului. Atingând o înălțime de 5 897 m, este cel mai mare vulcan activ din lume. Conul său aproape simetric este adesea acoperit de nori, care noaptea sunt luminați de focul craterului. Baza sa se află pe o câmpie deschisă, iar vârful este

(A) Plantă monocotiledonată (structura internă a unei semințe de porumb cu stadiile respective de germinare). Nutrienții sunt stocați în cotiledon și în țesutul endospermului. Rădăcinile își au originea în radiculă și în hipocotil (regiunea dintre cotiledon și radiculă). Din epicotil (regiunea situată deasupra cotiledonului) iau naștere tulpina și frunzele. Acesta este acoperit de o teacă protectoare (coleoptil, prima frunză care învelește mugurașul embrionului). (B) Plantă dicotiledonată (structura internă a unei semințe de fasole cu stadiile respective de germinare). Toți nutrienții sunt înmagazinați în cotiledoane extinse. Din radiculă iau naștere rădăcinile, din hipocotil, tulpina inferioară, iar din epicotil, frunzele și tulpina superioară.

mereu acoperit de zăpadă. Având în urmă o lungă istorie de erupții violente, rareori este inactiv mai mult de cincisprezece ani.

Cotroceni, complexul arhitectural ~

Mănăstire și palat din București, România. Mănăstirea a fost construită între 1679 și 1681, în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino, pe locul unui schit anterior. Ansamblul era format dintr-o biserică, având hramul Adormirea Maicii Domnului, precum și din casele domnești și din chiliile călugărilor. Biserica a suferit numeroase transformări de-a lungul secolelor. În 1888, principele (ulterior regele) Carol I a ridicat aici un palat în care și-a stabilit reședința din București. Arhitecții săi (Paul Gottereau și Grigore Cerchez) au imprimat clădirii o combinație de stiluri, venețian și neoromantic românesc, unul dintre foișoarele palatului imitându-l pe cel al mănăstirii Hurezi. După venirea la putere a regimului comunist, în complex a funcționat Palatul Pionierilor (1949–1976). Afectat de cutremurul din 1977, palatul a intrat în restaurare, unele spații fiind refăcute conform originalului, altele remodelate potrivit stilului locuințelor de secol XIX. În 1984, din ordinul lui Nicolae Ceaușescu, biserica veche a fost demolată, fiind reconstruită abia în 2004, conform cu planurile originale. Din 1990, palatul este sediul președinției României, iar în aripa veche a sa funcționează Muzeul Național Cotroceni.

Cotruș, Aron

(02.01.1891, Hașag, România – 01.11.1961, Long Beach, SUA)

Poet român. A urmat cursurile Facultății de Litere din Viena, a fost redactor la revista *Românul* (Arad) și la *Gazeta Transilvaniei* din Brașov, membru al Societății Scriitorilor Români, secretar de presă al Legațiilor României din Roma (1916–1918), Spania și Portugalia (în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial). S-a stabilit în Spania, unde a fost numit președinte al

Comunității Românilor, iar din 1957 până la sfârșitul vieții a trăit în SUA. Scrieri: *Neguri albe, Versuri, În robia lor, Strigăt pentru depărtări, Peste prăpăstii de potrivnicie, Minerii, Țara, Versek* (volum de versuri în limba maghiară).

Cotton Belt
(*în engleză*, centura de bumbac)

Regiune agricolă din SE Statelor Unite, unde bumbacul este principala sursă de venit. Limitată, pe vremuri, la Sudul de dinaintea Războiului Civil, după terminarea războiului, centura bumbacului s-a extins către V. Astăzi, ea cuprinde Carolina de Nord și de Sud, Georgia, Alabama, Mississippi, V statului Tennessee, E statului Arkansas, Louisiana, E statului Texas și S statului Oklahoma.

Cotton, John
(04.12.1585, Derby, Derbyshire, Anglia – 23.12.1652, Boston, Massachusetts, SUA)

Lider puritan american de origine britanică. A studiat la Universitatea Cambridge, unde s-a întâlnit pentru prima dată cu puritanismul. Din 1612 până în 1633 a slujit ca vicar în Lincolnshire. Când autoritățile bisericii engleze au depus plângere din cauza nonconformismului său, a plecat spre New England, în 1633. Ca predicator al Primei Biserici din Boston (1633–1652), a devenit un lider impunător al coloniei Massachusetts Bay. A scris un catehism pentru copii, care a devenit foarte uzitat, și a apărat ortodoxia puritană în cărți precum *Bisericile lui Hristos în Noua Anglie* (The Way of the Churches of Christ in New England, 1645). S-a opus libertății conștiinței, după cum propovăduia Roger Williams, favorizând o societate națională teocratică.

Cotton, Sir Robert Bruce
(22.01.1571, Denton, Lancashire, Anglia – 06.05.1631, Londra?)

Colecționar englez. Începând cu 1585, Cotton a început să adune documente antice, manuscrise, cărți și monede și a pus la dispoziția savanților biblioteca sa. A intrat în parlament în 1601, fiind bine primit la curte până în 1615. Achiziționarea unui număr atât de mare de documente publice a stârnit suspiciuni, iar după ce a scris mai multe cărți în care critica politica lui Carol I, biblioteca lui a fost închisă, în 1629. După moartea sa, biblioteca a revenit fiului, iar stră-strănepotul său a cedat-o națiunii în 1700. Documentele istorice ale Bibliotecii Cotton au stat la temelia colecției de manuscrise a Bibliotecii Britanice (British Library).

Cotton Club

Club de noapte în cartierul Harlem din orașul New York, care a funcționat o vreme între anii 1920 și 1930. S-a deschis în 1922, la intersecția dintre Strada nr. 142 și Lenox Avenue, sub conducerea faimosului contrabandist de băuturi Owney Madden (1892–1964). Clubul a devenit foarte cunoscut, locul unde se regăseau cei mai buni cântăreți de culoare din Statele Unite, care cântau în fața unui public alcătuit în totalitate din albi. Printre aceștia se numărau Louis Armstrong, Cab Calloway, Duke Ellington, Lena Horne, Bill Robinson și Ethel Waters. Ulterior, clubul s-a mutat în centrul orașului (1936–1940).

coțofană

Denumire comună pentru cele câteva genuri de păsări cântătoare cu coadă lungă, din familia *Corvidae*. Coțofana-cu-cioc-negru (*Pica pica*) are o lungime de 45 cm și un penaj atractiv, alb cu negru, cu coadă de un verde-albastru metalizat. Este întâlnită în Africa de Nord, pe cuprinsul Eurasiei și în V Americii de Nord. Pasăre a câmpurilor agricole și a peisajelor rurale împădurite, se hrănește cu insecte, semințe, mici vertebrate, ouăle și puii altor păsări și hoituri proaspete. Amenajează un cuib mare, rotund, făcut din ramuri cimentate cu noroi, fiind cunoscut drept locul în care pasărea pitește mici obiecte strălucitoare. Alte specii (din genurile *Cyanopica, Cissa* și *Urocissa*) includ coțofenele albastre și verzi, întâlnite în Asia.

Coubertin, Pierre, Baron de ~
(01.01.1863, Paris, Franța – 02.09.1937, Geneva, Elveția)

Pedagog francez, responsabil mai ales pentru reînvierea Jocurilor Olimpice, în 1894. A devenit unul dintre primii susținători ai educației fizice în Franța. Inițiativa lui de a redeschide Jocurile Olimpice, după 1 500 de ani de întrerupere, a fost parțial influențată de vizita făcută de el în Grecia, unde excavațiile descopereau vechiul loc al Olimpiadelor. A fost al doilea președinte (1896–1925) al Comitetului Olimpic Internațional.

Coué, Émile
(26.02.1857, Troyes, Franța – 02.07.1926, Nancy)

Farmacist și psiholog francez. Începându-și cariera ca farmacist la Troyes, în 1882, a studiat hipnoza, apoi a deschis o clinică gratuită la Nancy (1910) și și-a dezvoltat o metodă proprie de psihoterapie, bazată pe autosugestie – couetism –, care de cele

mai multe ori cerea repetarea constantă a formulei: „În fiecare zi și în orice mod, devin din ce în ce mai bun".

Coughlin, Charles E(dward)

(25.10.1891, Hamilton, Ontario, Canada - 27.10.1979, Bloomfield Hills, Michigan, SUA)

Cleric american de origine canadiană. A fost uns preot catolic în 1923, devenind pastor al unei biserici din Michigan. În 1930 a început să-și transmită predicile prin radio, introducând treptat viziuni politice reacționare și o retorică antisemită, atrăgând prima audiență de masă din istoria radioului. I-a atacat pe Herbert Hoover, pe Franklin Roosevelt și programul New Deal; Wall Street și comunismul au fost alte ținte ale revistei sale, *Social Justice*, a cărei expediere prin poștă a fost interzisă și a cărei publicare a încetat în 1942. În același an, clerul catolic i-a interzis lui Coughlin să mai transmită predici la radio.

Coulomb, Charles-Augustin de

(14.06.1736, Angoulême, Franța - 23.08.1806, Paris)

Fizician francez. După ce a fost inginer militar în Indiile de Vest, în anii 1780 s-a întors în Franța, pentru a se ocupa de cercetarea științifică. Pentru a investiga legea repulsiilor electrice a lui Joseph Priestley, a inventat un instrument foarte sensibil care măsura forțele electrice implicate. O baghetă ușoară dintr-un material izolant, cu o sferă conductoare mică la fiecare capăt, era suspendată orizontal de un fir subțire, în așa fel încât era liberă să se întoarcă atunci când o altă sferă încărcată era adusă în apropiere. Măsurând unghiul la care bagheta se rotea, Coulomb putea măsura forțele de respingere. Este cunoscut în special pentru formularea legii lui Coulomb. El a mai făcut cercetări și în domeniul frecării utilajelor, al morilor de vânt și în elasticitatea metalului și a fibrelor de mătase. Coulombul, unitatea de măsură a sarcinii electrice, a fost numit astfel în onoarea sa.

Coulomb, Legea lui ~

Lege formulată de Charles-Augustin de Coulomb, care descrie forța electrică dintre obiectele încărcate cu sarcină electrică. Conform legii, (1) sarcinile electrice de același fel se resping reciproc, iar cele cu sarcină diferită se atrag reciproc, (2) atracția sau respingerea se petrece de-a lungul liniei dintre cele două sarcini, (3) mărimea forței este invers proporțională cu pătratul distanței dintre ele și (4) mărimea forței este direct proporțională cu valoarea fiecărei sarcini. *Vezi* forța electrostatică.

contradans *sau* dans country

Dans de societate pentru perechi, cunoscut din sec. XVII. Derivat din dansul englez popular, dansul country este practicat în una dintre cele trei forme: circular sau rotund; „în lung", cu rânduri de perechi dispuse față în față; și geometric, în pătrate sau triunghiuri. Principala sursă a pașilor și a cântecelor de contradans este lucrarea *Profesorul de dans englez* (The English Dancing Master) al lui John Playford (1650). Acest dans a constituit baza pentru cadrilul sec. XIX și a fost adus de coloniști în Statele Unite, fiind cunoscut ca învârtita din Virginia, iar, în cele din urmă, s-a modificat, devenind dansul în careu. În sec. XX, contradansul a cunoscut o oarecare revigorare.

Couperin, François

(10.11.1668, Paris, Franța - 12.09.1733, Paris)

Compozitor francez, clavecinist și organist. L-a urmat pe tatăl său ca organist la impozanta biserică St. Gervais, la vârsta de 17 ani, și a ocupat acest post timp de 50 ani. Mai târziu, a fost numit organist și clavecinist la curtea lui Ludovic XIV. Este cunoscut în special pentru cele patru cărți de piese pentru clavecin, care conțin aproape 220 de lucrări elegante și vivace: *Pièces de clavecin* (1713–1730). Alte lucrări conțin o colecție de peste 40 de lucrări pentru orgă *Pièces d'orgue* (1709), multă muzică vocală sacră (printre care și *Leçons de ténèbres*, cca 1715) și câteva piese de muzică de cameră, *Concerts royaux* (1722). Lucrarea sa *Arta de a cânta la clavecin* (L'Art de toucher le clavecin, 1716) este cel mai important tratat muzical din acea vreme. A fost cel dintâi compozitor francez al generației sale. Unchiul său, Louis Couperin (1626–1661), de asemenea organist la St. Gervais, a compus peste 200 de opere pentru instrumente cu clape.

courante

(în latină, *currere*, a fugi)

Dans de curte din sec. XVI, la modă în sălile de bal ale Europei în sec. XVIII. Inițial, era practicat cu pași mici, înainte și înapoi, săltați, care, ulterior, s-au transformat în alunecări impozante. Dansat pe muzică în tempo rapid de trei măsuri, courante a apărut după allemande, iar mai târziu a devenit parte a suitei muzicale.

Courantyne *sau* Corantijn *sau* Coeroeni

Râu în N Americii de Sud. Izvorăște din Munții Akarai și curge spre N, pe o distanță de 700 km, spre Oceanul Atlantic, în Surinam. Formează hotarul dintre Surinam și Guyana; localnicii din Guyana au dreptul să navigheze liber pe râu, însă

nu au voie să pescuiască. Este navigabil pentru ambarcațiunile mici, care merg spre ocean, pe o distanță de 72 km, până la primele vârtejuri de la Orealla. Bazinul Courantyne rămâne încă nedezvoltat, cu o pădure aproape neexplorată.

Courbet, Gustave

(10.06.1819, Ornans, Franța – 31.12.1877, La Tour-de-Peilz, Elveția)

Pictor francez. În 1839 a plecat la Paris, unde a primit o instrucție convențională, învățând apoi prin copierea maeștrilor de la muzeul Luvru. Lucrările sale de început erau controversate, însă au fost apreciate de public și de critici. Reprezentările vieții de zi cu zi, caracterizate de un puternic naturalism și îndrăzneț schițate, îl tranformă într-un socialist revoluționar. Îndrăzneala lui și lipsa de respect față de autoritate au fost bine-cunoscute. În 1855, refuzat de juriul Expoziției Universale din Paris, și-a deschis un pavilion cu lucrările proprii, numindu-l Le Pavillion du Réalisme (*în franceză*, pavilionul realismului). Un perfecționist, Courbet a imortalizat viața rurală a Franței. În 1865, seriile sale care înfățișau furtuni pe mare au uimit lumea artei și au deschis drumul către impresionism.

coureur de bois

(*în franceză*, persoană care cutreieră pădurile)

Comerciant canadian francez, care făcea comerț cu blănuri la sfârșitul sec. XVII – începutul sec. XVIII. Majoritatea comercianților de acest fel făceau tranzacții ilegale (de ex. fără licența cerută de guvernul din Québec). Ei vindeau băuturi alcoolice indienilor, creând probleme în interiorul triburilor cu care negociau. Deși nu au respectat autoritățile coloniale, mai târziu s-a dovedit a fi făcut un bine, deoarece au extins frontiera, au dezvoltat comerțul cu blănuri și au contribuit la alianța indienilor cu francezii împotriva englezilor. *Vezi* Războiul francez și indian.

Couronian, Laguna ~ *în lituaniană* Kuršiu Marios

Golf al Mării Baltice, la gura fluviului Neman. Partea de N este în Lituania, iar cea de S se găsește în provincia Kaliningrad, din Rusia. Cu 1 619 kmp, golful este legat de Marea Baltică printr-o strâmtoare navigabilă, unde este situat portul lituanian Klaipeda.

Cournand, André F(rédéric)

(24.09.1895, Paris, Franța – 19.02.1988, Great Barrington, Massachusetts, SUA)

Medic și fiziolog american de origine franceză. A împărțit, alături de Dickinson W. Richards (1895–1973) și de Werner Forssmann, Premiul Nobel, în 1956, pentru descoperirile privind cateterizarea inimii și schimbările circulatorii. Cournand și Richards au perfectat procedura lui Forssmann de cateterizare cardiacă pentru a studia funcționarea inimii bolnave și pentru a diagnostica mai exact defectele anatomice. Ei au folosit cateterul în artera pulmonară, îmbunătățind diagnosticarea bolilor de plămâni.

Cournot, Antoine-Augustin

(28.08.1801, Gray, Franța – 31.03.1877, Paris)

Economist și matematician francez. Primul economist care a adus soluții matematice eficiente în problemele economice; a avut contribuții uriașe abordând teme precum funcțiile de cerere și ofertă și problemele de comerț internațional, fiind cunoscut în special pentru interpretarea comportamentului strategic pe o piață cu doar doi producători, așa-numitul duopoly. Lucrarea sa principală este *Cercetări despre principiile matematice ale teoriei averii* (Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses, 1838).

Courrèges, André

(n. 09.03.1923, Pau, Franța)

Creator de modă francez. În 1948 a început să lucreze într-o casă de modă pariziană, iar în mai puțin de un an s-a alăturat echipei lui Cristobal Balenciaga. În 1961 și-a deschis propria casă de modă și a devenit unul dintre cei mai originali croitori de lux din Paris. Stilul său se caracteriza prin pantaloni bine croiți, linii trapezoidale și fuste mini cu ghete albe, până la jumătatea gambei. Albul a devenit marca sa. În anii 1960, modelele sale au fost imitate de mulți.

Court, Margaret Smith

(n. 16.07.1942, Albury, Australia)

Jucătoare de tenis australiană. A dominat tenisul feminin al anilor 1960, câștigând 62 de campionate Grand Slam (între 1960 și 1973), mai multe decât oricare altă persoană. În 1970 a devenit a doua femeie (după Maureen Connolly) care a câștigat Grand Slamul (titlurile la simplu de la Wimbledon, Open-ul SUA, Australia și Franța). În 1963, alături de australianul Kenneth Fletcher, a devenit singura jucătoare care a obținut Grand Slamul atât la dublu, cât și la simplu.

Cousteau, Jacques-Yves

(11.06.1910, Saint-André-de-Cubzac, Franța – 25.06.1997, Paris)

Oceanolog francez. Ofițer de marină, a fost unul dintre cei doi inventatori ai

sistemului de respirație subacvatic (scuba sau Aqua-Lung). A fondat Biroul Francez de Cercetare Submarină (acum Centrul de Studii Marine Avansate) din Marsilia. Timp de câteva decenii, începând cu 1950, a călătorit în jurul lumii pe vase de cercetare numite *Calypso*. A inventat un proces de filmare subacvatică și a găzduit o emisiune de succes internațional (1968–1976). A fost director al Muzeului Oceanic din Monaco (1957–1988). În ultimii săi ani, a avertizat lumea cu privire la influența distructivă a oamenilor asupra oceanelor. Printre numeroasele sale cărți se numără *Lumea tăcerii* (Le monde du silence, 1953) și *Marea vie* (The Living Sea, 1963), iar printre documentarele sale se înscrie și *Peștișorul auriu* (Le Poisson Rouge, 1960, Premiul Oscar).

Covasna

Oraș, 12 204 loc. (2001), în județul Covasna, România, situat în depresiunea Târgul Secuiesc. Stațiune balneoclimaterică de interes general.

Covasna

Județ în partea central-estică a României, în concavitatea Carpaților de Curbură, pe cursul superior al Oltului și în bazinul Râului Negru; 3 710 kmp. Municipiul reședință de județ este orașul Sfântu Gheorghe. Județul Covasna are în componență cinci orașe, dintre care două municipii. În jurul anului 1200, în zonă au fost colonizați secui, care au adoptat ulterior organizarea administrativă cunoscută sub numele de Scaune. În urma reorganizării administrative din 1926, a fost creat județul „Trei Scaune", corespunzător în cea mai mare parte județului Covasna de astăzi. Relieful este predominant muntos, la care se adaugă câteva zone depresionare bine individualizate, printre ele numărându-se și sectorul de NE al depresiunii Brașov. Economia are un caracter agrar-industrial, importante suprafețe fiind folosite în creșterea animalelor (bovine, ovine) și pentru cultura unor plante ca orzoaica sau cartoful. Obiectivele turistice sunt diverse: defileul Oltului între Bixad și Malnaș, dunele de nisip de la Reci, cetățile medievale de la Balvanyos, Cernat, Malnaș, stațiuni balneoclimaterice - Covasna, Biborțeni, Vârghiș etc.

Covent Garden

Piață în Londra, acum locul Operei Regale, sediul operei naționale britanice și al companiilor de balet. Zona dimprejurul pieței, cândva grădina unei mănăstiri, a fost reamenajată ca zonă rezidențială în 1630. Teatrul original, numit Teatrul Regal, a fost construit în 1732 și servea drept loc pentru desfășurarea pieselor de teatru, a pantomimelor și a operei. Distrus de două ori de incendii și reconstruit, teatrul a devenit Opera Italiană Regală (1847), fiind înlocuit de Compania Operei Regale (1888). Scuarul a fost și locul unei piețe de flori, fructe și zarzavaturi, din 1670 până în 1974.

Coventry

Oraș, 300 844 loc. (2001), în centrul Angliei. A fost căminul lui Lady Godiva, care, împreună cu soțul ei, au fondat o mănăstire benedictină, în 1043. A fost, probabil, locul prezentării teatrului de mistere în sec. XV–XVI. În Al Doilea Război Mondial, bombardamentele germanilor (1940–1941) au distrus în mare parte orașul. Turla și nava principală dărâmată a catedralei Sf. Mihail din sec. XV se găsesc lângă catedrala nouă, construită în 1962. Printre ramurile industriale ale orașului se numără construcția de motoare de mașini și telecomunicațiile.

Coverdale, Miles

(n. 1488?, York, Yorkshire, Anglia - 20.01.1569, Londra)

Episcop englez; a publicat prima versiune a Bibliei în limba engleză. Hirotonisit în 1514, a devenit călugăr augustin la Cambridge, unde a adoptat credința luterană (*vezi* luteranism). Până în 1528 a ținut predici împotriva idolatriei și a liturghiei. În perioada 1528–1534 a trăit în străinătate, pentru a scăpa de persecuție, iar în timp ce se afla la Antwerp, a tradus întreaga Biblie în limba engleză; Bibilia lui a fost publicată în 1535. S-a întors în Anglia și a tipărit Marea Biblie (1539), însă a fost forțat să fugă din cauza politicii duse de Henric VIII. După moartea lui Henric, s-a întors și a devenit episcop la Exeter, în 1551. Sub regina catolică Maria I, a pierdut funcția, însă a scăpat de execuție.

Coward, Sir Noël (Peirce)

(16.12.1899, Teddington, lângă Londra, Anglia - 26.03.1973, St. Mary, Jamaica)

Dramaturg, actor și compozitor englez. Actor de la vârsta de 12 ani, în timpul liber scria comedii ușoare, însă și-a câștigat reputația cu drama *Vârtejul* (The Vortex, 1924). Comediile sale clasice au fost: *Febra fânului* (Hay Fever, 1925), *Vieți particulare* (Private Lives, 1930), *Plan de viață* (Design for Living, 1933), *Râsul* (Present Laughter, 1939) și *Suflet vesel* (Blithe Spirit, 1941)

şi prezentau personaje sofisticate într-un mediu monden. A scris, adesea, pentru prietena sa apropiată, Gertrude Lawrence, alături de care a şi jucat. Cea mai cunoscută piesă muzicală a fost *Dulce-amar* (Bitter Sweet, 1929). A scris scenariul filmului *Scurtă întâlnire* (Brief Encounter, 1946) şi a jucat în versiuni ecranizate ale multor piese de ale sale. A mai scris şi proză scurtă, romane şi numeroase cântece, inclusiv *Mad Dogs and Englishmen*.

cowboy

Călăreţ şi îngrijitor de vite din V Statelor Unite. Din 1820, cowboy-i erau angajaţi în număr mic la fermele din Texas, unde au învăţat obiceiurile de *vaquero* (*în spaniolă*, văcar). După terminarea Războiului Civil, numărul lor a crescut rapid, deoarece creşterea vitelor s-a transformat într-o industrie profitabilă, în toate teritoriile vestice. Văcarii adunau şi însemnau cu fier roşu vitele, păzeau turmele şi le conduceau spre vânzare către oraşele cu căi ferate. După ce frontiera agricolă s-a extins spre Vest, câmpiile deschise s-au transformat în ferme, unde cowboy-i au fost forţaţi să se stabilească până în 1890. Imaginea lor romantică a persistat în folclorul american, fiind reprezentată în filme şi la televiziune.

Cowell, Henry (Dixon)

(11.03.1897, Menlo Park, California, SUA – 10.12.1965, Shady, New York)

Compozitor american avangardist. A început să experimenteze devreme tehnici precum grupuri de tonuri şi manipularea directă a coardelor pianului. A devenit cunoscut odată cu cele cinci turnee întreprinse în Europa în calitate de pianist-compozitor (1923–1933). A fost unul dintre inventatorii ritmiconului, un instrument ce reproduce în acelaşi timp mai multe ritmuri contrastante. A compus cca 1 000 de piese, printre care 19 simfonii complete, sute de lucrări pentru pian şi mai multe balete. În 1927 a înfiinţat ziarul *New Music*. În cartea *Noi resurse muzicale* (New Musical Resources, 1930) îşi prezintă ideile legate de compoziţie. A fost unul dintre cei mai importanţi inovatori în istoria muzicii americane.

Cowley, Abraham

(1618, Londra, Anglia – 28.07.1667, Chertsey)

Poet şi eseist britanic. A fost unul dintre membrii Universităţii Cambridge, însă a fost înlăturat din cauza opţiunilor sale politice din timpul războaielor civile engleze; s-a alăturat curţii reginei, îndeplinind misiuni regaliste, până în 1656. În lucrările sale poetice – printre care se numără *Stăpâna* (The Mistress, 1647, 1656), lucrarea epică neterminată *Davideis* (1656) şi *Odele pindarice* (Pindarique Odes, 1656), în care a adaptat oda pindarică la versul englez – a folosit un limbaj poetic foarte elaborat şi entuziast, care era însă mai mult decorativ decât expresiv. Mai târziu, a scris eseuri meditative sobre.

Cowley, Malcom

(24.08.1898, Belsano, Pennsylvania, SUA – 27.03.1989, New Milford, Connecticut)

Critic literar şi istoric social american. Şi-a făcut studiile la Harvard şi în Franţa. În calitate de editor literar al publicaţiei *New Republic* (1929–1944) a luat parte la multe bătălii politice şi literare din perioada Marii Depresiuni, de obicei situându-se de partea stângii. El i-a întărit reputaţia lui William Faulkner odată cu cartea *Faulkner de buzunar* (The Portable Faulkner, 1946). Printre cărţile sale se numără *Întoarcerea exilaţilor* (Exile's Return, 1934), o istorie a scriitorilor americani expatriaţi; *Situaţia literară* (The Literary Situation, 1954), despre rolul scriitorilor în societate; şi colecţiile *Gândiţi-vă şi la noi* (Think Back on Us, 1967) şi *O casă cu multe ferestre* (A Many-Windowed House, 1970).

Cowper, William

(26.11.1731, Great Berkhamstead, Hertfordshire, Anglia – 25.04.1800, East Dereham, Norfolk)

Poet britanic. Toată viaţa a suferit de instabilitate mentală şi de scepticism religios. *Imnurile Olney* (Olney Hymns, 1779, scrise împreună cu John Newton), o carte de versuri religioase, conţine imnuri care sunt cântate încă în Anglia protestantă. *Îndatorirea* (The Task, 1785), un lung poem discursiv, scris pentru „a îmbia la liniştea rurală", a fost un succes imediat. A mai scris şi multe poezii scurte melodioase, chiar comice, fiind considerat unul dintre cei mai buni autori epistolari englezi. Opera sa, ce evidenţiază adeseori viaţa rurală de fiecare zi, a adus o nouă direcţie şi un nou umanism în poezia despre natură a sec. XVIII, fiind premergătoare romantismului.

William Cowper, pictură în ulei de Lemuel Abbott, 1792

GALERIA NAŢIONALĂ DE PORTRETE, LONDRA

Cox, James M(iddleton)

(31.03.1870, Jacksonburg, Ohio, SUA – 15.07.1957, Dayton, Ohio)

Om politic american. A lucrat ca reporter în Cincinnati, apoi a cumpărat ziarele *Dayton News* (1898) și *Springfield Daily News* (1903). Unul dintre susținătorii lui Woodrow Wilson, Cox a fost membru al Camerei Reprezentanților a SUA (1909–1913), apoi a fost ales guvernator al statului Ohio (1913–1915, 1917–1921), introducând legi privitoare la despăgubirea muncitorilor și la salariul minim pe economie. A fost nominalizat la președinție de către democrați în 1920, însă a fost învins de Warren G. Harding.

Coxey, armata lui ~

Grup de șomeri care a mărșăluit până la Washington DC, în anul Marii Depresiuni, 1894. Jacob S. Coxey (1854–1951), un om de afaceri, a condus grupul care spera să convingă Congresul să voteze legea cu privire la programele publice prin care se ofereau locuri de muncă. A părăsit statul Ohio la 25 martie și a ajuns la Washington la 1 mai, însoțit de cca 500 de oameni, fiind singurul grup de acest gen care a ajuns la destinație. Grupul a atras multă atenție, însă nu a reușit să impună vreo lege.

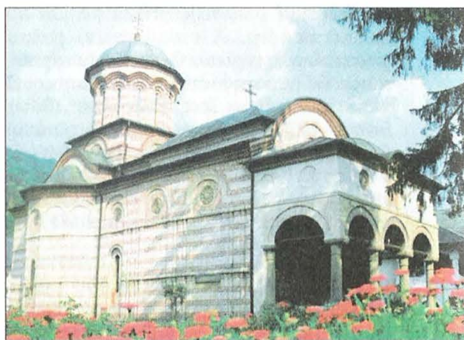
Coysevox, Antoine

(29.09.1640, Lyon, Franța – 10.10.1720, Paris)

Sculptor francez. În 1666 a devenit sculptorul lui Ludovic XIV și, până în 1678, a lucrat la Versailles. Era cunoscut pentru busturile care înfățișau o naturalețe și o expresivitate anticipând stilul rococo. A mai executat și sculptură decorativă pentru grădinile regale și s-a ocupat și cu decorațiile de interior. A exercitat o influență considerabilă asupra sculpturii franceze portretistice a sec. XVIII.

Cozia, mănăstirea ~

Locaș monahal din Oltenia, România, ctitorie a lui Mircea cel Bătrân. A fost ridicată în 1387–1388 și pictată în 1391. Pridvorul a fost adăugat de paharnicul Șerban Cantacuzino în 1706–1707. În fața bisericii se păstrează o fântână din vremea lui Neagoe Basarab. În incinta mănăstirii, la NE, se mai află un paraclis, construit de Constantin Brâncoveanu în 1710–1711, și altul la SE, datorat lui Mihnea Turcitul (1583). Întregul ansamblu constituie cel mai vechi și cel mai important complex de arhitectură și artă medievală din Țara Românească și păstrează o colecție de obiecte de artă medievală, fragmente de ancadramente de piatră (sec. XV) și cărți din sec. XVII–XVIII. Lângă mănăstire se înalță biserica bolniței, ctitorie a lui Radu Paisie.

Mănăstirea Cozia

CPU /Central Processing Unit/

(unitate centrală de procesare)

Principală componentă a computerului digital, alcătuită dintr-o unitate de control, o unitate de decodare a instrucțiunilor și o unitate logico-aritmetică. CPU este legată de memoria centrală, echipamentul periferic (inclusiv unitățile input-output) și unitățile de stocare. Unitatea de control integrează operațiunile computerului. Ea selectează instrucțiunile din memoria centrală într-o succesiune precisă și le transmite unității de decodare a instrucțiunilor, care le interpretează pentru a activa funcțiile sistemului, la momentul potrivit. Informațiile introduse sunt transferate, prin memoria centrală, la unitatea logico-aritmetică, pentru procesare (de ex. adunare, scădere, înmulțire, împărțire și anumite operații logice). Computerele mai mari pot avea două sau mai multe CPU, în acest caz fiind numite simplu procesori, deoarece nu mai reprezintă o unitate centrală.

Crab

Nebuloasă în constelația Taurului, la cca 5 000 de ani-lumină depărtare de Pământ. Având un diametru de cca 12 ani-lumină, este rămășița unei supernove, observată pentru prima dată de chinezi și de alți astronomi în 1054 și care a fost vizibilă pe lumină timp de 23 de zile și pe timp de noapte vreme de aproape 2 ani. Identificată ca o nebuloasă în jurul anului 1731, a fost numită astfel datorită formei sale, la mijlocul sec. XIX. În 1921 s-a descoperit că încă se extinde; în prezent, viteza medie de deplasare este de 1 100 km/secundă. Este unul dintre puținele corpuri astronomice care produc radiații pe tot spectrul măsurabil.

crab

Denumire comună pentru cele 4 500 de specii de decapode cu coadă scurtă, întâlnite în toate oceanele, în apele dulci și chiar în mediul terestru. Carapacea (exoscheletul superior al corpului) este, de obicei, largă, iar prima pereche de picioare este transformată în clești. Majoritatea crabilor trăiesc în mare și respiră prin branhii, care, la crabii tereștri, sunt modificate pentru a servi drept plămâni. Ei merg sau se târăsc, de obicei pieziș; unii sunt buni înotători. Crabii sunt omnivori, hrănindu-se cu cadavre, însă mulți sunt prădători, iar câțiva erbivori. Două dintre cele mai cunoscute crustacee sunt crabul-gigant (4 m, de la vârful unei gheare la alta), un crab-păianjen din Japonia și crabul-tasmanian (până la 46 cm lungime, cu o greutate mai mare de 9 kg). Alte specii nu au mai mult de 2,5 cm lungime. Crabii cei mai cunoscuți sunt crabul-pustnic, crabul comestibil (în Anglia și în Europa), crabul-lăutar, crabul-albastru și crabul-imperial.

crab-de-nisip (*Portunus holsatus*)
DR. ECKART POTT/BRUCE COLEMAN LTD.

crab-albastru

Denumire comună pentru orice membru al genului de decapode (*Callinectes*), în special *C. sapidus* și *C. hastatus*, crabi comuni comestibili de pe coasta Atlanticului de Vest, considerați delicatese. Habitatele lor obișnuite sunt țărmurile noroioase, golfurile și estuarele. Carapacea crabului-albastru, care are o culoare verzuie pe partea superioară și albă murdar pe partea ventrală, are dimensiuni de cca 15–18 cm lungime. Picioarele sunt albăstrui. Cleștii sunt mari și oarecum inegali ca dimensiune, iar perechea a cincea de apendice este aplatizată pentru înot. Cinci perechi de picioare sunt plate pentru a favoriza înotul. Crabii-albaștri sunt gunoieri.

crab-albastru (*Callinectes sapidus*)
JOHN H. GERARDOE DIN COLECȚIA SOCIETĂȚII NAȚIONALE AUDUBON/PHOTO RESEARCHES–EB INC.

crab-Dungeness

Crab comestibil (*Cancer magister*), prezent de-a lungul coastei Pacificului din Alaska până în California; unul dintre cei mai mari și mai importanți crabi din punct de vedere comercial. Masculul măsoară 18–23 cm lățime și 10–13 cm lungime. Partea dorsală a corpului este de culoare roșiatică și se deschide către partea posterioară; picioarele și partea ventrală sunt gălbui. Trăiește pe funduri nisipoase, sub limita fluxului. Printre speciile strâns înrudite din America de Nord se numără crabul-de-stâncă de pe coasta Atlanticului, crabul-Iona din apele de coastă, din New England până în Canada, precum și crabul-de-stâncă-roșu și crabul-de-stâncă-din-Pacific, ce trăiesc în apele de coastă ale Pacificului. Toți sunt comestibili, dar importanța lor comercială variază în funcție de specie.

crab-imperial *sau* crab-imperial-de-Alaska *sau* crab-japonez

Decapod marin (*Paralithodes camtschatica*), crab comestibil. Este întâlnit în apele puțin adânci de lângă Japonia și de-a lungul coastei regiunii Alaska; populează, de asemenea, Marea Bering. Unul dintre cei mai mari crabi, cântărind 4,5 kg sau mai mult. Mărimea și carnea sa gustoasă îi dau o valoare culinară deosebită, fiind pescuit industrial pe scară largă.

crab-lăutar

Denumire comună pentru cele 65 de specii de decapode (genul *Uca*) ale căror masculi țin unul din clești, mult mai mare decât celălalt, ca pe o vioară. Cleștii femelelor au dimensiuni reduse. Crabii-lăutar trăiesc adesea în populații numeroase pe plajele din regiunile temperate și tropicale ale lumii. Ocupă adăposturi acoperite de apă situate la o adâncime de cca 30 cm și se hrănesc cu alge și cu alte materii organice. Speciile comune din America de Nord trăiesc pe coasta Atlanticului Statelor Unite. Au un colorit strălucitor, iar dimensiunile corpului sunt cuprinse între 2,5 și 3 cm.

crab-păianjen *sau* păianjen-de-mare

Denumire comună pentru orice specie de crab marin care se deplasează lent și aparține familiei larg răspândite *Majidae* (sau *Maiidae*). Crabii-păianjen au capul în forma unui cioc, corp gros și rotunjit, picioare lungi, fusiforme. Folosesc o secreție mucoasă bucală pentru a prinde alge, spongieri și alte organisme în perii, țepii și proiecțiile noduroase de pe corp. Majoritatea speciilor

WALTER DAWN
crab-păianjen (*Libinia*)

sunt gunoieri, consumând în special cadavre. Mărimea lor diferă mult de la o specie la alta. Corpul crabului-păianjen european cu cioc lung (*Macropodia rostrata*) are mai puțin de 1 cm diametru, în timp ce crabul-gigant-japonez (*Macrocheira kaempferi*) poate atinge 4 m lungime când are cleștii desfăcuți, fiind probabil cel mai mare artropod cunoscut.

crab-potcoavă

Denumire comună pentru cele patru specii de artropode marine (ordinul *Xiphosura*, subspecia *Chelicerata*), răspândite pe coastele de E ale Asiei (trei specii) și în America de Nord (o specie). În pofida numelui, crabii-potcoavă nu sunt crabi; se înrudesc mai degrabă cu scorpionii. Specii foarte înrudite au trăit cu 505 m.a.u. Trăiesc în special în apele estuarelor. Specia din America de Nord, *Limulus polyphemus*, are lungimea maximă de peste 60 cm. Corpul este alcătuit din trei părți articulate una cu cealaltă: un cefalotorace lat, în formă de potcoavă, un abdomen mult mai mic, segmentat, și o coadă lungă, ascuțită ca o țeapă. Își depun ouăle în nisipul plajelor, primăvara și vara. Adulții se hrănesc cu viermi marini, iar larvele – cu organisme mici.

crab-potcoavă (*Limulus polyphemus*)

RUNK/SCHOENBERGER DIN GRANT HEILMAN

crab-pustnic

Denumire comună pentru orice specie de crab (familia *Paguridae* sau *Coenobitidae*) care folosește cochilii goale sau alte obiecte goale drept adăpost și mijloace de protecție a corpului. Sunt răspândiți în toată lumea și trăiesc pe fundurile nisipoase sau mâloase ale apelor și, ocazional, pe uscat și în copaci. Au două perechi de antene și patru perechi de picioare; prima pereche de picioare s-a transformat în clești cu care animalul acoperă deschiderea cochiliei atunci când se află în interior. Pe măsură ce crabul crește, își părăsește „adăpostul" și caută altul mai încăpător. Crabul-pustnic-mare, de culoare brună-roșcată (*Pagurus pollicaris* cu o lungime de 10–12 cm) și crabul-pustnic-mic (*Pagurus longicarpus*) trăiesc în apele americane de coastă ale Atlanticului de Nord.

crab-pustnic (*Pagurus samuelis*)

RUSS KINNE - PHOTO RESEARCHERS

Crabbe, George

(24.12.1754, Aldeburgh, Suffolk, Anglia – 03.02.1832, Trowbridge, Wiltshire)

Poet englez. Născut într-un sat foarte sărac la țărmul mării, Crabbe a devenit inițial chirurg. În 1780 a plecat la Londra, unde poemul său *Satul* (The Village, 1783) i-a adus faimă; scris pe de o parte ca un protest împotriva *Satului părăsit* al lui Oliver Goldsmith, a constituit încercarea lui Crabbe de a înfățișa sărăcia rurală. A urmat *Ziarul* (The Newspaper, 1785), însă nu a mai publicat din nou până în 1807. În *Registrul parohiei* (The Parish Register) a folosit registrul nașterilor, al morților și al căsătoriilor pentru a înfățișa viața comunității rurale. Considerat ultimul poet al perioadei augustine, a scris în cuplete eroice. Povestirea sa despre violentul și izolatul Peter Grimes din *Târgușorul* (The Borough) a devenit baza unei cunoscute opere a lui Benjamin Britten.

Cracovia

Oraș, 757 430 loc. (2005), în S Poloniei. Situat de ambele părți ale cursului superior al fluviului Vistula, a fost în 1138 capitala unui principat. Supraviețuind unei invazii mongole, a devenit capitala Poloniei reunificate în 1320. Importanța i-a scăzut după mutarea capitalei la Varșovia, în 1611. În timpul împărțirii Poloniei a ajuns sub stăpânire austriacă. Returnat Poloniei în 1918, a fost ocupat de Germania în Al Doilea Război Mondial. Reconstruit după război, este un centru industrial cu un foarte dezvoltat sector siderurgic la marginea orașului. Cracovia este și un centru cultural, universitatea sa datând din 1364.

Craig, (Edward Henry) Gordon

(16.01.1872, Stevenage, Hertfordshire, Anglia – 29.07.1966, Vence, Franța)

Actor, pictor-scenograf și teoretician de teatru englez. Fiul lui Ellen Terry, a jucat în trupa de teatru a lui Henry Irving (1889–1897), apoi s-a îndreptat către decor și costume. S-a stabilit la Florența (1906), unde a deschis Școala de Artă Teatrală (1913). În ziarul său internațional *The Mask* (1908–1929) și-a făcut cunoscute ideile despre teatru. Cărțile sale, *Despre arta teatrului* (On the Art of the Theatre, 1911), *Către un nou teatru* (Towards a New Theatre, 1913) și *Scenă* (Scene, 1923), au scos în evidență inovații în decor, bazate pe folosirea ecranelor portabile și pe schimbarea structurii luminii; teoriile sale au influențat orientările antinaturaliste ale teatrului modern.

Craig, Sir James (Henry)

(1748, Gibraltar - 12.01.1812, Londra, Anglia)

Ofițer din armata britanică și guvernator general al Canadei (1807–1811). În timpul Revoluției Americane, a fost rănit în bătălia de la Bunker Hill și a ajutat la respingerea invaziei armatei americane în Canada, în 1776. Mai târziu, a deținut o funcție în India. În calitate de guvernator general al Canadei, a cooperat cu partida guvernamentală din Québec, însă a dus o politică represivă împotriva francezilor canadieni, neapreciată de populație. Și-a dat demisia în 1811 și s-a întors în Anglia.

Craigavon

District în Irlanda de Nord, 80 671 loc. (2001). Înființat în 1973, se află la S de Lough Neagh. Este o importantă zonă pomicolă și a dezvoltat ramuri industriale, precum industria textilelor și produsele farmaceutice. În reședința administrativă, orașul Craigavon, este dezvoltată industria ușoară, orașul fiind și un centru comercial.

Crainic, Nichifor *născut* Ion Dobre

(22.12.1889, Bulbucata, Vlașca, actual Giurgiu, România - 20.08.1972, Mogoșoaia, lângă București)

Teolog, poet, eseist, filozof și jurnalist român. După studiile la seminarul teologic și absolvirea Facultății de Teologie din București, participă la Primul Război Mondial; apoi își continuă studiile de teologie și filozofie la Universitatea din Viena (1920–1922) și este profesor universitar la Chișinău (1927–1932) și București (1932). În 1940, devine membru al Academiei Române. Publică poezii în mai multe reviste literare importante: *Ramuri, Luceafărul, Flacăra, Transilvania*. Director și mentor al uneia dintre cele mai importante reviste literare din perioada interbelică, *Gândirea* (1928–1944). Inițiator al curentului gândirist, de orientare existențialist-ortodoxă, și autor al teoriei radicale a statului etnocratic și al unor articole în care elogia regimul Mussolini, Nichifor Crainic a rămas un nume controversat în lumea politicii, dar și a culturii românești, considerat unul dintre ideologii extremei drepte din România. A fost închis de regimul comunist între 1947 și 1962, iar după eliberare a devenit colaborator la ziarul *Glasul Patriei*, destinat influențării exilului românesc. Printre scrierile sale se numără volumele de lirică *Darurile pământului* (1920), *Cântecele patriei* (1925), *Țara de peste veac* (1931) și de eseistică – *Puncte cardinale în haos* (1936), *Ortodoxie și etnocrație* (1938), *Nostalgia paradisului* (1940).

Craiova

Municipiu, 302 622 loc. (2002), în S României, centrul administrativ al județului Dolj, situat în NV Câmpiei Romanați, pe malul stâng al Jiului. Orașul este situat pe locul așezării dacice Pelendava. Atestat documentar din 1475, a fost reședința banilor Olteniei, între 1492 și 1761. S-a dezvoltat ca un centru regional comercial, în ciuda cutremurului din 1790 și a atacului turcilor din 1802, în timpul căruia orașul a fost ars. A fost declarat municipiu în 1968. Nod feroviar și rutier, are aeroport și este un important centru industrial, cultural și științific al țării. Industria este profilată pe construcții de utilaj greu, avioane, automobile, tractoare, locomotive Diesel. Printre monumente se află mănăstirea Bucovăț (sec. XVI), Biserica Domnească (sec. XVII), astăzi Catedrala Mitropolitană a Olteniei, biserica Sfântul Ilie, Casa Băniei. Orașul este și un centru universitar (din 1966).

crampă

Contracție musculară dureroasă, prelungită, involuntară, a membrelor sau a organelor interne. Cauzele pot fi neurologice, reflexe sau psihologice. Crampele obișnuite sunt cele simțite de înotători, din cauza supraexpunerii la apă rece, crampe cauzate de căldură, din cauza eliminării sării prin transpirație, și cârceii. Crampele menstruale sunt contracții ale mușchiului uterin înaintea și în timpul menstruației. Crampele apar în afecțiuni precum maladia Parkinson și coreea Huntington. Tetanosul se manifestă prin crampe puternice, localizate, mai întâi, în mușchii membrelor.

Cranach cel Bătrân, Lucas *născut* Lucas Müler

(1472, Cranach, episcopia Bamberg - 16.10.1553, Weimar, Saxa-Weimar)

Pictor și gravor german. Și-a luat numele de la orașul său natal. Se știu puține lucruri despre viața și studiile lui. La Viena (1501–1504), a pictat câteva portrete și peisaje remarcabile, caracteristice Școlii dunărene. Din 1505 până în 1550 a fost pictor de curte la Wittenberg, unde s-a bucurat de succes și a făcut avere pictând portrete, subiecte mitologice și piese de altar pentru bisericile protestante și catolice. A atras atât de mulți artiști tineri la Wittenberg, încât orașul a devenit un adevărat centru al artei. Prieten cu Martin Luther, a devenit pictorul care a prezentat în tablouri cauza protestantă în Germania. A realizat numeroase gravuri și peste 100 de xilogravuri, în special pentru prima ediție în limba

germană a Noului Testament (1522). După ce a murit, stilul său a fost continuat de fiul său, Lucas Cranach cel Tânăr (1515–1586).

Crane, (Harold) Hart

(21.07.1899, Garrettsville, Ohio, SUA – 27.04.1932, în largul Mării Caraibilor)

Poet american. Înainte de a se stabili la New York a avut mai multe slujbe. *Clădiri albe* (White Buildings, 1926), primul său volum, include poezia *Pentru căsătoria dintre Faust și Elena* (For the Marriage of Faustus and Helen). Dorința lui de a răspunde pesimismului cultural al lui T.S. Eliot din *Tărâm pustiit* (Waste Land) s-a concretizat în lungul și dificilul poem *Podul* (The Bridge, 1930), care încearcă să creeze un mit epic al experienței americane, celebrând bogăția vieții moderne cu o intensitate vizionară. Alcoolic și dezamăgit din cauza homosexualității sale, s-a sinucis la vârsta de 32 de ani, aruncându-se peste bord, de pe navă, în Marea Caraibilor.

Crane, Stephen

(01.11.1871, Newark, New Jersey, SUA – 05.06.1900, Badenweiler, Baden, Germania)

Scriitor american. A urmat câțiva ani de colegiu, apoi s-a stabilit la New York. *Maggie: fata străzii* (Maggie: A Girl of the Streets, 1893), povestea unei fete dintr-o mahala, care ajunge prostituată, a fost o piatră de hotar în naturalismul literar. A devenit cunoscut în întreaga lume datorită capodoperelor *Semnul roșu al curajului* (The Red Badge of Courage, 1895), care înfățișează tulburarea psihologică a unui tânăr soldat din Războiul Civil, și datorită primului său volum de poezii, *Călăreții negri* (The Black Riders, 1895). Colecția sa de povestiri conține *Micul regiment* (The Little Regiment, 1896), *Monstrul* (The Monster, 1899) și *Povestiri din Whilomville* (Whilomville Stories, 1900). A murit la 28 de ani, de tuberculoză.

Stephen Crane, pictură în ulei de C.K. Linson, 1896

Crane, Walter

(15.08.1845, Liverpool, Anglia – 14.03.1915, Horsham)

Grafician, pictor și proiectant englez. Fiu al unui portretist, a studiat capodoperele italiene vechi și gravurile japoneze. Ideile prerafaeliților și ale lui John Ruskin au constituit sursa de inspirație a picturilor sale timpurii. A căpătat reputație internațională proiectând materiale textile și tapete în stil Art Nouveau, însă este cunoscut în special pentru ilustrațiile la cărți pentru copii. În 1894 a lucrat cu William Morris la *Povestea câmpiei lucitoare* (The Story of the Glittering Plain), carte tipărită în stilurile german și italian de xilogravură a sec. XVI. A făcut parte din Asociația Art Workers, iar în 1888 a înființat Societatea de Expoziții a lucrărilor de artă și meserii.

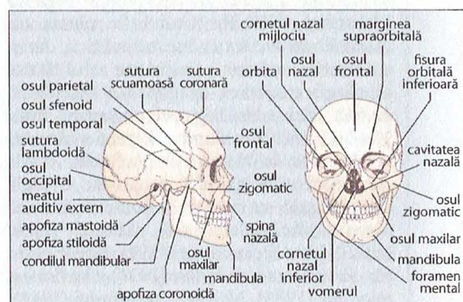
craniosinostoză *sau* craniostoză

Deformare a craniului produsă când oasele craniului fuzionează prea devreme. Presiunea provocată de creierul în creștere face ca, în mod normal, oasele craniului să crească de-a lungul suturilor craniene dintre ele. Dacă toate suturile fuzionează devreme, capul rămâne anormal de mic, ceea ce poate cauza retard mental sau orbire. Dacă doar una dintre suturi fuzionează mai devreme, craniul crește diform. Intervenția chirurgicală în primii doi ani de viață, pentru a păstra suturile larg deschise, diminuează aceste complicații.

craniu

Structură scheletică a capului. Cu excepția fălcii inferioare, oasele sale sunt prinse în încheieturi imobile (suturi), care formează o unitate ce închide și protejează creierul și organele senzoriale, conferind formă feței. Partea superioară, care cuprinde creierul, este alcătuită din oasele frontale, parietale, occipitale, temporale, sfenoidale și etmoide, având o formă globulară și fiind relativ mare în comparație cu porțiunea facială. La bază, are o deschidere prin care măduva spinării se leagă de creier. Craniul este așezat pe vertebra superioară (atlas), care permite mișcarea în față și în spate. Pentru realizarea mișcării dintr-o parte în alta

Craniu uman – vedere laterală și frontală

este folosită vertebra următoare (axis). *Vezi* craniosinostoză; fontanelă.

Cranmer, Thomas

(02.07.1489, Aslacton, Nottinghamshire, Anglia – 21.03.1556, Oxford)

Primul arhiepiscop protestant de Canterbury. Educat la Universitatea Cambridge, a fost hirotonisit în 1523. S-a implicat în negocierile lui Henric VIII cu papa, în încercarea acestuia de a divorța de Caterina de Aragon. În 1533, Henric l-a numit arhiepiscop de Canterbury, conștientizând că subminează autoritatea papală în Anglia. A anulat căsătoria lui Henric cu Caterina, a susținut căsătoria acestuia cu Anna Boleyn și, mai târziu, l-a ajutat să divorțeze și de aceasta. După moartea lui Henric, în 1547, Cranmer a devenit un sfătuitor influent al tânărului Eduard VI, stabilind în Anglia religia protestantă. A scris cele patruzeci și două de articole din care au rezultat cele treizeci și nouă de articole ale anglicanismului. Când Maria I, catolică, a devenit regină, Cranmer a fost judecat și condamnat pentru erezie, fiind ars pe rug.

Thomas Cranmer, pictură în ulei de Gerlach Flicke, 1545; Galeria Națională de Portrete, Londra

GALERIA NAȚIONALĂ DE PORTRETE, LONDRA

crannog

În Scoția și Irlanda, loc realizat artificial pentru a servi construirii unei case sau unei așezări, de obicei pe o insuliță sau în mlaștina unui lac. Făcute din cherestea sau, uneori, din piatră, structurile crannog datează din Epoca târzie a Bronzului până în Evul Mediu. De obicei fortificate cu palisade, sunt printre cele mai târzii gospodării preistorice. *Vezi* locuințe lacustre.

crap

Pește robust de culoare verde-brună (*Cyprinus carpio*, familia *Cyprinidae*), originar din Asia, dar introdus în Europa, America de Nord etc. Acoperit cu solzi mari, prevăzut cu două mustăți (cărnoase la pipăit) pe fiecare parte a fălcii superioare, crapul trăiește izolat sau în grupuri restrânse, în ape liniștite, cu plante, ori în lacuri artificiale sau naturale cu fundul noroios, sau în râuri. Omnivor, agită adeseori sedimentele în căutarea hranei, ceea ce afectează multe plante sau animale. Crapul crește până la o lungime medie de 35 cm; dar unele exemplare pot atinge chiar și 100 cm și o greutate de 22 kg. În captivitate, pot trăi chiar mai mult de 40 de ani.

Crassus, Lucius Licinius

(140–91 î.Hr.)

Avocat și om politic roman. Este considerat, alături de Marcus Antonius (143–87 î.Hr.), drept unul dintre marii oratori latini înainte de Cicero și este prezentat în opera *De oratore* (55 î.Hr.) a lui Cicero. Numit consul în 95 î.Hr., a fost unul dintre susținătorii unei legi (Lex Licinia Mucia) prin care era pusă sub acuzare orice persoană care se dădea drept cetățean roman, fără a avea acest drept. Acest lucru a dus la o revoltă a aliaților Romei în 90–88 î.Hr.

Crassus, Marcus Licinius

(115–53 î.Hr.)

Om politic roman. S-a aliat cu Sylla împotriva lui Marius, în războiul civil din 83–82 î.Hr., și a intrat în conflict cu Pompei. Între 72–71 î.Hr. a înăbușit revolta sclavilor, condusă de Spartacus. A acordat împrumuturi senatorilor cu datorii, inclusiv lui Iulius Caesar. În 70 î.Hr., Crassus și Pompei au fost aleși consuli. În 60 î.Hr., Crassus, Caesar și Pompei au format primul triumvirat. În calitate de guvernator al Siriei (54 î.Hr.), a invadat Partia; moartea sa, în Bătălia de la Carrhae, a grăbit războiul civil dintre Caesar și Pompei.

crater

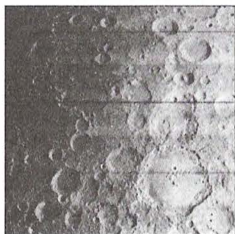
Depresiune circulară pe suprafața unui corp planetar. Majoritatea craterelor sunt rezultatul impacturilor cu meteoriții sau al exploziilor vulcanice. Craterele făcute de meteoriți sunt întâlnite în special pe Lună și pe planeta Marte, precum și pe alte planete și sateliți naturali, mai mult decât pe Pământ, deoarece majoritatea meteoriților sunt arși în atmosfera Pământului înainte de a ajunge pe acesta, iar eroziunea șterge urmele impactului. Craterele făcute de exploziile vulcanice (de ex. Crater Lake din statul Oregon) sunt mai întâlnite pe Pământ decât pe Lună, pe Marte sau pe satelitul natural al lui Jupiter, Io.

Crater Lake

Lac în munții Cascade, în SV statului Oregon. Lacul se găsește într-o uriașă caldeiră vulcanică, cu un diametru de 10 km și o adâncime de 589 m. Este rămășița unui munte distrus într-o erupție vulcanică, acum mai bine de 6 000 ani. Lacul, de un albastru intens, și regiunea din jurul său au devenit parc național în 1902; parcul ocupă o suprafață de 647 kmp.

crater meteoritic

Depresiune ce rezultă din impactul unui meteorit cu orice corp planetar. Au fost descoperite cratere pe Pământ, pe Lună, pe Marte, dar și pe alte planete și sateliți; apar, probabil, pretutindeni în Univers, pe suprafețele neprotejate ale planetelor și ale sateliților. Craterele sunt mai puțin numeroase pe Pământ decât pe Lună, întrucât cele mai multe particule mici ard la intrarea în atmosfera Pământului. Astfel, craterele de pe suprafața Pământului sunt mai mari decât media.

Cratere meteoritice pe suprafața Lunii, fotografie realizată de satelitul Lunar Orbiter IV

ADMINISTRAȚIA AEROSPAȚIALĂ NAȚIONALĂ A SUA

Craters of the Moon, Monumentul Național și Rezervația ~

Regiune de conuri vulcanice și cratere, în partea central-sudică a statului Idaho, SUA. Înființat în 1924, parcul ocupă o suprafață de 21 669 ha și are mai mult de 35 de cratere, datând probabil de numai câteva mii de anii. Unele au un diametru de 800 m, zeci de metri adâncime și ating înălțimi de peste 1 800 m. Tunelurile formate de fisurile datorate erupțiilor prezintă stalactite și stalagmite albastre și roșii.

Crawford Seeger, Ruth născută Ruth Porter Crawford

(03.07.1901, East Liverpool, Ohio, SUA – 18.11.1953, Chevy Chase, Maryland)

Compozitoare americană. A studiat pianul de mică și s-a pregătit singură la compoziție, reușind să intre la Conservatorul American. După câteva lucrări inițiale, inspirate din compozițiile lui Claude Debussy și A. Skriabin, a scris câteva piese uimitoare, inclusiv *Cvartetul de coarde* (1931). S-a căsătorit cu muzicologul Charles Seeger (1886–1979) în 1931, devenind mama vitregă a cântărețului de folk Pete Seeger. Nu a mai compus prea mult după aceasta, dar a devenit un influent cercetător al folclorului american.

Crawford, Cheryl

(24.09.1902, Akron, Ohio, SUA – 07.10.1986, New York, New York)

Acriță și producătoare de teatru americană. A jucat cu trupa Theater Guild din 1923 și a devenit managerul de distribuție al acesteia (1928–1930). A ajutat la înființarea trupei Group Theatre, în 1931. Fiind unul dintre fondatorii Actors Studio, în 1947, și-a continuat cariera de producător administrativ. Printre cele mai cunoscute producții ale sale de pe Broadway se numără *Brigadoon* (1947), *Tatuajul cu trandafir* (The Rose Tattoo, 1951) și *Dulcea pasăre a tinereții* (Sweet Bird of Youth, 1959), ultimele două aparținând lui Tennessee Williams.

Crawford, Isabella Valancy

(25.12.1850, Dublin, Irlanda – 12.02.1887, Toronto, Ontario, Canada)

Poetă canadiană de origine irlandeză. A emigrat în Canada cu familia ei în 1858. Din 1875 până la moarte, a trăit alături de mama ei, în Toronto, din vânzarea poveștilor și a poeziilor sale. Singura carte publicată în timpul vieții (pe cheltuiala ei) a fost *Old Spookses' Pass, Malcom's Katie and Other Poems* (1884). Opera sa, caracterizată de descrieri pline de viață ale peisajului canadian, a fost redescoperită în anii 1970, de atunci fiind republicată de mai multe ori.

Crawford, Joan născută Lucille Lesueur

(23.03.1908, San Antonio, Texas, SUA – 10.05.1977, New York, New York)

Acriță americană de film. A fost dansatoare într-o trupă de pe Broadway, apoi a obținut primul contract la Hollywood, la mijlocul anilor 1920. După ce a jucat rolul de fetișcană în filme precum *Fiicele noastre dansatoare* (Our Dancing Daughters, 1928), a interpretat roluri de femei oportuniste în dramele epocii Marii Depresiuni, precum *Grand Hotel* (1932) și *Femei* (The Women, 1939). Cu sprâncene negre, purtând haine cu umeri înalți și creând o atmosferă intensă, isterică, a devenit o eroină suferindă în *Mildred Pierce* (1945, Premiul Oscar) și în melodramele psihologice *Posesiune* (Possessed, 1947) și *Teamă bruscă* (Sudden Fear, 1952). Printre filmele sale de mai târziu se numără *Regina din Sud* (Queen Bee, 1955) și *Ce s-a întâmplat cu Baby Jane?* (What Ever Happened to Baby Jane?, 1962).

Joan Crawford, cca 1934

ARHIVA DE FILM A MUZEULUI DE ARTĂ MODERNĂ, NEW YORK

Crawford, William H(arris)

(24.02.1772, Amherts county, Virginia, SUA – 15.09.1834, Elberton, Georgia)

Lider politic american și aspirant la președinție. A predat dreptul și a lucrat în avocatură, apoi a fost ales în corpul legislativ al Georgiei, în 1803. Membru al Senatului

între 1807–1813, unde a susținut declarația de război împotriva Angliei din 1812. A fost ambasador în Franța (1813–1815), ministru de război (1815–1816) și ministru al trezoreriei (1816–1825). A fost unul dintre cei patru candidați la alegerile prezidențiale din 1824, câștigate de John Quincy Adams.

Craxi, Bettino *născut* Benedetto

(24.02.1934, Milano, Italia – 19.01.2000, Al-Hammamet, Tunisia)

Om politic italian. Cel dintâi prim-ministru socialist al Italiei (1983–1987). Implicat inițial în mișcarea tineretului socialist, a câștigat alegerile pentru Camera Deputaților în 1968, devenind secretarul general al Partidului Socialist în 1976. A unit fracțiunile partidului, combinând politicile sociale și cele economice moderate, și a încercat să se disocieze de mult mai numerosul Partid Comunist Italian. Ca prim-ministru, a urmat politici fiscale antiinflaționiste și a instituit o atitudine proamericană în politica externă a țării. În 1993, mai multe acuzații de corupție l-au forțat pe Craxi să-și dea demisia din calitatea de șef al partidului. S-a mutat în Tunisia, iar în 1994 a fost de două ori condamnat la închisoare *in absentia*.

Cray, Seymour R(oger)

(28.09.1925, Chippewa Falls, Wisconsin, SUA – 05.10.1996, Colorado Springs, Colorado)

Inginer electronist american. În anii 1950 a lucrat la UNIVAC I, cap de serie al primei generații de computere digitale. Cray a condus proiectarea primului computer tranzistorizat din lume (CDC 1604). În 1972 a înființat Institutul de Cercetare Cray Inc., unde au fost construite cele mai rapide și mai puternice computere din lume, folosind structura inovatoare a multiprocesoarelor. Cray-2 (1985) putea face 1,2 miliarde de calcule pe secundă, un ritm incredibil în acea vreme.

Crazy Horse

(1842?, lângă Rapid City, Dakota de Sud, SUA – 05.09.1877, Fort Robinson, Nebraska)

Șef indian din tribul sioux oglala. Refuzând să semneze un tratat în 1868, prin care tribului sioux i se atribuia o mare rezervație în Black Hills, Crazy Horse și-a condus luptătorii în raiduri continue împotriva triburilor dușmane, precum și împotriva albilor. În 1876 s-a alăturat forțelor cheyenne, într-un atac-surpriză, împotriva generalului George Crook, în S statului Montana, forțând retragerea acestuia. S-a unit apoi cu căpetenia de trib Sitting Bull, în Bătălia de la Little Bighorn, contribuind la anihilarea trupelor generalului George Custer. În 1877, tribul său fiind slăbit de frig și foame, Crazy Horse a capitulat în fața lui Crook; mutat într-o așezare militară din Nebraska, a fost ucis într-o încăierare cu soldații.

Crăciun

Sărbătoare creștină celebrată pe 25 decembrie, amintind de nașterea lui Iisus. Data de 25 decembrie fusese deja aleasă de Sextus Iulius Africanus, în 221 d.Hr., ca zi în care să se celebreze Crăciunul. Această zi a fost sărbătorită la Roma în 336 d.Hr., iar data de 25 decembrie a fost probabil aleasă pentru că ea coincidea cu sărbătoarea romană a solstițiului de iarnă și cu nașterea lui Mithra. Obiceiul oferirii de daruri a început în sec. XV, iar petrecerile sunt moștenite de la sărbătoarea de Saturnalii (17 decembrie); obiceiul folosirii vegetației verzi, a luminilor și a darurilor pentru copii și pentru săraci era practicat de romani cu ocazia Anului Nou (1 ianuarie). Bușteanul de Crăciun, prăjiturile și bradul își au originea în obiceiurile germane și celtice. Astăzi, Crăciunul este privit ca o sărbătoare de familie, cu cadouri aduse de Moș Crăciun (*vezi* Sf. Nicolae). Devenind o sărbătoare din ce în ce mai nereligioasă, a început să fie celebrat și de necreștini.

Crăciun, brad de ~

Brad decorat cu lumini și ornamente, cu câteva zile înainte de sărbătorirea Crăciunului. Folosirea copacilor, a coroanelor și a ghirlandelor din brad și a plantelor cu frunze mereu verzi, ca simbol al vieții eterne, era un obicei antic al egiptenilor, chinezilor și evreilor. Simbolul creștin este posibil să-și aibă originea în piesa medievală germană despre Adam și Eva, în care apărea copacul paradisului, plin de mere. Varianta modernă, bradul împodobit, era larg răspândită printre luteranii germani în sec. XVIII. Adus în America de Nord de coloniștii germani, în sec. XVII, s-a răspândit repede și aici, până la mijlocul sec. XIX. În Anglia sec. XIX, obiceiul a fost popularizat de consortul reginei Victoria, prințul Albert de Saxa-Coburg.

creamware

Ceramică englezească, de culoarea smântânii, produsă la sfârșitul sec. XVIII. A fost concepută ca înlocuitor al porțelanului chinezesc. În 1762, Josiah Wedgwood a avut mare succes comercial cu vasele sale utilitare, cu prețuri modeste. Modelele simple și desenele elegante, imprimate prin tehnologia transferului (*vezi* emailuri Battersea), se potriveau de minune cu

Ceainic din ceramică creamware din Leeds, ornamentat cu dungi emailate verzi și ajurat; Yorkshire, Anglia, sfârșitul sec. XVIII

MUZEUL VICTORIA & ALBERT, LONDRA

produsele lui smălțuite, de culoarea smântânii. Până în 1790, multe alte fabrici (de ex. cele din Liverpool, Bristol, Staffordshire) produceau cu succes astfel de vase; imitațiile de pe continent erau, de obicei, inferioare. Creamware a fost produs de-a lungul sec. XIX și după aceea.

Creangă, Ion

(10.06.1839, Humulești, Neamț, România – 31.12.1889, Iași)

Unul dintre clasicii literaturii române. După o copilărie fericită, petrecută la țară fără nici un fel de constrângeri, a urmat – la dorința mamei sale – studii de teologie, pentru a îmbrăca rasa preoțească. A urmat cursurile primare în satul natal, la școala înființată de preotul Ion Humulescu (Nemțeanu) și apoi la cea din Broșteni. În 1854 s-a înscris la școala de catiheți din Fălticeni, iar apoi a frecventat cursurile Seminarului de la Socola, absolvite în 1858. Ajuns să urmeze cursurile Școlii Normale Vasile Lupu (1864) conduse de Titu Maiorescu, a fost remarcat de acesta încă din anul II și numit institutor la școala primară Trei Ierarhi. Din pricina unor manifestări de independență față de canoane și față de superiorii bisericești, va fi suspendat din funcția de diacon, iar apoi și din aceea de institutor (1872), învinuit de a fi mers la teatru, de a fi tras cu pușca asupra bisericii, de a trăi de mai mulți ani despărțit de soție și de a se fi tuns. Apreciat totuși ca institutor și cunoscut autor de manuale școlare (*Învățătoriul copiilor, Metodă nouă de scriere și citire*) a fost reprimit în învățământ în 1874, când Titu Maiorescu devenea ministru. Un an mai târziu, l-a întâlnit pe revizorul școlar Mihai Eminescu, de care îl va lega o prietenie pe viață. Intuind geniul de povestitor al lui Creangă, Eminescu l-a determinat să-și transcrie repertoriul oral și l-a introdus în cenaclul Junimea. În perioada 1875–1884, revista cenaclului, *Convorbiri literare*, va publica aproape tot ceea ce a scris Creangă (*Soacra cu trei nurori, Capra cu trei iezi, Dănilă Prepeleac, Punguța cu doi bani, Moș Nichifor Coțcariul, Ivan Turbincă, Povestea lui Harap Alb, Amintiri din copilărie* etc.). Afectat din ce în ce mai tare de crizele tot mai frecvente de epilepsie, ca și de despărțirea de Eminescu, plecat la București, în 1887 a renunțat la învățământ și a solicitat pensionarea. S-a stins din viață chiar în ajunul Anului Nou, la doar câteva luni după dispariția prietenului Eminescu. Scrierile sale sunt caracterizate prin jovialitate, spirit scenic, oralitate, prin fraza bogată, muzicală, cu expresii și cuvinte populare, prin gustul pentru fabulos. În universul, fantastic sau nu, al scrierilor sale, binele și răul, sublimul și grotescul, înțelepciunea și suficiența, umorul catalizează narațiunea, o însoțește ca o „vioara a doua" ce echilibrează cu înțelepciune și bunăvoință limitele personajelor prezentate, oferind cuminținie și echilibru. Recunoscut datorită măiestriei basmelor, poveștilor și povestirilor sale, a intrat în istoria literaturii române în primul rând ca autor al operei autobiografice *Amintiri din copilărie*. Expresie excepțională a copilăriei de oriunde și dintotdeauna, în care domnesc totuși detașarea și chiar autoironia față de eroul principal, naratorul însuși, lucrarea nu este lipsită de lirism, dar accentul cade pe evenimentele, pe împrejurările și pe isprăvile la care personajul principal este martor și participant.

Ion Creangă

creasta-cocoșului *sau* coada-cocoșului *sau* pecetea-lui-Solomon

Denumire comună pentru cele cca 25 de specii de plante perene erbacee care alcătuiesc genul *Polygonatum* (familia *Liliaceae*), întâlnite pretutindeni în emisfera nordică. Planta înflorește în zonele umede și împădurite. Are rizomi groși, de pe care pornesc tulpini aeriene, înalte și aplecate, care poartă florile verzui-albe sau albe, în formă de ciorchini, dispuse în axilele frunzelor. Fructele au forma unor boabe și sunt de culoare roșie. Plantele asemănătoare din genul *Smilacina* au ciorchinii florali situați în vârful tulpinii.

creativitate

Capacitate de a produce ceva nou prin mijloace imaginative, fie o nouă soluție la o anumită problemă, fie o nouă metodă sau un nou mecanism, fie un obiect artistic nou sau o formă artistică nouă. Termenul se referă, în general, la bogăția ideilor și la originalitatea gândirii. Studiile psihologice asupra oamenilor extrem de creativi au arătat că mulți dintre aceștia au interes puternic față de dezordinea aparentă, contradicții și lipsa unui echilibru, care par

să fie percepute ca provocări. Astfel de indivizi pot deține o conștiință de sine foarte adâncă, largă și flexibilă. Studiile au mai arătat că inteligența are prea puțin de-a face cu creativitatea; astfel, o persoană foarte inteligentă poate să nu fie și foarte creativă. *Vezi* geniu.

creaționism

Teorie care susține că materia, variatele forme de viață și lumea au fost create de Dumnezeu din nimic. Creaționismul s-a dezvoltat ca rezultat al avansării teoriei evoluției, după publicarea, în 1859, a lucrării lui Charles Darwin *Despre originea speciilor* (On the Origin of Species). Timp de două decenii, cea mai mare parte a comunității științifice a acceptat o oarecare formă de evoluție organică, însă mulți lideri religioși au considerat că teoria va duce la pierderea credinței din partea oamenilor. Cel mai cunoscut caz în care această problemă a fost dezbătută este procesul Scopes (1925).

Crécy, Bătălia de la ~

(26 august 1346)

Victorie engleză din prima fază a Războiului de 100 de Ani împotriva Franței. La Crécy-en-Ponthieu, Eduard III al Angliei l-a învins pe Filip VI al Franței, deși forțele engleze erau cu mult depășite numeric. Englezii au învins deoarece arcașii lor erau înarmați cu arcuri lungi și datorită unei poziții defensive puternice.

credincioșii vechi

Disidenți ruși care refuzau să accepte reformele liturgice impuse de Nikon Bisericii Ortodoxe Ruse între 1652–1658. Însumând milioane de adepți în sec. XVII, vechii credincioși au fost victimele numeroaselor persecuții timp de ani de zile, câțiva dintre liderii lor fiind chiar executați. Gruparea s-a divizat în numeroase secte. Două dintre cele mai importante erau popovțî (*în rusă*, cu clerici) și bezpopovțî (*în rusă*, fără clerici). În 1971, consistoriul Bisericii Ortodoxe Ruse a ridicat anatemele lansate în sec. XVII și a recunoscut valabilitatea riturilor străvechi.

credit

Tranzacție între două părți în care una (creditorul sau cel care dă cu împrumut) asigură bani, bunuri, servicii sau garanții în schimbul unei plăți pe care cealaltă parte (datornicul sau debitorul) se obligă să o plătească în viitor. Astfel de tranzacții includ, în mod normal, plata unei dobânzi creditorului. Creditul poate fi oferit de instituții de stat sau private pentru a finanța afaceri, operațiuni agricole, cheltuieli din partea consumatorului sau proiecte guvernamentale. Creditele mari sunt oferite prin intermediul unor instituții financiare specializate, cum ar fi băncile comerciale, sau prin programe conduse de guvern.

credit de consum

Împrumuturi pe termen scurt și mediu, folosite pentru finanțarea cumpărării de bunuri sau servicii pentru consum personal. Împrumuturile pot fi acordate sub formă de bani gheață de către creditori sau sub formă de credit de vânzare de către vânzători. Împrumuturile cu rambursarea stabilită eșalonat, cum ar fi împrumuturile pentru achiziționarea de automobile și cumpărăturile cu carte de credit, se plătesc în două sau mai multe rate. Împrumuturile cu plată neeșalonată, cum ar fi creditele pentru servicii oferite de companiile de utilitate publică, se achită prin plată integrală. Împrumuturile pentru consum au de obicei o rată a dobânzii mai mare decât împrumuturile pentru afaceri. *Vezi și* credit.

Crédit Mobilier, scandalul ~

(1872–1873)

Manipulare ilegală a contractelor de construcții de către Union Pacific Railroad, care a devenit un simbol al corupției, după Războiul Civil American. Acționarii majoritari ai căii ferate au creat Crédit Mobilier of America pentru a ascunde profitul construcției, oferind sau vânzând acțiuni politicienilor influenți, în schimbul unor favoruri. După ce un ziar a expus toată afacerea, în 1872, o investigație a Congresului a condus la eliminarea a doi membri din Camera Reprezentanților.

credit pentru investiții

Facilitate fiscală prin care se permite unor companii să deducă din totalul taxelor fiscale un anumit procentaj al costurilor de investiții, pe lângă deducerile obișnuite acordate pentru depreciere. Creditele de investiții sunt asemănătoare deducerilor pentru investiții și permit oamenilor de afaceri să deducă din venitul impozabil un anumit procentaj al costurilor de capital. Atât creditele, cât și deducerile pentru investiții se deosebesc de deprecierea accelerată prin aceea că oferă o deducere procentuală în momentul achiziționării unui activ. De fapt, acestea reprezintă subvenții pentru investiții. Creditele și deducerile pentru investiții au fost adoptate în SUA în 1962 pentru a proteja afacerile americane de competitorii străini, dar, de atunci, au fost aplicate mai ales pentru a sprijini conservarea energiei, controlul poluării sau diferite forme de dezvoltare economică.

creditor

Vezi datornic și creditor

cree

Una dintre cele mai mari populații indiene vorbitoare de limbă algonkin din Canada, anterior ocupând o zonă imensă, din V Québecului până în E statului Alberta. Au făcut rost de arme de foc și s-au angajat în comerțul cu blănuri cu europenii, începând cu sec. XVII. Existau două ramuri importante: cree din ținuturile împădurite *(vezi* culturile Woodlands) și cree de câmpie, vânători de bizoni din Marile Câmpii din N *(vezi* indienii de câmpie). Pentru cree de pădure, ritualurile și tabuurile legate de spiritele animalelor erau foarte importante, precum și frica de vrăjitorie. Printre cree de câmpie, mult mai războinici, ritualurile menite să le aducă succes în războaie și la vânatul de bizon erau cele mai întâlnite. La recensământul din 2000 din SUA, în jur de 600 000 de canadieni au spus că printre strămoșii lor se numără și membri ai populației cree, iar 2 500 au susținut că sunt sută la sută de origine cree.

creek

Amerindieni care trăiesc mai ales în Oklahoma, dar și în Georgia și în Alabama. Confederație neomogenă și schimbătoare, populația creek avea două ramuri importante: muskogee (sau populația creek din ținuturile înalte) și hitchiti și alabama (sau populația creek din ținuturile joase). Cultivau porumb, fasole și dovlecei. Fiecare așezare creek avea o piață sau un loc de întâlnire al comunității, adeseori un templu, în jurul căruia erau construite case rectangulare. Printre ceremoniile religioase se numărau sărbătoarea porumbului verde și ritualurile anuale ale primelor roade și ale focului celui nou. În sec. XVIII, o confederație creek – din care făceau parte triburi ca natchez, yuchi, shawnee și altele – a fost organizată pentru a forma un front unit atât împotriva albilor, cât și a altor dușmani indieni. Confederația s-a dovedit a fi un eșec, deoarece niciodată nu contribuiau toate grupările de războinici la bătăliile comune. Războiul populației creek împotriva Statelor Unite (1813–1814) s-a încheiat cu înfrângerea primilor și cedarea a 23 de milioane de acri de pământ, indigenii fiind forțați să se mute în Teritorile Indiene (Oklahoma). La recensământul din 2000 din SUA, 40 200 de persoane au declarat că sunt de origine creek.

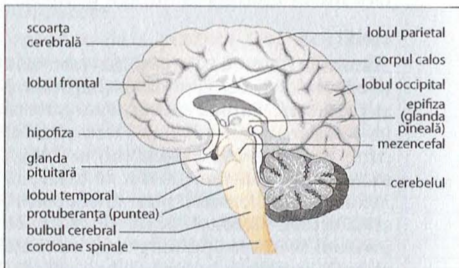
Ben Perryman, indian din tribul creek, pictură de George Catlin, 1836

MUZEUL NAȚIONAL DE ARTĂ AMERICANĂ (FOSTA COLECȚIE NAȚIONALĂ DE ARTE FRUMOASE), INSTITUTUL SMITHSONIAN, WASHINGTON, DC, DONAȚIE DIN PARTEA DNEI SARAH HARRISON

creier

Concentrație de țesuturi nervoase în partea frontală sau la extremitatea superioară a corpului unui animal. Controlează informația senzorială, mișcările, actele instinctive și, la vertebratele superioare, reprezintă și centrul învățării. Creierul vertebratelor este alcătuit din creierul posterior (rombencefal), creierul mijlociu (mezencefal) și creierul frontal (prozencefal). Creierul posterior adăpostește bulbul rahidian și puntea, care unește măduva spinării cu nivelurile superioare ale creierului și transferă informația de la cortexul cerebral la cerebel. Creierul mijlociu, un centru important de integrare senzorială pentru multe vertebrate, servește ca verigă principală între creierul posterior și cel frontal, în cazul mamiferelor. Grupuri mari de nervi unesc cerebelul cu bulbul rahidian și cu creierul mijlociu. În creierul frontal, cele două emisfere cerebrale sunt unite printr-o rețea groasă de fibre

Vedere laterală a creierului, cu principalele sale structuri. Creierul mare (creierul propriu-zis) este alcătuit din două emisfere cerebrale, unite între ele prin corpul calos, un pachet de fibre nervoase. Două șanțuri adânci împart emisferele în patru lobi: frontal, temporal, parietal și occipital. Numeroase celule nervoase alcătuiesc scoarța cerebrală sau cortexul cerebral, care controlează activitățile motorii și senzoriale. Talamusul transmite scoarței cerebrale impulsurile senzoriale primite de la măduva spinării. Hipotalamusul este cel mai important centru coordonator al funcțiilor organelor interne, precum și al unor reacții legate de instincte sau de anumite stări emoționale. Centrii hipotalamici controlează respirația, debitul sangvin, termoreglarea, stările emoționale. Hipofiza (glanda pituitară) este legată fiziologic și reglată de hipotalamus. Creierul mijlociu (mezencefal) transmite semnalele dintre creierul anterior (telencefal) și creierul posterior (metencefal, cerebel). Cerebelul și creierul mare îndeplinesc un rol important în mișcările voluntare, precum și în menținerea echilibrului. Puntea lui Varolio sau protuberanța inelară servește ca punct de legătură între bulbul rahidian (măduvă prelungită), mezencefal, cerebel și creierul mare. Bulbul rahidian, aflat între puntea lui Varolio și măduva spinării, joacă un rol important în răspunsurile reflexe esențiale, involuntare și de reglare (incluzând respirația, deglutiția, ritmul cardiac) și transmite semnalele dintre măduva spinării și celelalte regiuni ale creierului.

nervoase (corp calos) și sunt despărțite de două șanțuri în patru lobi (frontal, parietal, temporal și occipital). Creierul mare, cea mai mare parte a creierului uman, deține controlul funcțiilor celor mai complexe. Fibre nervoase motoare și senzoriale din fiecare emisferă se încrucișează în bulbul rahidian, controlând partea corpului opusă emisferei respective.

cremalieră și pinion

Dispozitiv mecanic ce constă dintr-o bară cu secțiune pătrată transversală (cremalieră), având pe o parte dinți care se întrepătrund cu cei de pe o roată dințată mică (pinion). Dacă pinionul se rotește în jurul unei axe fixe, cremaliera se va mișca în linie dreaptă. Unele mecanisme de la automobile au direcții tip cremalieră și pinion, care folosesc acest principiu. Dacă cremaliera este fixă și pinionul este fixat pe o masă într-un colier și ghidat pe șine paralele cu cremaliera, atunci rotația pinionului va mișca masa paralel cu cremaliera. La mașini-unelte, acest principiu este folosit pentru a obține mișcări rapide ale bancurilor de lucru.

creol

Între sec. XVI–XVIII, orice persoană născută în America spaniolă, din părinți spanioli, spre deosebire de o persoană născută în Spania și care locuia în America. Sub legea colonială spaniolă, creolii erau discriminați; în consecință, aceștia au condus revoluțiile din sec. XIX împotriva Spaniei și, astfel, au devenit noua clasă conducătoare. Astăzi, cuvântul creol are mai multe înțelesuri. În Louisiana, poate însemna fie descendenți albi din primii coloniști, spanioli sau francezi, vorbitori de limbă franceză, fie oameni din rase amestecate, care vorbesc o formă de franceză sau de spaniolă. În America Latină poate denumi o persoană cu rădăcini pur spaniole sau un membru al claselor europenizate urbane, în opoziție cu indienii rurali. În America Centrală, se referă la toate popoarele, indiferent de origine, care fac parte din cultura caraibilor.

creozot

Oricare dintre cele două substanțe complet diferite, distilate din gudron de cărbune și gudron de lemn. Creozotul din gudron de cărbune este un amestec complex de compuși organici, în special hidrocarburi. Este un conservant al lemnului, insolubil în apă și ieftin, folosit la traversele liniilor ferate, la stâlpii de telefonie și pilonii de poduri marine, ca dezinfectant, fungicid și biocid. Creozotul din gudron de lemn constă, mai ales, din fenoli și compuși înrudiți; cândva, a fost intens folosit în scopuri farmaceutice.

Cresilas *sau* Kresilas

(sec. V î.Hr., Atena, Grecia)

Sculptor grec care și-a desfășurat activitatea în special în Atena. A fost contemporan cu Fidias. Bustul lui Pericle (445 î.Hr.) a generat un tip de portretistică nobilă și idealizată. Figura unei amazoane rănite (440 î.Hr.) este atribuită lui. Lucrările atribuite lui Cresilas sunt cunoscute doar în copii ale originalelor din bronz, pierdute.

Cressent, Charles

(16.12.1685, Amiens, Franța – 10.01.1768, Paris)

Tâmplar francez de mobilă fină. A studiat și sculptura, devenind și un excelent artizan în metal. În 1710 a plecat la Paris și a lucrat în studioul lui A.-C. Boulle. În 1715 a fost numit ebenistul oficial al lui Filip II, duce d'Orléans. În 1719 a fost ales la Academia St. Luc și a primit importante comenzi pentru aristocrații francezi, printre care și Madame de Pompadour. Lucrările sale timpurii erau realizate în stilul Louis XVI, însă cele de mai târziu (1730–1750) erau mai ușoare, fiind realizate în linii mai curbe. A fost un susținător al stilului régence și a introdus intarsii de lemn colorat și bronz aurit în decorațiile lăzilor.

Creston, Paul
născut **Giuseppe Guttivergi**

(10.10.1906, New York, New York, SUA – 24.08.1985, San Diego, California)

Compozitor american. Născut din părinți imigranți săraci, a fost un autodidact în muzică. Numeroasele sale lucrări, multe dintre ele fiind foarte des folosite, sunt ritmice și în tonalități accesibile. Printre acestea se numără șase simfonii, un recviem, trei mise și concerte pentru saxofon, pian, acordeon și vioară. Este apreciat pentru vitalitatea ritmică și armonia complexă a muzicii sale, marcată de disonanțe moderne și poliritmuri.

Cresus

(m. 546? î.Hr.)

Ultimul rege al Lidiei, recunoscut pentru bogăția sa. L-a urmat la tron pe tatăl său în jurul anului 560 î.Hr., iar după cucerirea Ioniei continentale a trebuit să se confrunte cu amenințarea persană, reprezentată de Cirus cel Mare. Cresus a încheiat cu greu o alianță cu Babilonul, cu Egiptul și cu Sparta pentru a-i înfrunta pe perși, însă după o încercare nereușită de a invada Cappadocia, s-a întors în capitala sa, Sardis.

Perşii l-au urmărit, atacând Sardisul în 546 î.Hr. şi cucerind Lidia. Soarta lui Cresus este necunoscută. Herodot susţine că a fost condamnat să fie ars de viu, fiind salvat însă de zeul Apolo.

creştere economică

Proces prin care bogăţia unui stat creşte în timp. Unitatea de măsură utilizată pentru creşterea economică este rata reală a creşterii înregistrate în producţia de bunuri şi de servicii ale unei ţări (dată de produsul intern brut adaptat la inflaţie sau PIB real). Se folosesc şi alte măsurători (de ex. venitul naţional pe cap de locuitor, consumul pe cap de locuitor). Rata creşterii economice este influenţată de resursele naturale, umane şi de capital, precum şi de dezvoltarea tehnologică în cadrul economiei, de structura şi stabilitatea instituţională. Alţi factori sunt nivelul activităţii economice mondiale şi relaţiile comerciale. *Vezi şi* dezvoltare economică.

creştere a animalelor

Creştere, îngrijire şi înmulţire controlată a animalelor domestice, ce presupune şi îmbunătăţirea anumitor calităţi ale rasei, prin încrucişare. Animalele sunt crescute şi înmulţite pentru beneficii imediate (de ex. hrană, blană), pentru amuzament, pentru practicarea anumitor sporturi sau pentru cercetări ştiinţifice. *Vezi* apicultură; fermă de produse lactate.

creştinism

Religie care îşi are originile în Iisus din Nazaret, despre care afirmă că este alesul (Hristos) lui Dumnezeu. Creştinismul este religia adoptată de o treime din populaţia lumii. Aproape două miliarde de oameni sunt legaţi într-un fel sau altul de mişcarea creştină, pe fiecare continent existând numeroase comunităţi creştine. Dar importanţa sa depăşeşte graniţele creştinătăţii, căci a influenţat alte religii, fiind şi el influenţat de ele, iar ideile sale morale continuă să modeleze caracterele indivizilor şi naţiunilor, chiar dacă au renunţat la preceptele sale.

Istoria creştinismului

Creştinismul începe odată cu Iisus Hristos. Impactul vieţii lui, reacţia la învăţăturile sale, precum şi moartea şi învierea lui se află la baza comunităţilor creştine. În Noul Testament, când apostolul Petru mărturiseşte că Iisus este „Hristosul, fiul lui Dumnezeu celui viu", vorbeşte în numele creştinilor din toate timpurile. Iar ca răspuns la această mărturisire, Iisus anunţă întemeierea Bisericii creştine: „tu eşti Petru şi pe această piatră voi zidi Biserica mea şi porţile iadului nu o vor birui".

Misiunea lui Iisus

În Evanghelii, Iisus i se adresează lui Dumnezeu spunându-i „Tată"; Dumnezeul pe care Iisus îl anunţă şi îl revelează este Tatăl cel iertător din parabola fiului risipitor (Luca 15:11 şi urm.), dar şi stăpânul mânios din parabola slugii fără de milă (Matei 18:23 şi urm.). În loc să atenueze imaginea lui Dumnezeu cel plin de sfinţenie şi a severităţii judecăţii sale, aşa cum apare în Vechiul Testament, Hristos face şi mai presante cerinţele lui (Matei 5-7). (În această Evanghelie, mesajul lui Iisus este că puritatea „exterioară" pe care o au cei care urmează legile din Levitic nu mai este de ajuns pentru Dumnezeu – el cere de la omeni şi puritatea gândurilor.) Prin mesajul lui Iisus, Dumnezeu le transmitea oamenilor în acelaşi timp o ameninţare, o cerere şi o promisiune. În mod paradoxal, în proclamaţia lui Iisus, latura de rigoare şi cea de blândeţe a Domnului erau mult mai prezente decât anterior.

Acest lucru se datora în parte legăturii strânse din mesajul lui Iisus între imaginea lui Dumnezeu şi anunţarea Împărăţiei sale. Se pare că, atunci când a folosit termenul „împărăţie", El nu s-a referit la tărâmul Domnului, ci la domnia sa; nu la o ţară sau la un teritoriu, ci la o acţiune divină şi la o relaţie. (De aceea, când creştinii vorbesc despre „facerea împărăţiei", ei se îndepărtează de învăţăturile lui Iisus.) În mod evident, Iisus şi-a îndreptat ascultătorii către ceea ce avea să vină, atunci când le-a vorbit despre împărăţie – ei nu aveau şi nu puteau să ajungă la această împărăţie în vremea vieţii lor. Din acest punct de vedere, este corect să descriem viziunea lui Iisus despre împărăţia lui Dumnezeu ca fiind îndreptată spre viitor. Dar există anumite afirmaţii în Evanghelii, şi nu numai în cea a lui Ioan, care nu au sens decât dacă această împărăţie începuse să se instăpânească, deşi nu venise încă întru totul. Iisus însuşi se prezintă în Evanghelii ca fiind cel care anunţă această Împărăţie, dar şi ca semn şi aducător al Împărăţiei lui Dumnezeu. Iisus a adus Împărăţia şi Împărăţia îl aducea pe Iisus: aceasta este singura modalitate de a rezuma relaţia între venirea lui Iisus şi venirea Împărăţiei conform Evangheliilor. De aceea, el a putut să le spună potrivnicilor săi că Împărăţia este „înăuntrul vostru" (Luca 17:21; nu „în voi"), deoarece el însuşi era semnul regatului dinăuntrul lor. Împărăţia Domnului lucra pe căi ascunse,

dar într-o bună zi, destul de curând, avea să iasă la iveală. Până atunci, numai câţiva aleşi puteau cunoaşte „tainele împărăţiei cerurilor" (Matei 13:11). Aşadar, Iisus a început să predice în public anunţând venirea acestei împărăţii (Marcu, 1:15).

În primele relatări despre predicile lui Iisus se spune că de anunţarea Împărăţiei era strâns legat şi îndemnul lui ca oamenii să se căiască şi să creadă Vestirea cea Bună (Evanghelia). Căinţa presupunea schimbarea felului de a gândi, ruptura cu trecutul şi mersul într-o nouă direcţie. Împărăţia nu le era promisă celor care se făleau în faţa Domnului cu bunătatea lor, ci celor care se căiau sincer pentru păcatele lor (Luca 18:9-14). Unele dintre cele mai pregnante afirmaţii din Biblie sunt cele în care Iisus denunţă trufia aşa-zişilor credincioşi din timpul său, care-şi strigă, cu făţărnicie, credinţa, dar au inimile pline de fărădelegi (Matei 23:25-28). Cum nu numai contemporanii lui Iisus dădeau dovadă de asemenea făţărnicie şi fărădelegi, denunţul lui şi îndemnul la căinţă şi credinţă au devenit un element permanent al credinţei creştine. Unul dintre scopurile insistenţei cu care Iisus vorbea despre asprimea cererilor lui Dumnezeu era să scoată la lumină conştiinţa, din care avea să se nască adevărata căinţă. Însă îndemnul la căinţă era şi unul la „a crede Vestea cea Bună". Împărăţia era un dar al bunăvoinţei lui Dumnezeu (Luca 12:32), iar Dumnezeul care le transmitea oamenilor cererile sale era şi cel care voia să le ierte păcatele. De aceea, singurul răspuns corect la îndemnul şi generozitatea sa era credinţa, pe care Iisus o asemăna cu cea a copiilor (Marcu 10:15).

Prima poruncă era credinţa şi iubirea de Dumnezeu. A doua poruncă, adăugată de Iisus (Marcu 12:31), era ca omul să-şi iubească aproapele. Dar, spunea Iisus, nu era de ajuns să-ţi arăţi iubirea doar la suprafaţă. Astfel, se interziceau nu numai omorul, ci şi ura, nu numai adulterul, ci şi faptul de a pofti la altul (Matei 5:21-30). Cu adevărat revoluţionar în etica Împărăţiei propusă de Iisus era faptul că el insista asupra purităţii gândurilor şi acţiunilor, legată strâns de afirmarea principială a milei şi dreptăţii lui Dumnezeu. În Evanghelii apar şi alte probleme – de exemplu, Iisus a vorbit şi de căsătorie, de îndatoririle religioase şi rituale, de rugăciune şi de aducerea de mulţumiri, de orbirea spirituală şi de iluminarea primită de la Dumnezeu. Dar temele de bază din învăţăturile sale sunt cele referitoare la Dumnezeu, la împărăţia sa şi îndemnul la căinţă, precum şi la credinţă şi la iubirea aproapelui.

Evangheliile îl înfăţişează pe Iisus ca având conştiinţa faptului că Dumnezeu l-a chemat să îndeplinească o sarcină specială, dar această conştiinţă nu este descrisă uniform. Acest fapt i-a făcut pe cercetătorii Noului Testament să-şi pună problema dezvoltării conştiinţei mesianice a lui Iisus. În această problemă, două întrebări sunt predominante: Este oare identificarea lui Iisus ca Mesia în Evanghelii doar o construcţie ulterioară a Bisericii, pe care aceasta a decelat-o din faptele lui? Şi, dacă nu, când şi în ce fel a ajuns Iisus să se considere pe sine Mesia cel aşteptat? În Evanghelia lui Luca această identificare devine chiar o parte a relatării despre copilăria lui Iisus (Luca 2:26), în timp ce Evanghelia lui Ioan îi dă această sarcină lui Andrei, primul chemat dintre discipoli (Ioan 1:41). Titlul Mesia vine din Vechiul Testament, însă a căpătat un înţeles ceva mai larg în perioada imediat precedentă celei a lui Iisus, deşi trebuie precizat că nu era atât de răspândit printre evrei pe cât tind adesea să creadă creştinii. Pentru mulţi oameni simpli, acest cuvânt devenise sinonim cu speranţa lor de eliberare – fie de păcate, fie măcar de romani. Această speranţă de eliberare, combinată cu aşteptarea plină de fantezie a unor schimbări radicale în ordinea lucrurilor, părea că reînvie, cu o înflăcărare sporită, ori de câte ori apărea un nou conducător naţional sau religios, aşa cum s-a întâmplat, de exemplu, când a început să predice Sfântul Ioan Botezătorul (Luca 3:15); iar când şi-a făcut apariţia şi Iisus ca un învăţător religios şi făcător de miracole, oamenii au început să mediteze, cu şi mai mare înflăcărare, dacă el era cel aşteptat sau nu (Matei 16:14). Relatarea intrării în Ierusalim, care se regăseşte în toate cele patru Evanghelii (Matei 21:1 şi urm.), şi povestirea hrănirii celor cinci mii de oameni, din Evanghelia lui Ioan (Ioan 6:14-15), pun în evidenţă caracterul speranţei populare pe care apariţia lui Iisus o aprinsese încă o dată.

Dar Iisus nu numai că a reaprins această speranţă, dar a şi a reinterpretat-o. În aşteptările fiilor lui Israel se împleteau mai multe elemente; unul era speranţa în venirea lui Mesia, fiul lui David, care va reface gloria pierdută a regatului tatălui său; iar celălalt element era ideea, prezentată cel mai pe larg în Isaia 53, că ţelurile urmărite de Dumnezeu pentru Israel nu puteau fi atinse decât prin suferinţa celui care-l slujea pe Dumnezeu. Nu e foarte clar cât de strâns ori cât de des se combinaseră aceste două elemente în versiunile anterioare ale

idealului mesianic, însă reacțiile contemporanilor și ale discipolilor lui Iisus par să sugereze că această combinație nu fusese decât foarte rar sau chiar niciodată o parte a speranței poporului lui Israel. Din sursele pe care le avem este evident că această combinație a determinat în cele din urmă propria concepție a lui Iisus despre misiunea sa. Imediat după marea dezvăluire a naturii sale de Mesia, din Cesareea Philippi (Matei 16:16), Iisus începe să vorbească despre crucificare (Matei 16:21 și urm.). În mod semnificativ, combinația respectivă apare și mai clar într-una dintre scenele care au urmat Învierii (Luca 24:26-27), în care discipolii sunt învățați să-l identifice pe regele din casa lui David cu cel care suferă pentru omenire. Se poate ca intenția Evangheliilor să fi fost să spună că teama de interpretarea politică a lui Mesia l-a făcut pe Iisus să nu-și dezvăluie decât treptat misiunea mesianică în fața discipolilor, până când cursul luat de evenimentele din urmă de la Ierusalim avea să facă imposibilă orice interpretare politică. Însă unii savanți consideră că Evangheliile încearcă să afirme că semnificația totală a vocației sale mesianice i s-a revelat lui Iisus treptat și că o parte a acestei conștientizări era faptul că a înțeles că Mesia trebuie să sufere și să moară. O problemă care apare însă în privința noțiunii de conștientizare este greutatea pe care o întâmpină orice încercare de a pune în ordine cronologică secvențele din Evanghelii și, în consecință, cariera și viața interioară a lui Iisus.

O problemă specială în privința interpretării vocației lui Iisus este așa-numitul „secret mesianic". În Evanghelii, demonii sunt dintre primii care îl recunosc pe Iisus ca Hristos (Luca 4:41), iar el le poruncește să tacă. Marcu introduce un pasaj în care Hristos le cere discipolilor să tacă, atât în Cesareea Philippi (Marcu 8:30), cât și în timpul Schimbării la Față (Marcu 9:9). Pe de altă parte, la Matei și, chiar mai mult, la Ioan, Iisus spune totul fățiș (Ioan 4:25-26). Care dintre aceste două relatări reprezintă mai exact atitudinea lui Iisus în privința caracterului său mesianic? Pornind de la aceste elemente, dar și de la altele, unii critici afirmă că Iisus nu s-a considerat niciodată Mesia, dimpotrivă, a înăbușit cât a putut speranțele mesianice ale celorlalți. Însă, ca parte a procesului de glorificare care a început să se manifeste în memoria adepților după moartea sa, discipolii i-au atribuit pretenții mesianice pe care el nu le avusese niciodată. Totuși, majoritatea interpreților consideră că Iisus însuși a făcut identificarea între Mesia și cel care suferă pentru oameni, deși opiniile lor se diferențiază în răspunsul dacă această identificare a rămas secretul personal al lui Iisus până aproape de sfârșit. Răspunsul la aceste întrebări și la altele asemănătoare depinde, cel puțin parțial, de atitudinea fiecăruia față de Noul Testament și față de Iisus însuși. Pentru creștinii a căror viziune despre Hristos este comandată de deciziile dogmatice luate de Biserica veche, întrebarea ar trebui să sune astfel: Cum s-a putut ca natura umană limitată a lui Iisus Hristos, din zilele șederii sale pe acest pământ, să cunoască în întregime misiunea dată lui de Tatăl, care era parte continuă a naturii sale divine nelimitate? Potrivit acestei naturi divine, el era omniscient și a știut tot timpul că este Hristos, indiferent dacă această conștiință era sau nu totală în natura sa umană. Pasaje precum Marcu 13:32 – în care Iisus afirmă că ora în care se vor sfârși cerul și pământul „nimeni nu [o] știe, nici îngerii din cer, nici Fiul, ci numai Tatăl" – ar trebui, prin urmare, să se aplice numai naturii sale umane, nu și persoanei lui Hristos ca întreg.

O parte a idealului mesianic pe care contemporanii lui Iisus îl îmbrățișau era speranța că urma să aibă loc o schimbare radicală și că va influența nu numai destinul politic și național, ci chiar alcătuirea universului. Literatura apocaliptică evreiască a exprimat vivace aceste speranțe, într-un limbaj ce-și găsește adesea ecou în Evanghelii. Unii savanți consideră că Iisus împărtășea credințele apocaliptice ale timpului său și că și el era sigur că sfârșitul lumii avea să vină curând. De aceea, el credea că prin moartea lui se va declanșa sfârșitul zilelor. Alți specialiști în Evanghelii consideră că eshatologia lui Iisus, ideea lui despre ultimele lucruri pe pământ, era „o eshatologie întemeiată" și aceste speranțe sunt în continuare discutate de specialiști. Aceasta înseamnă că limbajul dramatic al declarațiilor sale apocaliptice avea ca scop să descrie „finalul" istoriei omenirii – finalul fiind înțeles nu ca sfârșit, ci ca scop, ca apariție în istoria omenirii a ceea ce o interpretează, o mântuiește și o judecă. Altfel spus, Iisus nu vorbea atât despre un final, cât despre o continuare a vieții, dar sub privirea de judecător a lui Dumnezeu. Un al treilea mod de interpretare a acestor afirmații este cel potrivit căruia ambele elemente sunt prezente chiar în mesajul lui Iisus. Cele în care „final" înseamnă în mod esențial „sfârșit" se găsesc mai ales în Evangheliile sinoptice, în timp ce în

Evanghelia lui Ioan de găsesc elementele care vorbesc despre „final" ca despre judecata continuă a lui Dumnezeu. Și, evident, adoptarea uneia sau alteia dintre aceste interpretări depinde de imaginea pe care și-o fac oamenii despre Iisus. Doctrinele creștine tradiționale, precum cea romano-catolică, ortodoxă sau protestantă, interzic orice interpretare care ar pune pe seama lui Iisus vreo așteptare greșită sau ar nega sfârșitul istoriei umane.

Titulatura de „Fiul Omului" este unul dintre simbolurile care apar în scrierile apocaliptice evreiești, iar Evangheliile îl menționează frecvent ca fiind însușit de Iisus. Uneori este folosit în locul pronumelui personal „eu", așa cum se observă clar din comparația între Matei 16:13 și Luca 9:18 sau a altor pasaje paralele. Alteori este echivalent mai degrabă cu „omul", care poate într-adevăr să fi fost termenul original în pasaje ca Marcu 2:28. Iar în unele locuri se poate chiar referi, așa cum s-a întâmplat probabil în Psalmul 8:4 (aplicat în Evrei 2:6-9 persoanei lui Iisus Hristos), la om în nimicnicia sa. Dar în alte locuri are evident conotația pe care a primit-o în scrierile apocaliptice evreiești, probabil sub influența gândirii persane, de reprezentant al lui Dumnezeu, uns să aducă împărăția sa. Această conotație este foarte vizibilă mai ales în Matei 24: 27, 30 și se poate ca Iisus s-o fi folosit deliberat, pentru a evita titlul de Mesia. „Fiul Omului" apare de vreo 80 de ori în Evanghelii, cu unul sau altul dintre aceste sensuri. Faptul că Iisus folosește această denumire la persoana a treia cu siguranță nu demonstrează, așa cum au spus unii, că el nu se considera Fiu al Omului; de fapt, acesta era un mod de vorbire tipic pentru limbile semitice, foarte întâlnit chiar și în araba actuală. Implicațiile unor termeni precum împărăție, Fiul Omului și final sunt, de aceea, mult mai complexe decât s-a crezut adesea, combinând înțelesuri pe care interpreții ulteriori le-au pus în mod fals în opoziție unul cu altul.

Influența lui Iisus asupra ne-evreilor

Nu se cunosc foarte multe despre atitudinea lui Iisus față de ne-evrei și relația lui cu ei. Faptul că se vorbește despre un samaritean în celebra parabolă din Luca 10:30-35 și relatările ulterioare ale contactelor cu această mult-urâtă populație semievreiască sugerează că Iisus i-a impresionat pe adepți prin faptul că și-a luat libertatea de a ieși din parohialismul strâmt, caracteristic pentru evrei. Afirmația sa despre „ocârmuitorii neamurilor" (Matei 20:25) arată cât de limitată geografic a fost aria în care a predicat. Oamenii de care se vorbește în Ioan 12:20 nu erau „elini", ci evrei elenizați sau poate prozeliți evrei de origine greacă. În alte contacte cu cei ne-evrei se spune că a vindecat-o pe fiica femeii din Fenicia Siriei (Marcu 7:24 și urm.), ca și pe sluga centurionului (Matei 8:11). Se pare că în astfel de momente Iisus a avut în vedere spusele profeților, care susțineau și că Împărăția lui Dumnezeu avea să fie pentru toți oamenii, nu doar pentru evrei; dar se pare, de asemenea, că și-a dat seama că acest lucru se va întâmpla abia după moartea sa. În finalul Evangheliei lui Matei (Matei 28:19), precum și la începutul Faptelor Apostolilor (Faptele Apostolilor 1:8), Iisus cel înviat este înfățișat cerându-le adepților să mărturisească despre el în toată lumea. Însă, în ciuda acestor lucruri și a altor indicii referitoare la viziunea personală a lui Iisus, el a fost un adept al iudaismului, care a trăit printre evrei, de care a fost acceptat, dar și izgonit.

Opoziția

Ostilitatea față de Iisus pare să fi fost stârnită de diferite motive. În multe rânduri, el a dat dovadă de o independență și de o „autoritate", prin raportare la legea Vechiului Testament, care au fost considerate eretice de către capii religioși ai poporului Său. Unii dintre ei și-au văzut poziția amenințată de sprijinul pe care i-l dădea populația. Denunțul viguros al nedreptății și al ipocriziei i-a atras ura celorlalți, în timp ce izgonirea negustorilor din Templu (Matei 21:12) le-a arătat clar până unde voia el să meargă.

Dintr-o relatare aflată în Ioan 11:47 și urm., se poate deduce că miracolele făcute de Iisus, proclamarea Împărăției ce va să vină și atenția de care se bucura începuseră să-i incomodeze pe conducătorii evrei, care aveau o mare autonomie sub conducerea romană și se temeau să n-o piardă din cauza vreunei răzmerițe. Este destul de plauzibil și ca poporul să se fi întors împotriva lui din cauză că a refuzat constant să se pună în fruntea unei astfel de revolte. Iisus însuși credea că voia Tatălui nu se putea înfăptui decât prin moartea sa și astfel s-a dus docil la Ierusalim, ca să moară, împlinind această voie. Prin urmare, este adevărat că dușmanii lui l-au crucificat, însă la fel de adevărat este că el s-a lăsat dus de bunăvoie la moartea pe cruce (Ioan 10:18).

Creștinismul timpuriu

Iisus era evreu și la fel erau toți apostolii. De aceea, la început, creștinismul a fost o

mişcare în interiorul iudaismului; însuşi faptul că Iisus este considerat Hristosul reprezintă mărturisirea că el este împlinirea promisiunii făcute de mult lui Avraam, Isaac şi Iacov. Însă vestea cea bună a creştinismului s-a lovit de opoziţia iudaismului, ca şi Iisus, iar adepţii lui s-au îndreptat destul de repede spre ne-evrei. Ideologic, acest lucru impunea ca gândirea creştină să se despartă de iudaism şi să definească evanghelia ca fiind atât corectarea, cât şi împlinirea filozofiei greceşti şi romane. Această definiţie a căzut în sarcina apologeţilor creştini din primele trei secole după Hristos. Politic, expansiunea creştinismului în lumea greco-romană şi faptul că noua credinţă respingea practici religioase precum venerarea Cezarului le-au atras creştinilor suspiciunea majorităţii şi persecutarea de către autorităţile romane. În ciuda acestei ostilităţi timpurii, bisericile creştine apăreau neîncetat în diferite zone ale imperiului, atrăgând cetăţeni romani din toate clasele sociale.

Dezvoltarea internă a comunităţii creştine se asocia cu creşterea sa externă, în număr şi prestigiu. Creştinii sărbătoreau şi împărtăşeau harul şi puterea date prin Iisus luând parte la riturile pe care el le instituise, în special la botez şi euharistie (împărtăşanie). Recitau evenimentele vieţii lui, predicându-le şi îndemnându-i pe alţii şi grăbindu-se unii pe alţii să se pregătească pentru întoarcerea sa, pe care o credeau foarte apropiată. Nutrind această speranţă, ei se ţineau conştient cât mai departe de modul de viaţă specific „lumii" aflate către sfârşitul ei.

Încă de la început, comunitatea creştină a fost una structurată. Amintirea lui Iisus şi celebrările sale urmau un model care era fluid în detalii, dar cât se poate de fix în caracteristicile de bază. Tot astfel, şi oficiul apostolilor, care era considerat de către Biserica primitivă a-şi avea originile în porunca lui Iisus cel înviat, s-a aflat la baza primelor structuri de organizare administrativă şi pastorală. Iar culegerile spuselor şi faptelor lui Iisus se combinau cu scrierile apostolilor, formând astfel un corp de scrieri creştine sacre. Din aceste structuri primare a apărut sistemul întreit al autorităţii apostolice, împărţit în episcopi, crez şi canonul biblic, cu ajutorul cărora Biserica timpurie a făcut faţă necesităţii de a supravieţui, în ciuda morţii apostolilor şi a amânării celei de a doua veniri a lui Hristos.

Încă din primele secole de existenţă, creştinismul a fost măcinat de facţiuni rivale şi sfâşiat de certuri interne. Chiar şi în Noul Testament apar indicii ale dihoniei provocate de adepţii unei forme creştine de gnosticism, care interpretau Evangheliile conform cu ideile lor despre păcat şi mântuire. Gnosticismul s-a răspândit în creştinism în sec. II d.Hr., când Basilides şi Valentinus au început să susţină că adevăratul creştinism apostolic le fusese transmis în taină lor şi tovarăşilor lor, nu episcopilor şi scripturilor bisericeşti. Deşi semnificativ diferit de aceşti gnostici, şi Marcion a pretins că este restauratorul doctrinei şi practicii apostolilor, mai ales al lui Pavel. Iar montanismul, o doctrină potrivit căreia Biserica s-a îndepărtat de sfinţenia originară a apostolilor şi a devenit prea lumească, afirma cu tărie că promisiunea „sfătuitorului", pe care a făcut-o Iisus în ultimele discursuri consemnate în Evanghelia după Ioan, fusese îndeplinită prin viaţa şi învăţăturile profetului Montanus.

Prin urmare, cristalizarea oficiului episcopilor, a crezului şi a canonului ca triplă normă a creştinismului apostolic a fost accentuată, dacă nu chiar grăbită, de nevoia unei definiri a normei oficiale, ortodoxe, împotriva mişcărilor şi schismelor eretice. Deoarece existau atât un sincretism care voia să absoarbă totul într-o religie universală, cât şi un particularism care ar fi dorit ca aceasta să fie restrânsă doar la câţiva aleşi, creştinismul a afirmat că este catolic, adică universal, atât în mesaj, cât şi în chemare. Evident că era catolic în principiu, cu mult înainte să devină catolic în fapt. Trăsăturile ce caracterizau creştinismul din primele trei secole drept „catolic" – vestea cea bună a Mântuitorului care murise pentru întreaga lume; mesajul comunicat în *koine*, limba greacă comună, ce devenise limba literară universală a imperiului; o organizare care îmbina responsabilităţile locale cu interesele ecumenice, mai ales prin intermediul prestigiului tot mai mare al episcopului în capitala *oikumenei* romane; şi participarea la spiritul clasicismului greco-roman, care rămânea totuşi deschis atât pentru culturile vechi orientale, cât şi pentru cele noi, de origine germanică – toate acestea indicau că, de fapt, creştinismul avea o identitate proprie şi capacitatea de a deveni universal.

Nu există multe date despre creştinii acestor prime secole; nu li se cunosc nici numărul, nici numele. Cei ale căror nume au fost consemnate sunt episcopi, eretici şi sfinţi – categorii care nu se exclud reciproc – care au atras puternic atenţia asupra lor în timpul vieţii, devenind astfel, în

veacurile ce au urmat, purtători de cuvânt ai contemporanilor lor necunoscuţi. Astfel, Tertulian, care a murit prin 220 d.Hr., a întruchipat respingerea radicală de către Biserică a lumii şi culturii contemporane ei, după cum Clement din Alexandria, care a murit aproape în acelaşi an, şi Origene, decedat prin 254 d.Hr., sunt simboluri puternice ale credinţei creştine că Hristos este „dorinţa tuturor neamurilor" şi răspunsul la căutarea filozofilor. Prin gândirea lui Irineu (m. cca 200 d.Hr.), creştinismul din sec. II d.Hr. a produs un sistem ce rezuma multe dintre credinţele sale fundamentale referitoare la reînnoirea şi mântuirea realizate prin Hristos. Din istoria modului în care au fost folosite aceste nume reiese clar cât de uşor pot ele să devină clişee, însă în spatele lor se întrevede lupta dusă de creştinism în primele trei secole de existenţă pentru a rămâne fidel credinţei sale şi oportun pentru lume, întruchipând în acelaşi timp credinţa în Iisus şi importanţa lui.

Crezul apostolic

Încă dinainte de scrierea Evangheliilor, creştinii începuseră să reflecteze la ceea ce fusese Iisus, precum şi la spusele şi faptele lui. Pentru a înţelege credinţa pe care Biserica timpurie o avea în Hristos, este necesar să ne întoarcem la scrierile din Noul Testament, în care această credinţă şi-a găsit întruchiparea. Ea era mărturisită şi în scurte confesiuni sau crezuri, dar acestea nu au ajuns până la noi în forma lor originară. Au rămas doar fragmente în diferite cărţi ale Noului Testament, părţi mici în alte documente creştine timpurii, precum şi forme ulterioare ale lor, care au pătruns în teologia şi în liturghia creştină. Aşa-numitul Crez apostolic sau Crez roman vechi este una dintre aceste forme ulterioare. El nu a ajuns la forma actuală decât destul de târziu; savanţii încă nu ştiu cu siguranţă cât de târziu. Dar primele sale forme sunt într-adevăr foarte timpurii, unele datând poate chiar din sec. I d.Hr. Iar mărturisirea de credinţă în privinţa lui Iisus reprezintă probabil nucleul cel mai vechi, în jurul căruia s-a adăugat şi elaborat textul ulterior. Permiţând astfel de elaborări ulterioare, putem spune că în Crezul apostolic, în toate expresiile şi formulările sale, avem un rezumat foarte bun a ceea ce credea Biserica timpurie despre Iisus. Crezurile erau pentru creştini un mod de a explica ce înţelegeau ei prin actele lor de veneraţie. Când puneau verbul „cred" sau „credem" la începutul a ceea ce mărturiseau despre Dumnezeu sau Iisus, ei înţelegeau prin aceasta că declaraţiile lor se bazează pe credinţă, nu pe observaţie. „Cred în Dumnezeu, Tatăl atotputernicul, Făcătorul cerului şi al pământului. Şi în Iisus Hristos, Fiul său unic, Domnul nostru, care s-a zămislit de la Duhul Sfânt, s-a născut din Maria Fecioara; a pătimit sub Ponţiu Pilat, a fost răstignit, a murit şi a fost îngropat, s-a coborât în locuinţa morţilor. A treia zi a înviat din morţi, s-a înălţat la ceruri şi şade de-a dreapta lui Dumnezeu, Tatăl atotputernicul; de unde are să vină să judece viii şi morţii. Cred în Duhul Sfânt, sfânta Biserică universală, împărtăşirea sfinţilor, iertarea păcatelor, învierea morţilor şi viaţa veşnică. Amin!"

Preexistenţa

Declaraţia „cred" indica şi că Hristos era demn de veneraţie şi de credinţă, aflându-se astfel pe aceeaşi treaptă cu Dumnezeu. La o dată timpurie, probabil cam pe vremea când Pavel scria cuvintele din Epistola către Filipeni 2:6-11, teologia creştină a început să deosebească trei etape în cariera lui Iisus Hristos: existenţa sa, împreună cu Tatăl, înainte de toţi vecii; întruparea şi umilirea lui în „zilele trupului Său" (Evrei 5:7); şi glorificarea sa, începând cu Învierea şi până în veacul vecilor.

Cea mai cunoscută afirmaţie despre preexistenţa lui Hristos se află în versetele de la începutul Evangheliei Sf. Ioan. Acolo, Hristos este considerat întruparea cuvântului (Logosul) prin care Dumnezeu a făcut toate lucrurile, la începutul creaţiei, Logos ce se afla în relaţie cu Dumnezeu încă dinainte de creaţie. Sursele acestei doctrine au fost căutate în filozofia greacă antică, dar şi în cea târzie, precum şi în gândirea evreiască a lui Filon din Alexandria şi a rabinilor din Palestina. Indiferent care ar fi sursa ei, doctrina Logosului la Ioan se deosebeşte prin faptul că identifică Logosul cu un personaj istoric real. Şi alte texte din Noul Testament ilustrează credinţa primilor creştini în preexistenţa lui Hristos. Capitolele introductive din Epistola către coloseni şi din cea către evrei îl prezintă pe Hristos drept cel existent înainte de toate, din care toate lucrurile s-au făcut şi care, de aceea, se deosebeşte de ordinea creată a lucrurilor, atât în termeni de timp, cât şi de întâietate; prepoziţia „înainte" din Coloseni 1:17 pare că se referă atât la prioritatea lui temporală, cât şi la demnitatea lui superioară. Totuşi, primii creştini îl venerau pe Iisus, considerându-l de natură divină, înainte ca orice reflecţie teologică despre natura preexistenţei lui să fi putut să-şi găsească expresia în termeni

și concepte. Probabil că Filipeni 2:6-11 este un citat dintr-un imn folosit pentru venerarea sa. Reflecția teologică i-a dus la concluzia că, dacă era legitim ca Iisus să fie venerat în cadrul unei religii ce continua să se considere monoteistă, atunci însemna că el existase împreună cu Tatăl „înainte de toți vecii".

Iisus Hristos

Când textul Crezului și-a găsit expresia finală, Mântuitorul era numit îndeobște Iisus Hristos. Evident, la început, doar Iisus (forma elenizată a numelui Iosua) era numele lui, însemnând „Iahve salvează" ori „Iahve va salva" (Matei 1:21), în timp ce Hristos era traducerea în greacă a titlului Mesia. În unele pasaje din Noul Testament, Hristos este încă folosit ca titlu (de exemplu Luca 24:26 și II Ioan 7), însă, din felul în care apare de obicei la Sf. Pavel, se pare că titlul s-a transformat foarte repede în nume propriu. Majoritatea celor care nu erau evrei l-au considerat astfel, de aceea primii credincioși au fost foarte repede desemnați sub denumirea de „creștini" (Faptele Apostolilor 11:26). În cel mai strict limbaj, termenul Iisus era rezervat primilor ani ai Domnului, dar, din surse liturgice precum Filipeni 2:10, se pare că era învestit cu o solemnitate mai mare decât numele Hristos. La foarte puțini ani de la începuturile mișcării creștine, denumirile Iisus, Hristos, Iisus Hristos și Hristos Iisus erau aproape interschimbabile, după cum indică variantele textuale din Noul Testament. Abia în perioada modernă a devenit un fapt obișnuit să se facă o distincție clară între ele, pentru a se putea face diferența (care uneori pare de-a dreptul arbitrară) între Iisus ca personaj istoric și Hristos al credinței.

Fiul unic al lui Dumnezeu (Unul-Născut)

Declarația că Iisus Hristos este Fiul lui Dumnezeu este una dintre cele mai universale din Noul Testament, majoritatea cărților referindu-se la el în acest fel. Evangheliile nu-l prezintă folosind titlul pentru el, deși afirmații precum Matei 11:27 („Toate Mi-au fost date de către Tatăl Meu și nimeni nu cunoaște pe Fiul, decât numai Tatăl") se apropie de acest lucru. Există anumite momente, precum Predica de pe Munte (Matei 5:9), în care Evangheliile par să fie un ecou al implicațiilor mai generale ale calității de fiu divin în Vechiul Testament ca o prerogativă a Israelului ori a adevăratului credincios. Totuși, de obicei, este evident că evangheliștii, ca și Pavel, foloseau termenul cu o conotație specială, onorifică. Evangheliștii au legat această onoare de relatarea botezului (Matei 3:17) și a Schimbării la Față (Matei 17:5) a lui Iisus, iar Pavel de credința în Înviere (Romani 1:4). Pornind de la această legătură, unii au afirmat că „Fiul lui Dumnezeu" din Noul Testament nu se referă niciodată la preexistența lui Iisus. Însă este clar că la Ioan și la Pavel această implicație este prezentă, deși nu este încă atât de evidentă cum va deveni ceva mai târziu. Faptul care a făcut ca implicația preexistenței să devină mai pregnantă în folosirea ulterioară de către creștini a termenului „Fiul lui Dumnezeu" este clarificarea doctrinei Treimii, în care Fiul este numele dat celei de A Doua Persoane eterne (Matei 28:19). Așa cum arată Evangheliile, aplicarea numelui „Fiul lui Dumnezeu" lui Iisus era considerată ofensatoare de către evrei, probabil deoarece părea să aibă iz de politeism păgân. În plus, denumirea făcea totul mult prea inteligibil pentru politeiști, așa cum indică primele controverse. Fiind nevoită să înfrunte atât evreii, cât și grecii, Biserica apostolică a mărturisit că Iisus Hristos era „Fiul unic al lui Dumnezeu", „Unul-Născut", plasându-se astfel în opoziție atât cu evreii, care susțineau că Eternul nu poate avea fii, cât și cu miturile grecești referitoare la procreația divină.

Domnul nostru

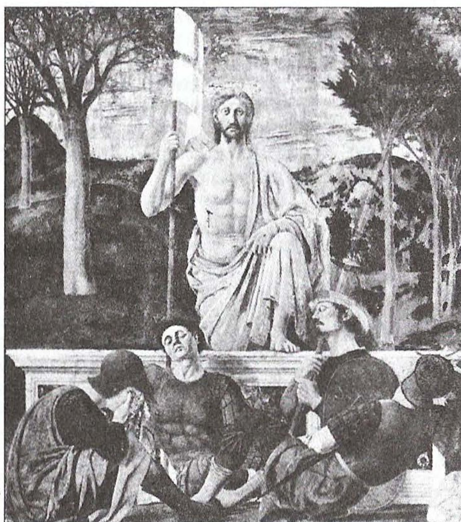
După cum indică pasajul din Romani 1:4, sintagma „Iisus Hristos, Domnul nostru" era unul dintre modurile în care Biserica apostolică exprima propria înțelegere a ceea ce el fusese și făcuse. Luca a pus chiar acest titlu în cuvintele spuse de îngerul care anunța Nașterea lui Iisus (Luca 2:11). Din felul în care apelativul Domnul *(Kyrios)* a fost folosit în sec. I d.Hr. se pot deduce mai multe implicații ale uzului său de către creștini pentru a-l desemna pe Hristos. Creștinii înțelegeau prin aceasta că nu acceptă existența mai multor ființe divine conducătoare în univers, ci numai pe adevăratul *Kyrios* (1 Corinteni 8:5-6). Ei considerau că împăratul roman nu era deloc domn, deși adoratorii săi așa îl numeau, și că doar Hristos era Domnul (Apocalipsa 17:14). Și mai considerau că Iahve, Dumnezeul legământului din Vechiul Testament, al cărui nume era pentru ei „Domnul" *(Adonai)*, venise prin Iisus Hristos ca să facă un nou legământ („Căci nu este deosebire între iudeu și elin, pentru că Același este Domnul tuturor, Care îmbogățește pe toți cei ce-L cheamă pe El. Căci: «Oricine va chema numele Domnului

se va mântui.»" Romani 10:12-13). Astfel, ca și „Fiul lui Dumnezeu", numele *Kyrios* era îndreptat către ambele părți ale audienței cărora Biserica primitivă le adresa vestirea sa. Uneori el era folosit mai ales pentru Hristos cel înviat și plin de glorie, ca în Faptele Apostolilor 2:36, dar în alte pasaje, cu ecouri din Vechiul Testament, se insista mai ales pe preexistența sa (Matei 22:44). Treptat, la fel ca și titlul „Hristos", formula „Domnul nostru" a devenit o manieră obișnuită de a vorbi despre Iisus Hristos (și este încă și astăzi, mai ales la romano-catolici), chiar dacă vorbitorii nu mai voiau să pună neapărat în evidență stăpânirea sa asupra lumii.

Întrupare și umilire

Forme mai timpurii ale crezului, reflectate în Crezul niceo-constantinopolitan din 381 d.Hr., par să fi înțeles „întrupat de la Duhul Sfânt [și] din Maria fecioara". Afirmația de bază din această sintagmă este că Fiul lui Dumnezeu, Cuvântul, s-a făcut om sau, după cum spune Evanghelia după Ioan, „trup" (Ioan 1:14). Preexistența și întruparea se presupun una pe alta în ideea creștinilor despre Iisus Hristos. Așadar, Noul Testament presupune preexistența lui Iisus când vorbește despre faptul că el s-a făcut om; iar când vorbește despre el ca preexistent, îi atribuie preexistența lui Hristos, pe care îl descrie ca devenit trup. Probabil că referirea la Fecioara Maria făcută în Crez avea scopul să pună în evidență inițial funcția ei de garant al adevăratei umanități a lui Hristos, la fel ca sintagma neotestamentară „născut din femeie" (Galateni 4:4); însă Crezul avea ca scop și pe acela de a revela și originea supranaturală a umanității Lui. Deși e adevărat că nici Pavel, nici Ioan nu fac referire la acest lucru, învățăturile despre imaculata concepție a lui Iisus, care par că se bazează pe Isaia 7:14, erau destul de răspândite în sec. I d.Hr. pentru a putea fi incluse în Evangheliile lui Luca și Matei, precum și în crezurile ce datează din sec. I d.Hr. Astfel, afirmația din Crez este o parafrază la Luca 1:35. În Noul Testament, Sfântul Duh participă atât la botez (Matei 3:16), cât și la Învierea (Romani 1:4) lui Iisus.

Pentru cineva care a citit Evangheliile, cel mai șocant aspect din Crez este probabil faptul că nu se face referire la ceea ce constituie partea cea mai întinsă din Evanghelii, și anume povestea vieții lui Iisus și învățăturile sale. În această privință, există o paralelă directă între Crez și scrisorile din Noul Testament, în special cele ale lui Pavel. Dacă ne gândim la spațiul

Frescă de Piero della Francesca înfățișând *Învierea lui Hristos*, cca 1463; Palazzo Comunale, Sansepolcro, Italia

ANDERSON—ALINARI/ART RESOURCE, NEW YORK

acordat relatării Patimilor, se pare că inclusiv cei patru evangheliști erau interesați mai degrabă de aceste câteva zile din viața lui Iisus decât de orice altceva spusese ori făcuse el. Motivul este de căutat în credința ce subîntinde atât Noul Testament, cât și Crezul, și anume că Patimile, moartea și Învierea lui Iisus sunt evenimentele prin care Dumnezeu a înfăptuit lucrarea de mântuire a omenirii. Punctul culminant al Evangheliilor se află în aceste evenimente, iar celelalte scrieri trimit tot la ele. În scrisori, ele sunt aplicate la situațiile concrete din Biserica timpurie. Din felul în care Pavel vorbește despre cruce (Filipeni 2:6-11) și de „noaptea în care [Iisus] a fost vândut" (I Corinteni 11:23) se poate deduce că, încă înainte ca Evangheliile să fi fost scrise, Biserica celebra deja faptele legate de ceea ce avea să fie numit Săptămâna Patimilor ori Săptămâna Mare. O parte din arta creștină timpurie era dedicată înfățișării acestor întâmplări, iar semnul crucii era folosit pentru invocarea binecuvântării divine sau pentru a îndepărta răul – alt indiciu al importanței acestor evenimente în viața cultică și religioasă a primilor creștini. Cum ne-a adus crucea mântuirea? Răspunsurile pe care Noul Testament și Biserica timpurie îl dau la această întrebare presupun existența mai multor metafore: Hristos s-a oferit pe sine ca sacrificiu lui Dumnezeu; viața lui a dus la răscumpărarea multora;

suferinţa lui are valoare de exemplu pentru oameni, atunci când se află în cele mai mari chinuri; el este al doilea Adam, care a făurit o nouă omenire; moartea lui ne arată cât de mult ne iubeşte Dumnezeu; şi multe altele. Fiecare teorie importantă a ispăşirii din istoria teologică creştină a fost anticipată de una sau de alta dintre aceste metafore. Noul Testament le-a folosit pe toate pentru a simboliza ceva ce ar putea fi descris numai în mod simbolic, şi anume că „Dumnezeu era în Hristos, împăcând lumea cu Sine însuşi, nesocotindu-le greşelile lor" (II Corinteni 5:19).

Probabil că acest enunţ a fost ultimul adăugat în Crez. Principala lui sursă din Noul Testament este descrierea din I Petru 3:18-20, a lui Hristos care le predică duhurilor ţinute în închisoare. Iniţial, coborârea în iad a fost probabil identificată cu moartea lui Iisus, atunci când a intrat, prin moarte, în lumea de dincolo. Însă, înainte să fie inclusă în Crez, coborârea în iad era înţeleasă în sensul că Iisus mersese acolo ca să elibereze sufletele drepţilor din Vechiul Testament din locul pe care teologia catolică apuseană a ajuns ulterior să-l numească *limbus patrum*. Unii dintre Părinţii Bisericii au interpretat coborârea în iad ca o declaraţie a triumfului lui Hristos asupra puterilor iadului. Totuşi, deşi a câştigat o importanţă din ce în ce mai mare, doctrina coborârii în iad nu a ajuns, pe cât se pare, parte integrantă din predica apostolică despre Hristos, aşa cum s-a întâmplat cu crucificarea şi învierea sa.

Glorificarea

Scriitorii Noului Testament nu au pus nicicând la îndoială Învierea lui Iisus, ci au afirmat-o şi asumat-o continuu. Cu ea începe ultimul stadiu din istoria lui Iisus Hristos, care continuă şi azi, şi anume înălţarea sa în glorie. Ei au folosit Învierea ca bază pentru trei tipuri de afirmaţii. Învierea lui Iisus era felul în care Dumnezeu a dat mărturie despre Fiul Său, „Care a fost rânduit Fiu al lui Dumnezeu întru putere, după Duhul sfinţeniei, prin învierea Lui din morţi" (Romani 1:4); tema aceasta apare cu pregnanţă şi în Faptele Apostolilor. Învierea se afla şi la temelia speranţei creştine în viaţa după moarte (1 Tesaloniceni 4:14), căci fără ea această speranţă ar fi fost zadarnică (I Corinteni 15:12-20). Învierea lui Iisus reprezenta, de asemenea, terenul propice pentru sfaturile ca oamenii să dea dovadă de „înnoirea vieţii" (Romani 6:4) şi să „caute cele de sus" (Coloseni 3:1). Nici unul dintre scriitorii Noului Testament nu se îndoia de faptul că Învierea avusese cu adevărat loc. Însă cuvintele lui Pavel din I Corinteni 15 şi răspunsul la predica lui către atenieni, relatat în Faptele Apostolilor 17:32, arată că unii dintre cei care auzeau mesajul creştin aveau oarece îndoieli, după cum se şi străduiau să raţionalizeze Învierea. Diferenţele dintre Evanghelii şi dintre Evanghelii şi Pavel sugerează că încă de la început au existat mai multe tradiţii în privinţa amănuntelor Învierii. Însă aceste diferenţe aveau doar scopul de a arăta cât de universală era credinţa în Înviere, în ciuda acestor tradiţii diferite.

Relatarea Înălţării la ceruri şi a aşezării de-a dreapta Tatălui Atotputernic se găseşte în Luca şi în Faptele Apostolilor, însă şi alte părţi ale Noului Testament se pot referi la ea, aşa cum e cazul în Efeseni 4:8-10. Însă mulţi interpreţi consideră că, pentru Sf. Pavel, Învierea şi Înălţarea erau unul şi acelaşi lucru. Ei susţin că din acest motiv Sf. Pavel vorbeşte de faptul că lui i-a apărut Hristos cel înălţat, în acelaşi timp în care le-a apărut şi altora (I Corinteni 15:5-8), în ciuda faptului că, în cronologia Crezului, Înălţarea s-a petrecut între aceste apariţii. Şederea la dreapta Tatălui pare să fie o interpretare creştină a Psalmului 110:1. Aceasta implica ridicarea – sau, pe măsură ce doctrina preexistenţei devenea mai clară, readucerea – lui Hristos la locul de onoare lângă Dumnezeu. Împreună, Înălţarea şi şederea erau un mod de a vorbi despre prezenţa lui Hristos împreună cu Tatăl în timpul petrecut între Înviere şi A Doua Venire. Din Efeseni 4:8-16 reiese clar că acest mod de a vorbi nu era evident în discordanţă cu o altă doctrină creştină, credinţa că Hristos era încă prezent în şi cu Biserica lui. De fapt, era unicul mod de a prezenta această doctrină în armonie cu cea a Învierii.

Partea cristologică a Crezului se încheie cu doctrina celei de A Doua Veniri: prima a fost în trup, a doua va fi în slavă. Printre savanţii moderni s-au aprins multe controverse pe marginea rolului deţinut de această doctrină în Biserica timpurie. Cei care susţin că Iisus aştepta în mod greşit sfârşitul apropiat al acestei lumi l-au considerat adesea pe Pavel ca primul dintre cei care au început să găsească o justificare pentru amânarea sfârşitului, iar Evanghelia lui Ioan a mers şi mai departe pe această cale. Cei care cred că iminenţa sfârşitului este un aspect continuu al istoriei umane, aşa cum a considerat Iisus, susţin şi că fraza respectivă din Crez este o declaraţie despre această iminenţă, fără să poată fi însă presupusă o dată anume. Din Noul

Testament se deduce că atât speranța în A Doua Venire, cât și credința în prezența continuă a lui Hristos erau parte integrantă din concepția Bisericii apostolești și la aceasta pare să se refere Crezul. Sintagma „viii și morții" este un rezumat al unor pasaje precum I Corinteni 15: 51-52 și I Tesaloniceni 4:15-17.

Pentru a completa mărturisirea de credință a Crezului privitor la slava lui Hristos, Crezul Niceo-constantinopolitan a adăugat sintagma: „a Cărui împărăție nu va avea sfârșit". Este o declarație, făcută, după cât se pare, pe baza interpretării din I Corinteni 15:28, că sfârșitul istoriei va însemna sfârșitul domniei lui Hristos, că întoarcerea lui ca judecător va inaugura deplina lui împărăție pe Pământ. Acestea erau speranțele Bisericii apostolești, întemeiate pe ceea ce se știa și se credea despre Iisus Hristos.

Creștinismul ca religie de stat

În primele decenii ale sec. IV d.Hr., creștinismul a avut parte de un avantaj care i-a schimbat istoria: toleranța, recunoașterea și, în cele din urmă, adoptarea sa ca religie de stat. Împăratul Constantin I cel Mare, din motive ce par a fi fost atât personale, cât și politice, a îmbrățișat întru totul mișcarea creștină. De atunci încolo, cu excepția unei scurte perioade de revigorare a religiilor tradiționale precreștine, în vremea împăratului Iulian (Apostatul), mort în 363 d.Hr., creștinismul, indiferent dacă e vorba de cel tradițional sau de cel de tip eretic, a devenit religia împăraților romani, precum și a triburilor germanice care au destrămat, iar apoi au „reînviat" Imperiul Roman în Apus. Prin urmare, după „căderea" Romei, creștinismul a păstrat multe dintre valorile romane, asigurând, în secolele care au urmat, legătura cu cultura clasică.

Dogma creștină, teologia și instituțiile: vechile sinoade

Acceptarea creștinismului de către împărații romani a contribuit la apariția sinoadelor (conciliilor) generale, ca moduri de rezolvare a controverselor legate de doctrină și disciplină. Liniile principale ale învățăturilor creștine oficiale despre persoana lui Hristos fuseseră trasate de Noul Testament și de vechile crezuri. Dar ceea ce se afla acolo într-o formă incipientă a devenit o profesiune de credință a doctrinei creștine în momentul în care a fost formulată ca o dogmă. Primele șase sinoade ecumenice au fost preocupate, într-un fel sau altul, de formularea dogmei referitoare la Hristos – relația lui cu Tatăl și relația decurgând din dubla sa natură: divină și umană. Formularea dogmatică devenise o necesitate, deoarece printre creștini apăruseră învățături care păreau să amenințe ceea ce credea și mărturisea Biserica despre Hristos. Însă atât dogma, cât și ereziile împotriva cărora se manifesta aceasta sunt parte a istoriei lui Iisus Hristos.

Primele erezii

Încă de la începuturile sale, creștinismul s-a confruntat cu cei care interpretau într-un mod neortodox persoana și misiunea lui Iisus. Atât Noul Testament, cât și primele mărturisiri de credință ale Bisericii s-au referit la aceste interpretări, cărora li s-au opus neîncetat. Pe măsură ce mișcarea creștină câștiga tot mai mulți adepți printre ne-evrei, ea trebuia să-l explice pe Hristos confruntându-se cu noi și noi provocări.

Aceste idei neortodoxe puneau în discuție atât umanitatea, cât și divinitatea lui Iisus. Dorința de a apăra umanitatea îi făcuse pe unii creștini să susțină că Iisus din Nazaret, un om obișnuit, fusese adoptat ca Fiu al lui Dumnezeu în momentul în care fusese botezat sau după Învierea sa; această mișcare a primit numele de adopționism. Gnosticii și alții, numiți docetiști, doreau să-l apere de intruziunea materiei, pe care ei o considerau malefică, și de aceea credeau că Iisus avea doar un trup aparent, nu unul real. Însă marea controversă referitoare la persoana lui Hristos avea ca subiect relația lui cu Tatăl. Unele mișcări timpurii afirmau cu atâta putere identitatea lui cu Tatăl, încât persoana sa individuală dispăruse de-a dreptul, el fiind considerat doar o manifestare a Dumnezeului unic. Din cauza acestei idei, potrivit căreia Hristos era un „mod" al automanifestării divine, cei care o susțineau erau numiți „modaliști" ori, după numele unuia dintre primii ei adepți, „sabellianiști". Alți interpreți ai persoanei lui Hristos în relație cu Dumnezeu se îndreptau către cealaltă extremă. Ei insistau cu atâta înverșunare pe deosebirea dintre El și Tatăl, încât, pentru a păstra neatins monoteismul biblic, îl subordonau Tatălui. Mulți reprezentanți timpurii ai doctrinei Logosului erau numiți, prin urmare, subordonaționiști, și un efect al ideilor lor fost acela că ideea însăși de Logos a devenit suspectă în unele cercuri. Prin urmare, era mare nevoie de un cadru conceptual care să articuleze doctrina că Iisus era una cu Tatăl și, în același timp, diferit de Tatăl, răspunzând astfel la întrebarea pusă de Adolf von Harnack, un teolog și istoric german al dogmei de la sfârșitul sec. XIX: „Este oare divinitatea cea care a apărut pe pământ,

reunindu-i pe oameni cu Dumnezeu, divinitatea supremă care stăpânește cerurile și pământul, sau este un semizeu?"

Sinodul de la Niceea

Această întrebare a ajuns să zguduie Biserica prin intermediul ereziilor lui Arie. El considera că Logosul fusese primul creat, chemat la ființă de Dumnezeu, ca să fie agentul sau instrumentul prin care avea să facă toate creaturile. Prin urmare, Hristos ar fi fost mai puțin decât Dumnezeu, dar mai mult decât un om; era divin, dar nu era Dumnezeu. Pentru a răspunde provocării arianismului, care amenința să divizeze Biserica, împăratul Constantin a convocat în 325 d.Hr., la puțin timp după convertirea lui, primul sinod ecumenic al Bisericii creștine, la Niceea. Opiniile personale ale episcopilor care au luat parte la el erau cum nu se poate mai diferite, însă tânărul prezbiter Atanasie, devenit ulterior episcop al Alexandriei, a formulat ideea care a fost îmbrățișată de toți cei prezenți. Sinodul de la Niceea a stabilit că Iisus fusese „născut, nu făcut", prin urmare că nu era o creatură, ci Creatorul. Tot atunci s-a afirmat că el este „de o ființă cu Tatăl" (în greacă: *homoousios to patri*). Sinodul și-a prezentat astfel foarte clar poziția de bază, opunând teoria subordonaționismului, deși era posibil să existe, și chiar existau dispute privitoare la diferite amănunte. Nu era însă la fel de clar în ce fel se deosebea de modalism poziția sinodului de la Niceea și cea a lui Atanasie. Acesta din urmă a afirmat că numai fiul s-a întrupat ca Iisus Hristos, nu Tatăl și nici Sfântul Duh. Dar, ca să poată susține acest lucru, avea nevoie de o terminologie mai adecvată în ce privește „persoanele" (ca să folosim terminologia latină de mai târziu) din Sfânta Treime. Prin urmare, declarația de la Niceea referitoare la persoana lui Iisus a clarificat mai mult doctrina Treimii, iar această clarificare a făcut posibilă – și, în același timp, necesară – o declarație mai cuprinzătoare referitoare la doctrina despre persoana lui Iisus.

Sinodul de la Constantinopol

Sinodul de la Niceea nu a pus capăt controverselor; dimpotrivă, a dat un nou avânt părților. Controversele doctrinare erau agravate de rivalitățile dintre episcopi și teologi, precum și de intruziunea politicii imperiale care a început să se manifeste la Niceea. În urma controverselor de după sinodul de la Niceea, a fost expusă exhaustiv doctrina Treimii, de care era nevoie pentru a apăra declarația de la Niceea de acuzațiile că ar fi eșuat în încercarea de a face în mod adecvat distincția între Tatăl și Fiul. Această declarație, ratificată la Sinodul de la Constantinopol din 381 d.Hr., a adoptat ca oficială terminologia propusă de susținătorii ortodoxiei niceene, la mijlocul sec. IV d.Hr.: o singură esență divină, trei persoane divine *(mia ousia, treis hypostaseis)*. Cele trei persoane, Tatăl, Fiul și Sfântul Duh, sunt diferite una de alta, însă egale ca veșnicie și putere. Astfel, acum devenise posibil să se susțină, ca la Niceea, că Hristos este „de o ființă cu Tatăl", fără a mai exista bănuiala de modalism. Această doctrină, deși părea să facă problematică unitatea lui Dumnezeu, oferea totuși un răspuns la prima dintre cele două probleme cu care se confrunta Biserica în ce privește doctrina sa despre persoana lui Hristos – problema relației lui Hristos cu Tatăl. Devenise necesar acum să se clarifice și cea de a doua problemă – a relației dintre natura divină și cea umană a lui Hristos.

Sinoadele din Efes și Calcedon

Excluzând diferite poziții extreme din cercul oficial, formularea doctrinei Treimii, în sec. IV d.Hr., a fixat cursul dezbaterilor care au urmat referitoare la persoana lui Hristos. Ea a furnizat și terminologia acestor dezbateri, căci teologii din sec. V d.Hr. au putut să descrie, în limite fixate cu grijă, relația dintre divin și uman în Hristos, prin analogie cu relația dintre Tatăl și Fiul în cadrul Treimii. Termenul găsit pentru a exprima această relație în Hristos era *physis*, însemnând natură sau fire. Existau trei persoane divine într-o unică esență divină și într-o unică natură divină; aceasta era consecința controverselor din sec. IV d.Hr. Dar în persoana lui Iisus Hristos existau două firi, una dumnezeiască, iar cealaltă omenească. Teologii din sec. V și VI d.Hr. au polemizat despre relația dintre aceste două firi, referitor la care s-au pronunțat al doilea și al treilea sinod de la Constantinopol, din 553 d.Hr. și, respectiv, 680–681 d.Hr.

Ideile abstracte dezbătute în cadrul acestor controverse, unele dintre ele aproape de neînțeles pentru o minte modernă, nu trebuie să pună însă în umbră faptul că era în joc o problemă de bază a credinței creștine: cum se poate afirma că Iisus Hristos posedă acea identitate cu Dumnezeu pe care era necesar s-o aibă ca să fie Mântuitorul nostru și, în același timp, să fie numit fratele nostru, așa cum trebuie să fie pentru a face valabilă mântuirea?

Episcopatele din Alexandria și Antiohia

În cei cincizeci de ani care au urmat sinoadelor de la Constantinopol, în doctrina

despre persoana lui Iisus au fost accentuate mai multe puncte importante; în mod caracteristic, ele sunt de obicei definite după episcopatele care le-au îmbrățișat. Unul dintre modurile de a vorbi despre Iisus era specific episcopatului din Alexandria. Acesta punea accentul pe caracterul divin a tot ceea ce fusese și făcuse Iisus Hristos, însă adversarii îl acuzau că face să se piardă umanitatea lui Hristos în divinitatea sa. Modul de gândire și limbajul folosite în Antiohia, pe de altă parte, puneau accentul pe adevărata umanitate a lui Hristos; dar opozanții susțineau că, făcând aceasta, Hristos era divizat în două persoane, fiecare având un sine propriu, deși se manifestau în armonie una cu celalaltă. Teologia apuseană nu era atât de abstractă pe cât cele două alternative prezentate. Ideea sa esențială era legată de preocuparea practică pentru mântuirea umanității și de rezolvarea cât mai armonioasă a conflictului, fără sacrificarea preocupării respective.

Chiar mai mult decât în sec. IV d.Hr., în acțiunile sinodale se manifestau continuu și considerații legate de politica imperială, iar, în provincii precum Egiptul, ele erau însoțite și de temeri că, la un moment dat, Constantinopolul ar putea ajunge să le domine. De aceea, o hotărâre privitoare la relația dintre natura divină și cea umană în Hristos putea fi în același timp o hotărâre referitoare la situația politică. Totuși, rezultatele la care au ajuns sinoadele din sec. V d.Hr. pot fi și sunt considerate norme ale Bisericii, chiar la mult timp după ce implicațiile lor politice au dispărut.

Conflictul dintre Alexandria și Antiohia a ajuns la un punct culminant când Nestorie, patriarhul de Constantinopol, a renunțat la folosirea titlului „Maica Domnului" sau, mai literal, „Purtătoarea de Dumnezeu" *(Theotokos)*, pentru Fecioara Maria, insistând că ea este doar „Purtătoarea de Hristos". Datorită acestei insistențe, accentul pus de episcopatul din Antiohia pe diferența dintre cele două naturi ale lui Hristos s-a făcut auzit în toată Biserica. Teologii alexandrini au răspuns prin acuzația că Nestorie diviza persoana lui Hristos, pe care ei și-o reprezentau atât de inextricabil unită, încât, cu celebrele cuvinte ale lui Chiril, exista „o unică natură a Logosului întrupat". El înțelegea prin aceasta că existase o singură natură, cea dumnezeiască, înainte de întrupare, însă că după întrupare există două naturi indisolubil prezente în aceeași persoană; natura omenească a lui Iisus nu avusese niciodată o existență independentă. În anumite momente, Chiril părea să afirme că există „o unică natură a Logosului întrupat", chiar și după Întrupare, însă în formulările mai precise el evita acest limbaj. Sinodul din Efes din 431 d.Hr. a făcut parte dintr-o serie de întâlniri organizate de o parte sau de alta, cu scopul de a pune capăt acestui conflict. În timpul lui, a devenit oficială și obligatorie desemnarea Fecioarei Maria ca Theotokos.

Sinodul din Calcedon

Însă abia în timpul Sinodului din Calcedon, din 451 d.Hr., s-a ajuns la o înțelegere. La bazele acesteia se afla modul în care cei din Apus înțelegeau cele două naturi ale lui Hristos, așa cum fusese formulat în *Tomul* (Tomus) de către papa Leon I al Romei. Sinodul din Calcedon a stabilit: „noi învățăm și mărturisim cu toții pe Unul și același Fiu, pe Domnul nostru Iisus Hristos, desăvârșit în Dumnezeire și desăvârșit în umanitate [...] în două firi, în chip neamestecat și neschimbat și neîmpărțit și nedespărțit [...] deosebirea firilor nefiind nicidecum distrusă prin unire, păstrându-se mai ales însușirea fiecăreia și întâlnindu-se împreună într-o singură persoană și un singur ipostas". În această formulă și-au găsit expresia, considerată ortodoxă, cele două idei ale episcopiilor din Alexandria și Antiohia; erau afirmate astfel atât unitatea persoanei, cât și deosebirea dintre cele două firi. Astfel, decizia Sinodului din Calcedon a devenit declarația de bază a doctrinei referitoare la persoana lui Hristos pentru cea mai mare parte a Bisericii.

Tot din această perioadă provine și o interpretare a persoanei lui Hristos care afirma atât faptul că e una cu Dumnezeu, cât și că e una cu omenirea, reținând însă în continuare unitatea persoanei sale. Un fapt interesant este că liturghiile Bisericii au menținut această interpretare într-o vreme când teologii luptau încă pentru claritate, iar soluția finală a constat într-o reafirmare de o precizie științifică a ceea ce era prezent *in nuce* în cultul liturgic al Bisericii. În formularea sinodului din Calcedon, această soluție și-a găsit, în sfârșit, cadrul conceptual și vocabularul de care avea nevoie pentru a deveni valabilă din punct de vedere intelectual. Așadar, pe de o parte, ideea formulată la Calcedon a fost cea în care creștinii crezuseră încă de la început; iar pe de altă parte, aceasta reprezenta o dezvoltare pornind din stadiile mai timpurii ale gândirii creștine.

Astfel, dogmele clasice creștine ale Treimii și ale persoanei lui Hristos au fost

formulate în urma sinoadelor din sec. IV, V și VI d.Hr., aceste dogme reprezentând de atunci încolo criteriile creștinismului oficial. Creștinismul a primit în acest mod o formulare intelectuală care se potrivea cu noul lui statut, de forță religioasă dominantă în lumea mediteraneeană. El a atras și purtători de cuvânt teologi, ale căror speculații și sistematizări, bazate pe Scriptură și pe dogme, au creat un vocabular și au stabilit stilul unei culturi creștine. Cel mai important dintre teologii apuseni a fost Sf. Augustin, care, în *Cetatea lui Dumnezeu* (De civitate Dei), a susținut cauza creștinismului împotriva credințelor concurente, iar în tratatul *Despre Treime* (De Trinitate) a combinat într-o nouă sinteză fidelitatea față de autoritate cu reflecția filozofică. Regiunile vorbitoare de greacă ale Bisericii aveau mult mai mulți teologi de mâna întâi decât Apusul creștin. Atanasie a apărat completa divinitate a lui Hristos împotriva arienilor. Sf. Vasile, Sf. Grigorie din Nissa și Sf. Grigorie din Nazianz, „părinții cappadocieni", au rafinat și transformat învățăturile lui Atanasie într-o doctrină mai completă a Treimii.

Alexandrinii și antiohienii au continuat să poarte controversele care precedaseră Sinodul din Calcedon, însă după aceea au existat dispute și în privința felului în care avea să fie interpretată decizia din Calcedon. Controversa dintre monofiziți (cei care credeau că Hristos avea o singură fire, în care se combinau atât partea divină, cât și cea omenească) și monoteliți (care acceptau poziția oficială potrivit căreia Hristos are două firi, însă considerau că are o singură voință) era un efort de a clarifica interpretarea dată la Calcedon, iar rezultatul a fost că extremiștii direcției din Alexandria au fost până la urmă condamnați, așa cum se întâmplase și cu extremismul nestorian din Antiohia.

Părinții Bisericii

Pe măsură ce creștinismul începea să se bucure de o recunoaștere politică tot mai largă, s-a dezvoltat și monahismul, ca mod de exprimare a separării continue a Bisericii de lume. Figura pustnicului Antioh, vivace descrisă în biografia alcătuită de Atanasie, a reprezentat creștinarea unui ascetism care se manifestase în Egipt încă dinainte de răspândirea Evangheliilor. Un al doilea stadiu în dezvoltarea monahismului a fost apariția formelor comunale sau cenobitice de viață monastică și a mânăstirilor, mai ales în regiunile creștine orientale, datorită Preacuviosului Pahomie, apoi, mult mai târziu (în sec. VI d.Hr.), și în regiunile apusene, prin strădaniile Sf. Benedict de Nursia. Instituit ca un mod de negare a lumii, monahismul a devenit, datorită rolului său de misionariat și educării oamenilor, unul dintre mijloacele principale prin care s-a răspândit creștinismul. Un alt factor a fost creșterea prestigiului și puterii episcopului Romei. Papa Leon I cel Mare (m. 461 d.Hr.) a enunțat explicit primatul episcopului Romei atât teoretic, cât și practic; de aceea, el trebuie considerat una dintre cele mai importante figuri în istoria centralizării autorității în cadrul Bisericii. Următorul personaj important a fost Grigorie I cel Mare, papă în perioada 590–604 d.Hr., ale cărui lucrări au modelat cultul, gândirea și structura Bisericii, precum și avuția și puterea ei temporală.

După ce se hotărâse care aveau să fie învățăturile oficiale ale Bisericii despre persoana lui Hristos, rămăsese încă necesar să se clarifice doctrina lucrării lui Hristos. În timp ce problema anterioară fusese discutată mai ales în Răsărit, Biserica apuseană a dat răspunsurile cele mai amănunțite la întrebarea: Știut fiind ce a fost Iisus Hristos, cum vom descrie ce este ceea ce a făcut?

Cel mai reprezentativ purtător de cuvânt al Bisericii apusene care a răspuns la această întrebare a fost Augustin din Hippona (m. 430 d.Hr.). Înțelegerea profundă de care a dat dovadă în ce privește înțelesul păcatului omenesc se combina cu evidențierea umanității lui Iisus Hristos ca asigurare a mântuirii oamenilor, evidențiere pe care a exprimat-o în multe feluri. Omenescul din Iisus demonstra, pentru Augustin, în ce mod îi ridica Dumnezeu pe cei umili; era legătura între natura fizică a omului și natura spirituală a lui Dumnezeu; era sacrificiul pe care omenirea i-l oferea lui Dumnezeu; era întemeierea unei noi omeniri, re-creată în Hristos, tot astfel cum vechea omenire fusese creată în Adam. În toate aceste feluri, și în multe altele, Augustin a încercat să descrie importanța Întrupării pentru mântuirea omenirii. Combinând accentul pus pe umanitatea lui Hristos ca Mântuitor cu o doctrină a Treimii care, deși era în linia oficială, era totuși foarte creatoare și originală, Augustin a marcat nepieritor credința și teologia occidentală.

Tema comună a tuturor figurilor de limbaj referitoare la Dumnezeu și omenire era dorința de a face două lucruri în același timp: să pună în evidență că mântuirea era un act al lui Dumnezeu și să pună în valoare participarea oamenilor la acest

act. Unele dintre teoriile îmbrățișate la un moment dat sau altul erau atât de „obiective" în evidențierea inițiativei divine, încât oamenii aproape că păreau a fi doar niște pioni în negoțul dintre Hristosul Dumnezeu și Diavol. Alte teorii se concentrau atât de „subiectiv" pe implicarea oamenilor și pe reacțiile lor, încât scopul complet al mântuirii ca produs al îndurării divine aproape că se ștergea. Creștinismul occidental a găsit până la urmă în Anselm de Canterbury (m. 1109) un teolog care a putut să adune elemente din mai multe teorii, pentru a elabora doctrina Ispășirii, prezentată în tratatul *De ce s-a făcut Dumnezeu om* (Cur Deus homo?). Potrivit acestei doctrine, păcatul era o profanare a onoarei lui Dumnezeu. Dumnezeu le dădea viață oamenilor dacă ei îi ispășeau pentru această profanare; însă, cu cât trăiau mai mult, cu atât mai rea devenea situația personală a oamenilor. Prin urmare, doar o viață care să fie în întregime omenească, având totuși merite nesfârșite, putea fi de ajuns ca să răscumpere onoarea profanată a lui Dumnezeu, în numele întregii omeniri. Aceasta a fost viața lui Iisus Hristos, pe care Dumnezeu, în mila sa, l-a trimis pentru a da satisfacție justiției sale. Cum el era cu adevărat om, omenirea putea să se bucure de ispășirea sa; cum era cu adevărat Dumnezeu, viața și moartea sa puteau fi valabile pentru *toți* oamenii. Acceptând roadele vieții și morții sale, omenirea putea să se bucure de roadele ispășirii Sale. Cu câteva modificări minore, doctrina ispășirii a lui Anselm a fost îmbrățișată de teologia Bisericii latine, situându-se astfel atât la temeliile Bisericii Romano-Catolice, cât și la baza ideilor protestante oficiale despre lucrarea lui Iisus. Acceptarea ei se datorează mai multor factori, unul dintre cei mai importanți fiind felul în care concordă cu liturghia și arta apuseană. În Biserica occidentală, crucifixul a devenit astfel simbolul tradițional, întărind și fiind la rândul său întărit de teoria compensatorie a Ispășirii.

Creștinismul bizantin

Parte a Bisericii universale, dar din ce în ce mai izolat de Apus din cauza diferențelor de limbă, de cultură, de politică și religioase, creștinismul bizantin și-a urmat calea proprie de dezvoltare a moștenirii Bisericii timpurii. Bisericile orientale nu au fost niciodată atât de centralizate în organizarea lor precum Biserica apuseană; dimpotrivă, au încurajat un principiu de relativă independență, sau „autocefalie", al fiecărei Biserici naționale. În secolele în care cultura occidentală se străduia să asimileze triburile germanice, Constantinopolul, pe atunci probabil cel mai civilizat oraș al creștinătății, amesteca elemente clasice și creștine, cu un rafinament exprimat în filozofie, artă, politică, jurisprudență și învățământ. Un gânditor ca Mihail Psellos (sec. XI), care a creat în mai multe domenii, era expresia vie a acestei sinteze. Triburile slave au fost creștinate în majoritate mai ales de bizantini, nu de misionarii romani; în perioada pe care Occidentul o numește Ev Mediu, Bizanțul a fost, de asemenea, victima atacurilor musulmanilor. După modelul stabilit de împărații Constantin și Iustinian, relația dintre Biserică și stat era în așa fel coordonată în Imperiul Bizantin, încât existența și adesea chiar și hotărârile Bisericii erau subordonate deciziilor conducătorilor lumești – fenomen numit adesea, deși cam prea simplificator, cezaropapism.

Toate aceste diferențe între facțiunile răsăriteană și apuseană ale Bisericii, atât de natură religioasă, cât și, pe scară largă, culturale și politice, au dus în cele din urmă la schisma dintre ele. Aceasta nu e ușor de datat, căci înstrăinarea dintre Apus și Răsărit a cunoscut mai multe momente de apogeu: în sec. IX d.Hr., în timpul conflictului pentru creștinarea slavilor; în sec. XI, în disputa privitoare la rang și autoritate; în sec. XIII, cu mare vehemență, când Contantinopolul a fost jefuit de participanții la a patra cruciadă, în 1204, care au întemeiat acolo un patriarhat latin; în sec. XV, după eșecul uniunii de la Florența și căderea Constantinopolului în mâinile turcilor. Indiferent de dată, în mai bine de jumătate din istoria creștinismului au existat ambele aripi ale Bisericii, mai mult decât timpul de când coexistă romano-catolicismul și protestantismul.

Papalitatea și imperiul

Conflictul cu Răsăritul a fost în același timp cauză și efect al dezvoltării diferite a creștinismului apusean în Evul Mediu. Dacă papii Leon I și Grigorie I sunt considerați arhitecții papalității medievale, papii Grigorie VII (m. 1085) și Inocențiu III (m. 1216) trebuie numiți maeștrii săi constructori. Grigorie VII a reformat atât papalitatea, cât și Biserica, din interior, stabilind autoritatea canonică și morală a oficiului papal, într-un moment în care acesta era amenințat de corupție și supus atacurilor; Inocențiu III a făcut din pretențiile papale la universalitate un fapt politic și ecleziastic, exercitându-și autoritatea în sec. XIII la toate nivelurile existenței Bisericii. În mod semnificativ, ambii papi au fost nevoiți să apere papalitatea împotriva Sfântului

Imperiu Roman de Națiune Germanică și a altor conducători temporali. Conflictul dintre Biserică și imperiu este o temă persistentă în istoria creștinismului medieval apusean. Atât implicarea Bisericii în feudalism, cât și participarea conducătorilor seculari la cruciade pot fi interpretate ca variațiuni pe această temă. Sursele documentare despre creștinismul medieval, de obicei interesate de istoria Bisericii ca instituție și de viața și gândirea capilor Bisericii, fac dificil pentru istoric să întrezărească „religia omului obișnuit" în perioada respectivă, dar istoria socială de la sfârșitul sec. XX a făcut mari progrese în acest scop. Atât „epoca credinței", după cum e considerat Evul Mediu de romantismul neogotic, cât și „epoca întunecată", denumirea care i se dă în polemicile protestante și seculare, reprezintă o simplificare grosolană a istoriei; sunt valabile numai acele considerații referitoare la creștinismul medieval care observă cât de subtil se împletesc credința și superstiția în pietatea și ideile gânditorilor medievali (dar și moderni) și ale credincioșilor obișnuiți.

Gândirea medievală

Nici un produs al creștinismului medieval nu a fost mai important, din Evul Mediu încoace, decât gândirea medievală și, mai ales, filozofia și teologia scolastice, al căror reprezentant de frunte a fost Toma d'Aquino (m. 1274). Teologia scolastică era un efort de armonizare a tradițiilor doctrinare moștenite de la Părinții Bisericii timpurii și de a lega aceste tradiții de realizările intelectuale ale Antichității clasice. Deoarece mulți dintre primii Părinți, atât din Apus, cât și din Răsărit, își dezvoltaseră viziunile teologice influențați de gândirea platonică, reinterpretarea acestor teologii în spirit scolastic cerea să fie separat conținutul doctrinar al tradiției de presupozițiile metafizice ale platonismului. În acest scop, recuperarea lui Aristotel – inițial prin intermediul filozofilor și teologilor musulmani de factură aristotelică, iar apoi, cu un oarecare ajutor al bizantinilor, prin traducerea și studiul textelor autentice ale lui Aristotel – a fost providențială pentru teologii scolastici. Gândirea scolastică reprezintă un punct de referință atât în istoria creștinismului, cât și în cea a culturii occidentale, deoarece a reușit să combine fidelitatea față de Scriptură și tradiție cu o atitudine pozitivă, deși critică, față de „rațiunea" naturală. Foarte puține sisteme teologice au reușit să joace acest rol dublu, care poate fi considerat un simbol (în funcție de poziția fiecăruia), fie al creștinării societății și culturii, fie al trădării creștinismului de către societatea și cultura Evului Mediu.

Astfel, teologia scolastică nu a schimbat modurile tradiționale de a vorbi despre persoana sau lucrarea lui Hristos atât de mult precum, de exemplu, felul în care au discutat unii dintre Părinții Bisericii despre prezența trupului și sângelui lui Iisus în împărtășanie (euharistie). Contribuția cea mai importantă a perioadei scolastice (de prin sec. VI d.Hr. până în sec. XVII) la concepția creștină despre Iisus Hristos pare să constea în felul în care a reușit să combine elementele teologice și mistice. Pe lângă dezvoltarea dogmei cristologice, uneori, aparent în competiție cu aceasta, exista și o dezvoltare a viziunii despre Hristos care punea în evidență uniunea personală cu acesta, pe lângă concepția corectă despre el. O astfel de idee despre Hristos a apărut uneori în scrierile lui Augustin, însă la teologi ca Bernard de Clairvaux și-a găsit expresia cea mai cuprinzătoare și armonizarea cea mai adecvată cu concepțile dogmatice. Relația dintre firea dumnezeiască și cea omenească ale lui Hristos, așa cum era formulată în dogmele vechi, le oferea misticilor, bărbați și femei, scara de care aveau nevoie pentru a ascende, prin omul Iisus, până la Fiul veșnic al lui Dumnezeu, iar prin el, la unirea mistică cu Sfânta Treime; acest lucru fusese anticipat în teologia mistică a unora dintre Părinții greci ai Bisericii. În același timp, dogma salva misticismul de excesele panteiste de care altfel ar fi fost atras; căci doctrina despre cele două firi însemna că umanitatea Domnului nu era un element opțional în pietatea creștină, fie ea mistică sau nu, ci reprezenta însăși presupoziția sa indispensabilă și obiectul ei continuu de venerație, în uniune cu dumnezeirea lui Hristos. De altfel, o altă contribuție la dezvoltarea teologiei medievale a fost accentul tot mai mare pus de Sf. Francisc din Assisi (m. 1226) și de adepții săi pe viața de om a lui Iisus. Comunitățile franciscane cultivau o versiune mai practică și mai etică a devoțiunii mistice, deosebită de misticismul speculativ și contemplativ. Așa cum este exprimată în *Imitația lui Hristos* (De imitatione Christi), o operă scrisă către sfârșitul Evului Mediu, care s-a bucurat de o mare popularitate, scopul lor a devenit imitarea lui Hristos, printr-o viață de umilință și ascultare. Odată cu aceasta, s-a născut o nouă apreciere a adevăratei umanități a lui Hristos, pe care dogma o afirma, într-adevăr, dar pe care o percepea ca fiind în primejdie să fie redusă doar la un simplu accent dogmatic.

Reforma

Interpretarea, de la un moment dat încolo, a scolasticii ca trădare a creştinismului a dus, în parte, la Reforma protestantă. Protestantismul s-a deosebit de alte mişcări de protest care au avut loc către sfârşitul Evului Mediu prin temeinicia polemicii duse împotriva dezvoltării ecleziastice, teologice şi sacramentale a catolicismului apusean. La început, reformatorii protestanţi au nutrit speranţa că vor putea reforma doctrina şi existenţa Bisericii din interior, însă acest lucru s-a dovedit imposibil (evident, în funcţie de diferitele puncte de vedere), fie din cauza intransigenţei Bisericii, fie din cauza extremismului mişcărilor protestante, fie din cea a situaţiei politice şi culturale – fie, în sfârşit, din toate aceste cauze la un loc. Mai multe direcţii ale Reformei pot fi clasificate corespunzător în funcţie de radicalismul protestelor lor împotriva teologiei, pietăţii şi organizării medievale a Bisericii. Reformatorii anglicani, la fel ca Martin Luther şi mişcarea sa, erau, în general, cei mai conservatori, păstrând cele mai multe tradiţii din romano-catolicism; Jean Calvin şi adepţii lui erau mai puţin conservatori; iar cei mai radicali erau anabaptiştii şi alte grupuri din aripa stângă a Reformei. În ciuda deosebirilor profunde dintre ele, aproape toate mişcările din timpul Reformei se caracterizau prin accentul pus pe Biblie, ca diferind de Biserică şi de tradiţiile acesteia prin faptul că reprezenta autoritatea în religie; prin insistenţa asupra suveranităţii graţiei în iertarea păcatelor; prin accentuarea doar a credinţei, fără fapte, ca o condiţie preliminară absolut necesară pentru acceptarea de către Dumnezeu; şi prin cererea ca mirenii să-şi asume un rol mai semnificativ în lucrarea Bisericii şi în problemele de cult.

Atitudinea reformatorilor faţă de concepţia tradiţională referitoare la persoana şi lucrările lui Hristos era una conservatoare. Insistând asupra motivelor religioase şi politice care îi făceau să nu se îndepărteze de linia dreaptă a credinţei, ei au schimbat foarte puţin dogma cristologică. Luther şi Calvin au dat un nou înţeles dogmei, atunci când au pus-o în legătură cu doctrina justificării prin graţia datorată credinţei. Mulţumită interpretării pe care o dădea păcatului ca un prizonierat al voinţei, Luther a revigorat metafora patristică a ispăşirii ca victoria lui Hristos; un lucru caracteristic pentru el este faptul că a scris imnuri atât pentru Crăciun, cât şi pentru Paşti, însă nu pentru Postul Mare. Noua atenţie de care a început să se bucure Biblia odată cu Reforma a trezit interesul pentru primele momente ale vieţii lui Iisus, iar ideea Reformei despre „graţia unică" şi suveranitatea lui Dumnezeu chiar şi în actele sale de graţie a făcut din dumnezeirea lui Hristos o problemă de veşnică importanţă.

În ideile pe care le propaga Huldrych Zwingli despre Cina cea de Taină, Luther a crezut că întrezăreşte nu numai o slăbire a credinţei în prezenţa reală a lui Iisus, ci chiar o ameninţare la adresa doctrinei corecte despre Hristos; de aceea, el a denunţat cu vehemenţă conceptele respective. Pe măsură ce controversele se adânceau, Luther a început să interpreteze vechea dogmă a dublei naturi ca având sensul că omniprezenţa naturii divine i-a fost transmisă naturii umane a lui Hristos şi că, din acest motiv, Hristos este prezent peste tot, atât ca om, cât şi ca Dumnezeu, şi, prin urmare, se află într-adevăr în pâinea şi în vinul împărtăşaniei. Deşi Calvin a respins atât teoriile lui Luther, cât şi pe ale lui Zwingli, el era convins că vechea dogmă cristologică era adevărată pentru martorii biblici şi, de aceea, nu permitea nici o abatere de la ea. Toate acestea stau mărturie pentru faptul că dogma „Iisus Hristos, adevăratul Dumnezeu, născut din Tatăl în vecie, dar şi om, născut din Fecioara Maria", pentru a prelua formula lui Luther, a fost reţinută de credinţa şi teologia tuturor reformatorilor.

La un moment dat, teologia reformatorilor avea scopul de a pune laolaltă diferitele faţete ale descrierilor biblice şi patristice ale lui Iisus Hristos. Astfel s-a întâmplat cu doctrina celor trei ipostaze ale lui Iisus, observate încă din sec. IV d.Hr., dar sistematizate de Calvin şi mult mai bine dezvoltate de protestantismul ortodox: profet, preot şi rege, fiecare dintre ele simbolizând împlinirea profeţiilor din Vechiul Testament şi reprezentând câte un aspect din existenţa neîntreruptă a Bisericii. Ca profet, Hristos împlinea şi ridica pe un nivel superior tradiţia profetică a Vechiului Testament, în timp ce-şi ducea la îndeplinire şi existenţa sa ca profet, trimis să predice Cuvântul. Ca preot, Hristos punea capăt sistemului sacrificial al Vechiului Testament, căci el era atât preotul, cât şi victima, continuând să funcţioneze ca intercesor împreună şi cu Biserica. Ca rege, Hristos era regele indicat de Vechiul Testament, întinzându-şi stăpânirea printre oameni peste cei pe care îi alesese. În privinţa fiecăreia dintre aceste trei ipostaze, protestanţii se deosebeau între ei, din punctul de vedere al poziţiilor lor teologice, etice sau liturgice. Însă tripla

ipostază a ajutat teologia protestantă să ia în considerare complexitatea imaginilor biblice și patristice ale lui Hristos, într-un mod imposibil de atins de către teoriile simplificatoare. Aceasta este, poate, contribuția esențială a reformatorilor la formularea teologică a doctrinei „slujbei" sau lucrării lui Hristos.

Reforma s-a manifestat la început ca o mișcare în interiorul formelor oficiale ale creștinismului, care predominau încă din timpul lui Constantin cel Mare. Ea nu și-a dorit nici să provoace o schismă în Biserică, nici să ducă la dispariție cultura creștină care înflorea de peste un mileniu. Însă, când Reforma a luat sfârșit, nu numai Biserica, ci și cultura se schimbaseră radical. Transformarea respectivă era parțial o consecință a Reformei și parțial mersese în paralel cu Reforma. Călătoriile de descoperire, începuturile economiei capitaliste, apariția naționalismului modern, zorii epocii științifice, cultura Renașterii – toți acești factori, ca și alții, au dus la sfâșierea „sintezei medievale". Însă Reforma a fost unul dintre cei mai importanți factori și, din punctul de vedere al istoriei creștinismului, cu siguranță cel mai semnificativ, deoarece consecințele reale ale Reformei, deși nedorite de aceasta, au fost un creștinism divizat și un Apus secularizat. Romano-catolicismul, ca și protestantismul, s-a dezvoltat, din punct de vedere istoric, în lumea modernă ca un efort de a-și adapta formele istorice la implicațiile acestor consecințe. Creștinismul ca religie oficială, așa cum fusese cunoscut în Occident începând din sec. IV d.Hr., a dispărut, treptat, după Reformă.

Creștinismul modern

Paradoxal, sfârșitul „creștinismului oficial" în vechiul lui sens a dus la cea mai rapidă și mai globală răspândire a creștinismului și a Evangheliilor din toată istoria Bisericii. Creștinarea celor două Americi și evanghelizarea Asiei, Africii, Australiei și Oceaniei au dat substanță geografică termenului creștin „ecumenic". Creșterea geografică și numerică nu este însă echivalentă cu creșterea în importanță. În ciuda faptului că și-a păstrat puterea în epoca modernă, creștinismul a dat înapoi pe multe fronturi și a pierdut o mare parte din prestigiu și autoritate. De la începutul istoriei moderne a Occidentului, de pe la începutul sec. XVI și până pe la mijlocul sec. XVIII, creștinismul a fost parte a multor evenimente ale expansiunii culturale și politice. Exploratorii din Lumea Nouă au fost urmați foarte curând de misionari – atunci când nu făceau ei înșiși și acțiuni de misionariat. Clericii protestanți și romano-catolici se afirmau în politică, literatură și știință. Deși raționalismul propovăduit de Iluminism i-a îndepărtat de credință pe mulți, mai ales intelectuali din sec. XVII și XVIII, până și cei care se îndepărtaseră rămâneau adesea credincioși figurii lui Iisus ori învățăturilor Bibliei, chiar dacă se rupseseră de formele tradiționale al doctrinei și vieții creștine. Reprezentanții Iluminismului, care considerau că disputele teologice din timpul Reformei și cele politice care i-au urmat sunt un exemplu grăitor al primejdiilor pe care le implica intoleranța religioasă, au introdus treptat separarea bisericii de stat, toleranța și libertatea religioasă în majoritatea țărilor apusene; în această mișcare au fost secondați de creștini, atât indivizi luați separat, cât și grupuri care susțineau libertatea religioasă, nu din punctul de vedere al adevărului dogmatic, ci pentru ca oamenii să adere liber la o credință personală.

Totuși, primele critici la adresa dogmei tradiționale au apărut în timpul Reformei, venind nu de la reformatorii de centru, ci de la „aripa stângă a Reformei", de la Michael Servetus (1511/?/–1553) și de la socinieni. Aceștia își îndreptau criticile împotriva prezenței conceptelor și dogmelor nonbiblice în cadrul dogmei și voiau să păstreze adevărata umanitate a lui Iisus ca exemplu moral. Critica aceasta era plină de contradicții, precum faptul că Servetus continua să-l numească pe Iisus „Fiul lui Dumnezeu" și obiceiul socinienilor de a-l venera și a-i adresa rugăciuni. Însă mișcarea respectivă este o ilustrație a tendinței, devenită tot mai puternică în timpul Iluminismului, de a folosi protestele Reformei împotriva catolicismului și ca bază pentru protestele împotriva dogmei tradiționale. Deși această tendință nu a primit cine știe ce sprijin în sec. XVI, din cauză că reformatorii nu se depărtau de dogmă, criticile aduse ulterior cristologiei oficiale au putut folosi „principiul protestant" împotriva dogmei celor două naturi, pe motiv că era o aplicare consecventă a ceea ce făcuseră reformatorii. Printre laicii protestanți, imnurile religioase și cateheza din Bisericile protestante au continuat să susțină dogma tradițională. Într-adevăr, doctrina ispășirii prin intermediul morții lui Iisus a fost rareori exprimată în teologia și spiritualitatea romano-catolică într-un mod atât de amplu ca în imnurile și catehismele din luteranism și din Bisericile luterane reformate. În perioada pietistă din Bisericile protestante, această loialitate față de învățăturile tradiționale se combina

cu o punere tot mai mare în evidență a laturii omenești a lui Iisus, exprimată și în imnurile timpului și, mai presus de orice, în muzica sacră compusă de Johann Sebastian Bach și de Georg Friedrich Händel.

Astfel, când teologii au început să critice ideile tradiționale despre persoana și lucrarea lui Hristos, ei au întâlnit opoziție din partea oamenilor obișnuiți. Albert Schweitzer consideră că atitudinea critică s-a dezvoltat pornind de la lucrările lui H.S. Reimarus (1694–1768), însă Reimarus era un reprezentant al felului în care Iluminismul trata concepțiile tradiționale despre Iisus. Cărțile Bibliei aveau să fie studiate la fel ca orice altă carte, iar viața lui Iisus avea să fie conturată pornind de la ele, printr-o analiză critică și prin evaluarea mărturiilor relatate de Evanghelii. Iluminismul se află la baza interesului modern față de viața lui Iisus și mai ales față de problema relativei credibilități a mărturiilor din Evanghelii. Gândirea liderilor iluminiști nu s-a rupt însă brusc de ideile tradiționale, ci a renunțat foarte treptat să mai creadă în miracole precum Nașterea din Fecioară, Învierea sau A Doua Venire. Principala lor importanță pentru istoria doctrinei lui Hristos constă în faptul că au făcut ca studiul istoric al surselor pentru viața lui Iisus să devină un element indispensabil al cristologiei.

Caracteristicile credinței și vieții creștine în biserici în sec. XVII și XVII au reflectat, dar s-au și opus spiritului timpului. Deși Reforma protestantă a absorbit o parte din energia romano-catolicismului, teologia și morala Bisericii Romano-Catolice au suferit modificări serioase în timpul Contrareformei catolice. Respingând încercările din diferite țări, cea mai cunoscută dintre ele fiind galicanismul din Franța, de a crea biserici romano-catolice naționale, papalitatea a căutat să învețe din istoria Reformei și să evite să repete greșelile făcute atunci. În timpul acesta, protestantismul a descoperit că separarea de Roma nu l-a ferit de multe dintre tendințele pe care le denunțase la romano-catolicism. În sec. XVII, tradiția confesională a luteranismului și a celorlalte Biserici luterane și reformate avea multe trăsături ale scolasticii medievale, în ciuda faptului că reformatorii o atacau.

Deși Iluminismul din sec. XVIII a reprezentat începutul rupturii cu învățăturile tradiționale despre Iisus Hristos, aceasta a fost preluată abia în sec. XIX de teologii și savanții din multe țări creștine – și chiar, pentru scurt timp, de moderniștii din Biserica Romano-Catolică. Două lucrări din sec. XIX au exercitat mai cu seamă influență, prin felul în care au respins cristologia tradițională. Una este *Viața lui Iisus* (Das Leben Jesu), de David Friedrich Strauss, apărută în 1835; cealaltă, numită tot *Viața lui Iisus* (Vie de Jésus), a fost publicată de Ernest Renan în 1863. Lucrarea lui Strauss era mai centrată pe dezvoltarea ideilor creștine – pe care le-a numit „mituri" – despre Iisus, ca bază pentru imaginea pe care o întâlnim în Evanghelii; Renan, pe de altă parte, s-a aplecat spre cariera lui Iisus prin intermediul studierii relației dintre trăirile lui psihice și mediul său de viață. Ambele opere au cunoscut o largă circulație, fiind traduse în mai multe limbi. Ele au adoptat afirmația iluministă potrivit căreia sursele vieții lui Iisus trebuiau studiate ca orice alte surse și, pe baza acestora, au elaborat o biografie în sensul modern al acestui cuvânt. Pe lângă lucrările lui Strauss și Renan, sec. XIX a văzut apărând o mulțime de cărți despre viața și învățăturile lui Iisus. Fiecare nouă ipoteză referitoare la problema Evangheliilor sinoptice implica încă o reconstruire a vieții și mesajului lui Iisus. Supoziția fundamentală de la care plecau majoritatea acestor lucrări despre viața și învățăturile lui Iisus era distincția dintre „Iisus din istorie" și „Hristos al credinței". Un alt mod preferat de a pune în lumină această distincție era să se vorbească de religia lui Iisus în antiteză cu religia *despre* Iisus. Aceasta implica faptul că Iisus era un om ca toți oamenii, dar cu o conștiință foarte mare a prezenței și puterii lui Dumnezeu. Apoi, dogma Bisericii confundase această conștiință cu afirmația metafizică potrivit căreia Iisus este Fiul lui Dumnezeu, a doua persoană a Treimii, distorsionând astfel simplitatea inițială a mesajului său. Unii critici au mers atât de departe, încât au pus la îndoială realitatea istorică a unora dintre spusele și faptele atribuite lui Iisus de către Evanghelii – mai ales miracolele și declarațiile de identitate cu Dumnezeu.

Acest efort a prins rădăcini, în parte, din preocuparea generală a savanților din sec. XIX pentru istorie, însă reflecta și supozițiile religioase și etice ale teologilor. Mulți dintre ei erau influențați de teoriile morale ale lui Immanuel Kant, atunci când evaluau ce era permanent în învățăturile lui Iisus, precum și de teoriile istorice ale Georg Wilhelm Friedrich Hegel, în felul cum au pus în contrast mesajul original al lui Iisus cu interpretările creștine ale sale de către generațiile ulterioare de creștini. Ideea

evoluției și a cauzalității naturale, asociată cu știința sec. XIX, a jucat, de asemenea, un rol în explicațiile naturale ale miracolelor biblice. Iar istoricii dogmei, culminând cu Adolf von Harnack (1851–1930), au folosit demonstrația despre dependența cristologiei antice de sursele necreștine pentru conceptele și terminologia sa, în scopul de a-și întări afirmația că, de fapt, creștinismul trebuia să-l abandoneze pe Hristos din dogmă pentru a câștiga „esența creștinismului" din învățăturile lui Iisus despre paternitatea lui Dumnezeu și frăția oamenilor.

În timpul revoluțiilor politice din sec. XVIII, XIX și XX, romano-catolicismul francez, ortodoxia răsăriteană din Rusia și protestantismul din fostele colonii europene din Africa au fost identificate – de către inamicii lor, dar uneori și de ele însele – cu vechile regimuri din care făceau parte și aproape anihilate, împreună cu aceste regimuri. Iar descoperirile științifice, care se tot înmulțeau, au intrat în conflict cu noțiunile vechi și îndrăgite despre univers și omenire, multe dintre acestea apărate cu înflăcărare de diferiți capi ai creștinismului instituționalizat. Perioada revoluțiilor – politice, economice, tehnologice și intelectuale – a fost una de criză pentru creștinism. Dar a fost și una de prilejuri favorabile. Metodele critice ale savanților moderni, în ciuda atacurilor frecvente la adresa ideilor tradiționale creștine, au contribuit la editarea documentelor de bază ale credinței creștine – Biblia, scrierile Sfinților Părinți și ale reformatorilor – și la dezvoltarea unui interes fără precedent pentru istoria Bisericii. Sec. XIX a fost considerat veacul cel mai măreț din istoria misionariatului creștin, atât romano-catolic, cât și protestant. Prin chiar forța atacurilor lor la adresa creștinismului, criticii Bisericii au avut un aport în apariția, în cadrul Bisericii, a unor noi apologeți ai credinței, care au reinterpretat-o creativ, punând-o în relație cu noile filozofii și științe ale perioadei moderne.

La începutul sec. XX, autoritățile cele mai competente în Noul Testament încercau încă să înțeleagă esența creștinismului și a lui Iisus cel istoric. Dar, în primele decenii ale sec. XX, aceasta a dus la o concluzie revoluționară în privința scrierilor lui Iisus, și anume că el crezuse că sfârșitul lumii va veni la puțin timp după moartea sa și că învățăturile sale, așa cum sunt prezentate în Biblie, trimiteau către o „etică interimară", pe care comunitatea mesianică ar fi trebuit s-o îmbrățișeze în timpul scurt rămas până la sfârșit. Efortul de a aplica aceste învățături la viața modernă a fost criticat ca o modernizare primejdioasă. Teza „eshatologiei consecvente" din mesajul lui Iisus a fost îmbrățișată de Johannes von Weiss (1863–1914) și a avut parte de o largă circulație datorită lucrărilor lui Albert Schweitzer. Anii din preajma Primului Război Mondial au fost martorii dezvoltării unei noi teorii despre compunerea Evangheliilor. Datorită originii sale, teoria respectivă este numită adesea critica formei (în germană, *Formgeschichte*). Ea pune accentul pe formele narațiunilor evanghelice – parabole, ziceri, povestiri despre miracole, relatările Patimilor etc. – ca indicație a tradiției orale din comunitatea creștină ce a produs narațiunile respective. Dacă atenția savanților anteriori se axase pe autenticitatea învățăturilor lui Iisus, așa cum au fost transmise în Evanghelii, noua teorie nu era la fel de sigură că poate să separe forma autentică de elementele incluse ulterior în Evanghelii, deși diferiți susținători ai lor au sugerat câteva criterii pentru a putea face această separare. Studiile de critică a formei au făcut ca viața lui Iisus să fie imposibilă în vechiul sens biografic, la fel cum eshatologia întemeiată declarase că e imposibil să se enunțe o etică universală pornind de la învățăturile lui Iisus. Unii dintre adepții criticii formei au dat dovadă de un scepticism extrem la adresa oricărei informații istorice despre viața lui Iisus, însă lucrările unui Martin Dibelius sau chiar Rudolf Bultmann au demonstrat că scepticismul respectiv nu este justificat de concluziile acestui studiu.

Influențată de astfel de tendințe în studiul Noului Testament, teologia protestantă s-a angajat, la mijlocul sec. XX, în reinterpretarea cristologiei din Biserica timpurie. Unele Biserici protestante au continuat să repete formulele vechii dogme, însă, chiar și în cazul lor, studiul critic al documentelor din Noul Testament începea să ducă la apariția dubiilor privitoare la formulele dogmei. Confruntările dintre Bisericile evanghelice din Germania lui Adolf Hitler, care și-au găsit expresia cea mai elocventă în Declarația de la Barmen din 1934, i-au făcut pe mulți teologi să-și dea seama din nou de puterea de a susține credința pe care o avea vechea dogmă despre persoana lui Hristos, iar unii dintre ei au devenit înclinați să trateze dogma cu mai puțină severitate. Însă chiar și aceștia au înțeles că formularea dogmei respective în categoriile statice ale persoanei, esenței și naturii este un mod inadecvat pentru felul în care Biblia pune accentul mai

degrabă pe acțiuni și evenimente, decât pe stări ale ființei. Karl Barth pentru tradiția reformată, Lionel Thornton pentru cea anglicană și Karl Heim pentru luteranism sunt teologii cu autoritate care au încercat să reinterpreteze cristologia clasică. Fără să cedeze nimic din loialitatea lor față de dogma Bisericii, teologii romano-catolici, precum Karl Adam și Karl Rahner, s-au străduit să prezinte dogma într-o formă care să fie plină de înțeles pentru modernitate. Doctrina lucrării lui Hristos s-a bucurat de mai puțină atenție decât doctrina persoanei lui Hristos. În mare parte din mișcarea protestantă, faptul că sec. XIX s-a concentrat asupra învățăturilor lui Iisus a făcut să se vorbească greu și de altceva decât de lucrarea sa ca profet. De cea mai puțină atenție s-a bucurat poziția sa de preot; și de aceea, în ciuda susținerii unor eforturi precum cele al lui Gustaf Aulén de a reinterpreta metafora ispășirii ca victoria lui Hristos asupra dușmanilor săi, teologia protestantă de la mijlocul sec. XX căuta încă o doctrină a ispășirii care să se potrivească intuițiilor nou cucerite despre doctrina persoanei lui Hristos, mai ales în noile moduri de a pune în evidență umanitatea și personalitatea sa.

Atât criticii, cât și adepții creștinismului pot să găsească susținere pentru ideile lor în istoria acestei religii. Pentru criticii creștinismului, istoria sa este dovada că această credință este inseparabil legată de o concepție despre lume depășită de descoperirile moderne și, din acest motiv, Bisericile sunt fosile vii, condamnate la dispariție, pe măsură ce cuceririle științei deschid mintea unui număr tot mai mare de credincioși. Pentru adepții săi, istoria creștinismului poate dovedi adaptabilitatea aproape nesfârșită a credinței creștine la societăți, culturi și filozofii foarte diferite, precum și capacitatea de a transmite mila Domnului la oameni situați pe toate nivelurile sociale și provenind din culturi diferite. Dar creștinismul nu reprezintă doar un element important al culturii occidentale. El se bucură în continuare de credința și ascultarea a sute de milioane de oameni. Prin urmare, oricât de superficială ar fi abordarea creștinismului în acest articol, este totuși necesar să fie prezentată și starea actuală a acestei religii.

Starea actuală a creștinismului

O hartă a religiilor lumii la sfârșitul sec. XX arată că religia cea mai răspândită este creștinismul. Aproape nici o națiune nu a rămas neatinsă de misiunile creștine, chiar dacă în unele țări creștinii reprezintă doar o mică parte din populația totală. În majoritatea țărilor din Asia și Africa există minorități creștine, unele dintre ele, ca în India, ajungând la câteva milioane de adepți. Totuși, harta respectivă continuă să arate concentrarea creștinilor mai ales în cultura europeană sau „occidentală".

Romano-catolicismul

Numărul total al romano-catolicilor îl depășește pe cel al tuturor confesiunilor creștine, luate la un loc. Ei sunt organizați într-un sistem care acoperă existența Bisericii, de la parohiile de țară până la papalitate. Aflată sub autoritatea centrală a papei, Biserica este împărțită în dioceze, ai căror episcopi acționează în numele și prin autoritatea papei, bucurându-se însă de o mare libertate administrativă în jurisdicțiile lor. În mod similar, preotul de parohie este executorul ordinelor papale și diocezane. Pe lângă organizarea în dioceze și interacționând cu acestea, se află un lanț de ordine religioase, congregații și societăți subordonate papei, însă nu direct responsabile în fața episcopului, ca parohiile locale. Totuși, ar fi o greșeală să se interpreteze organizarea Bisericii Romano-Catolice doar în termenii funcționării ideale, deoarece această organizare se bazează pe credința într-un mandat care are ca model acțiunea lui Iisus Hristos însuși, atunci când l-a învestit pe Petru și, prin el, pe toți succesorii lui, cu puterea cheilor Bisericii. Hristos este capul invizibil al Bisericii și, prin autoritatea lui, papa este capul vizibil.

Interpretarea originilor și autorității Bisericii determină atât atitudinea romano-catolicismului față de restul creștinismului, cât și relația sa cu ordinea socială. Considerându-se adevărata Biserică a lui Iisus Hristos pe pământ, el nu poate trata celelalte tradiții creștine ca fiind egale, fără să-și trădeze propria identitate. Aceasta nu înseamnă însă că aceia care se află în afara comunității vizibile romano-catolice nu pot fi salvați, nici nu exclude prezența „vestigiilor Bisericii" în celelalte comunități creștine. În sec. XX, mai ales datorită acțiunilor din timpul Conciliului Vatican II (1962–1965), Biserica Romano-Catolică a devenit din ce în ce mai interesată de „frații ei separați" – atât Biserica Ortodoxă orientală, cât și multele Biserici protestante. Astfel, mișcarea ecumenică a trezit interes nu numai în sânul grupurilor protestante, unde a apărut, ci și în cadrul ortodoxiei și al romano-catolicismului. Ca adevărată Biserică a lui Hristos pe pământ, romano-catolicismul se consideră însărcinat și cu proclamarea voinței Domnului, așa cum

poate fi cunoscută de raţiunea umană, atât societăţilor organizate, cât şi statelor. De-a lungul istoricii Bisericii, asumarea acestui rol a pus-o de multe ori în conflict cu statul. Însă activitatea politică a unor prelaţi, luaţi individual (cardinalul Richelieu şi cardinalul Mazarin fiind bune ilustrări ale acestei activităţi), nu trebuie să fie confundată cu obligaţia fundamentală pe care Biserica simte că o are, deoarece se consideră societate predestinată în mod divin, căreia îi este acordată responsabilitatea legii morale ce este accesibilă tuturor şi care îi comandă pe toţi; astfel, Biserica se consideră însărcinată să dea această lege morală naţiunilor şi să lucreze pentru a crea o ordine socială şi politică în care să funcţioneze atât revelaţia supranaturală, cât şi legea naturală.

Doctrina

Înţelegerea pe care o are despre sine romano-catolicismul, interpretarea pe care o dă acesta relaţiilor corecte dintre Biserică şi stat, precum şi atitudinea faţă de alte tradiţii creştine se bazează pe doctrina romano-catolică. În mare măsură, aceasta este identică, la toate nivelurile, cu cea mărturisită de creştinii ortodocşi şi constă în Biblie, în moştenirea dogmatică primită de la Biserica timpurie, aşa cum a fost consemnată în crezurile istorice şi în decretele sinoadelor ecumenice, precum şi în lucrările teologice ale marilor doctori ai credinţei din Apus şi din Răsărit. Dacă prezentarea celorlalte tradiţii creştine se compară cu romano-catolicismul, această comparaţie are o funcţie mai degrabă descriptivă decât normativă, căci, într-un grad destul de înalt, protestantismul şi ortodoxia răsăriteană s-au definit în relaţie cu romano-catolicismul. În plus, toţi creştinii, atât cei din trecut, cât şi cei actuali, împărtăşesc un fond comun de credinţe despre Dumnezeu şi despre calea spre mântuire.

Doctrina romano-catolică reprezintă mai mult decât acest corp comun de credinţe, aşa cum e cazul, de altfel, cu doctrina oricărui grup creştin. E de ajuns să menţionăm aici numai cele trei doctrine distinctive care au ajuns la formularea definitivă în sec. XIX şi XX: infailibilitatea papei, imaculata concepţie a Fecioarei Maria şi înălţarea cu trupul la cer a acesteia. În majoritatea punctelor esenţiale ale doctrinei creştine, romano-catolicismul şi ortodoxia orientală sunt în mare măsură de acord, în timp ce protestantismul diferă de cele două în multe dintre aceste puncte. De exemplu, teologia romano-catolică tratează doctrina sacramentelor (sau a celor şapte taine) în mod diferit faţă de ortodoxia orientală; dar, spre deosebire de protestantism, atât doctrina ortodoxă, cât şi cea romano-catolică insistă pe importanţa celor şapte taine – botezul, mirungerea, cuminecătura, maslul, pocăinţa, căsătoria şi hirotonirea preoţilor – considerate canale prin care se manifestă graţia divină.

Liturghia

Doctrina romano-catolică a sacramentelor este un sumar, în formă teologică, a ceea ce afirmă liturghia romano-catolică. Biserica nu este doar o organizaţie, nici o şcoală doctrinară. Este un loc de întâlnire a divinului cu umanul, Dumnezeu apropiindu-se prin graţie, iar oamenii, prin veneraţie. De aceea, punctul central al pietăţii romano-catolice este euharistia (împărtăşania), care este atât o sfântă taină, cât şi un sacrificiu. Celelalte forme de venerare oficializată şi de devoţiune particulară radiază din acest punct central. Obligaţiile membrilor Bisericii derivă, de asemenea, din sistemul sacramentelor, fie ca pregătire pentru participarea corespunzătoare la ele, fie ca expresie a supunerii cerute de ele. Instruirea pentru îndeplinirea acestor obligaţii intră în sarcina instituţiilor de educaţie romano-catolice din toată lumea, care, în ciuda nivelului foarte scăzut de educaţie al Bisericii în multe culturi, depăşeşte orice alt sistem de învăţământ din istoria Bisericii, atât ca mărime, cât şi ca excelenţă academică a celor mai buni absolvenţi ai săi. Misiunile Bisericii şi ale instituţiilor sale caritabile, precum şcolile, sunt în mare măsură coordonate de ordinele religioase.

Bisericile din creştinismul răsăritean

Aproape 214 milioane de creştini aparţin diferitelor confesiuni creştine răsăritene. Despărţite de Apus, Bisericile orientale din răsărit şi-au dezvoltat propriile căi, timp de aproape jumătate din istoria creştinismului. Fiecare biserică naţională este autonomă. „Patriarhul ecumenic" de la Constantinopol nu este echivalentul ortodox al papei, ci mai degrabă primul dintre egali, în jurisdicţie. Ortodoxia răsăriteană interpretează primatul lui Petru şi, pe cale de consecinţă, al patriarhului, în mod similar cu al primului între egali, negând astfel dreptul papei de a vorbi şi de a acţiona în numele întregii Biserici, fără ajutorul unui sinod bisericesc şi fără colegii lui episcopi. Datorită acestei organizări, Biserica Ortodoxă s-a identificat mai profund cu culturile şi regimurile naţionale decât a făcut-o catolicismul. Astfel, istoria relaţiilor dintre Biserică şi stat în Răsărit

s-a desfăşurat foarte diferit, din cauză că Biserica răsăriteană a tins uneori către extrema de a deveni doar un instrument al politicii naţionale, pe când Biserica apuseană a tins către cealaltă extremă, încercând să domine statul.

În cea mai mare parte a sec. XX, marea majoritate a creştinilor ortodocşi au trăit sub regimuri ostile, în special cele de sorginte marxist-leninistă din Uniunea Sovietică şi din Balcani, şi au îndurat persecuţii devastatoare. De aceea, căderea acestor regimuri, în ultimii 20 de ani ai sec. XX, le-a dat Bisericilor respective noi prilejuri de manifestare, dar le-a şi pus în faţa unor noi provocări.

Şi istoria relaţiilor ecumenice dintre ortodoxia orientală şi protestantism, în sec. XX, s-a deosebit de istoria relaţiilor dintre protestanţi şi romano-catolici. Speranţa unei posibile vindecări a schismei dintre Răsărit şi Apus este simbolizată de întâlnirea fraternă dintre papa Paul VI al Romei şi patriarhul Athenagoras I al Constantinopolului la Ierusalim, în 1964, fapt ce a dus la ridicarea anatemelor aruncate cu multe secole în urmă de fiecare dintre aceste episcopate la adresa celuilalt. În acelaşi timp, Bisericile ortodoxe au intrat în legătură şi cu Consiliul Mondial al Bisericilor şi cu Consiliul Naţional al Bisericilor lui Hristos din SUA; unele dintre Bisericile ortodoxe au intrat în comuniune şi cu anglicanismul şi cu Biserica vetero-catolică.

Autoritatea doctrinară a ortodoxiei răsăritene se sprijină pe Scriptură, pe crezurile antice, pe decretele primelor şapte sinoade ecumenice şi pe tradiţia Bisericii. Întinderea şi conţinutul acestei tradiţii nu sunt precizate, de aceea nu este mereu uşor de descoperit care anume sunt învăţăturile Bisericilor ortodoxe privitor la o problemă doctrinară sau alta. Pe lângă cele două probleme menţionate la prezentarea romano-catolicismului, deosebirea capitală dogmatică între gândirea din romano-catolicism şi cea ortodoxă răsăriteană vine din doctrina apuseană a purcederii Sfântului Duh de la Tatăl şi Fiul, aşa-numita doctrină *Filioque*, pe care ortodocşii o resping ca o adăugire neîntemeiată la crezul niceean.

Însă „ortodoxia", în sensul pe care îl dau Bisericile răsăritene acestui termen, nu se referă în mod esenţial la o formă de doctrină, ci la o formă de venerare. Duminica Ortodoxiei, sărbătorită în prima duminică a Postului Mare, cinsteşte sfârşitul controverselor iconoclaste şi repunerea în biserici a icoanelor, elemente esenţiale în credinţa ortodoxă. În Bisericile ortodoxe (ca şi în celelalte Biserici răsăritene care au revenit la comuniunea cu Roma) cele mai evidente puncte de divergenţă faţă de practicile apusene normale sunt dreptul la căsătorie al preoţilor înainte de hirotonisire, deşi episcopii pot să nu fie căsătoriţi, şi dreptul de a li se administra laicilor cele două părţi ale cuminecăturii (pâinea şi vinul) prin metoda întingerii (a pâinii în vin, care le este dată în această formă combinată celor care se împărtăşesc).

Protestantismul

Deşi atât în catolicismul romano-catolic, cât şi în ortodoxia răsăriteană există o varietate a gândirii şi expresiei mult mai mare decât pot să observe persoanele din afară, ambele confesiuni par că au o unitate de monolit, dacă sunt comparate cu protestantismul. Formularea unei definiţii care să includă toate formele de protestantism a fost mult timp piatra de încercare pentru istoricii şi teologii protestanţi, căci diferenţele sunt mai mari în cadrul acestei confesiuni decât între anumite forme de protestantism şi creştinismul neprotestant. De exemplu, un prelat anglican sau luteran mai tradiţionalist are mai multe în comun cu un teolog ortodox decât cu unul baptist. Totuşi, în ciuda acestei diversităţi, protestantismul poate fi definit în mod formal ca fiind un creştinism apusean necatolic şi poate fi divizat în patru mari confesiuni sau familii confesionale – luterană, anglicană, reformată şi biserica liberă.

Luteranismul

Biserica Luterană este cea mai întinsă dintre bisericile necatolice din Occident, numărând aproape 76 de milioane de membri. Bisericile luterane din Germania, din unele ţări scandinave şi din cele două Americi sunt diferite din punctul de vedere al organizării, însă aproape toate ţin legătura prin diferite consilii naţionale şi internaţionale, cel mai cuprinzător dintre ele fiind Federaţia Luterană Internaţională. Din punct de vedere doctrinar, luteranismul îşi exprimă poziţia distinctă în *Cartea concordiei* şi în principal în Confesiunea de la Augsburg. O tradiţie îndelungată a învăţământului teologic a dus la împărţirea acestei poziţii în multe şi variate sisteme doctrinare. Luther a fost conservator în ce priveşte reformarea liturghiei romano-catolice, iar Biserica Luterană a rămas o biserică tradiţionalistă din punct de vedere liturgic, deşi a schimbat multe dintre formele liturghiei. Majoritatea Bisericilor luterane din lume au luat parte la mişcarea

ecumenică și sunt membre ale Consiliului Mondial al Bisericilor, însă luteranismul nu a încercat prea des să iasă din granițele sale, pentru a intra în totală comuniune cu alte grupuri. Această situație s-a schimbat semnificativ în ultima treime a sec. XX, odată cu Concordatul de la Leuenberg din 1973, din Europa, și cu stabilirea, în 1997, a unei comuniuni totale între Biserica Evanghelică Luterană din America și trei biserici reformate.

Prevalența societăților luterane în istoria misionariatului din sec. XVII și XIX a dat un caracter internațional Bisericii Luterane, la fel ca și dezvoltarea unor biserici luterane puternice în America de Nord, unde membrii tradiționali ai lor, germanii și scandinavii, au fost treptat înlocuiți de credincioși cu origini mult mai cosmopolite.

Anglicanismul

Comunitatea anglicană, care are, probabil, cca 64 de milioane de membri, reprezintă nu numai Biserica oficială a Angliei, ci este și comunitatea creștină pentru mulți credincioși din toată lumea. Ca și luteranismul, și anglicanismul s-a străduit să păstreze tot ce s-a putut din liturghia și formele de venerație tradiționale catolice, însă, după jumătatea sec. XIX, renașterea catolică din cadrul anglicanismului a mers mult mai departe în restaurarea vechilor forme liturgice și a tradiției doctrinare. Deși renașterea catolică a folosit, în general, și la reabilitarea autorității tradiției în teologia anglicană, teologii din Biserica Anglicană continuă să fie caracterizați de o mare varietate. Anglicanismul se deosebește de majoritatea celorlalte biserici necatolice apusene prin faptul că a păstrat și insistă asupra succesiunii apostolice în hirotonisirea episcopilor. Anglicanii susțin că succesiunea apostolică, deși repudiată de papa Leon XIII în 1896, a influențat puternic rolul Bisericii Angliei în dezbaterile dintre biserici. Anglicanismul s-a situat adesea în poziția de inițiator al unor astfel de dezbateri, însă a cerut prezența episcopatului istoric, ca o condiție obligatorie pentru stabilirea unei comuniuni totale. În sec. XIX și XX, mulți gânditori anglicani de frunte au încercat să găsească noi căi de comunicare cu societatea industrială și cu gândirea intelectualilor moderni. Forța anglicanismului în Lumea Nouă și în Bisericile mai tinere din Asia și Africa a confruntat această comuniune cu problema de a decide care sunt relațiile sale cu noile forme de viață creștină din noile culturi. Deoarece a fost obligat să nu se mai bazeze pe statul englez, cum făcuse timp de secole, anglicanismul a descoperit noi căi de a-și exercita influența și de a-și exprima mesajul.

Biserici prezbiteriene și reformate

Grupurile protestante care își datorează originile lucrărilor reformatoare ale lui Jean Calvin și ale adepților săi din diferite colțuri ale Europei sunt numite adesea „reformate", în special în Germania, Franța și Elveția. În Marea Britanie și SUA și-au luat de obicei numele de la organizarea lor distinctivă, purtând numele de prezbiteriene. Au cca 40 de milioane de credincioși. Se deosebesc atât de luteranism, cât și de anglicanism prin deplina separare de modelul romano-catolic în ce privește liturghia, pietatea și chiar doctrina. Teologia reformată a încercat să pună în evidență autoritatea unică a Bibliei cu mult mai multă rigoare decât era caracteristic pentru gândirea anglicană sau luterană și a privit cu o mai mare suspiciune la tradițiile simbolice și sacramentale ale secolelor de catolicism. Probabil datorită accentului pus pe autoritatea biblică, protestantismul reformat a tins uneori să producă o separare a bisericilor de-a lungul liniilor de doctrină sau organizare divergentă, prin contrast cu vederile largi sau cuprinzătoare ale clericilor din comunitățile protestante mai tradiționaliste. Această înțelegere a autorității Bibliei a dus, de asemenea, protestantismul reformat către interpretarea sa caracteristică a relației dintre Biserică și stat, uneori catalogată mai degrabă simplificator ca teocratică, potrivit căreia cei însărcinați cu proclamarea voinței revelate a lui Dumnezeu din Scripturi (adică pastorii) trebuie să le comunice această voință și funcționarilor aflați în servicii publice. Cum Biserica s-a „reformat după cuvântul Domnului", tot astfel și viețile credincioșilor din Biserică trebuie să fie conforme cu cuvântul Domnului. Astfel, tradiția reformată a dat o mare importanță cultivării integrității morale a membrilor ei. În sec. XX, majoritatea Bisericilor reformate din lume iau parte activ la mișcarea ecumenică.

Biserici libere

În sec. XIX, termenul „biserici libere" a fost aplicat în Marea Britanie grupărilor protestante care nu se conformau organizării oficiale, precum congregaționaliștii, metodiștii și baptiștii (și, în Anglia, și prezbiterienii); însă, de atunci, sintagma a început să fie folosită și pentru echivalentele acestor Biserici din Statele Unite, unde fiecare dintre ele a devenit mai mare

decât biserica-mamă din Anglia. După cum denumirile reformate depășesc atât anglicanismul, cât și luteranismul, în ce privește independența lor de tradițiile și de obiceiurile catolice, tot astfel Bisericile libere au avut tendința să respingă unele dintre vestigiile catolice care se găsesc în cultul și teologia prezbiteriană clasică. Baptiștii și congregaționaliștii consideră congregațiile locale ale credincioșilor adunați la un loc ca fiind reprezentarea vizibilă aproape cea mai adecvată a poporului lui Hristos pe pământ. Faptul că baptiștii cer să existe o decizie personală liberă, ca o condiție necesară pentru intrarea în congregație, duce la restrângerea acestei confesiuni, destinată doar celor care cred (cu alte cuvinte, celor care au făcut și au mărturisit o astfel de decizie a credinței) și, astfel, la respingerea botezului nou-născuților și, pe cale de consecință, la restrângerea acordării împărtășaniei doar celor botezați corespunzător. În metodism, accentul pus pe angajamentul personal duce la o preocupare mai profundă față de perfecționarea morală a indivizilor, pentru puritatea morală a congregației. Discipolii lui Hristos, o biserică liberă cu originea în Statele Unite, au făcut din Noul Testament unica autoritate doctrinară și de practică din Biserică, necerând nici o mărturisire de credință; o trăsătură distinctivă a acestui cult este celebrarea săptămânală a comuniunii. Punând în evidență nevoia de reformare continuă a Bisericii, Bisericile libere s-au implicat în majoritate în activități de cooperare interbisericești, susținând și conducând mișcarea ecumenică. Această cooperare, ca și cursul luat de dezvoltarea lor istorică, de la mișcări spontane la instituții ecleziastice care posedă multe trăsături pe care fondatorii Bisericilor libere le considerau criticabile în organizarea oficială, au făcut din problema rolului pe care îl vor juca pe viitor în creștinism o preocupare centrală a Bisericilor libere de pe ambele maluri ale Atlanticului.

Alte mișcări

Pe lângă aceste diviziuni majore ale protestantismului, există și alte Biserici și mișcări care nu se lasă la fel de ușor clasificate; unele sunt foarte mici, în timp ce altele numără milioane de adepți. Printre respectivele Biserici și mișcări se află, de exemplu, Societatea Prietenilor, celebră atât pentru cultivarea „luminii interioare", cât și pentru pacifismul său; grupurile unitarian și universalist, care nu se consideră creștini în mod consecvent; bisericile penticostale și bisericile vindecării divine, care profesează întoarcerea la creștinismul primitiv; și multe alte grupuri și biserici independente, majoritatea caracterizate de o liturghie liberă și de o teologie fundamentalistă. Separat și împreună, toate aceste grupări ilustrează cât este de durabilă tendința din cadrul creștinismului, încă de la începuturile sale, de a face să prolifereze grupuri, secte, erezii și alte mișcări. Ele arată și cât este de greu de făcut o demarcație netă a creștinătății, chiar și de către observatorii care definesc foarte exact creștinismul normativ.

Creta *în grecește* Kriti

Insulă în E Mării Mediterane, 601 159 loc. (2001), zonă administrativă a Greciei. Se întinde pe 245 km, are o lățime de la 12 până la 56 km și suprafața de 8 336 kmp. Cu un relief predominant muntos, a fost căminul civilizației minoice din 3000 î.Hr. și era cunoscută pentru palatele de la Knossos, Phaestos și Mallia; a atins apogeul în sec. XVI î.Hr. Un mare cutremur de pământ, în 1450 î.Hr., a marcat sfârșitul perioadei minoice. În 67 î.Hr., Roma a anexat Creta; în 395 d.Hr., insula a trecut sub autoritatea Bizanțului. În 1204, cruciații au vândut insula Veneției, de la care a fost cucerită de turcii otomani în 1669, în urma unuia dintre cele mai lungi asedii ale istoriei. Luată de greci în 1898, a fost zonă autonomă până când s-a unit cu Grecia, în 1913. Agricultura este principala ramură economică a insulei, Creta fiind unul dintre principalii producători de măsline, ulei de măsline și de struguri, din Grecia; turismul este și el important. Muzeul din Iraklion găzduiește o colecție importantă de artă minoică.

Cretacic

Eră geologică între 144 m.a.u. și 65 m.a.u. În Cretacic, clima era mai caldă decât în prezent. În mări și oceane s-au înmulțit nevertebratele marine și au evoluat peștii cu schelet osos. Pe uscat, trăiau plante și insecte, în special albine; mamiferele și păsările erau aproape inexistente, în timp ce reptilele și-au continuat dominația. Dinozaurii au atins vârful evoluției în timpul acestei perioade, dar au dispărut brusc la sfârșitul ei.

cretă

Varietate de calcar, moale, poroasă, cu granulație fină, pulverulentă, albă sau ușor colorată, provenită prin acumularea cochiliilor unor organisme marine foarte mici. Creta cea mai pură conține 99% carbonat de calciu sub formă de calcit. Depozite imense de cretă se găsesc în V Europei, S Suediei

și în Anglia, mai ales pe țărmurile stâncoase ale orașului Dover, de-a lungul Canalului Mânecii. Alte depozite, la fel de mari, se află în SUA, din Dakota de Sud până în Texas și spre E, până în Alabama. Creta este folosită pentru producerea varului și a cimentului portland și ca aditiv pentru soluri. Creta fin granulată și purificată este cunoscută ca material de albire, fiind folosită ca umplutură, liant sau pigment pentru o varietate de produse, cum ar fi cele cosmetice, chiturile, creioanele, plasticul, cauciucul, hârtia, vopselele și linoleumul. Creta folosită în clasă este mai curând un material sintetic, și nu cretă naturală.

Creția, Petru

(21.01.1927, Cluj, România - 15.04.1997, București)

Filolog, poet și eseist român. A publicat numeroase traduceri din literatura clasică greco-latină și din literatura modernă (Plutarh, Ovidiu, Dante, Virginia Woolf, T.S. Eliot), dar contribuția sa filologică esențială constă în continuarea ediției critice a operei lui Mihai Eminescu inițiată de Perpessicius și în îngrijirea și coordonarea (împreună cu Constantin Noica) a traducerii integrale a lui Platon în limba română. Alte scrieri: *Norii* (1979), *Poezia* (1983), *Pasărea Phoenix* (1986, poezie și proză poetică), *Epos și logos* (1981, studii și eseuri literare), *Oglinzile* (1993), *Luminile și umbrele sufletului* (1995), *În adâncile fântâni ale mării* (1997), *Testamentul unui eminescolog* (1998).

Creutzfeldt-Jakob, maladia ~

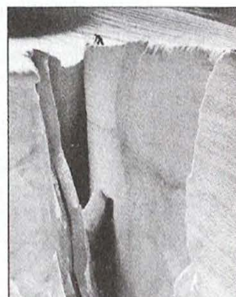
Boală rară, fatală, a sistemului nervos central. Este o boală care se extinde și care distruge țesutul creierului, făcându-l spongios și cauzând pierderea progresivă a funcțiilor mentale și a controlului sistemului locomotor. Boala apare mai ales la adulții cu vârste cuprinse între 40 și 70 de ani. Pacienții mor, de obicei, în decurs de un an. Nu există tratament. Boala este cauzată de un prion care se acumulează în neuroni. Mutații moștenite sau întâmplătoare se manifestă în 99% dintre cazuri; restul provin din expunerea la prion în timpul procedurilor medicale și, posibil, de la consumul de carne provenită de la animale cu BSE *(vezi* boala vacii nebune).

creuzet

Vas din lut sau dintr-un alt material refractar, folosit din Antichitate ca recipient pentru topirea metalelor sau a altor materiale. Creuzetele moderne pot fi ustensile mici, de laborator, folosite la realizarea analizelor și a reacțiilor chimice la temperaturi înalte, sau vase mari, industriale, folosite la topirea și calcinarea metalului, a minereului sau a sticlei, și pot fi făcute din lut, grafit, porțelan sau dintr-un metal relativ infuzibil.

crevasă

Fisură sau crăpătură mare într-un ghețar, rezultată din cauza plasticității reduse a gheții. Crevasele ajung până la 20 m lățime, 45 m adâncime și câteva sute de metri lungime. Crevasele pot fi acoperite de zăpadă, putându-se închide odată cu mișcările ghețarilor.

Crevasă în ghețarul Mozama din masivul Baker, Washington

BOB ȘI IRA SPRING

Crèvecoeur, Michael Guillaume-Saint-Jean de *sau* J. Hector St. John *sau* St. John de Crèvecoeur

(31.01.1735, Caen, Franța - 12.11.1813, Sarcelles)

Scriitor și naturalist american de origine franceză. A venit în America în 1755 ca ofițer și cartograf și a devenit fermier, apoi a fost consul francez, timp de mai mulți ani. S-a întors în Europa în 1790. Faima lui se bazează pe *Scrisori de la un fermier american* (Letters from an American Farmer, 1782, 1784, 1790), eseuri ce descriu un tablou atotcuprinzător al vieții americane. Cartea *Călătorii în Pennsylvania Superioară și New York* (Travels in Upper Pennsylvania and New York) a apărut în 1801. Eseurile descoperite au fost publicate sub titlul *Schițe despre America sec. XVIII* (Sketchets of Eighteenth Century America), în 1925. Pe vremea lui, a fost cel mai citit comentator din America.

crevete

Denumire comună pentru cele cca 2 000 de specii de decapode (subordinul *Natantia*) care au corp semitransparent, comprimat lateral, și abdomen flexibil, care se termină într-o coadă de tip evantai. Apendicele sunt adaptate la înot, iar antenele lungi au aspect de bice. Crevetele se întâlnește în apele oceanice de mică și de mare adâncime, în lacuri sau râuri. Dimensiunile speciilor variază de la câțiva milimetri până la 20 cm. Crevetele se deplasează înapoi

MARINELAND, FLORIDA

crevete comestibil *(Peneus setiferus)*

prin mișcări rapide ale abdomenului și ale cozii. Se hrănesc cu plante și animale mici, unele specii preferând resturile animaliere. Multe dintre speciile de crevete au valoare alimentară. *Vezi și* crevete-zână.

crevete-de-apă-sărată

Denumire comună pentru numeroasele specii de crustacee mici (genul *Artemia*) care populează bălțile și alte ape sărate din întreaga lume. *A. salina* se găsește din abundență în Great Salt Lake, din statul Utah, și este importantă din punct de vedere comercial. Creveții tineri de apă sărată, ieșiți din ouă uscate, sunt folosiți pe scară largă ca hrană pentru pești și alte animale mici de acvariu. Având o lungime de până la 15 mm, trupul crevetelui-de-apă-sărată are cap vizibil și abdomen suplu. De obicei, înoată întors invers și se hrănește mai ales cu alge verzi, pe care le filtrează din apă cu ajutorul apendicelor.

crevete-de-apă-sărată (*Artemia salina*)

DOUGLAS P. WILSON

crevete-zână

Denumire comună pentru speciile de crustacee din ordinul *Anostraca*, numit astfel pentru mișcările sale grațioase și coloritul pastelat. Unii creveți-zână pot depăși lungimea de 2,5 cm. Trăiesc în bazinele cu apă dulce din Europa, Asia Centrală, V Americii de Nord și în regiunile mai uscate din Africa și Australia. *Vezi și* crevete.

crevete-zână (*Eubranchipus vernalis*)

WILLIAM JAHODA–NATIONAL AUDUBON SOCIETY DE LA PHOTO RESEARCHERS/EB INC.

crez

Enunț oficial aprobat, de obicei scurt, al punctelor esențiale ale credinței unei comunități religioase, folosit ca simbol al credinței comune, în ceremoniile publice sau în riturile de inițiere. Crezurile sunt mai numeroase în tradițiile occidentale. În islam, shahada (mărturisirea de credință) declară că doar Dumnezeu e Dumnezeu, iar Mahomed este profetul lui. În iudaism, crezurile inițiale sunt păstrate în scripturile evreiești, iar crezurile de mai trâziu includ cele Treisprezece principii ale credinței. În creștinism, Crezul de la Niceea a fost formulat în 381 d.Hr., pentru a exclude arianismul, iar crezul apostolic din sec. VIII d.Hr. a derivat din formulele timpurii de botez. Budismul, zoroastrismul și curentele moderne ale hinduismului au, de asemenea, crezuri; în alte religii credința este mărturisită mai ales prin expresii liturgice.

cribbage

Joc de cărți, de obicei pentru doi jucători, în care fiecare încearcă să formeze combinații de cărți, scorul fiind marcat cu ajutorul unui cui numit „pegs", pe o tablă dreptunghiulară îngustă. Fiecare jucător primește șase cărți. Mai există și o variantă cu 5 cărți, precum și una cu patru și respectiv trei cărți. Cribbage a fost inventat de poetul englez din sec. XVII, Sir John Suckling. Regulile jocului erau destul de simple pentru a face din cribbage un joc cunoscut în trecut, mai ales în Anglia și în N Statelor Unite. Jocul se sfârșește la scorul de 121 de puncte (de două ori în jurul tablei plus unu).

cric

În mecanica practică, instrument portabil manual, folosit pentru a ridica greutăți mari la o înălțime mică, pentru a exercita presiuni mari și pentru a ține fix un mecanism asamblat. Proporția dintre greutate și forța aplicată mânerului poate fi mărită considerabil cu ajutorul unui angrenaj sau al unui șurub care reglează pasul de ridicare. Roata cu clichet ajută la ridicarea unor greutăți mari în scurte etape succesive. Deși micșorate pentru a satisface nevoia de portabilitate și de întrebuințare manuală, cricurile pot ridica sau pot exercita o forță de câteva tone. Un exemplu cunoscut este cricul de mașină, folosit la ridicarea autoturismului pentru înlocuirea unui cauciuc.

Crichton, James

(08.1560, Eliock, Dumfries, Scoția – 07.1582, Mantua)

Învățat și aventurier scoțian. După absolvirea cursurilor Universității St. Andrews, a plecat în Europa. A intrat în serviciul ducelui de Mantova, însă a fost asasinat într-o luptă de stradă, la vârsta de 21 de ani. Un renumit orator, lingvist și om de litere, Crichton a fost considerat un model al cavalerului cultivat, deși admiratorii săi i-au exagerat probabil realizările. Mai târziu, a devenit cunoscut drept „admirabilul Crichton".

Crick, Francis (Harry Compton)

(08.06.1916, Northampton, Northamptonshire, Anglia – 28.07.2004, San Diego, California, SUA)

Biofizician britanic. Educat la Colegiul Universitar din Londra, a ajutat la dezvoltarea minelor magnetice pentru utilizarea navală în Al Doilea Război Mondial, dar s-a

întors la biologie după terminarea războiului. A lucrat la Universitatea Cambridge alături de James D. Watson și Maurice Wilkins în încercarea de a construi un model molecular de ADN în conformitate cu proprietățile fizice și chimice cunoscute ale acestuia, lucrare pentru care cei trei au împărțit un Premiu Nobel în 1962. Crick a mai descoperit că fiecare grup de trei baze (un codon) într-o singură fibră de ADN desemnează poziția unui aminoacid specific pe coloana vertebrală a unei molecule de proteină, contribuind astfel la determinarea codului de codoni pentru fiecare aminoacid găsit în mod normal în proteină și clarificând felul în care celula folosește ADN-ul pentru a forma proteine. *Vezi* Rosalind Franklin.

cricket

Joc în care se folosesc o minge și o crosă și în care intră două echipe a câte 11 jucători. Se joacă pe un câmp întins, având două portițe, fiecare apărată de un jucător cu o crosă. Un aruncător aruncă mingea (cu mâna dreaptă, peste cap), încercând să lovească portița, fiind unul dintre modurile în care jucătorul cu crosa poate fi scos din joc. Turele sunt înregistrate de fiecare dată când jucătorii cu crosele schimbă pozițiile fără a fi scoși din joc. Originea cricketului este neclară. A fost înregistrat pentru prima dată în Anglia, la sfârșitul sec. XVI, iar primul set de reguli a fost scris în 1744. În timpul istoriei coloniale a Angliei, a fost exportat și în alte țări. Meciurile de cricket sunt împărțite în servicii care constau într-un singur tur la bătaie pentru fiecare echipă; în funcție de înțelegere, un meci poate consta din unul sau două servicii.

crimă

Vezi omucidere

crimă de război

S-au stabilit trei categorii de crime de război în urma celui de-Al Doilea Război Mondial: crimele de război convenționale (incluzând omuciderea, relele tratamente sau deportarea populației civile din teritoriile ocupate), crimele împotriva păcii și crimele împotriva umanității (persecuțiile de natură politică, rasială sau religioasă împotriva oricărei populații civile). Crimele convenționale de război au fost pedepsite de-a lungul istoriei; Acordul de la Londra din 1945 a enumerat celelalte două categorii și a stipulat ca un tribunal militar internațional să-i judece pe cei mai mari criminali de război ai Axei. Acordul mai stipula că poziția de șef de stat a unui inculpat nu-l absolvă de responsabilitate, după cum nu era absolvit nici un militar care acționase conform ordinelor sau din necesitate militară. *Vezi și* Convenția de la Geneva; genocid; convențiile de la Haga; procesele de la Nürnberg.

crimă din ură /hate crime/

În domeniul juridic, săvârșirea unei infracțiuni îndreptate împotriva uneia sau mai multor persoane, ca urmare a unor caracteristici de rasă, religie, etnie sau orientare sexuală. Conceptul a pătruns în SUA în anii 1970, iar de atunci, legile din multe state ale SUA au fost extinse cu pedepse suplimentare pentru crime violente motivate de prejudecăți față de anumite grupuri. O serie întreagă de alte țări, printre care Australia, Marea Britanie și Canada, au adoptat legi împotriva crimelor îndreptate spre minoritățile rasiale sau religioase. De exemplu, legislația germană interzice incitarea și instigarea la ură, inclusiv propaganda nazistă.

crimă în serie

Comitere de cel puțin două omucideri pe parcursul unei anumite perioade de timp. Crima în serie se diferențiază de crima în masă prin faptul că, în cazul ultimei, mai multe victime sunt ucise în același timp și în același loc. Criminologii fac diferența între două tipuri de crimă în serie: crima în serie clasică, care deseori presupune urmărirea victimei și care are motivație sexuală, și crima în serie din impuls, care are de obicei ca motivație căutarea de senzații tari. Cazuri de crimă în serie au fost confirmate încă din timpuri străvechi. Incidența crimelor în serie a crescut dramatic la începutul sec. XIX, în special în Europa, deși această creștere a fost pusă mai degrabă pe seama perfecționării metodelor de detecție și a creșterii razei de acțiune, decât pe cea a creșterii reale a numărului de astfel de cazuri. Începând cu sfârșitul sec. XIX, criminalii în serie au fost tot timpul în atenția presei, iar cazurile lor au devenit sursă de inspirație pentru multe cărți și filme. Însă aceste descrieri au tendința de a induce în eroare publicul, sugerându-se că omuciderea în serie este un fenomen obișnuit, când de fapt reprezintă circa 2% din totalul crimelor de la sfârșitul sec. XX.

crimă organizată

Infracțiuni comise la scară națională sau internațională de către o organizație criminală; organizația în sine. Astfel de organizații sunt implicate în furturi de marfă, fraudă, jaf, răpiri în vederea

răscumpărării, extorcare de taxe de protecție. Particularitățile acesteia sunt: organizarea ierarhică a membrilor cu anumite responsabilități, colaborarea între grupuri pentru coordonarea eficientă a activității, împărțirea teritoriilor între organizații; păstrarea secretului total; eforturile de a corupe organele de aplicare a legii; utilizarea violenței extreme împotriva organizațiilor rivale, a informatorilor și a altor inamici. Una dintre sursele de venit este furnizarea de bunuri și de servicii ilegale, inclusiv droguri, pariuri și prostituție. Alte surse sunt frauda, furtul și jaful. Criminalitatea organizată s-a dezvoltat în SUA în timpul prohibiției, în vederea furnizării de băuturi alcoolice de contrabandă. În ultimii ani, criminalitatea organizată a devenit extrem de puternică în Rusia, unde a profitat de existența unui guvern slab și sărăcit și de numărul ridicat al oficialităților corupte. *Vezi și* mafie; yakuza.

Crimca, Anastasie

(1550, Suceava, Moldova - 19.01.1629, Iași)

Cărturar și cleric român. Născut într-o familie cu ascendență nobiliară, a intrat în cinul monahal și a suit destul de repede treptele ierarhice, până la rangul de episcop de Rădăuți (1600), episcop de Roman (1606) și mitropolit al Moldovei (1608), rămânând în scaun până la sfârșitul vieții. Cărturar luminat, în 1603 a ctitorit la Dragomirești, pe moșia sa, mănăstirea Dragomirna, unde a organizat și o școală de învățare a artelor minore, a picturii bisericești și a miniaturisticii. Fiind el însuși un talentat ilustrator și copist, a realizat numeroase manuscrise miniate, dintre care puține se mai păstrează în țară și câteva în biblioteci din Austria, Polonia și Rusia (*Liturghier, Evangheliare, Psaltiri* etc.). I se atribuie și un poem în limba slavonă, intitulat *Vers de plângere al omului căzut în păcate către sufletul său.*

Anastasie Crimca

Crimeea

Republică autonomă, 2 033 700 loc. (2001), în S Ucrainei. Ocupă și peninsula Crimeea, care se întinde până la Marea Neagră. Suprafață: 26 100 kmp; capitala este Simferopol. Primii locuitori au fost cimerienii, deși zona a fost mai târziu ocupată de greci, în sec. VI î.Hr., și condusă de regatul cimerian din sec. V î.Hr. A fost apoi supusă Romei, iar o parte a aparținut mai târziu Imperiului Bizantin. În sec. XV tătarii au întemeiat aici Hanatul Crimeii. Rusia a anexat Crimeea în 1783. A fost teatrul Războiului Crimeii (1853–1856). În 1921 a devenit republică autonomă a URSS. În Al Doilea Război Mondial, armatele naziste au ocupat-o. A fost recâștigată de sovietici în 1945. După dizolvarea Uniunii Sovietice, în 1991, Crimeea a obținut autonomie parțială din partea Ucrainei.

Crimeii, Războiul ~

(octombrie 1853 - februarie 1856)

Război dus în Crimeea între ruși, pe de o parte, și alianța, formată din Imperiul Otoman, Anglia, Franța și Sardinia-Piemont, pe de alta. A izbucnit din pricina conflictului dintre marile puteri din Orientul Mijlociu, având drept cauză directă pretențiile rusești de a-și exercita protecția asupra supușilor ortodocși ai sultanului otoman. Războiul a fost comandat și condus dezorganizat din ambele părți. S-au dat bătălii pe râul Alma, la Balaklava și Inkerman, iar Sevastopolul a fost cucerit de aliați. Mulți dintre cei 250 000 de morți de ambele părți au pierit de boală. După ce Austria a amenințat că se alătură aliaților, Rusia a acceptat tratativele preliminare de pace, care au fost adoptate în cadrul Congresului de la Paris. Războiul nu a stabilit raportul de puteri din E Europei, însă l-a făcut pe Aleksandru II să conștientizeze faptul că Rusia trebuie modernizată.

criminologie

Știință care studiază aspectele nejuridice ale criminalității, inclusiv cauzele și găsirea metodelor pentru prevenirea lor. Criminologia datează din sec. XVIII, când reformatorii sociali au început să pună la îndoială ispășirea prin pedeapsă, în dauna prevenirii și reformării. În sec. XIX, metodele științifice au început să fie aplicate în cercetarea crimelor. Astăzi, criminologii folosesc în mod curent statistici, studii de caz, rapoarte oficiale și metode din domeniul sociologiei pentru a studia criminalii și activitatea criminală, precum și frecvența și tipurile de crime din anumite zone geografice. Descoperirile lor sunt folosite de avocați, judecători, ofițeri însărcinați cu supravegherea deținuților eliberați condiționat, de polițiști și directori de închisori, de legislatori și oameni de știință, pentru a înțelege mai bine criminalii și efectele tratamentului și ale prevenirii. *Vezi* delincvență; drept penal.

crin-african *sau* crin-de-Nil

Plantă erbacee perenă care rămâne verde tot anul (*Agapanthus africanus*) din familia *Liliaceae*, indigenă din Africa. Vara, tulpinile lungi au multe flori în formă de pâlnie. Frunzele frumoase, groase, de culoare verde-închis, au formă de sabie. Există multe varietăți, unele cu flori albe sau violet și altele cu frunze cu model. Dacă sunt crescute într-un climat rece, trebuie ținute în ghivece și mutate în interior pentru a supraviețui vremii reci.

crin-de-zi

Denumire comună pentru cele cca 15 specii de plante erbacee perene, genul *Hemerocallis*, din familia *Liliaceae*, răspândite din Europa Centrală până în E Asiei. Aceste plante au mănunchiuri de tulpini lungi cu flori în formă de pâlnie sau de clopot, de culoare galbenă sau roșie, și trăiesc foarte puțin. Crinii-de-zi au rădăcini cărnoase și frunze înguste și ascuțite, grupate la baza plantei. Fructul este o capsulă. Unele specii sunt cultivate ca plante ornamentale sau pentru florile și mugurii lor comestibili.

criogenie

Disciplină care studiază procedeele de obținere, fenomenele specifice și proprietățile corpurilor la temperaturi criogenice. Temperatura criogenică se situează între –150°C și zero absolut. La temperaturi joase, materia are proprietăți neobișnuite. Substanțele care sunt în mod obișnuit gazoase pot fi lichefiate la temperaturi joase, iar metalele își pierd rezistența electrică pe măsură ce se răcesc (*vezi* supraconductibilitate). Criogenia datează din 1877, când oxigenul a fost pentru prima dată răcit până la punctul în care a devenit lichid (–183°C); superconductibilitatea a fost descoperită în 1911. Printre aplicațiile criogeniei se numără stocarea și transportarea gazelor lichefiate, conservarea hranei, criochirurgia, combustibilii pentru rachete și electromagneții superconductivi.

Cripps, Sir (Richard) Stafford

(24.04.1889, Londra, Anglia – 21.04.1952, Zürich, Elveția)

Om politic britanic. Avocat de succes, a fost membru al Parlamentului între 1931–1950. Făcând parte din extrema stângă a Partidului Laburist, a contribuit la înființarea Ligii Socialiste din 1932. După ce a fost ambasador la Moscova (1940–1942), s-a alăturat cabinetului britanic de război și a condus Misiunea Cripps (1942), o încercare nereușită de a obține susținerea indiană împotriva Japoniei. În calitate de ministru de finanțe (1947–1950), a instituit un program de austeritate pentru a revigora economia britanică.

criptă

Cameră subterană, situată de obicei sub podeaua unei biserici. Catacombele primilor creștini erau cunoscute sub numele de *cryptae*, iar când bisericile au ajuns să fie construite pe mormintele sfinților și ale martirilor, capelele subterane au fost construite în jurul mormântului propriu-zis. Încă din timpul lui Constantin I (306–337 d.Hr.), cripta a fost considerată o parte a bisericii. Mai târziu, a fost lărgită pentru a putea cuprinde întregul spațiu de dedesubtul corului, numit pristol; cripta din catedrala Canterbury este o biserică subterană mare, ce are propria absidă. Multe clădiri europene medievale laice au și ele cripte bogat decorate.

Criptă, catedrala din Canterbury (sec. XII), Anglia

A.F. KERSTING

criptografie

Practică de cifrare a mesajelor în coduri secrete, în scopul de a le face neinteligibile pentru oricine în afara destinatarului dorit. Criptografia se poate referi, de asemenea, la criptanaliză, cu ajutorul căreia sunt sparte codurile criptografice. Știința comunicațiilor sigure și secrete, ce cuprinde atât criptografia, cât și criptanaliza, este cunoscută drept criptologie. Astăzi, principiile criptografiei sunt aplicate în criptarea comunicațiilor prin fax, televiziune și rețele de comunicații. Schimbul sigur al datelor computerizate este de mare importanță pentru comunicațiile comerciale, pentru bănci și guverne. *Vezi* codificare de date.

criptomonadă

Denumire comună pentru organismele mici, cu doi flageli, considerate atât protozoare, cât și alge. Găsindu-se atât în apă sărată, cât și în apă dulce, criptomonadele conțin pigmenți care se regăsesc doar în algele roșii și în algele albastre-verzui (cianobacterii). Uneori, ele trăiesc în simbioză cu alte organisme. Unele specii realizează fotosinteza. Altora le lipsesc structurile cu pigmenți și consumă materie organică, în unele condiții supraviețuind numai cu minerale.

crisotil

Variețate fibroasă de serpentină, silicat natural de magneziu hidratat; este cel mai important mineral azbestiform. Fibrele

separate sunt albe și mătăsoase, dar când se găsesc asociate în filoane sunt, de obicei, verzi sau gălbui. Fibrele de crisotil au o rezistență mare la rupere, asemănătoare altor minerale azbestiforme (*vezi* azbest amfibolic). Cele mai mari zăcăminte de crisotil se află în Québec și în Munții Ural.

Crispi, Francesco

(04.10.1819, Ribera, Sicilia - 12.08.1901, Napoli)

Om politic italian. Exilat din Sicilia din cauza activităților sale revoluționare, a devenit unul dintre tovarășii lui Giuseppe Mazzini și l-a încurajat pe Giuseppe Garibaldi să cucerească Sicilia, în 1860. A fost deputat de Sicilia în nou-unificatul Parlament italian (1861–1896) și a deținut funcții în câteva guvernări de stânga. Ca premier (1887–1891, 1893–1896), a instituit reforme liberale și a îmbunătățit economia, însă, mai târziu, a adoptat o politică din ce în ce mai represivă. Pe plan extern, a dus o politică distrugătoare, transformând Eritreea în colonie și dorind să extindă coloniile în Africa. A fost forțat să demisioneze după înfrângerea Italiei în Bătălia de la Adwa.

cristal

Material solid ai cărui atomi sunt aranjați după un model precis și a cărui suprafață reflectă cu regularitate simetria sa internă. Fiecare dintre milioanele de unități (unități de celule) structurale individuale ale unui cristal conține toți atomii, moleculele și ionii substanței în aceleași proporții ca în formula substanței lui chimice (*vezi* masă moleculară). Celulele se repetă pentru a forma un model geometric, determinat de numărul și de orientarea planurilor externe (fațetele cristalului). Cristalele sunt clasificate în șapte sisteme cristalografice, bazate pe simetria lor: izometrice, triunghiulare, hexagonale, tetragonale, ortorombice, cu o singură axă oblică și cu trei axe oblice inegale. Cristalele se formează în general atunci când un lichid se solidifică, un vapor se suprasaturează (*vezi* saturație) sau o soluție lichidă nu mai poate reține materialul dizolvat, care este precipitat (*vezi* precipitare). Metalele, aliajele, mineralele și semiconductorii sunt toate cristaline, cel puțin la nivel microscopic. (Un corp solid necristalin se numește amorf.) În condiții speciale, un sigur cristal se poate dezvolta până la o dimensiune impresionantă – de ex. pietrele prețioase și unele cristale artificiale. Puține cristale sunt perfecte; defectele influențează comportamentul electric al materialului și-l pot slăbi sau întări. *Vezi* cristal lichid.

cristal de stâncă

Varietate transparentă de cuarț (dioxid de siliciu) apreciat pentru claritatea sa și pentru lipsa totală de culoare și de defecte. Cristalul de stâncă era folosit înainte ca piatră semiprețioasă, dar a fost înlocuit de sticlă și de plastic. Strasurile erau la început pietricele de cuarț găsite în fluviul Rin. Proprietățile optice ale cristalului de stâncă au dus la folosirea lui în fabricarea lentilelor și a prismelor; proprietățile sale piezoelectrice (*vezi* piezoelectricitate) sunt folosite pentru reglarea oscilației din circuitele electrice.

cristal lichid

Substanță care curge precum un lichid, însă păstrează unele dintre caracteristicile structurii ordonate a unui cristal. Unele substanțe organice nu se topesc la încălzire, ci se transformă dintr-un solid cristalin într-o stare cristalină lichidă. Dacă sunt supuse în continuare încălzirii, atunci se formează un lichid adevărat. Cristalele lichide au proprietăți unice. Structurile sunt ușor afectate de variațiile tensiunilor mecanice, ale câmpurilor electromagnetice, ale temperaturii și ale mediului chimic. *Vezi și* LCD.

cristalografie

Ramură auxiliară a mineralogiei, care se ocupă cu studiul aranjamentului și al legăturilor dintre atomi în corpurile solide și cu structura geometrică a rețelelor cristaline. În trecut, proprietățile optice ale cristalelor erau folositoare în mineralogie și în chimie la identificarea substanțelor. Cristalografia modernă este, în mare parte, bazată pe analiza difracției razelor X în cristale. Folosind cristalografia cu raze X, chimiștii pot determina structurile interne și ordinea legăturilor mineralelor și moleculelor, inclusiv structurile moleculelor mari și complexe, precum proteinele sau ADN-ul.

Cristea, Miron *născut* Ilie Cristea

(18.06.1868, Toplița, Harghita, România - 06.03.1939, Cannes, Franța)

Cleric român, primul patriarh al Bisericii Ortodoxe Române. A făcut studiile la gimnaziul săsesc din Bistrița (1879–1883), apoi la Liceul Grăniceresc din Năsăud (1883–1887). A fost învățător, director la școala confesională românească din Orăștie (1890–1891). A urmat apoi cursurile Institutului Teologic-Pedagogic din Sibiu (1897–1890) și ale Facultății de Litere și Filozofie de la Universitatea din Budapesta (1891–1895), unde a obținut doctoratul cu o teză despre viața și opera lui Eminescu.

A fost hirotonisit diacon (1900) și a ajuns arhidiacon (1901). Între 1895 și 1902 a fost secretar, apoi consilier (asesor, 1902–1909), la arhiepiscopia Sibiului. S-a călugărit la mănăstirea Hodoș Bodrog (1902), sub numele Miron, și a ajuns ieromonah (1903) și apoi protosinghel (1908). A fost redactor la *Telegraful Român* (1898–1900), președinte al departamentului pentru Sibiu al Astrei (1905), președinte al Reuniunii Române de Muzică din Sibiu și al altor instituții culturale românești. În calitate de consilier, a avut o contribuție directă la ridicarea actualei catedrale mitropolitane și la înființarea Băncii Culturale Lumina din Sibiu. Încă din timpul studenției s-a numărat printre militanții de frunte pentru realizarea idealurilor de unitate națională. A fost ales episcop al Caransebeșului (1910). A participat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia (1 decembrie 1918) și a fost membru al delegației românilor transilvăneni care a prezentat actul unirii la București. A fost învestit și înscăunat mitropolit primat al României întregite (1919), iar pe 4 februarie 1925 a devenit primul patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, fiind instalat în noua demnitate în același an. A publicat culegeri de folclor, o lucrare de iconografie, câteva volume de pastorale, predici și cuvântări și a colaborat la numeroase publicații, printre care *Telegraful Român, Tribuna, Familia, Gazeta Transilvania*. S-a îngrijit de traducerea și tipărirea Bibliei sinodale din 1936 (în traducerea preoților profesori Gala Galaction, Vasile Radu și mitropolitul Nicodim). A fost membru de onoare al Academiei Române (1919).

Cristofori, Bartolomeo

(04.05.1655, Padova, Republica Venețiană – 27.01.1731, Florența)

Producător italian de instrumente muzicale. În calitate de custode al instrumentelor muzicale de la curtea prințului Ferdinand de Medici, Cristofori a întreținut o varietate de instrumente. Cel mai cunoscut experiment al său a fost pianofortele, strămoșul pianului modern, la care a lucrat din 1698, un instrument care, spre deosebire de clavecin, putea produce schimbări în volumul sunetului în funcție de forța cu care erau lovite clapele. O diagramă a lucrărilor sale a fost publicată în 1711, fiind curând copiate de alții. Există și astăzi câteva dintre pianofortele lui originale.

Crișuri

Nume dat mai multor râuri care izvorăsc din Munții Apuseni, România, trei dintre ele fiind cele mai importante râuri din regiunea Crișana: **Crișul Alb** – străbate România prin depresiunile Brad, Gurahonț, Zărand, Dealurile de Vest, Câmpia de Vest, vărsându-se în Ungaria, unindu-se cu Crișul Negru; pe o porțiune de 500 metri marchează frontiera româno-ungară; **Crișul Negru** – se formează la confluența a două brațe, Crișul Poienii și Crișul Băiței, în dreptul localității Ștei; are o lungime de 144 km pe teritoriul României, străbate depresiunea Beiuș, Dealurile de Vest, Câmpia de Vest, curgând prin localitățile Nucet, Ștei, Beiuș, vărsându-se în Ungaria în Crișul Alb și apoi în Tisa; pe o porțiune de 5,3 km marchează frontiera româno-ungară; **Crișul Repede** – izvorăște din Munții Gilăului, traversează județele Cluj și Bihor, depresiunea Huedin, trecătoarea Ciucea, depresiunea Vad–Barod, Dealurile de Vest, Câmpia de Vest, străbate orașele Huedin și Ciucea, Aleșd și Oradea și se varsă în Tisa pe teritoriul Ungariei; parcurge un defileu cu sectoare de chei, peșteri și abrupturi stâncoase între localitățile Huedin și Vadu Crișului.

critică de artă

Descriere, interpretare și evaluare a operelor de artă, publicate în recenzii, cronici de ziar, cărți, sub patronajul artiștilor și prin colecționarea publică și privată a operelor lor. Critica de artă include o varietate de abordări, de la comentarii critice până la reacții emoționale inspirate de contemplarea operelor de artă. Critica de artă, ca disciplină distinctă, s-a dezvoltat în paralel cu teoria estetică occidentală, având antecedente în Grecia antică, definitivându-și statutul în sec. XVIII-XIX. Înființarea galeriilor comerciale de artă în sec. XIX și a ziarelor cu tiraj mare a oferit posibilitatea criticilor de artă să impună clasei de mijloc tendințe în achiziționarea de opere de artă. În sec. XX, criticii de percepție au devenit favoriții noilor mișcări artistice. Începând cu sec. XX și continuând în sec. XXI, mulți critici au folosit modele sociale și lingvistice în locul celor estetice. Critici de artă proeminenți: Roger Fry, Clive Bell, Clement Greenberg, Harold Rosenblum, Lawrence Alloway, Rosalind Krauss și Donald Kuspit. *Vezi* estetică.

critică literară

Disciplină care se ocupă cu afirmații și întrebări filozofice, descriptive și evaluative în privința literaturii, inclusiv definiții ale textului literar, ale rolului și valorii acestuia. Tradiția critică occidentală a început odată cu *Republica* lui Platon (sec. IV î.Hr.). După o generație, Aristotel, în *Poetica*, a creat un set de principii de compoziție care a

exercitat o influență îndelungată. Începând cu Renașterea, critica europeană s-a concentrat în primul rând pe valoarea morală a literaturii și pe natura relației ei cu realitatea. La sfârșitul sec. XVI, Sir Philip Sidney a argumentat că literatura are calitatea specială de a oferi imaginea unei lumi imaginare, în unele sensuri superioară realității concrete. Un secol mai târziu, John Dryden obiecta la mai puțin idealista interpretare conform căreia literatura trebuie în primul rând să ofere o reprezentare precisă a lumii, „pentru plăcerea și instruirea omenirii", afirmație care stă la baza marilor opere critice ale lui Alexander Pope și Samuel Johnson. Ruptura față de aceste idei a venit odată cu epoca romantică și cu teza lui William Wordsworth, care susținea că obiectul poeziei este „adevărul... purtat viu în inimă, prin pasiune". Ultima jumătate a sec. XIX a fost marcată de două principii diferite: teoria estetică a artei pentru artă și concepția (exprimată de către Matthew Arnold) că literatura trebuie să-și asume rolul moral și filozofic îndeplinit în trecut de religie. Volumul criticii literare a crescut mult în sec. XX, iar ultimii ani au fost martori la o relansare a tipurilor de critică tradiționale și la dezvoltarea unei multitudini de facțiuni critice (*vezi* structuralism, poststructuralism, deconstructivism).

Critius și Nesiotes
sau **Kritios și Nesiotes**

(au activat la sfârșitul sec. V î.Hr., Atena, Grecia)

Sculptori greci, care au lucrat în Atena. Ei au executat primele sculpturi din perioada clasică timpurie: figurinele de bronz ale *Tiranicizilor* (477 î.Hr.), comandate să le înlocuiască pe cele ale lui Antenor, care au fost prădate în timpul jefuirii Atenei de către perși (480 î.Hr.). La Muzeul Național de Arheologie din Napoli există copii din marmură ale acestor sculpturi.

Crittenden, Compromisul ~

Serie de compromisuri (1860–1861) ce au avut ca scop împiedicarea Războiului Civil American. Senatorul John J. Crittenden a propus adoptarea unor amendamente la Constituție care să readucă în vigoare prevederile Compromisului Missouri, extinzându-le până în teritoriile vestice, să despăgubească pe stăpânii sclavilor evadați a căror întoarcere era împiedicată de militanții antisclavagiști din Nord, să permită o formă de suveranitate populară în teritorii și să protejeze sclavia în districtul Columbia. Planul a fost respins de președintele ales, Abraham Lincoln, și de o mică majoritate din Senat.

Crittenden, John J(ordan)

(10.09.1787, Versailles, Kentucky, SUA – 26.07.1863, Frankfort, Kentucky)

Om politic american. A fost membru al Senatului (1817–1819, 1835–1840, 1842–1848, 1855–1861), procuror general al SUA (1840–1841, 1850–1853) și guvernator al statului Kentucky (1848–1850). Este cunoscut în mod special pentru Compromisul Crittenden. În 1861 a prezidat Convenția de la Frankfort la care au participat liderii statelor de frontieră, care a cerut Sudului să-și revizuiască poziția cu privire la secesiune.

Crivelli, Carlo

(1430/1435, Veneția, Republica Venețiană – 1493/1495,/?/)

Pictor italian. Fiu al unui pictor, a lucrat în special în Marche, o regiune din centrul Italiei. Toate lucrările sale au avut subiecte religioase, executate într-un stil elaborat, care amintește de linearismul lui Andrea Mantegna. Caracterizate de decorațiuni abundente, contururi bine definite și expresii faciale exagerate, picturile sale sunt mai degrabă apropiate de intensitatea religioasă specifică artei gotice, decât de raționalismul Renașterii.

Croația
denumire oficială **Republica Croația**
în sârbo-croată **Hrvatska**

Stat în partea central-vestică a Balcanilor, în SE Europei. Suprafața: 56 594 kmp; 4 440 000 loc. (2005). Capitala: Zagreb. Populația este formată în special din croați și o mare minoritate sârbă. Limba: croată (oficială). Religia: romano-catolicism (croații), ortodoxă (sârbii). Moneda națională: kuna. Croația cuprinde regiunile tradiționale Dalmația, Istria și Croația-Slavonia. Istria și Dalmația, în SV, acoperă coasta Adriaticii. Centura muntoasă centrală conține o parte din Alpii Dinarici. În NE există o zonă agricolă fertilă, unde se cresc multe vite. Zona muntoasă este pomicolă, iar fermele din Istria și din Dalmația produc struguri și măsline. Cele mai importante industrii sunt cea alimentară, viticolă, textilă, chimică, petrolieră și a gazelor naturale. Este o republică cu o adunare legislativă unicamerală, șeful statului este președintele, iar șeful guvernului este prim-ministrul. Croații, un popor slav din S, au ajuns în regiune în sec. VII d.Hr., iar în sec. VIII d.Hr. au fost supuși de Carol cel Mare. S-au convertit la creștinism la scurt timp după aceea și au format un regat, în sec. X. Croația și-a păstrat independența

sub conducerea unor regi autohtoni până în 1102, când coroana a trecut în mâinile dinastiei maghiare. Cu toate acestea, s-au menținut unele instituții croate. Zona asociată cu numele de Croația s-a mutat către N și S, pe măsură ce teritoriul i s-a micșorat, pierzând întâi Dalmația în favoarea Veneției, în 1420, apoi ca urmare a cuceririi otomane din sec. XVI. În 1867 a devenit parte a Imperiului Austro-Ungar, cu Dalmația și Istria conduse de Viena, iar Croația-Slavonia a devenit domeniu al coroanei ungare. În 1918, după înfrângerea Austro-Ungariei din Primul Război Mondial, Croația s-a alăturat altor teritorii slave sudice pentru a forma Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor, redenumit Iugoslavia, în 1929. În Al Doilea Război Mondial, Germania și Italia au înființat un stat independent, ce cuprindea Croația-Slavonia, o parte din Dalmația, Bosnia și Herțegovina; după război, Croația s-a reunit cu Iugoslavia. Și-a declarat independența în 1991, provocând insurecții ale sârbilor croați, care au separat regiuni autonome cu ajutorul armatei iugoslave conduse de sârbi; până în 1995, Croația își luase înapoi majoritatea acestor regiuni. Odată cu revenirea la stabilitate, economia Croației a început să reînvie, la sfârșitul anilor 1990 și începutul sec. XXI.

Croce, Benedetto

(25.02.1886, Pescasseroli, Italia – 20.11.1952, Napoli)

Filozof, estetician, critic și istoric cultural italian. A fondat și a editat (1903–1937) *La critica*, o revistă influentă a criticismului cultural. Un antifascist vehement, a ajutat la reînvierea instituțiilor liberale în anii ce au urmat celui de-Al Doilea Război Mondial, inclusiv a Partidului Liberal, pe care l-a condus între 1943–1952. În 1947 a înființat Institutul Italian pentru Studii Istorice. Lucrările sale filozofice au avut o mare influență în estetică și în studierea lui Giambattista Vico, pe care l-a redescoperit.

H. ROGER-VIOLLET

Benedetto Croce

crochet

(*în franceză dialectală*, cârjă, crosă de hochei)

Joc în care jucătorii folosesc ciocane cu care conduc niște mingi de lemn printr-o serie de portițe sau cercuri, așezate pe un teren. Scopul este să ajungă în fruntea celor care încheie cursa, pasând prin toate portițele. Crochetul s-a dezvoltat din jocul francez pall-mall, din sec. XIII. Există campionate de crochet în SUA și în Marea Britanie.

crocidolit *sau* azbest albastru

Varietate fibroasă (azbestiformă), de culoare gri-albăstruie spre verde a mineralului riebeckite (amfibol sodic). Este mai rezistent decât azbestul crisotilic. Cea mai mare sursă comercială este Africa de Sud, unde apare în formațiunile stratificate de fier de vârstă precambriană. Se găsește și în Australia și în Bolivia.

Crockett, Davy *născut* David

(17.08.1786, Tennessee, SUA – 06.03.1836, San Antonio, Texas)

Politician și colonist american. A luptat în războiul cu indienii creek (1813–1815).

O figură populară, a fost ales în legislatura statului Tennessee (1821–1825) și în Camera Reprezentanților (1827–1831). În cursul primului său mandat în Congress, Crockett s-a delimitat de Andrew Jackson din cauza dorinței sale de a li se acorda tratament preferențial coloniștilor din Tennessee. În timpul celui de-al treilea mandat (1833–1835), liberalii l-au trimis pe Crockett într-un turneu în E pentru a ține discursuri. Multele povestiri apărute în cărți și prin ziare au condus la crearea unei figuri legendare excentrice, a unui iscusit „vânător de urși" și a unui aprig luptător împotriva indienilor. În 1835 a plecat în Texas pentru a se alătura războiului împotriva Mexicului și a fost ucis la Alamo.

crocodil

Denumire comună pentru cele cca 12 specii de reptile tropicale (familia *Crocodilidae*) care trăiesc în Asia, Australia, Africa, Madagascar și în Americi. Crocodilii sunt carnivore cu bot lung asemănătoare șopârlelor. Cei mai mulți se hrănesc cu pești, țestoase, păsări și cu mamifere mici; indivizii mai mari pot ataca animale domestice sau oameni. Crocodilii înoată și se hrănesc în apă, plutind la suprafață în așteptarea prăzii, însă se tolănesc la soare și se împerechează pe uscat. Se spune despre ei că sunt mai ageri decât aligatorii și că atacă mai des oamenii. Au un bot mai îngust decât cel al aligatorilor și câte un dinte de fiecare parte a fălcii, vizibil când falca este închisă.

Croghan, George

(1720, lângă Dublin, Irlanda - 31.08.1782, Passyunk, lângă Philadelphia, Pennsylvania, SUA)

Comerciant de origine irlandeză și agent al amerindienilor. A părăsit Irlanda în 1741, stabilindu-se aproape de Carlisle, statul Pennsylvania, unde a învățat obiceiurile și limbile indiene pentru a-și îmbunătăți negoțul. A fost numit agent (reprezentant al oficialităților în relațiile cu triburile indiene) pentru Pennsylvania, în anii 1740. Mai târziu, în calitate de delegat al lui William Johnson (1756–1772), a negociat cu triburile care reclamau încălcarea de către coloniști a drepturilor asupra pământurilor lor. În 1756 a pus capăt războiului lui Pontiac. S-a dedicat cauzei patriotice în Revoluția Americană.

Crohmălniceanu, Ovidiu S.
născut **Moise Kahn**

(16.08.1921, Galați, România - 28.04.2000, Berlin, Germania)

Prozator, critic și istoric literar român care are meritul de a fi lansat mulți tineri postmoderniști. Între 1947–1951 a fost editor la *Contemporanul*, iar între 1951–1953 a lucrat la editura Viața Românească și la *Gazeta Literară*. A fost inițiatorul unui cenaclu de proză în anii de dinainte de 1989. A debutat în 1944, în *Ecoul*. În 1992 s-a mutat la Berlin. Publicații: *Cronici și articole, Cronici literare, Amintiri deghizate, Despre originalitate, Istorii insolite, Literatura română și expresionismul, Literatura română între cele două războaie mondiale* (trei volume) etc.

Croix de Feu /Crucea de Foc/

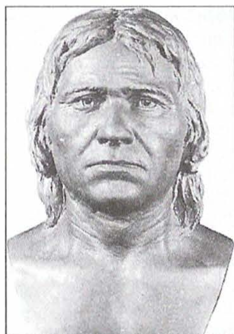
Mișcare politică franceză (1927–1936). La origine era o organizație a veteranilor Primului Război Mondial, având vederi ultranaționaliste, cu ușoare conotații fasciste. Sub François de la Rocque (1885–1946), a organizat demonstrații populare, ca reacție la afacerea Stavisky, sperând să răstoarne guvernul. Ulterior, și-a pierdut prestigiul și a fost dizolvată de guvernul Frontului Popular, în 1936.

crom

Element chimic metalic, unul dintre elementele de tranziție, simbol chimic Cr, număr atomic 24. Metal dur care necesită multă șlefuire, folosit în aliaje (de ex. fier-crom, oțel, oțel inoxidabil), pentru a-i mări duritatea și rezistența la coroziune. Are în mod obișnuit valența 2, 3 sau 6 și se găsește în combinație cu alte elemente, în special cu oxigen; cromitul este unica sa sursă comercială. Numeroase pietre prețioase (de ex. rubinul, smaraldul, serpentina) își datorează culoarea cromului. Cromatul de sodiu și dicromatul sunt utilizate pentru tăbăcirea pieilor de animale, tratamentul suprafețelor metalice și drept catalizatori. Trioxidul de crom este utilizat în placarea cu crom sau drept colorant pentru ceramică. Oxidul de crom, cromatul de plumb și alți numeroși compuși de crom sunt utilizați ca pigmenți. Dioxidul de crom, puternic magnetic, este folosit pentru înregistrarea benzilor sau drept catalizator.

Cro-Magnon

Fază protoeuropidă din evoluția lui *Homo sapiens*. Descoperite pentru prima dată în 1868, în peștera Cro-Magnon din regiunea Dordogne din S Franței, scheletele umane care au fost numite Cro-Magnon sunt astăzi considerate reprezentative pentru oamenii din Paleolitic (cca 35 000–10 000 î.Hr.). Omul de Cro-Magnon era ceva mai robust și mai puternic decât oamenii contemporani lui, cu o capacitate a creierului mai mare. Oamenii de Cro-Magnon sunt în general asociați cu fabricarea uneltelor

Reconstituire artistică a unui om de Cro-Magnon, o versiune timpurie a omului modern în Europa

MUZEUL AMERICAN DE ISTORIE NATURALĂ, NEW YORK

și cu tradiția artistică aurignaciană (*vezi* cultura aurignaciană). Par să fi fost o populație sedentară care trăia în peșteri sau colibe primitive, deplasându-se doar când era nevoie, pentru vânat sau din cauza schimbărilor de mediu. Este dificil de stabilit perioada de existență a oamenilor de Cro-Magnon și ce s-a întâmplat cu ei; probabil, au fost treptat absorbiți de populațiile europene care au apărut ulterior.

cromatism

În muzică, utilizare a tuturor celor douăsprezece tonuri, pentru o expresivitate sporită. O gamă sau un mod standard utilizează de obicei șapte tonuri, lăsând celelalte cinci tonuri să fie folosite după dorință. Folosirea tuturor celor douăsprezece tonuri într-o singură piesă s-a intensificat în sec. XVII–XIX. Cromatismul strict controlat, cum ar fi ornamentația lui F. Chopin, nu amenință percepția tonalității. Totuși, începând cu sec. XIX, au existat din ce în ce mai multe voci care s-au plâns că este greu de perceput centrul tonal al unei piese, cromatismul lucrărilor lui Richard Wagner fiind cel mai notoriu. Fractura tonală, întâlnită în operele unor compozitori moderni, a dus la atonalismul liber al lui A. Schönenberg și al adepților săi.

cromatografie

Metodă de separare a substanțelor chimice compuse, descrisă pentru prima oară în 1903 de Mihai S. Țvet. Lucrarea lui Țvet, după ce a fost uitată o vreme, a fost redescoperită în anii 1930. Ea utilizează diferitele afinități ale substanțelor dintr-o soluție în faza mobilă (flux mobil de gaz sau lichid) pentru absorbția într-o fază staționară (un solid cu particule fine, o folie de material filtrant sau pelicula subțire a unui lichid de pe o suprafață solidă). Multitudinea materialelor pentru aceste faze permite un număr uriaș de opțiuni de separare a substanțelor, inclusiv a lichidelor biologice (de ex. aminoacizi, steroizi, glucide, pigmenți), a amestecurilor chimice și a probelor legale. În tehnica originară, un solvent organic trece printr-o coloană de oxid de pulbere de alumină (*vezi* aluminiu), carbonat de sodiu sau chiar zahăr pudră, pentru a separa pigmenții vegetali micști. Printre adaptările moderne se numără cromatografia cu hârtie (CH), cromatografia cu straturi subțiri (CSS), cromatografia cu lichide (CL, inclusiv cromatografia de înaltă performanță cu lichide sau CLIP) și cromatografia cu gaze (CG). Unele rămân tehnici de laborator, dar altele (în special CLIP) se pot folosi la scară industrială. Acestea necesită metode diferite de detectare și identificare a componentelor separate, cum ar fi colorimetria, spectrometria, spectrometria de masă, măsurători ale fluorescenței, ale potențialului de ionizare și ale conductivității termice. În 1952, A.J.P. Martin a împărțit Premiul Nobel cu R.L.M. Synge și cu alți colegi pentru dezvoltarea CL și CH, în discursul rostit cu această ocazie anunțând dezvoltarea cromatografiei cu gaze.

cromatografie cu gaze (CG)

Tip de cromatografie care utilizează drept fază mobilă un amestec de gaze. Într-o coloană aflată sub presiune, suportul comprimat sau solid (aflat într-un tub) servește drept fază staționară (cromatografie cu fază de vapori sau CFV) sau este acoperit cu o fază staționară lichidă (cromatografie cu gaz lichid sau CGL). În coloanele capilare, faza staționară acoperă pereții tuburilor cu diametre mici. Mostra de gaz sau de lichid volatil care trebuie analizată este injectată într-un orificiu de admisie: componentele sale se deplasează prin aparat împreună cu un gaz purtător (de obicei hidrogen, heliu sau argon), cu o viteză care depinde de modul în care interacționează cu faza staționară. Temperatura și natura fazei staționare, precum și lungimea coloanei pot fi modificate pentru a îmbunătăți calitatea procesului de separare. Fluxul de gaz care iese din capătul coloanei poate trece printr-un detector de conductivitate termică sau printr-un detector de ionizare, care compară proprietățile sale cu cele ale substanțelor de referință cunoscute. Cromatografia cu gaz este folosită pentru a măsura substanțele care poluează atmosfera, uleiurile esențiale, gazele sau alcoolul din sânge și compoziția gazelor industriale.

cromatografie în strat subțire /thin-layer chromatography (TLC)/

Tip de cromatografie care utilizează ca fază staționară un strat subțire (0,25 mm) dintr-o substanță specială foarte fină (silicagel, alumină sau alt material similar) întins pe un disc de sticlă sau încorporat într-un film de plastic. Soluții din amestecurile care trebuie analizate sunt aplicate lângă o margine. Soluții din compușii de referință

sunt aplicate similar. Marginea discului este apoi cufundată într-un solvent. Solvenții se deplasează în faza staționară datorită capilarității, deplasând componenții amestecurilor la niveluri diferite datorită maselor moleculare diferite și datorită solubilității diferite în acel solvent. Componenții, vizibili ca pete separate, sunt identificați prin compararea distanțelor la care s-au deplasat cu cele ale materialelor de referință. TLC este utilizată pentru amestecuri biologice, mai ales în cazul lipidelor din țesuturile animale sau vegetale și al izoprenoizilor sau al uleiurilor esențiale din flori și alte plante. Stratul de pudră respectiv rezistă la solvenți puternici și la revelatori mai bine decât hârtia utilizată în cromatografia pe hârtie.

cromatografie pe hârtie (CP)

Tip de cromatografie care folosește hârtia de filtru sau alte tipuri de hârtie specială pentru faza staționară. Stropi din mostre și din substanțele-martor, de obicei sub formă lichidă, sunt aplicate aproape de una dintre marginile hârtiei (sau unul dintre colțuri, în cazul CP bidimensionale). Apoi, muchia hârtiei este înmuiată într-un solvent care o va penetra, datorită capilarității, mișcând componenții mostrei cu viteze diferite, în funcție de solubilitatea acestora în solvent. Pentru o CP bidimensională, hârtia este apoi rotită cu 90° și muchia nouă este înmuiată într-un alt solvent. Componentele amestecului-mostră, vizibile ca pete diferite, sunt identificate comparând distanțele parcurse de ele cu acelea ale materialelor-martor cunoscute. CP este deosebit de utilă în cazul amestecurilor complexe de aminoacizi, peptide, glucide, steroizi, dar și al altor compuși organici și ioni anorganici.

Cromer, Evelyn Baring, Primul conte de ~

(26.02.1841, Cromer Hall, Norfolk, Anglia – 29.01.1917, Londra)

Administrator britanic în Egipt. După ce a servit ca ofițer de armată (1858–1872), a devenit secretarul vărului său, lordul Northbrook, vicerege al Indiei. În 1877 a plecat în Egipt pentru a ajuta la rezolvarea problemelor financiare ale Egiptului. Numit agent britanic și consul general în 1883, a instituit o formă de guvernământ cunoscută sub numele de Protectoratul Voalat, prin intermediul căruia i-a condus pe khedivii egipteni. Până în 1887, Egiptul a redevenit solvabil din punct de vedere financiar, iar moderația lui Cromer și încurajarea proiectelor agricole au contribuit la creșterea prosperității. Până la demisia sa din 1907, a rămas conducătorul real al țării, manifestând o puternică influență asupra dezvoltării Egiptului ca stat modern.

cromit

Oxid natural de fier și crom ($FeCr_2O_4$), metalic, de culoare neagră, relativ greu, principala sursă comercială de crom. Cromitul se găsește în mod obișnuit sub formă de acumulări însemnate în peridotite sau în serpentinite; și alte roci magmatice bazice sau roci metamorfice pot conține cantități mici de cromit. Zonele în care se găsesc cele mai mari zăcăminte de cromit sunt Africa de Sud, Rusia, Albania, Filipine, Zimbabwe, Turcia, Brazilia, India și Finlanda.

cromodinamică cuantică

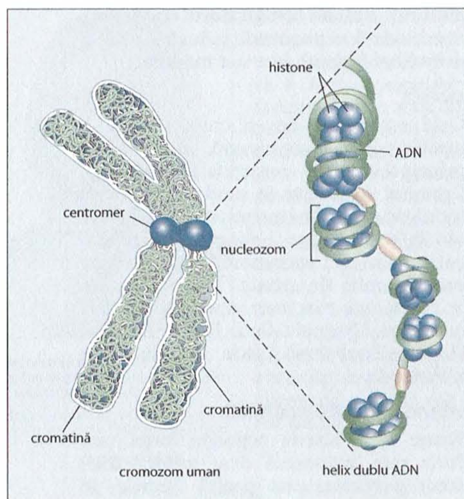
Teorie care descrie acțiunea forței tari. Forța tare acționează doar asupra anumitor particule, care poartă numele de quarcuri (*vezi* quarc); acestea sunt elementele constituente ale protonilor și ale neutronilor din nucleul atomului, dar și ale unor forme de materie mai puțin stabile. Cromodinamica cuantică se bazează pe principiul conform căruia aceste particule quarc interacționează între ele prin forța tare datorită formei puternice de sarcină pe care o dețin, denumită „culoare". Cele trei tipuri de sarcină sunt numite roșu, verde și albastru, prin analogie cu culorile de bază ale luminii, deși nu există nici o legătură cu sensul obișnuit al culorii.

cromosferă

Strat din atmosfera solară situat deasupra fotosferei și sub coroana solară. Cromosfera (sfera colorată) este vizibilă ca un inel roșu în spectrul emisiei de hidrogen, o perioadă foarte scurtă, în timpul eclipselor solare, când fotosfera este ascunsă de Lună. În rest, poate fi observată numai cu ajutorul unor instrumente speciale. Temperatura sa este de cca 4 000°C, la cca 1 100 km deasupra fotosferei, până la câteva sute de mii de grade, pe măsură ce se apropie de fotosferă. Erupțiile solare și protuberanțele solare sunt fenomene predominant fotocromatice.

cromozom

Corpuscul filiform, intracelular, care poartă informația ereditară structurată sub formă de gene. Structura și amplasarea cromozomilor diferențiază celulele procariote de celulele eucariote (*vezi* procariote; eucariote). Fiecare specie are un număr caracteristic de cromozomi; omul are 23 de perechi (22 de perechi de autozomi sau cromozomi

În timpul primelor stadii ale diviziunii celulare, cromozomul vizibil este format din două filamente spiralate de ADN (cromatide), unite printr-un punct de legătură numit centromer. În timpul metafazei, centromerul se dublează, iar perechea de cromatide se separă. După diviziunea celulară, cromatidele separate se desfac; ADN-ul spiralat liber, înfășurat în jurul proteinelor sale asociate (histone) pentru a forma structuri perlate numite nucleozomi, poartă numele de cromatină.

somatici și o pereche de cromozomi sexuali). Cromozomii speciei umane sunt alcătuiți, în special, din ADN. În timpul diviziunii celulare (*vezi* meioză; mitoză), cromozomii sunt distribuiți egal în celulele-fiică rezultate. În cazul organismelor cu reproducere sexuată, numărul cromozomilor din celulele somatice (nesexuale) este diploid, în timp ce gameții sau celulele sexuale (ovulul și spermatozoizi), produse prin meioză sunt haploide (*vezi* ploidie). Fecundarea celor doi gameți de sex opus restabilește setul de cromozomi din zigot.

cromozom sexual

Pereche de cromozomi care determină sexul unui individ. Cromozomii sexuali ai mamiferelor sunt numiți X și Y; la om, aceștia reprezintă o singură pereche dintr-un total de 23 de perechi. Indivizii care posedă doi cromozomi X (XX) sunt femele; cei care au un cromozom X și unul Y (XY) sunt masculi. Cromozomul X este mai mare și poartă mai multă informație genetică decât cromozomul Y. Unele particularități controlate doar de genele de pe cromozomul X (de ex. hemofilia și daltonismul) sunt, se pare, legate de sex. Particularitățile legate de sex au incidență mai mare la bărbați decât la femei, deoarece un bărbat care moștenește o alelă pentru un caracter recesiv (*vezi* recesivitate) pe cromozomul X nu are o alelă corespunzătoare pe cromozomul Y, care să contracareze efectele. Numărul anormal de cromozomi sexuali provoacă dereglări ale organismului, printre care sindromul Turner și sindromul Klinefelter.

Crompton, Samuel

(03.12.1753, Firwood, Lancashire, Anglia - 26.06.1827, Bolton, Lancashire)

Inventator britanic. Selfactorul său – un hibrid între invențiile lui R. Arkwright și ale lui James Heargraves – a permis manufacturarea la scară extinsă a firelor toarse fin, prin filarea bumbacului introdus în el, reproducând mecanic activitățile de toarcere manuală.

Cromwell, Oliver

(25.04.1599 , Huntingdon, Huntingdonshire, Anglia - 3.09.1658, Londra)

Soldat și om de stat englez care a condus forțele parlamentare în timpul războaielor civile engleze; Lord Protector al Angliei, Scoției și Irlandei între 1653 și 1658, în timpul Commonwealthului republican.

Ca general angajat în Războiul Civil Englez de partea forțelor parlamentare, împotriva regelui Carol I, Cromwell a contribuit la prăbușirea monarhiei Casei Stuart și, ca Lord Protector, a ridicat iar țara din starea de decădere în care se afla de la moartea reginei Elisabeta I la rangul de mare putere europeană. Om cu mari calități și cu un caracter puternic, Cromwell a fost unul dintre cei mai remarcabili conducători din istoria europeană modernă, căci, deși era calvinist convins, credea profund în valoarea toleranței religioase. Totodată, victoriile lui Cromwell din țară și de peste hotare au contribuit la răspândirea și consolidarea gândirii puritane, atât în Marea Britanie cât și în America de Nord, gândire care a exercitat o mare înrâurire asupra vieții politice și sociale până în epoca actuală.

Tinerețea și începuturile

Cromwell era unicul fiu al lui Robert Cromwell și al Elisabetei Steward. Tatăl său fusese membru al unuia dintre parlamentele reginei Elisabeta și, ca nobil și judecător de pace, participa activ la administrarea problemelor din Huntington, în estul țării. Robert Cromwell a murit când fiul său avea 18 ani, dar văduva lui a atins vârsta de 89 de ani. Oliver a mers la școala din localitate, apoi, timp de un an, la colegiul Sidney Sussex din Cambridge. După moartea tatălui său a plecat de la Cambridge ca să aibă grijă de mama și de surorile

sale, dar se pare că a studiat o vreme la Lincoln's Inn, la Londra, unde gentlemanii de țară erau inițiați în domeniul dreptului. În august 1620 s-a căsătorit cu Elizabeth, fiica lui Sir James Bourchier, comerciant în Londra. Cu ea a avut cinci fii și patru fiice.

Influențe formatoare

După tată, Cromwell se trăgea indirect din șeful de cabinet al lui Henric VIII, Thomas Cromwell, care îi sprijinise pe străbunicul și pe bunicul lui Oliver să dobândească întinse foste domenii monahale în Huntingdon și în Fenland. Oliver era cel mai mare fiu supraviețuitor al celui mai tânăr fiu al unui cavaler; a moștenit o proprietate modestă, dar a fost crescut în preajma bunicului său, care era însărcinat cu organizarea petrecerilor de vânătoare ale regelui. Educația primită avea să-i insufle un puternic protestantism evanghelic și un sentiment intens al prezenței providențiale a lui Dumnezeu în treburile omenești.

La începutul căsătoriei, Cromwell, ca și tatăl său, era profund conștient de responsabilitățile sale față de semeni și se ocupa foarte atent de problemele din Fenland, dar era totodată în prada unor frământări spirituale și psihice care-i tulburau mintea și-i zdruncinau sănătatea. Se pare că experiența convertirii s-a produs abia în preajma vârstei de 30 de ani; mai târziu îi va descrie unui văr cum a reușit să iasă la lumină din întuneric. Totuși, nu putuse primi harul lui Dumnezeu fără să simtă un soi de „egoism, vanitate și răutate". Se credea „mai-marele păcătoșilor" până când a înțeles că era de fapt unul dintre aleșii lui Dumnezeu.

La 30 de ani, Cromwell și-a vândut pământurile și a devenit arendaș pe proprietatea lui Henry Lawrence, la St. Ives, în Cambridgeshire. Lawrence plănuia să emigreze în Noua Anglie, iar Cromwell voia să-l însoțească, dar planul a eșuat.

Nu există nici o dovadă potrivit căreia Cromwell ar fi luat activ parte la opoziția față de politicile financiare și sociale ale lui Carol I, dar avea, cu siguranță, destulă influență în societatea din estul Angliei ca să-i apere pe predicatorii locali de politicile religioase ale regelui și ale arhiepiscopului William Laud. Avea legături strânse cu grupurile puritane din Londra și Essex, existând anumite indicii că ar fi participat și poate și predicat la o întrunire secretă cu caracter religios.

Cromwell în Parlament

Cromwell devenise cunoscut în Parlamentul din 1628–1629 ca puritan pătimaș și cam din topor, care lansase un atac asupra episcopilor lui Carol I. El considera că orice creștin putea stabili un contact direct cu Dumnezeu prin rugăciune și că principala îndatorire a clerului era să-i inspire pe laici prin predică. Astfel, i-a susținut din banii proprii pe predicatorii sau „lectorii" protestanți itineranți și și-a manifestat fățiș antipatia față de episcopul local din Ely, un cap al Bisericii Anglicane, care susținea importanța autorității rituale și episcopale.

El l-a criticat pe episcop în Camera Comunelor și a fost numit membru al unui comitet care să investigheze și alte plângeri împotriva episcopului. Cromwell n-avea încredere în nimeni din întreaga ierarhie a Bisericii Angliei, cu toate că nu s-a opus niciodată unei biserici de stat. În consecință, a pledat pentru abolirea instituției episcopatului și pentru interzicerea ritualului prestabilit, așa cum era indicat în Cartea Rugăciunilor Comune. El era de părere că toate congregațiile creștine trebuiau să aibă dreptul de a-și înțelege proprii pastori, care să le slujească prin predici și rugăciuni necesare în diferite ocazii.

Alegerea lui Cromwell în Parlamentul din 1640 (*vezi* Parlamentul cel Scurt; Parlamentul cel Lung) pentru comitatul Cambridge a fost rezultatul relațiilor strânse dintre el și puritanii radicali din consiliul orășenesc. În Parlament și-a menținut reputația de înflăcărat religios, promovând o reformă radicală. Dar era prea sincer pentru liderii opoziției, care au încetat să-l mai folosească ca purtător de cuvânt după lunile petrecute în Parlamentul cel Lung.

Deși Cromwell împărtășea nemulțumirea tovarășilor săi în materie de taxe, monopoluri și alte sarcini impuse poporului, doar religia a fost cea care l-a adus întâia dată în opoziție cu guvernul regelui. Atunci când John Pym și prietenii săi i-au prezentat regelui Carol I în noiembrie 1641 „Marea Interpelare" (Grand Remonstrance) ce cuprindea peste 200 de articole, printre care și unul care-i critica cu asprime pe episcopi „și pe cei corupți din cler, care prețuiesc formalismul și supersițiile" menite să întărească propria „tiranie ecleziastică și uzurpare", Cromwell a declarat că, dacă nu ar fi făcut parte din Camera Comunelor, ar fi vândut tot ce avea „a doua zi și nu s-ar mai fi întors nicicând în Anglia".

Interpelarea n-a fost acceptată de rege, mărindu-se astfel prăpastia dintre el și criticii săi din Camera Comunelor. O lună mai târziu, Carol a încercat fără succes să-i aresteze pe cinci dintre capi, pentru trădare: pe atunci Cromwell nu era încă suficient de

important ca să se numere printre aceștia, dar în 1642, când regele a părăsit Londra ca să strângă o armată și s-a ajuns la război civil, Cromwell a început să se remarce nu numai ca puritan sincer, dar și ca un om practic, capabil să organizeze și să conducă. În iulie, a obținut permisiunea Camerei Comunelor să îngăduie circumscripției din Cambridge să formeze și să înarmeze companii pentru apărare, iar în august s-a dus el însuși la Cambridge ca să împiedice colegiile să-și pună resursele la dispoziția regelui, iar odată cu declanșarea războiului, s-a înrolat într-o trupă de cavalerie în Hungtingdon, orașul lui natal. În calitate de căpitan, și-a făcut prima apariție împreună cu trupa sa către sfârșitul Bătăliei de la Edgehill (23 octombrie 1642), unde Robert Devereux, al treilea conte de Essex, a comandat trupele Parlamentului, în prima înfruntare importantă a războiului.

Conducător militar și politic

În 1643, Cromwell a dobândit deopotrivă reputația de bun organizator militar și de bun luptător. Încă de la început a stăruit ca partizanii Parlamentului să fie aleși cu multă precauție și pregătiți corespunzător, angajându-se să găsească oameni fideli, cu purtări bune, indiferent de religia sau de statutul lor social. Numit colonel în februarie, a recrutat un regiment de cavalerie de prima mână.

El cerea ca soldații lui să fie bine tratați și plătiți regulat, dar exercita și o disciplină strictă. Dacă înjurau, erau amendați; dacă se îmbătau, erau puși în butuci; dacă se strigau unii pe alții „capete rotunde" – preluând porecla disprețuitoare pe care le-o dăduseră regaliștii, din pricina părului tuns scurt –, erau degradați, iar dacă dezertau, erau biciuiți. Și-a instruit atât de bine oamenii din cavalerie, încât putea să-i verifice și să le îndrepte greșelile imediat ce atacau în luptă. Acesta era unul dintre atuurile remarcabile ale lui Cromwell în calitate de comandant pe câmpul de luptă.

Pe tot parcursul lui 1643 a activat în provinciile estice pe care le cunoștea foarte bine. Acestea au format un centru renumit de putere parlamentară, dar, nedorind să rămână în defensivă, Cromwell era hotărât să prevină pătrunderea regaliștilor din Yorkshire în provinciile estice și a decis să contraatace.

Regrupându-și oamenii într-un moment de criză în fața inamicului neînvins, a câștigat Bătălia de la Gainsborough, Lincolnshire, pe 28 iulie.

În aceeași zi a fost numit guvernator al insulei Ely, un deal asemănător cu un platou enorm ce se ridica deasupra terenurilor mlăștinoase din împrejurimi, gândit ca un posibil bastion împotriva înaintării regaliștilor. Cromwell, luptând alături de generalul parlamentar Sir Thomas Fairfax, a reușit să stăvilească atacurile regaliștilor la Winceby, Lincolnshire, și apoi a asediat cu succes Newark, în Nottinghamshire. Putea de-acum să convingă Camera Comunelor, mulțumită de victoriile sale, să alcătuiască o nouă armată care nu numai că avea să apere estul Angliei, dar și să pornească în marș și să atace dușmanul.

Această nouă armată s-a format sub comanda lui Edward Montagu, al doilea conte de Manchester, la începutul lui 1644. Făcându-și apariția la Camera Comunelor, Cromwell l-a felicitat pe Manchester pentru preluarea comenzii, dar i-a criticat pe unii dintre ofițeri, acuzându-i de incompetență sau pentru conduita lor „profană" și „delăsătoare".

Deși nu toți membrii Camerei Comunelor l-au aprobat pe Cromwell pentru că-și folosea poziția politică pentru a-i defăima pe ceilalți ofițeri, prietenii l-au susținut și în 1644 a fost numit adjunct al lui Manchester, cu rangul de locotenent-general, plătit cu cinci lire pe zi. După ce a fost încheiată o alianță cu scoțienii, a fost numit și membru al Comitetului Celor Două Regate, care era responsabil cu strategia de ansamblu a războiului civil, dar, cum era pe front în timpul campaniilor, Cromwell a luat rareori parte la deliberările acestuia.

Armata lui Manchester a luat cu asalt orașul Lincoln în mai 1644, mărșăluind apoi către nord ca să se alăture scoțienilor și parlamentarilor din Yorkshire la asediul cetății York. Comandantul trupelor lui Carol I, prințul Rupert, a cedat însă, permițând ridicarea asediului. El fusese oricum înfrânt în Bătălia de la Marston Moor pe 2 iulie 1644, în urma căreia nordul Angliei a fost atribuit Parlamentului. Cromwell s-a distins încă o dată în luptă, iar când armata lui Manchester s-a întors în estul Angliei, culcându-se pe lauri, Cromwell l-a criticat pe comandant pentru încetineală și trândăvie. Nu era convins că Manchester dorea cu adevărat să câștige războiul și, la jumătatea lui septembrie, și-a prezentat nemulțumirile în fața Comitetului Celor Două Regate. Conflictul dintre cei doi comandanți a fost aplanat, dar, după înfrângerea de la Newbury, cauzată în mare parte de refuzul contelui de Manchester

de a susține cu infanteria sa cavaleria lui Cromwell, conflictul a reizbucnit.

Cromwell și-a explicat de data aceasta în detaliu plângerea referitoare la conduita militară a lui Manchester în Camera Comunelor; Manchester a replicat, atacându-l pe Cromwell în Camera Lorzilor. Plănuia chiar să-l pună sub acuzare pe Cromwell pentru „instigare". Aceste conflicte au fost însă aplanate din nou. În decembrie 1644, Cromwell a propus ca nici unui membru al Parlamentului să nu i se permită să dețină comenzi sau funcții în forțele armate; propunerea a fost acceptată și s-a hotărât totodată constituirea unei noi armate, sub conducerea lui Sir Thomas Fairfax. Cromwell, admirator al lui Fairfax, i-a anunțat numele din timp și s-a ocupat apoi personal cu organizarea noii armate, din care, ca membru al Parlamentului, era el însuși exclus.

Postul de comandant-adjunct rămăsese însă neocupat și în vara lui 1645, când războiul era în toi, Fairfax a insistat ca Cromwell să-l preia. A luptat apoi în bătăliile de la Naseby și Langport, unde ultimele două regimente ale lui Carol I au fost nimicite. În ianuarie 1646, Camera Comunelor l-a răsplătit pe Cromwell pentru serviciile sale cu 2 500 de lire pe an din pământurile confiscate regaliștilor și i-a reînnoit funcția pentru încă șase luni. El a putut astfel să se alăture lui Fairfax la asediul Oxfordului, din care Carol I a scăpat înainte ca orașul să se predea.

Cromwell era încântat de felul în care se desfășurase războiul de când Fairfax preluase conducerea noii armate și de când conții de Essex și Manchester, prea lenți, fuseseră înlăturați de la comandă. El a atribuit aceste victorii proniei cerești și a cerut ca oamenii care și-au servit țara cu atâta credință să primească răsplată cuvenită. După bătălia de la Naseby s-a adresat președintelui Camerei Comunelor, insistând ca „oamenii aceia atât de cinstiți" să nu fie lăsați pradă descurajării: „cel care-și primejduiește viața pentru libertatea țării sale trebuie să se încreadă în Dumnezeu pentru libertatea sa de conștiință și în voi pentru libertățile pentru care a luptat".

Dar când războiul s-a încheiat, Camera Comunelor a vrut să dizolve armata cât mai ieftin și mai repede cu putință. Dezamăgit, Cromwell i-a spus lui Fairfax în martie 1647 că „parcă niciodată sufletul oamenilor n-a fost mai plin de amărăciune". S-a străduit să reconcilieze Parlamentul cu armata și a făcut parte din comisia parlamentară menită să stabilească termenul de demobilizare, exceptându-i pe cei care doreau să ia parte la o campanie în Irlanda. În luna mai a apreciat că soldații ar putea fi de acord cu demobilizarea, dar că ar fi refuzat să lupte în Irlanda și că se găseau „într-o stare de profundă suferință". Când liderii civili din Camera Comunelor au vrut să dizolve armata fără întârziere și să angajeze în schimb o gardă scoțiană, Cromwell, căruia nu-i plăcuseră scoțienii niciodată și care considera că soldații englezi au fost tratați cu nerușinare, a părăsit Londra pe 4 iunie 1647, laolaltă cu tovarășii săi de arme.

Medierea și al doilea război civil

În restul acelui an dificil a încercat să găsească o rezolvare pașnică a conflictelor din regat, dar sarcina părea imposibilă; nu mult după aceea, buna credință i-a fost pusă la îndoială. Armata era din ce în ce mai refractară și, când Cromwell a părăsit Londra, o parte dintre soldați l-au luat prizonier pe Carol I.

Cromwell și ginerele său, Henry Ireton, au stat de vorbă cu regele în două rânduri, încercând să-l convingă să aprobe un aranjament constituțional pe care să-l supună ulterior dezbaterii Parlamentului. În acel moment, Cromwell, care nu era un dușman al regelui, a fost impresionat de devotamentul acestuia față de copiii săi. Sarcina sa principală era totuși să înlăture sentimentul general al armatei că nu se putea încrede nici în rege, nici în Parlament.

Când generalul Fairfax, sub presiunea mulțimii, a condus armata către sediul Parlamentului din Londra, Cromwell a cerut cu insistență ca autoritatea Parlamentului să fie apărată, iar în septembrie s-a opus propunerii făcute în Camera Comunelor ca Parlamentul să nu se mai adreseze regelui. După numai o lună, Cromwell a luat cuvântul la întrunirile Consiliului General al Armatei (alcătuit din reprezentanții aleși ai soldaților, numiți „agitatori") și a dat toate asigurările că nu era angajat în nici o formă de guvernare și că nu avea nici un fel de înțelegeri ascunse cu regele. Pe de altă parte, temându-se de anarhie, el s-a opus unor măsuri extremiste, precum abolirea monarhiei și a Camerei Lorzilor și introducerea unei constituții mai democrate.

Eforturile lui Cromwell de a acționa ca mediator între armată, Parlament și rege au fost zădărnicite total de evadarea regelui din palatul Hampton Court unde fusese ținut într-o captivitate decentă. El a fugit pe insula Wight și a inițiat negocieri cu împuterniciții scoțienilor, cărora le-a

propus să-l ajute să revină pe tron în condițiile stabilite de ei. Pe 3 ianuarie 1648, Cromwell și-a abandonat poziția de până atunci și, afirmând în fața Camerei Comunelor că regele era „un om încăpățânat, căruia Dumnezeu i-a împietrit inima", s-a pronunțat în favoarea propunerii, de altfel adoptate, ca Parlamentul să nu se mai adreseze regelui. Regaliștii, încurajați de acordul dintre rege și scoțieni și de eșecul lui Cromwell de a concilia armata cu Parlamentul, au pus din nou mâna pe arme, declanșând al doilea război civil.

Generalul Fairfax l-a însărcinat mai întâi pe Cromwell să înăbușe o revoltă în Țara Galilor, după care l-a trimis în nord să lupte împotriva armatei scoțiene care invadase Anglia în iunie. Deși armata sa era inferioară numeric celei scoțiene și celei a regaliștilor din nord, el le-a înfrânt pe amândouă în urma unei campanii în Lancashire, a pătruns apoi în Scoția și a restabilit ordinea. În final a revenit la Yorkshire și a preluat comanda asediului de la Pontefract.

Corespondența pe care a purtat-o în timpul asediului cu guvernatorul insulei Wight, a cărui sarcină era să-l supravegheze pe rege, dezvăluie că Cromwell se întorcea din ce în ce mai mult împotriva lui Carol. Reprezentanții Parlamentului fuseseră trimiși pe insulă să facă o ultimă încercare de a trata cu regele. Cromwell i-a declarat însă guvernatorului că regele nu era demn de încredere, că nu trebuia făcută nici o concesie în privința religiei și că armata putea fi considerată o forță legitimă, capabilă să asigure siguranța poporului și libertatea tuturor creștinilor.

În vreme ce Cromwell, încă nehotărât asupra atitudinii pe care urma să o adopte, zăbovea în nord, ginerele său, Ireton, împreună cu alți ofițeri din armata sudică au întreprins o acțiune decisivă. Au formulat o interpelare în Parlament, plângându-se de negocierile care aveau loc în insula Wight și cerând ca regele să fie judecat ca „om sângeros". Deși Cromwell era încă nesigur de propriile opțiuni, a acceptat ca armata sa să îmbrățișeze opinia celei din sud.

Fairfax i-a ordonat să se întoarcă la Londra, dar a ajuns acolo după ce Ireton și colegii lui îi expulzaseră din Camera Comunelor pe toți membrii care favorizaseră continuarea negocierilor cu regele.

Cromwell a dat asigurări că nu fusese la curent cu planul de epurare a Camerei Comunelor, dar de vreme ce se făcuse acest lucru, se declara mulțumit și se angaja să mențină starea de fapt. Ezitant până în ultima clipă, Cromwell, împins de Ireton, a acceptat, în ziua de Crăciun, procesul lui Carol, ca pe un act de dreptate. A fost unul dintre cei 135 de reprezentanți ai Înaltei Curți de Justiție și, când regele a refuzat să se apere, i-a semnat condamnarea la moarte.

Prim-președinte al Consiliului

După ce Insulele Britanice au fost declarate republică și numite Commonwealth, Oliver Cromwell a fost primul președinte al consiliului de stat, corpul executiv al unui Parlament unicameral. În primii trei ani de după execuția lui Carol I a fost complet absorbit de campaniile împotriva regaliștilor din Irlanda și Scoția. A trebuit, de asemenea, să suprime o rebeliune inițiată de un grup numit Levellers („Partizanii egalității"), grup puritan extremist care milita pentru o egalizare între săraci și bogați în cadrul armatei Commonwealthului.

Considerându-i pe irlandezi primitivi, sălbatici și superstițioși, Cromwell era convins că se aflau la originea marelui masacru al coloniștilor englezi din 1641. În calitate de comandant și de lord locotenent, a purtat o campanie nemiloasă împotriva lor, deși, când a refuzat încartiruirea garnizoanei la Drogheda lângă Dublin, în septembrie 1649, a scris că pe viitor „va încerca să prevină vărsarea de sânge,... care n-ar face decât să provoace remușcări și regret". Revenind la Londra în mai 1650, lui Cromwell i s-a cerut să conducă o campanie împotriva Scoției, unde Carol II fusese desemnat succesor la tron.

Fairfax refuzase comanda; în consecință, pe 25 iunie, Cromwell a fost numit general în locul său. S-a purtat mai blând cu scoțienii, în majoritate puritani ca și el, decât cu irlandezii catolici. Campania s-a dovedit dificilă și, în iarna anului 1650, Cromwell s-a îmbolnăvit, dar pe 3 septembrie 1650 i-a înfrânt pe scoțieni la Dunbar cu o armată inferioară numeric și, un an mai târziu, când Carol II și scoțienii au pătruns în Anglia, Cromwell le-a spulberat armata la Worcester.

Această bătălie a pus capăt războaielor civile. Cromwell spera într-o pace, o înțelegere politică și o reformă socială. A insistat în favoarea unui „act de iertare" (amnistie), dar armata devenise din ce în ce mai nemulțumită de membrii Parlamentului, pe care-i credea corupți, și cerea convocarea unui nou Parlament.

Cromwell a încercat din nou să medieze între cele două părți antagoniste, dar înclina

de partea soldaților. Când a ajuns în sfârșit la concluzia că Parlamentul trebuia dizolvat și înlocuit, și-a convocat muschetarii și, pe 20 aprilie 1653, a evacuat Camera. Și-a motivat gestul afirmând că membrii acesteia erau „oameni corupți și nedrepți, o rușine adusă slujirii Evangheliei"; două luni mai târziu a desemnat o adunare menită să le ia locul. Într-un discurs ținut pe 4 iulie le-a spus noilor membri că trebuie să se dovedească drepți și să rezolve problemele națiunii „conducând cu frica lui Dumnezeu".

Cromwell vedea Parlamentul cel Mic ca pe un corp constituit, capabil să fondeze o republică puritană, dar, așa cum apreciase că Parlamentul inițial era încet și urmărea doar propriile interese, a ajuns să gândească că Adunarea Sfinților, cum i se spunea, era prea pripită și prea radicală. Era nemulțumit și de faptul că nu era consultat. Ulterior a descris experimentul de a-i pune pe „sfinți" să guverneze ca un exemplu al propriei „slăbiciuni și nebunii".

El căuta căi moderate și dorea să pună capăt războiului naval început împotriva olandezilor în 1652. În decembrie 1653, după o lovitură de stat pusă la cale de generalul John Lambert și de alți ofițeri, majoritatea Adunării Sfinților a abandonat puterea în mâinile lui Cromwell. În acel moment, el a admis cu reținere că Dumnezeu l-a ales pe el să conducă. În calitate de comandant numit de Parlament, considera că reprezintă singura autoritate legal constituită care mai rămăsese. În consecință, a acceptat un „Instrument de guvernare" schițat de Lambert și de ofițerii săi, prin care devenea Lord Protector, urmând să conducă cele trei națiuni, Anglia, Scoția și Irlanda, cu consultarea și ajutorul unui Consiliu de Stat și al unui Parlament care trebuia să fie convocat la fiecare trei ani.

Lord Protector

Înaintea convocării primului său Parlament, pe 3 septembrie 1654, Cromwell și Consiliul de Stat au emis peste 80 de ordonanțe, ce constituiau o politică internă constructivă. Scopul său era să reformeze dreptul, să înființeze o Biserică Puritană, să permită toleranța în afara ei, să promoveze educația și să descentralizeze administrația.

Opoziția avocaților i-a slăbit într-o oarecare măsură entuziasmul referitor la reformarea dreptului, dar a putut să numească judecători buni atât în Anglia, cât și în Irlanda. S-a opus cu toată puterea pedepselor severe pentru infracțiuni mărunte, spunând : „să-i vezi pe oameni pierzându-și viețile pentru nimicuri... este un lucru pentru care Dumnezeu ne va cere socoteală".

În viziunea lui, doar crima, trădarea și rebeliunea justificau pedeapsa capitală. În timpul Protectoratului său, comitetele numite Triers și Ejectors au fost înființate cu scopul de a menține un standard înalt de conduită al clerului și al educatorilor. În ciuda opoziției unor membri ai consiliului, Cromwell i-a primit înapoi pe evrei în țară. S-a interesat mult de educație, a fost un cancelar excelent al Universității Oxford, a înființat un colegiu în Durham și a avut grijă ca școlile de gramatică să se dezvolte ca niciodată până atunci.

Politica externă și economică

În 1654, Cromwell a pus capăt mulțumitor războiului anglo-olandez, pe care, fiind un conflict între protestanți, l-a urât mereu. S-a pus atunci problema cum să se folosească mai bine de armată și de marină. Consiliul de Stat era împărțit, dar în cele din urmă s-a încheiat o alianță cu Franța împotriva Spaniei. Cromwell a trimis o expediție în Indiile de Vest spaniole și în mai 1655 a cucerit Jamaica.

Ca răsplată pentru trimitea unei forțe expediționare în Flandra spaniolă, care a luptat alături de francezi, a primit portul Dunkerque. Pe Cromwell îl preocupau și problemele scandinave; deși îl admira pe regele Carol X al Suediei, primul său gând în încercarea de mediere din Baltica avea în vedere avantajele pe care țara sa le-ar fi putut obține. În ciuda accentului pe care Cromwell l-a pus în discursurile sale pe interesele protestante, scopul principal al politicii sale externe era bunăstarea națională și nu cea a Bisericii sale.

Politicile sale economice și industriale urmau în mare linia tradițională, dar s-a opus monopolurilor care provocaseră nemulțumire în țară și de pe urma cărora au profitat numai nobilimea de la curtea reginei Elisabeta și primii doi regi din dinastia Stuart. Din acest motiv, comerțul cu Indiile de Est a fost deschis tuturor timp de trei ani, dar, în final, Cromwell a oferit companiei o nouă atestare (octombrie 1657) în schimbul unui ajutor financiar. Nu se descoperiseră încă metode mai bune de împrumut, astfel că finanțele publice ale lui Cromwell, ca și cele din aproape toate celelalte guverne europene ale vremii, nu erau câtuși de puțin la adăpost de probleme.

Relațiile cu Parlamentul

Cu ocazia primei convocări a Parlamentului lui Cromwell, el a justificat înființarea Protectoratului prin nevoia de a „vindeca

și reașeza" națiunea după războaiele civile. Susținând că guvernul său prevenise anarhia și revolta socială, s-a arătat deosebit de critic la adresa acelor *levellers* care, spunea el, doreau să distrugă instituțiile îndelung verificate și „prin care Anglia s-a făcut cunoscută de sute de ani". El considera că aceștia voiau să submineze „magistratura «naturală» a națiunii" și „să-l aducă pe arendaș la același nivel cu moșierul".

Era și de părere că anarhia spirituală care a urmat distrugerii Bisericii Anglicane mersese prea departe, ajungându-se ca predicatorii să fie adesea întrerupți sau chiar huliți în amvoane. Radical în unele privințe, de pildă în realizarea reformei dreptului, Cromwell adopta de data aceasta o atitutinde conservatoare, temându-se că prăbușirea monarhiei ar putea duce la un colaps politic.

Republicanii gălăgioși, deveniți lideri ai noului Parlament ales, nu doreau să se ocupe de legislație, punând în schimb în discuție întregul fundament al guvernului lui Cromwell. Acesta a insistat ca ei să acceptate „cele patru fundamente" ale noii constituții care, afirma el, fuseseră aprobate „atât de Dumnezeu, cât și de oamenii acestor națiuni". Cele patru fundamente erau: guvernarea de către o singură persoană și un Parlament, convocarea regulată a parlamentelor care nu aveau voie să devină permanente, menținerea libertății de conștiință și împărțirea controlului forțelor armate între Lordul Protector și Parlament.

Cromwell spunea că ar prefera „să fie aruncat în mormânt și îngropat acoperit de rușine decât să-și dea consimțământul la înlăturarea cu bună știință a acestui guvern,... care aparține Domnului și e pe placul oamenilor". Așa se face că a cerut tuturor membrilor Parlamentului, dacă doreau să-și păstreze funcțiile, să semneze un angajament de credință față de Lordul Protector și Parlament și să promită că nu-i vor modifica caracterul inițial. Cu excepția a o sută de republicani convinși, ceilalți membri au semnat, dar păreau mult mai preocupați de rescrierea Constituției decât de reformarea legilor, așa cum ar fi dorit Lordul Protector. Îndată ce a avut posibilitatea legitimă să facă acest lucru (în 22 ianuarie 1655), Cromwell a dizolvat Parlamentul.

În consecință, a trebuit să se confrunte cu o revoltă regalistă, care a eșuat – prea mulți dintre cei care i-au acordat susținere în secret regelui au așteptat să vadă ce vor face ceilalți. Cromwell era conștient că magistrații locali și reprezentanții miliției țineau situația sub control. Se putea baza pe consimțământul nobilimii, dar nu și pe vreo implicare din partea ei. Prin urmare, a hotărât să sporească siguranța statului trimițând ofițeri vechi ai armatei (generalii cei mai buni) să recruteze veterani din războaiele civile pentru o miliție eficientă, ale cărei costuri aveau să fie acoperite din taxe luate de la toți cei care fuseseră condamnați ca regaliști în anii 1640. Generalii au fost îndemnați totodată să promoveze o „reformă a moravurilor", un program de resurecție morală. Au avut probleme serioase atunci când următorul Parlament s-a întrunit cu un an mai devreme (în 1656, ca să voteze taxele de plătit pentru un război pe pământ și pe mare împotriva spaniolilor).

În acel Parlament, politica lui Cromwell de largă toleranță religioasă a fost pusă în discuție, mai ales cu referire la relația cu quakerii. În primăvara lui 1657, Parlamentul a votat propunerea ca Oliver Cromwell să devină rege, de vreme ce regalitatea era o funcție care se împletea cu legile fundamentale ale națiunii, așa cum însuși Cromwell afirmase, punându-se astfel capăt tuturor inovațiilor. Sfâșiat între dorința sa de aranjament democratic și aspirația sa continuă către o reformă de inspirație divină, a ezitat săptămâni la rândul, refuzând în final propunerea. Cromwell a fost de acord totuși cu un nou aranjament constituțional ce reintroducea multe dintre capcanele monarhiei, precum reinstaurarea Camerei Lorzilor. Această decizie a provocat o puternică reacție republicană, ultima sesiune parlamentară a lui Cromwell (ianuarie–februarie 1658) încheindu-se cu reproșuri amare și cu acuzația de a fi „o nouă mumie egipteană".

Încă de pe vremea campaniei din Irlanda, Cromwell avea probleme de sănătate. În august 1658, după ce fiica lui preferată, Elizabeth, a murit de cancer, s-a îmbolnăvit de malarie și a fost transportat la Londra cu intenția de a fi instalat în palatul St. James, dar a murit la Whitehall la ora trei, pe data de 3 septembrie, chiar în ziua în care aniversa două mari victorii repurtate în timpul vieții.

Cei care l-au îmbălsămat au făcut o treabă de mântuială, încât corpul său în putrefacție a fost îngropat în secret cu câteva săptămâni înaintea funeraliilor oficiale și a punerii în mormânt a unui sicriu, probabil gol, la catedrala Westminster, pe 23 noiembrie 1658. În 1661, după Restaurația lui Carol II, la comemorarea regicidului, un cadavru care poate să fi

fost sau nu al lui Cromwell a fost exhumat și spânzurat la Tyburn, locul unde se executau criminalii. Acel cadavru a fost apoi îngropat sub spânzurătoare, iar capul a fost înfipt într-o țepușă pe acoperișul palatului Westminster unde se pare că a rămas până la sfârșitul domniei lui Carol II.

Concluzie

Oliver Cromwell a fost un puritan foarte corect. Prin natura sa, nu era nici crud, nici intolerant. Se îngrijea de soldați și, dacă era contrazis de generalii săi, nu-i pedepsea sever; de exemplu, când l-a dat afară pe John Lambert, i-a oferit o compensație generoasă. Era devotat bătrânei sale mame, soției și familiei (bârfele răspândite de regaliști că ar fi fost un afemeiat nu sunt credibile).

Cromwell credea că „adesea copiii marilor oameni nu știu de frica lui Dumnezeu" și de aceea s-a ocupat cu precădere de educația spirituală a copiilor săi și a făcut greșeala să nu-l inițieze în sarcinile practice ale guvernării pe fiul lui cel mai mare, Richard, pe care, în ultimele zile din viață, l-a numit succesor la protectorat.

Muzica și vânătoarea erau distracțiile sale preferate. Se delecta ascultând orga și era un excelent cunoscător de cai. Fuma, bea sherry și bere și prefera mâncarea englezească; a fost de acord să se danseze la nunta fiicei celei mici. În tinerețe îi plăceau jocurile călare cu soldații săi, dar a rămas un comandant plin de demnitate. Sir Peter Lely, vestitul pictor olandez, l-a înfățișat în perioada sa de înflorire (deși se pare că portretul n-a fost făcut pe viu); numeroasele picturi pe viu ale lui Robert Walker datează de la începutul războiului civil și îl arată mai degrabă ca pe un fanatic.

Ca Lord Protector, Cromwell era mult mai tolerant decât în tinerețea sa puritană. După ce episcopiile au fost abolite și congregațiilor li s-a permis să-și aleagă singure preoții, a fost mulțumit. În afara Bisericii, le permitea tuturor creștinilor să-și practice propria religie, atâta timp cât nu provocau dezordine sau nesupunere. A permis utilizarea Cărții Rugăciunilor Comune în casele oamenilor și chiar și romano-catolicii englezi au dus-o mai bine sub protectoratul său decât înainte.

Deși mulți quakeri au fost închiși pentru tulburarea ordinii publice, Cromwell era prieten cu George Fox, fondatorul Societății Prietenilor, cu care discuta subiecte religioase. În iarna anului 1656, un quaker a intrat în Bristol parodiind intrarea lui Hristos în Ierusalim. Cromwell a încercat fără succes să-l salveze de furia Parlamentului, care, în ciuda opoziției sale, a votat pedepse grele pentru blasfemiator. Cu un an mai înainte, Cromwell discutase cu doi dintre șefii Partidei Oamenilor Celei de-a Cincea Monarhii, o sectă extremistă, și le-a atras atenția că fuseseră închiși pentru instigare, dar a subliniat totodată că absolut nimeni nu le va sta în cale dacă vor răspândi Evanghelia lui Cristos.

În politică, Cromwell nu avea idei fixe, cu excepția poate a opoziției sale față de ceea ce numea guvernare arbitrară. Înaintea execuției lui Carol I, a fost ispitit de ideea de a pune pe tron pe unul dintre fiii lui Carol. Cromwell s-a opus de asemenea desființării Camerei Lorzilor. În 1647 spunea că nu era „însurat sau lipit" de nici o formă anumită de guvernare. După ce Adunarea Sfinților a eșuat, a convocat două parlamente alese (165–1655 și 1656–1658), dar n-a reușit să le controleze.

Eșecul acesta a fost atribuit „lipsei de management parlamentar a puterii executive, care, în doze potrivite, este hrana esențială pentru orice viață parlamentară sănătoasă" (H.R. Trevor-Roper). Între aceste două parlamente (1655–1656), a sancționat guvernul țării cu ajutorul generalilor Miliției Călare, care erau responsabili cu menținerea ordinii în provincii.

Curând a abandonat însă acest experiment, întâmpinat cu proteste, și a revenit la metode mai normale de guvernare. În primăvara anului 1657, considerând că regalitatea s-ar potrivi mai bine cu instituțiile existente și cu dreptul comun englez, a fost tentat să ia coroana propusă de majoritatea parlamentară. Până la urmă a refuzat să devină rege, deoarece știa că i-ar fi ofensat pe vechii ofițeri republicani. Cu toate acestea, în ultimul an și jumătate al vieții, a condus conform unei forme de guvernare numite „petiția și sfatul". Aceasta i-a conferit de fapt statutul unui monarh constituțional, cu o Cameră a Lorzilor pe ai cărei membri îi putea desemna, precum și cu o Cameră a Comunelor cu membri aleși. Guvernarea s-a dovedit însă la fel de dificilă, cu sau fără Parlament.

Deși la sfârșitul sec. XVII Cromwell a fost denunțat ca un om rău, se admite că a redat țării sale măreția. În sec. XVIII a fost considerat un ipocrit greţos, iar în sec. XIX, sub influența scriitorului și istoricului Thomas Carlyle, a fost perceput ca un reformator constituțional care a distrus absolutismul lui Carol I. Criticii moderni sunt mai discriminatori. Credința sa în providența divină este analizată în termeni psihologici. Marxiștii îl condamnă pentru

trădarea cauzei revoluției prin suprimarea mișcării radicale din armată și prin opoziția față de politicile Nivelatorilor *(Levellers)*. În ansamblu, nu este privit ca dictator, decât într-un sens foarte restrâns, ci mai curând ca un conducător patriot care a readus stabilitatea politică după războaiele civile și a contribuit la evoluția guvernării constituționale și a toleranței religioase.

Cromwell, Richard

(04.10.1626 - 12.07.1712, Cheshunt, Hertforshire, Anglia)

Lord Protector al Angliei (septembrie 1658–mai 1659). A fost cel mai mare fiu, care a supraviețuit, al lui Oliver Cromwell care l-a și pregătit pentru funcții înalte. A servit în armata Parlamentului și a fost membru al acestuia și al Consiliului de Stat. După moartea tatălui său, a fost proclamat Lord Protector, dar s-a confruntat foarte devreme cu dificultăți serioase și a fost obligat să abdice. Adunând datorii mari, în 1660 a fugit la Paris pentru a scăpa de creditori; în 1680 s-a întors și a trăit în izolare.

Richard Cromwell, miniatură de artist anonim

GALERIA NAȚIONALĂ DE PORTRETE, LONDRA

Cromwell, Thomas, Conte de Essex

(1485, Putney, Londra, Anglia - 28.07.1540, probabil la Londra)

Om politic englez, principalul sfetnic (1532–1540) al lui Henric VIII. A fost sfătuitorul confident al cardinalului Thomas Wolsey, apoi a intrat în Parlament (1529), unde calitățile sale au atras atenția regelui. Intrând în slujba lui Henric în 1530, a fost principalul responsabil pentru introducerea Reformei în Anglia, pentru desființarea mănăstirilor și pentru întărirea administrației regale. În cele din urmă, a ajuns să dețină un control deplin asupra guvernului, deși pretindea că acționa sub autoritatea regelui. În 1539 a făcut greșeala de a-l îndemna pe Henric să se căsătorească cu Ana de Cleves, ceea ce a dus la căderea lui. În urma intrigilor dușmanilor săi, a fost arestat pentru erezie și trădare, condamnat fără să fie audiat și apoi executat.

Cronenberg, David

(n. 15.05.1943, Toronto, Ontario, Canada)

Regizor de film, scenarist și actor canadian. În anii 1970 a început să facă filme horror și a devenit cunoscut cu filme ca *Scanner* (1981) și *Videodriver* (1982), câștigând un public larg cu filme precum *Zona Moartă* (The Dead Zone, 1983), *Musca* (The Fly, 1986) și *Inseparabili* (Dead Ringers, 1988). Printre filmele de mai târziu se numără *Halucinația* (Naked Lunch, 1991), *M. Butterfly* (1993), *Terapie de șoc* (Crash, 1996) și *eXistenZ* (1999).

Cronin, A(rchibald) J(oseph)

(19.07.1896, Cardross, Dumbartonshire, Scoția - 06.01.1981, Montreux, Elveția)

Romancier scoțian. Având o pregătire de chirurg, a practicat medicina în special în comunitățile miniere, dar a trebuit să renunțe, din cauza sănătății precare, folosind timpul liber pentru a scrie. Cărțile sale combină sentimentalismul cu critica socială. Primul său roman, *Castelul Pălărierului* (Hatter's Castle, 1931; ecranizat în 1941), a fost un succes imediat. Clasicul *Sub stele* (The Stars Look Down, 1935; ecranizat în 1939) este o cronică a nedreptății sociale într-o comunitate minieră. Alte lucrări cuprind *Citadela* (The Citadel, 1937; ecranizat în 1938), *Cheile împărăției* (The Keys of the Kingdom, 1942; ecranizat în 1944), *Anii de tinerețe* (The Green Years, 1944; ecranizat în 1946), *Copacul lui Iuda* (The Judas Tree, 1961) și *Un lucru frumos* (A Thing of Beauty, 1956).

Cronkite, Walter (Leland, Jr.)

(04.11.1916, St. Joseph, Montana, SUA - 17.07.2009, New York)

Jurnalist și crainic de televiziune american. Și-a început cariera ca reporter pentru ziarul *Houston Post*, iar mai târziu a lucrat pentru *United Press* (1939–1948) și a fost corespondent de război în Europa (1942–1945). S-a alăturat postului CBS în 1950, în calitate de reporter de știri, și a devenit editor-șef și moderator al cunoscutului program *CBS Evening News* (1962–1981). A găzduit numeroase documentare și reportaje speciale, mai ales despre asasinarea președintelui John F. Kennedy și despre aselenizarea din 1969. Stilul său calm și familiar a făcut din el una dintre cele mai de încredere personalități mass-media din SUA.

cronometru

Dispozitiv mecanic de mare precizie, folosit la măsurarea timpului, mai ales în cazul determinării longitudinii (*vezi* latitudine și longitudine) pe mare. Primele ceasuri acționate de greutăți sau de pendule erau imprecise, din cauza modificărilor de temperatură și fricțiune, și nu puteau fi folosite pe mare din cauza mișcării vasului.

În 1735, John Harisson a inventat și a construit primul dintre cele patru ceasuri marine. Cronometrele marine moderne sunt suspendate pentru a rămâne în poziție orizontală, indiferent de înclinația vasului, și diferă, prin mecanismele folosite, de ceasurile obișnuite. Cronometrele pot indica timpul cu o precizie de până la 0,1 secunde pe zi. *Vezi și* Ferdinand Berthoud.

Cronos *sau* Kronos

În religia greacă, zeitate masculină a agriculturii. A fost cel mai tânăr dintre cei doisprezece titani, născuți din Uranus și Geea. L-a castrat pe tatăl său, ceea ce a condus la separarea cerului de pământ. Împreună cu sora și consoarta lui, Rhea, a dat naștere Hestiei, lui Demeter, Herei, lui Hades și lui Poseidon, pe care i-a înghițit deoarece fusese avertizat că va fi răsturnat de propriul fiu. Rhea l-a ascuns pe fiul său, Zeus, și l-a păcălit pe Cronos, care, în loc să-și înghită fiul, a înghițit o piatră. Devenit adult, Zeus l-a obligat pe Cronos să-i verse afară pe ceilalți frați ai săi, iar apoi l-a învins în război. Cronos a fost identificat cu zeul roman Saturn.

Cronyn, Hume *și* Jessica Tandy

(18.07.1911, London, Ontario, Canada – 15.06.2003, Fairfield, Connecticut, SUA; 07.06.1909, Londra, Anglia – 11.09.1994, Easton, Connecticut, SUA)

Actori americani, soț și soție. Cronyn a debutat pe Broadway în 1934. A interpretat roluri de succes în multe piese, inclusiv în *Hamlet* (1964, Premiul Tony), și a regizat piese precum *Hilda Crane* (1950) și *The Egghead* (1957). Tandy, soția sa, și-a făcut debutul pe Broadway în 1930. A fost prima care a interpretat-o pe Blanche Du Bois din piesa *Un tramvai numit dorință* (A Streetcar Named Desire, 1947, Premiul Tony). Ea și Cronyn s-au căsătorit în 1942 și au jucat împreună în piese de succes ca *Patul cu baldachin* (The Fourposters, 1951), *Un echlibru precar* (A Delicate Balance, 1966), *Gin-rummy* (The Gin Game, 1977) și *Foxfire* (1982), ultimele două aducându-i lui Tandy două premii Tony. Cronyn a jucat în filme precum *Barca de salvare* (Lifeboat, 1944) și *Răsărit de soare la Campobello* (Sunrise at Campobello, 1960), iar Tandy – în *Păsările* (The Birds, 1963), *Șoferul doamnei Daisy* (Driving Miss Daisy, 1989, Premiul Oscar) și *Roșii verzi prăjite* (Fried Green Tomatoes, 1991).

cros

Probă sportivă de alergare pe distanță lungă, pe teren variat. A devenit un eveniment competițional pe la mijlocul sec. XIX. Deși la început a fost inclus când au fost reluate Jocurile Olimpice, s-a renunțat la el după 1924, nefiind potrivit competițiilor de vară (majoritatea curselor de cros se desfășoară toamna sau iarna devreme). Prima competiție feminină internațională s-a desfășurat în 1967. Distanțele standard sunt de 12 000 m pentru bărbați și de 2 000–5 000 m pentru femei. Deși regulile pentru competițiile din campionate au fost stabilite, nu se înregistrează recorduri mondiale din cauza variației de dificultate a curselor.

Crosby, Bing *născut* Harry Lillis

(03.05.1903, Tacoma, Washington, SUA – 14.10.1977, lângă Madrid, Spania)

Cântăreț și actor american. A început să cânte, cu vocea și la baterie, în timp ce studia dreptul în Spokane, Washington. În 1920 cânta împreună cu orchestra lui Paul Whiteman, iar stilul său molatic, fredonat, și mișcarea scenică dezinvoltă l-au făcut foarte popular. A apărut în primul film sonor, *Regele jazzului* (King of Jazz, 1931), iar mai târziu a avut propriul program radiofonic. Spre sfârșitul anilor 1930, înregistrările sale se vânduseră în milioane de exemplare. Versiunile melodiilor *White Christmas* și *Silent Night*, interpretate de el, sunt printre cele mai cunoscute din vremea sa. În anii 1940 a jucat într-un spectacol radiofonic de varietăți. Cariera sa cinematografică a inclus cele șapte comedii în care apare alături de Bob Hope și Dorothy Lamour, începând cu *Drumul spre Singapore* (The Road to Singapore, 1940), continuând cu *Merg pe drumul meu* (Going My Way, 1944, Premiul Oscar), *Clopotele de la St. Mary* (The Bells of St. Mary's, 1945) și *Crăciunul alb* (White Christmas, 1954). S-au vândut peste 300 de milioane de discuri cu înregistrările sale, fiind întrecut doar de Elvis Presley.

Bing Crosby

FRAȚII BROWN

Cross

Râu în V Africii. Izvorăște în regiunea muntoasă a Camerunului și curge spre V și S, prin Nigeria. Cursul său, având o lungime de cca 485 km, trece prin păduri tropicale dense și prin mlaștini manglieri,

spre golful Biafra. Estuarul său, pe care îl împarte cu râul Calabar, este navigabil.

crotal

Denumire comună pentru speciile de vipere din subfamilia *Crotalinae*, care, pe lângă cei doi colţi mobili, au şi câte o gropiţă termosensibilă între ochi şi nară, care ajută la localizarea prăzii cu sânge cald. Aceste specii de vipere sunt întâlnite atât în deşerturi, cât şi în pădurile subtropicale, în special în America. Ele pot fi terestre, arboricole sau acvatice. Unele specii depun ouă, altele nasc pui vii. *Vezi şi* surucucu, cap-de-aramă, cap-de-lance, şarpe-cu-clopoţei.

crotal-cu-coarne

Specie nocturnă (*Crotatus cerastes*) de şarpe-cu-clopoţei, de dimensiuni reduse, care trăieşte în deşerturile nisipoase din Mexic şi SV SUA. Are o lungime de 45–75 cm. Deasupra ochilor îi cresc solzi în formă de coarne. Are un colorit cafeniu-deschis, trandafiriu sau cenuşiu, părţile laterale fiind acoperite de pete puţin vizibile. Se deplasează şerpuind oblic pe nisip, lăsând o urmă specifică, asemănătoare literei J. Muşcătura, veninoasă în cele mai multe cazuri, nu este fatală omului.

croton

Plantă cu frunze colorate (*Codiaeum variegatum*), originară din Malaysia şi din insulele Pacificului. Numeroasele varietăţi de arbuşti cu frunze tari, lucioase şi viu colorate sunt plante de ghiveci foarte cunoscute. Culorile frunzelor sunt uniforme sau în combinaţii de verde, galben, alb, portocaliu, roz, roşu, stacojiu şi purpuriu. O altă plantă din aceeaşi familie, dar dintr-un gen diferit, este *Croton tiglium*, copăcel originar din Asia de Sud-Est, cu seminţe din care se extrage uleiul de croton.

crow *autonumiţi* absaroka

Trib de indieni de câmpie, vorbitori de limbă siouan, asociaţi de-a lungul vremii cu hidatsa. Au ocupat teritoriul din jurul fluviului Yellowstone, în N statului Wyoming şi în S statului Montana. Viaţa tribului crow gravita în jurul bizonilor şi al cailor. Membrii tribului erau recunoscuţi ca făcând negoţ cu cai, arcuri şi alte obiecte cu satele indiene din zonă în schimbul armelor şi al obiectelor de metal pe care le duceau tribului shoshone din Idaho. Elementul de bază în viaţa religioasă a tribului crow era viziunea supranaturală, indusă prin post şi izolare. Tribul a suferit pierderi în războaiele cu triburile blackfoot şi sioux şi s-a aliat cu albii în războaiele indiene din anii 1860 şi 1870. În 1868, ei au acceptat o rezervaţie aşezată pe fostele pământuri tribale din S Montanei. La recensământul din 2000 din SUA, 9 100 de persoane au susţinut că sunt de origine crow.

Crowe, Sir Eyre (Alexander Barby Wichart)

(30.07.1864, Leipzig, Germania – 28.04.1925, Swanage, Dorset, Anglia)

Diplomat britanic. În anii anteriori Primului Război Mondial, a promovat o politică antigermană, argumentând, într-un memorandum din 1907, că Germania ţinteşte la dominarea Europei, că orice concesii ar spori şi mai mult apetitul acesteia pentru putere şi că înţelegerea cu Franţa nu trebuia abandonată. Pe 25 iulie 1914 a chemat la o demonstraţie de forţă a flotei britanice pentru a zădărnici războiul, iar când acesta a izbucnit, câteva zile mai târziu, Crowe a îndemnat guvernul să sechestreze navele germane din porturile britanice. Între 1920 şi 1925 a fost subsecretar de stat permanent pentru afaceri externe.

cruce

Principal simbol al creştinismului, care aduce aminte de crucificarea lui Iisus. Există patru reprezentări iconografice de bază: *crux quadrata* sau crucea greacă, având patru braţe egale; *crux immissa* sau crucea latină, cu braţul de bază mai lung decât celelalte braţe; *crux commissa* (crucea Sf. Anton), asemănătoare literei greceşti *tau* (T); şi *crux decussatta* (crucea Sf. Andrei), asemănătoare numeralului roman 10 (X). Conform tradiţiei, *crux immissa* ar fi fost cea pe care a fost răstignit Iisus. Creştinii copţi foloseau *ankh*-ul egiptean antic. Expunerea crucii nu era o practică obişnuită până în sec. IV d.Hr., când împăratul Constantin I a interzis răstignirea. Un crucifix înfăţişează imaginea lui Hristos pe o cruce şi este specific romano-catolicismului şi

Tipuri tradiţionale de cruci

ortodoxismului răsăritean. Semnul crucii făcut cu mâna poate fi o exprimare a credinței, a rugăciunii, a sfințirii sau a binecuvântării.

Crucea Roșie *denumire oficială* Mișcarea Internațională de Cruce Roșie și Semilună Roșie *anterior* Crucea Roșie Internațională

Organizație umanitară cu filiale naționale în toată lumea. A fost fondată având ca misiune îngrijirea victimelor de pe câmpul de luptă. În prezent desfășoară și alte activități, de prevenire și alinare a suferințelor în general. La originea mișcării se află activitatea lui J.-H. Dunant, care a propus crearea în fiecare țară a unor societăți de ajutorare pe bază de voluntariat. Prima societate de acest tip a fost înființată în 1864. Denumirea de Semiluna Roșie, adoptată în 1906 la insistențele Imperiului Otoman, este utilizată în țările islamice. Pe timp de pace, Crucea Roșie coordonează activitățile de ajutorare a victimelor catastrofelor naturale, gestionează băncile de sânge și acordă asistență medicală suplimentară. Pe timp de război, funcționează ca intermediar între părțile beligerante și vizitează lagărele de prizonieri de război pentru a le duce provizii, corespondență și vești de la familie. Principiile de funcționare sunt omenia, imparțialitatea și neutralitatea. Sediul principal se află la Geneva. Societățile naționale desfășoară individual programe comunitare și coordonează activitățile de acordare a ajutorului umanitar victimelor dezastrelor naturale. Crucea Roșie din Statele Unite a fost fondată de Clara Barton în 1881 și a fost autorizată oficial de Congresul american în 1900. Această societate națională conduce cea mai mare structură din lume destinată colectării de sânge donat. În 1901, Dunant a fost primul laureat al Premiului Nobel pentru pace, iar ca organizație Crucea Roșie a primit, la rândul ei, acest premiu în 1917, în 1944 și în 1963.

crucea-voinicului

Denumire comună pentru cele peste 8 000 de specii de plante mici, terestre, nevascularizate, producătoare de spori, care alcătuiesc clasa *Hepatopsida* (sau *Hepaticae*) a briofitelor, întâlnite în întreaga lume, însă predominante la tropice. Speciile comune cresc de obicei pe pământ sau pe roci umede; crucea-voinicului bogată în frunze este întâlnită în habitate similare, dar și pe trunchiurile copacilor din păduri umede. Generații sexuate (gametofite) și asexuate (sporofite) alternează în ciclul vieții (*vezi* alternanța generațiilor). Deși nu sunt importante din punct de vedere economic, aceste plante reprezintă hrană pentru animale, ajută la descompunerea copacilor căzuți și contribuie la dezintegrarea rocilor, prin capacitatea lor de a reține umezeala.

Cruciada albigenză

(1209–1229)

Cruciadă lansată de papa Inocențiu III împotriva ereticilor catari din S Franței. Războiul a ridicat nobilimea din N Franței împotriva celei din S, implicându-l până la urmă și pe regele Franței, care și-a impus autoritatea asupra S. Cruciada s-a terminat cu Tratatul de la Paris (1229), care a anulat independența prinților din S și a distrus în mare parte cultura zonei Provence. Cruciada a provocat mari distrugeri și nedreptăți, pe care Inocențiu a ajuns să le regrete, dar nu a reușit anularea ereziei albigenze (numită astfel după centrul său, orașul Albi, Franța). Erezia a durat până în sec. XIII–XIV și a devenit obiect al Inchiziției.

Cruciada Copiilor

(1212)

Mișcare religioasă ce a avut loc în Europa, în care mii de copii și tineri au pornit să ia Pământul Sfânt de la musulmani, prin dragoste, nu prin forță. Există mai multe variante ale evenimentelor cruciadei. Conform uneia dintre ele, ce corespunde numai parțial realității, primul grup, de cca 30 000 de oameni, a fost condus de un păstor francez, Stephen de Cloyes, care avusese o viziune a lui Iisus și primise o scrisoare de la el. Stephen a condus cruciada la Paris, unde a înmânat scrisoarea regelui Filip II August, care i-a dispersat pe cruciați. Un băiat german a condus cel de-al doilea grup, care a traversat Alpii. Numai câțiva au supraviețuit, ajungând la Roma, unde Inocențiu III i-a dezlegat de jurământul făcut. Deși mișcarea a sfârșit printr-un eșec, ea a stârnit pasiunile religioase ce au contribuit la pornirea celei de-a cincea cruciade (1217–1221).

cruciade

Expediții militare desfășurate cu începere din a doua jumătate a sec. XI, organizate de creștinii din Occident ca reacție la secolele de războaie de expansiune ale musulmanilor. Obiectivele cruciadelor erau să limiteze expansiunea islamului, să reia controlul asupra Țării Sfinte, să cucerească zonele păgâne și să recucerească fostele

teritorii creștine. Mulți dintre participanți vedeau cruciadele drept un mijloc de mântuire și de spălare a păcatelor. Între 1095, când papa Urban II a lansat prima cruciadă, la Conciliul de la Clermont, și 1292, când creștinii latini au fost expulzați din regatul lor din Siria, au existat numeroase expediții către Țara Sfântă, către Spania și chiar către Baltica; cruciadele au continuat mai multe secole după 1291, în general sub forma unor campanii militare menite să oprească sau să încetinească înaintarea musulmanilor sau să cucerească teritoriile păgâne. La început, cruciații s-au bucurat de succes, întemeind un stat creștin în Palestina și în Siria, dar dezvoltarea continuă a statelor islamice a zădărnicit aceste victorii. Până în sec. XIV, turcii otomani se stabiliseră în Balcani și aveau să penetreze și mai adânc în Europa, în ciuda eforturilor de a-i împiedica. Au mai fost cruciade pornite împotriva ereticilor (Cruciada albigenză, 1209–1229) și împotriva diverșilor rivali ai unor papi, iar cea de-a patra cruciadă (1202–1204) a fost direcționată împotriva Imperiului Bizantin. Cruciadele au intrat în declin în cursul sec. XVI, odată cu ascensiunea reformei protestante și cu declinul autorității papale. Cruciadele constituie un capitol controversat în istoria creștinismului, iar excesele comise în cadrul lor au făcut subiectul multor studii de istoriografie. Istoricii s-au concentrat și pe rolul jucat de cruciade în expansiunea Europei medievale și a instituțiilor acesteia.

cruciadele ciobănașilor

Două răscoale din Franța medievală. Primii participanți (*în franceză, pastoureaux,* ciobănași) erau țărani din NE Franței, care s-au răsculat în 1251 la auzul veștilor despre înfrângerile suferite de Ludovic IX în cea de-a șaptea cruciadă. Acuzând nobilimea, clerul și burghezia de indiferență față de soarta regelui, ei au început să jefuiască bisericile și orașele și să-i atace pe clerici, pe cei bogați și pe evrei. A doua răscoală a ciobănașilor a izbucnit la Paris, în 1320, pentru a-l pedepsi pe Filip V pentru că a eșuat în organizarea unei cruciade. Ei au prădat orașul, au deschis închisorile și apoi s-au îndreptat spre sate, unde au întreprins pogromuri împotriva evreilor și a leproșilor, înainte ca răscoala să fie înăbușită.

crucificare

Pedeapsă capitală utilizată de perși, seleucizi, evrei, cartaginieni și romani, aplicată între sec. VI î.Hr. și sec. IV d.Hr. Persoana condamnată era de obicei biciuită și obligată să târască după sine sau să care în spate o bârnă orizontală, până la locul unde era așezat stâlpul vertical. Mâinile îi erau legate sau bătute în cuie de bârna orizontală, care era prinsă de stâlp, la 2,5–3,5 m de pământ, iar picioarele îi erau legate sau țintuite în cuie de stâlp. Moartea survenea în urma stopului cardiac sau prin asfixiere. Erau crucificați agitatorii politici sau religioși și cei care nu aveau drepturi civile. Astăzi, prevalează asocierea acestui tip de pedeapsă cu Iisus. Crucificarea a fost abolită de Constantin I, în 337 d.Hr., după convertirea sa la creștinism. *Vezi* stigmat.

crucișător

Navă de război construită pentru viteze mari și rază lungă de acțiune, mai mică decât nava de război, însă mai mare decât un distrugător. În epoca navigației cu pânze, termenul desemna o fregată, folosită în recunoașterea flotelor inamice și în atacarea convoaielor. După 1880 a devenit un tip specific de navă de război blindată. În Al Doilea Război Mondial, crucișătoarele erau folosite în special ca baze plutitoare pentru asalturile amfibii și ca protecție pentru forțele de pe portavioane. Astăzi, crucișătoarele americane poartă rachete aer-sol, vitale pentru apărarea antiaeriană a flotei. Propulsia nucleară a dat crucișătoarelor rază de acțiune practic nelimitată.

Cruikshank, George

(27.09.1792, Londra, Anglia - 01.02.1878, Londra)

Pictor, ilustrator și caricaturist englez. Seria lui de caricaturi politice pentru *The Scourge* (1811–1816) l-a consacrat drept caricaturistul generației sale. A continuat să satirizeze politicile conservatorilor și ale liberalilor în caricaturi politice până în 1825. În anii 1820 și 1830 a publicat ilustrații pentru cărți, în special pentru romanele lui Charles Dickens, *Schițele lui Boz* (Sketches by Boz, 1836) și *Oliver Twist* (1838). Spre sfârșitul vieții a îmbrățișat cauza abstinenței de la alcool, odată cu seriile *Sticla* (The Bottle, 1847) și *Copiii bețivanului* (The Drunkard's Children, 1848).

Domnul Bumble și Doamna Corney, ilustrație de George Cruikshank la romanul lui Charles Dickens, *Oliver Twist*, 1838

MARY EVANS PICTURE LIBRARY

Cruise, Tom
născut **Thomas Cruise Mapother IV**
(n. 03.07.1962, Syracuse, New York, SUA)

Actor de film american. A debutat pe scenă în 1981 și a devenit celebru cu filmele *Taps* (1981), *Afaceri riscante* (Risky Business, 1983) și *Top Gun* (1986). A fost aclamat pentru rolurile sale dramatice din *Culoarea banilor* (The Color of Money, 1986), *Rain Man* (1988) și *Născut pe patru iulie* (Born on the Fourth of July, 1989). Printre alte filme ale sale se numără *Oameni de onoare* (A Few Good Men, 1992), *Misiune imposibilă* (Mission: Impossible, 1996), *Jerry Maguire* (1996), *Cu ochii larg închiși* (Eyes Wide Shut, 1999, regizat de Stanley Kubrick) și *Raport Special* (Minority Report, 2002, regizat de Steven Spielberg).

Crumb, George (Henry)
(n. 24.10.1929, Charleston, West Virginia, SUA)

Compozitor american. S-a născut din părinți muzicieni, a studiat la Universitatea Michigan, iar din 1965 a predat la Universitatea Pennsylvania. Stilul său este cunoscut mai ales pentru timbrul neobișnuit și obsedant de evocator. *Echoes of Time and the River* (1967, Premiul Pulitzer) și *Ancient Voices of Children* (1970) i-au adus un mare renume. Printre alte opere se numără *Madrigale, Cărțile I-IV* (1965–1970), *Night of the Four Moons* (1969), *Black Angels* (1970), *Makrokosmos I* și *II* (1972, 1973) și *Star-Child* (1977).

Crumb, R(obert)
(n. 20.08.1943, Philadelphia, Pennsylvania, SUA)

Autor american de benzi desenate. Nu a avut o instruire teoretică în artă, dar din copilărie a fost pasionat de desen. În 1960 s-a mutat din Philadelphia natală în Cleveland, pentru a lucra la o companie ce producea felicitări. În 1967 s-a stabilit la San Francisco și a devenit un membru proeminent al contraculturii hippy și un fondator al genului comix underground, reviste satirice care au luat peste picior cultura americană. Comicsurile lui obscene, având diferite teme obsesive, prezentând personaje ca Motanul Fritz, The Furry Freak Brothers, Mr. Natural, au avut o mare influență și încă sunt considerate clasicele genului.

crup

Inflamație acută a laringelui, însoțită de spasme și de o tuse supărătoare, de răgușeală și de respirație grea, ce apare la copiii mici. Printre cauze se numără infecția, alergia și iritarea fizică a laringelui. Crupul viral, cea mai obișnuită formă, apare de regulă înainte de vârsta de 3 ani. De obicei, poate fi tratat acasă cu un vaporizator cu aer răcoritor. Crupul bacterian (epiglotita) apare de obicei între 3 și 7 ani. Umflarea rapidă a epiglotei duce la o respirație grea și face înghițirea dificilă, fiind nevoie de antibiotice și de inserția unui tub respirator.

crustaceu

Denumire comună pentru oricare dintre cele aproape 45 000 de specii de artropode (subîncrengătura *Crustacea*), răspândite în lumea întreagă, care se disting prin cele două perechi de apendice asemănătoare antenelor, situate anterior gurii, și alte perechi de apendice în apropierea gurii, care funcționează asemenea fălcilor. Majoritatea speciilor sunt marine, inclusiv creveții și crustaceele din subclasa *Cirripedia*. Unele, inclusiv racul-de-râu, trăiesc în habitate dulcicole; altele (de ex. amfipodele talitride, crabul de uscat și păduchele-de-lemn) trăiesc în medii terestre mai umede. Corpul adultului este, în general, compus dintr-o serie de segmente (somite) fie fuzionate, fie legate unul de altul prin suprafețe flexibile, care formează articulații mobile. Grosimea carapacei variază printre specii și trebuie să năpârlească periodic pentru a permite creșterea. Multe din speciile de crustacee marine sunt „gunoieri" și multe (inclusiv copepodele și crustaceele *Euphausiaceae*) sunt componente importante ale dietei organismelor mai mari. *Vezi și* decapod.

Cruveilhier, Jean
(09.02.1791, Limoges, Franța – 10.03.1874, Sussac)

Patolog și anatomist francez. A publicat o serie de lucrări despre anatomia bolii în mai multe volume. Cea mai importantă, frumos ilustrată, *Anatomia patologică a corpului uman* (Anatomie pathologique du corps humain, 2 vol., 1829–1842) conține prima descriere a sclerozei multiple, descrierea ulcerului gastric și o relatare timpurie despre atrofierea musculară progresivă.

Cruz, Celia
(21.10.1929, Havana, Cuba – 16.07.2003, Fort Lee, New Jersey, SUA)

Cântăreață americană de origine cubaneză. A studiat pentru a deveni profesoară în orașul ei natal, Havana, apoi s-a decis să urmeze o carieră în muzică, după câștigarea unui concurs popular. La începutul anilor 1950 a devenit cântăreața principală a orchestrei populare La Sonora Matancera, deseori fiind capul de afiș al faimosului

club de noapte Tropicana. După revoluția din Cuba din 1959, orchestra s-a mutat în Mexic, iar mai târziu în SUA. În 1962, Cruz s-a căsătorit cu trompetistul principal al orchestrei, Pedro Knight, care a devenit managerul ei după ce ea a părăsit grupul. În anii 1960 a scos peste 20 de albume în SUA, dintre care șapte împreună cu Tito Puente. A ajuns să se identifice cu salsa, stil de muzică de dans care a evoluat din experimentele muzicale ale muzicienilor hispanici, făcute cu ritmuri caraibiene, în anii 1960. A fost subiectul unui documentar BBC din 1988 și a apărut în filme ca *Regii mamboului* (The Mambo Kings, 1992).

cruzime împotriva animalelor

Producere deliberată și nejustificată a suferințelor fizice sau a morții unui animal sau neglijare intenționată și cu rea-voință a acestuia. Se pare că prima lege ce combătea cruzimea față de animalele domestice a fost cea inclusă în codul legal din colonia Massachusetts Bay (1641); legi asemănătoare au fost votate în Marea Britanie, în 1822. Prima organizație pentru protecția animalelor, Societatea pentru Protecția Animalelor, a fost înființată în Anglia, în 1824; Societatea Americană pentru Prevenirea Cruzimii față de Animale a fost creată în 1886. În grade diferite, cruzimea față de animale este ilegală în multe țări, iar preocuparea pentru speciile pe cale de dispariție a dat un impuls și mai puternic organizațiilor de profil la sfârșitul sec. XX. Un semn al acestui interes este votarea unui mare număr de legi, deși acestea nu sunt aplicate decât ca urmare a presiunilor opiniei publice. Actele de cruzime variază de la tratamentul necorespunzător al animalelor domestice la luptele cu taurii și vivisecția. Creșterea industrială a animalelor, ce implică uneori proceduri evident crude, a rămas o excepție. *Vezi* drepturile animalelor.

ctenofor

Denumire comună pentru cele 90 de specii (încrengătura *Ctenophora*) de nevertebrate marine, de obicei incolore, ce prezintă pe corpurile lor o serie de piepteni ciliari. Ctenoforele sunt uneori confundate cu meduzele. Corpul lor este rotund sau sferic, prevăzut cu tentacule pentru a prinde hrana; ele mișcă din piepteni pentru a se deplasa. Majoritatea speciilor au dimensiuni mici (în diametru, nu mai mari de 3 mm), însă există cel puțin o specie care crește mai mare de 1 m. Ctenoforele trăiesc aproape în toate regiunile oceanelor, plutind liber în apă. Toate sunt carnivore, cu excepția unei specii parazite, și se hrănesc cu moluște și crustacee mici, cu larve de pește, cu copepode și zooplancton.

Ctesifon

Oraș antic din centrul Mesopotamiei. Situat pe flugiul Tigru, la SE de orașul Bagdad, a fost la început tabăra armatei grecești, așezată față în față cu orașul Seleucia. A fost capitala Parției în sec. II î.Hr. Distrus de romani în sec. I d.Hr., a fost reocupat de dinastia persană a Sassanizilor în sec. III d.Hr. Arabii au cucerit orașul în 637 d.Hr., însă l-au abandonat în 763 d.Hr., în favoarea Bagdadului. Așezarea este cunoscută pentru ruinele unei încăperi gigantice cu boltă, Taq Kisra, una dintre cele mai mari bolți din cărămidă cu o singură travee din întreaga lume.

cuantă

În fizică, unitate naturală discretă sau pachet de forță, sarcină electrică, impuls unghiular sau altă proprietate fizică. Lumina, de exemplu, care apare uneori ca o undă electromagnetică continuă, la nivel submicroscopic este emisă și absorbită în cantități (unități) discrete numite cuante; pentru lumina de o anumită lungime de undă, mărimea cuantelor emise sau absorbite este aceeași atât în energie, cât și în impuls. Aceste unități de lumină, de tipul particulelor, se numesc fotoni, un termen folosit și pentru cuantele altor forme de energie electromagnetică, cum ar fi razele X și razele gamma. Și vibrațiile mecanice submicroscopice din straturile atomilor ce conțin cristale eliberează și absorb energie și impuls în cuante care se numesc fononi. *Vezi* mecanică cuantică.

cuarț

Al doilea mineral ca frecvență (după feldspat) din scoarța terestră, prezent în multe roci. Este compus din silice sau dioxid de siliciu (SiO_2) și are o mare importanță economică. Multe varietăți sunt calificate drept pietre prețioase: ametistul, citrinul, cuarțul fumuriu și cuarțul roz. Gresia, compusă în special din cuarț, este un material de construcție important. Mari cantități de nisipuri cuarțoase sunt folosite pentru producerea sticlei, a ceramicii și pentru formele necesare în turnarea metalelor. Cuarțul spart este folosit și ca abraziv în glaspapir, nisipul de silice este folosit în procesul de sablare, iar gresia este utilizată ca atare pentru a fabrica tocile, pietre de moară și pietre de șlefuit. Sticla de silice (sau cuarț topit) este folosită în optică pentru transmiterea

luminii ultraviolet. Tuburile și alte tipuri de vase de cuarț topit se întrebuințează cu precădere în laboratoare, iar fibrele de cuarț se folosesc în dispozitivele de cântărire extrem de sensibile.

cuarț fumuriu

Varietate comună de cuarț cu o granulație mare, a cărui culoare variază de la negru până la maroniu-fumuriu. Nu există o limită distinctă (de culoare) între cuarțul fumuriu și cel incolor. Larga sa răspândire l-a făcut să fie considerat mai puțin valoros decât ametistul sau citrinul. Încălzit, cuarțul fumuriu se decolorează sau dobândește uneori nuanțe de galben, producând confuzia cu citrinul.

cuarț roz

Varietate macrocristalină, translucidă de cuarț care se găsește în pegmatite. Cuarțul roz este apreciat pentru nuanțele sale ce variază de la roz pal la roz intens, datorită micilor cantități de titaniu pe care le conține. Din cele mai vechi timpuri s-au obținut din el prin cioplire și șlefuire pietre prețioase de o claritate bună. Aspectul său lăptos este atribuit incluziunilor aciculare de rutil care, atunci când sunt orientate într-o anume direcție, conferă pietrei șlefuite un efect de asterism (fenomen optic în formă de stea) identic cu cel caracteristic safirelor, dar mai puțin pronunțat sau intens. Câteva dintre regiunile bogate în cuarț roz sunt Brazilia, Madagascar, Suedia, Namibia, statele California și Maine.

cuarțit

Rocă metamorfică alcătuită aproape exclusiv din cuarț, rezultată prin metamorfismul (recristalizarea în stare solidă) unor gresii cuarțoase. Cuarțitul este, de obicei, alb, dar poate avea și alte culori, în funcție de impurități; este casant, rezultând fragmente colțuroase. Pentru gresiile cuarțoase cu ciment de cuarț, depus din soluții apoase subterane, se utilizează denumirea de ortocuarțite. Cuarțitul se dezagregă cu greutate, masele importante dând forme de relief proeminente. Cuarțitele pure reprezintă o sursă de silice pentru industria metalurgică și pentru fabricarea cărămizilor de silice. Cuarțitul este, de asemenea, exploatat în cariere ca material de construcție.

Cuaternar

Interval geologic de timp, de acum 1,8 milioane de ani și până în prezent. Cuaternarul urmează Terțiarului și este cea mai recentă dintre cele două perioade ale Cenozoicului. Este subdivizat în Pleistocen și Holocen și este caracterizat de transformări ciclice de climat la scară globală. Acestea au dus la acoperirea cu gheață a unor vaste zone ale globului, perioada fiind adesea numită Marea Eră Glaciară. Din punct de vedere biologic, cea mai importantă caracteristică a acestei ere a fost evoluția și răspândirea genului *Homo*. Schimbările dramatice de climă și de mediu din Cuaternar au condus la fenomene intense de evoluție și dispariție, mai ales în rândul mamiferelor. Dispariția multor mamifere mari către sfârșitul ultimei glaciațiuni ar putea fi legată și de rapida răspândire teritorială a oamenilor.

Cuauhtémoc *sau* Guatimozin

(cca 1495,/?/ - 26.02.1522,/?/)

Ultimul împărat aztec, nepotul și ginerele lui Montezuma II. A devenit împărat după moartea, în 1520, a succesorului lui Montezuma, în timp ce Hernán Cortés mărșăluia pentru a doua oară spre capitala aztecă Tenochtitlán. A apărat orașul în timpul unui asediu ce a durat patru luni, în urma căruia majoritatea clădirilor au fost distruse și doar câțiva indieni au supraviețuit. A fost torturat de spanioli pentru a-l determina să dezvăluie locul în care era ascunsă bogăția aztecă, însă nu le-a spus nimic, stoicismul său devenind legendar. Mai târziu, Cortés, aflând despre un complot al aztecilor împotriva spaniolilor, a pus ca Cuauhtémoc să fie spânzurat.

Cuba *denumire oficială* Republica Cuba

Stat în America Centrală insulară. Așezată la 145 km S de Florida, cuprinde insula Cubei și insulele mai mici din apropiere. Suprafața: 110 861 kmp; 11 269 000 loc. (2005). Capitala: Havana. Populația este în majoritate de origine afro-europeană sau africană; restul provine din europeni. Limba: spaniolă (oficială). Religii: romano-catolicism, santeria (ambele descurajate anterior). Moneda: peso cubanez. Insula principală a Cubei are o lungime de 1 250 km și o lățime de 31–191 km. Aproape un sfert din ea este reprezentată de o regiune muntoasă, vârful cel mai înalt fiind Pico Turquino, cu 1 974 m; cealaltă parte a insulei este alcătuită din câmpii și văi. Clima este semitropicală. Cuba a fost prima republică comunistă din emisfera vestică. Are o economie centralizată, care depinde de exportul de zahăr și, într-o măsură mai mică, de tutun și de nichel. Trabucurile cubaneze sunt considerate cele mai bune din lume. Este o republică cu o singură cameră legislativă, șeful statului și al guvernului fiind președintele. Câteva

grupuri de indieni, printre care ciboney și arawak, populau Cuba când au venit pentru prima dată spaniolii. În 1492, Cristofor Columb a revendicat insula pentru Spania; cucerirea spaniolă a început în 1511, când a fost întemeiată așezarea Baracoa. În secolele următoare, indienii autohtoni au fost exterminați, iar sclavii africani, începând cu sec. XVIII și până la abolirea sclaviei în 1886, erau aduși aici pentru a lucra pe plantațiile de zahăr. Cuba s-a răsculat, fără succes, împotriva Spaniei, în timpul Războiului de Zece Ani (1868–1878); un al doilea război de independență a început în 1895. În 1898, SUA au intrat în război cu Cuba (*vezi* Războiul hispano-american); Spania a renunțat la pretenția ei asupra Cubei, care a fost sub ocupația SUA timp de trei ani, după care și-a câștigat independența în 1902. În prima jumătate a sec. XX, SUA au investit foarte mult în industria de zahăr a Cubei care, împreună cu turismul și jocurile de noroc, a făcut ca economia să prospere. Și totuși, inegalitățile în distribuirea bogăției, precum și corupția politică au persistat. Între 1958–1959, revoluționarul comunist Fidel Castro l-a răsturnat pe dictatorul Fulgencio Batista, care era de mult la putere, și a instaurat un stat socialist, după modelul Uniunii Sovietice, abolind capitalismul și naționalizând întreprinderile cu capital străin. Relațiile cu SUA s-au deteriorat, atingând punctul culminant în 1961, odată cu invazia din Golful Porcilor, și în 1962, odată cu criza rachetelor din Cuba. În 1980, aproximativ 125 000 de cubanezi, inclusiv mulți oficiali etichetați drept indezirabili, au fost trimiși în SUA. Când comunismul s-a prăbușit în URSS, Cuba a pierdut un important sprijin financiar, iar economia a avut mult de suferit. Economia s-a îmbunătățit în anii 1990, odată cu încurajarea turismului, deși relațiile diplomatice cu SUA nu au fost reluate.

Cuba, Criza rachetelor din ~
(1962)

Confruntare majoră între SUA și Uniunea Sovietică, cu privire la prezența rachetelor nucleare sovietice în Cuba. În octombrie 1962, un avion-spion american a detectat o rachetă balistică într-un poligon de lansare în Cuba. Președintele John F. Kennedy a instituit o blocadă navală în jurul insulei și, pentru câteva zile, SUA și Uniunea Sovietică au fost pe punctul de a începe războiul. Nikita Hrușciov a fost în cele din urmă de acord să îndepărteze rachetele, în schimbul unei promisiuni din partea SUA că-și vor retrage rachetele din Turcia și că nu vor invada niciodată Cuba. Incidentul a alimentat cursa înarmării nucleare. *Vezi* Fidel Castro.

cubism

Mișcare artistică, inițiată de Pablo Picasso și de Georges Braque în Paris, între 1907–1914. Mai târziu, li s-au alăturat și Juan Gris, Fernand Léger, Robert Delaunay și alții. Numele mișcării provine de la o recenzie ce descria tablourile lui Braque ca fiind niște imagini compuse din cuburi. Stilul a fost inspirat de sculptura africană și de ultimele picturi ale lui Paul Cézanne. Ca sursă majoră a artei abstracte, cubismul subliniază suprafața fragmentată, bidimensională și plată a planului tabloului, respingând perspectiva, racursiul, modelarea și clarobscurul în favoarea formelor geometrice. Opera lui Picasso *Domnișoarele din Avignon* (1907) a dat semnalul noului stil

care a influențat puternic sculptura și arhitectura sec. XX. Cubismul este recunoscut ca punct de cotitură în arta occidentală.

cuc

Denumire comună pentru cele 138 de specii de păsări arboricole și terestre (familia *Cuculidae*), răspândite în întreaga lume, în regiuni temperate și tropicale, având cea mai mare diversitate la tropicele Lumii Vechi. Speciile din America sunt uneori clasificate ca o familie separată (*Coccyzidae*) și includ specii terestre. Lungimea corpului variază între 16–90 cm. Majoritatea speciilor au culoarea cenușie-închis, unele fiind însă parțial sau complet colorate deschis sau cu irizații metalice. Cu excepția cântecului familiar, cu două note, al cucului european, cucii sunt recunoscuți pentru obiceiul lor de clocire parazitară (*vezi* genul *Molothrus*); ouăle lor se aseamănă cu cele ale speciilor-gazdă (mimetismul oului), iar adultul îndepărtează unul sau mai multe dintre ouăle gazdei pentru a se asigura că înlocuirea nu va fi descoperită (cucii eclozați din ouă pot, de asemenea, arunca din cuib ouă sau chiar pui).

cuc (*Cuculus*)

GRAEME CHAPMAN/ARDEA LONDRA

Cú Chulainn *sau* **Cuchulain**

În vechea literatură irlandeză gaelică, numele unui războinic puternic, personajul central din ciclul Ulster. Fiul zeului Lugus și al Dechtirei, sora lui Conchobar Mac Nessa, a fost cel mai măreț dintre războinicii loiali lui Conchobar. Avea șapte degete la fiecare mână și la fiecare picior și șapte pupile în fiecare ochi. La 17 ani, a apărat de unul singur Ulsterul împotriva forțelor lui Medb, regina din Connaught. Când se mânia, nu mai putea fi controlat.

cuc-nord-american *sau* **cuc-alergător**

Denumire comună pentru cele două specii de cuc terestru, în special *Geococcyx californianus* (familia *Cuculidae*), care trăiește în zonele de deșert din Mexic și din SV Statelor Unite. Cu o lungime de cca 56 cm, aceștia au un penaj vărgat de culoare maro cu alb și creastă scurtă zburlită; în urma ochilor există porțiuni de tegument albastru și roșu lipsit de pene; au picioare solide albăstrii și coadă lungă ținută în sus. Deoarece zboară cu dificultate, preferă să fugă. Cu ajutorul ciocului puternic, ucid insecte, șopârle și șerpi, după care le înghit începând de la cap. Cucul-nord-american-mic (*G. velox*) din Mexic și din America Centrală este mai mic, mai gălbui și puțin vărgat.

cuc-alergător (*Geococcyx californianus*)

RUSS KINNE – PHOTO RESEARCHERS/EB INC.

Cuclin, Dimitrie

(24.03.1885, Galați, România - 07.02.1978)

Compozitor și muzicolog român. Și-a început studiile muzicale în orașul natal alături de Constantin Cuclin și a continuat la Turnu Măgurele (1898–1899) și la Conservatorul din București (1903–1907) sub îndrumarea lui D.G. Kiriac, Dimitrie Dinicu, C. Dimitrescu. S-a perfecționat la Consérvatoire National de Musique din Paris (1907), cu Ch. Marie Widor, și la Schola Cantorum din Paris (1908–1914) cu Vincent d'Indy și August Sérieux. Între 1918 și 1948 a fost profesor suplinitor la clasa de orchestră a lui Castaldi, apoi profesor de istoria muzicii și estetică muzicală, de contrapunct, fugă, forme muzicale și compoziție, la Conservatorul din București, iar ulterior a devenit profesor de vioară la City Conservatory of Music și la Brooklyn College of Music din New York (1924–1930). A compus opere, unele dintre ele pe librete proprii (printre care *Traian și Dochia, Bellérophon, Meleagridele*), muzică vocal-simfonică, muzică simfonică, muzică de cameră, muzică pentru pian și vioară, balade, hore, menuete, rondouri, muzică corală, muzică vocală, melodii în stil popular românesc, cântece pe versuri populare pentru voce și pian. De altfel, în întreaga sa operă, el a valorificat folclorul și sursele tradiționale ale muzicii românești, împărtășind cu bunul său prieten Constantin Brâncuși dorința de căutare a rădăcinilor și a tradiției. A realizat lucrări de teorie, filozofie și estetică muzicală, de folclor și de etnomuzicologie. A publicat materiale și lucrări didactice, manuale și tratate de forme muzicale și compoziție (*Tratat de estetică muzicală; Tratat de forme muzicale*). A scris și poezie, literatură și filozofie; pasionat de cultura greacă veche, dar și de cea tracică sau românească.

Cucurbitaceae, familia ~

Nume dat celor cca 845 de specii de plante comestibile sau ornamentale care aparțin la 118 de genuri (ordinul *Violates*), în care intră pepenii, dovleceii și dovlecii. Majoritatea speciilor se dezvoltă la nivelul solului. Multe dintre ele sunt cățărătoare. Sunt plante erbacee anuale, specifice zonelor temperate și tropicale. Printre cucurbitaceele comestibile importante se numără dovleacul, castravetele, pepenele verde, chayote și dovlecelul. Cucurbitaceele sunt, în general, sărace în substanțe nutritive. Excepție face dovleacul de iarnă (unele culturi de *Cucurbita maxima, C. moschata, C. pepo* etc.). Deoarece multe cucurbitacee au coaja dură, uscată, aceasta poate fi folosită pe post de recipient cu diverse utilități. Cucurbitaceele ce se diferențiază prin culori și forme deosebite sunt cultivate în scopuri ornamentale.

cucută-otrăvitoare

Plantă otrăvitoare erbacee din familia *Umbeliferae*, în special *Conium maculatum*. Se pare că aceasta este planta care l-a ucis pe Socrate. Este foarte răspândită în SUA și în Europa. Plantă bienală înaltă, cucuta-otrăvitoare are tulpini verzi, pătate cu nuanțe de roșu, frunze mari, compuse, și flori albe. Deși otrava este concentrată în semințe, atunci când este proaspătă, și restul părților sale componente pot fi periculoase pentru vite, în cazul în care acestea o consumă. Cucuta-de-apă (specia *Cicuta*) este, de asemenea, foarte periculoasă.

Cucuteni

Comună în județul Iași, România, pe teritoriul căreia au fost descoperite vestigiile unei culturi neolitice (mileniul IV–III î.Hr.) cunoscute sub acest nume. Ceramica policromă de bună calitate tehnică și de înalt nivel artistic atestă o societate neolitică relativ evoluată, organizată în ginte, situată pe treapta de trecere de la cultivarea pământului la creșterea animalelor. Mai este cunoscută și sub numele de Tripolie.

Vase și figuri antropomorfe, cultura Cucuteni, 4000–3000 î.Hr.

Cudworth, Ralph

(1617, Aler, Somerset, Anglia – 26.06.1688, Cambridge)

Teolog și filozof englez. Crescut în religia puritană, a adoptat în cele din urmă vederi nonconformiste, precum cea potrivit căreia conducerea bisericii și practica religioasă ar trebui să fie mai degrabă individuale decât autoritare. A devenit liderul platoniștilor de la Cambridge. În domeniul eticii, lucrarea sa remarcabilă *Tratat despre moralitatea externă și imuabilă* (A Treatise Concerning Eternal and Immutable Morality, 1731) este împotriva calvinismului puritan, a teologiei lui René Descartes și a încercării lui Thomas Hobbes de a readuce moralitatea la obediență civilă. A accentuat binele și răul natural, inerente unui eveniment sau unei fapte, în contrast cu noțiunea calvinist-carteziană de lege divină sau cu conceptul lui Hobbes de suveranitate seculară (*vezi* intuiționism; voluntarism).

Cuernavaca

Oraș, 327 162 loc. (2000), centrul administrativ al statului Morelos, din partea central-vestică a Mexicului. Capitală a indienilor tlahuica, era cunscut sub numele de Cuauhnáhuac. Numele a fost schimbat pe la 1521, când a fost ocupat de Hernán Cortés; aici se găsește palatul său, astăzi clădire oficială, decorată cu picturi murale realizate de Diego Rivera. În apropiere se află niște ruine precolumbiene. Fiind un loc de odihnă preferat de împăratul Maximilian, zona este și astăzi căutată de turiști. Universitatea Morelos a fost înființată la Cuernavaca, în 1953.

cufundar

Denumire comună pentru cele patru specii (genul *Gavia*) de păsări scufundătoare din America de Nord și Eurasia. Cufundarii au lungimi cuprinse între 60 și 90 cm. Au aripi ascuțite mici, primele trei degete unite printr-o membrană, picioare situate spre partea posterioară a corpului (astfel deplasându-se cu un mers ciudat) și penaj dens, mai ales negru sau gri deasupra și alb dedesubt. Se hrănesc mai ales cu

WAYNE LANKINEN–BRUCE COLEMAN LTD.

cufundar-mare (*Gavia immer*)

pești, crustacee și insecte. Aproape exclusiv acvatici, cufundarii pot înota distanțe mari sub apă și se pot scufunda la o adâncime de 60 m. De obicei sunt întâlniți solitari sau în pereche, însă unele specii iernează sau migrează în stoluri. Sunt cunoscuți pentru strigătele ciudate, asemănătoare râsului uman.

cui

În construcție și tâmplărie, tijă metalică ascuțită la un capăt și turtită la celălalt, utilizată ca element de fixare. Se folosește pentru a îmbina piese din lemn, dar pot fi bătute și în plastic, zid și beton. Sunt făcute din oțel, dar pot fi și din inox, fier, cupru, aluminiu sau bronz. Partea turtită se numește floare sau capul cuiului.

Cuiabá

Râu în Brazilia. Izvorăște în centrul statului Mato Grosso, parcurge 480 km spre SV pentru a se uni cu râul São Lourenço. Împreună se varsă în râul Paraguay, la N de Corumba. Pe cursul său superior se găsesc zăcăminte de aur.

cuib

Structură construită de un animal ca locuință permanentă sau pentru nașterea și creșterea progeniturilor. Insectele sociale construiesc sisteme de camere sau tuneluri, deasupra sau sub pământ. Cuiburile peștilor variază de la gropi puțin adânci în nisip până la structuri îngrădite, construite din vegetație. Anumite specii de broaște construiesc cuiburi în nămol sau în mase de spumă întărite, plutitoare. Crocodilii folosesc nămol și vegetație, iar cobrele – frunze și resturi vegetale pentru a-și construi un cuib pentru ouăle lor. Cel mai comun tip de cuib de păsări este o structură în formă de potir sau calotă din mlădițe, frunze, noroi și pene. Multe mamifere, în special cele mici, își construiesc cuiburile în copaci, pe pământ sau în vizuini.

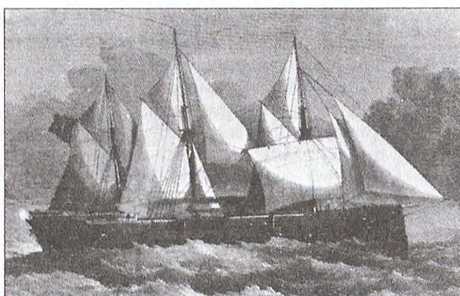

pui de mierlă-călătoare în cuib

JEFF FOOTT/BRUCE COLEMAN INC.

cuirasat

Tip de navă de război construită în Europa și în SUA la mijlocul sec. XIX, acoperită de o armură de fier care proteja carena. În Războiul Crimeii (1853–1856), francezii și britanicii au atacat cu succes fortificațiile rusești cu „artileria plutitoare", formată din barje blindate, înzestrate cu armament greu. În 1859, francezii au terminat construcția primului cuirasat din fier, *La Gloire*; blindajul de fier, cu o grosime de 11 cm, era susținut de lemn masiv. Modelul a fost adoptat de britanici și de americani. La începutul Războiului Civil American, forțele unioniste au folosit ambarcațiuni blindate și înarmate pe Mississippi, iar o flotilă a capturat fortul Henry (1862). Prima luptă dintre cuirasate a fost bătălia dintre *Monitor* și *Merrimack* (1862). Îmbunătățirile ulterioare au dus la apariția navei de război. În timpul celui de-Al Doilea Război Mondial a apărut și portavionul. Acesta întrunește două calități: pe de o parte transportă tunuri puternice, de dimensiuni mari, și blindaje groase, iar pe de altă parte, se deplasează cu o viteză relativ mare, pe o distanță lungă. Cele mai puternice dintre ele loveau ținta de la o distanță mai mare de 30 km și suportau avarii grele fără să se scufunde și continuând să lupte. Provin din vechile vase blindate, cu propulsie dublă – pânze și aburi –, precum și din fregata blindată franceză *Gloire* (1859). În 1906, *Dreadnought*, cuirasatul marinei regale engleze, a revoluționat construcția navelor de război prin introducerea turbinei cu aburi și a unor tunuri cu calibru de 305 mm. În Al Doilea Război Mondial, cuirasatele erau folosite numai pentru misiuni speciale, precum bombardarea bazelor de coastă inamice, în bătăliile maritime. După Războiul din Golful Persic, SUA au renunțat la ultimele două cuirasate.

Cuirasatul francez *Gloire*; gravură de Smythe, după o pictură de A.W. Weedon

PRIN AMABILITATEA CURATORILOR DE BRITISH MUSEUM; FOTO J.R. FREEMAN & CO. LTD.

cuișoare

Mugure al unei flori mici, roșiatice-maronii, a copacului tropical peren *Syzygium aromaticum* (uneori numit și *Eugenia caryophyllata*), din familia mirtului și despre care

se crede că provine din Insulele Moluce din Indonezia. Cuișoarele au prezentat o mare importanță în perioada de început a comerțului cu mirodenii. Cu o aromă puternică și un gust iute și pișcător, cuișoarele se folosesc pentru a condimenta multe mâncăruri. Uleiul de cuișoare se folosește ca anestezic local în durerile de dinți. Eugenolul, ingredientul principal pe care îl conțin, este folosit la fabricarea antisepticelor, a parfumurilor și a apelor de gură, la sinteza vaniliei și ca îndulcitor sau intensificator de arome.

Cukor, George (Dewey)

(07.07.1899, New York, New York, SUA – 24.06.1983, Los Angeles, California)

Regizor de film american. La început, a regizat piese pe Broadway, apoi, în 1929, s-a mutat la Hollywood. Primul său film, *Doamna întinată* (Tarnished Lady, 1931), a fost urmat de apreciatele *Micuțele doamne* (Little Women, 1933), *David Copperfield* (1935), *Poveste din Philadelphia* (The Philadelphia Story, 1940) și *Lumină de gaz* (Gaslight, 1944). A regizat câteva comedii în care au jucat Katharine Hepburn și Spencer Tracy, printre care *Coasta lui Adam* (Adam's Rib, 1949) și *Pat și Mike* (Pat and Mike, 1952). A fost remarcat pentru abilitatea sa de a lucra cu actorii, în special cu femeile. Printre alte filme memorabile se numără *Cină la opt* (Dinner at Eight, 1933), *Femeile* (The Women, 1939), *S-a născut o stea* (A Star is Born, 1954) și *My Fair Lady* (1964, Premiul Oscar).

culegător /picker/

Mașină folosită la strângerea recoltei (porumb, bumbac etc.) și pregătirea acesteia pentru depozitare. Pickerul mecanic culege doar partea dorită din plantă (știuleții de porumb, ghemul de bumbac), în loc să recolteze întreaga plantă.

culegere tipografică

Culegere a caracterelor care trebuie utilizate în diverse procese de tipărire. Litera de tipar a fost inventată în sec. XI, în China, unde se foloseau bucăți de lemn, iar litera mobilă, cu utilizarea formelor din metal, a apărut în Coreea în sec. XIII. A fost reinventată în Europa în anii 1450 de către Johannes Gutenberg. Inițial, culegerea caracterelor și tipărirea erau efectuate de aceeași persoană, care așeza literele mobile, una câte una, în șiruri corespunzătoare rândurilor din textul care trebuia tipărit, apoi manevra presa manuală pentru a imprima imaginea pe hârtie. Culegerea tipografică a fost revoluționată în anii 1880, odată cu inventarea proceselor cu metale la cald: linotipul (1884), în care rândurile de litere erau asamblate prin utilizarea unei tastaturi asemănătoare cu cea de la mașina de scris și fiecare rând era turnat ca o singură interlinie de metal topit, și monotipul (1887), care folosea și el o tastatură, dar culegea fiecare literă separat. Fotocompoziția – compunerea unui text direct pe film sau hârtie fotosensibilă, cu folosirea unui cilindru sau disc rotativ și a unor litere decupate prin care era direcționată lumina spre suprafața receptoare – a apărut la începutul sec. XX. În zilele noastre, computerele și programele de desktop publishing (dtp) generează caracterele, controlează despărțirea cuvintelor în silabe, aspectul paginii și alte probleme legate de construcția paginii, din care rezultă un fișier electronic, care include și grafica, adaptat pentru tipărirea pe imprimantă sau pentru reproducerea pe film.

Culiacán

Oraș, 540 823 loc. (2000), centrul administrativ al statului Sinaloa, în V Mexicului. Situat pe malul râului Culiacán, a fost întemeiat pe locul unei așezări indiene, în 1531, și a jucat un rol important ca bază pentru expedițiile spaniole de la începuturile colonizării. Un elaborat sistem de irigație asigură bogăția recoltelor (porumb, trestie-de-zahăr, tutun, fructe și legume). Aici se găsește Universitatea Sinaloa (înființată în 1873).

Culianu, Ioan Petru

(05.01.1950, Iași, România – 21.05.1991, Chicago, SUA)

Istoric al religiilor și scriitor român, considerat expert în gnosticism și magie renascentistă. S-a născut într-o familie de intelectuali – mama și bunicul său au fost profesori universitari, străbunicul, Nicolae Culianu, fusese junimist și rector al Universității din Iași, iar tatăl era licențiat în drept și avocat. După studiile gimnaziale, Culianu urmează cursurile Facultății de Limbi Romanice, Clasice și Orientale din București și, în urma unei burse, se stabilește în Italia (1972), unde studiază istoria religiilor. Obține doctorate la Milano (1975), Sorbona (1980 și 1987), desfășoară o activitate științifică susținută, elaborează numeroase studii, eseuri, articole în domeniul gnosticismului și devine profesor de istoria religiilor la universitățile din Milano, Gröningen și Chicago. A fost discipol și colaborator al lui Mircea Eliade, dar s-a distanțat

treptat de acesta, structurând o concepție personală în domeniul istoriei religiilor. Morfodinamica, noul concept elaborat de Culianu, definea rădăcinile formelor pe care le au diferitele rituri și credințe ca fiind scheme inerente ale gândirii care, deci, le poate produce și reproduce la infinit, după un tipar unic. Teoria a stârnit reacții contradictorii, fiind recunoscută de unii (Umberto Eco), dar contestată de alții. Este autorul a numeroase studii de specialitate, printre care *Experiențe ale extazului* (Expériences de l'extase, 1984); *Eros și magie în Renaștere* (Eros et magie à la Renaissance, 1484, 1984), *Gnozele dualiste ale Occidentului* (Les gnoses dualistes d'Occident, 1990), *Dicționar al religiilor* (Dictionnaire des religions, 1990; coautor, împreună cu M. Eliade și H.S. Wiesner), *Călătorii în lumea de dincolo* (Out of this World, 1991), *Arborele cunoașterii: mitologia gnostică de la creștinismul timpuriu la nihilismul modern* (The Tree of Gnosis. Gnostic Mythology from Early Christianity to Modern Nihilism,1992), dar și al unor nuvele și romane: *Hesperus* (1991), *Pergamentul diafan* (Le rouleau diaphane, 1989). A murit asasinat, în condiții neelucidate, în campusul Universității din Chicago.

Cullen, Countee *născut* Countee Porter

(30.05.1903, Louisville, Kentucky?, SUA – 09.01.1946, New York, New York)

Poet american, reprezentant al renașterii din Harlem. A crescut în New York, fiind neoficial adoptat la vârsta de 15 ani de către preotul F.A. Cullen. A câștigat un concurs de poezie la nivelul orașului, iar mai târziu a urmat Universitatea din New York și a obținut o diplomă de master la Universitatea Harvard. Primul său volum de poezie, *Culoare* (Color, 1925), s-a bucurat de aprecierile criticilor încă de pe vremea când era în colegiu. *Soare de cupru* (Copper Sun, 1927) a fost criticat de comunitatea de culoare, deoarece nu a acordat suficientă atenție chestiunilor rasiale. A predat în școlile de stat, din 1934 până la moartea sa.

Cullen, William

(15.04.1710, Hamilton, Lanarkshire, Scoția – 05.02.1790, Kirknewton, Edinburgh)

Medic și profesor scoțian. Numărându-se printre primii care au predat în limba engleză și nu în latină, a fost apreciat pentru cursurile clinice pe care le-a ținut în infirmerie, inspirându-se din notițele proprii și nu urmărind un text. I-a învățat pe studenții săi că viața e o funcție a energiei nervoase și că mușchiul e o continuare a nervului. A realizat o importantă clasificare a bolilor, printre care se numără bolile febrile, bolile nervoase, bolile cauzate de obiceiuri nesănătoase ale corpului și bolile locale.

Cullinan, diamantul ~

Cel mai mare diamant descoperit vreodată. În 1905, anul când a fost găsit la mina Premier din Transvaal, în Africa de Sud, a fost evaluat la cca 3 106 de carate. Numită după Sir Thomas Cullinan, cel care a descoperit mina, gema incoloră a fost achiziționată de autoritățile din Transvaal și dăruită regelui Angliei, Eduard VII. A fost tăiat în nouă pietre mari și în jur de 100 pietre mai mici, toate fără cusur; în prezent, fac parte din bijuteriile coroanei engleze.

Culloden, Bătălia de la ~

(16 aprilie 1746)

Ultima bătălie a Rebeliunii celor patruzeci și cinci, dată pe un teren mlăștinos, în apropiere de Inverness, Scoția. Iacobiții, sub conducerea lui Carol Eduard Stuart (tânărul pretendent la coroană), au fost învinși de forțele britanice, conduse de ducele de Cumberland. Aproape 1 000 din cei 5 000 de soldați din armata tânărului pretendent au fost uciși de 9 000 de soldați britanici, care au pierdut doar 50 de oameni. Bătălia, care n-a durat decât 40 de minute, a marcat sfârșitul încercărilor de restaurare a casei Stuart.

culoare

Caracteristică a oricărui obiect care poate fi descrisă din punctul de vedere al nuanțelor, al luminozității și al saturației. Este asociată cu lungimea de undă a radiațiilor electromagnetice, care stimulează celulele receptor de la nivel ocular. Lumina roșie are cele mai mari lungimi de undă, în timp ce albastrul le are pe cele mai mici, între acestea aflându-se alte culori, cum ar fi portocaliul, galbenul și verdele. Nuanțele unei culori se referă la lungimile de undă dominante. Luminozitatea se referă la intensitatea sau la gradul de umbrire. Saturația se referă la puritate sau la cantitatea de lumină albă amestecată cu nuanța. Culorile roșu, verde și albastru, cunoscute ca fiind culori primare, pot fi combinate în proporții diferite pentru a produce toate celelalte culori. Culorile primare, combinate în proporții egale, produc culori secundare. Două culori care se combină pentru a forma culoarea albă se numesc complementare.

culpabilitatea victimei

În drept, culpă a reclamantului care a contribuit la prejudiciul disputat. Din 1945, în Anglia și în multe state americane, dacă se demonstrează că un reclamant a contribuit la prejudiciile aduse, totalitatea despăgubirilor care s-ar putea obține de la un pârât este de obicei mai mică decât dacă nu ar fi existat partea de culpă a reclamantului.

Culpeper, Răscoala lui ~

(1677-1679)

Revoltă populară în regiunea Albemarle din Carolina, pornită împotriva legilor de navigație britanice, care negau coloniștilor dreptul la piețele libere. Conduși de John Culpeper și de George Durant, rebelii i-au închis pe delegatul guvernatorului (și colectorul de taxe) și pe alți oficiali. Au convocat o adunare legislativă, l-au ales pe Culpeper guvernator și au condus colonia timp de doi ani. Culpeper a fost îndepărtat de către proprietarii coloniei și judecat pentru trădare, însă nu a fost pedepsit.

cult

Venerare colectivă (de ex., cultul sfinților – venerarea colectivă a sfinților – la romano-catolici). În Occident, termenul a ajuns să desemneze grupuri care sunt percepute că au deviat de la religiile normative în ce privește credința și practica religioasă. De obicei aceste grupuri au un lider charismatic și atrag adepți, care sunt, într-un fel, izolați de societate. De aceea, cultele sunt deseori văzute ca fiind ciudate și periculoase.

cult cargo

Mișcări religioase, îndeosebi în Melanezia la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX. Localnicii obișnuiau să pândească livrarea către funcționarii coloniali de provizii exotice, sosite cu vapoare sau cu avioane. Ele erau caracterizate prin speranța într-o epocă de binecuvântare și prosperitate, inițiată de sosirea unui „cargou" cu bunuri dintr-o sursă supranaturală. Asemenea credințe aveau la bază idei tradiționale milenariste, deseori reînviate de învățăturile misionarilor creștini.

cultivar

Varietate a unei plante, rezultată prin clonare sau hibridare (*vezi* clonă; hibrid), care nu apare în stare sălbatică în natură. În cazul plantelor asexuate, un cultivar este o clonă considerată a fi îndeajuns de valoroasă pentru a-și avea propriul nume; în cazul plantelor sexuate, un cultivar este o linie pură (pentru plantele autopolenizatoare) sau, în cazul plantelor ce polenizează prin încrucișare, o populație ce se distinge din punct de vedere genetic.

cultivare

Afânare și desțelenire a solului. Solul din jurul plantelor este prășit, cu ajutorul unei săpăligi sau al unei mașini numite cultivator, pentru a distruge buruienile și pentru o creștere mai bună a plantelor, pentru aerarea solului și sporirea puterii de infiltrare a apei. Astfel pregătit pentru plantarea unei semănături, solul este arat din nou cu ajutorul unei grape sau al unui plug.

cultul soarelui

Venerare a soarelui sau a reprezentării lui ca divinitate. Apare în culturile timpurii, mai ales în Egiptul antic, în Eurasia, în America Centrală, unde civilizațiile urbane erau altoite pe ideologia regalității sacre, în care regii conduceau prin puterea soarelui și se proclamau descendenții lui. Imaginea soarelui drept conducător al lumii de sus și al celei de jos, pe care o vizitează zilnic, era proeminentă. Eroii și zeii soarelui figurează de asemenea în multe mitologii, inclusiv în cea indo-iraniană, greco-romană și scandinavă. În istoria romană, venerarea soarelui era atât de importantă, încât mai târziu a fost numită monoteism solar. *Vezi și* Amaterasu; Ra; Shamash; Sol; Surya; Tonatiuh.

cultul strămoșilor

Credințe și practici religioase ce includ rugăciuni și jertfe adresate spiritelor rudelor decedate. A existat în religia vechilor greci și a altor popoare mediteraneene și europene din vechime și, totodată, joacă un rol esențial în religiile africane tradiționale. Cei răposați erau rude, membri ai clanului, tribului sau satului; cultul are ca obiect și strămoși mitici. Spiritele morților pot fi prietenoase sau nu. Ceremoniile de comemorare sunt oficiate la mormintele celor dispăruți și constau din rugăciuni, ofrande, sacrificii și festivaluri. Adorarea unui strămoș individual e destul de des întâlnită; uneori se poate combina cu adorările colective (de ex. cultul împăraților romani). Strămoșii care s-au remarcat prin fapte eroice pot atinge statutul de zeu. În China și în Japonia, cultul strămoșilor (mai exact respectul față de strămoși) și-a pierdut din importanță după ce relațiile de familie și-au pierdut semnificația inițială.

cultura jomon

(înainte de 5000 î.Hr. - cca 250 î.Hr.)

Cultură din Mezolitic, caracterizată prin ceramică decorată cu modele tip șnururi

(jomon). Obiecte ale culturii jomon au fost descoperite din insula Hokkaido până în Ryukyu. Oamenii din această perioadă trăiau în locuințe săpate în pământ și se hrăneau cu vânat, pește și fructe. Foloseau unelte din piatră spartă sau șlefuită și își confecționau haine din fibre vegetale. Deși ceramica lor este primitivă din punct de vedere tehnic, ea evidențiază o diversitate de forme, modele și decorațiuni pline de imaginație. Populația actuală ainu are convingerea că provine din populația Jomon. *Vezi și* cultura Yayoi.

cultura câmpurilor de urne

Cultură europeană de la sfârșitul Epocii Bronzului, numită astfel pentru că membrii ei păstrau cenușa morților în urne. S-a răspândit din E Europei Centrale și N Italiei în sec. XII î.Hr. și, mai târziu, în Ucraina, Sicilia, Scandinavia, Franța și Spania. În unele zone, mormintele erau marcate prin gorgane. Era o cultură războinică, cu așezări fortificate și arme din bronz, printre care și săbii foarte ascuțite. Uniformitatea acestei culturi și persistența anumitor forme de vase din lut și de obiecte din metal au avut o mare influență asupra culturilor timpurii din Epoca Fierului.

cultură

Ansamblu de cunoștințe, credințe și comportamente umane ce reprezintă atât rezultatul, cât și o componentă a capacității umane de a studia și de a transmite cunoștințe către generațiile următoare. Astfel, cultura constă în limbă, idei, credințe, obiceiuri, tabuuri, coduri, instituții, instrumente, tehnologii, lucrări de artă, ritualuri, ceremonii și simboluri. A jucat un rol crucial în evoluția umană, oferind ființelor umane posibilitatea de a adapta mediul la propriile scopuri, mai degrabă decât să depindă exclusiv de selecția naturală. Fiecare societate umană are propria cultură sau propriul sistem socio-cultural. Diferențele dintre culturi sunt atribuite unor factori precum: habitate fizice și resurse diferite; sferă a posibilităților inerente în domenii cum ar fi limba, ritualul și organizarea socială; fenomene istorice cum ar fi dezvoltarea legăturilor cu alte culturi. Atitudinile, valorile, idealurile și credințele individuale sunt în mare măsură influențate de cultura (sau culturile) în care trăiește persoana. Schimbarea culturală are loc ca rezultat al schimbărilor ecologice, socio-economice, politice, religioase și al altor schimbări fundamentale care afectează o societate.

cultură litică

Colecție de artefacte produse cu ajutorul celor mai vechi tehnologii folosite de oameni. Uneltele din piatră s-au păstrat în număr mare și servesc astăzi drept principale dovezi ale activităților desfășurate de hominizi. Arheologii au clasificat diferite culturi litice în funcție de stilul uneltelor și de scopul în care erau folosite, denumindu-le după locul unde au fost descoperite primele mostre. Principalele culturi litice sunt (în ordine cronologică) cultura Olduvai, cultura acheuleană, cultura musteriană, cultura aurignaciană, cultura solutreană, cultura magdaleniană.

cultură de protecție

Plante care cresc repede, precum secara, hrișca sau măzărichea, semănate pentru a preveni eroziunea solului, pentru întreținerea solului și ca materie organică. Semănăturile de protecție sunt cultivate fie în sezonul când nu se fac alte semănături, fie în spațiile libere dintre anumite culturi (de ex. pomi fructiferi). *Vezi* îngrășământ natural.

cultură de țesuturi

Metodă de cercetare biologică în care fragmente de țesut (o celulă, o populație de celule, o parte a unui organ sau un organ întreg) sunt menținute într-un mediu artificial pentru a fi examinate și pentru a le modifica comportamentul celular. Este utilizată pentru studiul structurilor celulare normale sau anormale, al activității biochimice, genetice și reproducătoare, al proceselor funcționale de îmbătrânire și de vindecare, al reacțiilor la agenți fizici, chimici și biologici (de ex. medicamente, virusuri). O mică mostră de țesut este menținută într-un mediu de cultură de origine biologică (de ex. ser sangvin sau un extract de țesut), sintetică sau mixtă, beneficiind de substanțele nutritive, temperatura și pH-ul necesare incubării celulelor. Rezultatele sunt observate la microscop, uneori după aplicarea unor proceduri de laborator (de ex. colorarea preparatelor) care evidențiază trăsăturile particulare. Unele virusuri cresc de asemenea în culturi de țesuturi. Folosirea acestei metode a ajutat la identificarea infecțiilor, a deficiențelor enzimatice și a anomaliilor cromozomiale, la clasificarea tumorilor creierului și la testarea medicamentelor și a vaccinurilor.

cultură pură

În microbiologie, cultură de laborator care conține o singură specie de organisme.

O cultură pură se obține, de obicei, dintr-o cultură mixtă (care conține multe specii), prin separarea celulelor astfel încât, atunci când ele se multiplică, fiecare celulă formează o colonie distinctă care poate fi folosită pentru a obține noi culturi (pure), în așa fel încât să avem certitudinea existenței unui singur tip de organism. Culturile pure pot fi mai ușor izolate dacă mediul de dezvoltare al culturilor mixte din care provin favorizează creșterea unei specii de organisme în defavoarea altora.

cultura vaselor-clopot /beaker culture/

Cultură din Neoliticul târziu și din Epoca Bronzului timpuriu, din N și V Europei, cunoscută pentru cupele de ceramică deosebite, sub formă de clopot (*în engleză, beaker*, vas în formă de clopot), decorate cu peceți zimțate, folosite probabil în ritualurile funerare. Populațiile acestei culturi își îngropau morții în gropi simple, dar și în morminte megalitice (în V Europei). Foloseau arcul și săgeata, dar și pumnale de aramă și sulițe. În căutare de aur și aramă, au contribuit la răspândirea metalurgiei și în alte părți ale Europei. În cele din urmă, cultura vaselor-clopot și cea a toporului de luptă s-au amestecat, răspândindu-se din Europa Centrală spre E Angliei.

Cumae

Oraș antic la V de Napoli. Probabil cea mai veche colonie grecească din V continentului, a fost reședința sibilei din Cumae, a cărei peșteră încă mai există. Întemeiată în jurul anului 750 î.Hr. de către grecii din Chalkis, Cumae a ajuns să controleze o mare parte a câmpiei Campaniei. Ocupată de samniți în sec. V î.Hr, cetatea a fost subjugată de romani în 338 î.Hr. Sub dominația imperiului, a devenit un orășel liniștit. A fost distrus în 1205. Ruine ale unor fortificații și morminte provenind din toate aceste perioade au fost găsite pe tot cuprinsul zonei.

Cumberland

Podiș ce formează secțiunea vestică a munților Apalași și o parte a platoului Allegheny. Se întinde spre SV pe 725 km, pornind din S Virginiei de Vest spre NE Alabamei, având o lățime medie de 80 km și o lungime cuprinsă între 600–1 263 m. Cea mai dură și înaltă porțiune este o creastă îngustă, lungă de cca 225 km, care constituie hotarul de răsărit, în E statului Kentucky și în N statului Tennessee; numele Munții Cumberland este în general aplicat acestei regiuni, care cuprinde Parcul Istoric Național Cumberland Gap. Platoul conține mari zăcăminte de cărbune, piatră de var și piatră de nisip.

Cumberland

Râu în statele Kentucky și Tennessee, SUA. Izvorăște în SE statului Kentucky și curge înspre V, cotind prin N statului Tennessee, apoi se întoarce spre N pentru a se uni cu râul Ohio, după ce a parcurs 1 106 km. Cumberland Falls este o cascadă cu o înălțime de 28 m. Au fost create o serie de lacuri pe Cumberland, ca parte a sistemului Tennessee Valley Authority. Barajul Wolf Creek (1952) a creat lacul Cumberland, care se întinde până la baza cascadei Cumberland.

Cumberland, Parcul Istoric Național al Trecătorii ~

Parc istoric național, în statul Tennessee. Creat în 1940 pentru a conserva trecătoarea Cumberland, o trecătoare naturală situată la o înălțime de 500 m, care trece prin platoul Cumberland. Ea cuprinde Drumul Sălbăticiei, marcat de Daniel Boone, care a devenit artera principală ce a deschis Teritoriul de Nord-Vest. Parcul are o suprafață de 83 kmp.

Cumberland, Strâmtoarea ~

Golf al strâmtorii Davis, Nunavut, Canada. Mărginind coasta de SE a insulei Baffin, are o lungime de 270 km și o deschidere de 160 km. John Davis, navigator englez, a trecut prin strâmtoare în 1585, în căutarea Pasajului de Nord-Vest. Spre sfârșitul sec. XIX, regiunea era cunoscută pentru vânătoarea de balene. Biserica Anglicană a întemeiat misiuni la începutul sec. XX în coloniile de pe țărmurile sale.

Cumbria

Comitat din NV Angliei, 487 607 loc. (2001). Întinzându-se de-a lungul coastei Mării Irlandei, de la golful Morecambe până la estuarul Solway, cuprinde și cunoscutul District al Lacurilor (Lake District). A fost întemeiat în 1974, având reședința la Carlisle, fiind populat încă din Neolitic. Romanii au construit câteva drumuri, o serie de forturi și marele zid al lui Hadrian. După jumătatea sec. X, N Cumbriei a fost când sub stăpânire scoțiană, când sub cea engleză, iar în final a fost ocupat de englezi, în 1157. Minereurile de plumb, argint și fier au fost exploatate aici începând cu sec. XII.

Cummings, E(duard) E(stlin)

(14.10.1894, Cambridge, Massachusetts, SUA – 03.09.1962, North Conway, New Hampshire)

Poet și pictor american. Cummings a frecventat cursurile Universității Harvard.

Experiența sa din timpul Primului Război Mondial, când a fost închis într-un lagăr de detenție din cauza erorii unui cenzor, a constituit sursa de inspirație a primului său volum de proză, *Camera imensă* (The Enormous Room, 1922). Primul său volum de poezii, *Lalele și hornuri* (Tulips and Chimneys, 1923), a fost urmat de alte 11. Poezia sa, înrădăcinată în atitudinea, deja tradițională în New England, de disidență și încredere în sine, a atras atenția datorită faptului că poetul nu folosea majuscule acolo unde era cazul, în schimb utiliza un sistem de punctuație și de expresii excentric, exprimând uneori o joacă și o veselie de copil, ceea ce i-a atras un public numeros. Cursurile sale, intitulate Norton, pe care la ținea la Harvard, au fost publicate sub numele *i: six nonlectures* (1953).

Cumpăna Continentală a Apelor

Cea mai importantă cumpănă a apelor de pe continentul nord-american. Munții care o formează sunt în general dispuși de la N la S, împărțind astfel sistemul hidrografic de pe continent în două: ape care curg spre E (de ex. cu vărsare în golful Hudson din Canada sau fluviul Mississippi din SUA) și ape care curg spre V (cu vărsare în Oceanul Pacific). Această separare se produce în principiu de-a lungul Munților Stâncoși, trecând prin Columbia Britanică în Canada și prin statele Montana, Wyoming, Colorado și New Mexico din SUA. Punctul său central este Colorado, unde se află multe vârfuri ce depășesc 3 962 m. Se continuă spre S în Mexic, fiind dispusă oarecum paralel cu Sierra Madre, după care pătrunde pe teritoriul Americii Centrale.

cuna

Populație de amerindieni, vorbitori de limbă chibchan, care ocupau odinioară regiunea centrală a ceea ce astăzi este Panama și vecinele sale, insulele San Blas, unde mai supraviețuiesc și astăzi în zonele periferice. În sec. XVI, au locuit în sate federative, sub conducerea unor șefi de trib care dețineau o putere considerabilă. Societatea lor era una ierarhică, în care prizonierii de război deveneau sclavi. Astăzi, ei locuiesc în sate mici și se ocupă cu agricultura, vânătoarea și pescuitul.

Cunard, Sir Samuel

(21.11.1787, Halifax, Nova Scotia – 28.04.1865, Kensington, Londra, Anglia)

Negustor și armator britanic de origine canadiană. A prosperat ocupându-se cu comerțul, iar în 1830 a început să creeze un serviciu poștal între Anglia și America de Nord. În 1838 a plecat în Anglia, iar în anul următor a fost unul dintre întemeietorii Companiei Regale de Transport al Coletelor Poștale din America de Nord, cunoscută drept Linia Cunard. În 1840, patru nave transatlantice au început serviciul poștal regulat.

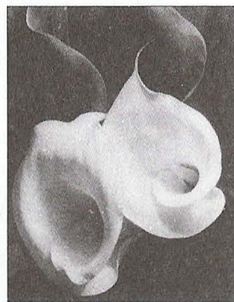
Cunene *sau* Kunene

Râu în SV Angolei. Curge spre S, pătrunzând în N deșertului Kalahari. Făcând parte din granița dintre Angola și Namibia, râul străbate Deșertul Namib, vărsându-se în Oceanul Atlantic, după ce a parcurs o distanță totală de 1 125 km.

Cunnigham, Imogen

(12.04.1883, Portland, Oregon, SUA – 24.06.1976, San Francisco, California)

Fotografă americană. A început să facă fotografii în 1901; primele sale imprimări imitau pictura academică contemporană. În 1910 a deschis la Seattle un studio foto, câștigându-și foarte repede o reputație națională ca fotograf de portrete. Încurajată de Edward Weston, și-a expus fotografiile de plante la San Francisco, unde a continuat să lucreze până la sfârșitul carierei. În 1932 s-a alăturat fotografilor de pe Coasta de Vest, cunoscuți drept Grupul f.64. Ulterior, a predat la Institutul de Artă din San Francisco.

Două cale, fotografie de Imogen Cunningham, cca 1929

IMOGEN CUNNINGHAM

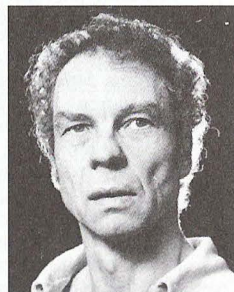
Cunnigham, Merce

(16.04.1919, Centralia, Washington, SUA – 26.07.2009, New York)

Dansator și coregraf avangardist american. În 1939 s-a alăturat companiei conduse de Martha Graham, creând roluri în câteva dintre lucrările ei. În calitate de coregraf independent, în perioada 1945–1952, Cunnigham a început lunga sa colaborare cu compozitorul J. Cage. În 1952 și-a format propria companie, devenind interesat de

JACK MITCHELL

Merce Cunningham, 1970

mișcarea izolată și de „coregrafia la întâmplare". Lucrarea sa *Suite by Chance* (1952) a fost primul dans interpretat pe muzică electronică. Printre alte opere cărora le-a realizat coregrafia se numără *Anotimpurile* (The Seasons, 1947), *Summerspace* (1958) și *Locale* (1980).

Cuno, Wilhem (Carl Joseph)

(02.07.1876, Suhl, Germania - 03.01.1933, Aumühle)

Om politic și de afaceri german. După ce a ocupat câteva posturi guvernamentale (din 1907), în 1918 a devenit director general al Liniei Hamburg–America, cea mai mare companie de transport germană. A fost cancelar al Republicii de la Weimar în 1922–1923, bucurându-se de sprijinul puternic al companiilor și al industriei germane, însă nu a putut să redreseze pagubele produse de război și să oprească inflația. În timpul ocupației bazinului Ruhr a dus o politică națională de rezistență pasivă, care în cele din urmă a suprasolicitat economia. Obligat să demisioneze, s-a întors la Linia de transport Hamburg–America, redevenind președintele ei (1926–1933).

cunoaștere

Act sau proces de a ști. Include orice proces mental care poate fi descris ca experiență de cunoaștere (inclusiv percepția, recunoașterea, imaginația și raționamentul), care se deosebește de o experiență de simțire sau de voință. Filozofii au fost mereu interesați de relația dintre mintea care gândește și realitatea externă; psihologii au început să se ocupe de studiul cunoașterii în sec. XX. *Vezi și* științe cognitive, psihologie cognitivă.

Cupa Americii

Cel mai prestigios trofeu în competițiile internaționale de iahting. Prima ediție s-a desfășurat în Anglia, în 1851, sub un alt nume, și cupa a fost câștigată de către echipa *America* din New York, devenind de atunci cunoscută drept Cupa Americii. Competiția se desfășoară o dată la patru ani și presupune confruntarea dintre deținătorul trofeului și un echipaj concurent; ambele ambarcațiuni trebuie să fie proiectate și construite în țările pe care le reprezintă. Cursa, cu o lungime totală de 36,4 km, se desfășoară în opt etape distincte. Echipa Statelor Unite a dominat competiția o perioadă îndelungată, până când a fost învinsă de Australia (1983) și Noua Zeelandă (1995). Din 1936 până în 1983, cursa s-a desfășurat la Newport, Rhode Island; ultima ediție a cupei a avut loc la San Diego.

Cupa Mondială

Una dintre cele trei mari competiții internaționale de fotbal și trofeul acesteia. Cupa Mondială la fotbal (sau Campionatul Mondial) este un turneu la care participă cele mai bune 32 de echipe naționale și care culminează cu un meci între cele mai bune două echipe. Are loc la fiecare patru ani, începând din 1930 (cu excepția perioadei celui de-Al Doilea Război Mondial). Turneul este urmărit de miliarde de oameni de pe glob, având cea mai mare audiență, care depășește orice altă întrecere sportivă. Alte câteva competiții sportive folosesc, de asemenea, numele de „cupă mondială".

Cupa Rozelor *denumire oficială* Turneul Rozelor din Pasadena

Cea mai veche competiție a echipelor de fotbal universitare americane de după încheierea sezonului, organizată anual în Pasadena, California, pe 1 ianuarie. Fiecare meci din cupă este precedat de o „Paradă a rozelor" conținând aranjamente florale elaborate. Primele festivități au avut loc în 1890, iar primul meci de fotbal în 1902. Stadionul Cupa Rozelor a fost inaugurat în 1922. Începând din 1947 până în 2001, participarea a fost limitată la echipe din The Big Ten (Asociația universităților americane din Vestul Mijlociu) și din cadrul conferințelor Pacificului. Începând cu 2002, a fost suspendată din 4 în 4 ani pentru ca stadionul „Cupa Rozelor" să poată găzdui un joc de campionat național.

cupelație

În metalurgie, separare a aurului de argint prin metode chimice sau electrochimice. Aurul și argintul sunt deseori două metale extrase din aceleași minereuri sau recuperate ca produși derivați ai altor metale. Un amestec solid al ambelor metale în stare nativă, cunoscut sub numele de lingou, poate fi desfăcut prin fierberea în acid azotic. Argintul se dizolvă ca nitrat de argint, lăsând în urmă reziduuri de aur care sunt apoi filtrate și spălate; argintul condensează în soluție prin adăugarea sulfatului feros. Aceasta este metoda tradițională folosită în determinarea conținutului mostrelor de aur și de argint.

Cupidon *sau* Amor

În mitologia romană, zeul dragostei, identificat cu Eros din mitologia greacă. Cupidon era fiul lui Mercur și al lui Venus. De obicei, era reprezentat ca un copil

Cupidon, statuie clasică; Muzeul Arheologic Național, Napoli
ALINARI–ART RESOURCE/EB INC.

înaripat, care purta un arc și o tolbă cu săgeți, pe care le trăgea în oameni, făcându-i să se îndrăgostească. Uneori, Cupidon era reprezentat ca un tânăr arătos. Deși era un zeu bun, uneori făcea împerecheri nepotrivite, deseori la porunca mamei sale.

cuplu

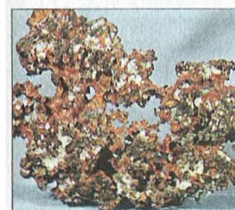
În fizică, o pereche de forțe egale și paralele, opuse ca sens. Cuplurile produc sau împiedică rotirea unui corp. Forțele folosite pentru rotirea volanului mașinii formează un cuplu; fiecare din cele două mâini exercită o anumită forță; forțele sunt paralele, dar opuse ca sens, deși împreună lucrează pentru a atinge același scop. Un cuplu este, de asemenea, folosit pentru a roti o șurubelniță sau o clanță de ușă, iar perechea de forțe care acționează la polii opuși ai unui ac de busolă, arătând undeva între N și S, formează un cuplu.

cuplu de torsiune *sau* moment

În fizică, tendință a unei forțe de a roti corpul la care se aplică. Momentul este întotdeauna specificat în raport cu axa de rotație. Este egal cu mărimea componentei forței așezate în plan perpendicular pe axa de rotație, înmulțită cu distanța dintre axa și direcția forței componente. Momentul este cauza care afectează mișcarea de rotație; cu cât momentul este mai mare, cu atât schimbarea în această mișcare este mai mare.

cupru

Element chimic metalic, unul dintre elementele de tranziție, având simbol chimic Cu și număr atomic 29. Uneori găsit în stare nativă în natură, este un metal de culoare roșiatică, foarte ductil, și un extraordinar conductor de electricitate și de căldură. Cea mai mare parte a producției mondiale este folosită de industria electrică; se combină cu alte metale (zinc, cositor, nichel) pentru a forma aliaje ca bronzul, alama etc. În compuși, cuprul are, de obicei, valența 1 (cupros) sau 2 (cupric). Compușii cuproși sunt oxidul cupros (pigment roșu și fungicid); clorura cuproasă (catalizator pentru anumite reacții organice) și sulfura cuproasă, cu o varietate de aplicații. Compușii cuprici sunt oxidul cupric (pigment, agent de decolorare și un catalizator); clorura cuprică (catalizator, dezinfectant, aditiv nutrițional și pigment); și sulfatul cupric (pesticid, germicid, aditiv nutrițional și aditiv pentru sol). Cuprul este un element important în dietă și esențial pentru creșterea plantelor; la moluștele cu sânge albastru și la crustacee joacă un rol important în hemocianină, precum fierul în hemoglobină.

COLECȚIA TED BOENTE; FOTO JOHN H. GERARD
Cupru cristalin din Michigan

cuptor cu arc electric

Tip de cuptor electric care produce energie termică, prin generarea unui arc electric între electrozi de carbon, deasupra materialului (de obicei un metal) ce se urmărește a fi încălzit. William Siemens a prezentat pentru prima dată funcționarea cuptorului cu arc electric, la Expoziția de la Paris, topind fier într-un creuzet; electrozii de carbon, așezați în poziție orizontală, produceau un arc electric deasupra vasului care conținea metal. Primul cuptor cu arc electric din Statele Unite, construit în scop comercial (1906), avea o capacitate de 3,6 tone și era dotat cu doi electrozi. Variantele moderne variază de la un minimum de câteva tone până la o capacitate maximă de 400 de tone. Arcul electric, ce provine de la electrozi așezați vertical, este orientat direct spre containerul care conține metalul. În acest fel, se topește fierul vechi sau se extrage metalul din minereu.

cuptor cu microunde

Aparat electrocasnic de gătit, cu radiație electromagnetică de înaltă frecvență. Este un cuptor de dimensiuni mici, în care mâncarea este supusă la o temperatură înaltă prin expunerea la un câmp electromagnetic. Moleculele de apă, grăsimi, zaharuri și alte substanțe absorb microundele, iar vibrația lor produce căldură. Astfel, temperatura crește în interiorul alimentului, fără încălzirea aerului înconjurător. Acest proces reduce semnificativ timpul de gătit: coptul sau alte operații care durează o oră sau mai mult într-un cuptor obișnuit se pot face în câteva minute în cuptorul cu microunde.

cuptor cu reverberație

Cuptor utilizat pentru topire, rafinare și retopire, în care materialele aflate în interior

nu vin în contact direct cu sursa de căldură, ci beneficiază de tratament termic prin intermediul unei flăcări suflate deasupra lor, care își are sursa într-o altă cameră a cuptorului. Acest tip de cuptor este utilizat la producerea unor metale precum cuprul, cositorul și nichelul, la fabricarea unor betoane și cimenturi, precum și la reciclarea aluminiului. În procesul de producție a oțelului, această tehnică (la care s-a renunțat în ultimul timp) poartă numele de procedeu Siemens–Martin. Aerul cald se distribuie deasupra vetrei și apoi radiază înapoi, redifuzându-se (reverberând) asupra materialelor aflate în interiorul cuptorului. Acoperișul cuptorului este boltit, punctul cel mai înalt aflându-se deasupra camerei de ardere. Coboară apoi în pantă, ajungând la o punte de guri de alimentare care deviază flacăra, astfel ca aceasta să reverbereze.

Curaçao

Cea mai mare insulă din Antilele Olandeze, 143 387 loc. (2000). Este situată în Marea Caraibilor, la N de coasta Venezuelei; cel mai important oraș este Willemstad. Se întinde pe o suprafață de 444 kmp, având cel mai bun port natural din Indiile de Vest. Descoperită de europeni în 1499, a fost colonizată de spanioli în 1527; evreii sefarzi din Portugalia au migrat acolo în jurul anului 1500, înființând cea mai veche și de durată comunitate evreiască din emisfera vestică. Compania Olandeză a Indiilor de Vest a câștigat controlul asupra insulei în 1634. A fost cedată Olandei prin Tratatul de la Paris, din 1815. În 1954 i s-a acordat dreptul la autoguvernare. Aici se cultivă portocale, aloe și se fabrică lichiorul Curaçao. Cea mai importantă ramură industrială este rafinarea petrolului din Venezuela; turismul capătă și el o importanță tot mai mare.

curara

Compus organic, un alcaloid ce apare în diferite plante americane tropicale (cele mai multe din genul *Strychnos*), ce cauzează paralizia. Populațiile băștinașe au folosit aceste plante timp îndelungat pentru a prepara otravă pentru săgeți. Curara relaxează mușchii scheletului, intrând în competiție cu acetilcolina din terminațiile nervoase. O formă pură a curarei este folosită ca anestezic, împiedicând pacienții să se miște în timpul operației. Cantități mici de curara produc o relaxare profundă, urmată de o vindecare rapidă, cu puține complicații.

curasow

Denumire comună pentru numeroasele specii de păsări tropicale americane (familia *Cracidae*); în sens restrâns, una dintre cele 7–12 specii în care masculul este de un negru lucios, având o creastă din pene ondulate și podoabe viu colorate în jurul ciocului. Femela, de dimensiuni mai mici, este maronie, fără podoabe. Păsările curasow sunt vânate pentru carnea lor delicioasă. Dintre speciile mai mari (aproape 100 cm) fac parte: curasow mare (*Crax rubra*), care poate fi întâlnit din Mexic până în Ecuador; curasow-cu-coif (*Pauxi pauxi*) trăiește în munții venezueleni și columbieni; curasow-cu-cioc-brici (*C. mitu*), din Amazon, este pe cale de dispariție.

curățare chimică

Metodă de curățare a textilelor cu solvenți chimici în loc de apă. Substanțele chimice, adesea halide sau organohalogeni (compuși ce conțin atomi de halogen legați de atomi de carbon), dizolvă murdăria și grăsimea din țesături. Tetraclorura de carbon era utilizată în trecut pe scară largă, ca lichid de curățare chimică; în prezent nu mai este folosită, din cauza efectelor sale secundare asupra sănătății; în zilele noastre, sunt preferați alți compuși organici de halogen, în special tetracloretilena, care este cu mult mai stabilă și mai puțin toxică.

curbă

În matematică, termen abstract folosit pentru a descrie traiectoria unui punct aflat în continuă mișcare (*vezi* continuitate). În general, o astfel de traiectorie este produsă de o ecuație. De asemenea, cuvântul se poate aplica unei linii drepte sau unei serii de segmente de linie, legate cap la cap. O curbă închisă este o traiectorie care se repetă și, de aceea, îngrădește una sau mai multe regiuni. Exemple simple de curbă includ cercurile, elipsele și poligoanele. Curbele deschise, cum ar fi parabolele, hiperbolele și spiralele, au o lungime infinită.

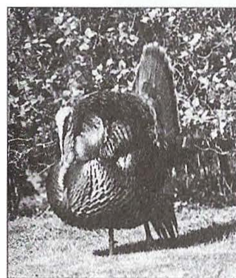
curbură

Măsură a variației direcției unei linii sau a unei suprafețe curbate, în orice punct. În general, este reciproca razei cercului sau sferei cel mai bine ajustată curbei sau sferei în acel punct. Această noțiune derivă din principiul că numai un singur cerc poate fi trasat prin oricare trei puncte ce nu se află pe aceeași linie. Raza curburii la punctul din mijloc este aproximativ egală cu raza acelui cerc. Acest calcul devine cu atât mai exact cu cât punctele sunt mai

apropiate. Valoarea precisă se află folosind o limită. Deoarece o linie dreaptă poate fi considerată un arc al unui cerc cu o rază infinită, curbura ei este egală cu zero.

curcan

Denumire comună pentru cele două specii de păsări din familia *Meleagrididae*. Curcanul din America de Nord (*Meleagris gallopavo*) a fost domesticit încă din perioada precolumbiană. Masculul adult are cap golaș, de culoare roșie aprins, un ornament cărnos de culoare roșie (creastă) deasupra ciocului și un moț asemănător pe gât. Masculul poate avea o lungime de 1,3 m și poate cântări peste 10 kg. Curcanii sălbatici trăiesc în regiuni cu păduri lângă ape, se hrănesc cu insecte și ocazional cu broaște sau șopârle. Masculul își formează un harem, iar fiecare femelă depune 8–15 ouă într-o groapă în pământ. Excelentă sursă de carne și ușor de vânat, curcanul sălbatic a fost practic exterminat de către coloniștii europeni; eforturile de conservare au dus la refacerea populațiilor în cea mai mare partea a arealului inițial. Curcanul ocelat (*Agriocharis* sau *Meleagris ocellata*) din America Centrală nu a fost niciodată domesticit.

curcan-sălbatic *(Meleagris gallopavo)*, etalându-și coada

S.C. BISSEROT–BRUCE COLEMAN INC.

curcubeu

Serie de arcuri colorate concentrice, care pot fi văzute atunci când lumina de la o sursă îndepărtată – de obicei Soarele – cade pe o mulțime de picături fine de apă, în condiții de ploaie sau ceață. Razele colorate ale curcubeului sunt provocate de refracție și de reflecția internă a razelor de lumină care intră în picătură, fiecare culoare fiind refractată într-un unghi foarte puțin diferit. Astfel, culorile combinate sunt separate odată cu ieșirea lor din picătură. Cel mai frumos și mai obișnuit curcubeu este așa-numitul arc primar, care rezultă din lumina ce iese din picătură după o reflecție internă. Culorile arcului (din afară spre interior) sunt roșu, oranj, galben, verde, albastru, indigo, violet (ROGVAIV). Uneori, dublând arcul primar, se poate observa un arc mai puțin intens, secundar; secvența de culori a acestuia este mai palidă.

curcumă *sau* șofran-de-India

Plantă erbacee perenă (*Curcuma longa*, familia Zingiberacee), originară din S Indiei și din Indonezia. Rizomii săi, tuberizați, au fost folosiți încă din Antichitate la condimentarea alimentelor, la colorarea țesăturilor și în medicină, ca stimulent. Rizomul are o aromă asemănătoare cu cea a piperului și un gust puțin amar, care dă o senzație de căldură. Este folosit la colorarea și aromarea muștarului și în pudra de curry, drept condiment la murături, la untul condimentat și la numeroase mâncăruri. Hârtia impregnată cu curcumă își schimbă ușor culoarea de la galben la roșu-brun când vine în contact cu o substanță alcalină, fiind astfel un test pentru alcalinitate.

curcumă sau șofran-de-India (*Curcuma longa*)

W.H. HODGE

curent alternativ

Flux de sarcini electrice care, spre deosebire de curentul continuu, pornește de la valoarea zero, crește către o valoare maximă, scade către zero, inversează sensul, atinge un minimum și crește înapoi la zero repetând ciclul la infinit. Intervalul de timp în care se desfășoară un ciclu complet se numește perioadă (*vezi* mișcare periodică), iar numărul de cicluri complete dintr-o secundă reprezintă frecvența. Valoarea maximă atinsă se numește amplitudine. Frecvențele joase (50–60 cicluri pe secundă) sunt caracteristice energiei electrice destinate uzului casnic și comercial, iar frecvențele de cca 100 de milioane de cicluri pe secundă (100 Mhz) sunt întrebuințate pentru transmisiile TV; cele de câteva mii de megahertzi sunt utilizate în instalațiile radar și în telecomunicațiile bazate pe microunde. Avantajul major al curentului alternativ este posibilitatea de a varia tensiunea cu ajutorul transformatoarelor pentru o transmitere mai eficientă pe distanțe lungi. Curentul continuu nu poate fi supus acestei transformări. *Vezi și* curent electric.

curent continuu

Flux de sarcini electrice care nu-și schimbă direcția. Curentul continuu este produs de acumulatori, celule de conversie, redresoare

și generatoare cu comutator. Curentul continuu a fost înlocuit de curentul alternativ ca energie electrică pentru consumatori, la sfârșitul anilor 1880, din cauza prețului mare reclamat în cazul curentului continuu pentru transformarea sa la tensiunile înalte necesare transportului la distanțe mari. Tehnicile apărute în anii 1960 au depășit această piedică, iar acum curentul continuu este transmis pe distanțe foarte mari, deși, în mod normal, pentru a ajunge la utilizatorul final, trebuie convertit în curent alternativ. În unele aplicații, cum este galvanizarea, curentul continuu este esențial.

curent de densitate

Curent dintr-un lichid sau dintr-un gaz, a cărui mișcare este întreținută de forța gravitațională, bazată pe mici diferențe de densitate. O diferență de densitate poate exista între două fluide sau între părțile diferite ale aceluiași fluid. Există curenți de densitate pe fundul oceanelor și al lacurilor, deoarece apa care intră în ele este mai rece, mai sărată și conține mai multe sedimente în suspensie, fiind astfel mai densă decât apa în care intră. Curenții de densitate sunt un factor important în poluarea acvatică, deoarece deversările industriale de apă poluată sau încălzită, în cantități mari, poate genera curenți de densitate care afectează comunitățile de oameni sau de animale.

curent de propulsie /jet stream/

Curent de aer îngust și lung, de mare viteză, care circulă spre E, deplasându-se în plan orizontal, și care ia naștere în stratosferă sau în troposfera superioară. Acești curenți se caracterizează prin mișcările vântului, care generează o mișcare de compensație pe verticală, fiind considerați principala cauză de producere a turbulențelor pe vreme senină, în timpul călătoriei cu avionul. Au o mare importanță meteorologică. Circulă aleatoriu în jurul Pământului, schimbându-și poziția și viteza în funcție de anotimp. În timpul iernii, sunt mai aproape de ecuator și au o viteză mai mare decât în timpul verii. În fiecare emisferă există doi sau trei astfel de curenți.

curent de turbiditate

Curent subacvatic de apă cu conținut foarte ridicat de particule sedimentare în suspensie. Asemenea curenți sunt fenomene de scurtă durată, trecătoare, care apar la mari adâncimi. Ei sunt cauzați de alunecarea sedimentelor adunate la capătul de sus al pantelor continentale, mai ales la extremitatea canioanelor submarine. Alunecarea maselor mari de sedimente creează un torent dens, care curge în lungul canioanelor și se răspândește pe fundul oceanului, depunându-se ca un strat de nisip la mari adâncimi. Depunerile repetate duc la formarea conurilor submarine (corpuri în formă de evantai), asemănătoare cu conurile aluviale care se găsesc la gura de vărsare a râurilor.

curent de țărm

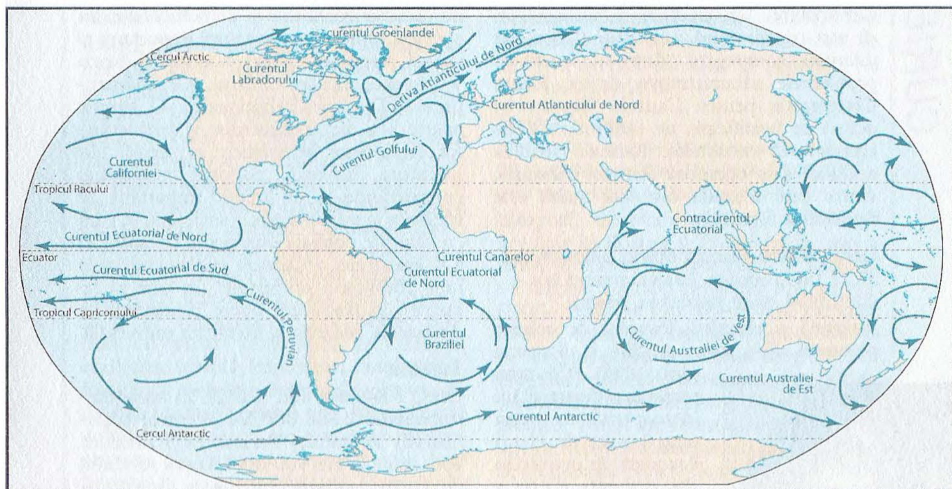
Curent de apă îngust, sub forma unui jet, care se îndreaptă sporadic spre mare, timp de câteva minute, perpendicular pe linia țărmului. Curenții nu au nici o legătură cu mareea. Acești curenți se formează în lungul coastelor cu o largă desfășurare, către care se îndreaptă valuri aproximativ paralel cu linia țărmului. În apa de adâncime redusă, mișcarea normală a valurilor face ca apa să se deplaseze spre țărm pe distanțe mici, odată cu fiecare val. În perioadele cu valuri mari, apa se acumulează la țărm și nu se poate retrage sub formă de curenți de coastă, a căror formare necesită valuri oblice față de linia țărmului. Apa continuă să se acumuleze până când se poate retrage, rostogolindu-se timp de câteva minute în zona inferioară a taluzului și formând un curent de adâncime care poate fi periculos pentru înotători.

curent electric

Mișcare a purtătorilor de sarcină electrică. Într-un fir, curentul electric este o scurgere de electroni care au fost dislocați din atomi, precum și o măsură a cantității sarcinii electrice care trece prin orice punct al firului într-o unitate de timp. La gaze și lichide, curentul constă într-un flux de ioni pozitivi într-o anumită direcție, concomitent cu fluxul de ioni negativi în direcția opusă. În mod convențional, direcția curentului electric este aceea în care are loc fluxul de ioni pozitivi. În curentul alternativ (CA), mișcarea sarcinilor se inversează periodic; în curentul continuu (CC), această mișcare nu se inversează. Unitatea internațională pentru măsurarea curentului este amperul (un flux de un coulomb de sarcină pe secundă sau $6{,}24 \times 10^{18}$ electroni pe secundă).

curent oceanic

Circulație pe orizontală și verticală a apelor oceanice, produsă de gravitație, acțiunea vântului și variația densității apei. Forța Coriolis determină deplasarea curenților oceanici în sensul acelor de ceasornic în emisfera nordică și în sens invers în emisfera sudică, deviindu-le cursul cu 45° față de direcția vântului. Cei mai importanți sunt: Curentul Golfului (sau Golfstrom), Curentul

Curenţi oceanici

Atlanticului de Nord, Curentul Norvegiei, din Oceanul Atlantic, Curentul Humboldt (Peruvian), de pe coastele Americii de Sud, şi Curentul Australiei de Vest.

curgere de noroi *sau* torent de noroi

Curent de apă care conţine cantităţi mari de particule în suspensie şi nămol. Curgerile de noroi apar pe pantele abrupte, unde vegetaţia mică nu poate preveni eroziunea rapidă, însă pot apărea şi pe pante domoale, în anumite condiţii. Alţi factori care favorizează apariţia torenţilor de noroi sunt precipitaţiile abundente într-un interval de timp scurt, precum şi substratul litologic uşor predispus la eroziune.

curgere laminară

Tip de curgere în care fluidul are un curs regulat. Viteza, presiunea şi celelalte proprietăţi ale curgerii rămân constante în orice punct al fluidului. Curgerea laminară pe o suprafaţă orizontală poate fi interpretată ca fiind alcătuită din mai multe straturi subţiri, paralele între ele, care alunecă unul peste altul. Se întâlneşte de obicei acolo unde canalul de curgere este relativ mic, fluidul se deplasează încet, iar vâscozitatea este relativ mare. Exemple sunt curgerea uleiului printr-un tub subţire şi fluxul sângelui prin capilare. *Vezi şi* curgere turbulentă.

curgere turbulentă

Tip de curgere a unui fluid caracterizat prin fluctuaţii sau amestecări neregulate. Viteza fluidului într-un anumit punct cunoaşte modificări continue în magnitudine şi direcţie, ceea ce provoacă apariţia unor curenţi şi vârtejuri atunci când fluidul are o anumită direcţie. Exemplele cele mai obişnuite de curgere turbulentă sunt curenţii atmosferici şi oceanici, fluxul sangvin în artere, curgerea petrolului în conducte, a lavei, curgerea fluidului prin pompe şi turbine, cea generată de siajul navelor sau cea din jurul vârfurilor aripilor de la aparatele de zbor.

curie

În Europa medievală, curte sau grup de persoane care însoţeau un conducător peste tot unde acesta se deplasa, în scopuri sociale, politice sau judiciare. Conducătorul şi curia luau decizii politice (privitoare la război, tratate, finanţe, relaţiile cu biserica), iar sub un conducător puternic, curia îndeplinea deseori rol de tribunal. Curiile au ajuns atât de aglomerate cu munca juridică, încât aceasta a fost delegată unor grupuri speciale de judecători. În Anglia, Curia Regis (curtea regelui) a apărut în timpul cuceririi normande (1066) şi a existat până spre sfârşitul sec. XIII. Din ea s-au dezvoltat curţile supreme de justiţie, Consiliul Privat şi Cabinetul. *Vezi* Curia Romană.

Curia Romană

Parte din birourile Vaticanului care îl asistă pe papă în exercitarea autorităţii asupra Bisericii Romano-Catolice. Atribuţiile Curiei sunt în genere asociate cu Colegiul

Cardinalilor. Un cardinal numit secretar de stat coordonează activitățile Curiei, iar diferitele congregații sfinte se ocupă de problemele administrative: de ex. Sfânta Congregație pentru Cauzele Sfinților se ocupă de beatificare, de canonizare și de conservarea moaștelor. Ramura juridică a Curiei este compusă din trei tribunale, dintre care instanța cea mai înaltă este Apostolica Signatura.

Curie, Marie *născută* Maria Sklodowska

(07.11.1867, Varșovia, Polonia, Imperiul Rus – 04.07.1934, lângă Sallanches, Franța)

Fiziciană și chimistă franceză de origine poloneză. Și-a făcut studiile la Sorbona (din 1891). Căutând prezența radioactivității (descoperită cu puțin timp înainte de Henri Becquerel în uraniu) în alte elemente, Curie a descoperit-o în toriu. În 1885, s-a căsătorit cu un coleg fizician, Pierre Curie (1859–1906). Împreună au descoperit elementele poloniu și radiu și au făcut distincție între radiațiile alfa, beta și gamma. Pentru cercetarea lor în domeniul radioactivității (un termen introdus de ea), soții Curie au împărțit, în 1903, cu Becquerel, Premiul Nobel. După moartea lui Pierre, Marie a fost numită la catedra lui, devenind prima femeie care a predat la Sorbona. În 1911, Marie a primit Premiul Nobel pentru descoperirea poloniului și izolarea radiului, devenind prima persoană care a câștigat două Premii Nobel. A murit de leucemie, din cauza expunerii îndelungate la radiații. În 1995 a devenit prima femeie a cărei cenușă a fost depusă în Panteonul din Paris, în cinstea realizărilor sale. *Vezi* Frédéric Joliot-Curie.

Marie Curie

COLECȚIA GRANGER, NEW YORK

Curierul Românesc

Primul ziar în limba română cu apariție îndelungată și cu un rol important în trezirea conștiinței naționale, tipărit de I. Heliade Rădulescu la București, între 1829–1859. A jucat un rol important în stimularea interesului publicului pentru literatura națională și pentru problemele culturale în general, ca și pentru problemele limbii române literare. În afară de texte cu caracter administrativ, acte oficiale, știri politice și militare, informații cu caracter economic și comercial, aici au publicat mulți dintre scriitorii importanți ai vremii, printre care Vasile Alecsandri, Iancu Văcărescu, Vasile Cârlova, Gr. Alexandrescu, Dimitrie Bolintineanu. O atenție aparte s-a dat traducerilor și prelucrărilor după texte beletristice, în special din literatura franceză, editorul publicației considerându-le un mijloc important de civilizare și modernizare a societății, în ritm cu celelalte popoare europene. De altfel, el a și lansat aici o *Chemare* pentru realizarea unei „Biblioteci universale", în care să fie tipărite în traducere opere fundamentale din istoria, filozofia și literatura universală.

Curitiba

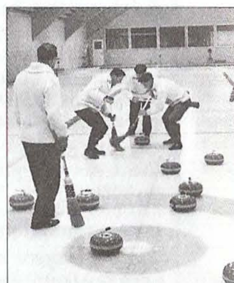
Oraș, 1 644 600 loc. (2002), în zona metropolitană 2 866 000 loc., centrul administrativ al statului Paraná, în S Braziliei. Este situat la cca 900 m deasupra nivelului mării, în regiunile muntoase braziliene, în apropierea cursului superior al râului Iguaçu. Întemeiat în 1654 ca tabără pentru minele de aur, a devenit capitala statului în 1854. Începând cu sec. XIX, a primit mulți coloniști europeni, proces ce a continuat în timpul sec. XX, odată cu sosirea sirienilor și a japonezilor. Este un centru comercial modern. Catedrala sa (1894) a fost inspirată de cea din Barcelona.

curling

Joc în care două echipe, formate din patru jucători, ghidează o piatră, cu ajutorul unui mâner de forma gâtului de gâscă, pe o pistă de gheață lungă de 42 m, spre un cerc-țintă. Scopul este să se trimită piatra cât mai aproape de centru (numit casă). Fiecare jucător trimite două pietre, ce cântăresc în medie 18,1 kg fiecare, deseori aplicând o buclă traiectoriei pietrei. Colegii de echipă folosesc o măturică pentru a mătura gheața din cale, cu scopul de a obține o alunecare mai lungă sau pentru a regla arcul buclei. Blocarea și scoaterea din joc a pietrelor adversarilor sunt strategii importante în acest sport. Curlingul își are originea în Scoția, pe la începutul sec. XVI. Din 1959 au început să se țină campionate mondiale, fiind, în general, dominate de canadieni și de scandinavi. În 1998, curlingul a devenit un sport medaliat la Jocurile Olimpice.

MALAK DE LA MILLER SERVICES LTD.

Curling

curmal

Arbore (*Phoenix dactylifera*) din familia palmierilor, care crește în Insulele Canare, în Africa de Nord, Orientul Mijlociu, Pakistan, India și SUA (California). Trunchiul, acoperit în întregime de cioturile frunzelor moarte, se termină cu o coroană de frunze lungi, grațioase, strălucitoare și penate. Fructul numit curmală este o drupă maro, de obicei alungită. Curmalele sunt o sursă importantă de hrană în regiunile deșertice, din ele fabricându-se sirop, alcool, oțet și un lichior tare. Din toate celelalte părți ale copacului se pot obține produse cu valoare economică, de exemplu, cherestea, mobilă, împletituri, combustibil, frânghii și ambalaje. Semințele sunt uneori folosite ca hrană pentru vite. Arborele este cultivat ornamental pe țărmurile mediteraneene ale Europei. Frunzele sale sunt folosite în cadrul sărbătorii Floriilor (la creștini) și al Sărbătorii Tabernacolelor (la evrei). Zahărul de curmal, produs în India, este obținut din seva unei specii înrudite, *P. sylvestris*.

curmal-japonez

Denumire comună pentru cele două specii de arbori tropicali din genul *Diospyros*, familia abanosului (*Ebenaceae*); fructele rotunde și comestibile ale acestor arbori. Curmalul-japonez din America, un copac de mici dimensiuni, crește în zona statelor din jurul golfului Mexic, spre regiunea central-nordică a statului Pennsylvania și centrul statului Illinois. Fructele sale au o culoare roșie-închis spre cafenie și conțin mai multe semințe mari, turtite. Curmalul-japonez-oriental (*D. kaki*), cultivat pe arii întinse în China și Japonia, are un fruct mai mare, galben spre roșu și mai astringent. Curmalele-japoneze conțin vitamina A și C și sunt consumate proaspete, fierte sau sub formă de gem.

curmal-japonez (*Diospyros virginiana*)
H.R. HUNGERFORD

Currie, Sir Arthur William

(05.12.1875, Napperton, Ontario, Canada – 30.11.1933, Montréal, Québec)

Lider militar canadian. Înainte de a se înrola, a fost om de afaceri în Victoria, în Columbia Britanică. În 1914, aflându-se la comanda unui batalion, s-a distins în câteva bătălii din timpul Primului Război Mondial. Trei ani mai târziu a devenit general și a condus patru divizii ale Corpurilor Canadiene. După război, a fost primul general în armata canadiană. În 1920 a devenit director și prorector al Universității McGill.

Currier și Ives

(27.03.1813, Roxbury, Massachusetts, SUA – 20.11.1888, New York, New York; 05.03.1824, New York – 03.01.1895, Rye, New York)

Litografi americani. Currier și-a făcut ucenicia în Boston și Philadelphia, apoi a intrat în afaceri, în New York, în 1835. El l-a angajat contabil pe James Merritt Ives (1824–1895), pe care și l-a făcut partener, în 1857. Currier și Ives au sporit producția de imagini grafice publicând litografii *(vezi* litografie) color și în alb-negru, de o calitate superioară, reprezentând dezastre, satiră politică, vederi ale orașului, scene cu peisaje de la țară și scene casnice sentimentale. Ei au înființat puncte de desfacere în țară și la Londra. Între 1840 și 1890 au publicat mai mult de 7 000 de titluri. Activitatea firmei a fost preluată de fiii celor doi și a continuat până în 1907.

curry

(în dialect tamil: *kari*, sos)

Fel de mâncare sau sos în bucătăria indiană, condimentat cu praf de curry, amestec de condimente picante, printre care șofran-de-India, chimion, coriandru, ghimbir, dar și usturoi și ardei roșu. Câteva dintre condimente sunt recunoscute pentru proprietățile lor antiseptice și conservante. Încă din Antichitate, curry a fost parte a bucătăriei din Asia de S. Cel mai picant este curry vegetarian din India de S, deseori conținând ardei foarte iuți. Cel din India de N, unde se consumă carne de miel și de pasăre, nu conține ingrediente iuți sau picante.

cursă automobilistică

Sport practicat în diverse forme, pe șosele, pe teren sau pe circuite închise. Include cursele Grand Prix (Marele Premiu), întrecerile pe pistă (cum ar fi Indianapolis 500), întrecerile automobilelor de serie, ale modelelor sport, curse de viteză pe distanțe scurte, între mașini de capacitate mică, carting, întrecerile pe teren în pantă și raliurile. Galeria celebrităților din sporturile auto se află la Talladega, Alabama. În Statele Unite nu există o organizație centrală de coordonare a curselor automobilistice, așa cum există în multe alte țări.

cursă cu atelaj

Întrecere sportivă de cai înhămați la vehicule ușoare cu două roți și un singur loc,

numite sulky. Originile sale datează din vremea curselor antice de care. Astăzi, sunt folosite două tipuri de cai, trăpași și cai de pas. Din prima categorie fac parte caii care își mișcă picioarele în perechi diagonale, iar în a doua sunt incluși cei ce-și mișcă picioarele în perechi laterale. Din anii 1940, odată cu dezvoltarea sistemului de pariuri denumit pariu mutual, cursele au devenit foarte populare.

cursă de accelerație /drag racing/

Varietate a curselor de automobile în care doi concurenți se întrec în paralel, pornind de pe loc, de-a lungul unei porțiuni de drum de un sfert de milă, în linie dreaptă. Câștigătorii continuă competiția împotriva altor concurenți din aceeași clasă, până când rămâne un singur câștigător. Există trei clase principale de vehicule: (1) vehiculul cu combustibil modificat, cu șasiu lung, cu cauciucuri late la roțile din spate, alimentat cu un amestec special de combustibil, cum ar fi metanol cu nitrometan; (2) funny car (*în engleză*, mașina ciudată), o copie de înaltă performanță a unui model ieșit din fabricație al unei mașini de serie, ce utilizează un combustibil special; (3) mașina de producție standard, o versiune modificată a unei mașini de serie pe bază de benzină. Vehiculele din prima clasă sunt cele mai rapide, urmate de clasa mașinilor ciudate. Acest tip de curse este deosebit de popular în SUA.

cursă de alergare cu obstacole /steeplechase/

Competiție sportivă, fie: (1) cursă hipică în circuit cu obstacole de tipul zidurilor și gardurilor vii; fie (2) cursă de alergări pe distanța de 3 000 m, cu sărituri peste garduri și peste o groapă cu apă. Numele derivă de la cursele improvizate ale vânătorilor de vulpi în sec. XVIII în Irlanda, în care clopotnițele bisericilor *(steeple)* serveau drept repere ale cursei. Competițiile hipice cu obstacole sunt populare în Anglia, Franța, Irlanda și, într-o oarecare măsură, în America. Cea mai faimoasă cursă hipică cu obstacole este Grand National. Cursele de alergări cu obstacole pe pistă au la bază o întrecere de cros organizată de Universitatea Oxford în 1850. Traseul și distanța au fost reglementate cu ocazia Jocurilor Olimpice din 1920.

cursă de automobile de serie

Competiție automobilistică, cunoscută în SUA, la care participă automobile ce corespund, din punct de vedere exterior, modelului comercial impus de standardele americane. Asociația Națională a Curselor de Automobile de Serie, fondată în 1947 în Daytona Beach, Florida, a oficializat acest sport. Daytona 500 este cea mai importantă competiție de acest gen.

cursă de mașini sport

Formă de competiție automobilistică în care se folosesc automobile joase, mici, cu două locuri, proiectate pentru conducerea cu viteză mare, având manevrabilitate ușoară și necesitând reacții rapide. Spre deosebire de mașinile pentru competițiile de Grand Prix (*vezi* Grand Prix), mașinile sport sunt de obicei produse în serie, rareori executate manual, punând astfel în joc reputația fabricanților de mașini (Porsche, Jaguar etc.). Cea mai faimoasă competiție internațională cu mașini sport este cursa de 24 de ore de la Le Mans.

cursă de motociclete

Sport de parcurgere cu motocicleta a unui traseu de pistă, cu circuit închis sau pe un teren natural. Principalele tipuri de curse sunt: (1) cursa de stradă (circuit stradal), ce are loc pe un circuit compus parțial sau total din drumuri publice; (2) încercări ce se desfășoară atât pe autostradă, cât și în afara ei; (3) cursă de viteză pe un traseu scurt, oval, acoperit cu pământ; (4) cursă externă, pe o pistă pavată, de un sfert de milă; (5) pantă, pe o pistă întinsă și prăfuită, pe un versant și (6) motocros. Prima cursă internațională pe stradă a avut loc în Franța, la Douran, în 1905. Cea mai faimoasă cursă este însă Tourist Trophy, inaugurată în 1907 în Insula Man din Marea Britanie. În America de Nord primele curse de motociclete s-au organizat în 1903; din 1937, cel mai important eveniment sportiv de acest fel este cursa de 320 km de la Daytona.

cursă de raliu

Concurs de automobile ce folosește drumuri și reguli de trafic obișnuite. Scopul este de a menține o viteză medie specifică între punctele de verificare; traseul nu este cunoscut șoferului și navigatorului până la startul evenimentului. Întrecerile de raliuri au început în 1907, cu o cursă de la Beijing

la Paris (12 000 km). Raliul de la Monte Carlo a început în 1911. Raliul Dakar (Senegal), de 15 000 km, este considerat cel mai greu dintre raliurile organizate.

cursă de sănii

Cursă sportivă la care participă sănii mici, conduse dintr-o poziție lăsată pe spate, direcția fiind controlată cu picioarele și cu o funie de mână. Datând din sec. XVI, cursele reprezintă un sport de iarnă tradițional în Austria, fiind practicat și în alte țări. Ruta folosită este similară uneia de bob, iar vitezele de peste 100 km/h se ating în mod frecvent. Cursa cu săniile a devenit o probă olimpică începând cu 1964.

cursă de sănii trase de câini

Competiție cu sănii trase de câini, pe zăpadă, pe distanțe lungi. S-a dezvoltat din mijlocul tradițional de transport al eschimoșilor. Săniile moderne sunt făcute de obicei din lemn (de fag), cu harnașamente de piele și tălpici acoperite cu oțel sau aluminiu. Câinii de tracțiune sunt câinii eschimoși, husky siberieni, samoyed sau malamut-de-Alaska. Echipajele sunt compuse în general din 4 până la 10 câini. Traseul este lung de 19–48 km, deși unele trasee, printre care Iditarod, depășesc această distanță.

cursă hipică

Sport care constă în curse de viteză cu cai, în special pursânge, având un călăreț în spate, sau cu un cal normal ce trage un vehicul condus de un vizitiu. Deși cursele hipice se practicau încă din Antichitate, primele competiții au fost organizate în Anglia în timpul domniei lui Carol II (1660–1685). În America de Nord, primele competiții s-au organizat în 1665, la Long Island. La aceste curse participau doi sau trei cai care alergau un anumit număr de runde; pentru a fi declarat câștigător, un cal trebuia să alerge cel puțin două runde. Pe la mijlocul sec. XVIII, la cursele de galop participau mai mulți cai. Cursele cu handicap au apărut, de asemenea, în sec. XVIII, îndată ce pariurile au devenit parte componentă a competițiilor. Sistemul de pariu mutual a apărut în sec. XX. Cursele de galop cu cai pursânge se țineau pe o pistă plată, eliptică, lungă de un kilometru și jumătate (o milă), fiind urmate de curse de trap și quarter-horse. Cele mai importante curse de cai pursânge din SUA sunt derbiul Kentucky, cursele Preakness și Belmont. *Vezi și* cursă cu obstacole.

cursă hipică cu obstacole

Cursă de cai ce presupune salturi individuale ale calului peste niște obstacole. Caii intră în ring unul câte unul, iar câștigătorul este declarat în funcție de abilitatea și de viteza salturilor. Competițiile individuale și de echipă au fost incluse între competițiile olimpice din 1912. Campionatul mondial la acest sport este Cupa President.

curte

În arhitectură, un spațiu în aer liber, împrejmuit de clădiri sau de ziduri. Curțile au existat în toate civilizațiile, din timpuri străvechi. Curtea mică – grădina (*vezi* atrium) – a unei case romane reprezenta centrul activităților domestice. În Europa medievală, curtea era o caracteristică a tuturor clădirilor rezidențiale principale, ca și peristilul unei mănăstiri, curtea interioară a unui castel, sau curtea pătrată a unui colegiu. O curte interioară este, adesea, o curte utilitară (precum aceea pentru grajduri).

curte cu juri

În sistemul legislativ american, juriu compus de obicei din 12 persoane al căror rol este de a da o sentință într-un proces. Este un juriu standard convocat în cazul proceselor civile și penale. Deși ar trebui să fie obiectivi, s-a observat în mai multe rânduri că jurații nu au putut să își păstreze echidistanța. Judecătorul asistă la proces, ascultând pledoariile avocaților și ale procurorilor, și prezidează sala de judecată în baza legilor aplicabile și a probelor prezentate de aceștia. *Vezi și* Marele Juriu.

curte marțială

Curte militară pentru judecarea acuzațiilor aduse membrilor forțelor armate sau a altor persoane din jurisdicția sa. Majoritatea țărilor au astăzi anumite coduri militare de justiție, administrate de curți de justiție militare, adeseori supuse prevederilor apelurilor civile. Curtea marțială se adună, în general, ad-hoc pentru a judeca unul sau mai multe cazuri instrumentate de înalte autorități militare. Ofițerul convocator alege alți ofițeri și, uneori, personal angajat de sub comanda sa, pentru a participa la proces, trebuind să stabilească vinovăția sau nevinovăția unei persoane și pentru a da sentințe. *Vezi* lege militară.

curte pătrată

Spațiu deschis rectangular, mărginit complet sau parțial de clădiri cu destinație educațională sau de instituții publice. Este adesea acoperit de iarbă sau de spații verzi amenajate. O asemenea zonă, concepută ca spațiu de contemplare, de studiu sau de relaxare, constituia o trăsătură definitorie a așezămintelor monastice și a colegiilor care s-au dezvoltat ulterior din ele. Amplasarea în formă de patrulater a clădirilor New College de la Universitatea Oxford (terminat în 1386), parțial conectate între ele, a avut o influență copleșitoare asupra construcțiilor de colegii academice de mai târziu.

Curtea cu Stele /Star Chamber/

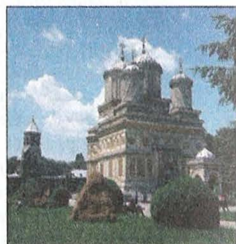
Instanță extraordinară în Anglia, având o extinsă jurisdicție penală și civilă, caracterizată prin secret, absența juriului și un sistem judecătoresc inchizitorial și nu acuzatoriu. Ședințele se țineau într-o încăpere din palatul Westminster, al cărei tavan era decorat cu stele. A funcționat foarte mult în timpul lui Henric VIII, datorită faptului că putea impune legea în situații în care alte instanțe judecătorești nu o puteau face, din cauza corupției și a influențelor diverse. Când Carol I a folosit-o pentru a impune interese politice și ecleziastice nepopulare, Curtea a devenit un simbol al oprimării oponenților săi și ai arhiepiscopului William Laud, fie membri ai Parlamentului, fie puritani (deși niciodată nu a fost impusă pedeapsa cu moartea). A fost abolită de Parlamentul cel Lung, în 1641.

Curtea de Argeș

Oraș, 33 908 loc. (2001), din România, județul Argeș, în zona subcarpatică, pe râul Argeș. Atestat documentar din 1330, a fost reședință domnească în ultimii ani de domnie ai lui Basarab I (1310–1352), până în timpul lui Dan II (1420–1431). De asemenea, a fost prima reședință a mitropoliei Țării Românești, înființată în 1359 de Nicolae Alexandru. În 1995, orașul a fost declarat municipiu. Este un nod rutier, iar dintre industrii ies în evidență cea de prelucrare a lemnului și de ceramică fină. Monumentele includ vestigiile curții domnești, biserica domnească (1352), biserica mănăstirii Curtea de Argeș (1517) și fântâna meșterului Manole, clădirea fostei primării.

Curtea de Argeș, biserica mănăstirii ~

Locaș de cult din cadrul complexului arhitectural din orașul Curtea de Argeș, România. Ridicată pe ruinele unei biserici mai vechi, construite de Vlad Dracul, a fost începută în 1512, pe vremea lui Neagoe Basarab, și terminată în 1526, în timpul domniei lui Radu de la Afumați. O caracteristică distinctă a acestui monument este bogăția nemaiîntâlnită a decorației: peste 150 de motive ornamentale, dispuse în cele mai variate moduri. Elementul distinct al plasticii decorațiunilor exterioare îl constituie brâul format din patru ciubuce de piatră împletite, care cuprind biserica de jur împrejur. Lângă biserică se află cunoscuta fântână a meșterului Manole, căruia legenda i-a păstrat memoria ca un simbol al jertfei pentru realizarea acestui minunat monument de artă.

Biserica mănăstirii Curtea de Argeș, cu hramul Adormirea Maicii Domnului

Curtea Europeană de Justiție

Ramură judiciară a Uniunii Europene (UE), înființată în 1958, pentru a asigura respectarea acordurilor internaționale negociate de organizațiile predecesoare UE. Aceasta urmărește legalitatea actelor executive ale UE și intervine în cazurile de drept civil între statele membre sau părți private. Poate invalida legile statelor membre ale UE, dacă acestea nu sunt în acord cu legile UE. Este alcătuită din 25 de judecători și 8 avocați generali, numiți de guvernele membre. *Vezi și* Curtea Internațională de Justiție.

Curtea Internațională de Justiție *sau* Curtea Mondială

Principalul for juridic al Națiunilor Unite, cu sediul la Haga. Organizația precedentă a fost Curtea Permanentă de Justiție Internațională, forul juridic al Ligii Națiunilor. Prima ședință s-a ținut în 1946. Jurisdicția curții se limitează la litigiile dintre statele care îi acceptă de bunăvoie autoritatea în materie de drept internațional. Deciziile sale sunt obligatorii, dar curtea nu are puterea de a le pune în aplicare. Recursul se poate

face la Consiliul de Securitate al ONU. Corpul de judecători, format din 15 membri numiți pe o perioadă de nouă ani, este ales de națiunile care au semnat statutul de înființare, fiecare țară având dreptul la un singur reprezentant. *Vezi și* Curtea Europeană de Justiție.

curtea magistraților

Unul dintre tribunalele inferioare din Anglia și Țara Galilor, cu jurisdicție în general penală, cu o mare acoperire de delicte, de la mici abateri în trafic și tulburări ale ordinii publice la delicte mai grave, precum jaful sau tâlhăria. Curți ale magistraților cu jurisdicții similare, inclusiv asupra cauzelor civile, pot fi întâlnite în unele orașe de dimensiuni mai mari din SUA.

Curtea Mondială

Vezi Curtea Internațională de Justiție

Curtea Penală Internațională (CPI)

Corp judiciar permanent, înființat prin Statutul de la Roma al Curții Penale Internaționale (1998), care judecă persoanele acuzate de genocid, crime de război și crime împotriva umanității. Curtea și-a început lucrările pe data de 1 iulie 2002, după ce 60 de țări au ratificat Tratatul de la Roma (cca 140 de țări au semnat acordul). CPI a fost declarat for juridic la care se apelează în ultimă instanță și care judecă infracțiunile cele mai grave atunci când tribunalele naționale nu o pot face. Își are sediul la Haga. În 2002, China, Rusia și SUA au refuzat să-și trimită reprezentanți în CPI, SUA făcând chiar lobby pentru ca americanii să nu se afle sub jurisdicția acestei Curți.

curtea prerogativă

În dreptul englez, o curte prin care erau exercitate puterea, privilegiile și imunitatea rezervate suveranului. Astfel de instanțe au fost create în perioada în care puterea suveranului era mai mare decât cea a Parlamentului. Curtea cu Stele, Înalta Comisie și Cancelaria au devenit importante în sec. XVI, însă până în sec. XVII ajunseseră deja concurate de curțile de drept comun și de interesele politice, ceea ce a dus la desființarea lor.

Curtea Veche, complexul arhitectural ~

Ansamblu arhitectonic medieval din București, România. Astăzi au mai rămas doar câteva vestigii, reprezentând clădirile curții domnești din epoca lui Vlad Țepeș, prima construcție de curte domnească, precedată de o fortăreață. În vecinătatea curții domnești se va așeza și piața comercială, atestată din 1563. În sec. XVI, domnii Mircea Ciobanul și Pătrașcu cel Bun au construit noul palat domnesc și biserica, viitoarea biserică Curtea Veche. Cu timpul, curtea domnească s-a ruinat, iar domnul Matei Basarab a rezidit-o. Dar și noua reședință a fost parțial distrusă de puternicul incendiu din 1660. Curtea domnească va ajunge în ruină din cauza pagubelor produse de calamitățile naturale și umane: incendiile din 1718 și 1719, cutremurul din 1738, războiul ruso-turc. În 1775, Alexandru Ipsilanti a renunțat să mai reconstruiască vechea curte domnească și a ridicat o curte nouă pe Dealul Spirii. În 1789, și aceasta a fost incendiată, rămânând în istorie sub denumirea de Curtea Arsă.

Curtis, Charles Gordon

(25.01.1860, Kansas, SUA – 08.02.1936, Washington DC)

Inventator american. Asociat al lui Thomas Alva Edison, Curtis a patentat turbina cu aburi în 1896. Principiile ei sunt încă folosite la navele transatlantice mari și la alte vase maritime. Compania General Electric a folosit-o în întreaga lume, la centralele lor electrice. Curtis a mai inventat prima turbină pe benzină din SUA; are multe patente pentru perfecționarea motorului diesel și a ajutat la dezvoltarea mecanismelor de propulsie pentru torpilele navale.

Curtis, Cupa ~

Trofeu de golf, acordat pentru prima oară în 1932 câștigătoarei meciului bienal, jucat între echipe feminine de amatoare din Marea Britanie și SUA. Echipele sunt formate din șase jucătoare, două rezerve și un căpitan. Cupa a fost donată de Harriot și Margaret Curtis, campioane la golf amator de la începutul sec. XX. Echipele joacă șase runde a 18 găuri și individual 12 runde a 18 găuri.

Curtis, Institutul de muzică ~

Conservator în Philadelphia, Pennsylvania, SUA, înființat în 1924 de către Mary Louise Curtis (1876–1970), soția lui Edward Bok, și denumit după tatăl ei, inventatorul Charles G. Curtis. Donațiile ei puteau asigura burse studenților talentați din întreaga lume. Mulți muzicieni eminenți și-au putut desfășura

activitatea datorită mărinimiei ei, printre aceștia numărându-se W. Landowska, B. Martinu, R. Serkin. Printre absolvenții institutului se numără S. Barber, Leonard Bernstein și G.C. Menotti.

Curtis, Tony *născut* Bernard Schwartz

(n. 03.06.1925, New York, New York, SUA)

Actor de film american. Înainte de a merge la Hollywood, în 1949, a jucat pe Broadway. A avut roluri în filme de aventură, remarcându-se datorită figurii sale plăcute și accentului din Bronx. A fost apreciat pentru interpretarea din *Mirosul dulce al succesului* (Sweet Smell of Success, 1975) și *Lanțul* (The Defiant Ones, 1958). Succesul din filmul lui Billy Wilder *Unora le place jazzul* (Some Like It Hot, 1959) a fost urmat de roluri în alte comedii ușoare din anii 1960.

Curtiss, Glenn (Hammond)

(21.05.1878, Hammondsport, New York, SUA - 23.07.1930, Buffalo, New York)

Pionier al aviației americane. Inițial, a realizat motoare pentru motociclete. În 1904 a construit un motor pentru un dirijabil. În 1908 a pilotat un avion experimental, efectuând astfel primul zbor public american de 1 km. În 1911 a construit primul hidroavion practic și a obținut primul contract pentru construirea de avioane pentru marina americană. Fabricile lui Curtiss au aprovizionat cu avioane atât Marea Britanie, cât și Rusia. Cel mai cunoscut avion al său a fost JN-4 sau „Jenny", un avion de antrenament foarte utilizat în Primul Război Mondial și, mai târziu, în spectacole demonstrative. Ulterior, compania lui Curtiss a fuzionat cu compania Wright, devenind corporația Curtiss–Wright.

Curtiz, Michael *născut* Mihaly Kertesz

(24.12.1888, Budapesta, Ungaria - 10.04.1962, Hollywood, California, SUA)

Regizor de film american de origine maghiară. A regizat filme în Ungaria și în alte părți din Europa, apoi a fost invitat, în anul 1926, la Hollywood, de compania Warner Brothers. A regizat peste 100 de filme pentru Warner Brothers, inclusiv filme de aventură în care a jucat Errol Flynn, cum ar fi *Căpitanul Blood* (Captain Blood, 1935), *Aventurile lui Robin Hood* (The Adventures of Robin Hood, 1938) și *Șoimul de mare* (The Sea Hawk, 1940). Alte filme cunoscute sunt *Yankee Doodle Dandy* (1942), filmul de succes *Casablanca* (1942, Premiul Oscar), *Mildred Pierce* (1945), *Viață cu tata* (Life with Father, 1947) și *Crăciun alb* (White Christmas, 1954).

Curzon (de Kedleston), George Nathaniel Curzon, Marquess ~ *cunoscut ca* Lord Curzon

(11.01.1859, Kedleston Hall, Derbyshire, Anglia - 20.03.1925, Londra)

Vicerege britanic al Indiei (1898–1905) și ministru al afacerilor externe (1919–1924). Fiul cel mai mare al unui baron, a studiat la Oxford și a intrat în Parlament, în 1886. În urma unui tur în jurul lumii, a făcut o pasiune pentru Asia, iar în 1891 a devenit subsecretar de stat în India. În 1898 a devenit vicerege al Indiei. Acolo, a redus taxele și a ordonat pedepsirea imediată a oricărui britanic care îi va trata neadecvat pe localnici. El a dus la bun sfârșit divizarea Bengalului și a demisionat în urma unui conflict cu lordul Kitchener. A făcut apoi parte din cabinetul lui H.H. Asquit și din cel al lui David Lloyd George.

Curzon, linia ~

Linie de demarcație între Polonia și Uniunea Sovietică. Ministrul de externe britanic, lordul Curzon, a propus înființarea ei ca un posibil armistițiu în războiul ruso-polonez din 1919–1920. Planul său nu a fost acceptat, iar tratatul final de pace (1921) a asigurat Poloniei aproape 135 000 kmp de teren, în E liniei. Odată cu izbucnirea celui de-Al Doilea Război Mondial, Uniunea Sovietică a readus în discuție linia, pretinzând întregul teritoriu de la E de ea. În 1945, un tratat sovieto-polonez a desemnat oficial o linie aproape identică cu linia Curzon drept graniță comună.

Cushing, Harvey Williams

(08.04.1869, Cleveland, Ohio, SUA - 07.10.1939, New Haven, Connecticut)

Chirurg american. A predat la Universitatea Harvard. A devenit cel mai de seamă neurochirurg al sec. XX, dezvoltând multe proceduri și tehnici care sunt încă de bază în operațiile pe creier, reducând substanțial rata mortalității. Expert în diagnosticarea și tratamentul tumorilor intracraniene, a fost primul care a atribuit glandei pituitare disfuncția care este acum cunoscută ca boala Cushing (*vezi* sindromul Cushing). A scris numeroase lucrări științifice, printre care

Viața lui Sir William Osler (The Life of Sir William Osler, 1925, Premiul Pulitzer).

Cushing, sindromul ~

Dereglare a metabolismului, denumită după Harvey Williams Cushing, cauzată de hiperactivitatea cortexului suprarenal. Dacă este cauzat de o tumoare a glandei pituitare, este numit boala Cushing. Simptomele sunt obezitatea trunchiului și a feței („față de lună"), slăbirea mușchilor, hipertensiune, învinețire rapidă, osteoporoză, diabet zaharat și grăsime acumulată între umeri („cocoașă de bivol"). Excesul de hormoni glucocorticoizi, fie produși de glanda suprarenală, fie administrați ca medicamente, cauzează simptomele, care sunt tratate prin operație, radiație, medicamente ce blochează cortizonul sau încetarea tratamentului steroidal. Tratamentul cu cortizon poate fi necesar după operație. Transformările inimii, ale vaselor de sânge și ale rinichilor și osteoporoza pot persista după ameliorarea simptomelor.

Cushman, Charlotte (Saunders)

(23.07.1816, Boston, Massachusetts, SUA – 08.02.1876, Boston)

Actriță americană. A debutat în operă în orașul ei natal, Boston, la vârsta de 19 ani, însă și-a pierdut foarte devreme vocea și atunci s-a îndreptat spre teatru. În 1837 a jucat cel mai popular rol al ei, Meg Merrilies, în *Guy Mannering*, și a devenit prima stea americană născută pe teritoriul SUA. Din 1842 a condus un teatru din Philadelphia, unde a jucat, alături de William Macready, în *Macbeth*. În 1954–1955 a făcut turul Angliei, devenind foarte cunoscută. Apreciată pentru capacitatea ei emoțională extraordinară, a interpretat rolul Lady Macbeth, dar și roluri masculine, precum Romeo și Hamlet.

Charlotte Cushman în rolul lui Meg Merrilies din *Guy Mannering*

BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON DC

cuspidă

În arhitectură, intersecție a formelor lobate și crestate, în special în bolte (boltele cu cuspidă) și în motive decorative. Astfel, cei trei lobi ai unui trifoi sunt separați de trei vârfuri. Formele cu cuspidă apar în lucrările islamice timpurii și în special în arhitectura maură din Africa de N și din Spania. Forma a fost adoptată în întregime de arhitectura gotică europeană.

Custer, George Armstrong

(05.12.1839, New Rumbley, Ohio, SUA – 25.06.1876, râul Little Bighorn, Montana)

Ofițer american de cavalerie. A absolvit cursurile Universității West Point, iar la vârsta de 23 de ani a devenit general de brigadă. În timpul bătăliei de la Richmond, a pus pe fugă trupele Confederației conduse de generalul Robert E. Lee, grăbind predarea acestuia, în 1865. În 1874, Custer a condus trupele americane pornite în verificarea zvonurilor cu privire la prezența aurului în Black Hills din Dakota de Sud, un teren de vânătoare sacru al indienilor. Goana după aur care a urmat a dus la înfruntări cu indienii. În 1876, Custer, în vârstă de 36 de ani, a comandat una dintre cele două coloane în atacul împotriva indienilor care își aveau tabăra în apropierea râului Little Bighorn din Montana. El s-a decis să atace rapid, fără ajutorul celei de-a doua coloane, iar în bătălia de la Little Bighorn, el și toți soldații săi au fost uciși.

Custoza, bătăliile de la ~

Două încercări în localitatea Custoza, din Italia, de a pune capăt controlului austriac asupra N Italiei. În prima bătălie (24 iulie 1848), o armată austriacă, condusă de Joseph Radetzki, i-a învins pe sarzi, conduși de Carol Albert. În a doua bătălie (24 iunie 1866), ca parte a unui efort militar italian de a câștiga Veneția, deținută de Austria, o armată dezorganizată alcătuită din 120 000 de oameni, condusă de Victor Emmanuel II, a fost învinsă de forțele austriece care numărau 80 000 de oameni. Deși a fost înfrântă, ulterior, Italia a obținut Veneția prin Tratatul de la Viena (1866).

cută

În geologie, ondulație sau încrețitură a straturilor de roci ce formează scoarța terestră. Rocile stratificate s-au format din sedimente depozitate inițial în straturi netede și orizontale, dar, în unele locuri, straturile nu mai sunt orizontale, ci deformate prin cutare. Deformările pot fi de la aproape imperceptibile la atât de pronunțate, încât flancurile unei cute devin aproape paralele. Mărimea cutelor este variabilă de la câțiva centimetri la kilometri.

Cuthbert, Sfântul ~

(634/635 d.Hr., probabil în Northumbria, Anglia - 20.03.687 d.Hr., insulița de la Inner Farne sau House, în afara Northumbriei; sărbătorit pe 20 martie)

Sfânt englez. Cuthbert, păstor de meserie, a intrat în mănăstirea northumbriană de la Melrose în 651 d.Hr., după ce a avut o viziune divină. Zece ani mai târziu, când a izbucnit ciuma, el i-a ajutat pe cei bolnavi, făcând, după cum s-a spus, minuni. În 664 d.Hr. a devenit stareț la Lindisfarne, unde a instituit un regulament sever. În 676 d.Hr. s-a retras pe insulița de la Inner Farne, unde s-a dedicat rugăciunii. Eforturile sale de a ocroti păsările l-au făcut unul dintre primii ecologiști ai lumii.

cutie muzicală

Instrument muzical mecanic, în care acele ieșite în relief pe un cilindru de alamă sau disc cu o piesă muzicală mișcă niște limbi de oțel acordate. A fost inventat, probabil, pe la 1780, în Elveția. Cu cilindri sau cu discuri modulare, era instrumentul ascultat în casă de toată lumea, până la apariția pianului automat și a fonografului.

Cutie muzicală germană, cu disc în poziția de funcționare, cca 1900

CASA MUZICALĂ WONDER, WISCASSET, MAINE; FOTO JOHN SPINKS

cutie neagră

Instrument care înregistrează performanțele și starea unui avion în timpul zborului. Agențiile de reglementare impun dotarea avioanelor comerciale cu aceste aparate, pentru a face posibilă analiza circumstanțelor prăbușirilor și a altor situații anormale. Este protejată de un înveliș de oțel masiv și de mai multe straturi de materiale izolante, ce o protejează de șocul impactului și de foc. Banda de înregistrare este și ea protejată împotriva ștergerii și a contactului cu apa. Cutia neagră înregistrează viteza, altitudinea, direcția, accelerația verticală și înclinarea avionului. Cuprinde și un dispozitiv separat care înregistrează discuțiile din cabina piloților și comunicările prin radio. Ambele aparate de înregistrare sunt situate în coada avionului.

cutremur

Fenomen greu de prevăzut, ce are loc în interiorul Pământului și care se manifestă la suprafață printr-o mișcare a scoarței terestre provocată de unde seismice. Originea și propagarea majorității cutremurelor pot fi explicate prin teoria faliilor și a plăcilor tectonice. Magnitudinea seismică (măsură cantitativă a amplitudinii și a energiei eliberate) este de obicei exprimată pe scara Richter. Intensitatea seismică este o măsură calitativă (de ex. „abia simțit" sau „distrugeri catastrofale") a pagubelor provocate terenului sau diverselor structuri aflate pe el. În general, intensitatea unui cutremur descrește proporțional cu distanța față de epicentru, dar alți factori, cum ar fi geologia suprafețelor, pot influența semnificativ efectele acestuia. *Vezi și* seismologie.

cutumă

În drept, practică veche, comună multor locuri sau instituții, recunoscută în general ca având forța unei legi. În Anglia, în timpul perioadei anglo-saxone, cutumele locale stăteau la baza majorității legilor referitoare la drepturile familiei, la proprietate și moștenire, la contracte și violențe între indivizi. Cuceritorii normanzi au admis validitatea cutumei, adaptând-o sistemului lor feudal. În sec. XIII–XIV, coroana a acordat autoritate statutară dreptului englez, transformând cutumele domeniului în dreptul comun al Angliei. *Vezi* cultură; folclor; mit; tabu.

Cuvier, Georges (-Léopold-Chrétien-Frédéric-Dagobert), Baron ~

(23.08.1769, Montbéliard, Franța - 13.05.1832, Paris)

Zoolog și om de stat francez, a pus bazele științelor anatomiei comparate și ale paleontologiei. Făcând parte din personalul Muzeului de Istorie Naturală din Paris, a publicat *Regnul animal, împărțit în funcție de organizarea sa* (Le règne animal distribué d'après son organisation, 1817), în care a descris teoria corelației părților, afirmând că fiecare organ animal este legat din punct de vedere funcțional de toate celelalte organe și că forma sa anatomică este determinată de funcțiile și obiceiurile animalului. Clasificarea tuturor animalelor în patru grupe complet distincte a reprezentat un progres semnificativ față de sistemul lui Carolus Linnaeus. Cuvier a aplicat conceptul său funcțional la studiul fosilelor, postulând că schimbările de relief și inundațiile au fost factorii principali în apariția și distrugerea speciilor. Deși teoria sa nu a rezistat, lucrarea lui Cuvier

a așezat paleontologia pe o puternică temelie empirică. În calitate de inspector al instrucției publice în vremea lui Napoleon, a contribuit la înființarea universităților provinciale din Franța, fiind și rector al Universității din Paris.

cuvinte încrucișate

Joc distractiv în care cuvintele sunt completate într-un model de pătrățele, numerotate, ca răspuns la indiciile numerotate corespunzător, într-un mod în care cuvintele pot fi citite orizontal și vertical. Cele dintâi cuvinte încrucișate, adresate în primul rând copiilor, au apărut în Anglia în sec. XIX. În SUA, cuvintele încrucișate au devenit activitate distractivă foarte populară printre adulți. În 1923, cuvintele încrucișate erau deja publicate în ziarele americane importante, moda ajungând curând și în Anglia. Astăzi, cuvintele încrucișate se găsesc în diferite forme în aproape toate țările și în aproape toate limbile.

Cuyahoga

Râu în NE statului Ohio, SUA. Ocolește orașul Akron, după care se întoarce spre N, vărsându-se în lacul Erie, în Cleveland. Este navigabil pentru vasele comerciale pe o distanță de cca 8 km dintr-o lungime totală de cca 130 km. La un moment dat, râul a fost atât de poluat, încât a luat foc; spre sfârșitul anilor 1970, măsurile antipoluare i-au îmbunătățit substanțial apele.

Cuyp, Aelbert Jacobsz(oon)

(botezat 20.10.1620, Dordrecht, Olanda – nov. 1691, Dordrecht)

Cel mai cunoscut membru al unei familii de peisagiști din Olanda. A fost instruit de tatăl său, Jacob Gerritsz Cuyp (1594–după 1651), și a fost influențat de Jan van Goyen. Cea mai mare parte a vieții și-a petrecut-o în localitatea sa natală, Dordrecht, pictând animale și păsări, portrete, tablouri istorice și, mai ales, scene cu râuri și peisaje cu vite și personaje scăldate într-o lumină și o atmosferă caldă și delicată. Stilul italienizant, preferat la Utrecht, unul dintre centrele artistice ale Olandei, poate fi ușor recunoscut în lucrările sale. Multe dintre tablourile rămase de la el sunt semnate, însă doar câteva sunt datate.

Cuyuni

Râu în N Americii de Sud. Izvorăște în Venezuela și curge prin Guyana, pe o distanță de cca 560 km. Formând granița dintre Venezuela și Guyana pe o lungime de cca 100 km, se îndreaptă apoi înspre SE, pentru a se uni cu râul Mazaruni, vărsându-se în râul Essequibo. Din cauza vârtejurilor de apă, râul nu este navigabil, însă este important pentru aluviunile cu aur și diamante. În 1983 a fost desemnat Patrimoniu Mondial UNESCO.

Cuza, Alexandru Ioan

(20.03.1820, Bârlad, Moldova – 15.05.1873, Heidelberg, Germania)

Om politic român, primul domnitor al Principatelor Unite (1859–1862) și al statului național România (1862–1866). Studiile și le-a făcut la un pension din Galați, apoi la Paris, unde și-a susținut examenul de bacalaureat. A studiat la Facultatea de Drept (1835–1836), continuând în țară (1837–1840) la Academia Mihăileană din Iași. A făcut parte din Miliția Moldovenească (1839–1840), a fost președintele Judecătoriei Covurlui (1842–1845), agă (1843). Participant la Revoluția din 1848 în Moldova, după înfrângerea acesteia a fost nevoit să emigreze. Revenit în țară, a reluat funcția de președinte al Judecătoriei Covurlui, apoi a fost director al Departamentului Treburilor din Lăuntru (1851). Fiind fără funcții, în perioada 1851–1854, a călătorit în Austria, Franța, Italia și Cehia. Pentru a treia oară, a redevenit președintele Judecătoriei Galați (1854–1856), apoi pârcălab al ținutului Covurlui (1857). Imediat după reintegrarea sa în armată ca sublocotenent, a fost înaintat la gradul de maior (1857), apoi de colonel (1858) și de ajutor de hatman în Miliția Moldovenească. În același an a devenit caimacam și vicepreședinte al Adunării Elective. Militant convins pentru unirea Moldovei și a Țării Românești, a fost ales domnitor al Moldovei la 5 ianuarie 1859. Prin alegerea sa la 24 ianuarie, la București, ca domnitor și al Țării Românești, s-a efectuat pasul decisiv pentru unirea celor două principate. A promovat o politică externă îndreptată

Alexandru Ioan Cuza

spre recunoașterea internațională a tânărului stat. În colaborare cu Mihail Kogălniceanu, a inițiat un program de reforme economice și sociale menite să conducă la modernizarea societății. Împotriva rezistenței viguroase a opoziției conservatoare, a reușit impunerea unor măsuri radicale precum desființarea clăcii și împroprietărirea (parțială) a țăranilor, adoptarea unei constituții, secularizarea averilor mănăstirești, introducerea învățământului general obligatoriu, introducerea unui sistem metric modern. În plan cultural, numele său rămâne legat de introducerea grafiei latine și de înființarea universităților din Iași și din București. Acuzat de tendințe dictatoriale, a fost îndepărtat de la putere printr-o lovitură de stat (11 februarie 1866) și exilat. S-a instalat la Florența, apoi la Heidelberg (1873), unde a murit. Adus în țară (1873), a fost înhumat la castelul familiei de la Ruginoasa, iar după Primul Război Mondial a fost reînhumat la biserica Trei Ierarhi din Iași.

Cuzco

Oraș în partea central-sudică a Perú, 301 342 loc. (2002). Este situat în munții Anzi, la o altitudine de 3 400 m. Întemeiat în sec. XI sau XII, a fost odinioară capitala vastului Imperiu Inca. Conchistadorul spaniol Francisco Pizarro a capturat orașul în 1533. Orașul a suferit pagube mari în urma cutremurelor din 1650 și din 1950, deși de atunci multe situri au fost restaurate. Ruinele din apropiere conțin o veche fortăreață incașă, orașul Machu Picchu și Templul Soarelui. Catedrala (1654) și universitatea (1692) datează din era colonială.

cvartet pentru instrumente de coarde

Ansamblu de două viori, violă și violoncel; compoziție pentru un astfel de ansamblu. Începând cu 1775, asemenea lucrări devin poate cel mai predominant gen de muzică de cameră. A fost dezvoltat (dacă nu chiar inventat) de F.J. Haydn, care a scris aproape 70 de cvartete între 1757–1803. Wolfgang Amadeus Mozart, Ludwig van Beethoven, Franz Schubert, Béla Bartók și Dimitri Șostakovici sunt cei mai de seamă reprezentanți ai compozițiilor pentru cvartet. Lucrările numite cvartete pentru instrumentele cu coarde împrumută în mod tradițional formula de patru mișcări de la sonată și simfonie. Ca majoritatea genurilor de muzică de cameră, muzica pentru cvartet era mai degrabă destinată plăcerilor personale ale muzicienilor amatori, decât interpretării ei în public.

cvartetul bărbierilor

Ansamblu vocal popular, compus din patru voci bărbătești neacompaniate. Vocile sunt de tenor, de interpret principal, bariton și bas, cu interpretul principal cântând melodia, iar ceilalți armonizând. Acest cvartet provine probabil din SUA, din sec. XIX, când bărbierii americani au format centre sociale și muzicale pentru bărbații cartierului, deși termenul ar putea deriva și din „muzica bărbierului", termenul englezesc pentru reprezentațiile ad-hoc ale clienților care așteaptă să fie bărbieriți, referindu-se la rolul tradițional de muzician al bărbierului.

Cwmbrân

Oraș, 47 254 loc. (2001), în SE Țării Galilor. Unul dintre cele 32 de orașe nou înființate în Marea Britanie după Al Doilea Război Mondial pentru a împiedica aglomerarea și pentru a încuraja dezvoltarea, Cwmbrân a fost inagurat în 1949, într-o zonă cu sate mici și industrie în declin. Printre ramurile industriale ale orașului se numără producția de piese de automobile.

Cydones, Demetrius

(cca 1324, Thessalonica, Imperiul Bizantin – cca 1398, Creta)

Învățat umanist, om politic și teolog bizantin. După ce a studiat sub tutela unui învățat grec, a făcut traduceri în limba greacă din lucrările lui Augustin și ale lui Toma d'Aquino. A fost de două ori prim-ministru al Imperiului Bizantin (1369–1383, 1391–1396). O academie a culturii grecești, înființată de el la Veneția în 1390, a răspândit gândirea greacă în toată Italia, stimulând Renașterea italiană. Convertit la catolicismul latin, a depus eforturi, fără succes, pentru a-i uni pe creștinii din E cu cei din V; în *Povățuiri* (Symbouleutikoi), Cydones încuraja populația din Imperiul Bizantin să se unească cu latinii împotriva turcilor, însă a fost în zadar. Este considerat cel mai strălucit scriitor bizantin al sec. XIV.

Cygnus A

Galaxie emițătoare de unde radio din constelația Cygnus, la cca 700 de milioane ani-lumină depărtare de Pământ. Din

cauza înfățișării sale ciudate, se credea că era vorba de două galaxii. Observațiile recente arată că este vorba despre o singură galaxie, care are în centru o mare gaură neagră; din această zonă centrală emană două jeturi de gaz fierbinte, în direcții opuse, care se termină cu niște lobi ce emit raze X și unde radio, lobi numiți puncte fierbinți. *Vezi și* nucleu galactic activ.

Cynewulf
sau Kynewulf *sau* Cynwulf

(a trăit în sec. IX d.Hr. în Northumbria sau Mercia)

Poet anglo-saxon. Este autorul a patru poeme englezești vechi din manuscrisele de la sfârșitul sec. X: *Elena*, despre Sf. Elena; *Viețile Apostolilor* (The Fates of the Apostles), despre misiunea și moartea fiecărui apostol; *Înălțarea*, parte a unei trilogii de diferiți autori; și *Iuliana*, viața Sf. Iuliana. Cu excepția versurilor, nu se știe nimic despre poet; versurile sugerează doar că era un preot învățat din Northumbria sau din Mercia. Literele runice introduse în text se pare că alcătuiesc numele lui.

Cyperaceae, familia ~

Familie de plante, una dintre cele zece cele mai mari familii de plante cu flori, compusă din aproape 5 000 de specii de plante erbacee care trăiesc în regiunile umede din lumea întreagă. Rogozul este un monocotiledonat (*vezi* cotiledon) de mare importanță ecologică; formând baza piramidelor trofice, asigură hrană și adăpost pentru animale acvatice și pentru cele din ținuturile mlăștinoase. Plantele din această familie sunt folosite și ca plante ornamentale. În plus, din ele se pot împleti diferite obiecte, cum ar fi covorașe, coșuri, paravane și sandale. Caracteristicile-cheie care deosebesc rogozul de ierburile graminee sunt tulpina solidă care este adesea triunghiulară în secțiunea transversală, frunzele, care, atunci când există, se fixează de tulpină cu o teacă și mici inflorescențe care nu sunt incluse în bractee. Au înălțimi cuprinse între 2 cm și 4 m. Genul *Carex* reprezintă adevăratul rogoz. Papirusul și papura sunt, de asemenea, incluse în această familie.

Cypselus

(a trăit în sec. VII î.Hr.)

Despot din Corint (657–627 î.Hr.). Deși mama lui aparținea dinastiei Bacchiadae, membrii clanului au încercat să-l omoare la naștere, deoarece tatăl lui nu făcea parte din clan. Când a crescut, i-a învins și a întemeiat prima dinastie despotică. În încercarea de a pune mâna pe putere, a fost încurajat de oracolul de la Delfi. A înființat colonii în NV Greciei, administrându-le prin fiii săi bastarzi, printre care și succesorul său, Periandru. Deși a câștigat puterea prin demagogie, se spune că era atât de iubit, încât nu avea nevoie de pază de corp.

Cyrano de Bergerac, Savinien

(06.03.1619, Paris, Franța - 28.07.1655, Paris)

Autor satiric și dramaturg francez. Până în 1641, a fost soldat și a studiat sub tutela filozofului Pierre Gassendi (1592–1655). A scris atât piese, cât și lucrări fantastice, combinând științifico-fantasticul și satira politică. A constituit o sursă de inspirație pentru scriitori de mai târziu, printre care se numără și Jonathan Swift. A devenit subiectul multor legende romantice, printre care piesa lui Edmond Rostand, *Cyrano de Bergerac* (1897), în care este portretizat drept un bărbat galant și inteligent, însă un amant timid și urât, cu un nas foarte mare (așa cum Cyrano îl avea în realitate).

Savinien Cyrano de Bergerac, gravură după o pictură

H. ROGER-VIOLLET

Cyrenaica

Regiune din NE Libiei de astăzi. A fost colonizată de greci (631 î.Hr.), care au fondat aici cinci orașe. În 67 î.Hr. a devenit provincie romană. A fost cucerită de armatele arabe în 642 d.Hr., iar apoi de otomani, în sec. XV. A devenit colonie a Italiei la începutul sec. XX, însă forțele italiene au fost evacuate în Al Doilea Război Mondial. În 1963 a fost încorporată Libiei.

Czartoryski, familia ~

Familie de conducători nobili din Polonia sec. XVIII, cunoscută sub numele de Familia. A obținut pentru prima dată putere prin eforturile prințului Michal Fryderyk Czartoryski (1696–1775) și ale fratelui său, August. Familia, care căuta blocarea reformelor constituționale, a atins apogeul influenței sale la curtea lui August III.

Moșia lor de la Pulawy a fost confiscată în 1794, în timpul celei de-a treia împărțiri a Poloniei. Totuși, familia a continuat să dețină o putere semnificativă, mai ales prin prinții Adam Kazimierz Czartoryski (1734–1823), un protector al artelor, și Adam Jerzy Czartoryski (1770–1861), care a contribuit la restaurarea Poloniei.

Czerny, Karl

(20.02.1791, Viena, Austria - 15.07.1857, Viena)

Compozitor, profesor și pianist austriac. Fiu de muzician, a debutat la vârsta de nouă ani și a început să studieze cu Ludwig van Beethoven la 10 ani. Un pianist strălucit, a devenit mai târziu un faimos profesor de pian; printre elevii lui s-au numărat și Sigismond Thalberg (1812–1871) și Franz Liszt. Deși compozițiile sale conțin șase simfonii, șase concerte pentru pian, multe piese trio și cvartete pentru pian, precum și 11 sonate pentru pian, este cunoscut astăzi aproape exclusiv pentru sutele de exerciții și studii pentru pian.

Czestochowa

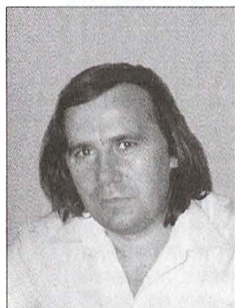
Oraș, 255 500 loc. (2000), în partea central-sudică a Poloniei, situat pe râul Warta. În 1826, două așezări inițiale, Czestochowa Veche (fondată în sec. XIII) și Jasna Góra (sec. XIV), s-au unit într-una singură. Cunoscut pentru bogăția sa, până în sec. XV, orașul a rezistat asediilor suedezilor din 1655 și din 1705, însă a fost ocupat de germani în Primul și în Al Doilea Război Mondial. Printre ramurile industriale ale orașului se numără textilele, hârtia, oțelul, fierul, chimicalele și produsele alimentare. Faimoasa pictură *Madona Neagră* este păstrată într-o veche mănăstire.

Dabija, Nicolae

(n. 15.06.1948, Codreni, Lăpuşna, Republica Moldova)

Scriitor, istoric literar și om politic român din Republica Moldova. După debutul din ziarul *Tinerimea Moldovei* (1965), a urmat cursurile Universității de Stat din Moscova (1966–1972), secția Ziaristică, dar a fost exmatriculat pentru „activități antisovietice" (1969) și reabilitat un an mai târziu, fiind admis la Facultatea de Filologie. Apariția liricii de idei din placheta *Ochiul al treilea* (1975) face din poet unul dintre reprezentanții generației șaptezeciste din literatura Moldovei din stânga Prutului, care se va numi chiar „generația ochiului al treilea". Lirica sa va evolua programatic, de la promovarea esteticului spre lirismul pur, extras în principal din etosul folcloric. *Zugravul anonim* (1985) și *Aripă sub cămașă* (1989) coboară în mitologia populară, pentru ca în volumele următoare, *Dreptul la eroare* (1993) și *Cerul lăuntric* (1998), discursul liric să se radicalizeze, să treacă într-un registru nou, angajat, neocolind chiar izbucniri polemice, taxând vehement, ironic, evenimente și stări sociale ale timpului. A scris și versuri ludice și s-a preocupat de recuperarea unor vechi scriitori, ignorați, uitați sau chiar necunoscuți (*Antologia poeziei vechi moldovenești*, 1986), dar și de clasicii literaturii române, în colecția de eseuri *Pe urmele lui Orfeu* (1983), scrise pe baza documentelor și a datelor istorice adunate din arhive din Moscova, Kiev sau Harkov. Verbul incisiv este dedicat fără ezitări pronunțării adevărului istoric despre țara sa, exercitat în articolele de atitudine politică angajată *Libertatea are chipul lui Dumnezeu* (1997) și *Icoana spartă* (1998). Este un militant activ al renașterii culturale moldovenești și al apropierii Republicii Moldova de valorile politice, culturale și sociale europene. Este laureat al Marelui Premiu pentru Poezie Nichita Stănescu (1993) și membru de onoare al Academiei Române (2003).

Nicolae Dabija

Dabrowska, Maria *sau* Maria Dombrowska *născută* Marja Szumska

(06.10.1889, Russów, Polonia – 19.05.1965, Varşovia)

Critic literar și scriitoare poloneză. A trăit și a studiat în diverse țări europene. Este cunoscută în special pentru romanul realist *Zile și nopți* (Noce i dnie, 4 vol., 1932–1934), o saga de familie pe tema puterii omului de a se dezvolta în anumite circumstanțe. A mai publicat patru volume de proză scurtă, precum și piese de teatru, eseuri (inclusiv o serie despre Joseph Conrad) și traduceri (inclusiv jurnalul lui Samuel Pepys). Foarte activă în viața politică și socială, a protestat față de cenzura comunistă. Cu toate acestea, funeralii i-au fost organizate de stat.

DAC /Digital-To-Analog Converter/

(convertor digital-analogic)

Proces prin care semnalele digitale (în stare binară) sunt convertite în semnale analogice (care au, teoretic, un număr infinit de stări). De exemplu, un modem convertește datele digitale ale computerului în semnale analogice cu frecvență audio, care pot fi transmise prin liniile telefonice.

Dachau

Primul lagăr de concentrare nazist din Germania, înființat în 1933. A devenit un etalon pentru toate celelalte lagăre de concentrare ale SS. În Al Doilea Război Mondial, au fost construite alte 150 de lagăre în S Germaniei și în Austria, denumite colectiv Dachau. A fost cel mai cunoscut lagăr, aici fiind construite laboratoare de experimente medicale, având drept subiecți prizonierii. Astfel de experimente și condițiile grele de viață au făcut din Dachau unul dintre cele mai dure lagăre, cu toate că nu era un lagăr de exterminare.

Dacia

Țară din Antichitate locuită de geto-daci și care ocupa un teritoriu cuprins între Tisa (V), Nistru (E), Marea Neagră (E), Dunăre (S) și Carpații Păduroși (N). Regatul dacic a ajuns la cea mai mare întindere în timpul regelui Burebista. Capitala era orașul Argedava. Burebista, ajutat și de preotul Deceneu, a săvârșit o reformă politico-religioasă bazată pe abstinență, sobrietate și ascultare de porunci. După moartea lui Burebista (44 î.Hr.), regatul s-a împărțit în alte cinci regate dacice care au fost reunificate de Decebal, probabil fiul lui Scorilo. Decebal a purtat două războaie (101–102, 105–106 d.Hr.) cu romanii și a fost învins de aceștia; pentru a nu suporta umilința capitulării, s-a sinucis. Războiul daco-roman a fost imortalizat pe Columna lui Traian, împăratul Imperiului Roman la acea vreme. După 106 d.Hr., Dacia devine provincie romană, statut pe care îl păstrează până la retragerea aureliană din 270–275 d.Hr., impusă de năvălirile populațiilor migratoare.

Dacia

Dacia literară

Publicație periodică apărută la Iași, Moldova (România), în 1840, sub redacția lui Mihail Kogălniceanu. Prima revistă literară românească, în adevăratul sens al cuvântului, adresată tuturor românilor, a apărut trimestrial (ianuarie–iunie 1840, în total trei numere, denumite fascicule) și reflecta preocupările intelectuale și sensibilitatea epocii, simbolizând o unitate etnică, lingvistică și teritorială. Revista milita implicit pentru realizarea independenței, pentru unitatea culturală și națională a vechii Dacii, preciza că va evita politica și se va ocupa numai de literatura scrisă de românii de pretutindeni, care trebuie să aibă o limbă și o literatură comună. *Introducția*, în fapt programul revistei, formula teoria specificului național al literaturii și înfățișa necesitatea selecției operelor după criteriul valorii, crearea și promovarea unei literaturi originale, prin îndreptarea poeților și a prozatorilor spre trecutul istoric, spre creația populară, spre peisajul natural și social al patriei. Îndrumarea literaturii spre istoria națională și spre poezia populară nu avea doar o justificare estetică evidentă, ci și o implicită intenție patriotică. Se ofereau în acest fel argumente în lupta de emancipare națională și socială. Direcțiile de critică și teorie literară, precum și valoarea literaturii promovate în paginile revistei au influențat hotărâtor evoluția ulterioară a culturii românești. Colaboratori apropiați au fost, printre alții, Vasile Alecsandri, Costache Negruzzi, Alecu Russo, Grigore Alexandrescu, Alexandru Donici.

Dacia literară

Dacian, Ion *născut* Ion Pulca

(1911, Saschiz, Mureș, România – 08.12.1981)

Tenor român, prim-solist și regizor al Teatrului de Stat de Operetă, artist emerit. A debutat pe scena Operei din Cluj, apoi a venit la București, unde a cântat pe scena teatrului de varietăți Alhambra, acolo unde s-a născut tradiția spectacolelor românești de operetă. Supranumit „mirele operetei", Ion Dacian este considerat

Ion Dacian

urmașul faimosului Leonard. Din repertoriul său au făcut parte operetele *Lăsați-mă să cânt!*, *Lysistrata* de G. Dendrino, *Plutașul de pe Bistrița*, *Ana Lugojana* de F. Barbu, *Paganini*, *Țara surâsului* de F. Lehar, *Liliacul* de J. Strauss și *My Fair Lady*. Teatrul de Operetă din București poartă numele său.

Dacoromania

Revistă de filologie editată la Cluj, România, între 1921–1948, de Sextil Pușcariu, în cadrul Muzeului Limbii Române. Aici au fost publicate studii fundamentale de istoria limbii române, de filologie și dialectologie românească, în special de către membri ai școlii lingvistice de la Cluj. Din 1994 este editată o serie nouă, sub egida Institutului de Lingvistică și Teorie Literară Sextil Pușcariu. O publicație academică purtând același nume a fost editată de Paul Miron la Freiburg im Breisgau, între 1973–1993.

dadaism

Mișcare literar-artistică nihilistă, care a apărut la Zürich în 1916 și a înflorit la New York, Berlin, Köln, Paris și Hanovra, la începutul sec. XX. Numele (*în franceză, dada*, căluț de lemn) a fost ales în urma unei trageri la sorți și adoptat de un grup de artiști, printre care Jean Arp, Marcel Duchamp, Man Ray și Francis Picabia, pentru a simboliza accentul pus pe ceea ce este ilogic și absurd, atitudine ce provenea din dezgustul față de valorile burgheze și tristețea pricinuită de Primul Război Mondial. Formele de exprimare arhetipale ale dadaismului au fost poezia absurdă și ready-made. Dadaismul a influențat arta sec. XX; tehnica creației ca un rezultat al întâmplării s-a regăsit în suprarealism, expresionismul abstract, în arta conceptuală și în arta pop.

Daddi, Bernardo

(cca 1290, Florența?, azi Italia – 1355, Florența?)

Pictor italian. A devenit unul dintre pictorii cei mai importanți din Florența, după moartea profesorului său, Giotto. A condus un mic atelier de lucru, realizând tablouri de devoțiune și piese de altar portabile. Lucrările lui includ un triptic pentru biserica Ognissanti (1328) și un poliptic, *Crucificare cu opt sfinți* (1348). Stilul său – o fuziune între seriozitatea lui Giotto și luminozitatea artei sieneze, prezentând madone zâmbitoare, flori și draperii – a rămas stilul dominant al picturii florentine de-a lungul sec. XIV.

Dadra și Nagar Haveli

Teritoriu unional în V Indiei, situat între statele Gujarat și Maharashtra. Suprafața: 491 kmp; 220 451 loc. (2001). Centrul administrativ: Silvassa. Teritoriul este parțial acoperit cu păduri, restul pământului fiind rezervat culturilor și islazurilor. Dezvoltarea industrială este limitată. În perioada 1783–1785, s-a aflat sub stăpânire portugheză. În 1954, mișcările de eliberare ale indigenilor i-au determinat pe portughezi să se retragă, Dadra devenind astfel teritoriu unional al Indiei în 1961. Populația este predominant hindusă.

dafin

Specie de arbuști cu frunze aromate, mai ales dafinul dulce sau laurul (*Laurus nobilis*); frunza de dafin este folosită la condimentarea diverselor preparate culinare. Laurul-californian (*Umbellularia californica*) este un copac ornamental numit tot dafin. Dafinul-de-rom sau, simplu, dafinul (*Pimenta racemosa*) are frunze și ramuri din care se obține, prin distilare, uleiul de dafin folosit la parfumuri și la prepararea romului de dafin, un produs cosmetic aromatic și medicinal.

dafinul-oii

Arbust (*Kalmia angustifolia*) ramificat vertical, lemnos, din familia ierbii-negre (*Ericaceae*). Înălțimea maximă este de 0,3–1,2 m, are frunze lucioase, pieloase, veșnic verzi, și flori decorative, roz sau roșii. Ca și alte specii de *Kalmia* (printre care se numără laurul-de-munte și alți membri ai acestei familii), acest arbust conține o otravă (andromedotoxina). În NV Americii de Nord, acolo unde crește, animalele domestice (în special oile) care pasc pe izlazuri și pășuni se pot otrăvi, uneori chiar letal, dacă ingerează cantități mari din această plantă.

Dafneforia

În religia greacă, festival ținut din nouă în nouă ani la Teba, în Beoția, în cinstea

lui Apollo Ismenius sau Apollo Chalazius. Acest festival consta într-o procesiune în cadrul căreia se aducea ca ofrandă un tripod de bronz în templul lui Apollo. Se spune că festivalul este rodul unei revelații a generalului teban Polematas, căruia i s-a promis victoria asupra eolienilor și asupra pelasgilor, dacă instituia Dafneforia.

Dagan

Zeu semit al recoltei, părinte al lui Baal. Este inventatorul mitic al plugului. A avut un templu important la Ras Shamra și mai multe sanctuare în Palestina, unde era cunoscut ca zeu al filistenilor. La Ras Shamra, zeul mai important era El, deși Baal a fost recunoscut ca zeu al vegetației în jurul lui 1500 î.Hr.

Dagda *sau* Eochaid Ollathair

În mitologia irlandeză, lider al legendarului Tuatha Dé Danann și părinte al celor trei Brigite și al lui Maponos. În traducere, numele său înseamnă „zeu bun" cu referire mai degrabă la puterile sale decât la caracterul său. Dagda avea un apetit imens pentru mâncare și sex și este posibil să fi fost asociat cu zeul fertilității. Avea un cazan care nu era niciodată gol și o bâtă cu care putea ucide oameni, dar putea să-i și readucă la viață.

dagherotipie

Prima formă reușită de fotografie. Poartă numele lui Louis Daguerre, cel care a inventat tehnica în colaborare cu Nicéphore Niépce. Ei au descoperit că pe o placă de cupru acoperită cu iodură de argint, expusă la lumină într-o cameră fotografică și apoi trecută prin vapori de mercur și fixată cu o soluție din sare, se formează o imagine permanentă. Prima imagine obținută cu ajutorul dagherotipului a fost produsă în 1837. La vremea aceea, Niépce murise, așa că procedeul a primit numele lui Daguerre. Numeroase dagherotipii, în special portrete, au fost realizate la mijlocul sec. XIX; această tehnică a fost treptat înlocuită de procedeul plăcii umede cu colodiu, introdus în 1851.

Dagobert I

(605 d.Hr. –
19.01.639 d.Hr., Saint-Denis, Franța)

Ultimul rege al francilor din dinastia Merovingienilor care a condus un regat politic unit. A devenit rege al Austrasiei în 623 d.Hr. și al întregului regat franc în 629 d.Hr. Dagobert a încheiat un tratat cu împăratul bizantin, i-a învins pe gasconi și pe bretoni și a susținut campanii împotriva slavilor în E. În 631 d.Hr. a trimis o armată în sprijinul uzurpatorului vizigot din Spania. A mutat capitala din Austrasia la Paris, apoi l-a proclamat rege al Austrasiei pe fiul său, în 634 d.Hr. Dagobert a îmbunătățit legea francă, a sprijinit arta și a ridicat marea catedrală Saint-Denis.

Daguerre, Louis (-Jacques-Mandé)

(18.11.1787, Cormeilles, Franța –
10.07.1851, Bry-sur-Marne)

Inventator francez. Inițial scenograf al operei, a deschis în anul 1822 Diorama, o expoziție de imagini cu efecte induse de schimbările de lumină. În 1826, după ce Nicéphore Niépce învățase din experimentele lui Daguerre de imortalizare a imaginii cu ajutorul luminii soarelui, cei doi au devenit parteneri în dezvoltarea procesului heliografic al lui Niépce, până la moartea acestuia, în 1833. Continuând experimentele, Daguerre a descoperit că, expunând o placă impregnată în iodură de argint într-o cameră fotografică, obținea o imagine permanentă, dacă imaginea de pe placă era developată și fixată. În 1839, tehnica dagherotipiei a fost descrisă într-o comunicare prezentată la Academia de Științe.

Dahl, Roald

(13.09.1916, Llandaff, Țara Galilor –
23.11.1990, Oxford, Anglia)

Scriitor britanic. Pilot de vânătoare în Al Doilea Război Mondial, și-a început cariera de scriitor când C.S. Forester l-a încurajat să scrie despre aventurile sale militare; scrierile lui au fost publicate în *Saturday Evening Post.* Colecția de proză scurtă *Cineva ca tine* (Someone Like You, 1953) a devenit bestseller; povestirile ulterioare, multe dintre ele publicate în *The New Yorker,* conțin deseori elemente bizare sau supranaturale. Popularele sale cărți pentru copii *James și piersica uriașă* (James and the Giant Peach, 1961) și *Charlie și fabrica de ciocolată* (Charlie and the Chocolate Factory, 1964) au fost ecranizate.

Dahmer, Jeffrey

(21.05.1960, Milwaukee, Wisconsin, SUA –
28.11.1994, Portage, Wisconsin)

Ucigaș în serie din Statele Unite ale Americii. În 1992, a mărturisit că a omorât,

dezmembrat și, în unele cazuri, a ingerat corpurile a 16 tineri, totul petrecându-se în apropierea casei sale din Milwaukee, într-un șir de crime care au început în 1978, când a ucis un tânăr care făcea autostopul. Detaliile terifiante, inclusiv despre frigiderul său în care se găseau pachete cu părți de trupuri umane, au făcut înconjurul lumii. Justificarea apărării, conform căreia Dahmer era nebun, a fost respinsă de juriu, acuzatul fiind condamnat la 936 de ani de închisoare. În 1994 a fost omorât în bătaie de către un coleg de celulă.

Dahomey

Vezi Benin

Dahomey, Regatul ~

Regat vest-african care s-a dezvoltat între sec. XVIII–XIX, în regiunea unde se găsește în prezent centrul Beninului. Inițial numit Abomey, și-a schimbat numele în Dahomey, după ce s-a extins, în urma cuceririi regatelor vecine Allada (1724) și Whydah (1727). A prosperat de pe urma comerțului cu sclavi pentru Europa, ajungând la apogeu în timpul lui Gezu (1818–1858), sub domnia căruia și-a câștigat independența față de Imperiul Oyo. Societatea era împărțită în familia regală, clasa mijlocie și sclavi; o birocrație centralizată ducea la îndeplinirea ordinelor regelui. Națiunea era pregătită pentru război în vederea expansiunii teritoriale, dar și a capturării de prizonieri pentru comerțul cu sclavi, iar femeile luptau alături de bărbați. Odată cu sfârșitul comerțului cu sclavi, în 1840, Dahomey a început să exporte ulei de palmier, care s-a dovedit a fi mai puțin profitabil; a urmat o perioadă de declin economic. În 1892 a fost cucerit de francezi, devenind parte a coloniei franceze cu același nume.

Daicoviciu, Constantin

(01.03.1898 Căvăran, Caraș-Severin, România – 27.05.1973, Cluj)

Istoric și arheolog român. Cunoscător profund al Antichității, interesul său s-a îndreptat mai ales spre cercetarea istoriei și a civilizației geto-dace, pentru care a efectuat și a condus cercetările arheologice de la cetățile din Munții Orăștiei. În urma acestora, au fost scoase la iveală ruinele de la Grădiștea Muncelului, de la Blidaru și Piatra Roșie, precum și de la castrele romane de la Vețel (Micia) și Moigrad (Porolissum). Activitatea de pe teren și-a concretizat-o în studii și lucrări de mare autoritate științifică, precum *Transilvania în Antichitate* (La Transylvanie dans l'antiquité, 1938), *Sarmizegetusa (Ulpia traiană)* (1939), *Așezările dacice din Munții Orăștiei* (1951), *Dacica. Studii și articole privind istoria veche a pământului românesc* (1971). Concluziile la care a ajuns privind continuitatea romană în Dacia după retragerea aureliană sunt expuse în amplele capitole din sintezele *Istoria României*. A inițiat publicațiile de profil *Acta Musei Napocensis* și *Anuarul Institutului de Studii Clasice*; a fost director al Institutului de Istorie din Cluj (din 1949), al Muzeului de Istorie a Transilvaniei (1945–1973) și profesor universitar. Membru al Academiei Române (1955) și al mai multor societăți științifice și academii din străinătate, precum și laureat al Premiului Herder (1968).

Constantin Daicoviciu

Daigak Guksa

(1055, Coreea – 1101, Coreea)

Preot budist coreean care a introdus budismul ch'ŏnt'ae (*în chineză*, tiantai) în Coreea. A devenit călugăr la vârsta de 11 ani și a studiat în China. La întoarcerea în Coreea, a promovat doctrina ch'ŏnt'ae, încercând să reconcilieze cele două secte principale coreene, Școala kyo (textuală) și școala sŏn (*în chineză*, chan, *în japoneză*, zen; contemplativă). Introducerea budismului ch'ŏnt'ae a stimulat reorganizarea Școlii sŏn chogye, care a devenit cel mai important ordin al budismului coreean. Daigak Guksa a adunat și a publicat 4 700 de cărți sfinte budiste și un catalog de scrieri ale sectelor.

Daimler, Gottlieb (Wilhelm)

(17.03.1834, Schorndorf, Württemberg, Germania – 06.03.1900, Cannstatt)

Inventator german. De formație inginer, a fost unul dintre fondatorii companiei constructoare de motoare Daimler, înființată în 1882. A brevetat în 1885 unul dintre primele motoare cu combustie internă, fiind primul care a folosit un motor pe benzină pentru a pune în mișcare o bicicletă (*vezi* motocicletă). Au urmat alte inovații, care au culminat în 1889 cu automobilul pe patru

roți ce putea fi comercializat. Compania Daimler a fost înființată la Cannstadt în 1890, iar în 1899 a produs prima mașină Mercedes. În 1926, compania sa a fuzionat cu cea înființată de Karl Benz. *Vezi* Daimler-Chrysler AG.

Daimler-Chrysler AG

Producător german de automobile. A luat ființă în 1998 prin fuziunea dintre Daimler-Benz și Corporația Chrysler, producătoare de mașini. Rădăcinile sale germane se găsesc în companiile conduse de Gottlieb Daimler și Karl Benz, care au fuzionat în anul 1926. Limuzina Mercedes-Benz, produsă pentru prima oară de Daimler în 1901, se află la baza succesului financiar al companiei. Daimler-Chrysler produce automobile, camioane și autobuze. Mărcile sale sunt Mercedes, Dodge, Jeep și Plymouth.

daimyo

Denumire generică a marilor seniori feudali din Japonia (sec. X–XI). Termenul a fost inițial atribuit conducătorilor militari care dețineau controlul teritorial asupra proprietăților funciare în care se împărțise țara; mai târziu, între sec. XIV–XV, daimyo au fost guvernatorii militari ai shogunatului Ashikaga (*vezi* perioada Muromachi). Deși aveau jurisdicție legală asupra unor zone cât provinciile, proprietățile lor erau relativ mici. După ce țara a trecut printr-un război distrugător, daimyo au încercat să păstreze teritorii mai mici, dar unite, care să le aparțină lor sau vasalilor lor. Treptat, ca urmare a confruntărilor militare permanente, tot mai puțini daimyo dețineau mari suprafețe de pământ. Când Tokugawa Ieyasu a desăvârșit unificarea Japoniei, în 1603, cca 200 de daimyo au fost aduși sub hegemonia sa. În perioada Tokugawa, daimyo au jucat rolul conducătorilor locali pe trei sferturi din teritoriul țării. După restaurația Meiji, daimyo au devenit o castă nobiliară pensionară a curții imperiale cu sediul la Tokyo. *Vezi* Han.

Dakar

Oraș, capitala Senegalului, 1 009 256 loc. (2004), în zona metropolitană 2 098 648. Unul dintre principalele orașe-port de pe coasta vestică a Africii, este situat la mijlocul distanței dintre fluviul Senegal și fluviul Gambia. Întemeiat de francezi în 1857, s-a dezvoltat datorită construirii în 1886 a primei linii de cale ferată din V Africii, între St. Louis și Dakar. În 1902 a devenit capitala Africii Occidentale Franceze, iar în 1960, a statului Senegal. Dakar este un important centru industrial și de servicii al Africii tropicale. Aici se găsesc muzee de etnografie și arheologie, precum și un muzeu de istorie și unul al mării, în învecinatul Goreé.

dakota

Vezi sioux

Dakota de Nord

Stat din SUA, 642 200 loc. (2000). Situat în regiunea central-nordică, are suprafața de 183 123 kmp; centrul administrativ este Bismarck. Este traversat de fluviul Missouri, iar Red River formează granița de E a statului. Există dovezi ale existenței unei populații preistorice pe toată suprafața statului. În momentul venirii europenilor, era locuit de numeroase triburi ale amerindienilor de câmpie. A devenit parte integrantă a Statelor Unite, odată cu Achiziția Louisiana, în 1803. Partea nord-vestică a fost adăugată în urma unui tratat cu Marea Britanie din 1818. În 1804–1805, membrii expediției Lewis și Clark au petrecut iarna împreună cu indienii. În 1861 a fost integrat Teritoriului Dakota. Separat de Dakota de Sud, a fost admis în Uniune în 1889, ca al 39-lea stat american. În sec. XX, istoria statului Dakota de Nord a fost marcată de procesul de mecanizare a agriculturii, de extinderea fermelor și de dispariția populației rurale. În anii 1950 a devenit un stat producător de petrol; în anii 1960 aici au fost construite baze aeriene și amplasamente de rachete. Printre orașele sale mai mari se numără Fargo, Grand Forks și Minot.

Dakota de Sud

Stat din regiunea central-nordică a SUA, 754 844 loc. (2000). Se întinde pe o suprafață de 199 730 kmp, iar centrul administrativ se află la Pierre. Are trei regiuni principale: preria estică, Marile Câmpii centrale, care includ Badlands, și Black Hills spre V. Fluviul Missouri traversează statul de la N spre S. Francezii au explorat regiunea în sec. XVIII și au vândut-o Statelor Unite ca Achiziția Louisiana din 1803. Expediția Lewis și Clark a petrecut vreo șapte săptămâni aici, în 1804.

Teritoriul Dakota a fost creat în 1861, dar regiunea era slab populată. Descoperirea aurului din zona Black Hills în 1875–1876 a atras un număr mare de oameni. Indienii și imigranții albi au dus numeroase lupte între ei, până la masacrul de la Wounded Knee din 1890. În 1889 a devenit cel de-al 40-lea stat al Statelor Unite. Economia se bazează în principal pe creșterea animalelor. Dakota de Sud este lider în creșterea vitelor și a porcinelor, iar agricultura este bazată pe cultura de cereale. Turismul este o parte importantă a economiei, printre punctele de atracție numărându-se Muntele Rushmore, Parcul Național Wind Cave, Badlands și Monumentul Național Jewel Cave.

Dal

Râu situat în regiunea central-sudică a Suediei. Format din două bifurcații, Öster Dal și Västerr Dal, curge spre SE, pe o distanță de 520 km, din munții de la granița norvegiană până în Golful Botnic.

Daladier, Édouard

(18.06.1884, Carpentras, Franța – 10.10.1970, Paris)

Om politic francez. A fost ales în Camera Deputaților din partea Partidului Radical în 1919; a servit în diverse cabinete și a format guverne de scurtă durată în 1933 și în 1934. În calitate de prim-ministru (1938–1940), a căutat să evite războiul, semnând Acordul de la München. Arestat după ce Franța a fost ocupată de Germania în Al Doilea Război Mondial, a fost întemnițat până în 1945. După război, s-a întors în Camera Deputaților (1946–1958).

dalai lama

Conducător spiritual al ordinului monahal budist tibetan dge-lugs pa (pălăriile galbene). Primul conducător al ordinului a fost Dge-'dun-grub-pa (1391–1475), fondator al unei mănăstiri din centrul Tibetului. Succesorii săi au fost considerați reîncarnările sale și, aidoma lui, manifestări ale lui bodhisattva Avalokitesvara. Al doilea conducător al ordinului a construit mănăstirea 'Brasspungs în apropiere de Lhasa, ca sediu al ordinului, iar al treilea a primit titlul de Dalai (Ocean) din partea lui Altan Han. Al cincilea conducător, Ngag-dbang-rgya-mtsho (1617–1682), a stabilit supremația ordinului dge-lugs-pa asupra altor ordine. Al 13-lea dalai lama, Thub-bstan-rgya-mtsho (1875–1933), a obținut puterea politică și spirituală după ce chinezii au fost expulzați în 1912. Al 14-lea dalai lama este în prezent Bstan-'dzin-rgya-mtsho (n. 1935). A urcat pe tron în anul 1940, însă a fugit în 1959, urmat de 100 000 de adepți, în urma unei revolte eșuate împotriva chinezilor care ocupaseră Tibetul în 1950. Guvernează din exil, din Dharmsala, India. O persoană apreciată în întreaga lume, i s-a decernat Premiul Nobel pentru pace, ca recunoaștere a campaniei constructive și progresiste pentru rezolvarea problemelor lumii.

Daley, Richard J(oseph)

(15.05.1902, Chicago, Illinois, SUA – 20.12.1976, Chicago)

Om politic american, primar al orașului Chicago (1955–1976). Avocat în orașul natal, Chicago, Daley a deținut funcția de director al bugetului (1948–1950) și grefier al ținutului Cook (1950–1955), înainte de a fi ales primar. A impulsionat reînnoirea urbană și construcția de autostrăzi, realizând și o reformă majoră a departamentului de poliție, însă a fost criticat pentru eșecul în eliminarea segregației rasiale din politica construcției de locuințe și din școlile publice, pentru că a încurajat construirea de zgârie-nori în centrul orașului și pentru măsurile brutale luate împotriva demonstranților de la Convenția Națională Democrată din 1968. Controlul sever al politicilor orașului prin sistemul de acordare a locurilor de muncă i-a adus reputația de „Cel din urmă patron al marelui oraș". Ultimii săi ani au fost tulburați de scandalurile în care au fost implicați membrii administrației sale. Fiul său, Richard M. Daley (n. 1942), a fost ales primar în 1989.

Dalhousie, James Andrew Broun Ramsay, Marchiz de ~

(22.04.1812, castelul Dalhousie, Midlothian, Scoția – 19.12.1860, castelul Dalhousie)

Guvernator-general britanic al Indiei (1847–1856). A devenit membru al Parlamentului în 1837, iar mai târziu a fost ministru al comerțului, câștigându-și reputația pentru eficiența administrativă. În calitate de guvernator-general al Indiei, a dobândit teritorii pe cale diplomatică și militară. Deși a creat harta Indiei moderne prin anexarea provinciilor independente, cea mai mare realizare a sa o constituie unirea acestor provincii într-un stat centralizat.

Marchizul de Dalhousie, pictură în ulei de Sir John Watson-Gordon, 1847; Galeria Naţională de Portrete, Londra

GALERIA NAŢIONALĂ DE PORTRETE, LONDRA

A dezvoltat un sistem de comunicaţii şi de transporturi modern şi a instituit reforme sociale. A părăsit India în 1856, dar controversata sa politică de anexare a teritoriilor a fost considerată un factor care a contribuit la revolta indiană (1857).

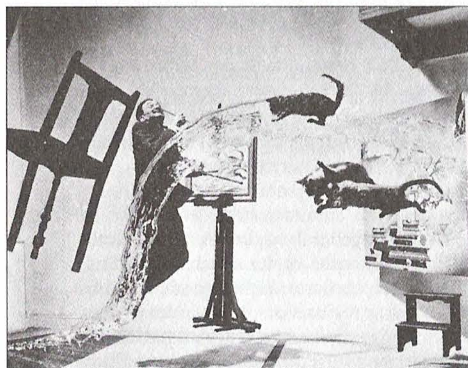
Dalí (y Domenech), Salvador (Felipe Jacinto)

(11.05.1904, Figueras, Spania – 23.01.1989, Figueras)

Pictor, sculptor, designer şi gravor spaniol. A studiat la Madrid şi la Barcelona, apoi s-a mutat la Paris, unde, spre sfârşitul anilor 1920, după ce a citit scrierile lui Sigmund Freud despre semnificaţia erotică a imaginilor produse de subconştient, s-a alăturat suprarealiştilor (*vezi* suprarealism). Odată ce Dalí şi-a definit metoda, stilul său s-a maturizat foarte repede, iar între 1929–1937 a creat picturile care l-au făcut cel mai cunoscut artist suprarealist din lume. Picturile sale descriu o lume de vis, în care obiectele obişnuite, pictate cu un realism meticulos, sunt juxtapuse, deformate sau metamorfozate în moduri bizare. În cea mai faimoasă lucrare a sa, *Persistenţa memoriei* (1931), nişte ceasuri se topesc într-un peisaj straniu. Împreună cu Luis Buñuel a creat filmele suprarealiste *Câinele andaluz* (Un chien andalou, 1928) şi *Vârsta de aur* (L'Age d'or, 1930). Exclus din mişcarea suprarealistă după ce a adoptat un stil mai academic, a creat iconografii, bijuterii, design interior şi ilustraţie de carte. Opera sa, extrem de accesibilă, precum şi publicitatea atrasă de excentricitatea, exhibiţionismul şi comportamentul său au făcut din el un om extrem de bogat.

© PHILIPPE HALSMAN

Dalí Atomicus sau *Dalí cu toate lucrurile în aer*, fotografie de Philippe Halsman, 1948

Dalian sau Ta-lien anterior Lüda Lü-ta în japoneză Dairen

Oraş, 2 181 600 loc. (2003), şi port în peninsula Liaodong, provincia Liaoning din China. Arendat Rusiei în 1898, a devenit port liber şi punctul terminus al Căii Ferate a Chinei de Est (1899). Japonezii l-au ocupat în timpul războiului ruso-japonez (1904), iar apoi le-a fost cedat prin tratatul din 1905; Dalian a devenit din nou port liber în 1906. Trupele sovietice au invadat oraşul în 1945, însă, în urma unui tratat între chinezi şi sovietici, a rămas sub suveranitate chineză, cu drepturi preferenţiale asupra portului pentru URSS; trupele sovietice s-au retras în 1955. Printre ramurile industriale ale oraşului se numără pescuitul, construcţiile navale, rafinarea petrolului, construcţia de locomotive, maşini-unelte, textile şi chimicale.

dalie

Denumire comună pentru cele 12–20 de specii de plante erbacee, cu rădăcini tuberizate, ce alcătuiesc genul *Dahlia*, familia *Compositae*, originare din zonele înalte ale Mexicului şi ale Americii Centrale. Frunzele celor mai multe specii sunt penate cu foliole serat incizate şi dinţate. Aproximativ şase specii sunt cultivate ca flori ornamentale. Speciile sălbatice au flori radiale pe un receptacul comun, reunite în calatidii mari, dispuse în vârful pedunculilor, dar multe varietăţi de plante ornamentale, cum ar fi dalia obişnuită, de grădină (*D. bipinnata*), au petale scurte. Daliile sunt albe, galbene, roşii sau purpurii.

Dallapiccola, Luigi

(03.02.1904, Pisino, Istria, Imperiul Austriac – 19.02.1975, Florenţa, Italia)

Compozitor italian de origine croată. Iniţial influenţat de muzica lui Claude Débussy, mai târziu s-a inspirat din cea a lui A. Schönberg, devenind principalul

compozitor italian serialist. Lucrarea sa *Cântece de închisoare* (Canti di prigionia, 1941) a fost inspirată din experiența fascismului, la fel ca și opera sa *Prizonierul* (Il prigioniero, 1948). Printre lucrările sale importante se numără operele *Zbor de noapte* (Volo di notte, 1939), *Iov* (Job, 1950) și *Ulise* (1968).

Dallas

Oraș în N statului Texas, SUA, 1 188 580 loc. (2000). Situat pe râul Trinity, a fost înființat în 1841 și se pare că a primit numele lui George Mifflin Dallas. Deși bumbacul a impulsionat dezvoltarea orașului, descoperirea, în 1930, a marelui câmp petrolifer din E Texasului a făcut din Dallas un important centru al industriei petroliere. S-a dezvoltat spectaculos după Al Doilea Război Mondial, când câteva firme constructoare de avioane s-au stabilit în zonă. Acestea au fost urmate de uzine de asamblare de aparate electronice și de automobile. Este centrul a peste o sută de companii de asigurări, centrul financiar principal din SV SUA și, totodată, un nod important de transport. Are numeroase centre educaționale, printre care Universitatea Metodistă de Sud (înființată în 1911). Este cunoscut pentru viața sa culturală: operă, balet, concerte simfonice. Găzduiește Teatrul Kalita Humphrey, proiectat de Frank Lloyd Wright.

Dallas, George Mifflin

(10.07.1792, Philadelphia, Pennsylvania, SUA – 31.12.1864, Philadelphia)

Om politic american, fiul lui Alexander J. Dallas, ministru al trezoreriei (1814–1816). A fost senator (1831–1833), iar ulterior – ambasador în Rusia (1835–1839). A fost vicepreședinte sub James Polk (1845–1849). În calitate de ambasador în Anglia (1851–1856), a obținut o renunțare din partea Angliei de a percheziționa navele în apele internaționale. Orașul Dallas din Texas a primit numele său.

Dalmația *în sârbo-croată* Dalmacija

Regiune istorică în Croația. Cuprinde o fâșie de coastă și insulele situate de-a lungul Mării Adriatice, traversată în interior de Alpii Dinarici. Frumusețea peisajului a făcut din turism un sector economic important; Dubrovnik și Split sunt atracții turistice mediteraneene. Ocupată de iliri către anul 1000 î.Hr., a fost colonizată de greci începând cu sec. IV î.Hr., iar apoi controlată de Roma, între sec. III–V d.Hr. Sub conducere venețiană, în 1420 a trecut sub stăpânirea Austriei după căderea lui Napoleon. Cea mai mare parte a Dalmației a devenit parte a Iugoslaviei în 1920. Anexată Italiei în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, a revenit Iugoslaviei în 1947, ca parte a Republicii Croate.

dalmațian

Rasă de câini, numită astfel după regiunea Dalmația de pe coasta Mării Adriatice, locul său de proveniență. De fapt, locul și perioada creării rasei sunt necunoscute. Deși a servit drept câine de pază, câine de război, mascotă a departamentului de pompieri, câine de vânătoare sau ciobănesc, a devenit cunoscut drept câine de poștalion, pe post de escortă și pază a vehiculelor trase de cai. Se remarcă prin blana sa albă cu pete negre, cu păr scurt, neted și lucios. Are o înălțime cuprinsă între 48 și 58,5 cm și cântărește între 23 și 25 kg, fiind, în general, liniștit și prietenos.

Dalmațian

Dalriada

Vechi regat în NE Irlandei și V Scoției. Cunoscut încă din sec. V d.Hr., includea partea de N a actualului comitat Antrim din Irlanda de Nord, precum și partea centrală a insulelor Hebride și Argyll din Scoția. Inițial, Argyll a fost populat de nord-irlandezi, cunoscuți sub numele de scoți, teritoriul devenind o regiune irlandeză (adică scoțiană). La sfârșitul sec. V d.Hr., conducătorii Dalriadei irlandeze s-au extins până în Dalriada scoțiană. Dalriada irlandeză a decăzut treptat, în timp ce Dalriada scoțiană a continuat să se extindă. La mijlocul sec. IX d.Hr., picții au trecut sub conducere dalriadică și întreaga țară a fost cunoscută mai apoi sub numele de Scoția.

daltă

Unealtă de tăiat, cu o muchie ascuțită la capătul unei pene de metal, folosită (adesea împreună cu un ciocan) pentru prelucrat, cioplit sau tăiat materiale solide, cum ar fi lemnul, piatra sau metalul.

Unelte din silex, precursoare ale dălții, erau cunoscute încă din 8000 î.Hr.; egiptenii din Antichitate foloseau dalta de cupru, iar mai târziu pe cea de bronz, cu care prelucrau lemnul și piatra moale. În prezent, dălțile sunt din oțel, având forme și grade diferite de duritate, în funcție de scopul utilizării.

Dalton, frații ~

Infractori americani. Născuți probabil în ținutul Cass, statul Montana, au lucrat ca văcari în Oklahoma, însă, în preajma lui 1889, au devenit hoți de cai. În 1890–1891 prădau cazinourile, trenurile și băncile. În 1892, Bob, Grat și Emmett Dalton, împreună cu alți doi membri ai bandei au venit în Coffeyville, statul Kansas, pentru a jefui băncile; au fost recunoscuți, iar voluntarii care se ocupau de ordinea publică i-au omorât pe toți, cu excepția lui Emmett, care a fost rănit și întemnițat pentru 14 ani. Cel de-al patrulea frate, Bill, s-a întors în Oklahoma înaintea raidului; mai târziu, și-a format propria bandă, însă în 1894 a fost împușcat de oamenii legii, în timp ce se juca cu fiica sa.

Dalton, John

(5/6.09.1766, Eaglesfield, Cumberland, Anglia – 27.07.1844, Manchester)

Chimist și fizician britanic. Și-a petrecut cea mai mare parte a vieții dând lecții particulare și studiind. Lucrarea sa despre gaze l-a condus la enunțarea legii lui Dalton (*vezi* legile gazelor). A inventat un sistem de simboluri chimice, a stabilit masele relative ale atomilor și le-a aranjat într-un tabel. Capodopera sa de sinteză a fost teoria atomică, potrivit căreia fiecare element este compus din particule minuscule și indestructibile, numite atomi, care au aceeași masă atomică, teorie care a ridicat chimia la rang de știință cantitativă. A fost, de asemenea, primul care a descris orbirea (1794), iar jurnalul său meteorologic, în care a făcut însemnări toată viața, conținea peste 200 000 de observații. Este cunoscut drept unul dintre părinții fizicii moderne.

John Dalton, gravură de W. Worthington, după un portret de William Allen, 1814

BRITISH MUSEUM; FOTO J.R. FREEMAN & CO. LTD.

daltonism

Incapacitate de a distinge una sau mai multe culori. Retina umană conține trei tipuri de celule cu conuri care absorb lumina din diferitele părți ale spectrului. Absența acestor celule duce la incapacitatea de a percepe culorile roșu, verde și albastru. Daltonismul este o trăsătură legată de sex (*vezi* recesivitate), având o frecvență de 20 de ori mai mare la bărbați decât la femei.

Daly

Râu în NV Teritoriilor de Nord din Australia. Format la confluența a trei râuri mici, curge pe 320 km, pornind dintre dealurile aflate la V de Ținutul Arnhem, până în golful Anson, din Marea Timor. În bazinul acestuia s-au dezvoltat ferme de vite și culturi de alune și de tutun. A fost explorat pentru prima dată de europeni în 1865. Este navigabil pe o lungime de 115 km în amonte de gura de vărsare.

Daman și Diu

Teritoriu unional în V Indiei, pe Coasta Malabar, 158 059 loc. (2001). Centrul său administrativ este la Daman, 35 743 loc. (2001). Este alcătuit din două districte mari: Daman, pe coasta Gujarat, la N de Mumbai (Bombay), și insula Diu, lângă coasta de S a peninsulei Kathiawar. Foste teritorii portugheze, Daman și Diu au fost anexate Indiei în 1962. Populația este predominant hindusă. Agricultura și pescuitul sunt principalele activități economice.

Damaraland

Regiune istorică în partea central-nordică a Namibiei. A fost ocupată de populațiile herero și khoisan, care au subjugat populația autohtonă bergdama. Se întinde între deșerturile Namib și Kalahari, și de la Ovamboland până la Great Namaqualand, cu centrul la Windhoek. Regiunea de pășune este potrivită atât pentru vânatul nomad, cât și pentru viața sedentară a indigenilor sau pentru creșterea vitelor de către europeni, care, la începutul sec. XX, au strămutat populațiile indigene și le-au confiscat turmele.

Damasc *în arabă* Dimashq

Oraș, 1 614 500 loc. (2004), capitala Siriei. Situat într-o oază deșertică la poalele Munților Antiliban, a fost un centru important în Antichitate. Se crede că este cel

mai vechi oraș locuit, întrucât s-au găsit aici dovezi arheologice ce datează încă din mileniul IV î.Hr. Cele mai vechi dovezi scrise se găsesc pe niște tăblițe egiptene din sec. XV î.Hr. și în sursele biblice, care se referă la oraș ca fiind capitala arameilor. În decursul istoriei a cunoscut mai multe stăpâniri: a Asiriei în sec. VIII î.Hr., apoi a Babilonului, a Persiei, a Greciei și a Romei; a rămas sub stăpânire romană și apoi bizantină, pentru ca în anul 635 d.Hr. să cadă în mâinile arabilor. Capitală a dinastiei Omeiazilor, a cunoscut o perioadă înfloritoare în epocă, iar rămășițele Marii Moschei sunt încă în picioare. Ocupat de turci în 1516, a rămas în Imperiul Otoman aproape 400 ani. Damascul a fost ocupat de Franța în 1920, recăpătându-și independența în 1946, ca parte a Siriei. Astăzi, orașul este un înfloritor centru comercial, universitar și științific. Centrul vechi a fost desemnat parte a Patrimoniului Mondial UNESCO în 1979.

Damasc, Documentul din ~ *sau* fragmentele zadokite

Document asociat cu vechea comunitate evreiască din Qumran, care a fugit în deșert, în timpul persecuțiilor lui Antioh IV Epifanul (175–164/163 î.Hr.). Documentul precedă revolta din 66–70 d.Hr., care a forțat comunitatea să se dezmembreze. Este cunoscut din fragmentele găsite în peșterile din Qumran, precum și din manuscrisele din sec. X–XII. Prima secțiune este un îndemn la supunere față de legământul cu Dumnezeu și la respectarea Sabatului și îl prezintă pe liderul sectei, Învățătorul Dreptății. A doua parte conține legi privind jurămintele, adunările comunității, admiterea și instruirea noilor membri. *Vezi* Manuscrisele de la Marea Moartă.

d'Amboise, Jacques *născut* Jacques Joseph Ahearn

(n. 28.07.1934, Dedham, Massachusetts, SUA)

Coregraf și dansator american al trupei New York City Ballet (1949–1984), remarcat pentru interpretările sale atletice din rolurile clasice. A studiat la Școala de Balet American și a debutat la vârsta de 12 ani. S-a alăturat Baletului din New York la 15 ani, iar din anii 1950 până în anii 1970 a creat roluri principale în balete precum *Simfonia Vestului* (Western Symphony, 1954), *Stars and Stripes* (1958) și *Cui îi pasă?* (Who Cares?, 1970). D'Amboise a fost admirat pentru stilul său interpretativ atletic atât în rolurile de compoziție, cât și în cele clasice. A jucat și în filme. Ulterior, a fondat și condus Institutul Național de Dans, o organizație nonprofit care promovează predarea dansului în școli.

dame

Joc pe o tablă de șah disputat între doi jucători, fiecare având 12 piese, poziționate (de obicei) pe pătratele negre. Jocul constă în mutarea unei piese înainte sau oblic pe un pătrat alăturat, cu scopul de a sări peste piesele adversarului pentru a le captura. Când toate piesele adverse sunt îndepărtate, este declarată victoria. Când o piesă ajunge pe ultimul rând (rândul regelui), primește o piesă de aceeași culoare cu care poate muta în orice direcție. Jocuri asemănătoare au existat încă din Antichitate în diverse culturi.

Damião, Frei *născut* Pio Gianotti

(05.11.1898, Italia – 31.05.1997, Recife, statul Pernambuco, Brazilia)

Călugăr brazilian de origine italiană. A devenit călugăr capucin la vârsta de 16 ani, iar ulterior a studiat la Roma. În 1931 a fost trimis în Brazilia, unde și-a petrecut restul vieții, călătorind în regiunile sărace din NE țării. Și-a făurit o reputație de făcător de minuni, ale cărui atingeri sau rugăciuni îndepărtau durerea și vindecau bolile. Conservator din punct de vedere doctrinar, era în conflict cu preoții de stânga care susțineau teologia eliberării. După moartea sa, episcopul din Petrolina a început procesul de beatificare a lui Frei Damião.

Damien de Molokai, părintele ~ *născut* Joseph de Veuster

(03.01.1849, Tremelo, Belgia – 15.04.1889, Molokai, Hawaii; canonizat 11.10.2009, sărbătorit pe 10 mai)

Preot belgian. După instruirea primită la colegiul din Braine-le-Comte, s-a alăturat Societății Inimilor Sfinte ale lui Iisus și Mariei în 1858. A plecat în calitate de misionar în insulele Hawaii în 1863, fiind hirotonisit în 1864. În 1873 s-a ocupat voluntar de colonia de leproși de pe insula Molokai. Acolo a slujit atât ca medic, cât și ca preot, îmbunătățind radical condițiile de viață și construind două orfelinate. În 1884, s-a molipsit de lepră, însă a refuzat să-și părăsească menirea și a murit în Molokai, cinci ani mai târziu.

Damocles
(sec. IV î.Hr.)

Nobil de la curtea lui Dionysios I cel Bătrân din Siracusa, Sicilia. Legendele spun că atunci când Damocles a vorbit în termeni extravaganți despre fericirea lui Dionysios, suveranul i-a replicat invitându-l la un banchet și așezându-l sub o sabie susținută de un fir de ață, demonstrând astfel cât de trecătoare este viața celor care dețin puterea.

Damodar
Râu în NE Indiei. Izvorăște, alături de numeroșii săi afluenți, din platoul Chota Nagpur din Jharkhand și curge spre E pe o distanță de 592 km, prin Bengalul de Vest, pentru a se uni cu râul Hugli la SV de Kolkata (Calcutta). În văile lui se găsesc cele mai bogate zăcăminte de cărbune și de mică din India, fiind o zonă economică înfloritoare.

Dampier, William
(08.1651, East Coker, Somerset, Anglia – 03.1715, Londra)

Corsar și explorator englez. La început a fost pirat, acționând mai ales de-a lungul coastei vestice a Americii de Sud și în Pacific. În 1697 a publicat o carte care a devenit celebră, *O nouă călătorie în jurul lumii* (A New Voyage Round the World). În perioada 1699–1701 a explorat coastele Australiei, Noii Guinei și ale Noii Britanii, pentru Amiralitatea britanică. A fost judecat pentru cruzimea sa, dar i s-a încredințat conducerea unei expediții în Mările Sudului (1703–1707). A fost un observator minuțios al fenomenelor naturale; pe una dintre bârnele navei sale se găsește cea mai veche descriere europeană a unui taifun.

Damu
În religia mesopotamiană, zeu sumerian al vegetației și al orașului Girsu, de pe malurile fluviului Eufrat. Primăvara, era asociat cu curgerea sevei. În traducere, numele său înseamnă „copilul", iar cultul său implică bocete, lamentație și căutarea zeului. Cultul lui Damu a influențat cultul lui Dumuzi, Păstorul – zeitate sumeriană a triburilor crescătoare de animale. Damu era și numele unei zeițe a vindecării.

Dana, Charles A(nderson)
(08.08.1819, Hinsdale, New Hampshire, SUA – 17.10.1897, Glen Clove, New York)

Jurnalist american. A trăit în comunitatea utopică de la Ferma Brook timp de cinci ani, apoi a devenit redactor la *New York Tribune,* ziarul lui Horace Greeley, în care milita pentru abolirea sclaviei. A devenit erou național în calitate de editor și acționar al ziarului *New York Sun* (1868–1897), care, sub conducerea sa, a devenit foarte popular, fiind un model de jurnalism. Alături de George Ripley, a editat *Noua Enciclopedie Americană* (New American Cyclopaedia, 1857–1863). A mai editat o antologie de versuri de succes și a scris cărți precum *Arta de a face un ziar* (The Art of Newspaper Making, 1895).

Dana, James D(wight)
(12.02.1813, Utica, New York, SUA – 14.04.1895, New Haven, Connecticut)

Geolog, mineralog și naturalist american. A absolvit cursurile Universității Yale (1833). S-a alăturat unei expediții americane de explorare a Mărilor Sudului (1838–1842), în calitate de geolog și zoolog. Contribuțiile sale la revista *American Journal of Science* au stimulat cercetarea geologică americană. Investigațiile sale privind formarea continentelor și a oceanelor l-au condus la concluzia evoluției progresive a caracteristicilor fizice ale Pământului. La sfârșitul vieții a acceptat teoria evoluționistă a lui Charles Darwin. Sub conducerea sa, geologia americană s-a transformat dintr-o colecție de date într-o adevărată știință.

Dana, Richard Henry
(01.08.1815, Cambridge, Massachusetts, SUA – 06.01.1882, Roma, Italia)

Scriitor american și avocat. A părăsit Colegiul Harvard din cauza vederii slabe și s-a angajat ca marinar. După ce și-a recăpătat sănătatea, s-a întors în SUA și a devenit avocat. Este cunoscut pentru autobiografia *Doi ani de strajă la catarg* (Two Years Before the Mast, 1840), care înfățișa abuzurile îndurate de marinari. *Prietenul marinarului* (The Seaman's Friend, 1841) a devenit un manual de bază despre drepturile legale și îndeletnicirile marinarilor. A mai elaborat o ediție academică a lucrării *Elemente de drept internațional* (Elements of International Law, 1866), a

Richard Henry Dana

lui Henry Wheaton, care oferea asistență juridică gratuită sclavilor fugari. A fost și avocat în statul Massachusetts.

Danae

În legendele grecești, fiica lui Acrisios, regele Argosului. După ce oracolul l-a anunțat pe tatăl ei că va rămâne însărcinată și va avea un fiu care îl va ucide, Acrisios a închis-o pe Danae într-un turn. Zeus a vizitat-o sub forma unei ploi de aur, iar ea i-a dat naștere lui Perseu. Mama și fiul au fost apoi închiși într-un cufăr de lemn și aruncați în mare, iar cufărul a ajuns pe insula Serifos. Perseu a crescut acolo, iar când regele insulei, Polidectes, a dorit-o pe Danae, l-a trimis pe tânărul erou în căutarea Meduzei. Mai târziu, Perseu a salvat-o pe mama sa și a dus-o înapoi la Argos.

Da Nang *anterior* Tourane

Oraș-port, 590 000 loc. (2003), în centrul Vietnamului. A fost mai întâi cedat Franței, în 1787, iar după 1858 a devenit concesiune franceză, peste jurisdicția protectoratului. A crescut ca importanță după împărțirea Vietnamului din 1954, iar în timpul Războiului din Vietnam a fost sediul bazei militare americane. Printre ramurile industriale dezvoltate aici se numără producția de textile și fabricarea de unelte.

Dandolo, Enrico

(1107?, Veneția, azi Italia – 1205, Constantinopol, Imperiul Bizantin)

Doge al Republicii Venețiene (1192–1205). După o carieră de diplomat, a fost ales doge la vârsta de 85 de ani. A făcut promisiunea ducală, jurământ care stabilea îndatoririle sale; a instituit reforme, revizuind codul penal și publicând primul cod civil venețian. A înlocuit moneda și a căutat să promoveze comerțul cu Orientul. În 1199 a dus un război victorios contra celor din Pisa. S-a remarcat în cea de a patra cruciadă, când a oferit nave și provizii în schimbul banilor (*vezi* Tratatul de la Veneția). Când cruciații nu au mai putut plăti, au căzut de acord să recupereze Zara pentru Veneția și au ajutat la înscăunarea lui Alexios IV pe tronul bizantin, fapt care a condus la cucerirea Constantinopolului. Ca lider al expediției, Dandolo și-a luat titlul de „stăpân al celei de a patra părți și jumătate din Imperiul Romania", ceea ce era echivalent cu teritoriul Imperiului Bizantin dat venețienilor.

Danemarca

denumire oficială **Regatul Danemarcii**

Stat în partea central-nordică a Europei. Suprafața: 43 096 kmp; 5 416 000 loc. (2005). Teritoriul său mai cuprinde Groenlanda și Insulele Feroe, care sunt provincii daneze, cu guvernare proprie. Capitala: Copenhaga. Majoritatea populației este daneză. Limba oficială: daneza. Religia oficială: creștinism (predomină luteranismul evanghelic). Moneda oficială: coroana daneză. Situată între Marea Nordului și Marea Baltică, cuprinde peninsula Iutlanda și arhipelagul din E acesteia. Cele mai mari două insule, Seeland și Funen (Fyn), constituie împreună mai mult de un sfert din suprafața terestră totală a țării. Are o zonă de coastă de 7 300 km; clima este în general temperată și adesea umedă. Danemarca are o economie mixtă, bazată pe servicii și pe producție, și se mândrește cu unul dintre cele mai vechi și mai cuprinzătoare sisteme de protecție socială din lume. Standardul său de viață este unul dintre cele mai ridicate din lume. Țara este o monarhie constituțională; șeful statului este monarhul, în timp ce șeful guvernului este prim-ministrul. Locuită din sec. X î.Hr., țara a fost colonizată de danezi, o ramură scandinavă a teutonilor, în jurul sec. VI d.Hr. În timpul vikingilor, danezii și-au extins teritoriul, iar în sec. XI regatul unit danez cuprindea părți din teritoriul Germaniei, Suediei, Angliei și Norvegiei de astăzi. Peninsula Scandinavă a fost unită sub comanda danezilor între 1397 și 1523, când Suedia a devenit independentă; războaiele costisitoare cu Suedia din sec. XVII s-au încheiat cu Tratatul de la Copenhaga (1660), care stabilea frontierele Scandinaviei moderne. Danemarca a cucerit și a pierdut diferite alte teritorii, inclusiv Norvegia, în sec. XIX și XX. A schimbat trei constituții între 1849 și 1915 și a fost ocupată de Germania nazistă între 1940–1945. Este membru fondator al NATO (1949) și a adoptat constituția actuală în anul 1953. A devenit membră a Comunității Economice Europene în 1973, dar și-a modificat statutul de membru după 1990, ca răspuns la preocupările cetățenilor săi privind mediul înconjurător și asigurările sociale. La începutul sec. XXI, modul său de tratare a imigranților, care constituie o

minoritate restrânsă din punct de vedere statistic, a provocat numeroase dezbateri.

Danelaw

Regiune a Angliei anglo-saxone. Colonizată de armatele daneze invadatoare la sfârșitul sec. IX d.Hr., a fost numită astfel din cauza legii de origine daneză care se aplica în tribunale. Regiunea este încă marcată de nume de locuri de origine daneză.

daneză, limba ~

Limba oficială a Danemarcii, aparținând ramurii scandinave a limbilor germanice. A început să se diferențieze de celelalte limbi scandinave în jurul anului 1000 d.Hr. Daneza modernă a suferit cele mai multe modificări față de limba scandinavă veche. Reforma ortografică din 1948 a eliminat scrierea cu majuscule a substantivelor și a introdus litera ä pentru aa (a lung), apropiind sistemul ortografic de cel norvegian și suedez. Dovezi ale influenței politice a Danemarcei se regăsesc în amprenta limbii daneze asupra limbilor norvegiană, suedeză și islandeză.

Daniel

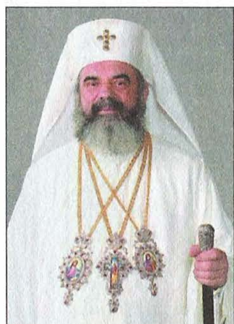
(cca sec. VI î.Hr.)

Unul dintre profeții scripturilor ebraice, personajul principal al Cărții lui Daniel. Cartea este o lucrare complexă, scrisă în ebraică și aramaică. Primele șase capitole relatează aventurile lui Daniel în Babilon, inclusiv despre salvarea din groapa cu lei, despre evreii aruncați în cuptorul aprins și interpretarea cuvintelor scrise pe perete la ospățul lui Belșațar. Restul cărții oferă viziuni apocaliptice referitoare la sfârșitul istoriei și la Judecata de Apoi. Deși conține referiri la conducători din sec. VI î.Hr., se pare că a fost scrisă în sec. II î.Hr., în timpul persecuțiilor evreilor sub Antioh IV Epifanul. Caracterul corect al lui Daniel l-a recomandat drept model pentru comunitatea persecutată.

Daniel
născut **Daniel-Ilie Ciobotea**

(n. 22.07.1951, Dobrești, Timiș, România)

Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române (2007). Fiu al unui învățător, a făcut liceul în orașul Lugoj, după care a urmat Institutul Teologic Universitar din Sibiu (1970–1974). Studiile doctorale le-a început sub îndrumarea părintelui profesor doctor Dumitru Stăniloae, apoi le-a continuat la Facultatea de Teologie Protestantă din Strasbourg și la Facultatea de Teologie Catolică din Freiburg im Breisgau, Germania. A obținut titlul de doctor al Facultății de Teologie Protestantă din Strasbourg cu teza *Reflecție și viață creștină. Eseu asupra relației dintre teologie și spiritualitate* (Réflexion et vie chrétiennes aujourd'hui. Essai sur le rapport entre la théologie et la spiritualité, 1979). Aceeași teză, dar în variantă extinsă, a susținut-o în 1980 la Institutul Teologic Universitar din București, sub îndrumarea lui Dumitru Stăniloae, primind titlul de doctor în teologie ortodoxă. Între 1980 și 1988 a fost lector și, pentru o perioadă (1986–1988), și director adjunct al Institutului Ecumenic de la Bossey, Elveția, participând la numeroase conferințe ecumenice. Pe 6 august 1987, de sărbătoarea Schimbării la Față, se

Patriarhul Daniel

călugărește la mănăstirea Sihăstria, cu numele Daniel, avându-l ca naș de călugărie pe părintele Ilie Cleopa. În 1988 devine consilier patriarhal și conferențiar la Institutul Teologic Universitar din București. În 1990 a fost președintele Grupului de Reflecție pentru Înnoirea Bisericii, din care făceau parte Constantin Galeriu, Dumitru Stăniloae, Horia Bernea, Teodor Baconsky etc. Tot în 1990 este ales arhiepiscop al Iașilor și mitropolit al Moldovei și Bucovinei. A participat în continuare la numeroase conferințe ecumenice și este profesor de teologie la Facultatea de Teologie Ortodoxă de la Universitatea Al. I. Cuza din Iași. Ca mitropolit, s-a remarcat prin înființarea multor așezăminte, mai ales medicale, de caritate, dar și prin fondarea unor publicații și posturi de radio religioase. Pe 30 septembrie 2007, după decesul patriarhului Teoctist, a fost înscăunat patriarh al Bisericii Ortodoxe Române de Colegiul Electoral Bisericesc. În această funcție se remarcă prin dorința de înnoire a structurilor Bisericii, pentru o mai bună păstorire a credincioșilor.

Danielopolu, Daniel

(12/25.04.1884, București, România – 29.04.1955, București)

Medic și farmacolog român. A introdus la nivel mondial metode și tehnici noi de investigare în studiul sistemului neurovegetativ, de pildă proba atropinei și a ortostatismului. A făcut studii laborioase privitoare la angina pectorală, la reumatism și la gută. A formulat interpretări originale ale conceptelor de durere și boală. Interesat de modul de răspândire a tifosului exantematic, a condus în anii Primului Război Mondial un spital destinat tratării și profilaxiei acestei epidemii, comunicându-și experiența și concluziile în monografia *Tifosul exantematic* (Le Thyphus exanthématique, Paris, 1919). A fost printre primii medici din lume care, pentru descoperirea funcțiilor biologice, a utilizat o concepție de pionierat – concepția biocibernetică, prin care organismul și funcțiile organelor sunt abordate ca un sistem. Ca practician, și-a fundamentat în mod constant activitatea clinică pe studiul fiziologiei și al fiziopatologiei și a semnat ampla monografie *Farmacologie nespecifică* (2 vol., 1952–1954). A inițiat înființarea Academiei de Medicină (1935) și a fost ministru al sănătății și asigurărilor sociale. A fost membru de onoare al Academiei Române (1938) și membru al altor societăți și academii străine de medicină.

Daniels, Josephus

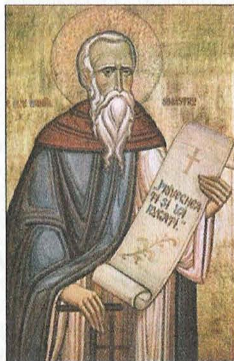
(18.05.1862, Washington, Carolina de Nord, SUA – 15.01.1948, Raleigh, Carolina de Nord)

Editor, administrator și diplomat american. A publicat un ziar în Raleigh (1885–1933) și a devenit o figură importantă a Partidului Democrat. La alegerile prezidențiale din 1912 a avut o contribuție importantă la nominalizarea lui Woodrow Wilson, iar mai târziu a slujit ca ministru al marinei Statelor Unite (1913–1921). În calitate de ambasador în Mexic (1933–1944), Daniels a îmbunătățit relațiile dintre cele două țări și a devenit cel mai competent consilier al lui Franklin D. Roosevelt în probleme mexicane.

Daniil Sihastrul, Sfântul ~

(începutul sec. XV, sărbătorit pe 18 decembrie)

Călugăr român semilegendar, pe nume de mirean Dumitru. Se crede că venea dintr-o familie de țărani de pe lângă Rădăuți și că, odată călugărit, a primit numele de David. Râvnind la viața de pustnic, a ajuns la un schit, unde a primit un nume nou, Daniil. S-a retras apoi într-un loc ascuns, aflat în satul Putna de astăzi, unde, după spusele tradiției, a dăltuit cu efort și migală într-o stâncă (numită și Stânca Șoimului) un paraclis, cu pridvor, naos și altar și sub acesta, tot în piatră, o încăpere ce îi slujea drept chilie. A fost duhovnic și sfătuitor al lui Ștefan cel Mare și se crede că el l-a îndemnat pe acesta să înalțe mănăstirea Putna, în apropierea chiliei sale de pustnic. Mormântul lui se află în pronaosul mănăstirii Voroneț. Daniil

Sfântul Daniil Sihastrul

Sihastrul a devenit unul dintre cei mai populari sfinţi moldoveni din toate timpurile, cunoscut şi sub numele de Sfântul Daniil Schimonahul sau Sfântul Daniil cel Nou. Amintirea lui s-a transmis din neam în neam, până în zilele noastre. Una dintre tradiţiile păstrate de popor despre el este redată de Ion Neculce (1672–1745), în cronica *O samă de cuvinte*. A fost canonizat de Biserica Ortodoxă Română în 1992.

Danilevski, Nikolai (Iakovlevici)

(10.12.1822, Obereţ, Rusia - 19.11.1865, Tiflis, Georgia)

Naturalist rus şi filozof al istoriei. A fost primul care a considerat că filozofia istoriei este o serie de civilizaţii distincte. În lucrarea *Rusia şi Europa* (Rossija i Evropa, 1869), a promovat ideea că Rusia şi slavii ar trebui să fie nepăsători faţă de Occident şi să se concentreze asupra dezvoltării absolutismului politic, singura lor moştenire culturală specifică.

Danilova, Aleksandra (Dionisievna)

(20.11.1903, Peterhof, Rusia - 13.07.1997, New York, New York, SUA)

Balerină şi profesoară de dans americană de origine rusă. A avut o mare contribuţie la aducerea repertoriilor ruseşti clasice şi moderne în Statele Unite. A urmat Şcoala Imperială de Balet din Sankt Petersburg şi a devenit prim-solistă a Teatrului Mariinski. În 1924 s-a alăturat trupei Ballets Russes. Din 1938 până în 1952, a dansat cu trupa Ballet Russe de Monte Carlo, mergând în turnee în toată lumea în calitate de solistă. A interpretat roluri în spectacole ca *Triumful lui Neptun*, *Gaîté Parisienne*, *Lacul lebedelor* şi *Coppelia*. După pensionare, în 1957, a devenit membru cu drepturi depline al corpului profesoral al Şcolii Americane de Balet (1964–1989).

Alexandra Danilova în *Lacul lebedelor*

THE BETTMANN ARCHIVE

D'Annunzio, Gabriele

(12.03.1863, Pescara, Italia - 01.03.1938, Gardone Riviera, pe Lacul Garda)

Scriitor şi erou militar italian. Şi-a început cariera ca jurnalist, apoi s-a îndreptat către poezie şi ficţiune. Printre lucrările sale se numără *Plăcerea* (Il piacere, 1898), în care a creat primul dintre numeroşii săi eroi gen Superman, de factură nietzscheană; *Triumful morţii* (Il trionfo della morte, 1894), cel mai cunoscut roman al său; *Alcyone* (1904), considerată drept cea mai poetică lucrare a sa şi o piesă impresionantă, *Fiica lui Jorio* (La figlia di Jorio, 1904). Operele lui sunt marcate de egocentrism, de un stil fluent şi melodios, în care pune un accent deosebit pe senzualitate. A susţinut intrarea Italiei în Primul Război Mondial, în care s-a remarcat ca militar. Sfidând prevederile Tratatului de la Versailles, în 1919 s-a instalat ca dictator al oraşului portuar Fiume, păstrându-l sub dominaţia Italiei; a fost forţat să abdice în 1920. Mai târziu a devenit un fascist fervent. Elocvenţa sa, îndrăzneala, strategiile politice, cheltuielile extravagante şi relaţiile amoroase scandaloase (mai ales cu Eleonora Duse) l-au făcut să devină una dintre cele mai puternice personalităţi ale epocii sale.

dans

Formă de expresie ce foloseşte mişcările ritmice ale corpului, concepute sau uneori improvizate, de obicei acompaniate de muzică. Una dintre cele mai vechi arte, dansul este întâlnit în orice cultură şi variază de la ceremonial liturgic şi magic până la teatral, social sau pur estetic. În Europa, dansurile primitive s-au transformat adesea în dansuri populare, care au fost stilizate în dansurile de societate ale curţilor europene din sec. XVI. Baletul s-a dezvoltat din dansurile de curte şi a fost rafinat prin inovaţiile din coregrafie şi tehnică. În sec. XX, dansul modern a introdus un nou mod de expresie în mişcare. *Vezi* allemandă; dans de societate; contradans; courante; gavotă; gigă; hula; jitterbug; landler; mazurcă; merengue; menuet; pavană; polcă; poloneză; cadril; samba; sarabanda; dansul săbiilor; tango; step; vals.

dans de societate

Dans de perechi originar din Europa şi din cele două Americi. Din acest tip de dans fac parte foxtrotul, valsul, polca, tangoul, rumba, charlestonul, jitterburg şi merengue. Acestea au fost popularizate de Vernon şi Irene Castle, Fred Astaire şi, mai târziu, de Arthur Murray (1895–1991), care a

înființat studiouri de dans peste tot în SUA. Au devenit foarte populare în Europa, fiind practicate atât de dansatori profesioniști, cât și de amatori.

dans în careu

Dans pentru grupuri de câte patru perechi așezate în careu. Cel mai cunoscut tip de dans popular în SUA provine din cadril și a fost inițial numit dans în careu pentru a se deosebi de contradans (pentru cupluri așezate față în față pe două rânduri lungi). Dansul în careu este alcătuit din figuri care sunt anunțate dansatorilor, iar mișcările sunt acompaniate de o muzică vioaie cântată la vioară, banjo, acordeon, chitară sau pian.

dans macabru *sau* dansul morții *sau* dansul scheletului

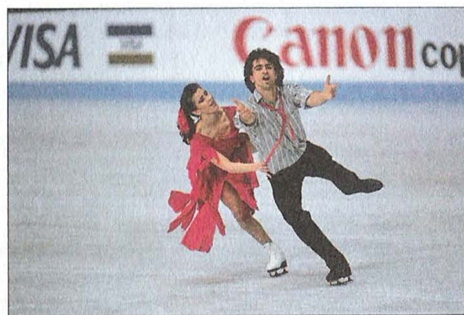
Concept medieval alegoric al puterii atotcuceritoare și egalizatoare a morții, exprimată în dramă, în poezie, în muzică și în artele vizuale din Europa Occidentală, în special la sfârșitul Evului Mediu. Este o reprezentare literară sau picturală a unei procesiuni sau a unui dans atât al celor vii, cât și al celor morți, cei vii fiind așezați în ordinea rangului – de la papă și împărat la copil, copist și pustnic, cei morți conducându-i pe primii la mormânt. A fost puternic reprezentat odată cu izbucnirea Morții Negre (ciuma) și a Războiului de 100 de Ani. Deși reprezentările s-au mai redus după sec. XVI, tema a fost readusă la viață în literatura și muzica sec. XIX–XX.

dans modern

Dans de scenă dezvoltat în Europa și în SUA în sec. XX ca o reacție față de baletul tradițional. Precursorii acestui gen de dans sunt Loie Fuller și Isadora Duncan. Oficial, școala de dans modern a apărut odată cu instituțiile de profil fondate de Ruth St. Denis și Ted Shawn în 1915 (școlile Denishawn). Mulți dintre foștii elevi ai acestor școli, mai ales Doris Humphrey și Martha Graham, au avut contribuții importante la definirea dansului modern ca tehnică bazată atât pe principiile de cădere și ridicare (Humphrey), cât și pe cele de contracție și destindere (Graham). Mișcarea se concentra mai mult pe exprimarea intensității emoționale și pe subiecte contemporane decât pe stilul narativ și pe temele clasice ale baletului. Tendințele ulterioare din dansul modern s-au manifestat, printre altele, ca reacție împotriva expresionismului anilor 1950: Merce Cunningham, de exemplu, a combinat în coregrafie elemente de balet cu mișcări aleatorii. *Vezi și* Agnes de Mille; Hanya Holm; José Limón; Alwin Nikolais; Anna Sokolov; Paul Taylor; Twyla Tharp.

dans pe gheață

Sport în care perechile de patinatori acompaniați de muzică realizează numere de dans asemănătoare dansurilor de societate. Acestea sunt evaluate în funcție de dificultatea și de originalitatea mișcărilor de dans, de armonizarea cu muzica și de sincronizarea și încadrarea în timpul de concurs. Spre deosebire de proba de perechi, regulile dansului pe gheață nu permit executarea mișcărilor ce scot în evidență forța sportivilor sau abilitățile tehnice ale acestora (în special ridicarea partenerului deasupra capului, săriturile, piruetele și rotațiile mai ample de o dată și jumătate). Este probă olimpică din 1976.

Patinatorii Isabelle și Paul Duchesnay, Franța, la Campionatul Mondial de dans pe gheață

dansul ploii

Dans ritual interpretat pentru a invoca ploaia necesară culturilor agricole. Dansul ploii a fost practicat în multe culturi, de la egiptenii antici și civilizația maya, până la popoarele din Balcanii sec. XX (paparudele). La acest dans participă fete tinere înveșmântate în frunze, care stropesc în jurul lor cu apă, în timp ce se rotesc într-un cerc, cu scopul de a acționa ca o vrajă a vântului. Acest ceremonial poate să includă și ritualuri falice și de fertilitate.

dansul săbiilor

Dans popular interpretat de bărbați cu săbii sau lame cu două mânere, pe teme

cum ar fi sacrificiul animal sau uman pentru fertilitate, mimarea războiului și lupta împotriva spiritelor rele. Își are originea în Antichitatea greacă și romană. Un dans al săbiilor a apărut în Germania în 1350, iar apoi a devenit parte a baletului interpretat la palat, unde erau puse în scenă parodii de lupte. Dansul scoțian este descendent al vechilor dansuri ale săbiilor încrucișate, iar dansul Morris are reminiscențe ale dansului sabiei. În afara Europei, asemenea dansuri sunt întâlnite în India și în Borneo.

dansul soarelui

Cea mai spectaculoasă și mai importantă ceremonie religioasă din sec. XIX la indienii din Marile Câmpii ale Americii de Nord. De obicei, avea loc o dată pe an, la începutul verii, și reprezenta, pe de o parte, o ocazie a fiecărui trib de a-și reafirma credințele fundamentale despre univers și supranatural prin intermediul ritualurilor, iar pe de alta, un moment de purificare și revigorare. Ceremonia, care-și avea originea în tribul lakota, era practicată de indienii arapaho, cheyenne, precum și de grupul oglala din triburile lakota sioux. Ritualul principal implica dansatori care, pentru a împlini un jurământ sau pentru a căuta „puterea" (energia spirituală și profunzimea psihologică), dansau timp de câteva zile fără să mănânce, să bea apă sau să doarmă. Această încercare se încheia într-o stare de frenezie și epuizare. La unele triburi se mai practica și automutilarea.

dansul spiritelor

Cult din sec. XIX care reprezintă o încercare a populațiilor indiene din V SUA de a-și reafirma cultura tradițională. A apărut în 1889, când profetul-vizionar Wovoka, din triburile paiute, a prezis iminenta întoarcere a morților (de unde și termenul spirit sau fantomă), izgonirea albilor și redobândirea pământurilor indiene, a surselor de hrană și a modului de viață tradițional, susținând că asemenea evenimente s-ar putea întâmpla mai curând dacă sunt animate de dansuri și cântece care i-au fost revelate lui Wovoka în viziunile sale. Dansul spiritelor s-a răspândit rapid. A coincis cu răscoala indienilor sioux din 1890, care a culminat cu masacrul de la Wounded Knee, unde „cămășile spiritelor" nu au reușit să-i apere pe cei care le purtau, așa cum promisese Wovoka. În scurt timp, cultul și-a pierdut adepții.

dansuri populare

Dansuri care nu au fost concepute de un coregraf și care ilustrează modul tradițional de viață al oamenilor de rând, dintr-o anumită țară sau regiune. Sintagma a fost pusă în circulație în sec. XVIII și s-a folosit pentru a deosebi dansurile oamenilor obișnuiți de cele ale aristocraților. Dansurile de la curte sau cele artistice din perioada sec. XVI–XX s-au dezvoltat din dansurile populare; printre acestea se numără gavota, giga, mazurca, menuetul, polka, samba, tangoul și valsul. *Vezi și* dans country, cadril, dansul săbiilor, step.

JURNALUL NAȚIONAL
www.litera.ro
ISBN 978-973-675-772-3

Tipărit la G. Canale, București